

MEGJELENT AZ
AKADÉMIAI KIADÓNÁL,

ANYANYELVI
MŰVELTSÉGÜNK

A pécsi nyelvművelő
konferencia anyaga

Szerkesztette Benkő Loránd
1960 — 349 oldal — 17×24 cm
Egészvásznon-kötésben 70,— Ft

*

DOLGOZATOK
A MAGYAR IRODALMI NYELV
ÉS STÍLUS TÖRTÉNETÉBŐL,

Szerkesztette Pais Dezső
1960 — 289 oldal — 17×24 cm
Egészvásznon-kötésben 60,— Ft

*

A MAI MAGYAR NYELV
RENDSZERE

Léíró nyelvtan
Akadémiai tanácsadó
Pais Dezső
Szerkesztette
Tompai József

I. kötet

Bevezetés — Hangtan — Szótan
1961 — 600 oldal — 17×24 cm
Egészvásznon-kötésben 90,— Ft

*

ELŐKÉSZÜLETBEN
A MAGYAR HELYESÍRÁS
SZABÁLYAI

Tizedik, átdolgozott
és bővített kiadás
Negyedik, lényegében
változatlan lenyomat

AKADÉMIAI KIADÓ

LŐRINCZE
LAJOS

LŐRINCZE LAJOS

ÉDES
ANYA-
NYELVÜNK

ÉDES ANYA- NYELV- VÜNK

AKADÉMIAI
KIADÓ

ÉDES ANYANYELVÜNK

Szerkeszti
LŐRINCZE LAJOS

Valljuk meg őszintén, elég kevés köztünk az olyan ember, akinek igazán kellemes emlékei lennének az iskolai nyelvtanórákról. Bizony a nyelvtan kissé száraz, mondjuk ki: unalmas tantárgy volt régebben, s helyel-közzel alighanem még ma is az. Éppen ezért meglepő, de egyben igen örvendetes, hogy az „Édes anyanyelvünk” a rádióban szinte egyik hétről a másikra a legkedveltebb műsorszámok egyike lett, s ma már a hallgatók százszázai várják — korra, nemre és tanultságra való tekintet nélkül — ezeket a hetenként jelentkező, anyanyelvünk titkait boncolgató, vadhajtásait nyesegető ötperceket. Vagy talán nem is olyan meglepő?

A tudományos alapossággal, de mindenki által érthető fogalmazásban megírt kis előadások világos, pontos útbaigazítást adnak egy-egy nyelvi kérdésben. A könnyed, csevegő hangnem, a költői idézetek szépsége el is feledtetni a hallgatóval, hogy közben nyelvtant tanul; egyetértően mosolyog a mindennapi élet nyelvi fonákságainak, „mások” nyelvbötlésainak bemutatásán, de — a kipellengérezett hibát már tudatosan kerüli, nyelvhasználatára igényesebb, szebb, jobb lesz...

Bízunk benne, hogy kötetünk, melynek anyagát az eddig elhangzott előadásokból válogatta ki a szerkesztő, még több hívet szerez az „Édes anyanyelvünk”-nek, s ami még fontosabb: még több embert vezet *édes anyanyelvünk* szeretetére, szebben, jobban való használatára.

AKADÉMIAI KIADÓ

ÉDES
ANYA-
NYEL-
VÜNK

ÉDES ANYANYELVÜNK .

502857

ÉDES ANYANYELVÜNK

SZERKESZTI
LŐRINCZE LAJOS

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST, 1961

MTAK

500891

ÉDES ANYANYELVÜNK

Lektorálta

FÉRENCZY GÉZA

NAGY J. BÉLA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

© Akadémiai Kiadó Budapest, 1961

PRINTED IN HUNGARY

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtelt. 4342/1961. sz.

Évek múltával már ezrekre megy azoknak a száma, akik tollat ragadva levélben mondták el véleményüket rádiós ötperceinkről, adtak számot bizonyos általuk észlelt — valóságos vagy vélt — nyelvi hibákról, vagy tettek fel valamilyen kérdést egy-egy szó írására, jelentésére, származására, helyes használatára vonatkozólag. E leveleknek van egy állandóan ismétlődő motívumuk: Miért nem hosszabbak az „Édes anyanyelvünk” adásai? Miért nem szán több időt a Rádió nyelvünk ápolására? Eleinte továbbítottam is ezt a véleményt, kérést, de amikor már jobban kialakult előadásaink stílusa, módszere, egyre inkább úgy gondoltam, hogy alighanem többet veszítenénk a változtatással, mint amennyit nyernénk vele. A tizenöt—húsz perces előadásokat valószínűleg lényegesen kevesebben tudnák végighallgatni, mint az ötperceseket. Öt percig „szívfájdalom nélkül” abba lehet hagyni a beszélgetést, a házi munkát, ott lehet hagyni a tejet a gázon (!), vagy éppen arra az időre tenni a törölgetést, a borotválkozást — mint egyik-másik kedves hallgatónk bizalmasan elárulta. A hosszabb időtartammal különben is együtt jár, hogy a felvetett kérdéseket sokkal részletesebben, aprólékosabban lehet és kell kifejtteni. Ez ugyan egyrészt nyereség, de a hallgatók többségének a figyelme, türelme egyelőre még aligha bírná el az ilyen részletező, nehézkesebb értekezést. Ha tehát nem akarunk lemondani arról, hogy szinte minden magyar embernek szóljunk, fiataloknak és öregeknek; írástudatlanoknak, írástanulóknak és írástudóknak, akkor meg kell maradnunk az eddigi jól bevált módszer mellett. (Megjegyzem, hogy a prágai rádióban, ahol már régebben folynak nyelvművelő előadások,

ugyancsak kísérleteztek a hosszabb idővel, de aztán mégis visszatértek az eredeti, mindennapos ötpercekhez.)

Adásaink rövidege miatt panaszkodó hallgatóinkat azzal szoktam vigasztalni, hogy nem baj, ha még tovább is szeretnék hallgatni, az evést is akkor kell abbahagyni, amikor még ízlik az étel . . . Erre persze azt válaszolhatnák — mindenre van közmondás —, hogy evés közben jön meg az étvágy. Nos, erre az étvágyra ajánljuk most ezt a kötetünket.

Bővebb magyarázatra ezzel kapcsolatban nincs szükség. Az itt közölt cikkek általában megegyeznek a rádióban elhangzott előadásokkal. A változtatások elsősorban stiláris jellegűek, s elmaradtak a szóbeli előadásra való közvetlen utalások. Nem pótoltuk az előadásokból hiányzó könyvészeti adatokat sem, minthogy kiadványunkat nem szük szakmai köröknek szánjuk.

Könyvünk anyagát az előadás elhangzásának idejétől függetlenül úgy csoportosítottam, hogy az azonos fogalomkörbe tartozó cikkek lehetőleg együvé kerüljenek. Ez a csoportosítás természetesen nem mindig követheti a nyelvtan felépítését, terminológiáját, hiszen olvasóink nagyobb részének az „alaktan” vagy hasonló nyelvtani fogalmak igen keveset mondanak.

Befejezésül köszönetet mondok az „Édes anyanyelvünk” minden munkatársának, elsősorban Nagy J. Bélának, nyelvművelésünk nesztorának, értékes lektori megjegyzéseiért, valamint Ferenczy Géza kedves barátomnak és munkatársamnak hasznos ötleteiért, állandó, lelkes segítségéért. Megköszönöm Manger Gabriella munkáját is, aki — most látom csak — ide-stova tíz esztendeje intézi nagy szeretettel és hozzáértéssel a rádió irodalmi osztályán az „Édes anyanyelvünk” ügyeit. De hálás köszönet illeti ezért a tíz évért a magyar nyelvművelésnek azt a sok ezer — neves és névtelen — harcosát is, akik kérdéseikkel, megfigyeléseikkel, elismerő vagy bíráló-buzdító megjegyzéseikkel támogatták munkánkat.

Lőrincze Lajos

I.

EGY ÉS MÁS NYELVÜNKRŐL,
NYELVMŰVELÉSÜNKRŐL

MIÉRT KELL JÓL ISMERNI ANYANYELVÜNKET?

„**E**n tudom, hogy anyanyelvét mindenkinek illik ismerni, jól és szépen kell tudnunk magyarul beszélni — írja egy ipari tanuló —, de amikor barátaimmal erről vitatkozom, nem tudom nekik bebizonyítani, hogy ez miért olyan fontos”.

Kedves kis barátom, igazán örülök, hogy erről a kérdésről is vitáztok. Megpróbálok most néhány gondolattal a segítségedre lenni.

Dőreség volna, ha azt hinném, hogy anyanyelvünk tanulásának, ismeretének szükségességét olyan egyszerű bebizonyítani, mint — mondjuk — a traktorgyártását vagy a szövő-fonóiparét. Pedig valahogy mégis az az igazság, hogy a nyelv fontossága felér ezekével. Sőt bizonyos szempontból meg is előzi őket, mert nyelv nélkül, amellyel kifejezzük gondolatainkat, amelynek segítségével egymást megértjük, egyik sem alakulhatott volna ki, egyik sem fejlődhetett volna s fejlődhetne tovább.

Igaz, mondhatnád erre, de ennek a nyelvnek a kialakulása már nem a mi dolgunk, mi már készen kaptuk azoktól, akik előttünk voltak, s nagyon jól tudjuk használni gondolataink, érzelmeink kifejezésére.

Ebben igazad is van meg nem is. Magyar nyelv valóban van már, de ezt a magyar nyelvet bizony nem mindenki tudja megfelelő módon használni, úgy, hogy gondolatainak, érzelmeinek igazi, hű tolmácsa legyen. Vegyük csak a legegyszerűbb példát: levelet akarsz írni, valamilyen élményedről, olvasmányodról akarsz beszámolni. Milyen nehéz úgy összeszedni gondolataidat, hogy írásod valóban tükrözze azt, amit el akartál mondani. Hogy szépen, logikusan kapcsolódjanak egymáshoz mondataid, hogy mindig éppen a legjobb, a legkifejezőbb, leg-

odaillőbb szót találd meg mondanivalód kifejezésére. Mert bizony nem mindegy, hogy milyen szót választasz a sok lehetséges közül. Gondolj csak Juhász Gyula versére:

Szavak, csodálatos szavak,
Békítanak, lázítanak.

Eldöntenek egy életet,
Följárnak, mint kísértetek.

Szárnyalnak, mint a gondolat.
Görnyedve hordnak gondokat.

Világokat jelentenek.
Meghaltál, ha már nincsenek.

Dalolnak és dadognak ők,
Gügyögnek, mint a szeretők.

Ölnek és feltámasztanak.
Szavak, csodálatos szavak.

Csakugyan így van, ilyen a szó hatalma. S ha a te szavaid nem dadognak, hanem szárnyalva röpítik gondolataidat, akkor tudsz igazán bánni a nyelvvel! Ha úgy tudod elmondani valamilyen élményedet, hogy hallgatód vagy olvasód veled együtt újra átéli azokat a szépségeket, amelyekben neked volt részed.

Sokszor kerülsz olyan helyzetbe, hogy véleményed helyességéről kell meggyőzni másokat. Hiába van igazad, ha bizonyítani nem tudod, ha nem tudod érveidet úgy csoportosítani, mondanivalódat úgy kifejtteni, hogy igazságodat mások is annak lássák. Beszédet kell mondanod valamilyen alkalommal, mozgósítani, cselekvésre, harcra indítani emberek százait vagy ezreit, de szavaid nem válnak tetté, ha gondolataidat homályosan, érthetetlenül fogalmazod meg, ha előadásod unalmas, száraz, íztelen, ha érvelésed mesterkélt, mondataid élettelenek, papirosízűek . . . Pedig a szónak „ma is pontosan olyan teremtőereje van, mint a Kalevala hőseinek szájában, akik egy-egy jólsikerült mondattal derékig süllyesztették egymást az anyaföldbe” (Illyés Gyula: Hunok Párisban 210).

Érdeemes elolvasnod, a Béke és Szocializmus egyik száma közöttel nemrég, mit vallanak a kommunista pártok képviselői az anyanyelv ismeretének, pontos, helyes használatának fontosságáról. Csak néhány sort idézek az egyik véleményből: „... a hirdetett eszmék világossága vagy homályossága, pontossága vagy pontatlansága, közérthetősége vagy érthetlensége, az eszmék valóságúsége a kifejezőmód világosságától, illetve homályosságától, pontatlanságától függ, attól, hogy nyelvezetünk megfelel-e a valóságnak vagy sem, közérthető-e vagy nem. Az egyik nyelvi forma megvilágítja a gondolatot, a másik inkább elhomályosítja.”

Igen fontos, hogy írásod, beszéded ne csak az észnek szóljon. Legyen világos, értelmes, logikus, célratörő, de emellett hasson az érelemre, a szépérzékre is, legyen ízléses, formás. A nyelv nemcsak gondolatközvetítő, hanem egyúttal igen nagy hatású művészi eszköz is. Olyan, mint egy hatalmas orgona vagy még inkább mint egy gazdag, teljes zenekar. Csak érteni kell a megszólaltatásához, ismerni kell a titkait! A jó írók, a nyelv művészei példát mutatnak rá, hogyan is kell egy írásművet úgy felépíteni, hogy az egyes részek összhangban legyenek egymással, hogy a stílus, a nyelvi forma a tartalomhoz igazodjék. Tudja, mikor lehet és kell tájszavakkal vagy idegen szavakkal élni, melyik mondatba illik egy-egy régiesebb hangulatú szó, mikor ajánlatos egy jellemző, a mondanivalót jól megvilágító hasonlatot, közmondást alkalmazni stb., stb. Persze nem lehet mindenki olyan mestere a nyelvnek, mint a jó írók. De sok mindent el lehet tanulni tőlük, s alkalmazni saját írásainkban, hogy gondolatainkat, érzéseinket minél jobban, minél szebben tudjuk kifejezni.

Vannak, akik e fejtegetések olvastán azt gondolják: furcsa nyelvművelés ez, nem nyelvünk védelmére, tisztán tartására irányul, hanem arra, miért tanulja meg, hogyan tanulhatja meg valaki nyelvünk jobb, helyesebb használatát. Valóban, ez legalább annyira *e m b e r m ű v e l é s*, mint *n y e l v m ű v e l é s*. De a kettő nem független egymástól, sőt szinte elválaszthatatlanul összetartozik. A nyelvet beszélő társadalom nélkül nincs nyelv, a társadalom pedig egyes emberek összessége. A nyelvi helytelenségek egyes emberek nyelvhasználatából indulnak ki, és válhatnak a rossz szokás terjedése folytán általánossá, társadalmi érvényűvé: *n y e l v r o m l á s s á*, de ennek az ellenkezője is

igaz: minél több embert tanítunk meg nyelvünk pontosabb, helyesebb, árnyaltabb használatára, annál inkább megszilárdul a nyelvi közízlés, annál jobban megnő az általános nyelvi igényesség, annál magasabb, tökéletesebb lesz a közösség nyelvi eszménye, ezek következtében nyelvünk jobban ellenáll a rossz hatásoknak, jobban biztosítva van helyes fejlődése.

Még egy dolgot szeretnék említeni befejezésül. Mostanában sokat beszélünk, vitázunk az általános műveltség fogalmáról. Mit kell tudnia az emberiség múltjából, eddig felhalmozott kulturális értékeiből, mit kell ismernie korunk óriási vívmányaiból annak, aki művelt embernek akar számítani? Azt hiszem, arról, hogy mi tartozik bele az általános műveltség fogalmába, sokat lehet és kell még vitatkozni. Az azonban aligha kétséges, hogy anyanyelvünk igazi ismerete, szóban és írásban való helyes használata műveltségünknek legfontosabb része, legelső feltétele. Nem igazán művelt ember az — beszéljen bár jól-rosszul több nyelven is —, aki anyanyelvét nem ismeri eléggé, nem tudja jól használni. Persze az anyanyelv igazi, alapos megismeréséhez idő, türelem, kitartó munka kell. De megéri a fáradságot!

ANYANYELVÜNK — ÉDES ANYANYELVÜNK

A Magyar Nyelvőr egyik számában (84. évf. 467. l.) érdekes cikket olvashatunk P. Balázs Jánostól arról a kérdésről, mióta beszél az ember *anyanyelv*-en, azaz mióta ismeretes, használatos az *anyanyelv* kifejezés.

„*Anyanyelv*-nek nevezzük — írja Balázs János — azt a nyelvet, melyen beszélni tanulunk. Az első ember, aki bölcsőnkénél (ma így mondhatjuk: gyerekkocsinknál) áll, és az első szavakat mondja nekünk, az édesanya. Ő táplálja a csecsemőt, gondozza, neveli a kisgyermeket, csaknem állandóan vele van. Ezért aztán a gyermek is azon a nyelven kezd beszélni, amelyen az édesanyja beszél. Helyes és találó tehát nyelvünknek az a mondása, hogy nyelvünk szavait az anyatejjel együtt szívjuk magunkba. Ezért *anyanyelv* szavunk igen találó kifejezés. De vajon így volt-e ez mindig, *anyanyelv*-nek nevezte-e a magyar kezdetől fogva azt a nyelvet, melyet anyjától tanult?”

Az az érdekes és feltűnő, hogy a régi írások bizonyossága szerint az *anyanyelv* kifejezés nem is olyan egyeduralkodó a régi magyar nyelvben, mint gondolnánk. Ezelőtt százötven-kétszáz évvel még igen sok rokon értelmű kifejezés is volt mellette. Neveztek az anyanyelvet *honi nyelv*-nek, *nemzeti nyelv*-nek, *született nyelv*-nek, *szülőnyelv*-nek, *hazanyelv*-nek, *anyai nyelv*-nek. Például Gáti István Hazafiúi elmélkedések című könyvében ezt olvashatjuk: „Mutató Táblája az Anyai vagy nemzeti Nyelv a' Nemzet egyéb természeti Tulajdonságainak-is.” Ugyanebben a műben egy másik helyen: „Vagynak minden Nemzetnek olly el fajúlt fiai, kik anyai Nyelveket nem tudják.” Verseghy Ferenc meg ezt írja egyik versében: „Fogd hamar a' tollat, s

ird egy Oszlopra nevenként, a' kik szivre vevék a' Haza nyelvnek ügyét”.

Sándor István meg így fordítja Apáczai Csere János Encyclopaediája előszavának egy mondatát: „... rövidebb és könnyebb útjok vagyon a tudományokra, mivelhogy ezeket az anyjok tejjével szoptott nyelven hallják, olvassák.” Az *anyjok tejjével szoptott nyelv* a latin *materna lingua*, tehát *anyanyelv*, *anyai nyelv* megfelelője.

Az *anyanyelv* kifejezés hamarosan általánossá válik, s az előbb említett egyéb szinonímák a múlt század közepére egymás után visszaszorulnak. Balázs János szerint az *anyanyelv* kifejezés győzelmét valószínűleg nagyban elősegítette a német nyelvben már régebben használatos, azonos értelmű *Muttersprache* szó.

Idézzünk az *anyanyelv* kifejezésre is legalább egy példát a sok kínáló közül. Ezt írja Bessenyei György a Holmiban: „... azt tapasztoljuk, hogy tsupán idegen nyelven soha még egy Nemzet is e földön, a maga Anya nyelvét meg vetvén, böltsségre, tudományokra nem emeltethetett.”

Hiányzik az említett cikkből, de bizonyosan mindenkit érdekel, hogy mióta használjuk az *édes* jelzőt az *anyanyelvünk* kifejezéssel kapcsolatban, azaz mióta beszélünk *édes anyanyelvünk-ről*. Sokan úgy vélik, hogy Halász Gyula kezdte először használni a rádióban. Az elmúlt évtizedekben valóban az ő előadásai tették népszerűvé ezt a kifejezést, de a valóság az, hogy már több mint két évszázada beszélt a magyar ember az *édes anyanyelv-ről*, *édes anyanyelvünk-ről*. Bizonyára a XVIII. század végén, a XIX. század elején lett divatosá a hasonló stílusértékű *édes hazai nyelvünk*, *szép nemes nyelvünk*, *nemes magyar nyelv*, *kedves nyelvünk* kifejezések mellett. Az *édes* jelző már nyilván veszt egykori patetikus hangulatából, amikor Arany János nyelvén jelenik meg: „Lessz-e költő, ki az *édes* anyanyelven Rólatok korának csudát énekeljen?” Újabb íróink, költőink is használják. Babits Dante-fordításában ezt találjuk; „Ó testvér, kire ujjam rámutat, | nagyobb művész volt *édes anyanyelvben*, | mint én, ácsolni drága szavakat.” Valószínű, hogy Kosztolányi Dezső él legtöbbször ezzel a kifejezéssel. Egyik karcolatának címe például „Az anyanyelv *édessége* és végtelensége” (Erős várunk, a nyelv 216). Másutt így vall: „A természet csak egyetlen *édesanyát* adott nekünk, csak egyetlen *édes anyanyelvet*” (uo. 66).

OKTATÁSÜGYI REFORMUNK ÉS A NYELVMŰVELÉS

Sokat olvastunk, hallottunk mostanában a készülő oktatásügyi reformról, tehát arról, mit és hogyan fognak tanulni gyermekeink az iskolában az elkövetkező években. Úgy gondoljuk, mindenkit érdekel, milyen szerep, lehetőség jut az új tantervben az anyanyelvi oktatásnak. Bencédy József miniszteriumi főosztályvezető, akit ebben a dologban felkerestünk, a következőket válaszolta kérdésünkre:

„Oktatásügyi reformunk első alapelve: v i g y ü k k ö z e l e b b i s k o l á i n k a t a z é l e t h e z. Ez elsősorban azt jelenti, hogy olyan ismereteket és készségeket fejlesszünk ki a tanulóknak, amilyenekre a társadalomnak a szocializmus minél gyorsabb felépítésére szüksége van. Az élettel való kapcsolat megteremtésében fontos szerepük van a gyakorlati foglalkozásoknak, az üzemlátogatásoknak, a társadalmi munkának, de új feladatok várnak a hagyományos tantárgyakra is: közelebb kell hozniuk tanítási anyagukat napjaink kérdéseire, olyan készségeket kell kialakítani a tanulóknak, hogy a megszerzett ismeretek birtokában az életben felmerülő problémák, feladatok önálló és építő, alkotó jellegű megoldására törekedjenek. Ezt kívánjuk az anyanyelvi oktatástól is: vegye jobban figyelembe a gyakorlat szükségleteit, olyan művelésben részesítse gyermekeinket, hogy elsajátítsák gondolataik szóbeli és írásbeli kifejezésének — minél árnyaltabb kifejezésének! — eszközeit.

Az anyanyelvi órák célja ez volt ugyan a reform előtt is, de a gyakorlatban nem szolgálta elég eredményesen a cél valóra váltását. Még igen sok a panasz ifjúságunk helyesírási hibái, pongyola, gyakran jasszos beszéde, gyenge fogalmazási készsége miatt. Pedig már az általános iskola III., IV. osztályában a

helyesírási szabályok megdöbbenően részletes tudását követeljük meg a tanulóktól! A nyelvtani szabályokat is legalább kétszer tanítjuk az általános és a középiskolában. De éppen ezekben látjuk anyanyelvi képzésünk fogyatékoságait: a gyermekek életkorával s így felfogó képességével nem számolva az alsó osztályokban sokat markolunk, keveset fogunk, a felesleges és ezért unalmas ismétléssel a középiskolában ellankasztjuk az érdeklődést.

Nyelvtanóráink gyakorlatiassága, színessége az iskola felsőbb osztályaiban fokozatosan halványodik, elmélet és gyakorlat kapcsolatát többnyire csak a száraz hangtani, szótani, mondattani elemzés mutatja, s éppen abban a korban, midőn az ifjúság megnyíló irodalmi-stilisztikai érdeklődésének támogatására a nyelvtanóráktól fokozottabb segítséget várna.

E hibák tervszerű kijavítása az iskolareformban, a megvalósítására készülő új tantervek segítségével fog megtörténni, de az első lépéseket — egyelőre kísérleti formában — már megtettük. Célunk az, hogy az általános iskola alsó tagozatának gyakorlati nyelvtanítására építve a felső tagozatban és a középiskolában — a reform második alapelveinek megfelelően — korszerű nyelvtani ismereteket gyökereztesünk meg a tanulóknak, s olyan gyakorlatokat végeztessünk velük, amelyek révén biztos helyesírási, fogalmazási, stilisztikai elemző készségek formálódnak ki bennük. Az új középiskolai nyelvtankönyv például már csak összefoglalja (nem újra tanítja) a nyelvtani szabályokat; anyagának gerince a nyelv helyes és szép használatára vonatkozó szabályok, tanácsok s az ezek megszilárdítását célzó nagyszámú és színes gyakorlat. Sietek hozzátenni: bármilyen jók a tantervek, a tankönyvek és a nyelvtanórák, az eredményes munkához nem nélkülözhetjük az iskola más szakos tanárainak, a szülők, a felnőttek társadalmának segítségét; a nyelvi kifejezés gondosságára, szabatosságára nekik is ügyelniük kell. A tanítási órákat — mint más tantárgyak esetében is tesszük — szeretnénk kiegészíteni szakköri foglalkozásokkal, az önképzőkörök, nyelvőr brigádok munkájával, s a helyes és szép kiejtés ápolására a mostani gyakorlatot erősítve a jövőben is rendezni kívánunk szavalóversenyeket.

Az iskolareform harmadik alapelveinek megvalósításában, a kommunista erkölcsű, marxista világnézetű ifjúság nevelésének dolgában is vannak fel-

adataink az anyanyelvi órákon. A tudatos nyelvhasználat elérése végett szükségünk van arra, hogy tanítványaink előtt józan mértéktartással ugyan, de megvillantsuk néhány nyelvi jelenség változásait, a nyelv történeti jellegét. — Javító munkánkban gyakran találkozunk nemcsak formailag, hanem elsősorban tartalmukban zavaros mondatokkal, ezért az igényes beszédre és írásra nevelés érdekében utalnunk kell a nyelv és a gondolkodás szoros összefüggésére. Ma még sokan vannak, akik — jóllehet van okos mondanivalójuk — mégis húzódoznak a szóvagy írásbeli megnyilatkozástól, mert nélkülözik a gondolataik pontos, árnyalt kifejezésére szolgáló nyelvi eszközöket. — Az ismeretszerzésben, gondolataink hatásos közlésében is alapvető akadály lehet anyanyelvi műveltségünk fogyatékosága, meg kell győzni tehát tanítványainkat e művelődés fontosságáról — s végül is egész munkánkkal ki kell fejleszteni bennük anyanyelvünk szeretetét, féltését, ápolásának gondját és igényét. A múltból szólnak hozzánk, de a jövőre is érvényesek Kölcsey szavai: »haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog«”.

Nemrég a kezembe került Csathó Kálmánnak egy derűs és tanulságos nyelvújító cikke. Arról szól, mi mindenre kell tekintettel lennie az iskolának, mikor a gyermekeket a helyes magyar nyelvhasználatra tanítja. Idézek belőle egy kis részletet:

„Hát mondom, a gyerek hazamegy és kezdi észrevenni, hogy otthon bizony gyalázatosan beszélnek, és ami a legnagyobb baj, erről még csak távoli sejtelmük sincs. Ezt az egész családban csak Pisti tudja, akit az iskolában felvilágosítottak. Megkezdődik az ebéd, és Pisti — ó, szimbólum! — bal kezébe veszi a leveseskanalat, mikor enni kezd, mire az apja rászól:

— Mi az? Mi az? Nem-e meg lett mondva már százszor, hogy jobb kezébe vedd a kanalat?

Pisti engedelmesen átteszi a kanalat a jobb kezébe, aztán kis szünet múlva megszólal:

— Papa, ezt nem így kell helyesen mondani magyarul! Ezt helyesen úgy mondják: nem megmondták-e már százszor.

A papa elképed, a mama megretten.

— Tartsd be a szád! — mennydörög a papa, de Pisti ezúttal nem ijed meg. Hogy is ijedne, mikor tudja, hogy neki van igaza, hiszen az iskolában tanulta, amit mond, és ott arra is felbízatták, hogy irtsa, gyomlálja a dudvát a magyar nyelv kertjéből. Diadalmasan nevet, és azt feleli:

— Ezt se így mondják, papa! A száját befogni szokás, nem betartani.

Rettenetes pillanat, mert kockán forog az egész apai tekintély. Pillanatnyi rémült csend, majd a papa vészjósló hangon kérdi:

— Honnan veszed te magadnak a bátorságot, hogy engem oktatni merjél?

Pisti ezt a mondatot is szeretné kijavítani, de a kérdést kísérő tekintet olyan vérfagyasztó, hogy már csak mentegedtőzni mer:

— Az iskolában tanultuk, hogy a helytelen magyarság ellen harcolni kell és irtani a hibákat mindenütt. Mert az emberek általában nagyon hibásan beszélnek!

— Az iskolában? Az iskolában beszéltek be neked ezt a hülyeséget?

Ezt a mama kérdi. Vele szemben bátrabb Pisti, mint az apjával szemben, aki különben felháborodásában szólni sem tud, csak a fejét csóválja. Pisti tehát kijavítja az anyját, mondván:

— Bebeszél sincs magyarul. Azt úgy mondják...

Tovább nem mondhatja. Mert az anyai kéz hirtelen olyan nyaklevest ken le Pistinek, hogy annak torkán akad a helyes magyar szó, és helyette keserves sírás tör ki rajta."

Nem ok nélkül elevenítettem föl ezt az épületes históriát. Van neki tanulsága a mi számunkra is. Mi is felbuzgatjuk hallgatóinkat, hogy tegyék csak szóvá bátran, ha valahol nyelvi hibával, magyartalansággal találkozunk. Meg is teszik sokan, s néha-néha meg is kapják érte — mint az előbb idézett Pistike — a maguk nyaklevesét.

Valaki például megírta az egyik minisztériumnak, hogy egy kiadmányukban igen sok a magyartalanság. Nosza, kapott is vissza legalább három nyaklevessel felérő kioktatást. Akitől ezt megtudtam, azt írja kesernyésen: Íme, mit kap az, aki nálunk védelmezni meri a magyar nyelv ügyét.

Nos, kedves kollégám, szerencsére nem ilyen tragikus a helyzet. Valahogy egy kicsit a Pistike esete ismétlődött meg, kevésbé derűs kiadásban.

Mert bizony nem elég az igazságot ismernünk, tudnunk kell azt is, hogyan lehet terjeszteni. S a hogyan igen különböző, szinte emberenként változik. Minthogy a cél a legfontosabb, a módszert mindig a lehetőség és a szükség szabja meg. A szóban forgó levél például nagyon szellemes volt, de tele maró gúnnyal, helyenként gorombasággal, szinte bizonyosra vehette volna írója, hogy ezzel maga és az ügy ellen bőszi a

címzettet, ellenszenvet ébreszt jóindulat és javítani akarás helyett. Úgy gondolom, a dorong csak legutolsó érvünk legyen, ha egyáltalán kívánatos, hogy arra kerüljön a sor.

Félreértés ne essék, nem az esetleges nyaklevestől akarom megóvni a magyar nyelv harcosait, csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy a mi munkánkhoz is sok türelem, sok körültekintés kell, s hogy harc közben ne feledkezzünk meg a végcélról.

Befejezésül pedig — bár ő nem kérdezte véleményünket — mondjuk meg a másik félnek is: „Pistinek” lényegében igaza volt, ha ezt nem nagyon illően és szerencsésen fejezte is ki. Aztán ha bosszúsággal jár is, mégiscsak eredmény lesz, ha a következő fogalmazványból kimaradnak a tollhegyre szúrt magyartalan-ságok. S ennek mindnyájan szívből örülni fogunk.

Laikus nyelvművelőknek az a leggyakoribb hibájuk, hogy egy-egy nyelvi jelenséget a saját logikájuk alapján ítélnék meg, anélkül, hogy magát a nyelvet, annak rendszerét alaposabban ismernék.

Egyik rádióhallgatónk például azzal a kérdéssel fordult hozzánk, nem helytelen-e a *tanulókocsi* szó használata. Szerinte ugyanis a *tanulókocsi* elnevezés csak olyan gépkocsit jelölhetne, amelyik *tanul*, márpedig efféle autóval még ma — a gondolkodó gépek korszakában — sem találkozhatunk. Mások a *játszóutca* elnevezést kifogásolták, mondván, hogy az ilyen utca nem *játszik*. Vajon valóban hibáztathatók-e ezek a szavak?

A *tanuló* és a *játszó* a *tanul*, illetőleg a *játszik* szóból van képezve. Ezek cselekvést jelentő szók, vagyis igék. Az igékből képzett *-ó*, *-ő* végű szavakat nyelvtanaink melléknévi igenévnek nevezik. Az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenevek többnyire valóban olyan személyt, dolgot jelölnek, aki vagy ami a cselekvést végzi. A *tanuló diák* az a diák, a k i tanul; a *játszó gyermek* az a gyermek, a k i játszik; a *guruló labda* olyan labda, a m e l y éppen gurul; stb.

De a mi gazdag, fordulatos, rengeteg árnyalat kifejezésére alkalmas nyelvünkben az *-ó*, *-ő* képzős melléknévi igenevekkel sok más dolgot is kifejezhetünk. Némelykor például a cselekvés tárgyát jelöljük velük. Így az *ivóvíz* nem olyan víz, amely iszik, hanem a m e l y e t isznak. Hasonlóképpen a *kiadó lakás* az a lakás, a m e l y e t kiadnak, a *töltőtoll* olyan toll, a m e l y e t tintával meg lehet tölteni.

Máskor az ilyen igenevek nem a cselekvőt, nem is a cselekvés tárgyát jelölik, hanem a cselekvés eszközét. Az *evő-*

eszköz nem eszik, nem is őt eszik, hanem vele esznek. A *mosogatóröngy* olyan rongy, a mellyel mosogatni szoktak; a *számológép* meg olyan gép, melynek segítségével számolni lehet. Ezekhez hasonló a mi *tanulókocsi* szavunk is: ez tudniillik olyan gépkocsit jelöl, amelyen, amelynek a segítségével meg lehet tanulni az autózvezetést. Ha ezt a szót hibásnak mondanánk, akkor vele együtt a vádlottak padjára kellene kerülniük az imént említett kifejezéseknek és sok társuknak is.

De fel kell mentenünk a vád alól a *játszótutca* kifejezést is. Igaz, nem a cselekvés eszközét jelenti, mint a *tanulókocsi*, csak-hogy nem értünk ám még a melléknévi igenevék gazdag jelentésárnyalatainak végére. Több szavunkban a cselekvés helyét jelöljük meg velük. A *váróterem* olyan helyiség, ahol várakozni lehet; a *fürdőszoba* az a szoba, amelyben fürdeni szoktunk. E kifejezések édestestvére a *játszótutca*, azaz olyan utca, amelyben gyermekeink nyugodtan, az elgázolás veszélye nélkül játszhatnak. Persze ilyen hely a *játszótér* is. A *játszótér* azonban — mint megszokott fogalmat jelölő régebbi szó — ma már senkinek sem szúr szemet, pedig nemcsak jelentésében, hanem alkataban is párja a friss keletű *játszótutcá*-nak.

Megemlíthetnénk még, hogy a melléknévi igenév a cselekvésnek más körülményeit is kifejezheti. Ehelyett azonban egy másik érdekességre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Eddigi példáinkban a melléknévi igenév mindig egy főnévvel együtt fordult elő. Ez a főnév el is maradhat az igenév mellől, s akkor az igenév önálló főnévvé válhat. Így alakult ki a *tanítómester* kifejezésből a *tanító*, az *evezőlapát*-ból az *evező*, az *ebédlőszoba*-ból az *ebédlő* főnév. A *tanító* a cselekvőt, az *evező* a cselekvés eszközét, az *ebédlő* pedig a cselekvés helyét jelöli.

Előfordulhat, hogy egy melléknévi igenév két jelentésben is főnevesül, például a *tanuló* főnév nemcsak a cselekvőt: a tanuló diákat, hanem a cselekvés helyét: a tanulóhelyiséget is jelentheti. Érdekes ebből a szempontból a *szerető* szó jelentése. A régi nyelvben a *szerető* melléknévi igenév nemcsak azt jelölhette, aki szeret, hanem azt is, akit szeretnek; például a *szerető fiam* kifejezést sokszor így kell értelmeznünk: szeretett fiam. A főnevesült *szerető* együtt jelöli meg a cselekvés tárgyát és a cselekvőt: nemcsak őt szeretik, hanem maga is szereti kedvesét. Valóban ilyen az igazi *szerető*.

Már egyszer-kétszer beszéltünk róla, milyen ingatag alap a nyelv dolgaiban való ítélkezésre, állásfoglalásra az úgynevezett „nyelvérzék”. Ennek újabb bizonyítékául nemrég egy meglepő levelet kaptam. Azt írja valaki, nagyon sértette a fülét, amikor a rádióban ezt a szót hallotta: *meggátolja*. Ez szerinte csak így volna helyes: *megakadályozza*.

Ami a rádiót illeti, igazán nem kell benne a nyelvi hibákat nagyítóval keresni. De most az egyszer méltatlanul érné a megrovás. A *meggátol* ugyanis pontosan ugyanolyan jelentésű, mint a *megakadályoz*. Ahogy a víz folyását szabályozzuk a *gát*-tal, ugyanúgy állíthatunk *akadály*-t a szárazföldön valami vagy valaki elé. S mind az *akadályoz*, mind a *gátol* egyformán használatos átvitt értelemben is: *megakadályozni* vagy *meggátolni* *valakit a fejlődésben, az érvényesülésben*. Rokon értelmű szavak ezek, de hozzájuk tartozik még például a *korlátoz*, *jékezz* stb. is.

Még csak azt sem mondhatjuk a *meggátol*-ra, hogy valami újabb fejlemény lehet nyelvünkben, hiszen már évszázadokkal ezelőtt ismeretes mai átvitt értelmű jelentése is. Mikes Kelemen így ír Törökországi Leveleiben: „Tanátsot tarta hiveivel, hogy miképpen lehetne *megelőzni* és *meggátolni* a császár szándékát.”

Az idézett mondat *miképpen* szava juttatja eszünkbe, hogy ugyancsak elterjedt e szó rövidebb *miképp* alakjának a hibáztatása. Ezt sokan pongyola, hanyag, stílustalan alakulásnak, mások még újabban felkapott pesti zsargonjelenségnek tartják. Nincs igazuk. Annyit el kell ismernünk, hogy a *miképp* megszokottabb alakja *miképpen*. A szót elemezve is ezt találjuk eredetibbnek; a *képp* szóhoz az *-n* határozórag járul, ugyanaz, amely a *sépen*, *nagyon* szó végén van. A *képpen* tehát eredetileg

azt jelentette, 'valaminek a képében, alakjában, minőségében, módján, állapotában' szerepel valaki vagy valami.

Az eredeti forma tehát valóban *miképpen*, *főképpen*, *ekképpen*, *végképpen* stb. Azonban legjobb íróinknál találhatunk példát szép számmal az *-n* rag nélküli formára is.

De köznyelvünkben is egészen szabályszerű jelenség a ragtalan határozó. Nézzünk csak néhány példát először az időhatározókra. Így mondjuk: *hétfőn*, *kedden*, *szerdán*; de már elég gyakran ragtalanul is ebben a kapcsolatban: *hétfő reggel*, *kedd este*. A szokásos forma: *a mai napon*. De azért így se ritka: még *a mai nap* elmegyek. A *tegnap*, *holnap*, *ma nap*, *mindennap* meg már csak ragtalanul fordul elő. Régen így is mondták: *tegnapon*, *holnapon* stb. S azt sem mondjuk: majd *vasárnapon* meglátogatlak, csak így: *vasárnap* meglátogatlak. Az *egykor*, *mikor* szónak sem él ma már az *egykoron*, *mikoron* alakja.

Módhatározóink között még több ilyen ragtalan forma található. Maga a *mód* szó is ragtalan ezekben: *úri mód* megél, *azonmód* felkapta. Ezeket persze lehet és szokás ragosan is mondani, éppen úgy, mint a következőket: *épp* most — *éppen* most; *egész* jó — *egészen* jó; *jobb* szeretem — *jobban* szeretem stb. Petőfi például a ragtalan formával él A pusztá, télen című versében: „*Jobb* szeretne inni kinn a tó vizébül.” Van néhány olyan módhatározónk is, amely már ragtalan formában kövült meg. Ilyen többek közt a *mezítláb*, és az *inkább* szó.

Befejezésül még azt tehetjük hozzá, hogy a fejtegetésünk elején említett *másképp* — *másképpen*, *miképp* — *miképpen* szót és társait a régi helyesírás vagylagosan, egy vagy két *p*-vel írta. Mostani szabályzatunk szerint egységesen két *p*-vel írjuk, az általánosabban elterjedt kiejtésnek megfelelően.

MIBEN REJLIK NYELVÜNK MAGYARSÁGA?

Bizonyosan mindenkit érdekel, melyek azok a sajátos jellemvonásai nyelvünknek, amelyek — szókinszén kívül — más nyelvektől megkülönböztetik.

Vizsgáljuk meg most ezt a kérdést!

Igen jellemző egy nyelvre, hogyan kapcsolja egymáshoz a szavakat. Magyarul azt mondjuk: *a ház b a n*, oroszul pedig: *v dome*. Amit tehát a magyar a szóhoz ragasztott végződés (itt a *-ban*, *-ben* raggal) fejez ki, arra az orosz nyelv és általában az indoeurópai nyelvek a szó elé tett szócskát, úgynevezett prepozíciót használnak. A szavaknak ragok segítségével való összekapcsolása sajátosan magyar nyelvi jellemvonás.

Ha már ragozásról van szó, említsük meg a magánhangzó-illeszkedést is, nyelvünknek egy másik fontos sajátosságát! Az imént a *-ban*, *-ben* ragról szóltunk. Vajon miért van két alakunk is egyazon raggól? Azért, mert az egyszerű (nem összetett) magyar szavakban vagy csupa mély, vagy csupa magas magánhangzó van (most nem beszélünk az úgynevezett vegyes hangrendű szavakról), a magas hangrendű szavakhoz a *-ben* rag, a mély hangrendűekhez a *-ban* alak járul hozzá törvényszerűen: *házban*, *kerében*.

Ismeretes, hogy nyelvünkben a birtokos személyragozás fejezi ki a kapcsolatot a birtokos és a birtokszó között. Ezt mondjuk: *ház a m*. Németül: *m e i n Haus*. Amit a magyarban végződés fejezünk ki, azt a német nyelv a birtokszó elé tett birtokos névmással jelöli. Ha a birtokost is megnevezzük, akkor ahhoz a *-nak*, *-nek* ragot tehetjük hozzá, például: *apám n a k* a *háza*, azaz elsőnek említjük a birtokost, azután a birtokot. A németben így mondják: *das Haus meines Vaters*, tehát elől

van a birtokszó, utána a birtokos. A birtokviszonynak ez az általában szokásos szórendje nyelvünknek szintén jellemző sajátja.

Ugyancsak jellemző nyelvünkre az is, hogy az ige bizonyos ragokkal utalhat a tárgy határozottságára vagy határozatlan-ságára. Tehát *házat lát o k s a házat lát o m*. A német nyelv ugyan-
ezt a viszonylatot csak a határozott vagy a határozatlan név-
elővel tudja kifejezni: *Ich sehe ein Haus, Ich sehe das Haus*. Ugyanígy van a franciában (*Je vois une maison, Je vois la maison*) és az angolban (*I see a house, I see the house*).

Nemcsak két szó összekapcsolásának módja jellemző a magyar nyelvre, hanem a szavaknak a mondatban elfoglalt sorrendje is, azaz a szórend. A mi nyelvünkben a szavak sorrendje rendkívül szabad, ellentétben például a német nyelv igen szigorú szórendi szabályaival. Ebben a mondatban: „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka” — a szavak rendje különféle lehet, aszerint, hogy mit akarunk kiemelni benne. Tehát mondhatjuk ilyen változatokban: „A munka a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja” — „A munka a l a p j a a Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének”.

Megkülönbözteti nyelvünket a körülöttünk élő népek nyelvétől még az is, hogy nincsen benne úgynevezett nyelvtani nem. A ház szónak megfelelő orosz *dom* szó például hímnemű, a német *Haus* semleges nemű, a francia *maison* pedig nőnemű. Ezt a megkülönböztetést nyelvünk nem ismeri.

Szólhatunk még arról is, hogy többséget jelentő számnevek mellett mi egyes számot használunk: *Mátyás három lustája* (nem: *lustái*) vagy *ezeregy éjszaka* (nem: *éjszakák*).

Nyelvünk nem kedveli a kettőnél több mássalhangzó torlódását. Új szavak alkotására fényűzően gazdag képzőrendszere van.

Folytathatnánk még nyelvünk régi örökségként kapott sajátosságainak felsorolását, de a teljesség nem lehet célunk. Ha azonban valaki a most érintett kérdésekben részletesebben óhajt tájékozódni, olvassa el a Magyar Nyelvőr című folyóirat 1956. évi első számában Bárczi Géza akadémikus cikkét, amely éppen „Anyanyelvünk magyarságá”-ról szól. A tanulmány a Nyelvőr Füzetek sorozatban külön is megjelent.

SZÉP SZEME VAN? SZÉP SZEMEI VANNAK?

A nyelvek különbözősége egyszersmind sajátosságaik különbözőségét is jelenti. A magyar nyelvnek is megvannak a maga jellemző sajátosságai. Az egyiknek — amelyről most szó lesz — ilyenféle megfogalmazást adhatunk: a páros testrészeket és a hozzájuk tartozó dolgokat, amelyek párosával szoktak előfordulni, a magyar gondolkodás egységben látja, egynek veszi, és egyes számmal fejezi ki. Például *keze* munkájával keresi kenyerét (nem: kezei); belefájdul a *szemem* (nem: szemeim); ropog a hó a *lábam* alatt; téli *kesztyűt* vettem. Mikor a párnak csak egyikét akarjuk megnevezni, a *fél* jelzöt tesszük eléje; *fél* szemére vak; elvesztettem a *fél* kesztyűmet. — Ez a sajátosság nagyon-nagyon régi. Valamikor, a finnugor nyelvek őskorában ugyanis az összetartozó párt az ún. k e t t ő s s z á m m a l fejezték ki. (Ma már csak az egyes és a többes számot használjuk.) Mikor a kettős szám mint kifejező eszköz elpusztult, helyét nem a többes, hanem az egyes szám foglalta el. Ez azt bizonyítja, hogy valamilyen párnak a kifejezésekor őseink szemléletében nem a többesség, hanem a szoros összetartozás miatt az egység mozzanata volt a fontosabb. Több hallgatónk azonban ezt a sajátosságot a mai nyelvszokás alapján pusztulóban, visszaszorulófélben levőnek látja, sőt volt olyan is, aki azt kérdezte, nem helytelen-e, ha azt mondjuk: fáj a *kezem*, barna *szeme* van, nem így kellene-e mondani: fájnak a kezeim, barna szemei vannak stb.

Nos igen, manapság gyakran tapasztaljuk a többes számú használatot is. Így például: fel a *kezekkel*; *kezzeit* csókolom; fájnak a *lábaim*, vagy ahogy az egyszerű diák írta: kedves szüleim, fájnak a *füleim* stb. Mindez azonban nem jelenti, nem is jelentheti, hogy az egyes számú használat általában visszaszorulóban

volna. Hathatós védelmezői az olyan patinás szólások, közmondások, melyeknek évszázadokra terjedő múltjából nőttek ki. Ősi magyaros szemléletet tükröznek ezek, ugyanakkor mai nyelvünknek is eleven, ízes fordulatai. Vajon kinek jutna eszébe a páros testrészek nevét többes számba tenni, ha ilyen fordulatokat használ, mint például: gazda *szeme* hizlalja a jószágot; amit *szeme* meglát, *keze* ott nem hagyja; ég a munka a *kezében*; *kézze*l-lábbal tiltakozik; úgy maradt rá, mint számár-ra a *füle*; a falnak is *füle* van; hátrakötöm a *sarkad*; *inába* szállt a bátorsága. Vagy ki találna hibát abban, hogy ha a páros testrészek egyikéről beszélünk, a *fél* jelzőt használjuk: *fél szemére* vak, *fél lábom* áll, csak *fél füllel* hallotta. Ugyanígy használjuk a rájuk való ruházati cikk nevét is: kopogós a *csizmám*, felemás *harisnya* stb. Az bizonyos, hogy a régebbi nyelv szokás a maihoz képest egységes volt, ma már gyakran halljuk a páros testrészeket többes számban, illetőleg a régi *fél lábom*, *fél kezem*, *fél szemem* helyett azt, hogy az *egyik* lábom, az *egyik* kezem, az *egyik* szemem, még pontosabban: a *bal* vagy *jobb lábom*, a *bal* vagy *jobb kezem*, a *bal* vagy *jobb szemem*.

Az utóbbit sokszor valóban lehetetlen elkerülni. Ha például az orvosnak azt mondom, *fáj a lábom*, nyilván tovább érdeklődik, melyik fáj. Akkor vagy azt felelem, mind a kettő, vagy azt, hogy csak az egyik, pontosabban a bal vagy a jobb. Bal fél lábról, jobb fél lábról nem szokás beszélni. S minthogy a pár egyikét már így különböztetjük meg, egészen vesszük, könnyen előfordul, hogy a párt, vagyis a kettőt együtt többes számban mondjuk.

De ismét hangsúlyozzuk, mindez a kényszerű kivétel ko-rántsem jelenti az egyes szám használatában tükröződő ősi szemlélet kipusztulását sem gondolkodásunkból, sem nyelvünk-ből.

VAN-E TÖBBNEJŰSÉG MAGYARORSZÁGON?

Különös kérdéssel fordult hozzánk nemrég valaki. Ezt írta: „A napokban válogatott mérkőzésen voltam. A mérkőzés szünetében a hangszóró közölte, hogy az egyik étterem vezetősége a mérkőzés végén vendégül látja a győztes csapat tagjait — mint mondta — feleségeikkel együtt. Ijedten néztem szét, vajon a nézőtéren helyet foglaló külföldiek értik-e a hirdetményt. Mert hogy egy-egy válogatott játékosnak több inge, ruhája, kalapja, talán több háza is van, az nem titok, eleget beszélnek róla, de hogy több felesége is volna, arról eddig kevés szó esett, s nem is szívesen vallanám be az idegeneknek.”

Ez a tréfásan felvetett kérdés a nyelvhelyességnek egy olyan problémáját bolygatja meg, mely már ismételten felmerült a nyelv művelés történetében. Felmerült, valahányszor valaki kifogásolta az ilyesmit: a fogadáson megjelentek a diplomáciai testület tagjai feleségeikkel együtt, vagy helytelenítették az ilyen felszólítást: tegyétek le kalapjaitokat, foglalják el helyeiket stb. A kifogásra rendszerint azzal vágnak vissza: csak nem írhatja az újságíró, hogy *feleség ü k kel*, nem mondhatja a házigazda, hogy *kalap o t o kat, hely ü k et*, hiszen ezzel azt mondanánk, hogy a diplomatáknak összesen egy feleségük, a vendégeknek összesen egy kalapjuk és egy helyük van.

Érdeemes hát közelebbről megnézni: hogyan jár el a magyar nyelv akkor, amikor azt akarja kifejezni, hogy a birtokos is, a birtok is több ugyan, de minden birtokosnak külön-külön csak egy birtoka van. Azt kell mondanunk, hogy szigorúan a logika síkján maradva, nyelvünk ezt *n e m t u d j a* félreérthetetlenül kifejezni. — *A férfi kalapja*: ebben az esetben még világos a helyzet: van egy férfi és egy kalap, de már a *férfiak kalapja* ki-

fejezés alapján mégsem tehető fel, hogy annyi sok férfinak egyetlen közös kalapja volna. És mégis, a birtok egyes számban áll. Ilyen megfontolás alapján mondjuk — helyesen: tegyék le a kabátotokat, foglalják el helyüket, ahogy mindenki természetesen tartja, hogy így beszélünk: *a házak teteje, a gyerekek könyve*, noha nyilvánvaló, hogy nem egyetlen tetőről s nem egyetlen könyvről beszélünk. A magyar szemlélet tehát a több birtokosnak külön-külön egy-egy birtokát — bár a valóságban persze több birtok — egynek, azonosnak fogja fel. Megvan persze az a veszély, hogy valaki a külön-külön azonos birtokok helyett egyetlen azonos, közös birtokra gondol. Joggal merül fel a kérdés: hogyan lehet hát a közös és egyetlen kalapot, a több, de külön-külön egy kalapot megkülönböztetni? Ne kerüljünk a feleletet: sehogy. Erre a különbségtévesztésre nyelvünknek nincsen eszköze. Hiába kísérleteznék valaki azzal a formával, hogy *a férfiak kalapjai*, mert ez azt jelenti, hogy most már több férfinak külön-külön is több kalapja van, azt meg hiába akarná mondani, hogy *a férfiak kalapjuk, a játékosok feleségük*, mert, hiába, ez a forma a magyar köznyelvben nem járja.

Ha azonban valaki makacsul továbbra is azzal érvelne, hogy mégiscsak több kalapról és több feleségről beszélünk ezekben a kifejezésekben, annak mi is makacsul ismételjük, hogy *a vegyétek le a kalapjaitokat, a játékosokat feleségeikkel együtt* forma a magyar gondolkodás szerint azt jelentené, hogy egy bizonyos esetben mindenkinek több kalap van a fején, és törvény szerint is több felesége van . . . Hogy aztán a közbeeső viszonyt: tudniillik a több birtokos és külön-külön egy-egy birtok viszonyát nem tudjuk egészen tökéletesen kifejezni, arra csak azt mondhatjuk: szegény ember vízzel főz, addig nyújtózzunk, ameddig a takarónk ér. De ha megnézünk más nyelveket, azt látjuk: nem is vagyunk olyan szegények, nem is olyan rövid ez a takaró: a most tárgyalt birtokviszonyt az ismertebb, nagyobb európai nyelvek egyike sem tudja kifejezni. Sőt: a német, a francia, az angol nem tud különbséget tenni az *ön* és *önök*, az angol még a *te* és *ön* között sem. Ne tartsuk hát magunkat szegényebbnek, mint amilyenek vagyunk, ne szégyenkezzünk az idegenek előtt, ha egyszer ellátogatnak hozzánk — reméljük családjukkal, gyermekeikkel és feleségükkel együtt. Vagy ha tetszik: *családos-tul, gyermekestül, feleségestül*. Csak ne követeljük rajtuk feleségeiket, mert esetleg furcsán néznek ránk.

AKI MÁSKÉPP LÁT, AZ MÁSKÉPP IS BESZÉL

Tudjuk, hogy a magyartalanságok tetemes része úgy szivárog be nyelvünkbe, hogy idegen nyelvből szó szerint lefordítunk valamit, és az a mi nyelvünk alkatának, a mi sajátos gondolkozásmódunknak nem felel meg. Egy dolgot ugyanis többféleképpen lehet látni és kifejezni.

Nézzünk meg néhány példát, hogy látják a különféle népek, és hogy fejezi ki nyelvük ugyanazt a dolgot.

Mi a könyvet az asztalra tesszük, a latin az asztalon teszi, nyilván azért, mert a latin a cselekvésnek utolsó mozzanatát emeli ki, azt, amikor a könyv már az asztalon van. Ez a szemléletbeli különbség magyarázza például azt is, hogy a magyar fél valakitől, a német félti magát *valaki előtt*, a latin pedig fél *valakit*; a magyar tartozik valamivel, a latin, a német, az angol tartozik valamit, a magyar átmegy a hídön, az angol átmegy a híd fölött, a magyar ír valamiről, a német cikket ír valami fölé; mi a napot az égen látjuk, az angol az égben látja és így tovább.

De nemcsak a nyelvtanban mutatkozik meg ez a szemléletbeli különbség, hanem a szókincsben is. Azt gondolná például az ember, hogy valamely foglalkozás elnevezésekor ugyanazt a lényeges jegyet látja meg és emeli ki minden nép. Egyáltalában nem. Azt, aki a házat építi, mi *kőműves*-nek hívjuk, mert követ dolgozik, a német *falas*-nak (Maurer) mondja, mert munkája eredményeképpen *falak* emelkednek az ég felé, az angol pedig *téglarakó*-nak (bricklayer) hívja. Még érdekesebb különbségeket találunk a szellemi foglalkozások elnevezésében. Azt, aki valamely tudományban otthon van, a magyar és a francia *tudós*-nak (savant), a német és az angol *tanult* vagy *iskolázott* embernek (der Gelehrte, scholar) hívja; az első két nyelv ugyanis az ered-

ményt, a másik kettő pedig a hozzá vezető utat látja fontosabbnak.

Tudjuk, hogy a szavak — főleg hasonlóság alapján — újabb meg újabb jelentéseket vehetnek föl. A jelentésváltozás útja is megmutat valamit két nép szemléletének eltérő voltából. A szem elsősorban egy testrészünknek a neve, de beszélünk *búzaszem-ről*, *szőlőszem-ről*, *por szem-ről* és *gyöngyszem-ről* is, a kidudorodó rügyet is *szem-nek* hívjuk, sőt ezt is mondjuk: egy *szem* burgonya, egy *szem* gyerek. Mindez arra vall, hogy a magyar embernek a szem sokféle tulajdonsága közül elsősorban a szemgolyó gömbölyűsége tűnt fel, azért nevezett el egy sereg kisebb gömbölyű vagy kidudorodó képződményt szemnek.

A nyugati nyelvekben a gömbölyű tárgyakat a rügyön kívül ritkán nevezik szemnek, de a kerekded nyílásokat vagy üregeket annál gyakrabban. A német és az angol például *szem-nek* hívja a kötélben levő hurkot és a szerszámokon azt a lyukat, ahova a nyelet be lehet illeszteni, az angol a tű szemének hívja a tű fokát, sőt nyelvjárásokban a kenyér és a sajt lyukacsait is.

A szemléleti különbség a szókapcsolatokban is megmutatkozik. Ha egy fiú magatartásában, ízlésében nagyon emlékeztet az apjára, azt mondjuk róla — rendszerint elismerésképpen —, hogy az *apja fia*, az angol pedig azt, hogy *egy forgácsa a régi tőkének* vagy *tuskónak* (a chip of the old block). Ha egy hosszúra nyúló elbeszélést be akarunk fejezni, azt mondjuk, hogy *száz szónak is egy a vége*, az angol pedig azt mondja: *hogy egy hosszú történetet rövidre vágjunk* (to cut a long story short). A magyar népmesében, ha egy mesehős félreeső és többé-kevésbé lakatlan vidéken halad célja felé, azt kérdezik tőle: *hol jársz te itt, ahol a madár se jár?* Ez németül így hangzik: *itt, ahol a rókák jó éjszakát kívánnak egymásnak* (wo sich die Füchse gute Nacht sagen) vagy *ahol a róka és a nyúl jó éjszakát kíván egymásnak* (wo Fuchs und Hase sich gute Nacht sagen).

Szaporíthatnánk példáinkat szinte a végtelenségig, de ennyi is elég ahhoz, hogy lássuk, milyen különbözőképpen gondolkoznak a népek, és hogy ez miként tükröződik nyelvükben.

Több rádióhallgatónak szeget ütött a fejébe, hogy bár a kalapot, sapkát fejünknek nem a belsejében, hanem a felületén viseljük, gyakran mégis így mondjuk: *fejében a kalap*.

A nyelvszokás a különféle nyelvekben gyakran teremt olyan sajátos kifejezéseket, amelyek a más nyelvekben tükröződő gondolkodásmódnak szokatlanok s olykor talán nem is egészen logikusak. Az effajta kifejezések — az ún. germanizmusok, latinizmusok, russzicizmusok, anglicizmusok stb. — rendszerint jellemzők az illető nyelvekre, különös nemzeti, sajátos színt adnak nekik.

A mi nyelvünkben ilyen sajátosan magyaros kifejezés a szóba hozott *fejében a kalap*. Más hasonló kifejezéseink is vannak: *sálat visel a nyakában*, *megigazítja a gyöngyöt a nyakában*; vagy a hova? kérdésre felelő helyhatározók köréből: *mellbe üt, oldalba bök, arcába fúj a szél* stb. — Azelőtt más testrésznevek mellé is tettek *-ban, -ben* ragot, ha azt akarták kifejezni, hogy valami rajtuk van. A huszárgyerekről a róla szóló 48-as katonadal azt mondja, hogy „Aranycsákó a fejében, kard az oldalában”. Csinom Palkórol meg azt énekelték a kurucok, hogy „Van sebes futása, Vitéz karja, lábaiban Karmazsin csizmája”. Még régebben a *gyűrűt visel az ujjában* kifejezés is járt. Ezek időközben kikoptak a használatból; ma már *-n* ragos határozót alkalmazunk helyettük: *oldalán, lábán, ujján*.

Ha azt akarjuk kifejezni, hogy valami valaminek a felületén helyezkedik el, rajta van, akkor általában *-n (-on, -en, -ön)* ragot használunk: „Ékhós szekerek csikorogtak a mere-

dek *utakon*” (Mikszáth); „Vörös szekér a *tengeren*” (Ady egyik versének címe); „Lelke *fenekén* lázadó volt” (Illyés). Azt pedig, hogy valami valaminek a belsejében foglal helyet, benne van valamiben, rendszerint *-ban, -ben* raggal fejezzük ki: „... a levágott sarju-rendek, Mint a *könyvben* a sorok, hevertek” (Petőfi: A Tisza); „... hagyta, hogy *ereiben* végigcsorogjon az emlékezés” (Móricz). A helyhatározó ragok használatának ehhez az általánosabb, szélesebb körű szabályához képest a *-ban, -ben* rag használata a rajta létel kifejezésére a *testrésznevek* mellett mindig is kivételszámba menő, kis körű jelenség volt. Amikor tehát az *oldalában, lábában, ujjában* határozót a szóban forgó értelemben kiszorította az *oldalán, lábán, ujján*, voltaképpen az történt, hogy a kivétel köre szűkült, de ezáltal az egyetemesebb szabály érvényességi köre kitágult. Ez a tendencia a *fejében, nyakában* esetében is kezd tért hódítani; újabban egyre gyakrabban halljuk, hogy *nincs a fején kendő, gyöngyöt visel a nyakán*.

Persze az *-n (-on, -en, -ön)* rag a rajta lételt (az úgynevezett külviszonyt) a testrésznevek ragozásában nemcsak másodlagosan, a *-ban, -ben* ragot háttérbe szorítva fejezheti ki, hanem elsődlegesen is. A „*Hátán* háza, *kebelén* kenyere” szólás eleje sohasem élt „*Hátában* háza” formában. Sári néni című versében Petőfi magától értődő természetességgel írta azt, hogy „Csak úgy lóg-lóg *derekán* ruhája” (nem *dereká b a n*). S a hova? kérdésre felelő határozók körében is a *hát b a vág* mellett régóta járja a *tarkón üt* vagy a *bokán rúg*.

A tanulság mindebből az, hogy a *fejében a kalap-féle* kifejezéseket nem szabad a logika nevében elmarasztalnunk, meg kell becsülnünk, mert sajátos, magyaros kifejezések. De azért az újabban terjedő *fején van a kalap-féle* kifejezéseket sem kell kakukkióknak tekintenünk.

Bizonyosan sokan gondolkoztak már azon, mekkora lehet a magyar szókincs, hány szó van a magyar nyelvben. Erre a kérdésre, sajnos, egy kicsit köntörfalaznom kell nekem is, mint előttem sok más szakembernek. Olyan szótár ugyanis, amely a magyar nyelvnek vagy bármely nyelvnek minden szavát magában foglalná, nincs, — de ilyet igen nehéz is volna összeállítani. Legfőképpen azért, mert nem nagyon tudnánk megállapodni abban, mi is kerüljön bele a szótárba, mit vennénk számításba a szavak összeadásakor, mit számítanánk külön szónak, mit nem. Nézzük csak meg a kérdést közelebbről!

Beleszámoljuk-e például régi szavainkat, amelyeket ma már nem használunk? Teszem a Halotti Beszéd *heon* szavát vagy a 'csókol' jelentésű kihalt *apol* szavunkat. Mondjuk, hogy nem, de azért az ilyen szavaknál már bizonyosan gondolkodóba esünk: *feleim*, *ihol*, sőt talán még a Toldiból ismert *imette* is gondot okozna. Hiszen ezekkel itt-ott még találkozunk. S ilyen átmeneti kategória, tehát olyan szó, amelyet ismerünk is, nem is, igen sok van. Hát a nyelvújítás szavai közül belevesszük-e mindet? Gondolom, csak azokat, amelyek életben maradtak. Tehát — mondjuk — kimaradnának számításunkból az olyanfajta szavak, mint az *oxigén* helyett ajánlott *éleny*, a *zsiráf* helyett ajánlott *nyakorján*, a *hadügyminiszter* helyett javasolt *hadügyér* és sok-sok ezer társa. De már bizonyára gondolkodóba esnénk, ha az *indóház*, *belbecs*, *hangász*, *lábtyűművész* szó kiakolbóltására kerülne sor. Mert azért ezeket mégiscsak ismerjük, és néha — humoros célzattal — le is írjuk. Ilyen szavunk pedig megint tömértelen van. De maradjunk csak a valóban élő szavaknál.

Mit csinálunk tájszavainkkal? A Magyar Tájszótárnak 36 000 szava van, az Ormánysági Szótárnak, amelynek anyagát Kiss Géza gyűjtötte és Keresztes Kálmán szerkesztette meg, körülbelül 12 000, Csűry Bálint Szamosháti Szótárának 18 000. De ezek meg sem közelítik a valóban élő tájszavak mennyiségét. Mert az a Müller Miksa-féle elmélet, hogy az egyszerűbb falusi ember 300—500 szóval is beéri, nagy valószínűséggel a mesék világába való, noha alig két évtizede még magyar kutató is komolyan vette. Cáfolatával — azt hiszem — nem érdemes foglalkoznunk. Gondoljunk csak a földművelés, állattenyésztés szókincsére, a szerszámok, az állatok, növények neveire, a ház berendezéséről, környékéről, a ruházatról stb. nem is szólva. S ezeknek egyike-másika olyan szó, amelyet a köznyelven beszélő, a nyelvjárást nem ismerő egyáltalán meg sem ért. Aztán külön szónak számítanánk-e mondjuk, a *kacsa*, *kácsa*, *ruca*, *réce* szót vagy a *fergettyű*, *pergettyű*, *pergete*, *förgete*, *firgető*, *förgetű* stb. szavakat, amelyek néhol a szekér első tengelyén forgó fát jelentik. S milyen nyelvjárási jelenség tesz egy szót önálló szóvá? Három szónak számít a *könyér*, a *kenyér* és a *kinyér*? Ha igen, óriási módon megnövekszik szavaink száma. Mert azt sem állíthatjuk, hogy aki mind a három szót ismeri, annak nem nagyobb a szókincese, mint azé, aki csak az egyik változatot tudja.

Nehéz problémát okoz a *s z a k s z a v a i n k* tömege; szakmák dolgozói tömegével használnak a legtöbbünk előtt ismeretlen magyar, illetőleg nem magyar szavakat. Ezek számbavétele sem könnyű, különösen azért, mert a szavak idegen voltának a határát igen nehéz megvonni. Különben is ami a szakmában jártasnak mindennapi, közhasználatú szó, az a másik embernek teljesen ismeretlen lehet. Mondjuk az orvos számára ugyanolyan közhasználatúnak tetszik az *appendicitis* meg az *ulcus* szó, mint például az — *aszpirin*.

De a köznyelvi szókinccsel sem kevesebb a baj. Csak egy-két szempont: két szó-e az *azzal* és az *avval*, a *verekszik* és a *verekedik*, az *ad* és *ád*; külön szónak számítanak-e a keresztnevek töméntelen becéző változatai? Általában hogyan számíthatjuk képzett szavainkat, ideértve nemcsak a *s z o k á s o s*, hanem a *l e h e t s é g e s k é p z ő k e t* is? Tehát például a *lép* mellett új szónak vesszük-e a *lépés*, *lépő*, *lépked* stb. alakokat?

Vagy itt van a szóösszetétel kérdése, amely a helyesírásban az egybeírás—különírás cím alatt jelentkezik.

Ilyen szempontból ma jóval kevesebb szavunk van, mint néhány évvel ezelőtt, mert mai helyesírásunk sok esetben a különírás mellett foglalt állást. A ma különírt *kiváló munkás* vagy az *ennek utána* példának okáért a régebbi (1954 előtti) egybeírt írásforma szerint növelte a szókincs számát mint önálló szó is.

Még folytathatnánk a nehézségek felsorolását, de talán felesleges. Az elmondottak ellenére is szoktak nyilatkozni, mert végül is hozzátétőleges számról (ha a határokat erre-arra megvonjuk) *l e h e t* szó. Tolnai Vilmos egy régebbi cikkében a társadalmilag eléggé elterjedt szavak számát 150—200 000-re becsüli. Kelemen József (a Nyelvművelő, illetőleg az Iskolai nyelvművelő című kiadványban) ennél sokkal többre teszi a valóban ismert (természetesen nem mindenki által ismert) szavaink számát. A Nagyszótárnak a Nyelvtudományi Intézetben gyűjtött óriási anyaga és saját hozzátételei alapján körülbelül egymilliós számra gondol.

Persze — mint az eddigiekből nyilvánvaló — még ő sem mondta ki az utolsó szót.

A MŰHOLD ÉS A TÍZ LEGSZEBB MAGYAR SZÓ

Altalános vélemény, hogy az újonnan felbukkanó fogalmaknak minél előbb jó magyar nevet kell adnunk, hogy az terjedjen el, az váljon közismertté. Ezt a kérdést tárgyalja a Magyar Nyelvőr most megjelent számának egyik cikke is (82. évf. 19. 1.), mégpedig az éppen időszerű *műhold* — *mesterséges hold* problémával kapcsolatban.

Eleinte — ahogy cikkírónk, Kispál Magda emlékeztet rá — *mesterséges bolygó* néven emlegették a szputnyikokat, ez azonban csillagászati szempontból hibás, hiszen az új „égitest” nem a Nap körül, hanem egyik bolygója, a Föld körül kering, s ezért „csak” a *hold* elnevezés illeti meg. Amikor a csillagászok erről a közvéleményt fölvilágosították, megjelent a *műhold* elnevezés. Ez mindenképpen jó magyar neve volna a mesterséges holdnak, hiszen rövid, szabatos, nyelvünk törvényei szerint helyesen alkotott összetétel, szakmai szempontból pedig igaz. Szóval „csinos” kis szó. Hamarosan letűnt azonban, s helyette a *mesterséges hold* jelent meg. Ez a megnevezés sem helytelen, csak éppen nem olyan sikerült, mint a *műhold*. Nehézkesebb, hosszadalmasabb, formátlanabb kifejezés, hosszabb jelzős szerkezettel mondja meg azt, amit egy sokkal rövidebb, találó összetett szó éppen olyan tökéletesen fejez ki. — A cikkíró rámutat arra, hogy a *műhold*-at az a tévhit készül kiszorítani a használatból, hogy a *mű*- előtaggal alkotott összetett szavaink minden esetben azt jelentik, hogy valaminek a p ó t l á s á r ó l van szó. Ha a *műhold* elnevezés mellett döntünk — mondja az ellenvetés —, akkor azt hihetnők, hogy a szputnyikok a valódi holdak helyettesítésére valók. Ez az értelmezés azonban téves. Ha ugyanis számba vesszük a *mű*- előtaggal alkotott összetett szavak idevágó

készletét, azt tapasztaljuk, hogy a *mű* szó jelentése nagyjából azonos a *mesterséges* szóval. A *műselyem* nem azt jelenti például, hogy a természetes selyem pótlására való, hanem azt, hogy mesterséges eljárással készül. Így készül valamennyi használati tárgyunk, amely *műanyag*-ból van. Ugyanígy kell — eredetük szerint helyesen — értelmeznünk a *műrost*, *műbor*, *műbenzin*, *műbőr*, *művaj*, a *műjég*, *művirág*, sőt a *műfog*, *műláb* szót is. Ezek a műszaki tudás fejlődésével keletkeztek, s azt tükrözik, hogy az ember beleavatkozik a természet dolgaiba, hogy a maga szükségletei szerint alakítsa őket.

Szokásunktól eltérően most nem lapozzuk végig a folyóiratot, csak még egy kis cikkre hívjuk fel a figyelmet, amely nyilván minden hallgatónkat érdekli. A címe: *Melyik a tíz legszebb magyar szó?* A szerző annak a pályázatnak az anyagát elemzi sokféle szempontból, amelyet egyik szórakoztató hetilapunk hirdetett még az elmúlt esztendőben. Mint a beküldött szavazatokból is kiderül, lényegében nincsenek teljesen egyértelmű és meggyőző ismérveink arra nézve, melyik szó szép, melyik nem az, mivel ennek megítélésében igen sok a szubjektív mozzanat. Az egész szótest muzsikája, fogalmi tartalma, hangulati velejárója tehet széppé egy szót, s különösen az utóbbi, a szóhoz fűződő sokféle emlékkép, hangulati tartalom igen különböző minden emberben. Így bizony alig lehet tíz olyan szót keresni, amely mindenkinek egyformán szép. A bizottság például a következő tíz szót találta legszebbnek: *csend*, *csillag*, *fény*, *gyöngy*, *illat*, *könny*, *lomb*, *szelíd*, *szellő*, *tündér*. Persze aligha volna két embernél több, aki pontosan ezeket a szavakat sorolná fel. Ez az itt közölt anyag mindenesetre igen sok és termékeny adatot szolgáltat a nyelvestétikai kutatás számára.

Azoknak, akik idegen nyelveket tanulnak, olyan hangok kiejtését is el kell sajátítaniuk, amelyek nyelvünkben hiányoznak. Az egyes nyelvek ugyanis nem egyformán használják fel a lehetséges beszédhangokat, magán- és mássalhangzókat beszéd készítésére. Valahogy úgy van a dolog, mintha a beszédre felhasználható hangok a zongora billentyűi volnának; a különféle nyelveken beszélők e billentyűsört nem használják fel a maga teljes egészében, hanem kiválasztják a nekik legmegfelelőbb billentyűket, és csak azokon játszanak. Ez eddig világos. De vajon ugyanazt a nyelvet minden korban ugyanazok a hangok jellemzik? Nem változik meg idők folyamán a nyelv hangállománya?

A nyelv is, mint általában minden, változik, fejlődik. A változásnak ez az egyetemes törvénye a nyelv hangjaira is vonatkozik. A régi magyar nyelvben voltak olyan hangok, amelyeket ma már nem használunk, és fordítva: vannak ma olyan hangjaink, amelyek csak „újabbban” keletkeztek. Lássunk egy-egy példát mindkét irányú változásra.

Legelső ránk maradt magyar nyelvű szövegünkben, a Halotti Beszédben ezt a mondatot olvashatjuk: *engede ürdüing intetüünek*; ma így mondanánk: *engedett az ördög intésének* (csábításának). A minket közelebből érdeklő szó e mondatban az *ördög*, amely tehát régen *ürdüing* volt. Az Ómagyar Mária-siralomból, költészetünknek e legkorábbi remekéből idézhetjük ezt a szót: *ürümentül*; annyit jelent: *örömtől*. Egy régi oklevélben *ükkürhegy*-et olvasunk a mai *ökörhegy* helyett. E szavakban tehát a mai *ö* hang helyén *ü* hangot találunk. De ilyen eredményre jutnánk más olyan szavakkal is, amelyekben ma *ö*

hang van, azzal a különbséggel, hogy a mai *ö* hang helyén nem mindig *ü* volt régen, sokszor *ě* hangból lett a mai *ö*. Az első *ö* hangot magukban foglaló szavak csak a XII—XIII. században bukkannak fel. Az *ö* hang tehát valamikor hiányzott a magyar nyelvből, ahogy ma is hiányzik sok nyelvből (szláv, olasz).

Most beszéljünk egy olyan hangról, amely régen megvolt, de később kiveszett nyelvünkéből. Iskolai tanulmányainkból emlékezhetünk rá, hogy nyelvünknek van egy törvénye, amelyet magánhangzó-illeszkedésnek nevezünk. Ez abban áll, hogy magas hangú, tehát *i*, *ü*, *ö* vagy *e* magánhangzós szavakhoz magas hangú ragok és képzők, mély hangú, tehát *a*, *á*, *o* vagy *u* magánhangzós szavakhoz mély hangú ragok és képzők csatlakoznak. Ez igaz, de a szabálytól eltérően mégis azt mondjuk: *nyíllal*, *kinban*, *írok*, *sírok*, holott a fenti törvény értelmében így kellene mondani: *nyíllel*, *kinben*, *írek*, *sírek*, mint ahogy azt mondjuk: *vízzel*, *tízben*, *hiszek*, *viszek*, mivel az *i* magas hang. A magyarázatot az adja, hogy ezekben a szavakban a mai *i* helyén régen mély hang volt: tehát nem *i*, hanem *í*, vagyis hátrahúzott nyelvvel ejtett *i*. Ezt a hangot ismerjük az orosz nyelvből is. Körülbelül a honfoglalás idején pusztulhatott ki nyelvünkéből, s ma már annyira szokatlan a magyar fülnek, hogy meglehetősen próbára teszi a tanulókat, ha az orosz nyelv tanulása közben ilyen hangú szavakat kell kiejteniük.

Amint a fenti két hang példájából láttuk, nyelvünk hangrendszere az idők folyamán megváltozott. A mai magyar hangrendszert gazdagság és változatosság jellemzi, tehát sok magánhangzót és mássalhangzót használunk, és ezeket kellőképpen változtatjuk az egyes szavakban. Még szebb hangzású volna nyelvünk, ha beszédünkben nyílt *e* hangunk mellett azt a zárt *ě* hangot is használnánk, amit ma már egyre inkább csak nyelvjáráásokban találunk meg, például az *ember* szó második szótagjában.

KILENC SZÁZ ÉVES A TIHANYI ALAPÍTÓLEVÉL

Bizonyosan ismerik Eötvös Károly kedves humorú, színes leírásait a Bakony és a Balaton vidékének népéről, történetéről. Talán még a tihanyi barátokról szóló írására is emlékeznek, amely így kezdődik: „Becsüljük meg Endre király emlékezetét, aki 1055-ben megalapította a tihanyi apátságot. Én legalább megbecsülöm. Kegyetlenül elverte rólunk a németet, s alapító levelében megőrzött számunkra egy darab magyar nyelvet.”

Nos, éppen kilencszáz éve történt az említett adománylevél kiállítása, kilencszáz éves az az írott emlék, amely nyelvünk egykori állapotáról az első jelentős hírt adja.

De idézzük tovább Eötvös Károlyt, mit mond Endre királyról, s vele kapcsolatban a régi magyar nyelvről. Így ír: „Azon a nyelven beszélt ő is, amelyen mi. S azon a nyelven beszélt Árpád is, amelyen ő. Bizonyos az énelöttem, akármit beszélnek a török-tatár és a finnugor tudósok. Engem százhuszonöt év választ el az én öregapámtól, s én úgy beszélek, mint az öregapám, s Endre királyt se választja el több idő Árpádtól, tehát neki is úgy kellett beszélni, mint ahogy Árpád beszélt.”

Hát ezen a ponton azért vitába kell szállnunk a kiváló íróval és jogtudóssal. Mert bizony van különbség a mi nyelvünk és nagyapánk nyelve között, nem is kevés. Még inkább különbözik a beszédünk a huszonötödik ősapánk beszédétől. Mert kilencszáz év még a nyelvek életében is nagy idő, nemcsak az emberiség életében.

Arról persze szó sincs, hogy évezredünk elején élt őseinket egyáltalán ne tudnánk megérteni. De bizony ki kellene nyitnunk a fülünket, ha mindent fel akarnánk fogni.

Hallanánk először is igen sok olyan szót, amelyet ma már nem ismerünk. A Tihanyi Alapítólevélben fennmaradt körülbelül száz szó közt is vannak ilyenek. Az *ivás* szó például akkor *itu* volt. Az ásott árkot *ásávágy(i)*-nak nevezték. A *ség* halmot, dombot jelentett. A *kangrez*-ről meg jószerivel nem is tudjuk, mi volt pontosan. Előfordulna azután, hogy ismerjük a szót, mégse értjük, mert ma már megváltozott a régi jelentése. Ma például a *megye* országos közigazgatási egység, akkor meg birtokhatár volt. A *ravasz* pedig a Tihanyi Alapítólevél szövegében 'róká'-t jelentett, nem 'hamis ember'-t.

Meglehetősen sok eltérést találna a mai magyar ember szavaink régi és mai kiejtése között is. Ilyen szavakat hallana: *gyisznaü, kiürtvél, ülves, füenyés, fiz, kü* stb. Akik a nyelvjárásokban jártasak, persze könnyebben ráismernének ezekben a szavakban a mai *disznó, körte, ölyves, fövényes, fúz, kő* régebbi alakjára, mert hiszen a nyelvjárások igen sokat megőriztek nyelvünk régi állapotából.

Ugyancsak megőrizték a nyelvjárások régi nyelvünknek azt a sajátságát, hogy a magánhangzók általában a mainál zártabb fokon jelentkeztek. Tehát a mai *a* helyén gyakran *o*, az *o* helyén *u*, az *e* helyén *i* volt, olyan hang, amelyet az előbbinél zártabb, csukottabb szájjal lehet kiejteni. Nyelvelmélkünkben például a *bokor* : *bukur*, a *homok* : *humuk*, a *hegy* : *higy*, a *had* : *hodu*, a *nagy* pedig *nogyu*.

A két utóbbi szóban még más érdekességet is megfigyelhetünk. Azt, hogy ezek a maitól eltérően *m a g á n h a n g z ó r a* végződnek. Ez az egyik legjellemzőbb sajátsága volt régi nyelvünknek. A Tihanyi Alapítólevélben igen sok más példa is van erre a jelenségre: a *szil*, *út*, *lyuk*, *vár*, *lovász* még így fordul elő: *szilu*, *utu*, *liku*, *váru*, *luászu*.

Megemlíthetnénk még igen sok más közt azt is, hogy a mai *-ra*, *-re* ragunk a Tihanyi Alapítólevélben még névutó formában élt. A *Fehérvárra menő hadútra* kifejezés még körülbelül így hangzott: *Fehérváru red mene hodu utu red*. De azt hiszem, már az eddigiekből is kiderült, hogy valóban sokban különbözött az ezredik év táján élő magyarok nyelve a maitól. S mindezt elsősorban a Tihanyi Alapítólevélnek ezekből a latin szövegbe elszórt magyar szavaiból tudjuk kihüvelyezni. Igen becses tehát nekünk ez az emlék, régi idők nyelvének tanúja, az évszázadokkal ezelőtt elröppent magyar szó megkövült maradványa.

EGY ÉS MÁS A MAGYAR NYELVJÁRÁSOKRÓL

Többen kérdezősködtek már afelől, van-e olyan magyar nyelvjárás, amelyet a más vidéken lakók vagy a köznyelvet beszélők nem értenek. Rögtön előljáróban megmondhatjuk, hogy olyan magyar nyelvjárás, amelyet más magyar emberek nehezen vagy egyáltalán nem értenének meg, nincsen. Mert hiszen az, hogy az egyik vidéken ilyesmit hallunk: *kápá, ápám*, a másikon meg: *ha löhet, mögtöszöm*; a következőn: *ollan keviész vuot*, ismét a következőn meg: *kéit szíp lí* stb. — mindez furcsán, szokatlanul hangzik annak, aki először hallja, de megértésében aligha akadunk fönn. Pedig a nyelvjárásokra főként a hangtani sajátosságok jellemzők, amelyekből most is bemutatunk néhányat.

Valóban nehézséget okozhatnak azonban a nyelvjárások sajátos, a köznyelvi szókincstől különböző szavai; ezeket bizony éppen úgy meg kell tanulni a más nyelvjárást beszélőnek, mintha idegen szavak volnának. Csak egy-két példát: Vas megyében *silinga* a vesszőkosár, a Tiszántúlon már *kas*. Ami Győr, Sopron táján *rénye*, azt Baranyában *kajdená*-nak mondják. A veszprémi ember ingyen sem gondolná, hogy ez azonos az *ő süttöjás* nevű ételükkel, a köznyelvi *rántottá*-val. A kacsát *réce*, *ruca* néven sokan ismerik, de az ugyancsak használatos *tóka* néven már csak nagyon kevés ember ismerne rá.

Különösen csalókéak azok a tájszavak, amelyek ismeretesek a köznyelvben is, csakhogy ott egészen más a jelentésük. Egyszer egy palóc faluban hallottam ezt a mondatot: *süvit a kisinas*. Ismerjük mind a *süvit*, mind az *inas* szót, bár az utóbbit ma így mondjuk: ipari tanuló. Tehát nyilván erre gondol a köznyelven beszélő: éles hangot hallat a kis ipari tanuló. Pedig

a mondat értelme ez: 'füttyül a kisiú'. Egy bukovinai székelytől hallottam, hogy ő meg a következőképpen járt: Amikor Magyarországra jöttek, egy itthoni faluban megkérte a házigazda, hozzon be egy kis *gaj*-at. Ő kiment, s a háziak nagy csodálkozására visszatért egy kötény görönggyel. Igen, mert a székelyeknél a göröngy nevét is így ejtik: *gaj*.

Hasonló meglepetés gyakran éri az embert a székelyek között. Egyszer például — nyelvjáráskutató utunk alkalmával — egy csángó faluba érve a tanító felől tudakozódtunk. *Ott ül a templom mellett* — volt a meglepő válasz, hiszen tél közepén voltunk, nehéz volt elképzelni, hogy valaki kiüljön az utcára. Persze akkor még nem tudtuk, hogy a csángóknál és a székelyeknél az *ül* azt is jelenti: 'lakik'. De említhetek más hasonló példákat is nyári székelyföldi feljegyzéseimből. Szakadátón¹ vagy Vajdakamaráson² a 'reggeli' neve: *ebéd*. Az 'ebéd'-nek a neve meg *dél*; *jün a dél*, azaz: 'hozzák az ebédet', *delet eszünk, dere eszünk, deleztiünk* — így beszélnek. Arra a kis fekete állatra, amely a földet feltúrja, igen ritka helyen mondják, hogy *vakondok* vagy *vakondék*; Szakadátón *hörcsög*, Csernátfaluban³ *höncsök*, Vajdakamaráson, Magyar-nemeyén⁴, Nyáradremetén⁵, Kiskapuson⁶ pedig *patkány*. Hát akkor a patkánynak mi a neve? — kérdezhetnék olvasóink. Azt úgy hívják: *nagyegér* vagy *póceger*. Még meglepőbb volt számomra, hogy a 'hétpettyes katicabogár'-nak Vajdakamaráson és Csíkrákoson⁷ *cserebogár* a neve. Az előbbi faluban még a szokásos mondókával is igazolták a nevet: *cserebogár repüj el, jün anyád a seprüvel*. Ugyanitt a mi cserebogarunk *bunzár*, Csíkrákoson pedig egyáltalán nem tudtak rá nevet mondani.

Befejezésül még egyet. Ha nyelvjárási sajátságokról van szó, szinte minden faluban a következő érdekességgel szoktak kedveskedni: nálunk írás szerint beszélnek, de ha elmegy erre meg erre a vidékre (itt a dunántúliak az alföldieket, az alföldiek a székelyeket, a székelyek a palócokat szokták említeni, egyszerűen mindenki a másikat), ott hall ám furcsa beszédet. Ott a kocsirúd *útmutató*, a kakas *égbekiáltó*, a csikó *nyári nyihogó*, a kasza *mérges igyekezet* és így tovább. Ez azonban csak ráfogás, ilyen szavak valójában egy nyelvjárásban sincsenek.

¹ Săcădate. ² Vaida-Cămăraș. ³ Cernatu (Săcele). ⁴ Nimigea de Jos.
⁵ Eremitul. ⁶ Copșa Mică ⁷ Racul.

A magyar nyelvjárásokról beszélve többször említettük már, hogy vannak tárgyak, amelyeknek vidékenként különféle elnevezésük van, s ezek a nevek igen sokszor útba is igazítanak bennünket, hogy használójuk hozzávetőleg mely vidékről, tájról való.

Próbáljunk meg most egy ilyen nyelvjárási rejtvényfejtést.

Értelmező Szótárunk második kötetében ez az egyik szó értelmezése: „Kelt tésztából készített, zsemle alakúra formált és zsírban kisütött tészta, melyet rendszerint lekvárral fogyasztanak.” Mi lehet ez a tészta? Azt hiszem, igen sokan kitalálják, hogy ez a zsírban sült, zsemle alakú kelt tészta a legkedvesebb farsangi étel: a *fánk*. Így nevezik azok, akik Budapesten tanulták a magyar nyelvet, tehát nem ismernek egy nyelvjárást sem, de így mondja szinte az egész Dunántúl, továbbá igen kevés kivétellel Bács megye, Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar és Békés megye népe. Nem véletlen tehát, hogy ez a szó vált köznyelvvé.

Mikszáth Kálmán műveit olvasva igen gyakran találkozunk a 'fánk'-nak egy másik elnevezésével, a *pampuská*-val. Azt írja például egyik művében: „... húzatta fülébe azokat a legkeserűbb nótákat, amik a bánatot úgy föl puffasztják, mint az élesztő a *pampuskát*” (Fekete város). Mikszáth ezt a szót saját nyelvjárásából ismerte. Ma is megvan nagyjából azon a területen, ahol az úgynevezett palóc nyelvjárást beszélnek. Valamivel pontosabban meghatározva: ha egy egyenest húzunk az Ipoly torkolatától a Körös torkolatáig, ez a vonal, valamint a Sajó és a Tisza határolja azt a területet, ahol pampuskaként

eszik a fánkot. Persze ez nem egészen pontos meghatározás, mert a Sajótól keletre is ismerik néhány községben a *pampuská*-t, mondjuk például Szuhogyon vagy Szinpetriben, valamint az Ipolytól keletre fekvő szlovákiai magyar falukban is. Ez a kiejtésre is gömbölyű szó, a *pampuska* igen kedves szava volt több írónknak. Kis gyerekek, fiatal nők gömbölyű orcáját, párnás kacsóit igen gyakran hasonlították a szépen megkelt, piros pampuskához. Maga Mikszáth azt írja egy helyen: „Cseresznyétől maszatos pofácskái kidagadtak, mint két *pampuska*” (Öreg szekér). Beöthy László meg már „egészséges kinézésű *pampuskák*”-ról ír; ez nyilván pirosposzsgás, telt arcú fiatal leányokat jelent. Olyan is van, aki melléknévként használja, és fokozza a *pampuska* szót. Ágai Adolftól ezt idézhetjük (a Nyelvtudományi Intézet nagyszótári gyűjtése nyomán): „... ha nem dudorodott is ki helyesen a pampuska, annál *pampuskább* az asszony patyolat kacsója” (Porzó tárcalevelei).

Könnyen előfordulhat azután, hogy olyan emberrel találkozunk, aki a szóban forgó ételt *siská*-nak nevezi. Nagyon valószínű, hogy az ilyen ember a Dunától északra, az Ipolytól nyugatra fekvő vidékről való, illetőleg ott tanulta a magyar nyelvet, mert Szlovákiának azon a részén nevezik a magyarok a fánkot úgy, hogy *siska* vagy *siská*, rövid *a*-val a szó végén. Ha más vidéken is előfordul, mint például a Duna—Tisza köze egy-két községében, akkor bizonyosak lehetünk benne, hogy az ottani lakosok erről az északi vidékről származtak.

Ugyanígy elárulja származási helyét az is, aki *pánkó*-nak hívja a fánkot. A Dunántúl déli részén hallhatjuk ezt néhány faluban, ahol Bukovinából ide telepedett lakosok élnek. A Székelyföldön, még eredetibb lakóhelyükön ugyancsak sűrűn találkozunk a *pánkó*-val. Persze vannak a fánknak az eddig elsoroltaknál kevésbé ismert nevei is. Ilyen például a *huppancs*, amelyet Baranya néhány községében, a *lapótya*, amelyet meg az ország legkeletibb csücskén, a Szamoson túl használnak. Ne felejtjük el megemlíteni még a *krepli*-t (*kröpli* — *krepli* — *kreplyi*), ez is a szóban forgó tésztaétel neve, például a borsodi Krasznokvajdán vagy a bodrogi Vissen és e községek vonalától északra néhány helyen.

Mielőtt a *pampuska* földrajzát befejezzük, még valamire — legalább futólag — ki kell térnünk. Mondtuk, hogy a szlovákiai magyarok egy része *siská*-nak nevezi a fánkot. A *fánk* szót

is ismerik, ez azonban náluk azt jelenti, amit a köznyelvben és a dunántúli nyelvhasználatában a *forrácsfánk*. Ugyanezt a süteményt, a forrácsfánkot a palócoknál *herőké*-nek meg *herőcé*-nek nevezik. Múlt századi íróink műveiben is elég gyakran találkozunk ezzel a szóval, különösen olyan írókéban, akik a saját nyelvjárásukból tanulták meg így. Nem véletlen, hogy például Lisznyai Új palóc dalaiban is ezt találjuk: „Most sül a friss kalács, jó forró *herőce*.” Még népszerűbb neve volt és az ma is a Dunától keletre használt *csörge*, *csöröge*, *csöröge*, *csörege* vagy ezeknek a fánk szóval való összetétele. Legjobb íróink műveiben is gyakran találkozunk ezekkel a kifejezésekkel. Idézzünk befejezésül Arany János verséből egy példát, az Árva fiúból:

 Ifi'asszony gyújt lobogó lángot,
 Süti annál a csöröge-fánkot.

Nemrég (1957 tavaszán) a Román Népköztársaság megértő támogatása folytán alkalmunk volt több erdélyi magyar faluban nyelvjáráskutató munkát végezni a készülő Magyar Nyelvatlasz számára. Erről szeretnék még azon melegében egy kis beszámolót adni. Szinte mindegy, hogy a meglátogatott faluk közül melyiket választjuk. Induljunk el — mondjuk — Domokosra (Dámăcușeni).

Az utazás könnyű, Kolozsvárról gyorsvonat visz bennünket Désre, onnan meg a dési tanács autója egészen a helyszínre. Mindenütt szeretettel fogadják a vendégeket; nemsokára már járjuk is a házakat, s füzeteink szemlátomást duzzadnak a feljegyzésektől.

S találtak-e valami érdekeset? — szokták tőlünk kérdezni az érdeklődők.

Persze, a nyelvésznek minden nyelvjárás érdekes; még talán az keltene föl legjobban figyelmét, amelyik teljesen azonos volna a köznyelvvvel. De Domokoson akad számos figyelemre méltó nyelvi jelenség.

Elég erőteljes például az *i*-zés. Ilyen szavakat jegyzünk fel: *illesztő, víres, víkonylepiny* (ez a 'palacsinta' neve), *ífviny, fejír* stb.

Az *i*-zés azonban meglehetősen gyakori más magyar nyelvjárásban is. Erre a nyelvjárásterületre korlátozódik azonban az a jelenség, hogy a hangsúlytalan szótagbeli *o* hang nyíltabbá válik, vagyis *a*-vá lesz. Domokoson a szív *dobag*, a gyomor *korag*, az asszony *sural* (= súrol), az ajtó *hangasan csitarag* (azaz: hangosan csikorog); van azután még: *cukar, csupar, pirítat kenyír, porand, homak* stb.

Igen feltűnő az is, hogy a hangsúlytalan, tehát nem első szótagbeli *ö* hang a legtöbb esetben *e* alakban jelentkezik: az ég *döreg*, a macska *körmel*, a légy *zümmeg*. A kanna az *öntező*, a piros fejű gyufa pedig *büdesköves gyufa*.

Elég általános az *rs* mássalhangzók hosszú *ss*-sé való összeolvadása. A *korsó*, *borsó*, *orsó*, *nyárs*, *nyers*, *vers* szót így mondják: *kossó*, *bossó*, *ossó*, *nyáss*, *nyess*, *vess*. Az utóbbi nem a költeményt jelenti, hanem a köznyelvi *-szor*, *-szer*, *-ször* rag helyett használják. Nem azt mondják tehát, hogy *kétszer*, *háromszor*, hanem *két vessen*, *három vessen*.

Ezeket a nyelvi jelenségeket nem volt nehéz feljegyezni, de bizony voltak dolgok, amelyek majdnem rejtve maradtak. Kiveszőben van, de azért még megvan az, hogy az *á* előtti szótag *a* hangzója olyan, mint a palóc *â*. Tehát: *kábát*, *kápál*, *tánál* stb. Kérdésünkre azonban szinte senki sem vállalta, hogy ő így mondaná ezeket a szavakat. Még Molnár Éva néni sem, pedig ő már vagy 82 éves. (De még nyilván igen sokáig fog élni, hogy visszatromfolja a kőfaragót, aki tréfából ráírta előre elkészített sírkövére: meghalt 1962-ben.)

A nem szakembernek azonban elsősorban nem is annyira a hangtani, mint inkább a szókincsbeli különlegességek tűnnek föl.

Nos, ilyenek is előfordultak bőszéggel. Nőolvasóink bizonyosan felfigyelnek rá, hogy Domokoson a 'szoknya' *fersing*, a 'blúz' meg *vizitke*, s amikor tüzet raknak, *szikács*-csal gyűjtanak be a *fűtő*-be, és *szeprő*-t, azaz 'rőzsé'-t tesznek rá. De nyilván ugyanígy nem értenék rögtön a dunántúli gazdák, mi lehet a székéren a *szuluj*, a *justéj*, a *kerékbucskó*, pedig semmi egyéb, mint az 'oldaldorong', 'oldalzap' meg a 'kerékagy'. Sok olyan szót jegyeztünk föl, amellyel akkor találkoztunk először. Ilyen volt például a *golándé*, amely 'burgonyá'-t jelent, s az *öszelek*, amely 'ököl'.

Bizony emlékezetes marad nekünk az a néhány nap, amit Domokoson töltöttünk. Szinte az egész falu segítségünkre volt, hogy minél jobban végezhesük munkánkat. Vasárnap délután a házak előtti árokparton üldögélve (ott ez a szokás) huszonöt-harminc ember felelgetett kórusban a kérdéseinkre, kedvesen tréfálkozva, évődve egymással és velünk.

S amikor a forró nap lenyugtával a Cibles hegység hideg lehelete húzódott be az utcákba, már mint kedves jó ismerőseinktől, barátainktól vettünk búcsút adatközlőinktől.

NYELVJÁRÁSKUTATÓ ÚTON A VAJDASÁGBAN

Ha egy-egy szavunknak régebbi hangalakjára vagy eredeti jelentésére vagyunk kíváncsiak, akkor nemcsak az írott nyelvelmékek, a nyelvünk egykori állapotát őrző feljegyzések igazíthatnak útba bennünket. Ilyenek nem is állnak minden esetben rendelkezésünkre. Vannak a nyelv történetének íratlan forrásai is: ezek a nyelvjárások, amelyekben — mint a régész a porladó kövületekben — nyelvünk régi állapotáról, a századokkal ezelőtt bekövetkezett változások lefolyásáról olvashatunk. Persze nemcsak az egykori nyelvről, hanem az egykori emberről s annak mindennapi életéről is tanúskodik ez az élő nyelvelmék. Ezért tartjuk becsben nyelvjárásainkat, s ezért gyűjtjük össze egyre gyorsulóbb ütemben pusztuló adatait. Mert bizony a nyelvjárások egyre szürkülnek, egyre több eredeti, ősi sajátosságuk megy feledésbe, lassan-lassan magába olvasztja őket a nagy kohó, a köznyelv. Éppen ezért van igen nagy jelentősége annak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia már egy évtizede rendszeresen s az ország minden részén gyűjteti a magyar nyelvjárások anyagát.

Helyesebben mindazokon a területeken, országunk határán kívül is, ahol nagyobb számban élnek magyar nyelvű lakosok. Ez a gyűjtemény, a Magyar Nyelvjárások Atlasza legértékesebb forrásmunkája lesz a magyar nyelvtudománynak, de sok más tudományágnak is.

Most néhány szóval egyik ilyen nyelvjáráskutató utunkról emlékezem meg. Jugoszláviában voltunk, a vajdasági magyar falukban. Erről a területről igen kevés régi feljegyzésünk van. Nyilván azért keltettek fel kisebb érdeklődést ezek a falvak, mert legnagyobb részük viszonylag újabb település, általá-

ban két évszázada költöztek oda mai lakói, nem ígértek tehát nyelvileg sok újat a kutatónak.

Három hétig tartó utunk bebizonyította, mennyire téves volt ez az elgondolás.

Voltunk például Bácskertesén, mai nevén: Kupusinán. Ez a kedves és gyönyörű népviseletben járó falu bizony nyelvjárásával is ámulatba ejtett bennünket. Teljességgel hiányzának például nyelvéből bizonyos labiális magánhangzók, nevezetesen az *ö* és az *ü* hang. A rövid *ö* helyén *ě*, a hosszú *ő* helyén *é*, az *ü* helyén *i*, az *ű* helyén pedig *i* van. Hogy jobban el tudják képzelni olvasóink, miről van szó, leírok néhány példát is. Kupusinán a 'göncölszekér' *gěncěrszekér*, a 'sütötök' *těrektěk* (azaz: török tők), a 'bögöly': *běge*, a 'kötél': *kětíl*, a 'köröm': *kěrem*. Nincs *lepedő*, csak *lepedé*, nincs *sztatikötő*, csak *sztatikěté*, a molnár *élet* (azaz: őrllet, őrlöl), a kislány *bére szeplés* (azaz: a bőre szeplős) s a *csészek szélét ériznek*. Ez azt jelenti: 'a csészök szőlőt őriznek'.

De idézzünk olyan példákat is, amelyekben a köznyelvi, illetőleg más nyelvjárási *ü* helyén a kupusinaí nyelvben *i* van. Az eddigiek alapján természetes, hogy a 'gyűjt' itt *gyít*, a 'kesztyű' *kesztyi*, az 'üsző' *iszé* s a 'kakasülő' *kákásillé*. Ha arra gondolunk, hogy *kő*, *sző* szavunknak van nyelvjárási *kű*, *szű* változata is, akkor megértjük a *szíl*, *szivészék*, *kászákí* szót is. De például amikor a *lülék* szót hallottuk, mi magunk sem gondoltuk azonnal, hogy ez a köznyelvi *lövök*-kel azonos. A *lülék* formát a nyelvjárási *lűök*—*lűvök*—*lűllök*-ből érthetjük meg.

Persze igen sok érdekes hangtani és egyéb jelenséget tudtunk még megfigyelni Kupusinán, de ezt az egyet, az *ö* és az *ü* hang hiányát azért emeltem ki jobban, mert ez ma már szinte egyedülálló jelenség a magyar nyelvterületen. Egy-két helyen ugyan még tapasztaltunk hasonlót, de inkább csak olyan formában, hogy mint régiességet emlegették a falusiak, különösen az öregek, de igazában már nem így beszéltek ők sem, a fiatalok meg különösen nem. Itt pedig mindenki természetesen beszélt a nyelvjárást, és kiejtésében megőrizte a szóban forgó nyelvjárási jelenséget. Megtörtént, hogy az egyik iskolás gyerek, szépen akarván beszélni, a *pějvá*-t (= pelyva) *pějvá*-nak mondta, mert tudta, hogy ők „helytelenül” *ě* hangot szoktak mondani *ö* helyett...

Egy másik faluban, Torontálvásárhelyen, mai nevén Debeljacán egyebek között a nyelvjárások keveredésének érdekes törvényszerűségeit tanulmányozhattuk. Előzőleg kialakult elképzeléseinknek teljesen ellentmondva, a falu nyelvében a régi településhelyek különböző nyelvjárásai úgy ötvöződtek teljes egységgé, hogy a régi nyelvjárásoknak szinte minden sajátága megmaradt. Hogy egy példát mondjunk, a tiszántúli telepesek *óu, őü, éi* kettőshangzója és a Szeged vidékéről valók *ö-zése* úgy olvadt össze, hogy mind a kettő változatlanul megőrződött az új nyelvjárásban. Ilyen szavakat jegyezhattünk fel: *csirkeötetőü, borozdabillöktetőü* (azaz: csirkeetető, barázdabillegető) stb.

Egyéb faluk, amelyekben még voltunk, ugyancsak sok vidék nyelvének ötvözetét beszélik. Egy-egy szó vallomása alapján szinte pontosan meg lehet rajzolni, honnan, melyik tájról kerekedett föl az egykori magyar.

Köznyelvünkben a ragos határozó ebben a mondatban: *Elmegyek a papékhoz* — csak egyféle lehet: *papékhoz*. A magyar nyelvjárásokban azonban sokkal tarkább képet találunk: *papékho, papékhó, papékhon, papékhol, papni, papnyi*, vagy csak így: *papék*.

Ha azután külön egy-egy vidék nyelvét nézzük meg, azt is tapasztalhatjuk, hogy amit köznyelvünk igen világosan többféle nyelvi formával különböztet meg, arra ott esetleg csak egyetlen kifejezés van. Itt van például a legutóbb említett *papék* szó. Ez — akár foglalkozásnévnek, akár személynévnek vesszük — Debrecen környékén, a palóc vidék és a Székelyföld egy részén nemcsak azt jelenti, mint mondtuk, hogy: a *papékhoz*, hanem azt is: a *papéknál*. Tehát: *Elmegyek papék. Tegnap papék voltunk. Bágyiék valánk. Bágyiék megyünk*. Ezekben a példákban tehát a hol? kérdésre felelő *-nál* ragos és a hova? kérdésre felelő *-hoz* ragos határozó szerepében találjuk ezeket az *-ék* képzős szavakat. A *-nál* és a *-hoz* nélküli határozó csak akkor használható ezekben a nyelvjárásokban is, ha a családról beszélnek, tehát ha összefoglaló képző vagy jel van a szón, legtöbbször tulajdonnéven vagy foglalkozást jelentő közszón. Azt lehet mondani ezekben a nyelvjárásokban, hogy *megyek Sanyiék, apámék*, de ha csak egy személyt akar meglatogatni valaki, azt mondják, *megyek Sanyiho, apámho*.

Bizonyosan felfigyeltek olvasóink az előbbi példák közt arra a kifejezésre, hogy *papni*, amely azt jelenti: 'a papékhoz'. Ennek a határozóagnak a társai sem kevésbé érdekesek; a palóc és a kalotaszegi, a szakadátí, a székely meg a csángó nyelvjárásban család- és személynévek, továbbá személyt jelentő

köznevek mellett hol? kérdésre *-nott*, honnan? kérdésre *-nól*, hova? kérdésre *-ni* ragot használnak: *papnott vótam, papnól gyött, papni megyek*. Ezek a ragok a régi és a mai irodalmi nyelvben, a mai köznyelvben is ismeretlenek. Az irodalmon kívüli, nem irodalmi céllal írt magyar szövegekben azonban — főként Erdély területéről származó magyar nyelvű hivatalos és magánjellegű iratokban — a XVI. század végétől kezdve kimutathatók, s megtalálhatók a két legközelebbi rokon nyelvben is. A *-nott*, *-nól*, *-ni* határozóragnak a szabályos hármassága azonban nem állandó az említett nyelvjáráásokban. A hová? kérdésre felelő *-ni* ~ *-nyi* rag például igen gyakran átveszi a hol? kérdésre felelő rag szerepét is: *apámnyi megyek* (azaz: apámhoz), *apámnyi vaótam* (azaz: apámnál).

Ilyen szerepcserére, illetőleg *-keveredésre* könnyű idézni példát; egy ismert nótának a sora: „Elmennék és *tinálatok* egy este”. A *tinálatok* itt azt jelenti: *tihozzátok*.

Ne gondoljuk azonban, hogy ilyen jelenség csak a nyelvjáráásokban van, és csak újabban keletkezett. Az *alul* és a *fölül* például honnan? kérdésre felelő raggal alakult határozó, mégis hol? kérdésre felel. Hova? kérdésre felelő határozó is állhat hol? kérdésre felelő helyett: *O d a van a vásárra*. Honnan? kérdésre felelő határozórag a *-ról*, *-ről* is, az ismert népdalban: „*Szélről legeljete*”, — mégis így kérdezhetünk rá: hol legeljete? Ez a példa meg az előbb említett „Elmennék én *tinálatok*...” talán arra is jó, hogy megláthassuk a határozók iránybeli megváltozásának valószínű okát is. Lélektani oka van ennek, bizonyosfajta képzettársítás, képzetkeveredés: *elmennék hozzátok* a tudatban keveredik azzal, hogy *szívesen volnék nálatok*, s megszületik az, hogy *elmennék nálatok*. A *szélen*, a *rét szélén legeljete* keveredik azzal, hogy *szélről*, a *rét széléről induljatok legelni*, s így keletkezik ez a kifejezés: *szélről legeljete*.

BESZÁMOLÓ A PÉCSI NYELVMŰVELŐ KONFERENCIÁRÓL

Néhány hete (1959. okt. első napjaiban) fontos esemény zajlott le Pécsen, az „Anyanyelvi műveltségünk” című háromnapos értekezlet.

Az anyanyelvi műveltség kérdésének fontosságát mutatja magának a tanácskozásnak a létrejötte is, hiszen ilyenfajta és ilyen széles körre kiterjedő kezdeményezés még nem volt a felszabadulás óta anyanyelvünk ügyében, azelőtt még kevésbé. Ez a találkozó már nem a nyelvészek magánügye, nem szűk-körű értekezlete volt: megjelentek igen nagy számban, az ország minden részéből a pedagógusok képviselői, ott voltak a műszaki tudományok legkiválóbb művelői, de részt vett rajta néhány író, irodalomtörténész is.

A konferencia vezérgondolata — úgy véljük — az volt, hogy a nyelvművelést közelebb kell juttatni az élethez, napjainkhoz, az élet szolgálatába állítani, mert a nyelvi műveltség fokozása nem önmagáért van, nem is a nyelvért, hanem az emberért, az életért: a nyelvművelés, az anyanyelvi műveltség emelése is eszköze a művelődési forradalom sikeréért folytatott harcnak, tehát közvetve a szocializmus építésének.

Ezeket a gondolatokat igyekezett kifejezni az értekezlet bevezető előadása, amikor elhatárolta a mai nyelvművelő mozgalmat a két háború közti, sok megnyilvánulásában sovíniszta nyelvműveléstől, amikor a nyelv metafizikus szemlélete helyett a dialektikus szemlélet szükségességét és jogosultságát fejtegette; amikor áttekintve az elmúlt évek nyelvművelő tevékenységét, az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának, a Nyelvtudományi Intézetnek, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnak a munkáját, a nyelvi kultúra országos méretekben való

kiszélesítését tűzte ki a jövő feladatának, hogy a nyelvművelés is szolgálja a maga területén és a maga eszközeivel a szellemi és fizikai munkások közti különbség megszüntetését.

A nyelvművelésnek az étellel való kapcsolatát emelte ki a konferencia azzal is, hogy egyik délutánját a műszaki nyelv problémájának szentelte. Nyelvművelésünk ezt a területet meglehetősen elhanyagolta eddig, holott a gyakorlati élet minden nap új meg új nyelvi problémákat vet föl: a tudományos műszavak egységesítése, rendszerezése, írása, esetleg anyanyelvi szóval való helyettesítése, a műszaki és egyéb szakmai könyvek nyelve — mind olyan kérdés, amelynek jó megoldásához, mint Csűrös Zoltán akadémikus, a műszaki egyetem rektora kifejtette, nyelvészek és műszaki szakemberek, mérnökök szoros és tervszerű együttműködése szükséges.

De a nyelvi kultúra melegágya, megalapozója mégis az iskola. Ennek a munkája adja meg az alapot, ez nevelhet igazán nyelvi ízlésre, igényességre. E nagy cél elérésének feltételeit, lehetőségeit vitatta meg a konferencia Bencédy József minisztériumi főosztályvezető előadása alapján. Ez alapgondolat itt is: közelebb az élethez, a valósághoz. Ne száraz grammatizálást tanítsanak az iskolák, hanem — természetesen a nyelvtan ismerete alapján — fejlesszék a tanulók kifejezési és stílus-készségét, hogy teljes birtokában legyenek a nyelvnek, ki tudják fejezni a maguk gondolatait legfinomabb árnyalataival együtt, meg tudják érteni a nyelv szépségét, finomságát.

S említsük meg végül a harmadik nap programját, Benkő Loránd egyetemi tanár és Mesterházi Lajos író előadásait. Hogyan szóljon, hogyan szólhat az író, hogy mondanivalóját tökéletesen megértse az olvasó, hogy az irodalomból élet legyen.

Hogy ennek a tanácskozásnak az anyanyelvi műveltség növelésében milyen eredménye lesz, az még a jövő titka. De az elvégzendő feladatokból, amelyeket a konferencia kítűzött, annyit máris megláthatunk, reálisak-e a tervek, a célok, jó irányban haladunk-e, valóban a legfontosabb tennivalók elvégzésére irányul-e az elkövetkező évek munkája.

A feladatokat a konferencia végén elfogadott határozati javaslatok tűzték ki. Ezeknek fontosabb tételei a következők:

A nyelvművelés iránti érdeklődés az utóbbi időben örventesen megnőtt. A Nyelvtudományi Intézet a jelenlegi állapotában alig-alig tudja ellátni az e téren reá háruló feladatokat.

Ezt felismerve javasolta a konferencia, hogy minél előbb alakuljon a Nyelvtudományi Intézetben nyelvművelő osztály. Ennek tagjai végzik majd el az úgynevezett „közönségszolgálat”-ot, az ország minden részéről érkező kérdésekre a válaszadást, foglalkoznának elsősorban a nyelvművelés elméleti és gyakorlati kérdéseivel, előadásokat, tanfolyamokat tartanának stb.

Régóta érezzük hiányát egy olyan népszerű módon megírt könyvnek, mely a fogalmazás, a nyelvhelyesség és helyesírás legfontosabb kérdéseiben ad az olvasónak világos, könnyen érthető útbaigazítást. Ennek a nagyközönség kezébe szánt könyvnek mielőbbi elkészíttetését is tervbe vette az értekezlet, s elhatározta, hogy egy tüzetes nyelvhelyességi kézikönyv szerkesztését is el kell kezdeni.

Javasolta a konferencia egy sűrűn, lehetőleg havonta megjelenő, nem nagy terjedelmű, de nagy példányszámban megjelenő folyóirat megindítását is. Ennek a lapnak lenne a célja, hogy a nyelvművelés időszerű eseményeit figyelemmel kísérmé, rendszeres tájékoztatást adna az olvasóközönségnek a felmerülő nyelvi kérdésekről. Egy ilyen friss, nem nehézkes, olvasmányos lap hiányát már igen sokan emlegették a rádióhallgatók közül is.

Kiadványokról lévén szó, említsük meg a határozati javaslatoknak azt a pontját is, amely egy korszerű szinonímás szótár és egy szólásgyűjtemény megjelenését szorgalmazza. Ezeket a műveket különösen az írók, szerkesztőségek, pedagógusok sürgették, de nyilván igen nagy hasznát veszi s élvezettel forgatja majd mindenki, aki a nyelv dolgai iránt érdeklődik.

A fentiekén kívül még több igen fontos javaslatot foglalnak magukban a konferencia határozatai, többek között például a magyar kiejtés tervszerű és tudatos ápolására, a műszaki nyelvhasználat s az iskolai nyelvi oktatás megjavítására.

Sokan fordultak már hozzánk írásban azzal a kéréssel, ajánljunk nekik olyan könyvet, amelyből nyelvi ismereteiket bővíthetnék, nyelvi problémáikra feleletet kaphatnának. Sajnos, leginkább olyan művekre hívhattuk föl a figyelmet, amelyekhez már elég nehéz hozzájutni, mivelhogy kifogytak a könyvesboltokból. Most hamarosan a megjelenése után van módunkban beszámolni egy igen sikerült, igen hasznos nyelvkönyvről. „Kis magyar nyelvtan” a címe, Rácz Endre és Takács Etel, a néhány hónap alatt igen népszerűvé vált „Tanuljunk könnyen, gyorsan magyarul” című rádiósorozat két szerzője írta. Ez a könyvük, a Kis magyar nyelvtan, körülbelül középiskolás fokon, igen élvezetes, olvasmányos formában s mégis tudományos alaposággal adja elő a magyar nyelv nyelvtani rendszerét, minden fejezet végén kitér a tárgyalt anyaghoz fűződő helyesírási problémákra, természetesen az Akadémia helyesírási szabályzatának legújabb kiadását véve tekintetbe.

A nyelvtankönyvek általában nem szoktak az érdekesebb olvasmányok közé tartozni. Persze ez a könyv sem óhajt versenyezni minden regényünkkel. De bizonyosan lesznek sokan, akik valóban „olvasói” lesznek, tehát olvasgatják akkor is, ha nem éppen valamely felmerült nyelvtani probléma megoldása végett veszik kezükbe. Élvezetessé teszi a világos fogalmazás, a jó tagolás, s ezt külön ki kell emelni: a sok szép irodalmi példa. Mert öröm az olvasónak, ha a nyelvtani példatárban nem száraz, íztelen, mesterséges mondatokat talál, még csak nem is megporosodott irodalmi példákat, hanem modern irodalmunk s a magyar népköltészet gyöngyszemeit. Az igekötők jelentésére, funkciójára, szorosabban a *hull*, és *lehull* közti

különbségre például József Attilának ez a két sora a példa:

zúzmara *hull* szárnyas hajamra...

a másik:

s börtönről, gyárról *lehull* a lakat.

A névutókat meg csupa szép népdal mutatja be: A csitári hegyek *alatt* régen leesett a hó...; Szeged *felől*, Szeged *felől* jön egy fekete felhő...; Tiszán *innen*, Dunán *túl*; és így tovább.

Még egy igen számottevő hasznát, értékét kell emlétenünk a Kis magyar nyelvtannak: minden fejezetében alapos, részletes nyelvhelyességi tudnivalókat is találunk. Lapozzunk csak benne találomra, mit mond például a határozatlan névelőről: „A határozatlan névelőt ne használjuk a névszói állítmány előtt, hiszen a névszói állítmány többnyire általánosításra, nem pedig a határozatlanság kifejezésére szolgál. Tehát helyes: *A sas madár. Ez fontos kérdés.* De helytelen: *A sas egy madár. Ez egy fontos kérdés.*

A határozatlan névelő helytelen alkalmazásától félve azonban sokan akkor is elhagyják az *egy* névelőt, amikor szükség volna rá.”

„Hogy a határozatlan névelő elhagyásából származó hibákat elkerülhessük, meg kell ismerkednünk a határozatlan névelő helyes használatával. A határozatlan névelő használata a következő esetekben szükséges, illetőleg kifogástalan:

a) A még ismeretlen, határozatlan személyek vagy dolgok neve előtt: *Bejött egy ember.*

b) Köznévként használt tulajdonnevek előtt: *Egy Kosuth veszett el benne.*

c) Határozatlan mértéket jelentő kifejezések előtt: *Alszom egy keveset.* (Mást jelent, mint ez: *Keveset alszom.*)

d) Jelzős felkiáltásokban, ha a jelzőt erősen ki akarjuk emelni: *Derék egy ember!*”

Összefoglalásul csak azt mondhatjuk: Bizonyosak vagyunk benne, hogy a Kis magyar nyelvtan hasznos segítség lesz azoknak, akiket édes anyanyelvünk ügye érdekel.*

*Azóta megjelent a második kiadás is.

MEGJELENT AZ ÉRTELMEZŐ SZÓTÁR ELSŐ KÖTETE

Ha egy-egy szó pontos jelentésének a megállapítása kerül szóba, igen gyakran hivatkozunk az Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készülő Értelmező Szótár véleményére, ítéletére. Pontosabban szólva nem is a szótár, hanem annak kész vagy félig kész kézírata állott ez ideig rendelkezésünkre.

Most már mindenkinek módjában lesz megbizonyosodni afelől, hogy valóban megbízható, igazságos döntőbíróvá választunk-e, mikor erre a műre hivatkoztunk, mert nemrég megjelent a szótár első kötete az A-tól a D betűig.*

Akik kevésbé foglalkoztak a nyelv dolgaival, azoknak könnyen támadhat ilyenféle gondolatuk: mi szükség van arra, hogy anyanyelvünk szavait értelmezzék, magyarázzák nekünk, hiszen mindnyájan tudjuk, mit jelent az *asztal*, az *ablak* meg a többi szó. Ezeket valóban ismeri mindenki, habár nem olyan pontosan, mint gondolja. De nyilván még a nyelvi szempontból legképzettebbek is gondolkodóba esnének például a következő szavak egyikének-másikának hallatára: *ampolna*, *baráber*, *báva*, *cserepár*, *csimpolya*, *csótár*, *delizsánsz*, *démutka*, *dezentor*, *díffamál* stb. Pedig ilyen szó igen sok van; az egyik kissé régie s, de klasszikus írónk gyakran használták, tehát találkozunk vele, ismernünk kell, a másik tájnyelvi színezetű, de azért ugyancsak előfordul írónknál, a harmadik ritkább irodalmi kifejezés, a negyedik újabban terjedő idegen szó és így tovább.

A Toldit olvasva is fellapozhatja a szótárt némelyik olvasó például a *bakacsin* szónál is: „De az éj erőt vett, csakhamar

*Azóta már három kötet látott napvilágot.

beronta, Az eget, a földet *bakacsinba* vonta”; József Attila olvasásához is segítséget nyújt: „Sikáltam hajót, rántottam az *ampa*”. Az *ampa*, mint a szótárból megtudjuk, vödröt jelent. Sőt, hogy egy prózaibb példát mondjak, magam is a szótárból tudtam meg, mi is az a *becő*, amellyel fiam természetrajz-könyvében találkoztam.

De nemcsak a szavak jelentéséről ad felvilágosítást a szótár. Megtaláljuk benne azt is, hogy a szavakhoz hogyan kapcsolódnak a különféle ragok és képzők. Kiderül például, hogy a *bált* vagy *bálat* formák közül melyik a helyes. Vagy itt van az úgynevezett frazeológiai egységek használatának a kérdése. *Eb* vagy *kutya* egészen mindegy, de azért vannak szókapcsolatok, amelyekben csak az egyik vagy csak a másik fordul elő. Nem cserélünk például *kutyán gubát*, csak *eben gubát*, ha rossz vásárt csinálunk. Az ilyenféle állandó szókapcsolatok, közkeletű kifejezések, szólások, közmondások is megtalálhatók a szótárban.

Említsük meg azt is, bár magától értődik, hogy az Értelmező Szótár egyben igen részletes, tüzetes helyesírási szótár is. Azáltal pedig, hogy nemcsak számba veszi, hanem a nyelvhelyesség szempontjai szerint értékeli is az egyes nyelvi jelenségeket, tehát jelzi, ha egy-egy szót kerülendőnek, fölöslegesnek, jobbal helyettesíthetőnek tart, nyelvünk helyes irányba való fejlődését segíti elő.

Nagy hozzáértéssel, alapos tudományos munkával készült a szótár: egy-egy olyan szócikk, mint például a majdnem hat lapnyi *áll* vagy a négy lapnyi *csak* önmagában is kitűnő nyelvészeti tanulmány.

De tudományos alapossága mellett érdekes olvasmány is. Azzá teszik egyebek közt a kitűnően kiválasztott irodalmi idézetek is. Az *anyanyelv* címszót például egy Arany- és egy Kosztolányi-idézettel illusztrálja: „Lessz-e költő, ki az édes anyanyelven Rólatok korának csudát énekeljen?” — idézi Aranytól. S a Kosztolányi-idézet: „Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható.”

Bizonyosra vesszük, hogy ez a szótár „művelődési forradalmunknak egyik fegyvere, anyanyelvünk gazdagságának, szépségeinek tudatosítója, a művelt nyelvhasználat irányítója és irodalmi nyelvünk további fejlődésének egyik ösztönzője lesz”.

II.

NYELVMŰVELÉSÜNK NAGYJAI

Az elmúlt napokban Kazinczy Ferencről emlékeztünk országszerte. Kazinczy Ferencről, a magyar nyelvvelésnek egyik legkimagaslóbb, legszínesebb, legjellegzetesebb egyéniségéről, akinek 1959. október 27-én ünnepeltük kétszázadik születési évfordulóját. Ne menjünk el mi se szó nélkül e nevezetes dátum mellett!

A múlt időről, letűnt századokról, porladó elődeinkről való megemlékezésnek mindig az adja meg igazolását, értékét, belső tartalmát, melegét, hogy a múltra emlékezve mai életünk hasonló törekvéseihez is ösztönzést, erőt, útmutatást, tanulságot merítettünk. Kazinczy Ferenc irodalmi vezér volt, írófejedelem, s mégsem irodalmi műveiben vált klasszikussá. A Pályám emlékezete, a Fogságom naplója ugyan még ma sem vesztette el varázsát, de azért inkább csak kevesek olvasmánya lett. A Tövisék és virágok szellemes-szúrós epigrammái közül egyiket-másikat idézzük. „Jót s jól! Ebben áll a nagy titok” — így szól a mindenkor érvényes írói tanács. „Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés” — mondja a szószátyár tollforgatóknak. S a jót-rosszat összekeverőknek, a selejtest a remekművel vegyítőknek ma is az ő szállóigévé lett szavaival mutatjuk a Parnasszusra, az olimpuszi karba vezető utat: „Tűzbe felét. . .”

De — mondom — mindezek nem emelik őt középszerű trónál feljebb. Az ő hatása nem a maga művein, hanem másokén, kortársaién mérhető igazán. Erjesztője, kovásza az irodalmi életnek. Ő fedezi fel a kezdő írókat, ő látja el őket jó tanáccsal, dicséreti, buzdítja őket, bírálja munkáikat. Alig van mű, melyet nem neki mutatnának be előbb, amely nem az ő jóváhagyásával, javításával kerülne nyomdába. Ő a szellemi élet idegközpontja.

Abban a technikailag fejletlen világban csodálatosan friss érte-sülései voltak mindenről, ami közel s távolban történt. A telefont, vasutat, repülőgépet a postakocsi jelentette számára, amely naponta vitte-hozta leveleit. Minden valamire való íróval levelezésben állott, néha húsz-harminc levelet is megírt napjában. Leveleiben mutatkozik meg igazán egyénisége, hite, lelkesedése, ízlése, műveltsége, nagyratörése, izzó magyarsága, igényes európaisága.

Széphalmi íróasztalától — mint egy óriási zenekar vezénylő pulpitusáról — belátta az egész országot, és — folytassuk a hasonlatot — kifinomult érzékszerveivel azonnal felfogta a legjelentéktelenebb hangszer okozta disszonanciát is. S volt ennek a Kazinczy vezényelte műnek egy állandóan visszatérő, sokféle változatban ismétlődő témája, amely minden más dallamot túlzengett, túlharsogott: a nyelv ügye, a nyelv bővítésének, szépítésének kérdése. A magyar nyelvet alkalmassá tenni a legmagasabbrendű gondolatok kifejezésére, hogy a magyarság megállja helyét a művelt európai nemzetek versenyében. Kazinczy így látja nyelvünk állapotát: „Készületlen minden: Lexikonunk szűk, szegény; Grammatikánk habzó, hijányos; Stylistikánk feszes, ügyetlen”. Valóban szegényes volt az akkori nyelv, az akkori szókincs, bizonytalan, habozó a nyelvtan, feszes, ügyetlen a stílus. Nem volt például még ilyen szavunk, mint *irodalom*, *költészet*, *regény*, *jellem*, *szellem*, *állam*. A nyelvújítás ezer- meg ezerszámra termelte az új szavakat; sok selejt elhullott ugyan belőlük, de több ezer gazdagítja mai nyelvünket. Nélkülük alig tudnánk ma már egy mondatot is elmondani. Kazinczy személyéhez közvetlenül is kapcsolódik igen sok szó, a *szellem*, *egyetem*, *elem*, *árny*, *homály*, *alkalom*, *engedékeny*, *féltékeny*, *kedvenc*, *há-lás* stb.

De nemcsak a szókincs bővítésének kérdése foglalkoztatta. Alig van a nyelvhasználatnak, a stílusnak olyan problémája, amelyről lelkiismeretes búvárkodás után véleményt ne mondott volna. A cél az, hogy a nyelv minél jobb kifejező eszköz legyen; mint írja: „. . . a' nyelv az legyen, a' minek lennie illik: hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, a' mit a' lélek gondol és érez”. Ezért vitázik, agitál könyvben, folyóiratban, levélben és szóban. Éltető eleme a vita. Ezt vallja: „A' tudománybeli csatáknak meg van a' magok haszna; a' dolog jobban kiörlődik. . . 's azok az ideák, mellyek annakelőtte csak kevés főben voltanak meg,

's talán ott is csak homályosan, elhatnak a' Publicumra, 's közönségessé lesznek . . . az igazságnak soha nem árt az ellenkezés, sőt az által mindég nyér az igazság, ha ugyan igazság" (KazLev. 34 : 373—5).

S az ő szavait idézhetjük akkor is, mikor életművét, jelentőségét sommázni akarjuk. Ezt írja halála előtt öt évvel: „Mit nyere általam a' Nyelv, mint nemesedett általam az Izlés, ezt kérdi korunk, ezt kérdi egykor a' maradék, ezt kérdem minden gondosabban leírt sorom mellett magam, elsiketülve az idegen javallás és feddés eránt; mert legsanyarubb bírám magamnak magam valék. Azonban örömem vagyon látni, hogy már sem ott állunk, a'hol egykor, sőt hogy naponként emelkedünk, hogy a Nemzetre társaim közt én is hatottam . . .”; „. . . az igazságos maradék mindenkinek megszabja érdemlett bérét, 's a'mit hagyok, ugy hiszem azt! hevíteni fog sziveket, mikor már nem leszek is". (Élet és Literatura 1826. 4 : 259.)

Száz esztendeje, 1861. március 14-én halt meg Szemere Pál. Nyelvművelésünknek nem tartozott legnagyobbjai közé, de mindenképpen egyik legszínesebb, leglelkesebb egyénisége volt; életének szinte minden percét a nyelv javításának, szépítésének gondolata töltötte ki. Illő tehát, hogy megemlékezzünk róla.

Szemerét „a nyelvújítás szertárnoka”-ként szokás emlegetni. Erre az elnevezésre példamutató önzetlenséggel végzett sokirányú aprómunkájával többszörösen is rászolgált. Ha olvasás közben bárhol olyan gondolatra bukkant, amelyet a nyelv ügyének védelmében fel lehetett használni, sietett értesíteni nagy barátját, a nyelvújítás vezérét, Kazinczyt: „Ismét egy példát lelek Kedves Uram Bátyámnak . . . állítására . . .”.

Mindig nyitott szemmel s füllel járt, és ha a nyelv ügyével kapcsolatban akár mellette, akár ellene valamilyen véleménynyel találkozott, már küldte is a jelentést Széphalomra, a messternek.

Amikor a merev ortológusok a Mondolat című gúnyiratban megtámadták a nyelvújítókat s vezérüket, Kazinczyt, készségesen vállalta, hogy — nemcsak a barátnak, hanem az egész nyelvújításnak is védelmére — megírja a Feleletet. A nyelvújítás történetébe főként mint egyik legtermékenyebb szóalkotó írta bele a nevét. Mindenkor kész volt rá, hogy szóajánlattal szolgáljon. „Az útban egy szót hallék, *hőbolygós* . . . Nem lehetne ezt valami úton használnunk?” — kérdezte egyik levelében Kazinczyt. Megtörtént, hogy megálmodta az új szót. „Minap — olvassuk egyik levelében — én egy új szót álmodtam . . . : *közveleg*. Nem lehetne e valamire alkalmaznunk?”

Költői lélek volt, Kazinczytól s tőle jelentek meg első szonettjeink. Innen érthető, hogy szóalkotásokról s egyáltalán a szavak megítélésekor ügyelt a kellemes hangzásra és a kifejezőerőre. Így például a *pojók* szót — 'pocakos' értelemben — azért akarta forgalomba hozni, mert úgy találta, hogy „Jól, igen jól festi a' hasast 's szebb mint a' potrohos, poczakos”. Ugyanakkor a *baba, dada, tütü, kiki, Lili, Mimi*-féle egyhangú szavakat „gonosz szók”-nak mondta. — Esztétikai szempont vezette egyik-másik szónak a megrövidítésében is. Persze, a szócsonkítást amúgy sem tartotta nagy véteknek, sőt például a *szemöldök* helyett ajánlott *szemöld* védelmére még példát is ajánlott, mégpedig a péceli nép ajkáról, a *vakondok*-ból lett *vakond*-ot.

Jellemző módon elsősorban a választékos stílus kifejezőkészségét igyekezett új szavakkal gazdagítani. Szavai nélkül ma elképzelhetetlen volna irodalmi értekezést, bírálatot írni. Aránylag sok szava gyökeresedett meg. Amikor e szavak valamelyikét kiejtjük: *ábránd, ború, csillár, derű, ellenőr, engedély, érdek, gúnynév, gyermek, hatály, irodalom, jelenkor, kalandor, látnok, modor, nélkülöz, rajong, redőny, regény, rejtély, sóhaj, szilárd, színész, titkár, tömb, ünnepély, viszontlátás*, Szemerére kell hálával gondolnunk, mert ezek az ő alkotásai.

Kazinczy kedvelte s nagyra becsülte mint barátját és pályatársát. „*Szemeré* és *Kölcsey* az a két ember — írta egyik levelében — a kinek ítéletétől vakon függesztem fel mindenemet”. Szemeré is büszke volt Kazinczy és Kölcsey barátságára: „Nem tudom — úgymond — érek e még köztünk oly nagyokat, aminők Kazinczy és Kölcsey voltak, kikkel együtt küzdöttem előre magam, kik szívesen hallgattak szavamra.”

E_Z év (1960.) április 8-án lesz századik évfordulója Széchenyi István halálának. Álljunk meg mi is néhány percre ennél az évfordulónál, hogy felidézzük annak emlékét, akinek életművével elválaszthatatlanul egybeforrott a magyar nyelv rajongó szeretete és a magyar nyelv kiművelésére, felvirágoztatására, teljes jogaiba helyezésére irányuló törekvés, küzdelem.

A magyar nyelv ügyében történt első nyilvános szereplése is, amikor birtokainak egyévi jövedelmét ajánlja fel egy olyan intézmény felállítására, amely — idézem az ő szavait — „a magyar nyelvet kifejti, amely . . . segíti honnosinknak magyarokká levését”. Két év múlva már meg is volt a törvénycikk „a honni nyelv kiművelésére felállítandó tudós társaságról, vagyis magyar akadémiáról”.

Amikor „honnosaink” magyarrá levéséről szól, nem a nálunk élő nemzetiségek erőszakos magyarosítására gondol, hanem elsősorban arra, hogy az ország akkori vezető rétegei szinte alig tudnak magyarul.

Ezt írja erről a Világban: „Legnagyobb palotáinkban a’ magyar nyelv idegen, ritkán fogadjuk szívesen, ’s ha megjelen is néha különös alkalmaknál, ’s úgy szólván, kivétel gyanánt, csak úgy lövell a’ számos külföldi szózaton keresztül, mint villám a’ borult ég hasadékain.”

Ő maga is ilyen környezetben nevelkedett, de megtanult magyarul, s hamarosan példát mutatott arra is, hogy a közéletben is lehet élni a magyar nyelvvel.

Nemcsak alapítványával és lelkes agitációjával támogatta a magyar nyelv kiművelését, hanem maga is ténylegesen résztvett a nyelvfejlesztés munkájában. Nem volt szűk látókörű

purista. Szinte ma is szó szerint elfogadhatjuk például az idegen szavakról vallott nézeteit:

„Ha van saját szavunk, ne tűrjük az idegent, ha pedig nincs 's nyelvünk bányáiból nem teremhető, vagy pedig honi szavunk csak egy arányzattal is . . . mást jelent, mutassunk az idegen, minket gazdagító 's az anyanyelvvel majdmajd összeforrandó szó iránt éppen annyi hospitalitást, mint a' mennyivel régi magyar szokás szerint fogadjuk a jövevényt.” (Világ, idézi Tolnai: Széchenyi eszmevilága 50.)

A maga műveiben mindig szenvedélyesen törekedett arra, hogy a legjobb kifejezési formát alkalmazza. Nagy örömét lelte abban, ha egy-egy új, addig hiányzó szó, kifejezés került elébe; elterjesztésüket személyes ügyének tartotta. Nyelvbővítő, nyelvfejlesztő tevékenységének nyelvünkben is megvannak a nyomai.

Nehézkesnek találta például nyelvünket abból a szempontból, hogy az udvarias megszólításra nincs olyan szavunk, amelyet mindenkire alkalmazhatnánk, mint a németnek a *Sie*, a franciának a *vous*, az angolnak a *you*. Mi csak ilyeneket mondhattunk: *kend, kegyelmed, nagyságod, az úr, ténsasszony* és így tovább. Széchenyi kezdte el az *ön* használatát; villámgyorsan el is terjedt az újítás; 1828-ban írja le először egy levelében, tíz év múlva már az Akadémia szótárába is belekerül, s 1848-ban Kossuth Széchenyi szavával mondja; „*Önök* felállottak, mint egy férfi, és én leborulok a nemzet nagysága előtt . . .”

Ez a megszólítás mai nyelvünkben egy kissé ridegen hivatalos, de szükség van rá. Még igen sok olyan szó él, amelyet Széchenyi használt először; ilyen például a *vonat*, a *gépész*, a *bizottság*, a *javaslat*, az *érdekes* és még sok más szavunk. Tőle származik fővárosunk neve, *Budapest* is, amelyet több évtizeddel a hivatalos egyesítés előtt már mai egybeírt formájában használt.

„Fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni — írja —, mely kevés év, sőt hónap múlva olly megszokottan 's könnyen hangzanék, mint Bukarest; s így két város egyesülne, melly most nem legjobb szemmel nézi egymást.” (L. Magyar Nyelv 8: 173.)

Az is valószínű, hogy a „Budapest, az ország szíve” kifejezés is tőle származik.

S a köztudat Széchenyihez köti a híressé vált szállóigét is: „Nyelvében él a nemzet!” Az igazság ugyan az, hogy a XVIII. század végétől kezdve igen sok frónál, politikusnál megtaláljuk

ezt a gondolatot, de valóban Széchenyi ismételte ei talán a legtöbb formában.

Idézzünk ezek közül egyet befejezésül, a Hitelből:

„Az egészséges nemzetiségnek pedig egy főkisértője a' nemzeti nyelv, mert míg az fennmarad, a' nemzet is él, de ha az egyszer elnémul, akkor gyászfűzt terem a' hon, melly a' voltakért szomorúan eregeti földre csüggeteg lombjait.”

Néhány esztendeje — a gyászreset századik évfordulóján — egész népünk kegyelettel emlékezett meg Vörösmarty Mihálynak 1855. nov. 19-én bekövetkezett haláláról. Mégis aki ma első igazán klasszikus XIX. századi költőnk nevét hallja, többnyire nem is sejtí, hogy benne a magyar nyelvtudomány is kiváló munkását gyászolja. Vörösmarty ugyanis nemcsak csodálatosan nagy költő volt, hanem — mint kora írói közül sokan — egyúttal lelkes nyelvtudós és tudatos szóalkotó is. Hadd idézzük fel most ennek a hasznos munkásságnak néhány részletét.

Ki gondolna napjainkban arra, hogy a *szivar* szót egykor Vörösmarty nyelvújító leleménye alkotta meg a *szivárog* ige tövéből?! (Bizonyára mindannyian ízlésesebbnek találjuk ezt a *szivar*-t, mint a *szípa* szót, amellyel Vörösmarty előtt akarták pótolni az idegen *cigar*-t, *cigaró*-t; és természetesebbnek a *szivold*-nál, amivel egy finomkodó kortársa utóbb állt elő.) — De azt sem sokan tudják már, hogy ez az összetett melléknevnünk: *nagyszerű*, szintén az ő leleményének köszöni létét. S nem gondolunk Vörösmartyra akkor sem, mikor a *tömegek* jobb, szebb, boldogabb jövőjéről beszélünk; pedig a *tömeg* szónak az alkotója is ugyanő volt. Neki tulajdonítjuk emellett például a *szabály* meg a *küldönc* főnevet és nem egy más szót is.

Persze Vörösmarty nem tartozott a nyelvújítás elszánt, vakmerő szógyártói közé. Sőt ő többször el is ítélte ezeket. „Az egész szócsinálás titka igen kevésből áll: egy kissé kevesebb mohóság, több ízlés, több meggondolás” — írta egyszer. Hacsak lehetett, ő inkább a régi vagy a népi nyelvből keresett elterjesztésre alkalmas szavakat. Mindamellert a nyelvújításnak —

mint általában a bátor, korszerű nemzeti haladásnak, művelődésnek, az idegen politikai és a nyelvi gyámság alól való felszabadulásnak — Vörösmarty is föltétlen híve volt.

A nyelvi kérdésekkel főként a korszerű gyakorlati szükségletek szempontjából kezdett foglalkozni. A nemzet önállósuló szellemi életének fejlesztésére például a Magyar Tudós Társaság — a mai Akadémia elődje — legelső ülésein részben éppen Vörösmarty Mihály javasolta helyesírási munkáját. Az első kiadás 1832-ben valóban legfőként úgy keletkezett, hogy ő rendszeres szabályokba foglalta a tudós Révai Miklós helyesírási elveit; és tegyük hozzá: a közben történt sok-sok kisebb-nagyobb változtatás, korszerű kiegészítés, fejlesztés ellenére a ma érvényes szabályzat is lényegében ezen a munkán alapszik.

Sokat köszönhet Vörösmartynak a magyar szótár-irodalom is. Tudjuk, hogy a nyelvújítás akkortájt sok-sok új szóval árasztotta el az irodalmat, s ezek gyakran nem is csupán azonos jelentésárnyalatokban, országosan egyforma alakváltoztatban terjedeztek. Szükség volt tehát egy olyan nagy tekintélyű szógyűjteményre, amely ebben a dús, fiatal bozótban áttekinthető rendet teremt. Vörösmarty Mihály és az irodalomtörténetíró Toldy (Schedel) Ferenc ezért már 1831-ben ajánlotta Akadémiánkban, hogy kezdjék el a szókincs szabályozására egy úgynevezett Nagyszótár összeállítását. Ugyanők tisztázták egy rövidebb, gyakorlati magyar—német szótárnak, mint mondták: Tudományos Zsebszótárnak a terveit. Ez 1835-ben, illetőleg 1838-ban két kötetben meg is jelent. (Az előbbi — Czuczor Gergely és Fogarasi János műve — csak jóval Vörösmarty halála után került ki a sajtó alól.)

Ugyanilyen tevékeny részt vett költőnk az első akadémiai nyelv-tanítási munkák tervezésében, sőt részben megvalósításában is. Így A' magyar szókötés' főbb szabályai című kisebb terjedelmű, de úttörő könyv 1843-ban és A' magyar nyelv' rendszere című nagyobb nyelvtankönyv 1846-ban nem kis részben az ő gondolatainak és kitarató „aprómunkájának” gyümölcseként látott napvilágot.

Emellett Vörösmarty az akadémiai nyelvészeti pályakérdések kitűzésében is beérkezett pályamunkák megbírálásában is állandó, áldozatos munkát végzett. Gyakran neki kellett véleményt mondania például az

Akadémiához kéretlenül benyújtott értékes és értéktelen kezdeményezésekről, kész vagy tervbe vett munkákról is. Időrabló fáradozásainak emlékeit sokszor csak a különféle akadémiai akták, ülési jegyzőkönyvek őrzik. Befejezésül hadd említsünk meg egy ilyen apróságot. 1832-ben „Az emberi nyelv” cím alatt egy állítólagos tudós egy nagyobb könyv vázlatát terjesztette be. Ebben (a jelentés szavaival) „A' szerző azt akarja megmutatni, hogy a' világ minden nyelveinek szavai ezen hét szóból származnak: *ödö, ödöllö, ödözzö, dörr ; Kan, mán és pán*. A négy első szó, úgymond, tiszta magyar; a' többit is könnyen azzá lehet tenni” — azaz szintén meg lehet fejteni a magyar nyelvből. Vörösmarty józanul, de a reá jellemző finom tapintattal jegyzi meg erről: „Ha szabad, meg kell vallanom, hogy én ezen kivonat után ítélve a' nagy munkából nem sok jót várok.”

Íme, ezért tartjuk számon olyan hálás elismeréssel a Szózat s a Csongor és Tünde szerzőjét anyanyelvünk hivatott kutatói, a tudatos nyelvgazdagítók, nyelvművelők közt is.

Egyik legnagyobb írónkat, Arany Jánost ünnepeljük mostanában (1957.) országszerte, mégpedig többszörös jubileum okán: e héten van hetvenöt éve, hogy meghalt, száznegyven évvel ezelőtt született.

Ebből az ünneplésből mi is részt kérünk. Mégpedig a legelsők között, mert a mi szempontunkból Arany nem egyik legnagyobb magyar író, hanem a legnagyobb magyar író. Az a magyar író, aki legmagyarabban írt magyarul, akinek műveiben a magyar költői nyelv eddig legmagasabbra emelkedett, akinek műveihez — ha a tiszta, szép magyar nyelv üdítő vizében fel akarjuk frissíteni elsatnyult nyelvérzékünket — újra meg újra visszatérünk, s akinek romlatlan magyar nyelvére vitáinkban is mindig hivatkozunk, s döntését mindnyájan készségesen elfogadjuk.

Joggal írhatja tehát zászlójára az „édes anyanyelvünk”-ért küzdőknek egyre szélesedő, erősödő tábora Arany János nevét. Joggal, mert őt eddig költői nyelvének gazdagságában, szépségében, ízességében, szemléletességében senki semmúlta felül.

Hogy Arany nyelvészete ilyen magas fokra emelkedett, annak okát nemcsak ösztönös, vele született tehetségében kereshetjük. Még az sem adja meg nyelvi gazdagságának, szépségének, ízes magyarságának a kulcsát, hogy színmagyar vidéken nevelkedett, s nyelvét nem rontotta meg idegen hatás. Nagyon jól tudta, s ezt ki is fejtette Visszatekintés című nyelvészeti, nyelvhelyességi tanulmányában, hogy a nyelv dolgaiban az ép nyelvérzékre való hivatkozás még nem minden.

Arany kiválóan ismerte a magyar irodalmi nyelvet, olvasta a magyar irodalom termékeinek legjavát. De nagyon jól ismerte a

magyar nyelvjárásokat is, és nyelvjárási ismereteit, népnyelvi megfigyeléseit gazdagon gyümölcsöztette műveiben. Sőt még a régi magyar nyelvet is meg akarta ismerni, sokat tanulmányozta nyelvemlékeinket. Mint írja „... bár szaktudósnak . . . magát nem tartja, vagy kilenc évig ő is forgatta nyelvemlékeinket s régibb íróinkat, nagy részöket el is olvasta, legalább ami nyomtatva megjelent; és így ha talán nem ért is, de sejt a dologhoz valamit.”

Ez a szerénység igen jellemző Arany Jánosra. Bizony nemcsak sejtett, értett is ő a nyelv dolgaihoz. Ezt bizonyítja több nyelvészeti dolgozata is. Igen pontosan leírta például a maga nyelvjárásának egyik jellegzetes sajátosságát, az *i*-zést. Rendszeresen olvassa az 1872-ben megindult Magyar Nyelvört, s igen megszívlelendő megjegyzéseket tesz a folyóirat egy-egy cikkéhez. Egy alkalommal például a kiváló nyelvtudós, Simonyi Zsigmond ellen védi meg *eper* szavunkat, amelyet Simonyi a német *Erdbeer*-ből magyaráz. A későbbi nyelvészeti kutatás teljes mértékben Arany véleményét igazolta.

Nemcsak mint író, hanem mint szerkesztőt és gimnáziumi tanárt is foglalkoztatták Arany Jánost a nyelv kérdései. Nyelvhelyességi cikkei, megjegyzései, melyek mindig hatalmas nyelvi anyagra, biztos nyelvtani tudásra épülnek, a magyar nyelv művelő irodalomnak igen jelentős eredményei. Állásfoglalása következetes, határozott, ha a nyelvünket fenyegető betegségekről beszél. „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most — írja a Visszatekintésben —, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle *izmusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a »Carthagem delendam«-ot” — vagyis azt, hogy ki kell irtani őket. De sohasem válik egyoldalúvá, dogmatikussá, a nyelvtani igazság mellett sohasem feledkezett meg a nyelv művészi szempontjairól, a nyelvteremtő írók, költők szabadságáról. Persze ennek a szabadságnak is látta korlátait: „... én tagadom a költő azon szabadságát — írja egy alkalommal —, hogy a szókat — élő nyelvbéli használat ellenére — tetszése szerint nyírballhassa, ferdíthesse, csúrje-csavarja.”

Arany maga — noha igen sok újat alkotott az irodalmi nyelvben — soha olyant nem írt le, amely valamilyen módon az élő nyelvben vagy a nyelv múltjában ne találná meg igazolását.

Augusztus 23-án (1958.) múlt száz éve annak, hogy Reguly Antal, a finnugor összehasonlító nyelvtudomány hősi életű úttörő munkása meghalt. Fiatal ember volt még: a negyvenet se érte el, nagy vállalkozásának megpróbáltatásai időnek előtte felőrölték szervezetét.

Nem itthon kapta az indíttatást arra az elhatározásra, hogy Szibéria mérhetetlen pusztaságain felkutassa nyelvünk rokonságának keleti ágait. A zirci apátság tisztviselőjének fia jogi tanulmányainak kiegészítése végett külföldi útra indult, s ennek során Stockholmba is eljutott. Itt az egyetemi könyvtár finn származású, de svédországi emigrációban élő könyvtárosa, Arvidson keltette föl benne az érdeklődést a nyelvtudomány iránt.

A lelkes magyarbarát finn ember tudott arról, hogy a XVIII. században két magyar nyelvész is bizonyította a magyar nyelvnek a finnel és a lappal való rokonságát: Sajnovics János és Gyarmathi Sámuel. De már annak a tudata is elterjedt a tudós világban, hogy távolabbi tájakon is élnek nyelvrokonaik, Európa keleti részén, sőt Szibériában is.

Regulyban — a reformkor fiában — felébredt a nemzeti becsvágy. Ezt írja később erről: „Ne várjunk ily tárgyakban, melyek oly közel érik nemzetiségünket, külföldiektől tanítást . . . Szolgálatot hazámnak tehetni én örültem, és az eltökélés e munkára nem volt nehéz. Mit nyerhetne — gondolám — nyelvünk, ha ez állított rokonság valódi és — mint látszik — (a keleti finnoknál) közeli rokonság volna!” Lelkesedése nem volt szalmaláng; arra tette fel életét, hogy megkeresse, megtalálja a magyar nyelv legközelebbi rokonait, hogy ezek tanulmányo-

zása elvezesse arra a régi nyelvre, amelyből a mi nyelvünk is származik.

Páratlan kitartással készült fel nagy kutatóútjára. 1839-ben Finnországba költözött. Csaknem két esztendőt töltött itt a finn, a lapp meg az észti nyelv tanulmányozásával és nyelvtudományi ismereteinek gyarapításával. Eközben meggyőződött arról, hogy még ezeknél a nyelveknél is közelebb áll a magyarhoz a keleti nyelvrokonok nyelve, főképpen a voguloké (manysiké) meg az osztjákoké (chantiké). Ezeknek a nyelveknek a tanulmányozására 1841-ben Oroszországba utazott. Szentpétervárott újabb két esztendőn át tanulta az orosz nyelvet, foglalkozott a zürjén, a cseremisiz (saját nyelvükön komi és mari), valamint a mordvin és a csuvas nyelvvel, búvárolta az Urál vidékének földrajzát, történelmét, néprajzát, sőt embertanát is.

Csak 1843-ban érkezik meg hozzá Magyarországról az a pénzbeli segítség, amellyel most már útnak indulhat az „igéret földjére”: az Ob folyó mentén lakó vogulok és osztjákok lakóhelyére. Itt egész télen át serényen gyűjti a vogul népi énekeket, meséket, a szótári és nyelvtani anyagot. Látja, hogy feltevése alapos volt: a vogul nyelv valóban közelebb áll a magyarhoz, mint a nyugati finn rokon nyelvek, s határtalan lehetőségeket lát — mint írja — a „tudományos magyar nyelvbúvárlat” számára, de reménykedik abban is, hogy az egész finnugorságnak ősi művelődéséről, vallásáról is képet kapunk. Végigkutatja a vogulok lakta hatalmas területet, majd tovább folytatja kutató- és gyűjtőútját az osztjákok földjén. 1844 októberében már a hóborította tundrákon jár, az Urál északi nyúlványain, s hallatlan mohósággal jegyzi fel az osztják énekeket. A megfeszített munka, a nehéz életkörülmények azonban lassan-lassan felemészti testi erejét, de határtalan lelkesedése nem hagyja pihenni. Hozzálat még Volga vidéki tanulmányaihoz is: cseremisiz, mordvin, csuvas nyelvi anyagot gyűjt.

De mire a munka gyümölcse megérnék, és anyagának feldolgozásához foghatna, elfogy élerereje. Fáradozásának, életáldozatának értelmét az utána következő nemzedékek tudósai bontogatják ki. Életműve még ma sincs teljesen feltárva, de például az Akadémia kiadásában nemrég megjelent *Osztják népköltési gyűjtemény* hatalmas anyaga is mutatja, hogy a mi korunk is törlesztett már valamit az adósságból.

Nemrég (1956. nov. 3-án) múlt húsz éve annak, hogy meghalt Kosztolányi Dezső, a magyar nyelv kiváló művésze, búvára, szerelmese. Idézzük emléket ma azzal, hogy néhány jellemző sort olvasunk Erős várunk, a nyelv című posztumusz kötetéből.

Hallgassuk csak, milyen vallomást írt édes anyanyelvünkhez:

„Az a tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkozom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngé... Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Éppannyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.” (57–58.)

De nézzünk egy más helyet: „Akinek meghal a felesége vagy az ura, az özvegy, aki elveszti apját vagy anyját, az árva, de a nyelv — legalább azok a nyelvek, melyeket ismerek — nem tudják kifejezni e g y szóval annak az apának vagy anyának állapotát, aki eltemette gyermekét, holott talán ez a legnagyobb özvegyiség és árvaság, egy életen át tartó mártiromság. A *gyermektelen* mást jelent. Azt a rideg tényt, hogy az illetőnek sohasem volt gyermeke, nem pedig a gyermekfosztottságot. Vajjon mi lehet oka ennek a hiánynak? Semmi más, mint az, hogy abban az időben, mikor a nyelvek kifermálódtak, az őseim, aki vadászott, halászott, még nem tekintette a gyermeket érzelmesen... Elveszett egy gyermek, gondolta, majd születik helyette másik. »Szóra sem érdemes«. ... Micsoda

barbárság van ebben a szótári hézagban. A nyelv, mely oly gyöngéd tud lenni, néha kegyetlen, hideg. Most úgy rémlik, hogy még mindig a barlanglakók vad szekercéjét használom" (64).

Azt hiszem, aligha akad valaki is, akit meg ne örvendeztetne ennek a finom megfigyelésnek szakembereket is megegyenítő leleményessége és költői megfogalmazása.

Más lapokon arról elmélkedik az író, milyen derék nyelvi lelemény az állandóan használt *fantasztikus* helyett a *jellegjáró* és az *elképesztő*. De ez a két szó a legkevésbé sem fejezi ki teljesen a *fantasztikus* fogalmát.

„Jókai *fantasztikus* költészete — írja — csakugyan *jellegjáró*, de Edgar Poe költészete, mely szintén *fantasztikus*, már nem *jellegjáró*, hanem inkább *lidérces, kísérteties*. E. T. A. Hoffmann *fantasztikus* költészete *boszorkányos, kísérteties*, Swift . . . *fantasztikus* gúnyja viszont *elképesztő, háiborzongató, döbbenetes*. Egy *fantasztikus* kínai szertartás *mesebeli*. A *fantasztikus* Kelet *déliabós, regényes, regeszerű*. *Fantasztikus* szépség? Talán *káprázatos, varázsos, elbűvölő, tündökletes* vagy csak *csodálatos*. Hallottam egy hölgyet, ki barátnője izléstelen ruháját szapulva *fantasztikus*-nak nevezte, amivel csak azt kívánta értésemre adni, hogy *képtelen, lehetetlen, otromba, silány, gyatra*. Ha valaki holmi váratlan, de nem kellemetlen hírré fölkiált, hogy *fantasztikus*, nyilván csak azt érzi, hogy *hihetetlen*, vagy pestiesen szólva: *óriási*. A *fantasztikus* ravaszság tetszés szerint *agyafúrt, körmönfont, csavaros*. Egy *fantasztikus* színpadi bonyodalom *csillogó* is lehet, de *tótágastálló* és *badar* is. Mindenre alkalmazák, ami a képzeletet csigázza. Ezért néha *megrökönyítő*, néha *hökkentő*, néha *örvendetes*. A *fantasztikusan* buta ember *szörnyen* vagy *egyetlenül* buta. A drágaság *fantasztikus*, tehát *rémítő*, sőt *rémisztő*" (48—50).

Azt hiszem, hogy az idézett sorok is bizonyítják, illik e könyv írójára emlékeznünk nemcsak az évfordulók ünnepein, hanem hétköznapjainkon is.

III.

A JÓ MAGYAR KIEJTÉS

A JOURNAL OF THE

Gyakran szoktuk idézni a világ legnagyobb nyelvcsodájának, a száznál több nyelvet ismerő Mezzofantinak a véleményét a magyar nyelvről. Ezeket írja egy cseh költőnek a múlt század elején: „Tudja, melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után, minden más nyelv előtt, leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából leginkább fejlődésre képesnek? A magyart.”

Vajon mire gondolt Mezzofanti, amikor ezt a megállapítást tette? Egyebek között nyilvánvalóan a magán- és a mássalhangzók szép arányára, valamint a magánhangzó illeszkedésre, amely kellemes hangzást ad a magyar szavaknak. Alig tudunk olyan magyar szót mondani, amely két vagy három mássalhangzóval kezdődne. Pedig a germán vagy a szláv nyelvekben ez elég mindennapos jelenség.

Máris hallom az ellenvetést: Hát a *krajcár*, a *spárga*, a *skatulya*, a *trombita*, a *drót*, a *sróf* meg a többiek?

A kérdés nem egészen ilyen egyszerű. Ha a magyar nyelv jellegzetes vonásait meg akarjuk állapítani, akkor nem elég csupán a pillanatnyi helyzetet szemügyre vennünk, ismernünk kell a nyelv múltját is. De ha csak a mai állapotot nézzük, akkor is meg kell hallgatnunk még a köznyelven kívül a nyelvjárások vallomását is, hiszen a magyar nyelven beszélőknek jókora többségét ezek képviselik.

A magyar szókincs legősibb elemei finnugor eredetű szavaink. Ezek között keresve sem találunk olyan szót, amely két mássalhangzóval kezdődne. Két vagy több mássalhangzóval kezdődő magyar szó csak a hangutánzók között fordul elő. Ilyen például a *brekeg*, *trüszköl* vagy *prüszköl*, *fröcsköl*, *krárog* vagy a *prücsök*, amelyet a moldvai csángók — a kis bogárka

hangját még pontosabban utánozva — körülbelül így mondanak: *ptrücsök*.

Ezeken kívül a magyar nyelvben található minden mássalhangzó-torlódással kezdődő szó idegen eredetű.

Azt mondhatná erre valaki, hogy éppen ezeknek a szavaknak az átvétele bizonyítja, hogy nyelvünk nem idegenkedik a szóeleji mássalhangzó-torlódástól.

De idegenkedik bizony, ezt mutatja a magyar szavak története. Nyolcadfélszáz évvel ezelőtt még így szólította meg a magyar pap a halotti gyülekezetet: Szerelmes *brátim*. Igen, mert friss jövevény volt a magyarban a szláv *brat* szó. De néhány évtized múlva már *barát*-nak írják és mondják, mert így illik bele jobban a magyar nyelvbe.

S így jár a hasonló hangalakú jövevénytörzsek többsége: valamilyen módon egy ejtéskönnyítő magánhangzóval feloldódik a mássalhangzó-torlódás. Például úgy, mint a *brat*-ból lett *barát* esetében: a két mássalhangzó közé került egy magánhangzó. Ugyanígy keletkezett a *szekrény* az ófrancia *scrin*-ből, a *garas* a középfelnémet *grosch*-ből, a *barack*, a *cseresznye*, a *galagonya*, a *berkenye*, a *barázda* a szláv *brasky*, *črešna*, *glogina*, *brekyňa*, *brazda* szóból.

Más esetben úgy tűnt el a mássalhangzó-torlódás, hogy a két mássalhangzó elé egy magánhangzó került, így az első egy vagy két mássalhangzó külön szótaghoz kapcsolódott. Így lett a középkori latin *schola* szóból magyar *iskola*, a német *Sturm*-ből *ostrom*, a német *Strang*-ből *istráng*, a szláv *trpba* melléknévből *otromba*.

Sok példa van arra is, hogy az eredeti két mássalhangzó közül az egyik a magyarban elmarad. A *sógor*, *cérna*, *cikkely*, *szabad* esetében például az első mássalhangzó maradt meg, s a második esett ki, minthogy ezek a szavak a német *Schwager*, *Zwirn*, *Zwickel*, illetőleg a szláv *svobod* szóval függenek össze. Van példa arra is, hogy az első mássalhangzó marad el. Többek közt így keletkezett *kadarka* szavunk a szerb-horvát *skadarka* alakból.

A példákat még igen hosszan sorolhatnánk. De vessünk egy pillantást nyelvjárásainkra is. Hogyan emésztik meg ezeket a problematikus szavakat? Fontos a tanulság: a nyelvjárások még azokat a szavakat is a magyar nyelv hangzása szerint igazítják, amelyeket mai köznyelvünk eredeti formájukban

elfogadott. Vegyük csak azokat a szavakat, amelyeket előbb említettünk: a *krajcár* a Magyar Tájszótár és saját tudomásunk szerint *garajcár*, *karajcár*, *kërecár*, *kerejcár* és még több alakban ismeretes némelyik magyar vidéken. A *spárgá*-t mondják *párgá*-nak, *ispárgá*-nak, de *ëspárgá*-nak is. A *skatulya* is előfordul *katula*, *iskátula* meg sok más alakban. És így tovább: a *trombita*: *torombita*, a *drót*: *darót*, *dërót*, a *sróf*: *saróf*, *sërof*, *soróf* alakban jelenik meg egyik-másik magyar vidéken.

Az elmondottak ellenére annyit azért el kell ismernünk, hogy mai nyelvérzékünk már sokkal könnyebben befogadja a mássalhangzó-torlódást, a nyelvünkbe került ilyenfajta idegen szavak egyre inkább hozzászoktatják hangképző szerveinket ehhez az eredetileg szokatlan fonetikai jelenséghez.

Bizonyára sokan ismerik Tamási Áron szép regényét a csíki havasokon szolgálatot teljesítő székely fiúról, Ábelről. S talán emlékeznek arra a jelenetre is, amikor a csíksomlyói barát, Márkus egy láda könyvet visz Ábelnek, hogy hasznosan töltsse a téli estéket. Ahogy Márkus kiönti a földre a láda tartalmát, azt kérdezi: Elég-e? — A tűzön el! — feleli a tréfára mindig kész Ábel.

A szójátékra az adott alkalmat, hogy az *elég* egyaránt jelentheti azt is: *elég* sok, de azt is, hogy a tűzben megsemmisül, *elég*.

Ha azonban Ábel a Bakonyban őrizte volna az őlfát, aligha tudott volna ilyen szójátékot faragni. A dunántúli ember ugyanis általában különbséget tesz az említett két szó között. Azt mondjuk: Ennyi könyv már *elég*, s amit a tűzre teszek, az *elég*. Az egyik szó tehát *elég*, a másik *elég*. Ez a különbség persze írásban egyáltalán nem mutatkozik, ennek a hangnak nincs betűje a magyar ábécében. Azazhogy mégis van. Egy kitűnő szótárunk, A magyar nyelv értelmező szótára, amelynek néhány hónapja jelent meg az első kötete, rendszeresen jelöli is ezt az úgynevezett zárt *ě* hangot, mégpedig az *e* betűre tett két ponttal.

A különbség jelölésének, mint az előbbi példából is láttuk, van értelme, hiszen egészen mást jelent egy szó nyílt *e*-vel mondva, mint zárt *ě*-vel. Legalábbis azoknak a beszédében, akik ismerik ezt a különbséget. Pedig igen sokan vannak ilyenek! Ismeretes ez a hang mindenekelőtt — mint mondtuk — az egész Dunántúlon, pontosabban szólva Somogy és Baranya megye egy részében csak az egytagú és a vegyes hangrendű szavakban van meg, különben *ö* hangot találunk helyette.

Megvan továbbá a zárt *ĕ* hang az egész palócságban, de a székelység nagy részén is.

Azok, aki ismerik a kétféle *e* hangot azok ilyenféle megkülönböztetéseket tehetnek beszédükben; „Azon járt az *eszünk*, hogy mit *észünk* ebédre”, vagy: „*Értĕd* végre, hogy minden csupán *érted* történik?” Mást jelent a sokat *összevesznek* (azaz civakodnak), mint a sokat *összevésznek* (azaz összevásárolnak). A *kés* vagy *tű* *hĕgyĕs*, de a vidék *hĕgyes*. A *fejem*, *fejĕd*, *fejĕk* a *fej* főnévnek az alakjai. Egészen mást jelentenek ezek a szavak akkor, ha a második szótagban zárt *ĕ* van: *fejĕm*, *fejĕd*, *fejĕk*. Ez utóbbiak ugyanis már a *fej* igéből valók. De a *fejtem* is más, mint a *fejtem*. Ha majd a tehenet meg*fejtem*, fĕl*fejtem* a ruhát is. Sőt ilyen finom különbségek is előfordulnak: Valakit a Dunából *kimentĕk*. Ti a szobából *kimentĕk*, ha már ők *kimentek*. Azok *mentek* minden hibától.

De más szempontból sem lényegtelen a két hang megkülönböztetése. Tudjuk, hogy beszédünkben éppen az *e* hangok fordulnak elő leggyakrabban. A sok egyforma *e* által okozott egyhangúságot igen jól feloldja, megszünteti a zárt *ĕ* használata, s ezáltal zeneibb, hallásra kellemesebb lesz nyelvünk. Nem azt mondjuk, hogy: *nem merek* ezzel az emberrel egy helyen megjelenni — hanem így: *nĕm merĕk* ezzel az embĕrrel ĕgy helyĕn megjelĕnni.

Ha így van — gondolhatná jogosan valaki —, miért nem írunk így, miért nem tesszük kötelezővé a magyar helyesírásban és a kiejtésben is a zárt *ĕ* használatát.

Ennek több oka van. Először is a zárt *ĕ-ző* vidékeken sem teljesen egyformán használják ezt a hangot. Mondjuk például a *be* igekötő Dunántúl nyílt, a palócoknál már zárt: *bĕ*. A tagadószó az *ĕ-ző* terület nagy részén zárt, de például az Ormánságban vagy a Szigetközben is nyílt: *nem*. A Nyugat-Dunántúlon így beszélnek: *fejetĕ medvĕ fejĕ*, keletebbre már így: *fekete medve feje*. A leves, ha ecetet öntünk bele, Veszprém táján *ecetĕs*, Vasban *ecĕtĕs*, a palócoknál *ectĕs*, Csíkban s a bukovinai székeleknel meg *ĕcetĕs*. Persze ezek s a hasonló eltérések még nem lennének különösebb akadályai annak, hogy a zárt *ĕ* használatának általános normáját elfogadjuk. Sokkal nagyobb akadály az, hogy akik nem hozták magukkal hazulról a kétféle *e* hang megkülönböztetését, azokat — egy-két kivételt nem tekintve — szinte lehetetlen megtanítani rá.

Egy alkalommal azokról a szavakról, állandó szókapcsolatokról beszéltünk, amelyeket — hasonló hangalakjuk folytán — igen gyakran fölcserél egymással a vigyázatlan ember. Nem szóltunk akkor arról, hogy bizonyos szavak *e*, illetőleg *ö* hangzós alakja sem cserélhető fel egymással minden esetben. Mondjuk például a *szeg* és a *szög* ugyan egyformán jó, s bátran mondhatjuk így is, úgy is, de ezt talán mégsem: *leszegezem*, hanem csak azt, hogy *leszögezem*, már tudniillik abban az értelemben, hogy nyomatékosan megállapítom. De nem beszélünk a mértanban sem *háromszeg*-ről, csak *háromszög*-ről. *Szeges* ellentét sincs, csak *szöges* ellentét. Vagy vegyünk egy másik szópárt: lényegében nincs különbség a *veder* és a *vödör* használati köre között, mégsem mondhatjuk azt, hogy *hamvvödör*, csak azt, hogy *hamvveder*.

Általában azonban nem szokott jelentéskülönbséggel járni az, ha egy *e*-vel hangzó szónak *ö-ző* változatát használjuk. A különbség legtöbb esetben nem a szó jelentésében, hanem ilyen vagy olyan stiláris árnyalatban, hangulati velejáróban mutatkozik. Abban például, hogy az egyik formát tájnyelvinek érezzük, a másikat túlságosan irodalminak, fennköltnek, vagy éppenséggel régiesnek. Nézzük meg ezt a kérdést közelebbről.

Valószínűleg a legtöbben úgy gondolják, hogy az ilyen kettős formák közül, mint a *fel* — *föl*, *cseng* — *csöng* stb., az első a helyes, az irodalmi, a második, az *ö-ző* forma tájnyelvi, hiszen az *ö-zés* tájnyelvi jelenség.

Való igaz, hogy a magyar köz- és irodalmi nyelv nem *ö-ző*. Nem írhatunk tehát így: *gyerök*, *könyér*, *löhet*, *mögöszöm* stb. Azt hiszem, ezekről mindenki érzi, hogy egy szűkebb táj

nyelvi sajátosságaihoz tartoznak. Másként vagyunk azokkal a szavakkal, amelyeknek *ö-ző* alakja a magyar nyelvterületnek viszonylag nagyobb részén ismeretes. Itt már bizony sokszor ingadozik a nyelvérvékünk, melyik is lehet a köznyelvi, melyik a tájnyelvi forma.

Mondjuk például ezek a szavak: *vörsöny, körszét, böttü, röst, öleg, böcsül, köll* meglehetősen kirínak a köznyelvből, nyelvjárási ízűek, helyettük általában azt mondjuk és írjuk: *verseny, keresz, betű, rest, elég, becsül, kell*.

De van példa az ellenkezőre is, mert néhány esetben megéppenséggel az *e-ző* változatot érezzük szokatlannak, nyelvjárásiak, esetleg régiesnek. Nem nagyon mondjuk azt, hogy a fa *megett*, csak azt, hogy a fa *mögött*. A *ser*, a *setét*, a *peder* is csak a tájszólásban járja, általánosan ismert és elfogadott köznyelvi alakjuk *sör, sötét, pödör*.

Talán egy árnyalattal szokásosabb a köznyelvben is a *csöngő, fölhő, föst* a *csengő, felhő, fest* mellett. Ez persze inkább egyéni érzés. De már egészen bizonyos, hogy egyformán elbírja a legválasztékosabb irodalmi stílus is az *ö-ző csöbör, vödör, csöpp, csönd, pör, röpiül, pörzsöl, föl, főd, fölott* és az *e-ző cseber, veder, csepp, csend, per, repül, perzsel, fel, fed, felett* alakokat.

Nézzünk csak egy-két példát régebbi és újabb kori irodalmunkból.

„Szeretem lelkednek Magas röpiülését” — írja Petöfi. Berzsenyinél viszont ezt olvashatjuk: „... repül az élet, Mint egy sebes sóhajtás”. Kosztolányi az Édes Annában így ír: „Viziné azt hitté, hogy a füle *cseng*”. A tengerszem egyik novellájában pedig így: „Valahol *csöng*nek. De nem kívül, hanem belül, öbenne. *Csöng* a füle.” — „Kövérr homály, zsíros, *csendes*” — olvassuk József Attila Holt vidék című versében. A Megfáradt ember egyik sora pedig így hangzik: „A folyó *csöndes*, nagy nyugalmat görget”. Vagy idézzük Illyés Gyulát: „Csattog az abrosz, *repked*, szárnya van | fordul és *röpiül* ő is már az öszbe.”

Alapjában véve tehát a felsorolt szavakat egyenértékű változatoknak tarthatjuk, és tetszésünk szerint cserélgethetjük őket.

A nyelv művészei, az írók, költők azonban teljesen egyenértékű nyelvi formák hangzásbeli eltérését is gyakran felhasználják kifejező eszközeik gazdagítására. A *fel* és a *föl* például

egyformán jó és használatos, mind a köz-, mind az irodalmi nyelvben. Arany János mégis tudatosan él hol az egyik, hol a másik formával. Ha sok *e* hang van az igékben, — a jó hangzás kedvéért — rendszerint a *föl* igekötőt teszi hozzájuk: „*Fölkereste* fészkit a réti madárnak”; „Gyorsan *fölvetette* őket a vállára.” A *felkereste*, *felvetette* igen egyhangú volna.

Vagy hallgassuk meg befejezésül ezeket a Babbitstól való szép sorokat:

Mély, fémfényű, szürke, szépszínű szemedben, édesem
csodálatos csillogó csengők csilingelnek *csöndesen*, *csendesen*.

Bizonyosan más is így érzi: a *csöndesen* mint egy távolodó, elhalkuló visszhang felel a *csöndesen* szó csengésére...

AMIT A TUDNIILLIK KIEJTÉSÉRŐL TUDNI ILLIK

Azt kérdezte tőlem nemrég valaki, helyeselhető-e a *tudniillik* szónak az a — szerinte — hanyag, pongyola kiejtése, amelyet szinte mindenütt hall, így: *tudniillik*; egy *i*-vel, noha két *i*-vel írjuk, hiszen két szóból áll: *tudni* és *illik*.

Bevallottam, hogy bizony én is úgy ejtem: *tudniillik*, sazt hiszem, így van ezzel a legtöbb magyar ember. Mi ennek az oka?

Amikor *tudniillik* szavunkat kiejtjük, nem igen gondolunk arra, hogy *illik tudni*; és mai nyelvérzékünk számára igen sokszor alig különbözik a jelentése a *mert, hiszen, ugyanis* kötőszóképtől. Ez persze nem újabb fejlemény, igen régen használatos már így nyelvünkben.

Megjegyezhetjük, hogy a *tudniillik* nem tartozik szókincsünknek egészen régi rétegéhez. Úgy látszik, hogy a latin *scilicet* (teljesebb alakjában *scire licet*) tükörszavaként jelentkezik először bibliafordításainkban. Írásbeli formája eleinte *tudnia illik, tudnya illik, tudni illik*, két szóba írva. De már régtől fogva van írásbeli adatunk arra is, hogy a szót egybe és egy *i*-vel írták, tehát nyilvánvalóan így is mondták. Mást nem említve, Arany Jánosnál is igen gyakori a *tudniillik* szó; „... ezeknél mind a két beszéd Megvan, *tudniillik* igaz és hamis” — írja egyik műfordításában. S a Buda Halálának erre a sorára nyilván többen is emlékeznek; „Kezében acélja csak acél *tudniillik*.” Nyilvánvaló, hogy ez az ejtés mód Arany korában is szokásos lehetett. Az is igaz persze, hogy Arany is írta két *i*-vel is.

A *tudni illik* szókapcsolatnak *tudniillik* alakká való összevonása, a két egymás mellett levő magánhangzó közül az egyiknek elhagyása nem ritka, sőt szinte törvényszerű jelenség a magyar nyelvben. Elég, ha az *-i* végű helynevek *-i* képzős

melléknévi alakjára gondolunk; csak egy *i*-t ejtünk és írunk: *Almádi: almádi, Marcali: marcali, Oroszi: oroszi, Helsinki: helsinki* stb. Különösen nyelvjárásainkban s a közvetlenebb mindennapi beszédben találunk igen sok példát a hangkivetésre.

A Veszprém megyei Szentgálon például a *konyhaajtó, kamaraajtó* szót régen *konyhajtó, kamurajtó* formában mondták. S az öregek így köszöntek, mikor este elmentek valahonnan: *jéccakát, most pedig jóccakát*. A székelyeknél a *kecskeolló* nevet, amely kis kecskét jelent, feljegyeztem *kecskolló* és *kecskelló* alakban is. Csűrű Bálint, a kiváló nyelvjárás kutató a Tiszahátról ilyesmiket jegyzett föl: *fűb' ütném; ebb' e kérbe; össz'estem; éfutn' innét, h' idejönne* (Magyar Nyelv 25. k. 165. l.), azaz: főbe ütném; ebbe a kertbe; összeestem; elfutna innét, ha ide jönne. — Nem véletlen tehát, hogy Móricz Zsigmondnál, aki igen gyakran írt erről a tájról, ugyancsak találunk ilyen — néha igazán meglepő — hangkiugratásokat. — „*Maffene*, csak nem?” — mondja egyik elbeszélésének paraszti szereplője. Más vidéken ez a *maffene* így hangzanék: *mi a fene*.

De régebbi íróinknál is elég gyakori az ilyenféle hangkiugratás. Petőfi például feltűnően sokszor él vele, különösen népies tartalmú verseiben. Mindenki emlékszik ezekre a már népdallá vált soraira: „... *id'adnák* a világot *rá'dásnak*, Szere-tőmet mégsem adnám másnak!”

Baróti Szabó Dávid szerint is szabad és helyes ez a kiejtés, nemcsak a köznyelvben, hanem a versben is. Ezt írja az „Új mértékre vett külömb' verseknek három könyve”-ben: „Légyen pedig akkor szabad ki vetéssel élni [azaz egy hangot elhagyni], mikor annak még a' közönséges szapora beszédben is helye legyen. pél. ok. *tudn'illik. od'adta, id'adta, gazd'asszony, gazd'ember, szint'annyi 's a' t.*”

A felsorolt szavak közül a *gazdasszony* kimondásakor már nem is nagyon gondolunk arra, hogy ennek a szónak van *gazda-asszony* formája is; már ilyen megrövidült formában is megszoktuk. De ugyanígy vagyunk még sok más hasonló szóval; egyikről-másikról pedig már csak a nyelvész szakember tudja, hogy valamikor pedig másként hangzott. Csak egy-két általánosan ismert példát említsünk: a *jámbor* valamikor *jó ember*, a *némbor* *néember* (vagyis *nőember*), a *midőn mi időn*, a *tinóru* gomba pedig *tinórrú* volt.

Nem tudom, megfigyelték-e, én már többször hallottam Pesten is, vidéken is, hogy iskolás gyermekeink így mondják néha az *úttörő* szót: *üttörő*. Hogy nemcsak nekem tűnt fel, azt onnan tudom, hogy nemrég egy üdülőben is megkérdezte tőlem két kis *úttörő* édesanyja, mi lehet az oka, hogy gyermekeik így beszélnek: megyek az *üttörőáruháza*ba, vagy: felülünk az *üttörővasútra*. Arról a kérdésről most nem is kell szólnunk, hogy ez a kiejtés helyes-e vagy helytelen; ez fel sem merül, mert mindenki tudja, melyik a helyes. Ha a kis *úttörőt* figyelmeztetnék erre a hibájára, talán el sem ismerné, hogy *üttörő*-t mondott *úttörő* helyett, annyira öntudatlan volt nála ez a forma. Az a kérdés, mi az oka ennek az ejtémódnak, van-e valami általánosabb indítéka, vagy csak a véletlen játéka, hogy itt is, ott is hallani.

Tudjuk, hogy a magyar nyelv szókincsének van egy érdekes sajátága, az, hogy eredeti magyar egyszerű (nem összetett) szavainkban vagy csupa magas, vagy csupa mély hang van. Ezt a szabályosságot a magyar hangrend törvényének mondjuk. Amely szóban tehát *a*, *o* vagy *u* hang van (ezek mély hangok), nem lehet *ö* vagy *ü* is, tehát magas hang. A szintén magas hangú *e*, *é*, *i*, *í* megfér mind a magas, mind a mély hangokkal egy szóban.

Ez a szabályosság, ez a harmónia még akkor is megmarad, ha a szavakhoz valamilyen végződés járul. Ezért van a végzödéseknek rendszerint magas és mély hangú változatuk is: *-ban*, *-ben*, *-ra* — *-re*, *-nak* — *-nek* stb. Az elmondott törvényszerűség természetesen nem vonatkozik az összetett szavakra, azokban tehát szépen megférhet egymás mellett magas és mély hang;

mint például ezekben: *újszülött, kőfal, háztető, szakkör*, vagy hogy a vitás szót említsem: *úttörő*.

Igen ám, csak hogy a magyar hangrendnek ez a szabályossága nem történeti kuriózum, hanem ma is élő, ható tényező nyelvünkben. A nyelv életének egyik mozgatója a célszerűség, a gazdaságosság. Azt kérdezhetné valaki, mennyivel könnyebb, tehát gazdaságosabb az *o* vagy *u* hang kiejtése az *ö* vagy *ü* hang kiejtésénél. Igaza van, í g y nincs különbség köztük. De ha a hangok egymásutánját nézzük, mégis van. Tehát például könnyebb az *u-o-a* vagy az *ü-ö* magánhangzót egymás után kimondani, mint az *u-ö* vagy *ü-o* párt. Az *o* hang ugyanis az *u*-tól s az *ö* az *ü*-től csak abban különbözik, hogy képzése közben a szánkat kissé jobban kinyitjuk, de a nyelvünk nem mozdul sem előbbre sem hátra (csak egy kicsit lejjebb ereszkedik). Az *ü* után következő *o* hang kimondásakor azonban nemcsak a szánkat nyitjuk ki jobban, hanem nyelvünk is hátrább húzódik, az *u-ö* kimondásakor pedig előre mozog. Ebből a két hangképző mozzanatból takarítjuk meg az egyiket, amikor a magas hang után nem mély hangot mondunk és viszont.

A könnyebb kiejtésre való törekvés érvényesül néha összetett szavainkban is, hol hosszabb, hol rövidebb ideig; ez érvényesül — természetesen csak szórványosan, egy-két beszélő ösztönszerű kiejtésében — az *úttörő* szónak *úttörő* alakjában is. Itt az történik, hogy a szónak második és harmadik szótagjában levő *ö* hatására az első szótagban levő *u*-ból is magas hang lesz, *ü*. A hangképző szervek már előre azt az állást foglalják el, amelybe a második szótag kimondásakor jutnának.

Ez a hasonulás még teljesebb lett az őrségi nyelvjárásban: ott *öttörü* formában is felírta az *úttörő* szót egy nyelvjáráskutató.

Nyelvjárásainkban különben igen sok példa van az ilyenfajta hasonulásra. A *sehol* szó például előfordul *sohol, sohun* formában, a *sehova* szónak is van *sohá* alakja. Felsőőrben ilyen példákat jegyzett föl egy kutató: *napestig* (= napestig), *ödben, ötkün* (= ott benn, ott künn), *heném* (= hanem), *dölköttü nap* (= dologtevő nap, hétköznap) stb. Köznyelvünkben is nem egy olyan szó van, amely ilyen módon kapta mai formáját. Legismertebb példa *ünnepe* szavunk, amely eredetileg összetétel a 'szent' jelentésű *üd ~ id* és a *nap* szóból. Régen volt *innap ~ ünnap* is, ebből lett ejtéskönnyítéssel, a *nap* szó a hangjának magas hanggá válásával *innep ~ ünnepe*.

Úgy kezdődött a dolog, hogy nemrégiben a Bartók Béla útra vitt a kíváncsiság. Azt akartam látni, megvan-e még az a nevezetes kirakati tábla, amelyen annak idején annyit derültünk, mert *frissen lőtt* vadakat kínált *frissen lőtt* vadak helyett. Kellemes csalódásban *lött*, azaz lett részem: a nevezetes feliratnak már nyoma veszett. Nem kísért meg az a hiú gondolat, hogy ez a felirat annak a cikkecskének köszöni halálát, amely jó néhány éve az Irodalmi Újságban jelent meg róla. Akárhogy volt, szép, hogy már eltűnt.

De nincsen öröm üröm nélkül. Alig lépünk néhányat a Móricz Zsigmond körtér felé, szemünkbe ötlük, jobban mondva szúr a közkedvelt eszpresszó neoncsöves felirata: *Körtéri* eszpresszó. Így, hosszú *ö*-vel, *körtéri*. Hirdetve országnak-világnak, hogy akik készítették, már így tartják természetesnek a *körtér* szó kiejtését. Vigasztaló vagy inkább reményt keltő, hogy néhány méterrel távolabb a *körtéri* büfé rövid *ö*-je még arról tanúskodik, hogy nem halt ki teljesen a jó magyar nyelvézék.

A *kör* és minden rokona, a *körül*, *köré*, *köret*, *körönd*, *körít*, *körövény* stb. rövid *ö*-vel hangzik a magyar köz- és irodalmi nyelvben. A helytelen ejtésnek — valljuk be — igen nagy múltja van. Már vagy százhusz évvel ezelőtt is kifogásolták, hogy egyik-másik színész *kör*-nek mondja a *kör*-t. De ahogy akkor szóvá tették, ma is szóvá tennénk és szóvá is tesszük az ilyen kiejtést. Valószínű, hogy színpadjainkon ritkán is fordul elő. (A rádióban már gyakrabban.)

De nemcsak Pesten találkozunk vele, hanem vidéken is. Révy Ferenc székesfehérvári hallgatónk írja levelében a következőket: „Káptalanfüreden nyaraltam, és megdöbbenve láttam

az egyik villasor utcajelző tábláján ezt a felírást: *Nagykörút*. Ráadásul a hosszú *ő*-n olyan hosszú vesszők éktelenkedtek, hogy a legnagyobb jóakarattal sem gondolhattam egyszerű tévedésre.”

Hogy méltóképpen fejezzük be a *kör körül* való (*kör*)forgásunkat, idézzünk a *Kortárs* egyik számából egy versrészletet: „tulajdon *kör*vonalamnak irgalmazatok”. A méltányosságnak tartozunk annak megjegyzésével, hogy esetleg nem is a szerző ludas a dologban, csak a szedő vesszőzte meg „*kör*vonalait”.

A rövid magánhangzó szóban és írásban való megnyújtásának más szép példáival is találkozunk napjainkban. Gyakori például az *őv* a szabályos *öv* alak helyett. Idézhetem egy ízletes cégtábláról, az V. kerületből: „*Divatőv* és mindenféle *bördíszmű árú* készítése és javítása”. Az a feltűnő ebben a szövegben, hogy ahol rövid hangzó kellene, ott hosszú van (*őv, árú*), de rövid ott, ahol a hosszú volna helyes: *d i sz, kész i t, jav i t*.

Gyakran hallom a *folyosó* szót *folyósó*-nak, mintha a *folyó* és a *só* szavakból volna összetéve. Pedig ez a *foly* igének -s gyakorító képzős *folyos* származékából való melléknévi igenév, ugyanolyan képződmény, mint — mondjuk — a *futosó, taposó, repeső*.

A *folyósó*-val eddig írásban még nem találkoztam (hacsak *Karinthy* egyik műfordítás-paródiáját ide nem számítjuk), ellenben többször élelem bukkant már a *tol* ige hosszú *ó*-val. Vagy talán inkább élelem *tárult*, mert rendszerint vendéglők ajtaján olvasom a figyelmeztetést: *tólni*. De idézhetek egy irodalmi példát is, egyik hetilapunk augusztusi számából: „Egy öregember nagy lelógó bajusszal biciklit *tólva* [!] megy az utcán.” Érdemes megfigyelni az idézet folytatását is, mert a szerző azután sem bánik szűkkeblűen a vesszővel. „A biciklivázhoz — fejével hátrafelé — egy kapa van madzagolva, a csomagtartón pedig egy leszíjazott, kopott *csikóstarisznya* lapul . . .” Az olvasó törheti a fejét, vajon *csikóstarisznyát* akart-e írni a szerző, vagy *csikos tarisznyát*. Mert a kettő erősen különbözik egymástól, ezt aligha kell magyarázni. Ugyanígy lovasította meg valaki a rádióban a *Családi kör* — nem *Családi kör!* — gazdáját:

Pendül a kapa most, letevé a gazda;
Csikóstarisznyáját egy szegre akasztja . . .

Bizony legalábbis *v i r g á c s o t* érdemelt volna a szavalo
ezért a *v e s s z ő é r t*.

A 61-es villamos, a budaiak kedvenc zsuzsija a Móricz Zsigmond körtéri végállomás felé robot. Ahogy az Agrártudományi Egyetemet elhagyja, a kalauz kötelességszerűen figyelmezteti az utasokat: *Körtér következik; végállomás; átszállóhely Kellenföld, Budafok, Albertfalva, Nagykörút, Szabadság-híd felé.* A figyelmeztetés szép, de eltűnődünk magunkban, hogy a *Körtér* mégis csak *Körtér* volna helyesen, s a *Nagykörút*-at is rövid *ö*-vel kell mondanunk: *Nagykörút*-nak, mert a *kör* és valamennyi belőle származó szó röviden ejtendő. Végül a Kelenföld név is meglegszik a rövid *l*-lel; *l* hangjának megnyújtása éppen olyan helytelen eltérés a köznyelvi kiejtéstől, mint mikor némelyek a *szalagot szallag*-nak, az *elem*-et *ellem*-nek vagy a *vagon*-t *vaggon*-nak mondják.

A *Körtér*, *Körút*, *Kellenföld* kiejtése elgondolkoztató, mert villamoson és másutt is gyakran halljuk helytelenül utaink, utcáink, tereink nevét. A hibák egy része onnan ered, hogy utca- neveink között szép számmal vannak régies helyesírású nevek. Az utcák, terek egy részét ugyanis történelmünk nagyjairól, kiváló íróinkról, költőinkről, művészeinkről nevezték el. Köztudomású, hogy helyesírásunk magyar családneveink egy részében megőrzött néhány, többnyire kétjegyű régi betűt. Ezeket azonban nem ejtjük ki írás szerint. *Eötvös József*-nek, az írónak és politikusnak a nevét és *Eötvös Loránd*-ét, a kiváló fizikusét, *ö*-vel mondjuk, nem pedig *eö*-vel. *Paál László* festőét pedig *á*-val, nem *áá*-val ejtjük. Ezt legtöbben tudják is, de már például a *Széchenyi* és *Dessewffy* névvel annál több baj van.

Széchenyi István-nak, a reformkor kiváló politikusának a nevét hol *széchenyi*-nek, hol *szécsenyi*-nek, hol pedig *szécsényi*-

nek halljuk. Ez az utolsó forma a helyes: *szécsényi*. Így mondjuk apjának, *Széchenyi Ferenc*-nek, a Széchenyi Könyvtár megalapítójának a nevét is. Legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy ő a második magánhangzót nem *e*-vel, hanem *é*-vel írta, s a hagyomány alapján mi is így írjuk ma a Széchenyi Könyvtár nevét. Nem sajtóhiba, nem is helyesírási hiba tehát ez a kétféle írás, mint sokan gondolják.

Néhány évvel ezelőtt még a villamoskalauzok így jelentték be a Népköztársaság útja után következő megállót: *Deseffi utca*. Az utca névadójának, a reformkor ismert politikusának a nevét *Dessewffy*-nek írjuk s *deszöfi*-nek ejtjük.

Utcáinknak, tereinknek egy másik része külföldi férfiakról, városokról kapta a nevét. Az *Engels tér*-rel, a *Majakovszkij utcá*-val a *Belgrád rakpart*-tal nincs is baj, de például a *Victor Hugo utca*, a *Clark Ádám tér* már lényegesen több gondot okoz utasnak, kalauznak egyaránt. Ami az elsőt illeti, nem is csodálhatjuk, mert a gyanútlan olvasó könnyen összetéveszti az *ü*gő-nak ejtett francia *Hugo* családi nevet a magyarban is használatos *Hugó* keresztnévvel. A *Clark Ádám tér* kiejtésekor viszont angolosabbak kalauzaink az angoloknál. Úgy mondják: *klerk*. Pedig közelebb maradunk az eredetihez, ha megmaradunk a *klark*-nál.

Végül említsük meg a *Kálvin teret* és a *Párizsi utcát*. Nem ritkán halljuk ezeket is így: *kalvin* és *párizsi*. Pedig a genfi reformátor s a francia főváros nevét a régi magyar nyelvi hagyomány szerint magyarosan *Kálvin*-nak és *Párizsi*-nak írjuk és így is ejtjük.

A BETŰEJTÉS RŐL

A szép és jó magyar kiejtésnek egy újabban terjedő csúnya betegségéről, az úgynevezett *b e t ű e j t é s r ő l* fogunk most néhány szót szólni.

Mostanában egyre sűrűbben hallhatunk ilyenféle beszédet: úgy *lát-szik*, jól *mond-ja*, csak meg ne *bán-ja*.

Akik így beszélnek, valószínűleg azt gondolják, hogy akkor helyes és művelt a beszédük, ha mindent pontosan, betű szerint mondanak, ha úgy ejtik ki a szavakat, ahogy írva látják őket. Pedig hát az ilyen finnyáskodó, mesterkéltséggel kiejtésnek semmi köze a helyes magyar beszédhez. Jó magyar fül nem is tudja elviselni, ha ilyesmit hall:

Aki *tud-ja*, meg ne *mond-ja*,
Merre van az *országút-ja*.

(Tehát a kiemelt szavakban külön ejti a *d-j-t*, *t-j-t*: *tud-ja*, *mond-ja*, *út-ja*.) Ez csak így hangzik helyesen: aki *tuggya*, meg ne *mongya*, merre van az *országúttya*.

Azok, akik éppen ismerkedőben vannak a betűvel, gyakran esnek a betűejtés hibájába. Nemrégiben első osztályosok vizsgáján voltam, ott bizony majdnem mindenki így szavalt: Ki nem hiszi, majd *megbán-ja*, Mert a kárát maga *lát-ja*.

Kitűnő tanítónőjük megnyugtatóan: nagyon jól *tudja* (ejtsd: *tuggya*), hogy ez helytelen kiejtés, de azért nem javítja ki őket, mert így biztosabban megtanulják a helyesírást. Hát igen, az első elemiben elfogadható érv. Csak azután jövőre el ne felejtse felvilágosítani a kis nebulókat! (Mellékesen megjegyzem, ha ezelőtt másfél évszázaddal Versegly Ferenc javaslata győzött

volna, ma ebben nem volna eltérés írásunk és kiejtésünk között.)

De menjünk tovább. Találkoztam a betűjejtők szektájának olyan tagjával is, aki a lehetetlenség határáig viszi az írás szerint való kiejtést. Azt írja például egy hallgatónk, hogy ő bizony a *népdal* szóban *p* hangot ejt, nem *b*-t. Ezt persze csak gondolja levélírónk. Mert a rendes beszédben nem is tudjuk ezt a szót másként kiejteni, mint *b*-vel: *nébdal*. Régi törvénye ez a kiejtésnek, így tanítja évszázadok óta minden nyelvtan, s a műszeres vizsgálat is igazolja fülünket. Az a természetes törvényszerűség érvényesül itt, hogy az úgynevezett *z ö n g é t l e n* mássalhangzók előtt csak *z ö n g é t l e n e k e t* tudunk ejteni, *z ö n g é s e k* előtt meg csak *z ö n g é s e k e t*. Ezt a változást igen sok szavunk írása is mutatja ma már. A kiejtés szerint *lagzi*-t írunk, nem *lakzi*-t, *kesztyű*-t, nem *keztyű*-t, *küszködik*-et, nem pedig *küzködik*-et, ahogy eredetileg és a szó származása szerint volt.

Aki nem hiszi, próbálja meg egymás mellett kiejteni ezt a két szópárt: *darástészta* — *darázsészek*: *darázsderék* — *darásgombóc* maga is tapasztalja (hacsak meg nem áll közben, az összetétel, vagyis a két mássalhangzó határán), hogy milyen módon érvényesül a mássalhangzók hasonulásának említett törvénye.

De most jön a meglepetés! A betűjejtők szektájának nemrégiben egy igen tekintélyes pártfogója is akadt, az egyik akadémiai szaklap szerkesztője. Bizony ráolvassa a bűneit nyelvünk minden eddigi művelőjére, tudósára, hogy svábos, szlovákos kiejtést helyeselnek, amikor jónak tartják ezt: *nébdal* meg *partyai*. Szerinte így beszélünk jól: *nép-dal* meg *part-jai*.

Mi azonban csak megmaradunk azon az állásponton, amelyet a magyar nyelvtudomány és nyelv-művelés legjobbjai kialakítottak.

Céduláimat forgatva valamelyik nap ezen a mondat-töredéken akadt meg a szemem: csapatát állítsa csatasorba... Első pillanatra nem is tudtam, miért jegyeztem föl ezt a beszéd-foszlányt, csak amikor hangosan is elolvastam a cédulát, akkor világosodott meg előttem: nyilván ez a furcsa csa-csa csacsogás volt az indítóoka a feljegyzésnek. Úgy gondoltam, szóvá kellene már egyszer tenni, bármennyire apróságnak látszik is: vigyázzunk mondataink szerkesztésére abból a szempontból is, hogy hangzásra kellemesek legyenek, ne ébresszenek a hallgatóban komikus vagy kellemetlen hatást. Az említett mondat bizony nem kifogástalan ilyen szempontból. De ugyanígy megmosolyogjuk a csuk-csuk miatt ezt a felszólítást is: a hátsó ajtót tartsuk csukva! Gyakoriatok az ilyenfajta mondatok is: „A kollektív szerződés az üzem alkotmányává vált”; „A kollektív szerződés... a gépállomás minden megmozdulásának alapjává vált”. Jobb lett volna ezekben a mondatokban a vált igét a lett-tel helyettesíteni, mert az alapjává vált, alkotmányává vált ismétlődő vá—vá szótagja óhatatlanul a pávává válván-t és társait juttatja eszünkbe. Másutt ezt olvasom: „... az U_2 ügyét ürügyül akarják felhasználni”. Tréfás szójátéknak látszik ez az ügy — ürügy, pedig a mondat leírójának nyilván nem volt ilyen szándéka.

Nehezen ejthető ki a s kötőszó, ha mind előtte, mind utána mássalhangzó van, és a s előtti szó után nincs valamelyes szünet. Ilyenkor jobb, ha a s helyett és-t írunk és mondunk. Különösen kellemetlenül hat, hogyha s, zs, sz, z hang közé vagy akárcsak közvetlenül e hangok valamelyike után kerül a s kötőszó: halász s vadász, rizs s burgonya, hús s zsír, sas s sirály stb. Aki nem gondol az olvasóra vagy arra, hogy esetleg hangosan is olvassák

majd mondatait, gyakran követ el ilyen hibát. Hogy olvashatók is legyenek, okvetlenül így kell írunk a fenti példákat: halász és vadász, rizs és burgonya, hús és zsír, sas és sirály.

Mondanom sem kell, arra is jó vigyáznunk, hogy ugyanaz a szó ne ismétlődjék mondatainkban unos-untalan. Milyen kezdetlegessé, rossz értelemben vett „iskolás”-sá teszi stílusunkat például az alany állandó visszatérése, vagy ha egy többszörösen összetett mondatban négyszer-öttször is előfordul a *volna*! Milyen egyhangúan zakatol ez a mondat az *el* igekötő többszöri előfordulása következtében: „Nem felejt *el* az *el*pusztult városokat, nem feledkezik *el* az *el*pusztult embermilliókról.” Itt persze más baj is van, kelleténél több az *e* hang, s ez még inkább fokozza az egyhangúságot.

Hasonló példákat még sorolhatnánk szép számmal. Bészélnénk egyebek közt arról is, hogy a versekben szépen csengő zenélő rím milyen furcsa hatást kelt, mennyire nincs helyén egy prózai műben. De további példák helyett idézzük nagy stílusművészüket, Arany Jánost, milyen fontosnak tartotta ő is a mondanivaló szép hangzását. Egyik tanítványának irodalmi próbálkozásait javítgatva kifogásolja például ezt a sort: „kákának ritka bokrai”, mert bántja fülét a sok *k* hang. Nem tartja szépnek a „sebes csermely” kifejezést sem, az egymás mellé került *s* és *cs* rossz hangzása miatt. Sőt, a „sikos is” hangsort is fülsértőnek tartja. Ugyancsak a jó hangzás érdekében emel szót a nyelvtanilag szabályos, de „nyelvficamító” *olvas-sz*, *keres-sz* igealakok ellen is. (L. Ferenczy Géza: Magyar Nyelvőr 82. évf. 2—3. 1.) Az utóbbiakkal napjainkban már nincs baj, de egyébként bizony nagyon megszívlhetjük Arany János tanácsait.

FOTELBA VAGY FOTÖJBE ÜLJÜNK?

A Rádióújság olvasói emlékezhetnek rá, hogy valaki beleakadt egy angol szó magyaros ejtésébe, s az általános műveltséghez tartozónak vélte, hogy úgy mondjuk, mint az angolok. Azóta többen kérték, beszéljünk róla, hogyan kell ejtenünk magyar beszédünkben nemcsak azt a szót, hanem általában az idegen szokat és neveket? Mi a követni való szabály?

Tudjuk, hogy minden nyelvnek megvan a maga sajátos ejtismódja. Ez különösen akkor tűnik föl, ha például egy idegen ember a mi nyelvünkön beszél: bármilyen jó tud magyarul, nagy ritkaság, hogy egyik-másik magyar beszédhangjának, hangsorának ejtésén észre ne vegyük idegen voltát. Hát még ha nem tud magyarul, és gyakorlatlanul, rögtönözve próbálja utánozni egyikét magyar szavunknak a kiejtését! Nem sikerül neki, s észre kell vennünk, hogy a magyar szavakban is a maga anyanyelvének többé-kevésbé rokon hangjaival helyettesíti a magyar beszédhangokat.

Világos tehát, hogy valamely nyelvközösség tagjainak többsége a lehető legnagyobb erőfeszítéssel sem bírja pontosan úgy ejteni az ajkára vett idegen szót, ahogy az átadó nyelvben ejtik.

Így aztán a nyelvekben egy-egy idegen szónak, névnek az ejtismódja sokszor nagyon különbözik az eredetitől, azért, mert az átvevő nyelvnek a hangképzésmódjához idomul, vagy az idegen helyesírású szót a beszélő a maga anyanyelvének helyesírása szerint olvassa. Jellemző erre például, hogy a svájci németek miniszteriumukat *Départémént*-nek mondják, a német betűk hangértéke szerint, pedig igen sokuk jól beszél franciául, s azt is tudja, hogy ezt a francia szót az eredetiben ilyenféleképpen

ejtik: *départ^o m aⁿ*. Az angolok ugyanezt a szót ilyenformán mondják; *di p á t mēnt*.

Nagyon művelt és németül tudó franciák is így ejtik francia beszédükben Gutenbergnek, a könyvnyomtatás német föltalálójának nevét; *güteⁿ b e r*. Olaszok, oroszok nem tudják nekünk tetszően kiejteni Petőfi nevét, mert hát nincs *ö* hang a nyelvükben.

Műveletlenek ezek a nemzetek azért, hogy nem ejtik az idegen szókat, neveket „pontosan”, az eredetihez hűen? Műveletlen volt a mi Arany Jánosunk, mikor „Írjak? Ne írjak?” című költeményében ekkép mert rímelni — persze nyilván tréfás szándékkal — Shakespeare nagy nevével; „Hogy ő az apja lelkinék se vár (Nem oly bolond ő, mint Shakespear’)?” És még más hasonlóan is rajtakapjuk Arany Jánost. Hát akkor hogy is merhette ő a Hamletet meg a többit oly remekül magyarra fordítani?!

Összegezzük az eddigieket: Az idegen szók, nevek ejtésében csak annyira lehet igazodnunk az eredetihez, amennyire nyelvünk hangrendszere erőltetés nélkül megengedi. Nyilvánvaló, hogy a franciásan képzett *r* vagy az orrhangú magánhangzók nem fognak meghonosodni a magyarrá vált francia szavakban, még akkor sem, hogyha egy-egy esetben ejtjük őket. Ha van meghonosodott magyarosabb ejtészváltozata is az idegen szónak, használjuk azt, persze a maga helyén. Az angol *club* szót nálunk mindenki szégyenkezés nélkül *klub*-nak ejti, nem *klab*-nak, a francia *fauteuil* nekünk *fofel*, csak a finomkodó beszédben *fofőj*. Az is természetes folyománya ennek, hogy az idegen szó, név ejtésében a magyar hangsúlyozás, a magyar hanglejtés törvényszerűségéhez kell alkalmazkodnunk. Észertint magyar beszédben így helyes a nyomaték, az első szótagon: *V o l t a i r e* (*v o l t e r*), nem pedig a második szótagot hangsúlyozva: *V o l t a i r e* (*v o l t e r*) *T o l s z t o j*, nem: *T a l s z t ó j*; *C s a j k o v s z k i j*, nem pedig *C s a j k o v s z k i j*. Ha egy önálló idegen szókapcsolatot, mondatot idézünk, akkor persze már inkább az eredeti nyelv törvénye lesz az úr. Például: *S a p i e n t i s a t*; magyarul: okos ember ennyiből is ért.

Az idegen szavakkal sokszor nemcsak azért vagyunk bajban, mert pontos jelentésüket nem tudjuk, hanem azért is, mert helyes kiejtésük dolgában is bizonytalankodunk. A kérdés nem egészen egyszerű. Egy-egy idegen szónak igen gyakran több kiejtési változata is forgalomban van, és ki-ki általában ragaszkodik ahhoz a formához, amelyet helyesnek tart, illetőleg amelyet használ. A helyesség megítélésében többféle elv harcol egymással. Elsősorban a szónak az átadó nyelvben való kiejtése, azután a magyar kiejtési hagyomány, s nem utolsósorban a magyar nyelv természete, amely óhatatlanul magához idomítja, alakítja az idegen szót.

A mi véleményünk szerint az utóbbiak a fontosabbak ebben a kérdésben, tehát a mi hagyományunk és nyelvünk természete. Néhány példa megvilágítja, mit is akarunk mondani.

Itt van például a karosszék francia eredetű neve. A francia kiejtésben igaz, hogy így hangzik: *foťőj* (fauteuil), — de nyelvünkben már régóta meghonosodott egy másik változata is: a *foťel*, amely sokkal jobban beleilleszkedik nyelvünkbe. A magyar nyelv természete szerint ugyanis nem fér meg nem összetett szóban o és ő hang egymással. Így, *foťel* alakban rokonai is vannak, például a *motel*, a *hotel* és mások. Ezért érezzük ezt természetesebbnek, magyarosabbnak; és külföldieskedésnek, nagyképűsködésnek tartjuk, ha valaki *foťőj*-t mond.

Van aztán francia eredetű szavainknak egy másik, népe-sebb csoportja, ezeknek szintén kétféle kiejtése él nyelvünkben. Az *e* betűvel jelzett hang a franciában legtöbbször *ö*-nek hangzik; az idetartozó francia eredetű szavakat azonban már régóta a mi hangjelölésünknek megfelelően *e*-vel mondjuk és írjuk is: a

látványos zenés színház francia eredetű neve nálunk *revü*, nem *rövü*, a hírnév, tekintély *renomé*, nem *rönomé*, az uborkafára hirtelen fölkapaszkodott úrgazdag neve is a magyar kiejtésben *parvenü*, nem *parvönü*. Gyakran arra is van példa, hogy az idegen kiejtésnek megfelelően a magyar szövegben sokan *ö* betűt írnak az eredeti *e* helyére. Ez a kétféle kiejtés és írás aztán még jobban megzavarja az olvasót. A divatbemutatókról ismert *próbakisasszonyok* francia eredetű nevét is olvashattuk már ilyen átirással újságjainkban: *manöken*, pedig itt is helyesebb megtartani az egyszerűbb, nálunk megszokottabb kiejtést és írást, amit az idegen szavak szótárai is ajánlanak: *maneken*. A Récamier asszony nevéből lett *rekamié* szót nálunk sokan *rökamié*-nak mondják, tehát még a franciákon is túl akarnak tenni.

De nemcsak francia példákat idézhetünk. Fölösleges külföldieskedésnek érezzük, ha például a kis semleges európai állam nevét *Svejc*-nek mondják; pedig helyesírásunk szerint is *Svájc* a megszokott, hagyományos alakja a szónak nyelvünkben. Ugyanígy a munkamegszüntetés, bérharc angol eredetű nevének sem *sztrej*k, hanem *sztrájk* a magyarban általános kiejtése, helyesírásunk is ezt rögzítette.

Persze — mint már mondtuk is — nem egyszerű ez a kérdés, nem lehet a problémát egyetlen szabállyal megoldani.

A mikor nyelvhelyességi kérdésekről van szó, a legtöbb ember elsősorban nyelvtani hibákra, esetleg még stiláris vétségekre gondol. Csak igen kevesen vannak, akik ide számítják a szép és jó magyar kiejtés rovására elkövetett hibákat is. Pedig ezek az írásban csak igen kevésbé rögzíthető, csak füllel felfogható vétségek nem elhanyagolható veszedelmei a nyelvnek: igen sok esetben gátolják, zavarják a pontos megértést, s még gyakrabban bántják esztétikai érzékünket.

A hadaró vagy ellenkezőleg a nyökögő beszédet nehéz megérteni.

Ugyanígy a megértés rovására megy az is, ha egy-egy hangot nem képezünk tisztán, nem mondjuk ki világosan. Ilyen és hasonló hibákat — hiába is titkolnánk — a rádióban is hallunk bőségesen. Igazán nem kell sokáig vadászunk rá, hogy példákat gyűjtsünk a rossz hangképzésre, a helytelen hangsúlyozásra, a magyartalan hanglejtésre. Sokan összeborzongnak, mikor a magyar fülnek szokatlan *é*-be hajló *á* hangokat hallják: *kívén-ségom*, *ugye-bér*, *jön-e mér* — vagy ilyen mondatok ütnek a fülüket: *att valtonk az otcán*; *hal valt*, *hal nem valt*. Ezek persze inkább egyéni modorosságok, bár az utóbbi eléggé gyakori kiejtésbeli sajátság. Veszedelmesen terjed azonban a helytelen hangsúlyozás, úgyszólván — sajnos — egyre többen megszokják. Soknak már talán föl sem tűnt például ez a héhány hónapja elhangzott mondat: *hadd játsszam még egy kicsit*. A kiváló humorista nyilván tréfás célzattal hangsúlyozta így, de különben igen gyakran hallunk hasonlókat: *nagyon szép vidéken jártam*; *kitűnő anyagot gyűjtöttem*. Képzeld, halljuk hozzá az idegenszerű, éneklő hanglejtést! Egy-egy rádiójáték szereplői-

nek az elsorolása pedig már szinte törvényszerűen így hangzik: Nagy János, Kis Péter, Kovács Katalin és így tovább.

Sajnos, a jó magyar kiejtés védelme, ápolása ügyében kevés történik mostanában. Annál nagyobb örömmel hallottuk s adjuk tovább azt a hírt, hogy a Művelődésügyi Minisztériumban Kazinczy-díj néven igen jelentős összegű alapítvány létesült, amelynek célja éppen a szép és jó magyar kiejtés ápolásának minél hathatósabb támogatása. Az alapítvány kamatait egyelőre két évenként ítéli oda a Művelődésügyi Minisztérium illetékes bizottsága, mégpedig időközönként váltakozva egy színésznek, aki a bizottság véleménye szerint a magyar nyelvet példamutatóan beszéli, továbbá egy rádió- vagy televíziószereplőnek (be mondónak, riporternek vagy valamely fontos előadásorozat állandó résztvevőjének), végül pedig megosztva ötven középiskolai tanulónak.

Azt is meghatározza az alapítólevél, hogy a legpéldamutatóbban beszélő színésznek, illetőleg rádiószereplőnek pályázat nélkül odaítélendő Kazinczy-díj összege nem lehet kevesebb 10 000 forintnál. A díjat nem lehet megosztani, tehát egy időben két vagy több személynek kiadni. De aki egyszer már részesült Kazinczy-díjban, az másodszor nem kaphatja meg. A Kazinczy-díjat a bizottság vezetőjének jelentése alapján a művelődésügyi miniszter adja át a kitüntetettnek.

A középiskolai tanulók közül az erre kijelölt iskolákban rendezendő kiejtési versenyek győztesei kapják meg az egyenként 200 forintos jutalmat. A versenyt az illető iskola tanári testülete rendezi, s a jutalmat a győztesnek az igazgató a tanévzáró ünnepélyen adja át.

Bizonyosra vesszük, hogy ez a nagy jelentőségű esemény, a Kazinczy-díj megalapítása is serkenteni fogja színészeinket, rádiószereplőinket, serkenteni fogja egyre nagyobb igényességre, gondosságra, állandó tanulásra, fejlődésre, szakmai tudásuk gyarapítására, előbbre fogja vinni a jó magyar beszéd ügyét iskoláinkban, és — közvetve — nyilvánvalóan új lendületet ad a jó magyar kiejtés problémái tudományos vizsgálatának is.

IV.

ÚJABBAN ÍGY ÍRUNK

Van Pesten, a Múzeum körúton egy nagy sárga cégtábla, amely már évek óta ellenáll esőnek, szélnek, viharoknak, még az oly gyakori költözködéseknek, üzletátépítéseknek is. Nem lenne pedig kár érte, ha eltűnne már végre az utcán járó-kelő emberek szeme elől. Ez van ugyanis rajta nagy betűkkel: KEZTYŰS, z-vel. Félreértés ne essék, nem a kesztyűsök ellen akarunk felszólalni, inkább a tanulók s a járó-kelők helyesírási érzékének megvédése érdekében, mert helyesen KESZTYŰS-t kell írni, sz-szel. De miért ez a jó? — vethetné ellene valaki. Hiszen a *kesztyű*, *kesztyűs* szóban nyilván a *kéz* főnév lappang, s ezt a z-s írás jobban érzékelteti, mint az sz-es. El kell ismerni, az ellenvetés nem alaptalan, de az Akadémia már elég régen az sz-es írás mellett döntött, s ennek a döntésnek is megvolt a maga oka.

Helyesírásunkat a hagyomány tiszteletben tartásán kívül két hatóerő irányítja. Az egyik az a törekvésünk, hogy a szavakat úgy írjuk le, ahogyan kimondjuk őket: *asztal*, *pad*, *ház*, *tégla*, *ország*, *március*, *virág*, *lámpa* stb. Ezt az írásmódot kiejtés szerinti, idegen szóval fonetikus írásnak nevezzük. Nem kevésbé fontos azonban annak igénye sem, hogy a szavak alkotóelemeit feltüntessük, olyankor is, ha esetleg a kiejtés nem egyezik a leírt formával. Így például annak ellenére, hogy a *házat*, *vízpart*, *nézhet* szavakban nem z-t, hanem sz-t ejtünk, z-t írunk. A szóelemzés érvényesül a *lökös* ige esetében is; bár a *d* hatására a *lök* ige *k*-ját *g*-nek ejtjük, ezt a kiejtésbeli változást nem szabad feltüntetni írásunkban. Amint a felhozott példák mutatják, ez a második elv, a szóelemzés elve, gyakran keresztezi az első, a kiejtés szerinti írás elvét.

A két törekvés összeütközése legtöbbször nem okoz bonyodalmat. Mindaddig ugyanis, amíg a szóelemek a magyar nyelvközösség tagjai előtt világosak, a szóelemzés elve az erősebb. Mihelyt azonban a nyelvérzék már nem tartja számon, hogyan épül föl a szó, a kiejtés rögzítésére való törekvés kerekedik fölül. Ez következett be a *kesztyű* esetében is.

Szavunk a *kéz* szóból és a *tevő* melléknévi igenév régi *teü* alakjából alakult összetétel. Voltaképpen annyi, mint 'kézre tevő, kézre tett dolog'. Ennyiben tehát jogos volna a *z-s keztyű* írásmód. Igen ám, de a *teü* utótag nyelvünk története folyamán alakilag jelentősen módosult, *tyü* lett belőle, s ilyen alakjában már nem érezzük az összefüggést a *tesz* igével. Ehhez járul még az is, hogy a *kéz* szó is régebbi *kez* formájában fordul elő ebben az összetételben. Mindennek az volt az eredménye, hogy a legtöbb ember tudatában elhomályosodott a szó származása és összetétel volta, s mivel a *ty* hatására nem *z-t*, hanem *sz-et* ejtünk benne, a kiejtés szerinti írás lassan-lassan felülkerekedett a származtatás szerinti íráson. Ezért ismeri el az Akadémia is már régóta az *sz-es keztyű*, *keztyűs* írásmódot helyesnek. Ugyanez a folyamat játszódott le a *keszkenő* szóban is, amely ugyancsak összetétel: *kéz* és *kenő*. A régi magyar nyelvben ugyanis a *ken* igének még 'töröl' jelentése volt, *keszkenő* tehát voltaképpen *kéztörölő*. A *ken* ige 'töröl' jelentésének kihalása azonban az összetétel elhomályosulásával járt, s ennek bekövetkezése után a kiejtés szerinti írás itt is diadalmaskodott, ezért írunk *keszkenő-t*, *sz-szel*.

Akik a magyar szavak történetében jártasak, még tudnák szaporítani ezeket a példákat. Ki akarná például manapság *büszke* és *hetyke* szavunkat *z*-vel, illetőleg *gy*-vel írni? Pedig a szószármaztatás szerint így kellene, mert a *-ke* kicsinyítőképző előtt az egyikben a *bűz*, a másikban a *hegy* szó van elrejtve.

A hagyomány persze igen sokáig fenntartja az egykori írásmódot. *Lagzi* szavunkat például (csupán ezt az egy példát említjük) csak néhány éve írjuk — a kiejtésnek megfelelően — *g*-vel, addig *k*-val írtuk, pedig ezer ember közül alig tudja kettő, hogy a *lakik* (= lakomázik, jóllakik, lakodalmat tart) szó rejtőzik benne.

Sajátságos, mennyien fennakadtak azon, hogy az új helyesírási szabályzat szerint a *kékellő*, *zöldellő* szót két *l*-lel kell írni. Sajátságos több szempontból is. Először azért, mert ez nem valami forradalmi újítás, ezt az írásmódot mindig elfogadta a helyesírási szabályzat, amióta egyáltalán van szabályozott helyesírásunk. Régi szótárainkban is rendre megtaláljuk ezt a formát. Berzsenyi is a „*kékellő* halmok”-tól vesz búcsút egyik legszebb költeményében. Feltűnő másrészt azért is, mert hiszen ez az írásforma nem mond ellene a legtöbb ember kiejtésének sem, megfigyelésem szerint a *zöld*, *kék* melléknévből képzett ige melléknévi igenevét többen mondják így: *zöldellő*, *kékellő*, mint rövid *l*-lel: *zöldelő*, *kékelő*. Még érdekesebb továbbá az, hogy akik ezt az írásmódot szóvá tették, többségükben dunántúliak, jó-részt Veszprém megyeiek, akiknek kiejtésében a szóban forgó *l* hang bizonyosan hosszú lehet, hiszen az ő nyelvjárásukban így beszélnek: *kezellő*, *legellő*, *szerellő*, *vasalló*; meg azután *esső*, *mezző*, *tanító* stb. Lehet persze, hogy a *zöldellő*, *kékellő* szó hosszú *l*-es formájában éppen a maguk nyelvjárásias kiejtését érzik és gondolják helytelennek.

Van azért némi különbség a szóban forgó szavak és társaik írásának régi és új szabálya között, úgyhogy érdemes lesz ezt röviden áttekintenünk.

Az olyan szavak írását, mint *drágáll*, *javall*, *kékell* (*kékellik*), *lövell*, *restell*, *sokall*, *szökell*, *zöldell* és származékaik, a régebbi szabályzatok általában kétféleképpen engedélyezték, a kiejtésnek megfelelően egy vagy két *l*-lel. Ez a kettősség inkább hármas-ság volt, mert a két *l*-es írás nem volt következetes az ige minden alakjában. Aki így beszélt és írt: *drágállom*, *rosszalló*, a *drágálnám*,

rosszalta alakban már csak egy *l*-et írhatott. Igaz, itt az *l* valóban röviden hangzik a rá következő mássalhangzó előtt, de ugyanígy röviden hangzik az *áll*, *száll*, *hall* igének is minden hasonló alakjában, tehát *álltam*, *szállnak*, (ezt) *hallván*, — mégis változatlanul megmarad írásban a két *l*. A régi — vagylagos — írásmód ugyan jobban megfelelt a kiejtésnek, de emellett igen sok zavar, bizonytalanság forrása is volt, s megnehezítette a helyesírás megtanulását. Ma a felsorolt szavaknak csak egyféle — hosszú *l*-es — írását engedélyezi a szabályzat. Ha a kettősséget meg akarta szüntetni, ez volt a logikusabb, hiszen ez igék bizonyos alakjaiban szinte mindnyájan hosszan mondjuk az *l* hangot. Nincs a köznyelvben *sokalom*, *javalom*, *restelem*, csak *sokallom*, *javallom*, *restellem* stb. A két *l*-es írást azonban mostani szabályzatunk következetesen megtartja az igék minden alakjában. Tehát két *l*-et írunk mind a *drágállom*, *zöldell*, *zöldellő*, mind a *drágálltam*, *zöldellnek*, *zöldelltek* alakban. Csak annyit kell megjegyeznünk, hogy azt az igealakot, amelyben az *-ll* képző előtt kiesik az *e* hang, kivételesen egy *l*-lel írjuk. Egy *l* van eszerint a *kicsinyli*, *kéklík*, *keveslem* igealakban, noha — mint mondtuk — a *kicsinyell*, *ké kell*, *kevesell* igében hosszú az *l* képző, azaz kettős *l*-et írunk. (Ne feledjük: egy *l*-lel írjuk a 'lebecsül' jelentésű *(le-)kicsinyel*-t, de két *ll*-lel a 'kicsinek tart' értelmű *kicsinyell*-t!)

Nyilván vannak olvasóink közül olyanok, akik azt gondolják, mégiscsak jobb lett volna a kétféle írásmód mellett maradni. Ez lehetőséget adna például a költőknek arra, hogy a rím, ritmus diktálta szükség szerint egyszer az egyik, másszor a másik formával éljenek. Nos, ez a lehetőség adva is van, hiszen az írónak ma is joga van ahhoz, hogy a művészi hatás kedvéért a szabályzattól eltérő írásformához ragaszkodjék. Írhatják vitás szavunkat *zöldelő* és *zöldellő* formában is. Ahogy Arany János is egyszer így írta; „Háta megett annak nagy gyümölcskert *zöldel*, Mely fölérne holmi alföldi erdővel.” Máskor meg így: „Másnak *zöldell* a domb hátja, Másnak a völgy selyem ágya.” Petőfi versét sem változtathatjuk meg: „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, Még *zöldel* a nyárfa az ablak előtt. . .”, — hiszen itt a *zöldel* második szótagja hosszú *l*-lel mondva megrontaná a vers ütemét. Tehát — amint mondtuk — az új szabály a nyelvet mint művészi eszközt nem szegényíti, de a helyesírást mégis egyszerűsíti, megkönnyíti. A szándék legalábbis ez volt.

Két helyesírási kérdést kaptunk. Miért írjuk az *újonnan* szót hosszú *ú*-val és közepén két *n*-nel, továbbá, hogy mi a *-képp*, *-képpen* rag írásában eddig megengedett vagylagosság megszüntetésének az oka. Vegyük először az *újonnan* problémáját.

Nem kell nyelvészeti tudás annak felismeréséhez, hogy *újonnan* szavunknak az *új* melléknév az alapja, ezért világos, hogy a szót kezdő *ú* is hosszú. — Kevésbé egyszerű azonban már a szóközépi hosszú *n* magyarázata. Előrebocsátjuk, hogy ez az írásmód nem mostani újítás, már régóta így írja a szabályzat. De ha az 1870-ben megjelent Czuczor—Fogarasi-féle szótárban keressük szavunkat, csak az *újon* szó alatt találjuk meg, mint annak egyik változatát, mégpedig az egy *n*-nel írt *újonan* szó társaságában. Az *újon*, az *újonan* meg az *újonnan* természetesen nem véletlenül került a szótárban egy bokorba: közös töről sarjadtak, egy fejlődési sornak egymás után következő állomásai. Az első, az *újon* változat nem egyéb, mint az *új* melléknévnek mikor? kérdésre felelő *-n* időhatározó ragos formája. Olyan, mint a *télen*, *nyáron*, *korán*, *hétfőn* stb. Az *újon* forma egy idő múltán határozószóvá lett, s ezért a nyelvérzék nem különböztette meg benne többé az *új* tőszót és az *-n* ragot. Mindnyájan hallottuk, sőt mondjuk is a *rég*, *most* helyett: *régen*, *mostan*, a régi nyelvben volt *mikoron* és *akkoron*, az *itt*, *ott* mellett él az *itten*, *ottan* alak is. Az *újon* határozószóhoz is még egyszer hozzátettük az *-n* ragot, így a szónak egy rövid *n*-nel hangoztatott *újonan* változata keletkezett. Eredetileg és származása szerint tehát régebben rövid *n* volt a szó közepén. A két magánhangzó közötti mássalhangzó azonban nyelvünkben gyakran megnyúlik, ezért az

újonan mellett hamarosan feltűnt egy hosszú *n*-nel ejtett *újonnan* forma is. Miért, miért se, az *újon*, *újonan*, *újonnan* egymás mellett élő változatok közül a hosszú *n*-nel ejtett és írott *újonnan* lett az önálló határozószó; az *újon* ma már csak elszigetelten él egyes kifejezésekben; a rövid *n*-nel ejtett *újonan* változat meg teljesen kiveszett az irodalmi nyelvből.

Most térjünk rá a másik kérdésre, a *-képp*, *-képpen* rag írására! Ennek a ragnak az írását egyben kell tárgyalnunk az *épp*, *éppen* határozószóéval, minthogy mind a kettőnek azonosak a problémái.

Helyesírási szabályzatainkban az *épp*, *éppen* határozószó és a *-képp*, *-képpen* rag írására vonatkozólag az elmúlt évtizedekben meglehetősen tarka képet találunk. Az egyikben lehetséges mindegyik formát egy, illetőleg két mássalhangzóval írni. A másikban a rövidebb forma egy *p*, a hosszabb így is lehet, úgy is lehet.

Ebben a tarkaságban szeretett volna némi rendet teremteni az új szabályzat. Elve az volt, hogy ha valamilyen fontosabb érdek nem fűződik a változatokhoz, csak egyetlen formát fogad el követendőnek. De melyik legyen ez?

Mind az *éppen*, mind a *-képpen* alapszava rövid mássalhangzós; az első az *ép* melléknév, a második a *kép* főnév származéka. Igen ám, csak hogy a mássalhangzó már a kódexek korában megnyúlt a két magánhangzó között, s már igen régen így is írták: *éppen*, *képpen*. Ezekből vonódott el a rövidebb alak, az *épp* és a *-képp*. A mai kiejtésben ugyan még nem jutott teljesen uralomra a hosszú mássalhangzós ejtés, de — úgy tapasztaljuk — mégis általánosabb. S az is bizonyos, hogy ma már az *éppen* és a *-képpen* teljesen elvált a nyelvi tudat számára az *ép* melléknévtől és a *kép* főnévtől. Éppen ezért nyereség is a nyelvben, ha írásban is meg tudjuk különböztetni az *épen* állapot-határozót és az *éppen* határozószót, a *képen* helyhatározót és a *-képpen* ragot. Azt mondhatjuk és írhatjuk: *Éppen* most esett le a tányér, de *épen* maradt. *Mindenképpen* rajta szeretnék lenni a *képen*.

BALÁZSZSAL VAGY BALÁZZSAL?

Nemrég parázs helyesírási vitának voltam tanúja egy pedagógustársaságban. Arról volt szó, hogyan kell írni a *Balázs* névnek *-val* ragos alakját. Az egyik álláspont szerint egyszerűsítés nélkül kell írunk a megkettőzött *zs* betűt: *Balázsszal*, a másik szerint a *Balázsszal* a helyes. Akadt olyan is, aki a finomabb megkülönböztetés híve volt, szerinte a *c s a l á d n e v e k b e n* csonkítatlanul kell írunk a két *zs*-t, keresztnevekben pedig egyszerűsítve, azaz *Balázs János* nevében *zszs*, *Varga Balázs* nevében pedig *zsz* lesz az írás.

Mi hát az igazság, helyesebben a ma követendő szabály ebben a dologban?

Kezdjük kissé távolabbról, hogy jobban tudjunk tájékozódni az egész kérdésben.

Mindnyájan tudjuk, hogy a hosszú mássalhangzót általában kettőzött betűvel szoktuk írni: a *hall*, *toll*, *varr*, *tudd* szó az utolsó mássalhangzó megkettőzésében különbözik a *hal*, *tol*, *var*, *tud* szótól, szóalaktól. De a kétjegyű mássalhangzót már nem így kettőzzük; az *sz*, *cs*, *ny*, *gy*, *ty*, *zs*, *ly* kettőzése úgy történik, hogy csak az első elemet írjuk kétszer. Tehát egyszerűsítünk; a *meggy* végső mássalhangzója nem *gygy* lesz, hanem *ggy*, a *locsan* hosszú *cs*-je nem *cscs*, hanem *ccs*.

Az egyszerűsítésnek ez az elve szabállyá voltaképpen csak századunk elején lett, azelőtt írták egyszerűsített formában is, úgy is, hogy mind a két jegyet kettőzték. Azonban az egyszerűsítés nem vonatkozott minden hosszú kétjegyű betűvel írt mássalhangzóra. Ha a hang *r a g o z á s* vagy *k é p z é s* során nyúlik meg, egyszerűsítették, illetőleg egyszerűsítettük mi is, tehát a *műsz* számnév *-val* ragos alakját *ssz*-vel írtuk s írták régebben is,

nem *ssz*-vel, a *vesz* ige *vevsszük* alakját ugyanígy. Más azonban a helyzet akkor, ha összetétel során kerül egy szóba egymás mellé két kétjegyű mássalhangzó. Ekkor ugyanis — mind a régebbi, mind az újabb szabály szerint — megmarad a teljes kettőzés. A *jegygyűrrü* szó hosszan ejtett *gy*-jét tehát *gygy*-nak írjuk, a *díszszemle* hosszú *sz*-szét *ssz*-nek, nem pedig egyszerűsítve *gygy*-nek, *ssz*-nek. Az *ésszerű* szóban levő *-szerü* elemet mai nyelvérzékünk inkább képzőnek érzi már, olyasminek, mint a *-féle*, ezért írása nem az összetett szavakéhoz igazodik, a benne levő hosszú *sz* tehát *ssz*.

Most érkezünk el kiindulópontunkhoz, a tulajdonnevekhez. A régi szabály az volt, hogy a kettős mássalhangzóra végződő tulajdonnevek — tehát családnevek, keresztnévek, földrajzi nevek — ragos alakjaiban is csonkítatlan a kettőzés, azaz a *Halász* családnévnek, a *György* keresztnévnek, az *Erdély* földrajzi névnek *-val*, *-vel* ragos alakját *ssz*-vel, *gygy*-nal, *lyly*-nal kellett írni: *Halássszal*, *Györggyel*, *Erdélylyel*. Szabályzatunk kilencedik kiadása (amely 1950-ben jelent meg) kivette e szabály alól a keresztneveket, tehát a *Mihállyal*, *Györggyel* alakokban azóta a hosszú *ly*-et és a hosszú *gy*-t egyszerűsítve írjuk: *lly*-nal, illetőleg *ggy*-nal. (A szabályzati részben ugyan nincs szó róla, de a szótári részben ezt olvashatjuk: *Károly*, *Károlylyal*.) Ez az egyszerűsítés átmenetileg persze inkább megnehezítette a helyesírást, nem könnyítette, hiszen a tulajdonnevekre vonatkozó egyetlen szabályból kettőt csinált. S ennek alapján valóban kétféleképpen kellett írunk a *Balázs* név *-val* ragos alakját: ha családnév volt, csonkítatlan két *zs*-vel, ha keresztnév, egyszerűsítve *zss*-sel. Természetes és szükségszerű volt ezek után a következő lépés, az, hogy tulajdonneveinknek minden típusában csonkítva, egyszerűsítve írjuk a kettős mássalhangzókat, ezzel egységet teremtsünk ezen a téren a közszavak és a tulajdonnevek írása közt.

Ma tehát a *Balázs* szó kérdéses alakjának írása — akár családnév, akár keresztnév — *Balázsszal*, nem pedig *Balássszal*.

RÉGIES ÍRÁSÚ CSALÁDNEVEK RAGOZÁSA

Nemrég arról beszéltünk, hogyan alkalmazzuk helyesírásunkban az egyszerűsítés elvét. Egyik példánk, amelyből kiindultunk, a *Balázs* névnek *-val* ragos alakja volt. Ennek az írása mai helyesírásunk szerint — akár családnév, akár keresztnév — mássalhangzó-hasonulás egyszerűsített jelölésével történik, tehát *zsz*-sel, mint a közszavakban. Erre az előadásra két levélírónk is válaszolt, azt kérdezve, mi történik akkor, ha a *Balázs* név utolsó mássalhangzója írásban nem *zs*, hanem *s*.

A kérdés jogos, és nem is lehet ezt a problémát a kért névre vagy egy-két hasonló esetre korlátozni.

A problémát az okozza, hogy a *-val* rag *v*-je hasonul a név utolsó mássalhangzójához. Ez írva *s*, de kiejtve *zs*. Melyik fog tükröződni a *Balás*-nak írt névnek *-val* ragos formájában? A helyesírási szabályzat szerint ilyen esetekben, amikor tehát a név régies betűvel végződik, a régies betűt meghagyjuk változatlanul, hiszen a névalakon nem szabad változtatnunk, de a ragot a kiejtésnek megfelelő hasonult formában írjuk. Tehát a *Balás* után közvetlenül, kötőjel nélkül így: *zsal* : *Balászsal*. Ugyanígy helyes az írott formában *s*-re végződő *Pais* vagy *Törs* családnév *-val* ragos alakja is, az *s* után *zs*-vel: *Paiszsal*, *Törszsel*.

Vagy vegyünk más példát. Ha a *Kovács* családnév végén *cs* betű van, akkor a névnek *-val* ragos alakja *Kováccsal*, tehát *c + c + s*. De igen sok ilyen nevű család régiesen írja nevét, nevének utolsó betűjét, *ts*-sel vagy *ch*-val. Ilyenkor ugyancsak a már említett szabály érvényesül: a *ts* és a *ch* betű változatlanul megmarad, ahhoz kapcsolódik közvetlenül a *-val* ragnak az ejtés szerint hasonult alakja. Tehát ebben a kissé furcsa formában kell leírni a *ts* vagy a *ch* végződésű (*Kovács*-nak ejtett)

név *-val* ragos alakját: *Kovátszal* és *Kováchcsal*. Mondanom sem kell, hogy a *Madáchcsal* írása ugyanilyen szabály szerint történik.

De nézzünk más betűket, illetőleg hangokat is. Régies írású a *cz*-vel vagy *tz*-vel írt *Rácz*, *Rátz*, a *th*-vel írt *Tóth*, *Németh*, a *gh*-vel írt *Végh* stb. Ezeknek is változatlan formájához kapcsolódik a hasonlított rag, tehát a *Rácz*-hoz és a *Rátz*-hoz a *-cal*, a *Tóth*-hoz a *-tal*, a *Végh*-hez a *-gel*: *Ráczcal*, *Rátzcal*, *Tóthtal*, *Véghgel*.

Az itt követett elveket alkalmazzuk az idegen nevek írásában is. Mondjuk például a német *Beck* és *Busch* nevet *ck*-val, illetőleg *sch*-val írjuk. Minthogy ezek ejtése *k* és *s*, a rag *v*-je is az ejtett alakhoz hasonul. Írásuk tehát a *ck* után *-kel*, az *sch* után *-sal*: *Beckkel*, *Buschsal*.

Persze régies írásmód az is, hogy a *Papp*, *Szell*, *Kiss* név végén a mássalhangzót megkettőzzük. A betűkettőzésnek ugyanis ezekben a nevekben egyáltalán nincs hangnyújtó szerepe. Hogyan kapcsoljuk ezekhez a nevekhez a *-val*-, *vel* ragot? — kérdezhetné valaki. A két mássalhangzóhoz ugyanis a rag *v* hangjának hasonulása folytán egy harmadik is csatlakozik. Három azonos mássalhangzó-betűt pedig nem szoktunk egymás mellett meghagyni egyszerű szavakban, tehát a *sakkal*, *tollal* szóban csak két *k*, két *l* marad. Igen ám, de ha a *Kiss* és a *Papp* névnek ragos alakjában is csak két *s* vagy *p* marad, miből látszik az, hogy ezeknek eredeti formájában is két *s* vagy két *p* van, hiszen az egy *s*-sel írt *Kis* névnek *-vel* ragos alakja is *Kissel*, azaz két *s* van ebben az írott névalakban is. Nos, a megoldás az, hogy a kettőzött betűvel írt mássalhangzóra végződő családnevekhez a hasonlított ragot kötőjellel kapcsoljuk hozzá, így: *Papp-pal*, *Kiss-sel*.

ÍGY KELL ÍRNI: SZÁNTS, VESS, JAVÍTS,
HAGYJA, HIGGYE

Igen sok embernek okoz nehézséget azoknak az igealakoknak írása, melyeknek tövéhez *-j* vagy *-j* kezdőhangú toldalék járul. Ilyesmire gondolunk: *várj, látja, bocsátjuk, ébresztjük, ébresszétek, szánts, vess, küzdjünk*. Még a helyesírásban járatosabbak is meg-megbotlanak, ha például ezt kell leírniuk: *higgye, higgyétek*. Most csak néhány felszólító módbeli alakkal foglalkozunk.

Kazinczy Ferencnek egy epigrammája így szól: „Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted, Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.” *Szánts, vess* — ennek a két igének a töve: *szánt, vet*; a felszólító módnak a jele, a *-j* az ige tövének *t* hangjával egyszer *cs* hanggá, másszor pedig hosszú *s* hanggá olvad össze. Ha az igető végső *t* hangját hosszú magánhangzó vagy pedig mássalhangzó előzi meg, akkor *cs* hang keletkezik az igető és toldaléka határán; hogyha a *t* előtt rövid magánhangzó van, akkor hosszú *s* hang. Kivétel a *bocsát, lát, lőt (-fut)*, azért *bocsásss, lásss, lósss (-fuss)*. De szabályszerű a *szánts, vess*. Az igéknek ezt a *cs* hangját *ts*-sel, hosszú *s* hangját pedig a szokásos módon két *s*-sel írjuk. Ilyen *ts*-sel írandó *cs* hang van például ezekben az igealakokban: *ontsak, ronts, bontson, javítsunk, tanítsatok, teljesítsenek*. Ebben a *javítsunk, tanítsatok, teljesítsenek* szóalakban hosszú *cs*-t ejtünk, de csak egyszerű *ts*-et kell írni. Petőfi egyik költeménye minden versszakának végén ez a két sor ismétlődik: „Szikrát sem törődve szól a bölcs: Itt van a pohár, hol a bor? tölts!” Ezt a *tölts* igealakot is természetesen *ts*-sel írjuk. Petőfinek egy korabeli bírálója meg is rőtta a költőt, hogy a *cs*-vel írt *bölcs* szót a *ts*-sel írt *tölts* szóval rímelteti. Pedig az a *ts* is *cs*-nek hangzik, s a rím kitűnően cseng.

Kazinczy verse így végződik: „s hagyjad másnak az áldozatot.” Az igető *hagy*, toldaléka *-jad*, a kiejtésben a *gy* és a *j* hosszú *gy* hanggá hasonul, de az írásban *gy + j*-vel helyes.

A *hagyja gy + j*-s írásmódja szerint némelyek a *higgye* szót is *gy + j*-vel írják. Ez helyesírási hiba! *Hagyni* van, *higyni* ellenben sohase volt. Helyesen a *tegye*, *vegye*, *vigye* igealakokkal vethetjük össze, csakhogy a *higgye* igealakban a *gy* időjárással megnyúlt, azért ma már két *g*-vel és egy *y*-nal írjuk. Vörösmarty még rövid *gy*-vel írta A szegény asszony könyvében: „*Higye* meg, most oly jól esnék.” Arany is Az első lopásban: „... majd az ördög *higye*, Hogy a tolvaj, amit ellop, visszavigyel” A régi Akadémia nyelvtanában, A' magyar nyelv' rendszerében is ezt a ragozási mintát találjuk: „Higyek | Higy | Higyen” (1. kiad. 1846., 2. kiad. 1847. 242. lap).

Sokan rosszul tudják a *játssza*, *játsszák* stb. írásmódját. Mindenütt, ahol *j* kapcsolódik a *tsz* végű igehez, az *sz*-et kettőzve, vagyis *s-s-z*-vel írjuk, de a *t-s-z*-t és a *t-s-s-z*-t hosszú *c*-nek ejtjük: *játszik*, *játsszuk*. Vigyázzunk a *folyjon*, *folyjanak* írására is; így helyes: *l-y-j*, nem pedig *l-l-y*!

Persze vannak még egyéb nehézségek is az igék felszólító módjának írásában. Azokról majd más alkalommal beszélünk.

ÍGY KELL ÍRNI: EDD, ÍRD, MONDD EL,
JÁTSSZD, JÁTSSZA

Egy idősebb édesanyának és gyermekeinek beszédjében föltűnő volt, hogy valamennyien mindig így mondták: *egyed meg, ezt vegyed ki, írjad már, ne zavarjad folyton*. A felszólító mód tárgyas ragozása egyes számának második személyében szinte kivétel nélkül a hosszabb igealakot választották, pedig tudjuk, ekképp is lehet mondani: *edd meg, ezt vedd ki, írd már, ne zavarj folyton*. A rövidebb és a hosszabb formák között igen sokan olyanféle különbséget éreznek, hogy a rövidebb forma a határozottabb, a szigorúbb felszólítás, a hosszabb pedig a gyengédebb, enyhébb felszólítás kifejezésére alkalmas. Ebben olykor van is valami. *Igyad* meg a tejet, kislányom — mondjuk szép szóval. *Idd* már — csattanunk föl, ha sokáig késlekedik. Az említett anya nem ilyen okból élt a hosszabb igealakokkal. Mint mondta, iskolás korában összekeverte az ilyen felszólító módbeli alakoknak egy *d*-s meg két *d*-s írásmódját. Egyszer csak rájött, hogy a hosszabbik igealakban a *d*-t mindig egyszerűen, nem kettőzve kell írni: *egyed, vegyed, adjad, írjad, zavarjad*, azért iskolai dolgozataiban örökösen a hosszabb alakot írta, nyelvére is egyre inkább csak az került, így sose hibázott e szók helyesírásában. Annyira rászokott gyerekkorában erre az egyoldalúságra, hogy ma is csak így mondja, írja: *egyed, vegyed, írjad, adjad, zavarjad*. Felnőtt gyermekei szintén így beszélnek, írnak.

Nem ajánljuk ennek a példának követését, annyit azonban megjegyezhetünk belőle, hogy a felszólító módbeli két alak közül a hosszabbat csakugyan mindig egy *d*-vel írjuk, a rövidebbet hol egy *d*-vel, hol kettővel. Van rá szabály, mikor egy *d*, mikor két *d*? Van bizony, mégpedig rendkívül egyszerű. Ha az ige

d-vel végződik: *ad, áld, küld, mond, szed, véd* stb., akkor felszólító módbeli említett rövidebb alakját két *d*-vel írjuk: *add ide, áldd meg, küldd el, mondd meg, szedd össze, védj az igazságot*; ilyen esetekben ugyanis az *adjad, áldjad, küldjed* meg a többi hosszabb alakból elmarad a felszólító mód *j*-je és az utána következő magánhangzó, így az írásban két *d* kerül egymás mellé: az ige tövének *d*-je és a toldalék megmaradó *d*-je.

Mi történik azonban az *írad, zavarjad, metéljed, kérjed* alakban a rövidüléskor? Itt is elmarad a *-j* az utána következő magánhangzóval együtt, de mivel nem *d* végű az ige: *ír, metél* stb., csak a megmaradó *d* személyragot kell leírunk, azért az ilyen rövidült alakok mind egy *d*-sek: *írd, zavarj, metéld, kérd*. De vigyázzunk erre a *kérd* igealakra! Van tudniillik *kér* igénk meg 'kérdez' értelmű *kérd* igénk. Ez az utóbbi meglehetősen ritka, többnyire a *kérdez* igét használjuk helyette. De mégiscsak előfordul némelykor, a felszólító mód tárgyas ragozása egyes második személyében is, amikor például ezt mondjuk vagy inkább írjuk: *Kérdj meg tőle, mennyiért adja!* Ezt a *kérdj* felszólító igealakot is természetesen két *d*-vel írjuk, mert a *kérd* ige *d* végű. Ámde ebben a mondatban: *Kérdj meg szépen, adja ide!* — a *kérd* igealakot egy *d*-vel kell írni, mert itt a *kér*, *megkér* igevel van dolgunk.

Ha a felszólító mód jele, a *-j* hozzá hasonul az előtte levő mássalhangzóhoz, példának okáért a *keressed, nézzed, játsszad, eddzed* formában, akkor a hasonult, megnyúlt mássalhangzó betűjét a rövidült alakban egyszerűen, nem kettőzve írjuk: *keresd, nézd, játszd, edzd*. A *keresd* alakban az *s*-et *zs*-nek ejtjük, mert a zöngés *d* előtt nehéz volna kiejteni a zöngétlen *s* hangot, de írásban megtarthatjuk az eredeti *s*-et. A *játsszad* igealakban *t-s-s-z*-t írunk, mert a felszólító mód *j*-je hozzá hasonult az *sz*-hez; a rövidült alak írásában csak *t-s-z* van, mert hisz — mint már tudjuk — a felszólító mód *j*-je és az utána következő magánhangzó ilyenkor kiesik: *játsszad*. Az *eddzed* igealakban is végbement a felszólító *-j* jel hasonulása, azért kettőzve írjuk a *dz*-t; ez pedig az új helyesírás szerint úgy történik, hogy a *d*-t írjuk kétszer, a *z*-t egyszer, amint a *halásssza*-ban is az egyszerűség okán a kétjegyű betűnek csak első jegyét kettőz-tetjük, így: *s-s-z*.

ÍGY KELL ÍRNI: MEGRÓJA, RÓDD,
SZŐJJ, SZÓDD

Már két alkalommal tárgyaltuk a felszólító módbeli igék helyesírásának kérdését, de még maradt egy fontos ige-csoport, amelyről okvetlenül szólnunk kell. Az -ó, -ő, -i, -ü végű igékre gondolunk. Ezeknek egyik-másik fölszólító alakjában hosszú *j* hangot is szokás ejteni, írott alakjában mégis csak egy *j* kell, nemcsak a mostani, hanem már a régi szabályzatok szerint is.

Bizonyára sokan emlékszenek Vörösmartynak Petike című kedves költeményére. Petike még iskolás fiú. Nagy bú mardossa; édesanyja hamar kipuhatolja, hogy szerelmi bánat epeszti: „Ej Petikém, szép fiam, hát Ez a baj! Gondom lesz rá, hogy nagyot nőj S meg ne halj.” Ezt a *nőj* igealakot igen sokan tévedésből meg azért, mert gyakran hosszú *j*-vel ejtjük, két *j*-vel írják.

Egy *j* kell a többi személyben is: *nőjek, nőjön, nőjünk, nőjetek, nőjenek*. Itt mindjárt jó lesz megjegyeznünk, hogy a *nő* igeének *nől* változata nem való az irodalmi és köznyelvbe, mert már nagyon is nyelvjárási hangulatú, akárcsak a *fő* igeének *fől* változata. Egy levélírónk aggódik a *fől, nől* félreszorulása miatt, mivel fölfogása szerint így össze lehet cserélni ezt a két igét a *fő, nő* névszóval. Ebből azonban nem támad baj, mert a mondatbeli kapcsolat eligazít bennünket. Még ezt sem érti félre senki: *Az a fő, ami a fazékban fő. F ő j ő n már az az ebéd!*: ebben a felszólításban is egy *j*-vel írjuk a *főjön* igealakot.

Arany Jánosnak A nagyidai cigányok című vígeposzában a cigányság így kiabál az ellenségre: „Ne lőj erre, bolond, ember van itt, látod!”; ez a *lőj* helyesen egy *j*-s. Ugyancsak egy *j*-s a *szőj* is, a *sző* ige felszólító módbeli alakja.

Az *-ő* végű igékről hallván, eszébe juthatna valakinek, hogy még e századi remekíróinknál is látni ilyen igét: *jő*. Valóban többek közt Tóth Árpádnál is előbukkan: „Csönd, csönd! — hiszen rohanva *jő* a hajnal” — olvassuk. A *jön* igének ez a régies változata ma már ritkaság. Ennek fölszóllító alakjait szintén egy *j*-vel kellett írni; Petőfinél is így látjuk: „Jőj, tavasz-
nak illatos füzére!” Ezt a *jőj* alakot tehát hosszú *ő*-vel és a végén is egy *j*-vel írták. Mi már csak a *jön* igét használjuk, s ebben rövid az *ő*, a felszóllító mód *-j* jele pedig kettőzött: *jőjjön*, *jőjjetek*. (Csak a *-ve* képzős határozó igenévben hosszú az *ő*, s némelyek a felszóllító módban is hosszan ejtik a többeli *ő*-t, így: *jőjjön* stb.) Ne tévesszük hát össze egyfelől a rövid *ő*-s, két *j*-vel végződő *jőjj*, másfelől a hosszú *ő*-s, egy *j*-s *nőj*, *lőj*, *főj*, *szőj* írásmódját.

Úgyszintén egy *j*-vel jók a *ró* igének ilyen alakjai: *rójak*, *rój*, *rójon*, *rójunk*, *rójatok*, *rójának*; *rójam*, *rójad*, *rója* stb. Az *óv* igét napjainkban már csak *v* tövű alakjaiban használjuk, így nem lehet baj vele; egy *j* van fölszóllító alakjaiban: *óvjad*, *óvjuk meg*, de régebben *v* nélküli *ó* igénk is volt, s akkor így is mondták, írták: *ójad*, *ójuk meg*, egy *j*-vel. Jegyezzük meg jól ezeket az alakokat is: *ródd*, *szódd*, *hídd* (= hívd), *szídd* (= szívd), *nyúdd*.

Ha ekként szólunk egy pityergő kisgyerekhez: *Ne ríj l*, s ezt le kell írni, nem szabad a *j*-t megkettőztetnünk. *Síjon-ríjon a hegedű!*: ebben is mind a kétszer egyszerű a *j*. A *hív*, *szív*, *vív* igének van csonka töve is: *hí*, *szí*, *ví*, s ezeknek ilyen alakjait: *híjon*, *szíjátok*, *víjad* — szintén csak egy *j*-vel szabad írni.

EDDZÜK MAGUNKAT A HELYESÍRÁSBAN!

Igen sokan írták, tanácsot kérve vagy felelősségre vonva, szerényen vagy mérges-gúnyosan (ki-ki vérmérséklete szerint), hogy a *d-z*-vel írt *dz*, illetőleg a *d-zs*-vel írt *dzs* hangunkkal kapcsolatos újabb írásmódot nem értik, nem helyeslik, rossznak tartják. Helytelenítik először is a *dz*, *dzs* betűs szavak elválasztásának új szabályait. E tekintetben a régi helyesírás a következő gyakorlatot követte: A két magánhangzó közti *dz*, *dzs* hangot *d-z* és *d-zs* elemeire bontva választották el: *ed-zi*, *hod-zsa*. Úgy, mint mondjuk a *kétség* és a *metszi* szót: *két-ség*, *met-szi*. Ezt az elválasztási módot tartotta meg mai helyesírásunk is, jobb meggyőződése ellenére követve a régi gyakorlatot, amely ezzel az írásmóddal a *dz*-t és a *dzs*-t hang-, illetőleg betűkapcsolatnak vette, holott a hangtani kutatások megállapították, hogy a *dz* és a *dzs* nem két hang kapcsolata, hanem önálló hang. Ez az elválasztási mód tehát voltaképpen akkor volna logikus, ha a *cs* vagy az *sz* betűt elválasztáskor *c-s*, illetőleg *s-z* elemére tagolnánk, tehát például a *kacsa* és a *kasza* szót *kac-sa*, *kas-za* formában választanánk el. Persze van némi különbség e szavak és a többiek között, az tudniillik, hogy ezeknek többjegyű mássalhangzója röviden hangzik, amazoké meg hosszan.

A mássalhangzó utáni *dz* és *dzs* hang elválasztása ugyancsak egyforma, mind a régi, mind az új helyesírásban. Például *brindza* és *lándzsa* szavunkat így választjuk el: *brin-dza*, *lándzsa*. Ebben az esetben a *dz*-t és *dzs*-t már nem hang-, illetőleg betűkapcsolatnak fogta fel a helyesírás, mert akkor az elválasztás egyéb szabályai szerint ezt kellene írunk: *brind-za* és *lándzsa*, minthogy több egymás mellett levő mássalhangzó közül

a következő sorba csak egy kerül át. Tehát a *dz* és *dzs* betűs szavak elválasztásának említett eseteiben egyformán jár el a régi és az új helyesírás. Miben van hát különbség? Abban, hogy az új helyesírás — amennyire lehetett — igyekezett érvényesíteni a *dz* és a *dzs* hangra nézve azt az elvet, hogy ezek nem hang-, illetőleg betűkapcsolatok, hanem önálló hangok, önálló betűk. A *dz* és *dzs* hang bizonyos kapcsolatban való hasonulás megnyúlásának jelölését azért már megváltozott módon javasolta a szabályzat. Példán bemutatva: A *dz* végű iktelen igék felszólító módjában a *dz-j* kapcsolatban teljes hasonulás következik be. Ezt írásban is jelölnünk kell. A régi írás a *z* elemet kettőzte, most pedig a *d* elemet kettőzzük, abból az elvből kiindulva, hogy a *dz* ugyanolyan önálló, többjegyű mássalhangzó, mint a *zs*, *sz*, *cs* stb., s ezeknek sem a második elemét írjuk kettősen, hanem az elsőt. Gondoljunk csak az *eszi* — *esszük*, *locsol* — *loccsan* szópárra. Az *edz*, *pedz* felszólító módú alakja tehát: *eddze*, *peddze*. Ugyanez az elv érvényesül akkor is, ha a *-val*, *-vel* határozórag hasonul a szóvégi *dzs* hanghoz. Ebben a mondatban: „*Briddzsel* töltöttük el az estét”, a *briddzsel -vel* ragoz főnév hosszú *dzs* hangját *d-d-zs*-vel írjuk.

Az elmondottakból már logikusan következik, hogy a *d-d-z*-vel írt *eddze* és a *d-d-zs*-vel írt *briddzsel* szó elválasztása sem történhet másként, mint a megkettőzött többjegyű mássalhangzóké. Azt, hogy *loccsan*, *esszük*, *s-s-z*-vel írjuk, de elválasztáskor kiegészítjük: *locs-csan*, *esz-szük*. Ugyanez történik az *eddze* és a *briddzsel* elválasztásakor is: *edz-dze*, *bridzs-dzsel*.

Ez jobban beleillik helyesírásunk rendszerébe, mint a régebbi írásmód. Nem hiszem, hogy meg ne tudnánk szokni.

A MAGYAR HELYESÍRÁS LEGFOGÓSABB KÉRDÉSEI

Evek óta nagyon sokan fordulnak hozzánk helyesírási kérdésekkel, s nem lehet véletlen, hogy ezek legtöbbször változatlanul az egybeírás — különírás körébe tartozik. Nem véletlen, mert mai helyesírásunk rendszere eléggé egyszerű, de ebben az egyben igazán sok fejtörést okoz a tollforgató embereknek. Igaz, hogy ez sem olyan méretű baj, mint — mondjuk — a kínaiában a hagyományos írásjegyek tengernyi sokasága vagy egyes nyugati helyesírásokban az élő kiejtéstől való elmaradás, mégsem meglepő, ha bosszúságától elvakítva egy-egy kortársunk mindebben már-már valami páratlan, csak nálunk előfordulható nemzeti mulasztássorozatot jeleit látja.

Aki azonban jobban ismeri a mai helyzet előzményeit is, az tudja, hogy ezek a bajok, főként és elsősorban nyelvünk, illetőleg írásrendszerünk sajátos, történetileg kialakult adottságaiból származnak, ugyanúgy, mint a kínai, az angol vagy a francia írásrendszer említett nehézségei.

Az egybeírás nagy általánosságban annak az objektív ténynek a jele, hogy nyelvünkben két vagy több külön szó egyetlen összetett szóvá lett; a különírás meg a szomszédos szóegységek önálló voltát jelzi. A *világszabadság* például összetett szó, tehát egybeírjuk; a *magyar szabadság* kifejezés meg egyszerű szóból áll, s így külön is írható. Olykor azonban azt sem lehet egykönnyen eldönteni, hogy egyes, azelőtt bizonyosan különálló egyszerű szavaink már összetetté váltak-e, vagy még nem. Egyikünk nyelvi tudata vagy gyakorlati tapasztalatai szerint még alkalmi a szókapcsolat, másikunk már úgy érzi, hogy a kapcsolatból állandó egység lett. Ilyenkor természetes, hogy írásukban némi ingadozás van.

Mínt hogy pedig írásrendszerünk — igen helyesen — nagyjában igyekszik lépést tartani a nyelvi fejlődéssel, az is természetes, hogy egyes, régen különírt szavakban fokozatosan áttérünk az egybeírásra. A baj csak az, hogy a mai közfelfogás szerint az előző öt-hat évtizedben egy kissé elhamarkodottan is követtük a német egybeíró törekvéseket. Ezért ma tudatosan csökkentjük a nevetségesen hosszú, gyakorlatilag is ügyetlen szókígyók számát, persze csak addig a határig, amíg nem kerülünk ellentétbe a nyelvi fejlődéssel.

Vannak bőven olyan típusok is, amelyeknek egybe- vagy különírása nem lehet kétséges. Az olyan alkalmi szerkezeteket, mint: *világot látott, fát vágó, szemét lesütve*, természetesen különírjuk. De a *-t* elhagyása, azaz a tárgy jelöletlensége már az összetétel bizonyítéka: *világlátott, favágó, szemlesütve*.

Ugyanígy egybeírással jár együtt a birtokviszony jelöletlensége is: *munkaidő, verscím, országgyűlés* stb.

Ha mármost az összetétel és az egyszerű, mondatbeli szókapcsolat közt nincs ilyen alaki különbség, akkor is gyakran fölismerjük az egybeírandó összetett szót is a jelentésbeli eltérésről. Az *egyetértének* összetett szó például egy nézetten levést fejez ki; az *egyet értének* kifejezés azonban ebben a mondatban: „Csak *egyet értének* abból, amit mondtam” — pusztán a két szó eredeti jelentését összegezi. A különírt *egy szóval* azt jelenti, hogy konkrétan csak ügyetlen szóval, nem többel; az egybeírt *egyszóval* pedig azt, hogy 'tehát röviden'. A *barátfüle* is más egybeírva, mint a különírt *a barát füle* szerkezet. S kell-e bizonygatnunk, hogy más a *csaknem*, mint a *csak nem*; hogy a *hogyne* nem azt jelenti, amit a *hogyné*?!

Az is érthető, hogy egyes réges-régi, illetőleg rövidebb szókapcsolatok könnyebben válnak egybeírással is fémjelzett összetétellé, mint újdonsült társaik, főképp a mérföldések. A régi és rövid *aranygyűrű* ezért egy szó, holott a nyelvtanilag hasonló jellegű *polietilén zacskó* vagy az *alumínium fogantyú* kettő. De persze itt már ismét egy kissé ingoványos talajra értünk, mert a régebbi és az újabb, a megszokottabb és a szokatlanabb között ismét csak nincs egészen biztos határ.

Nos tehát: bármennyire jó volna, ha az egybeírás kérdésében ügyetlen, világos szabályt alkalmazhatnánk, ez a magyar nyelv és helyesírás fejlődésének mai fokán képtelenség.

AZ EGYBEÍRÁS „TENGERIKÍGYÓDIVATJA”

Régi nyelvművelő babona az egybeírás—különírás kérdésében ez: egy fogalom — egy szó. Ez persze nem áll. Van például egy baleset-elhárító berendezés, amely a szerzőszámgépekkel dolgozók testi épségét védi; hivatalos elnevezése: *elektromágneses működtetésű két nyomógombos újjvédő berendezés*. Aligha akad olyan rettenthetetlen egybeíró, aki ezt a 23 szótagos kifejezést össze merné ragasztani, noha egyetlen fogalmat jelöl.

A szabályzattól eltérően igen gyakran találjuk egybeírva az ilyen kettőbe való melléknévi jelzős kapcsolatokat: *jó minőségű, rossz minőségű, nagy fontosságú, nagy jelentőségű, rövid lejáratú, dús lombú*. Ezeket különírjuk, mert semmiféle jelentésváltozás nem történt bennük: ami *jó minőségű*, annak valóban jó a minősége stb. Ezért külön kell írni az ilyen köszönő kifejezéseket is: *Jó reggelt! Jó estét! Jó éjszakát! Jó szerencsét!* Még ezt is: *Boldog új évet!* — hacsak nem csupán január elsejére, *újév* napjára korlátozzuk fősvényen jókívánságunkat.

Egy túlzó egyberagasztó ezt írja; „Műveinek *szimfonikusigényű* mondanivalója”; neki már összetétel ez a *szimfonikusigényű*, pedig helyesen két szó. „*Ezüstfehérderekű* bükkök”: itt meg az *ezüstfehér derekú* kapcsolatot írták össze, holott ez is két szó. „Ki ez a *világosbarnahajú, kékszemű leány?*” — ezzel a kérdéssel csigázza egy szerző érdeklődésünket, és bátran, de helytelenül egybeírja: *világosbarnahajú*, s ezt is: *kékszemű*; mind a kettő külön való: *világosbarna hajú, kék szemű*. Meg kell jegyeznünk, hogy a *hajú, szemű, derekú-féle -ú, -ű* képzős melléknévi származékok sohasem fordulnak elő magukban, csak jelzővel együtt; már ebből is következik, hogy különírá-

sukból nem származhat félreértés. Éppen ezért az új helyesírási szabályzat szerint különírjuk őket melléknévi jelzőjüktől, kivéve az átvitt jelentésű szókapcsolatokat és egy-két különleges esetet; az ilyeneket tehát egybeírjuk: *bőkezű, jószívű, rosszmájú, szűkmarkú* stb. A következő fajtájúakat azonban nem szabad egybeírni: *barna hajú, ősz hajú, fekete szemű, széles karimájú, nagy távolságú, rossz májú, azaz beteg májú*; a 'gonosz-kodó' jelentésű *rosszmájú* persze egy szóvá nőtt össze.

Igen sokszor tévesen egybeírják az igével, de még inkább a melléknévi igenévvel az előtte levő határozót, akárcsak az igekötőt. Van, akinek még ez is egy szó: *nyomon követ*, és természetesen ez az igeneves szerkezet is: *nyomon követő*. Ebben a kifejezésben: „a *kővéfagyott hórétteg*” — egybeírva láttuk ezt: *kővé fagyott*. „A *partravert jégtáblák*” szerkezetben pedig valaki jónak vélte egybenyomatni ezt a szókapcsolatot: *partra vert*. Máshol azt olvastuk, hogy „a munkaközösség *terv-bevette* egy könyv megírását”, tudniillik *tervbe vette*, a szerző azonban igen helytelenül egy szóba vonta össze a kettőt, a nyomdában pedig véletlenül így választották el a sor végén: *terv-bevette*.

Egy levélírónk azt kérdezte tőlünk, hogyan kell írni ezt a kifejezést: *rántani való csirke nevelés*. Feleletünkben arra kértük, hogy ha lehet, kerülje el az ilyen tengeri kígyó hosszúságú összetételt, válassza inkább a birtokos jelzős, személyragos kapcsolatot: *rántani való csirke nevelése*, s írja négy szóba. Néha azonban kénytelen-kelletlen ráfanyalodunk ilyenfajta összetételek alkotására és leírására. Hogy járunk el ilyen esetben? A probléma az, hogy a *csirkenevelés* szót egybe kell írunk. Így azonban a *rántani való* a *csirkenevelés*-nek lenne a jelzője, ez pedig képzelenség, mert nem a *csirkenevelés* rántani való, hanem a *csirke*. Ugyanígy például a *baromfikereskedő* egy szó, de hogy írjuk, ha ez a kereskedő *vágott baromfi*-t árul? Egyben az egész igen hosszú, a *vágott* szó pedig nem lehet külön, mert az nem a *baromfikereskedő*-nek, hanem a *baromfi*-nak a jelzője.

Erre a következő módot ajánlja a helyesírási szabályzat: az első két vagy három szót (az új összetétel előtagját) írjuk egybe, az utolsót (az utótagot) pedig kötőjellel kapcsoljuk hozzá: *rántanivalócsirke-nevelés, vágottbaromfi-kereskedő*. De — mint mondtuk — a legokosabb kikerülni ezeket a hosszú szavakat.

Többen kérdezték, hogyan kell helyesen írunk a mutató névmás és a névutó kapcsolatát: *a nélkül, e végett*, tehát különírva a mutató névmást és a névutót, vagy *annélkül, evégett*, tehát egybeírva s a névutó kezdő mássalhangzóját megkettőzve, vagy pedig egybeírva a két szót, de nem kettőzve a névutó első mássalhangzóját: *anélkül, evégett*.

Azonnal meg is mondjuk, hogy az Akadémia helyesírási szabályzata az utóbbi formát kívánja, egybeírva, az összetétel második tagja kezdő mássalhangzójának kettőzése nélkül. Ez tehát a helyes a mai követelmény szerint. Érdemes lesz persze megvizsgálni, mi is az oka a bizonytalanságnak, hogy jobban meg tudjuk érteni, jobban meg tudjuk jegyezni a ma érvényes szabályt.

Ma — mint mondtuk — a mutató névmást általában egybeírjuk a névutóval, akár magánhangzóval kezdődik, akár mássalhangzóval. Ez az állapot azonban mindössze tízéves, helyesírási szabályzatunk 6. kiadása még azt tanította, hogy csak a magánhangzóval kezdődő névutókat írjuk egybe a mutató névmással, tehát: *azalatt, ezután, azóta, ezáltal* stb., de külön kellett írni a mássalhangzóval kezdődőket: *a fölött, a között, a mögött, e mellett, e helyett* stb. E kettősség megszűntetése a sajtóban már elég régen elkezdődött, Balassa József 1929-ben megjelent helyesírási szótára, amely a kiadók és a nyomdák számára készült, szabályba is foglalja az egybeírást. Amikor tehát az Akadémia is ezt a megoldást választotta 1950-ben, többé-kevésbé járt úton haladt már.

Ma tehát egyszerűbb a szabály, mint régen volt: Egyaránt egybeírjuk az *azután, azóta* és az *anélkül, ahelyett* stb. határozó-

szókat. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy bizonyos esetekben ma is különíthatjuk, külön is kell írunk a névmást a névutótól, akkor, ha a névmás határozott rámutatást fejez ki. Egy példa azonnal megvilágítja, miről van szó. „Amíg az eső esett, *azalatt* a fa alatt álltunk, nem mentünk sehova”; ebben a mondatban egy szóba írjuk a névmást és a névutót. *Azalatt* helyett azt is mondhatnánk: *aközben*. De ha már így alakítjuk a mondatot: „Amíg az eső esett, mi *az alatt* a fa alatt álltunk, nem a másik alatt” — itt már külön kell írunk a mutató névmást a névutótól: *az alatt*.

Nem véletlen az sem, hogy — mint nemrég írta valaki — az *anélkül*, *amellett*, *aszerint* és hasonló határozószókat sokan így akarják írni: *annélkül*, *ammellett*, *asszerint* stb. Nem véletlen, mert a magyarul beszélők egy része — talán a többsége — így is ejti ezeket a szavakat. De nyilván egyéb analógia is közrejátszik ebben. Nevezetesen az, hogy a mutató névmás *ra g o s*, *k é p z ő s* alakjait (a tárgyragos alak kivételével) hosszú mássalhangzóval ejtjük és írjuk: *abban*, *arra*, *attól*, *azzal* vagy *avval*, *akként*, *addig* stb. Ugyanígy hosszú lesz a mássalhangzójuk a *-beli*, *-féle*, *-fajta* képzőszerű utótagoknak is: *abbeli*, *efféle*, *effajta*. Különösen az utóbbiakat kell megjegyeznünk, mert a nyelvtanban járatlan ezeket téveszti össze a névutókkal. Tehát jegyezzük meg ismét, a mutató névmással kapcsolatos *n é v u t ó* kezdő mássalhangzóját nem kettőzzük! Nem kettőzte a régebbi helyesírás sem, de napjainkban a kiejtés is inkább a rövid mássalhangzó felé halad.

Megfigyelésünk szerint igen sok baj van a *részt vesz* szókapcsolatnak, illetőleg származékainak helyesírásával. Nemcsak a mi megfigyelésünk ez, hallgatóink elég gyakran felhívják rá a figyelmet, némelyik az újságkivágások egész garmadáját küldi hozzánk, milyen következetlenek az újságok is az említett szókapcsolat és származékai írásában. Vegyük sorra, hol is mutatkoznak nehézségek, melyek a vélt vagy a valódi hibák.

Itt van mindjárt az első kérdés, amelyen többen fennakadtak: egybe- vagy különírjuk-e ezt a szerkezetet. Tehát *részt vesz* vagy *részttvesz*? Azokat a tárgyas szerkezeteket, amelyekben a tárgy jelölve van, tehát *-t* ragos, általában különírjuk: *kezet fog, hátat fordít, állást foglal, eleget tesz, hadat üzen* stb. Ilyen módon külön kell írunk a *részt vesz* szókapcsolatot is. Egybeírjuk azonban az ilyen kifejezéseket, mint *egyetért, jótáll*, minthogy ezek összetételként merőben mást jelentenek, mint alkotóelemeik összege. Az *egyetért* annyi mint 'azonos véleményen van'. Különírva már egészen mást jelent, például ebben: a három mondatból legföljebb *egyét értek*.

A következő kérdés, hogyan helyes a *részt vesz* szókapcsolat melléknévi igeneve: *t*-vel vagy *t* nélkül, tehát *részttvevő* vagy *részvevő*? Mind a kettő használatos és helyes. A régibb és gyakoribb a jelöletlen, tehát a *-t* tárgyrag nélküli forma. Gondoljunk csak az ilyen ugyancsak jelöletlen tárgyas összetételekre: *adószedő, borivó, bűnbánó, favágó, hírmondó, jóakaró, mindentudó, sirásó, számadó, szófogadó* stb. Kisebb számban, de a jelölt tárgyra is van példa: *egyetértő, semmitmondó, számottevő* stb. A *részt vesz* igenevét tehát kétféleképpen is mondjuk és írjuk: *részvevő* és *részttvevő*. Csak az egybe-, illetőleg a külön-

írással szokott baj lenni itt is. Van példa ugyanis mind az egybe-, mind a különíráásra. A *résztevő, részvevő* főnév tagjait általában egybeírjuk; az értekezlet *résztevői* vagy *részvevői* hozzászóltak az előadáshoz. Van azután *részvevő melléknév* ünk is: azt jelenti, 'részvétellel levő, együttérző'. Ezt is egy szóba írjuk. *Részvevő szívvvel, részvevő tekintettel* stb. Ezt a szót ma főként tárgyrag nélküli formájában használjuk, de régebben mind a két forma általános volt. Kölcsey így ír: „Csak egyenes, nyílt lélek, csak jóakarát és *résztevő* kebel teszük az okos ember becsét”. Vörösmartynál pedig ezt olvashatjuk: „*Részvevő* kegyelmét ... árasztotta rám”.

Különírjuk azonban a *részt vesz* kapcsolat -ő képzős származékát az ilyen szerkezetekben; az ülésen *részt vevő* tagok; az olimpiai játékokon *részt vevő* sportolók; a szerződésben *részt vevő* államok. Különírjuk a -tt képzős igenévi származékot is: a munkában *részt vett* emberek. Főnévi szerepében is két szó a melléknévi igenévi származék, ha egy bővítmény a mondatbeli összetartozás szerint szétrántja a két elemet; tehát ebben a mondatban: a kongresszuson *részt vevők* számára fogadást rendeztek; az építkezésben *részt vevők* összegyűltek — különírjuk a kérdéses kifejezést. De egybe kell írunk, ha így változtatjuk meg a mondatot; a kongresszuson a *résztevők* számára fogadást rendeztek; az építkezés *résztevői* összegyűltek. Ez így az első pillanatra talán nehézkesnek látszik, de egy kis gyakorlattal mindenki látni fogja a kétfajta mondat közti különbséget.

Ülök a váróteremben, s jobb híján plakátok nézegetésével, olvasgatásával ütöm el az időt. Az egyikre kétszer-háromszor is visszatéved a tekintetem, pedig talán éppen ezt ismerem legjobban. Azt adja tudtunkra, hogy *Tisztaság: félegészség*. Így tudtuk ezt már évtizedekkel ezelőtt is, mégis van valami furcsa, szokatlan ebben a mondatban. Egyszerre csak megvilágosodik a kellemetlen érzés oka: ez a felirat voltaképpen a tisztaság, a mosdás ellen agitál. Azt mondja: a tisztaság *félegészség*, így egybeírva, tehát voltaképpen betegség, ha nem is halálos. Ezt akarták írni: *tisztaság — fél egészség*, azaz már önmagában majdnem egészség, s *félegészség*, azaz gyenge egészség, betegség lett belőle. Azonnal bele is firkantok füzetembe néhány ilyen fonák bölcsességet. Jó szerszám — *félmunka*, azaz keveset érő, gyenge munka. Jó fellépés — *félsiker*, tehát majdnem bukás. Gyors tájékozódás — *félgyőzelem*, tehát félig vereség.

Különírva persze azonnal helyükre rázódnak ezek a mondatok: Jó szerszám — *fél munka*, tehát félig máris elvégzett munka; a *fél siker* már önmagában a siker fele, a *fél győzelem* már majdnem győzelem. S felírtam még ezt is: *fél ünnep* különírva, s *félünnep*, egybeírva. Szerkesszünk hozzájuk példákat. Bizonyosan nem venné zokon, ha valakinek ezt mondanánk valamelyik hétköznapon: *fél ünnep* számomra, ha látlak. Ez ugyanis azt jelentené: szinte ünneppé teszi ezt a napot, hogy látlak. De újév napján az egybeírt forma már grombaságszámba menne: *félünnep*, ha itt vagy nálunk. Mert bizony nem mást jelent, mint azt, hogy becses jelenléted következtében csak felét éri ez az ünnepnap.

Ha már ennél a kérdésnél vagyunk, nézzünk meg egyéb eseteket is, amikor a *fél* szónak a külön- vagy egybeírása értelemmegváltoztatással járhat.

Azt hiszem, mindenki azonnal tudja, mi a különbség e két mondat között: a felhő eltakarta a *félholdat* — a felhő eltakarta a *fél holdat*. Az első szerint nem látunk már a holdból semmit, mert a kifli alakú félholdat egészében eltakarta a felhő. A második esetben felét még látjuk, mert csak a *fél holdat*, azaz a hold felét takarta el. Vagy vegyünk valamivel közelebbi példát. A *félkabát*, *félkötény*, *félcipő* (egybeírva) egyáltalán nem fél, hanem a szokottnál valamivel kisebb fajta. De ha ezt írom valakinek: küldök neked egy *fél kabátot* meg egy *fél kötényt* (különírva), úgy is értheti, hogy egy kétfelé vágott kabát és kötény egyik darabjára számíthat.

Az előbbieket mintájára már mindenki különbséget tud tenni a *félemelet* és a *fél emelet*, a *félgömb* és a *fél gömb*, a *féltalp* és a *fél talp* között. Az egybeírt forma mindig valami önálló egészet jelent, amely a szokottnál valamivel (esetleg felénnyel) kisebb, a különírt forma pedig az egésznek a felét jelenti.

Vizsgáljunk meg végül még egy típust, amelyben a *fél* szó általában azt jelenti: 'félig'. *Félárva*: 'félig árva', *félálom*: 'félig álom, félig ébrenlét', *félkész*: 'félig kész'. Hasonló összetételek még: *félállat*, *félbarna*, *félvászón*, *félbolond*, *félbőr*, *félgyapjú*, *félfasiszta*, *félfeudális*, *félgyarmat*, *félhomály*, *félbal*, *féljobb*, *félmajom*, *félnomád*, *félvad*, *félember* stb. Ezek legtöbbször nem használjuk különírva. Ez természetes is, hiszen *félbolond*, *félmajom* igen gyakran kerülhet szemünk elé, de egy *fél bolond*, egy *fél majom* már ritkábban. Legfeljebb ilyen példákat mondhatnánk: valóságos *félvadak* közt élt (azaz vadak módjára viselkedők közt), — hoztam egy *fél vadat* (például egy *fél nyulat*) ebédre.

A SZÓTAGOLÁSRÓL

A *dz* és a *dzs* írásáról szólva érintettük a szavak elválasztásának kérdést. Persze *dz* és *dzs* hangot tartalmazó szó viszonylag ritkán kerül elénk, ezért a velük kapcsolatos problémák gyakorlati szempontból nem olyan súlyosak. A szavak helyes elválasztásának kérdése azonban minden tollforgató ember számára kikerülhetetlen, még annak is, aki csak levelet ír, Elvégre nem lehet mindent megoldani azzal, hogy a sor végén a betűket összezsúfoljuk, egymásra rójuk, esetleg a sort felvagy lekanyarítjuk.

„Az elválasztás általában a magyar szótagolás törvényein alapul” — olvassuk A magyar helyesírás szabályaiban. Ezt általában tudja is mindenki, s ügyel rá, hogy mindig az új szótagot kezdő hang betűje kerüljön át az új sorba. A két magánhangzó között levő egyetlen rövid mássalhangzót elválasztáskor a következő sorba vesszük, ezzel sem szokott nehézség lenni. Ha két mássalhangzó van két magánhangzó között, akkor a második átmegy a következő sorba, az első marad; akár egyjegyű, akár kétjegyű a mássalhangzó. Tehát a *torta*, *asztal*, *morzsa* szó elválasztása: *tor-ta*, *asz-tal*, *mor-zsa*. Az azonban már több embernek szokott gondot okozni, ha kettőnél több mássalhangzó van két magánhangzó között. Hány mássalhangzó marad az egyik szótagban, s hány megy át a másikba? Tehát *kont-ra* vagy *kon-tra*, *ist-ráng* vagy *is-tráng*? Akik el szokták felejteni, gondoljanak rá, hogy: „egy megy” — egy mássalhangzó megy át a következő szótagba, a következő sorba.

A baj nem is az egyszerű szavakkal van, hanem az összetételekkel. Mert azoknak az elválasztása a szót alkotó tagok szerint történik, a szóhatáron. A *csapágy* szót tehát, amelynek

írásáról nemrég az egyik üzemben vitatkoztak, nem így választjuk el: *csa-págy*, hanem így: *csap-ágy*, mert világosan megkülönböztethető a szóban levő *csap* és *ágy* elem.

Rendel és *rendes* szavunkat így választjuk el: *ren-del*, *ren-des*; *rendőr* szavunk pedig így tagolódik: *rend-őr*, nem pedig *ren-dőr*. De már például a hasonló hangalakú *zsandár* elválasztása: *zsan-dár*, minthogy ez a magyar nyelvérzék és nyelvi tudat szerint nem összetett szó. A *vasút* elválasztása sem *va-sút*, hanem *vas-út*, de már a *vasal* szóé, amely nem összetétel: *va-sal*. *Mindegy* szavunk is két részre tagolódik: *mind-egy*, de a nagyon hasonlóan hangzó *minden* szót már így választjuk el: *min-den*.

Ne felejtsük el, hogy igeikötőink is önálló szavak, tehát az elválasztás során úgy is viselkednek. A *felül* szó ebben a mondatban: „felül a lóra” — így tagolódik: *fel-ül*; de már ebben: „nem alul van, hanem felül” — így választjuk el: *fe-lül*. Ugyanígy ha a *megint* azt jelenti 'megró, megfenyeget', elválasztása: *meg-int*, de az 'ismét, újra' jelentésű *megint* határozószóé: *me-gint*.

Érdeemes megemlítenünk a felsőfokú melléknevek *leg*-szócskáját is, amely az elválasztáskor ugyanúgy viselkedik, mint az igeikötő: tehát *leg-alább*, *leg-utóbb*, *leg-erősebb*, nem pedig *le-ga-lább*, *le-gu-tóbb*, *le-ge-rő-sebb*.

Mi tagadás, ezekben bizony könnyű hibát elkövetni. Aki nincs jó barátságban a nyelvtannal, nem tudja könnyen megérteni és megjegyezni, miért más a *felel* és a *felül* ige elválasztása, vagy a *legelő* és a *legelső* szóé. De akik jól tudják a nyelvtant, azok is eltűnődnek olykor, összetett vagy egyszerű szó-e az, amelyet el akarnak választani. A *vagyis*, *mégis*, *mindegy*, *egyelőre* és hasonló szavak sok esetben okoznak zavart, minthogy nem is gondolunk összetett voltukra. Mások meg azt felejtjük el, hogy az összetett szavak elválasztására érvényes szabály nem áll a ragos, jeles, képzős formák elválasztására. A *népiszkola* elválasztása: *nép-is-ko-la*, de a *népes* szóé csak így: *né-pes*. Ugyanígy: *pénz-éhes*, de *pén-zért*; *vég-óra*, de *vé-gig*; *vad-állat*, de *va-dász*, minthogy a példák közül az első összetett szó, a második úgynevezett toldalékos (tehát ragos, jeles vagy képzős) szó volt.

Mondom, nem könnyű ezeket megtanulni, de nem is lehetetlen, és mindenképpen érdemes.

Nemrég egy mérges hangú levelet kaptunk. Azt írja egyik levelezőnk, „miért rendelte el az igen tisztelt Akadémia, hogy a *melodráma* szót így kell elválasztani: *melod-ráma*?” Erős a gyanúnk, hogy az „igen tisztelt” jelzöt nem gondolta komolyan a *kedvetlen* levélíró, de tiszteljük a gondolatszabadságot, s apróságokon ne akadjunk fenn. Válaszunk nagyon rövid is lehetne: nincs igaza, a magyar helyesírás sohasem követelt meg ilyen elválasztást, hogy *melod-ráma*. Sem most, sem a múltban. Tessék csak fölnyitni a szabályzat szótári részét, vagy megnézni a 327. pontot, amelyben az idegen szavak elválasztásáról van szó. Ott azt találja, hogy a helyes elválasztás: *melo-dráma*. Így volt régebben is. Nem tagadjuk azonban, hogy az idegen szavak elválasztásában követett gyakorlatunk némi-képpen más, mint a régi volt, úgyhogy a kérdés mégis jogos.

A régi szabályzat 217. pontja ugyanis így szól: „Az olyan idegen összetett szavakat, melyeknek elemeit érezzük, azok szerint [tehát az összetétel elemei szerint] választjuk el . . . ; így *tele-gramm*, *e-pi-gramm*, *melo-dráma*, *in-struktor*, *in-stál*, *kon-strukció*, *kon-traktus*, *pro-skríbál*, *re-flexió*, mert a tanult ember kieri belőle a *gramm*, *dráma* szót, az *in-*, *con-*, *pro-*, *re-* stb. igekötőt.”

Az új szabályzat, amely már felszabadulásunk után készült, elvileg nem tért más álláspontra az idegen eredetű szavak elválasztásában, mert ezt írja a 327. pontban: „Vannak olyan idegen eredetű szavaink, amelyeknek összetett voltát a magyar nyelvérzék is felismerheti, mivel vagy mindkét tagjuk, vagy az egyik tagjuk külön is használatos nyelvünkben. A szóhatáron az ilyen szavakat — a magyar összetett szavak elválasztási

szabályainak megfelelően — az alkotó tagok szerint választjuk el: *extra-profit, kilo-gramm, melo-dráma* stb.”

Lényeges, elvi eltérés tehát valóban nincs. Csak az a baj, hogy a „nyelvérvék”, amelyre a régi és az új szabályzat is hivatkozik ebben az esetben, nem a legmegbízhatóbb alap, s nem a legállandóbb tényező. Mert például ma, amikor a latin nyelv tanításának nincsen olyan szerepe iskoláinkban, mint régen volt, aligha lehetne elvárni az átlagos tanultságú magyar embertől, hogy a latin igekötőt mindig felismerje, s az sem volna méltányos, ha a latin nyelv nem ismeréséért a műveletlenség vádja érne valakit. Jogos volt tehát — véleményünk szerint — a Helyesírási Bizottságnak az az álláspontja, hogy az olyan idegen szavakra, amelyeket a mai átlagos magyar beszélő egyszerű szónak érez, amelyeknek egyik tagja sem használatos önállóan a magyar nyelvben, a magyar szótagolás szabályait alkalmazza. Tehát: *inf-luenza, ref-lexió* stb. Ez — mint mondtuk — jogos engedmény azoknak, akik nem tanultak latint. Persze — valljuk be — bizonytalanság azért még van és lesz is az idegen szavak elválasztásában. S ennek a bizonytalanságnak az oka nem a szabály jó vagy rossz volta, hanem az, hogy a nyelvről való ismereteink nem egyformák, illetőleg idővel változnak.

Mondjuk például az *atmoszféra* szó görög összetevőit aligha ismeri az átlagos magyar beszélő, jogosan javasolja tehát a szabályzat az *atmosz-féra* elválasztást. De ha arra gondolunk, hogy igen sokan ismerhetik a *szférák* zenéje kifejezést is, akkor már támad némi kétségünk. Vagy vegyünk egy másik példát. A *biográfia* szót így választjuk el: *biog-ráfia*, mert a magyar nyelvben nem használatos külön sem a *bio*, sem a *gráfia*. Valóban nem használatos, csakhogy a latinul, görögül nem tudó átlagos magyar beszélő is ismeri ezeket a szavakat: *biológia, biokémia, biogenetika* stb., hallott sok olyan szót, amely *gráfia*-val végződik, esetleg összekapcsolja ezzel a *grafológus, grafít, grafikon, grafika* stb. szavakat: mindezek hatására tehát mégis *bio* és *gráfia* részekre bontja a kérdéses szót. De idegen nyelvi tudásunk is egyre bővül! A mai általános iskolás esetleg már éppen azért választja el a *Belgrád, Visegrád, Csongrád* nevet a szabályzattól eltérően, mert orosz nyelvi tanulmányaiból sejti ezeknek összetett voltát, de a *grád* szó különben is ismerősen cseng fülében a *Leningrád, Sztálingrád* és más hasonló városnevekből.

Azt hiszem, sokan állapítjuk meg jóleső örömmel, ha Budapest utcáin sétálunk, hogy szépül, csinosodik, fiatalodik fővárosunk. Mindenütt festenek, tataroznak, s a házak friss, vidám színe öröm a szívnek-szemnek. Kedvtelve áll meg az ember egy-egy olyan új, modern üzlet előtt, mint a József körúti üveg- és porcelánbolt, s gyönyörködik szép kirakatában, még akkor is, ha nincs vásárló szándéka. Stílusos, ízléses, modern a felirata is, ezenfelül pedig — és erről akarok voltaképpen szólni — *n i n c s e n b e n n e h e l y e s í r á s i h i b a s e m*. Ez pedig nagy szó. Mert végignézheti az ember az üzletek feliratainak százeit, alig akad egyre-kettőre, amely kifogástalan volna. Legyünk pontosak és igazságosak, az olyan feliratokra gondolunk, amelyekben hosszú *i, ú, ü* fordulna elő. Mert ezekről bizony a legtöbb esetben eltakarékoskodják az ékezetet, s írnak *bútor* helyett *butor-t*, *műszer* helyett *müszert*, *javítóműhely* helyett *javító-műhely-t*.

Ilyen hibákat könyvben vagy újságban igen keveset találunk; vigyáz a szedő, a korrektor, a szerző, hogy a mű lehetőleg tisztán, helyesírási hibák nélkül kerüljön az olvasó elé. Pedig a könyvet félretesszük, az újságot eldobjuk, az utcai feliratok azonban nap nap után szemünk előtt vannak, hangosan hirdetvén hanyagságunkat és ízlésbeli elmaradottságunkat. Az iskolában megtanítják gyermekeinket arra, hogy a *papír* és az *író* szót hosszú *i*-vel kell írni. De valahányszor papírt, ceruzát, tollat vesznek, megkapják újra a fertőzést, hiszen a szóban forgó boltok feliratain már rövid *i*-vel olvashatók ugyanazok a szavak. Mégpedig úgy, hogy a rövidség feltűnő, szembeötlő legyen, óriási pontokkal. Azt is megtanulják, hogy az *-ít* igeképző mindig

hosszú. Az utcán azonban még véletlenül is ritkán találkoznak vele ilyen ép formában, csak így elnyomorítva; *javítás, hűsítő italok, kiállítás, szörtelesenítés, alakítás stb.*

Ezért olyan jó érzés azután ránézni egy izléses cégtáblára, amelyen a magyar helyesírás szabályainak megfelelően hosszú magánhangzókat látunk ebben a szóban: *díszmű*. Bárcsak azt jelentené ez, hogy fordulat következett be a cégtáblák helyesírásában, s az újonnan készülők már szakítanak a régi hagyománnyal. Ha így van, akkor máris szólunk kell, hogy néhány friss cégtábla gazdájáig még nem jutott el ennek a megállapodásnak a híre. Csak két példát említsünk. A Lenin körúton a kedves nevű Zsuzsi kötődét, amelynek a cégtábláján a *festő* szó vadonatúj mázolásával, feltűnő sárga betűkkel *festő*-nek van írva, rövid *ö*-vel. A *kötöde* *ö*-je rendben van, azt ne javítsák ki *kötődé*-re, hiszen az *uszoda, varroda, iroda, mosoda* megfelelő betűje is rövid. A József körúton is *szines butorok*-at hirdetnek még, jó dunántúli rövidséggel, ahol *ut, hus, butor, kut, ur, viz, hir, sir* stb. járja. De hát a József körút már nem Dunántúl, s az irodalmi nyelv nem tehet engedményt a nyelvjárásoknak. Én — ha rajtam állna — még Pápán is kijavíttatnám azt a Jókai utcán levő címtáblát, amely hócipő-*javítás*-t ígér, rövid *i*-vel és két *t*-vel.*

* A *javítás* azóta már meg is történt!

Beszéltünk már arról, mennyire nem hízelgő tükre a pesti utca a nyelvi műveltségnek és gondosságnak, s hogy felirataink többsége nem javítja, hanem inkább rontja a nyelvérzéket. Ez a megállapítás nemcsak a helyesírásra vonatkozik, másféle megjegyzéseink is lehetnének bőven.

Most csak egy típust említsünk meg.

A névelőtlenség egyre terjedő ragályával szemben nem nyújtanak védelmet felirataink, sőt terjesztik a betegséget. „Fűre lépni tilos” — tanulják a gyerekek a parkban, pedig *fűre* szabad lépni, nincs abban önmagában semmi veszélyes, csak éppen itt, *erre* a fűre nem szabad lépni, mert tönkremegy. *A* fűre lépni tilos. Persze *a* nyelvet rontani sem kevésbé kár.

Nagyon üdvös, hogy a házak tatarozása nem akadályozza az üzletek, boltok munkáját. De az már nem okvetlenül szükséges, hogy ezt ilyen módon adják tudtára a jobb sorsra érdemes járóelőnek: „*Műterem* zavartalanul működik”; „*Javítás* zavartalanul folyik”. Nem képzelet szüleményei e mondatok, a Szent István körúton olvastuk őket.

Idő hiányában nem tettünk említést a múltkor az utcai feliratok idegen eredetű szavainak írásáról. Nem arról akarunk beszélni, hogy ízléstelen cifrázkodás, újgazdagnak való tüntetés a nagy többség számára érthetetlen és magyarral is mindenféle szempontból jól helyettesíthető, tehát fölösleges idegen szavakkal megrakni utcáinkat, hanem arról, hogy azokat az idegen szavakat, amelyeket már mindenki ismer és használ, írjuk magyarsan, ne idegen írásmód szerint. A *desszert* szót például bátran írhatjuk *s-s-z*-vel, hiszen általában így ejtjük, hosszú *sz*-szel, újabb szótáraink is így tartják már számon. Vagy itt van a

szendvics szó, amelyet már talán minden faluban ismernek. Főleges fontoskodás és tudálékoskodás ma már *Sandwich*-nak írni, mint a Szent István körút egyik üzlete. Igaz, így írta a nevét az a XVIII. századi angol lord, akiről ez az étel a nevét kapta. Nagy kártyás volt, még enni sem akart fölkelni a játékasztaltól; a szakácsa úgy segítette a dolgon, hogy kenyérszeletek közé tett húst tálalt neki, abból két osztás közt is falatozhatott. No de ki gondol ma a lordra szendvicsevés közben? Közszóvá lett már a *szendvics*, mint az ugyancsak személynévi eredetű *pantalló*, *viganó*, *pepita* stb. Írjuk csak úgy, ahogy ejtjük.

Még furcsább a gomba módra szaporodó eszpresszók felirata. A többség eredeti olasz formájában írja ezt a szót, s-vel a végén rövid *o*-val. Némelyek a végét megmagyarosítják, az *o*-ra vesszőt tesznek, mert hosszú *ó*-val is ejtik, és talán azt is érzik, hogy a magyar nyelvben igen furcsa a szó végén a rövid *o*. Valóban, egy-két indulatszó kivételével nem találunk nyelvünkben olyan szót, amely rövid *o*-ra végződne. Ha *o* végű szót veszünk át idegen nyelvből, a magyar szokásnak megfelelően alakítjuk, tehát hosszú *ó*-val ejtjük és írjuk, akár hosszú volt az eredetiben, akár rövid. Gondoljunk csak a *dinamó*, *embrió*, *metró*, *dekoráció*, *delegáció*, *nebuló*, *passzió*, *reakció*, *nívó*, *celló*, *pikoló*, *eldorádó*, *indigó*, *tangó* és egyéb szavakra. (Vö. Ladó: Nyr. 83 : 150.) Írjuk tehát az *eszpresso*-t hosszú *ó*-val, s az s-sek helyén az ejtésnek megfelelően *sz*-szel, ahogy a szabályzat kívánja: *eszpresszó*. Itt említjük meg a népszerű *lotto* és *toto* intézményt. Ezeket is helyesebb magyarosan, a szó végén hosszú *ó*-val írni: *lottó*, *totó*. A Rákóczi úton a Lottó-áruház is jó példát mutat erre.

V.

TULAJDONNEVEK

VOLT-E VEZETÉKNEVE ISTVÁN KIRÁLYNAK?

Mint tudjuk, ma a legtöbb ember neve két részből áll, az egyik az egész családdal közös, a másik pedig az, amelyet születése után választottak számára. De bizonyosan sokan gondolkoztak már arról, vajon évszázadokkal ezelőtt is így volt-e. Volt-e például más neve Árpádnak vagy Botondnak? Vagy, mint valaki kérdezte is, mi lehetett a vezetékneve István királyunknak?

Nos, hogy az utóbbi kérdésből induljunk ki, István királyunknak nem volt vezetékneve. De ez a későbbi időkben sem példa nélküli: az uralkodókat, főhercegeket általában csak egy néven szokták és szoktuk emlegetni: *Károly király*, *Sándor cár*, *József főherceg*. Csakhogy István király idejében ez az egyneviség nemcsak az uralkodók kiváltsága volt, megegyezett ebben gazdag és szegény, úr és szolga egyaránt. Azaz — legyünk valamivel pontosabbak — valamelyes kétneviség volt ebben a korban. Mégpedig olyanformán, hogy egy-egy embernek igen sok esetben két neve is volt, s hol az egyiket, hol a másikon szólították. Éppen ez időben tért át ugyanis a magyarság a keresztény hitre, s ez azzal is együtt járt, hogy régi neve helyett ki-ki új nevet is kapott. De ezt az új nevet még a gazdája sem szokta meg egyhamar, nemhogy mások, el lehet hát képzelni, hogy az embereket sokáig hol így, hol úgy nevezték. István királyt pogány nevén *Vajk*-nak hívták, egy későbbi királyt meg ma is mindkét nevével szoktunk emlegetni: *Aba Sámuel*. Régi nevükhöz nemcsak a megszokás fűzte az egykori magyarokat, hanem az is, hogy a pogány nevet könnyebb volt megjegyeznie kinek-kinek, mint az újat. A kereszténység felvétele előtt használt nevek ugyanis a legtöbb esetben értelmes magyar közszók voltak, s valamilyen módon általában kapcsolatban voltak viselőjükkel.

Az ilyen nevek, mint *Erős, Nagy, Gyenge, Hitvánd, Kicsi, Szőke, Veres* már önmagukban tájékoztatnak viselőjük testi állapotáról. A balkezes *Balog* lett, a rossz fogú *Csorba*, a nagy fülű *Füles*, a nagyott halló *Süket*, mint a régi írásokban található nevek is tanúsítják. Vagy idézzünk néhány női nevet is a régi századokból. Bizonyosan szívesen vállalta, akit így hívtak; *Gyönyörű, Drága, Szép, Jóleány, Virág*, de már kevésbé hízelgő a *Haragos, Szomorú, Keserű* név. Volt aztán olyan is, akit így hívtak: *Álnok, sőt Nemhű*. Nagyon valószínű, hogy egy-egy ilyen nevet nem viselt mindenki élete végéig, ha a *Haragos*-nak nevezett nem volt már „haragos”, ha a *Jóleány* nem volt már „jó leány”, nyilván új nevet adott nekik a közösség, olyat, amelyik jobban illik rájuk. Ezzel előnyben voltak velünk szemben, mert ha ma egy angyali csecsemő az *Angyalka* nevet kapja születése után, később is *Angyalka* marad, még akkor is, ha inkább az apokalipszis kardos angyalaira, mint az Ámor nyilait lövöldöző angyalkákra emlékeztet.

A pogány nevekkal szemben a keresztségben kapott névnek semmi jelentése sem volt, ahogy ma sincs. Eredetileg persze volt, azon a nyelven, amelyből ezek a nevek származnak, de erről mi sem tudunk sokat, még kevésbé tudtak jámbor őseink.

Ezredévünk elején tehát, ugyanúgy, mint az ezt megelőző évszázadokban, általában egy nevük volt őseinknek. Csak az volt a különbség, hogy a régi pogány nevek helyébe idővel a keresztény nevek léptek. Egy idő múltán azonban — a letelepedés véglegessé válása, a központi kormányzat megszilárdulása, a családi vagyon kialakulása után — egyre inkább megmutatkozik, hogy szükség van az egyénnek az eddiginél pontosabb megkülönböztetésére. Nyilvánvalóan úgy történt ez, hogy a sok Jánost, Istvánt, Pétert, Józsefet valamilyen megkülönböztető jelzővel látták el: *a hosszú János, a püpos István, a gazdag Péter, a német József*. Esetleg apja nevével különböztették meg: *a György fia Péter, István a Jánosé*. Ezekből az alkalmi jelzőkből alakultak ki, szilárdultak meg azután lassan-lassan, évszázadok alatt a mai családnevek vagy másként: vezetéknevek, a *Kis, Nagy, Veres, Fekete, Győrji, Pálfi, Péterfi* és a többiek.

Az utóbb felsorolt három név érdekes dologról árulkodik: arról, hogy akkoriban a férfiak megkülönböztetése volt inkább fontos. Ezt a nevet a család női tagjai már csak akkor kapták,

amikor a *Győrfi, Pálfi, Péterfi* és hasonló nevek véglegesen megszilárdultak, öröklődő családnevekké váltak.

Jól tudjuk persze, hogy a vezeték- és keresztnév együtt sem volt mindig elégséges arra, hogy az egyént pontosan, összetéveszthetetlenül megkülönböztesse a hasonló nevűektől. Ezért azután igen sok helyen szükség volt rá, hogy az eddigi két név-elemhez még egy harmadik is kapcsolódjék. Ez eredete és jelentéstartalma szerint lehet: *előnév, megkülönböztető név, ragadványnév* vagy esetleg *csúfnév*, amelyet viselője előtt nem tanácsos említeni. E nevek többsége ugyanúgy keletkezett, mint az előbb említett család- vagy vezetéknevek. Ragadványnévvé lett az egyén foglalkozásának, valamilyen testi vagy lelki tulajdonságának, származási helyének megnevezése, apjának keresztnéve, anyjának családi neve stb. Van olyan ragadványnév, amely valóban annyira „hozzáragad” viselőjéhez, hogy egy idő múlva már maga is úgy tekintí, mint „tisztességes” nevét. A múlt században még az is igen gyakran megtörtént, hogy az anyakönyvbe, hivatalos iratokba már ezt a nevet írták, s az utódok már az egykori ragadványnevet viselték hivatalosan is. Mások meg, különösen a helyüket gyakran változtató, sokfelé járkáló emberek egyre-másra változtatták nevüket. Az egyik bakonyi pástort például így tartja számon az egykori bírósági jegyzőkönyv: „*Püspök*, másként *Mellyes Istók*, *Matics Istók* vagy *Kis Pista*, *Ugodi Pistának* is hivatja magát, de közönségesen *Birká-nak* nevezték.”

Királyokkal s más nagyurakkal kezdtük, fejezzük is be velük. Ha egy néven több király is uralkodott egy országban, leggyakrabban az uralkodásuk sorrendjét mutató számmal különböztette meg őket a történelem: *II. Sándor* stb. Az egynevűeknek ez a megkülönböztetési módja (csak fordított sorrendben) ma is él nálunk: *Sándor II.* stb.

ÁDÁMRÓL ÉS ÉVÁRÓL

Ritka Éva Ádám nélkül — mondja a régi példabeszéd. Ezt bizonyítja a mai nap is, december huszonnegyediké, amikor Ádám és Éva — mint Péter és Pál június végén — békésen összeférnek a naptárban, megáruznak egy gyékényen. Ezt a két nevet igen sok nép tartja magáénak — egyforma joggal. A magyar nevek történetében is jelentős szerepük volt, a névdívat hullámzásai szerint hol nagyobb, hol kisebb számban, de mindig voltak viselői e neveknek. Régi voltukat, népszerűségüket az bizonyítja különösen, hogy köznévi jelentésben, illetőleg szólásba, közmondásba ágyazva is belegyökereztek szókinszünkbe. Ez igen jó bizonyosága a név régiségének és közkedveltségének. Gondoljunk például arra, hogy a régóta ismert *Katalin* névnek milyen gazdag a rokonsága: *helyrekat*i az ügyes menyecske, *katuska* a konyhában kotnyeleskedő férfi, a *katibogár*, *katicabogár*, *katóka* is tőle kapta nevét, a *könnyű Katit* (vagy *Katát*, *Katót*) *táncba vinni* szólásról nem is beszélve. Ezzel szemben a múlt században elterjedt *Etelka*, *Jolán* és más nevek eléggé szerényen meghúzódnak szókinszünkben. De most Ádámról és Éváról beszélünk, nem a Katákról és másokról.

A bibliai ősszülöket ma is szoktuk hébe-hóba így emlegetni: *Ádám apánk*, *Éva anyánk*. Az *Ádám — Éva* emlegetése általában a régmúltat, az ősidőket szokta jelenteni.

Ha valami igen régen történt, azt élcelődve úgy szokták kifejezni: *Még akkor Éva is menyasszony volt* — vagy: *Ádám látott ilyet nőllen korában*. Aki sokat köntörfalaz, körülményeskedik, messziről indul mondókájának célja felé, arra azt mondjuk: *Ádám—Évánál kezd*. A nagyon távoli rokonságra, amelynek valóságában magunk sem nagyon hiszünk, azt szoktuk mon-

dani: *rokonok vagyunk Ádám—Éváról*. Ennek a szólásnak ilyen-féle változatai is vannak: *Ádámról—Éváról s a görbe fűzfáról*; *Ádámról—Éváról s a nagy diófáról*; sőt ilyen is: *Ádámról—Éváról s a szürke számárról*.

A paradicsomi „öltözködés”-re utal a ma már kevésbé ismert „Éva-köntös” kifejezés. „. . . a közelebb lévő házhoz Éva ártatlan köntössében szaladott bé” — olvassuk egy múlt századi írónknál. Az *ádámkosztium* kifejezés azonban ismeretes, a most megjelent Értelmező Szótárban is megtalálható.

Szoktuk emlegetni *Éva almáját* is, utalván a bibliai tiltott gyümölcsre. — „Melyik alma veszélyesebb az Éva almájánál?” olvassuk Vas Gerebennél. Erre utal a férfiak kiálló gégefőjének *ádámalma*, *ádámcsutka*, *ádámcsupka*, *ádámtorzs*, *ádámcsomó*, *ádámgomb* és sok más hasonló, inkább csak a nyelvjárásokban ismert elnevezése is.

Ádám neve jelenti beszédünkben néha magát az embert is. „Kivetkőzik a régi Ádám-ból” — „. . . jobban érzi magát, ha a benső Ádám el van látva” — olvashatjuk régebbi írónknál is. Az *Éva* nevet pedig nőies tulajdonságok kifejezésére szokták alkalmazni. Be *Éva természet!* — olvassa rá Csokonai egy kíváncsi kislányra. De ugyanígy *Éva lányá-*nak nevezik a régebbi írók a hamist, a hiút, a pörlekedőt, a kevélyet, a szeszélyest és még sok mindenfélét.*

Igazuk van-e vagy nincs, ezt már nem mi döntjük el.

*Az irodalmi adatok jó része a Nyelvtudományi Intézet nagyszótári gyűjtéséből való.

J. Nórának már idestova egy éve tartozunk egy üzenettel. Azt írja; „Tessék megüzenni, hogy az *Eleonóra* és a *Nóra* név azonos-e. Én hivatalosan *Eleonóra* vagyok, de tetszik a *Nóra* és egyéb változatai.”

Nos, ahogy szokták mondani: gyorsaság nem boszorkányság — vizsgáljuk meg ezt a kérdést és a vele kapcsolatos problémákat. Annál is inkább, mert éppen most volt (február 21-én) *Eleonóra* napja.

A *Nóra* az *Eleonóra* becéző változata. De a becézésnek ez a formája, amikor a névnek a középső részéből vagy a végéből alakul a becéző változat, nem magyar eredetű, mint például az *Apollóniá*-ból a *Póli*, az *Izabellá*-ból a *Bella*, az *Izidóra*-ból a *Dóra* stb. Mi, ha a nevet megrövidítjük, az első néhány hangját szoktuk megtartani, s esetleg ahhoz kapcsolunk valamilyen becéző képzőt. A német *Elisabeth*-ből *Betti*, *Lise*, *Lisi* lesz, a magyar *Erzsébet*-ből *Erzsi*, *Erzsók*, *Erzsike* stb. Egy-két esetben már elterjedt az idegenes becézési mód is, például az *Antal*-t szinte országSZerte *Tóni*-nak is mondják, sőt hallottam Zala megyében *Tani*-nak is, amely nyilván az *Anton* név *Antan* változatából való képzés.

Ez eddig rendben is volna, csak az a baj, hogy nem minden *Nóra* ismeri el szívesen nevének másodlagos voltát, hanem azt mondja, hogy ő *Nóra*, nem pedig *Eleonóra*, ez is más név, az is más név. S a saját kislányát már így is akarja beírni az anyakönyvbe. Elvégre van már híres elődjük is a mai Nóráknak Ibsen hősnője személyében.

A nevek története azt mutatja, hogy az ilyenfajta — azt mondhatnánk — osztódással való szaporodás egyáltalán nem

ment ritkaságszámba a múltban sem. Lássunk csak néhányat belőlük. *Dezső* nevünkről ma már csak a szakember tudja, hogy ez eredetileg becenév, a latin *Desiderius*-ból, jobban mondva ennek *Dezsidérius*-nak ejtett formájából. Ebből a névből tehát ma csak a becéző változat él. De itt van az *Izsó*, amely önálló névvé lett az *Izsák* mellett, a *Gerő* a *Gergely* mellett vagy az *Anikó* az *Anna* mellett. Vannak olyan esetek, hogy az egykori becenév nem vált ugyan önálló, ma is élő keresztnévvé, de családneveink közti gyakorisága mutatja, hogy valamikor nagyon is használatos volt. Ilyen például a *Sebestyén*-ből való *Sebők* vagy a *Péter*-nek többféle változata, a *Pete*, *Pető*, *Petes* stb.

Különösen olyan neveknek van sok önállósult változatuk, amelyek más népeknél is gyakoriak. Így az ott keletkezett becéző formákat — sokszor nem is sejtve az eredeti névvel való összefüggést — könnyen átvettük önálló névként. Csak egy-két példát említve: a mai *Alice*-ok és *Eliz*-ek nem írják magukat *Erzsébet*-nek, pedig ezek az *Erzsébet* névnek francia nyelvű becéző formái. Az *Elza* és a *Liza* ugyancsak ezzel a névvel tartja a vérrokonságot, de szülőhelye német földön volt. A magyar *Mária* is előkelő rokonsághoz jutott ilyen módon, például a *Marion* és a *Marietta* révén.

Nem volna tehát példa nélküli, sem megokolatlan, ha a *Nóra* is elválna az *Eleonóra*-tól, ha már úgysem érezzük olyan nyilvánvalónak a köztük levő kapcsolatot. Különben sem egyeduralkodó az *Eleonóra* forma: él és — bár ritkán — előfordul még nálunk is ennek ősbibb, eredetibb változata, az angol *Elinor*, valamint megrövidült formája, a *Leonóra* is.

De térjünk vissza befejezésül levélírónkra, mert még van egy kérdése. Ezt írja: „Kis koromban *Lenórka* voltam, aztán *Lencsi*, *Lenke*, *Nóra*, *Lenka*, *Lenus*, *Lena*. Most tetszik a *Léna*, *Lénácska*, *Lencsi* néni, *Lenka* néni. *Lórá*-nak is hívtak már, de az nem tetszik. Tessék megüzenni, hogy a felsorolt formák mind azonosak-e az *Eleonóra*-val.”

Ami a felsorolt becéző változatokat illeti, azok lehetnek az *Eleonóra*, illetőleg *Leonóra* becéző változatai. Egy becéző forma azonban több névhez is kapcsolódhat. A *Zsóka*-k például részben *Erzsébet*-ek, részben *Zsófia*-k. A *Lili*-k egy része *Livia*, más része *Lidia*, esetleg *Lilla*, sőt egyéb is lehet. Ugyanígy a felsorolt nevek egy részét használják többek között a *Magdaléna*-k, *Heléna*-k, *Jelená*-k és az utóbbiakkal rokon *Lenké*-k is.

Július végén országos virágvándorlásnak lehetünk tanúi: férfiak kicsinye-nagyja siet virággal köszönteni a szőke és barna, fiatal és még fiatalabb Annákat, Annusokat, Annuskákat, Ankákat, Annikat, Annikákat, Ancsákat, Ancsikát, Ancikat, Nusikat, Pannákat, Pannikat, Pancsákat, Pancsikát, Pankákat, Pannikákat és sok-sok más névtársukat. A köszöntötteket és a köszöntőket bizonyosan érdeklí, honnan is származik ez a kedvelt és sokszínű név, mi a jelentése, mióta kaphatják leányaink.

Anna nevünk régi magyar név. Már az Árpádok korában igen sok asszony és leány, előkelő és egyszerű egyaránt viselte. Mint kedves és gyakori név, hamarosan többféle formában is használatossá vált. A mai becéző változatok ősei már a XIII—XIV. századba felbukkannak, már elődeink is igyekeztek változtatossá tenni a megszokott név egyhangúságát, *Ancs*-nak *Ancsá*-nak, *Ancsó*-nak, *Anká*-nak, *Ankó*-nak, *Annus*-nak nevezvén a maguk Annáját. Azóta a névváltozatok száma egyre nő, mutatván a név kedvességét s gyakoriságát. Mert hiszen egy név becéző változatainak a sokfélesége nyilván annak is következménye, hogy igen sokan kapták ezt a nevet, s a sok egyforma nevű leány és asszony között oly módon különítette el a szülő vagy más a neki legkedvesebbet, hogy úgy becézte, ahogy mások még nem. S ma már bővelkedünk a becéző névváltozatokban, mint az előbb ízelítőnek elmondott névsorból is láthatjuk.

Pedig az *Annák* kiterjedt rokonságából nem is tartja már mindenki a névnapját Anna-napkor. Az *Anikó* például, amelyik ugyanolyan becéző formája az *Anná*-nak, mint — mondjuk — a *Pál*-nak a *Palkó*, teljesen különvált egykori szülőjétől, önálló

névvé lett. Úgy, ahogy a *Gerő* elkülönült a *Gergely*-től, vagy ahogy a *Dóra* a *Teodóra*-tól és az *Izidóra*-tól, a *Manó* az *Emmánuel*-től, az *Izsó* az *Izsák*-tól, vagy ahogy éppen elválóban van a *Vera* a *Veronika*-tól, a *Boris* a *Borbála*-tól, a *Nóra* az *Eleonóra*-tól. S a nálunk ismeretlen, de Erdélyben, Kalotaszegen gyakori *Kisó* név tulajdonosai is el-elfelejtkeznek róla, hogy ők voltak éppen *Annák*, nevük a *Kisanna* becézésből keletkezett.

Azt mondtuk az előbb, hogy az *Anna* régi magyar név. De hát csak nem tőlünk vették át akkor ezt a nevet más nemzetek? — kérdezhetnék hallgatóim. — Hiszen megvan ez a név nemcsak a körülöttünk levő, hanem sok, tőlünk távol eső nép nyelvében is. Ismerjük *Anna Seghers* nevét, *Tolsztoj* regényéből *Anna Kareninára* is emlékszünk, nem ismeretlen előttünk az angol *Boleyn Anna* sem, VIII. *Henrik* angol király tragikus sorsú felesége.

Nos, úgy magyar ez a név, ahogy magyar az *István*, *József*, *János* és társai, noha ezeket is magáénak tartja igen sok nép. Magyarrá váltak, magyarrá vált az *Anna* is, mert már igen sok évszázad óta használjuk. Magyarrá tették évszázadok magyar Annái; színét, szépségét, hangulatát érelték, gazdagították legjobb íróink, költőink művei. Gondoljunk csak *Kosztolányi Édes Annájára* vagy *Juhász Gyula Anna*-verseire. Különben a magyar és a nem magyar *Annák* neve is egy közös ősből ered, egy héber szóból, amely kegyelmet jelent. Ugyanez a szó van a *Johannes* és a *Johanna* név második felében is. Nálunk és más nemzeteknél is a biblia terjesztette el az *Anna* nevet, pontosabban a *Mária*-kultusz.

Persze az *Anna* név egykori jelentését ma már igen kevés ember ismeri, s az igazat megvallva nem is érezzük, hogy a mai névhez különösképpen illenék egykori jelentése, a kegyelem. A mi képzeletünkben már más asszociációk kapcsolódnak a névhez vagy valamelyik formájához. *Kosztolányi* például ezt írja róla: „Én az *Anna* nevet régóta szerettem. Mindig a mannat hozta az eszembe, azonkívül egy kacér nagyon nőies feltételes módot is.”

Az *Anna* név tehát — egyiknek ezért, másiknak azért — kedves volt a múltban, kedves ma is, de attól sem kell tartanunk, hogy a jövőben kimegy a divatból. *Büky Béla* nemrég megjelent érdekes könyvecskéje (*A fővárosi keresztnévadás hatóerői*) azt bizonyítja, hogy a következő férfinemzedéknek is lesz köszöneti valója július 26-án. Budapestnek csak egyetlen kerületében,

a VIII. kerületben, 733 kislány lett *Anna* 1945 és 1949 között, azokról nem is beszélve, akik második harmadik, sőt negyedik nevükül kapták.

Mit mondjunk még? Az *Anna* név közkedveltségének, gyakoriságának bizonyítéka az is, hogy egyik-másik változatának helyel-közzel közszói jelentése is alakult. Igaz, nem különösen megtisztelő jelentéssel, mert a szeles, kapkodó fehérnépeket mondták néhány vidéken *Kókis Panná*-nak, *Szél Panná*-nak. A régi írások arra mutatnak, hogy valamikor egy-egy férfit is neveztek Pannának. Úgy, ahogy ma egyiket-másikat Katuskának mondjuk. Egy régi írónk például ezt mondja ezelőtt vagy másfél századdal: „*Tulipán Panna*. Csuf neve olly férjfinak, a ki minden asszonyi dolgokba belekottyán”.

No de ez rég volt, s különben sem illenék ezeket a Pannákat üdvözlönnünk.

November közepén egymás mellé került a naptárban egyik „fiatal”, Dugonics alkotta női nevünk, a *Jolán*, és az egyik legrégebb, az *Erzsébet*. Az utóbbi viselői közül sokan kértek már, hogy szóljunk egyszer az ő nevük eredetéről, jelentéséről is.

Tudjuk, milyen szeszélyesen változik a névdivat. Ami az előző nemzedéknek tetszett, az nekünk már szokatlan, furcsa, régimódi. A mi korunk neveit meg a gyermekeink és unokáink fogják majd újabbakkal, kevésbé elkopottakkal fölcserélni. Az *Erzsébet* név azon kevesek közé tartozik, amelyek már sok százada szilárdan ellenállnak a névdivat hullámmászásának, éppúgy, mint az *Anna*, *Ilona*, *Katalin*, *Mária*, *Margit*. Kedvelt név volt nálunk már az Árpádok korában, s igen elterjedt ma is.

Legtöbb kereszt nevünk, mint a szó is mutatja, a keresztény vallási hagyományokban gyökerezik. Ilyen az *Elisabet*. Keresztelő Szent János édesanyjának neve is. A héber név jelentése: 'Isten kegyeltje', vagy más magyarázat szerint: 'Istenbe vetett bizalom'. A név első része a héber *él*, azaz 'istenség' szó, amely kielemezhető az *Illés*, régiesen *Éliás*, a *Dániel* és a *Gábrriel* (vagyis *Gábor*) névből is.

Hat Erzsébet nevű szentje van a keresztény egyháznak, köztük magában az Árpád-házban is két szent és egy boldog Erzsébet. Érthető tehát, hogy Magyarországon is egyike lett a legkedveltebb neveknek az *Erzsébet*. Az 1200-as évekből van rá az első adatunk, s ettől kezdve a leggyakoribb női nevek közt is az első helyen van a XV. századig. Akkor lesz versenytársa az *Anna*, a *Katalin* és a *Margit*.

Az Árpád-házban valóságos hagyomány volt az *Erzsébet* név használata. V. István kun menyasszonya is ezt a nevet kapja a keresztségben, IV. László nápolyi felesége, *Izabella*, Magyarországon szintén *Erzsébet*-nek nevezteti magát.

Az *Erzsébet* név terjedésének új lendületet adott a múlt század végén az *Erzsébet* királyné magyarbarátságát viszonzó szeretet. A szerencsétlen sorsú királyné tragikus halála után (1898.) kegyeletből ezer és ezer újszülött leánygyermeket keresztelnek nevére.

De lássuk az *Erzsébet* névalak leszármazását és népes családját. Nyelvünk természetének és hangzásának megfelelően lett az *Elisabet*-ből *Elezsébet*, *Elzsébet*, majd *Erzsébet*, az ö-ző nyelvjárásokban pedig *Örzsébet*. Az *Erzsébet* azonban csak afféle „hivatalos” név, az anyakönyv és a személyi igazolvány számára. A magánéletben szinte mindenki valamelyik becező formáját viseli. Női névről lévén szó, ez természetes is. Az *Erzsébetek* azonban, úgy látszik, különösen kedvesek lehetnek, mert talán egy nevet sem lehet ennyiféleképpen becézni.

A magyarban a beczésnek legtermészetesebb módja az, hogy a név első része kicsinyítő vagy becező képzőt kap. Így jött létre az *Erzsi*, *Erzsa* és az *Örzi*, *Örzsé*, továbbképezve az *Erzsike*. Más képzővel alakul a népies *Erzsók*, ebből az *Erzsókocská*, *Erzsóka*, az utóbbiból pedig a beczésnek másik, idegenszerű módján — a szó végének önállósulásával — a *Zsóka*, majd még tovább becézve: *Zsóci*. E két utóbbi azonban a *Zsófiák* beceneve is.

A rövidítés mellett a beczésnek másik, sok lehetőséget adó módja az ikerítés. A magánhangzóval kezdődő becező alakhoz ugyanis gyakran hozzákapcsolják *p* vagy *b* hanggal megtöltött játszi változatát, s ez aztán önállósul is. Így lett az *Andi-Bandi*, *Ista-Pista*, *Anni-Panni* mintájára az *Erzsébet*-ből és az *Örzsébet*-ből egyrészt *Örzsé-Börzsé*, majd az utóbbi ikeralakból önállóan: *Börzsé*, *Börzsi*, ebből pedig újabb becézéssel *Böske*, *Böbe*, másrészt az *Erzsi-Perzsi*, *Örzi-Pörzsi* párból a népies *Perzsi*, *Pörzsi*, *Pörzsé*. Ez utóbbiból további rövidüléssel és kicsinyítő képzővel keletkezett a szintén népi *Pöre*, *Pöri*. Ennek megint játékos ikerítése a *Pöre-Csöre*, s ebből ismét kivált a *Csöre*, *Csöri*. Valóságos név-családfa lenne, ha lerajzolnánk.

A magyar nyelvben keletkezett becező alakok mellett azonban él nálunk az *Erzsébet* névnek jó néhány külföldi testvére is

még az eredeti *Elisabet* ágon. A rokonságot sokszor már alig lehet felfedezni köztük, mert az *Elisabet* idegenszerű becéző alakjai szinte az *Erzsébet*-től független névvé önállósultak. Ilyen például az *Elisabet* név elejét őrző németes *Eliz*, *Elza*, a közepéből kivált *Liza*, *Lizi* és a végéből származó *Betti*, később pedig az ebből alakult franciás *Babett*. Francia—angol eredetű az *Alisz* vagy *Aliz* és a *Liselotte*, amelyből a *Lotti* vált külön.

Amint tehát látjuk, még nők számára is igazán gazdag a választék. Nem is kell a szomszédba mennünk kölcsönért, sem előkelősködésből, sem idegenmajmolásból. De azért egyforma szeretettel köszöntjük az *Erzsik*-et, *Bözsikék*-et, *Böskék*-et, *Zsókák*-at *Elzák*-at, *Lizik*-et és *Alizok*-at.

Aligha vannak sokan az országban olyanok, akik ma, december 13-án névnapjukat ünnepeleik. Én magam legalábbis sohasem találkoztam még *Luca* nevű leánnyal vagy asszonnyal. Irodalmi emlékeim közül is csak József Attilának *Lucához* címzett verse ötlük fel, illetőleg egy másik ismertebbnek néhány sora: „Szerettem *Lucámat*, de *Luca* nem szeretett, Bútoraim árnyak, barátaim nincsenek.”

Pedig igazán nem „kedvetlen” hangzású a *Luca* név, legalábbis az én fülemnek. S *Lucáink* sem panaszkodhatnak nevük származása miatt: a fény rokonai volnának ők, minthogy a latin *lux* szóval van ez a név kapcsolatban. A külföldi rokonság előkelő csillogása még mutatja is a származást, gondoljunk csak a választékos francia *Lucie* és *Luce* vagy az érzelmes olasz *Lucia* névre. A magyar *Lucie*-k legtöbbje persze élénken tiltakozna az ellen, hogy *Lucának* szólítsuk.* Mi ennek az oka?

Az, hogy a *Luca* névhez fűződő képzetek nálunk nem olyanok, hogy szívesen vállalná magára ezeket bármelyik leány vagy asszony, helyesebben szólva, hogy szívesen ajándékozna meg ezekkel leányát bármelyik szülő egy életre. Kereken ki-mondva: a *Luca* a legtöbb ember képzetében boszorkánynév országszerte. Mindenféle babonáság, babonás szokás fűződik hozzá. Ezen az úton aztán szókincsünkben is van némi nyoma, amellyel érdemes ma foglalkoznunk.

Mindenki ismeri ezt a szólást: *Úgy készül, mint a lucaszéke*.
Vagy: *Lassan készül, akár a lucaszéke*. Ezt szoktuk mondani

*Tévedtem! *L. Volna — lenne és egyebek.* (424.)

akkor, ha valaminek az elkészültét nehezen tudjuk kivárni. Mi is ez a *lucaszéke*, amely ilyen közmondásosan lassan készül? Igen sok helyen ismerik még ma is azt a babonáságot, hogy ha valaki Luca napján elkezdí egy szék készítését, s azon minden nap dolgozik valamit úgy, hogy éppen karácsony estéjére készüljön el, az éjféli misén erre állva meglátja az ördögöket vagy a jelen levő boszorkányokat vagy éppenséggel jövődő szeretőjét. Persze a régi babona szerint nem volt olyan könnyű ezt a széket megcsinálni: szög nem lehetett benne, s minden darabját más-más fából kellett készíteni. Hogy mennyire csábította a régi öregeket a falu boszorkányainak meglátása, igen nehéz megállapítani, mert a regula szerint a boszorkánynézés után el kellett a széket égetni, nem következtethetünk hát a szokás elterjedtségére a fennmaradt székek számából. Manapság meg már csak az emléke él a régi babonának, meg a szólás: *Lassan készül, akár a lucaszéke*. Régóta felhasználják ezt a szólást ilyen vagy olyan formában írónk is. Idézzünk egy példát. Lévay József Arany Jánoshoz írt levelében igen sok kérdést zúdít a költőre. Arra kéri, ha nem is egyszerre, apránként válaszoljon rájuk. Mint írja: „Egy-egy forgácsot naponkint, mint a *Lucza székin*” (Ar. lev. II, 26).

Gyakran előfordul régebbi írónknál a *luca-kalendárium* kifejezés is. Ez is egy babonás szokásra utal. Mint néprajzi leírásokból ismerjük, úgy szokták készíteni a luca-kalendáriumot, hogy december 13-tól elkezdve 24-ig mindennap részletesen feljegyzik az időjárást, mikor volt eső, mikor volt szeles vagy napos idő; s e tizenkét nap időjárási állapota mutatja majd a jövő esztendő 12 hónapjának várható időjárását. Lehet, hogy a Luca-meteorológia is eltalálta hébe-hóba az igazságot.

Még hosszan lehetne emlegetni az egykori Luca-napi szokásokat, a lucázást, a kotyolást és egyebeket, amelyekkel a régiek a tej- és tojásbőséget akarták biztosítani, illetőleg távol tartani a rontást a tehenektől, tyúkoktól. De ez már nem a mi feladatunk. A tudás fénye különben is kiűzte már e babonákat a legfélreesebb zugokból is, és a mai ember már az állatorvosra bízza beteg állatait, nincs szüksége ráolvasó versikékre.

Régen ígértük S. J.-né győri hallgatónknak, hogy válaszolunk arra a kérdésére, honnan ered az ő keresztnéve, melyik a helyes formája, *Etel-e* vagy *Etelka*.

Vegyük a kérdésnek második részét. Úgy látszik, sokan azt gondolják ma már, hogy az *Etelka* voltaképpen egy *Etel* női névnek becéző változata, mint a *Juditka* a *Judit*-nak, *Editke* az *Edit*-nek. Naptáraink meg talán két különböző névnek tartják, mert — legalábbis az én asztalomon levő naptárban — van *Etelka* is (december 16-án) meg *Etel* is (október 8-án).

Levélírónk azt közli, hogy — az idősebb korosztályhoz tartozván — gyakran szólítják őt *Etel*-nek, de ő ragaszkodik az *Etelka* névhez, mert erre keresztelték.

Igaza is van. Amióta ez a név női neveinket gazdagítja, mindig *Etelka* formában élt, az *Etel* csak utólagos elvonás, ahogy a *kadarká*-ból *kadar*, a *mazurká*-ból (újabban hallottam rá példát!) *mazur* lett. Persze mégsem egészen így, mert az utóbbiakban a *-ka* nem magyar képző, az *Etelka* névben pedig eredetileg az volt: az *Etele* névből, a világverő hun király nevéből alkotta így a XVIII. század végén Dugonics András egyetemi tanár, vagy ahogy könyve címlapján olvashatjuk (mai helyesírással idézzük): „a pesti tanulmányoknak királyi mindenségében a tudákosságnak királyi tanítója” (*tudákosság*: ’mennyeségtan’). A címe is ez volt híres regényének: *Etelka*, s olyan sikert ért el, amilyennel kevés könyv dicsekedhetik. Ezren meg ezren olvasták a magyarok dicső őseiről szóló történetet, amellyel a szerző — mint maga írja könyve bevezetőjében — „a magyar szíveket legeltetni akarta”. Már megjelenése után két esztendővel kilép *Etelka* a könyvek lapjai közül. Azt írja a „Hadi és

más nevezetes történetek” című folyóirat 1790-ben: „A minapokban Almási Ignác urnak a szeptemvirátus tanácsosának egy leánykája lett s Ottiliának kereszteltetett. A budai magyar uraságok vetekedtek rajta, hogy lehetne az Ottilia nevet magyarul kitenni. Végre elvégezték magukban, hogy az Ottilia kisaszonyt Etelkának nevezzék. Annyira megtetszett Dugonics urnak Etelkáról irt könyve.”

Ez a divat még a múlt század végén is eleven erő volt a kislányok nevének megválasztásában. Mert még akkor is olvasták Dugonicsnak tüzes magyarsággal megírt regényét s a szép és talpraesett magyar lánynak, Etelkának ma már egy kissé kacskaringósnak tetsző mondatait, zamatos beszédét. Hallgassuk csak, hogy évődik Etelével, akitől az ármányos Róka — állítólag — megszerezte Etelka levelét.

„Turóra, Szarka, turóra! Van egy kevés szám-vetésem Kenddel. Ide szóra Leventa! — Most Én Tégedet a Lugba vetlek: és Szappan nélkül meg-moslak tudod-é mivel? Sujokkal, ama Tót Szappannyal. — Hát, Te Urfi úgy viseltél gondot az én levelemre, hogy az még Rókának is kezeibe juthatott? No! várrá! Szénnel irhatod a Kürtöbe szerencsés napod, mellyben töllem más levelet vészel. De még ez mind semmi. Meg-dögönyözlek annak idejében. E szorgalmatosságodért úgy meg-gyomrozlak: hogy még.”

De ne folytassuk, mert nincs szándékunkban új olvasókat toborozni Dugonics Andrásnak. Csak a mai Etelkának akartuk egy pillanatra felvillantani az egykori Etelkának, névadó ősöknek az alakját.

Mint tudjuk, mai keresztnéveinknek — a régi, pogánykori nevekkal ellentétben — már nincs önálló jelentésük. Persze abban a nyelvben, amelyből eredetileg származtak, volt jelentésük. A novemberi nevek közül például az *András* név azt jelenti, 'férfias', a *Tivadár* 'Isten ajándéka', a *Márton* 'harcias', a *Katalin* 'tisztá', a héber *Jónás* 'galamb' stb. Ma persze már senkinek se jut eszébe ez a jelentés egyik név kimondásakor se. De azért azt nem állíthatjuk, hogy a mai keresztnévek teljesen közömbös, csakis azonosításra szolgáló jelek volnának, mint mondjuk a New York-i utcák megjelölésére alkalmazott számok. Jelenetése ugyan igen kevésnek van, csak az olyanféléknek, mint *Ibolya*, *Virág*, *Bódog*, de azért mindegyiknek megvan a maga sajátos hangulata.

Aligha van ember, aki ne érezne, ne tenne különbséget név és név között olyanformán, hogy az egyiket szépnek, a másikat kevésbé szépnek, esetleg éppenséggel csúnyának érzi. Persze nemcsak olyan szélsőséges példákra gondolok, mint mondjuk a *László* és a *Tóbiás*, hiszen minálunk száz közül aligha akadna egy ember, aki a *Tóbiás* nevet szebbnek tartaná a *László*-nál. Egész bizonyos, hogy a legtöbb ember a saját ízlése szerint meg tud állapítani valamiféle értékrendet, sorrendet a ma leghasználatosabb, leggyakoribb nevek között is. Igaz, hogy ez a megállapítás aligha egyezne mások ízlésével, legföljebb igen sok ember szavazatából lehetne valami általánosabb érvényű igazságra következtetni. Az persze, hogy mi szép, mi nem szép — tudjuk az élet más területeiről — igen viszonylagos fogalom. Az egyiknek ez tetszik, a másiknak az, — ízlés dolga. Legföljebb azt tehetjük hozzá, hogy ezt az ízlést sok minden

befolyásolja. A neveknél maradvá: bizonyosan szebbnek tartjuk azt a nevet a többinél, amelyet olyasvalaki visel, akit szeretünk, becsülünk, nagyra tartunk. Másrészt meg az ellen-szenves emberrel kapcsolatos érzésünket — sokszor öntudatlanul — átvisszük a nevére is. Ki tudna például szokványosabb, mindennapibb, mondhatnánk elkopottabb nevet a *János*-nál. De Kosztolányi mégis ezt írja *Arany János* nevééről: „Micsoda bővös név. Milyen szerény és milyen önérzetes. Milyen tartalmas és milyen tündöklő is. Milyen komoly és milyen dal-lamos. Van-e ennél gyönyörűbb név?” (Lenni vagy nem lenni 167.)

De viselőjétől függetlenül is van egy-egy névnek sajátos hangulata. Próbáljuk csak ki! Egy regényben két férfi szerepel, nem ismerjük őket, csak a nevüket tudjuk. Melyik i d ő s e b b, *Géza* vagy *Zsigmond*? Melyik k ö v é r e b b, *Imre* vagy *Bálint*? Melyik b a j u s z o s, *Ervin* vagy *Dániel*? Melyik s z o m o r ú b b, *Tibor* vagy *Béla*? Melyik f ü r g é b b, g y o r s a b b, *János* vagy *Elemér*? Melyik b a r n a, *Endre* vagy *András*? Bizonyos vagyok benne, hogy a legtöbb ember a második névvel felelne ezekre a kérdésekre. Persze női nevekkal sokkal színesebb lenne ez a játék, csak több szempontból kockázatosabb is. Legfeljebb kinek-kinek saját kísérletezésre ajánlom, próbálja ki, milyen képzetei kapcsolódnak — mondjuk — a *Mária* név egyik-másik becéző változatához, azaz a *Maca*, *Marcsa*, *Marcsi*, *Marcsu*, *Manci*, *Manyi*, *Mari*, *Mári*, *Marika*, *Márka*, *Maris*, *Mariska*, *Mary* stb. nevek között hogyan osztaná ki például a következő jelzőket: kövér, sovány, előkelő, egyszerű, finom, közönséges, elegáns, rendetlen, szőke, barna stb. stb.

Mondanom sem kell, hogy az egyes nevekhez fűződő asszociációknak minden esetben megvan a maguk oka. Az előbbi névpárok például főként magas, illetőleg mély magánhangzóikban hordozzák a nekik tulajdonított hangulatot. De természetesen közrejátszhat egy-egy ismertebb regényalak vagy egy élő, nekünk nem közömbös személy, akinek egyéni tulajdonságait a nevére is átvisszük, illetőleg akinek neve őt idézi fel bennünk, jó vagy rossz tulajdonságaival, külső és belső jegyeivel együtt.

A névhez fűződő hangulat nemcsak egyénileg lehet más és más, jól észrevehetően változik térben és időben egyaránt. Ma ugyan — a falu és a város erős közeledése folytán — elég

kevés különbség van a városi és a falusi névdivat között, de néhány évtizeddel ezelőtt igen sok név elképzelhetetlen lett volna falusi ember számára. Ezelőtt 20—25 évvel például igen ritka volt, legfeljebb kivételképpen fordult elő egyszerű falusi családban a *Tibor* vagy a *Tamás* név. Az egytestvér, egy többől származó *Andor*—*András*—*Endre* közül is csak a középsőt választotta a falusi ember. Ugyanígy az *Anna*—*Anikó* névpárból a második nemrég még tipikusan városi, „uras” név volt a falusiak szemével nézve. Ugyanakkor egy-egy vidék névhasználatában is jelentős eltérés volt. Még nagyobb a változás, ha az egyes generációk névhasználatát nézzük, mi tetszett a régieknek, mi tetszik nekünk. Egyes, valamikor divatos nevek feledésbe merülnek, mások, az elfeledtek újból felbukkannak. A múlt század elején igen előkelő név volt a *Malvina*. Még Kosztolányi egyik novellájában is a *Malvin* névvel írja tele szobáját a szerelmes patikus. „A falon is: Malvin. A tükrön is: Malvin. Ez a gyógyszerész hideg és kegyetlen kedvese”. Manapság főként a humoristák kedvelik ezt a nevet. De ne személyeskedjünk mások rovására. A Kossuth-kultusz nyomán igen nagy volt a népszerűsége a múlt században a *Lajos* névnek is. Valljuk be, napjainkra már jócskán megkopott régi fénye. Ismét Kosztolányi egyik novellahőst idézhetjük tanúul: „Lajos, olvasta, milyen buta név, s nézte a kis s-et, melyet odavetett, az utolsó betűt.”

Azért a Lajosok védelmében megjegyozném, hogy ebben a megállapításban alighanem van némi túlzás is.

Mint tudjuk, asszonyaink néha leánykori nevüket használják, különösen olyanok, akik művészi vagy tudományos pályán jeleskednek. Ezt a szokást nem szabad helytelenítenünk, mint némely büszke férj teszi, ahogy hozzánk intézett levelekből látjuk. A feleség nem veti meg azzal férjét, hogy leánynevén szerepel, s a történettudomány és a szépirodalom sem sérti meg a nagy Hunyadi János emlékét, ha hitvesét *Szilágyi Erzsébet* néven emlegeti, nem csorbítja I. Rákóczi Ferencnek a tiszteletét sem, ha nejét (a későbbi Thökölynét) *Zrínyi Ilona* néven magasztalja. Mindez annak bizonyossága, hogy megbecsüljük a női nemet, a férfival egyenlő jogúnak ismerjük el a nőt. Túlzott büszkeséggel sem vádolhatjuk kitűnő asszonyainkat, akik nem akarnak híres férjük nevének fényében sütkérezni, hanem inkább a maguk tehetségével, munkájával érdemlik ki a hírt, nevet. Nemrég halt meg *Simonyi Mária*, a magyar színművészetnek egyik kiválósága; sokan nem tudták róla, hogy Móricz Zsigmondnak a felesége volt, mert nem szokta odatenni a maga neve mellé a nagy íróét. Van azonban egy másik kérdés is, amelyről még nem beszéltünk.

A körülöttünk élő népek nyelvében gyakoribb névhasználati mód szerint az asszony úgy nevezi meg magát, hogy keresztnevét férje családnevével együtt használja. Ezt a szokást utánozzák némelyek minálunk is, immár legalább száz éve. De mintha éppen manapság nagyobb volna a divatja. Így történik, hogy *Szabó Gáborné Kis Teréz Szabó Teréz*-nek mondja és írja magát, bizonyára azért, mert ezt rangosabbnak, előkelőbbnek érzi, pedig ez csak előkelősködés, ráadásul magyartalanság. Egy hetilapunkban arról olvastunk, hogy az Amerikába

szakadt és hazatérése közben elhunyt magyar írónak, Székely Jánosnak az özvegye Budapestre jött. Megtudjuk, hogy az özvegy Bársony Erzsivel, a magyar színpadon régebről ismert színésznővel azonos. A cikk szerzője *Székely Jánosné-t Székely Erzsi-nek* nevezi, mintha a *Székely Jánosné* vagy *Bársony Erzsi* név bántaná ízlését. A magunk ismerősei körében is nap nap után találkozhatunk ilyen idegenszerűen felemás asszonynevekkal.

Már csaknem száz évvel ezelőtt egy nagy költőnk megmondta a maga véleményét erről a kérdésről. Arany János egy 1863-ból való cikkében ezt írja: „Ha... a nő férjhez menetele után egész családi nevét megtartotta, az épen a nő-tiszteletből ered. A magyar nőnek, törvény szerint is, jogai voltak s vannak, melyekről nem mond le férjhez menetele által, s így családi nevét sem olvasztja férje nevébe. Mi volna ebben szégyenítő, megalázó? Bizony ma sem tudnók annyi derék magyar asszony családi nevét, ha eleitől fogva divatban lett volna így rejtegetni. »Szilágyi Erzsébet« például, hogy esik, ha így teszünk vele: Hunyadi Erzsébet szül. Szilágyi, vagy: Hunyadi-Szilágyi Erzsébet, vagy: Hunyadi Erzsébet. Valóban se magát, se dicső férjét nem kisebbítette, ha így írta: Szilágyi Erzsébet, Hunyadi Jánosné. Mivel szebb, ha mi német és francia szabású divatot kezdünk és folytatunk?»

Ezek Arany János szavai; gondolkozzunk el rajtuk. Elégedjünk meg a *Szabó Gáborné Kis Teréz*-, *Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet*-, *Petőfiné Szendrey Júlia*-féle magyaros asszonyneveinkkel, ne utánozzuk a nekünk idegen divatot. S még egyet: tüntessük el végre a *Szabó Gáborné* és *Kis Teréz* név közül a németes *született* szót. Semmi szükség rá. A budapesti telefonkönyvből örvendetes módon számízték, már csak egyik-másik dohos hivatali szobában tenyészik. Eresszük be oda is a jótékony friss levegőt!

Bizonyosan többen tudják, hogy közszevainknak nem kis része tulajdonnevekből, személy- és földrajzi nevekből keletkezett. Ismeretes például, hogy a *makadámút* nevében az első ilyenfajta utat építő MacAdam skót mérnök neve van, vagy hogy Julius Caesar nevének mindkét tagjából közszó lett; a *július* hónap és a *cézár*, meg a *császár*. De vajon tudják-e, hogy a bibliában található tulajdonnevek közül is több belekerült ilyen módon nyelvünkbe?

Kezdjük mindjárt *Ádámtól és Évától*, ahogy mondani szokták, ha valamit a legelején, nagyon messziről kezdenek. Kevesen tudják, hogy mai *kaján* szavunk voltaképpen a bibliai első emberpár elsőszülött fiának, a testvérgyilkos *Kain*-nak a neve. Eredetéhez képest ma már egy kissé szelídült a hangulata, leginkább a kárörvendő emberre mondjuk. S ki ne ismerné az igen nagy kort megért emberek nevét, a *matuzsálem* szót? Hogy irodalmi példát idézzünk, Petőfi így ír Kerényi Frigyeshez:

Hogy is feledhetnéd azt a napot?
Én részemről csak el nem feledem,
Legyen bár *Matuzsálem*-életem.

Ugyancsak Petőfi egy öreg asszonyt tréfás latinositással *Matuzsálemindá*-nak nevez a Bolond Istókban.

Nos, a Matuzsálem egy valóban „matuzsálemi” kort, majdnem ezer esztendő t megért öreg ember neve Mózes könyvében.

Amikor a társaság legfiatalabb tagjára azt mondjuk, hogy a társaság *benjáminja*, voltaképpen a bibliai Jákob szép

számú családjának legfiatalabb sarjadékára, Benjámira utalunk. De ma már nemcsak személyt nevezünk *benjám*-nak. Nemrég olvastam például egy hetilapunkban: „... a járműveknek ez a benjámija [ti. a légpárnás autó] a repülőgéphez áll legközelebb”. (Élet és Tudomány 1958. dec. 7.)

A szegény, elesett, nyomorék emberre azt szokták mondani: szegény *Lázár*. Mikszáthnál olvashatjuk, a Noszty fiúban: „Tóth Mihály úr, aki csak azt célozta, hogy *Lázároknak* és ügyefogyottaknak vigasztalást nyújtson, önmagának szerezte a legnagyobb vigasztalást”.

Babits egyik verse utal is a dúsgazdagok lakomáján éhező bibliai *Lázárra*:

Mint a *Lázárok* szeme a lakzin,
ha zúg az élet körülöttem,
tágul a szemem héja kapzsin.

Aki mindjárt mindent jelentett a tanítónak, így szokták csúfolni régen a gyerekek: „Árulkodó *Júdds*, kell-e piros tojás?” A *júddspénz*, *júddscsók* szó is ismeretes, de elsősorban az irodalmi nyelvben.

Gyakrabban használjuk a hitetlenkedő tanítvány, Tamás nevét ma is. *Tamás vagyok* valamiben, azt jelenti: kételkedem benne. „Ám hisz' próbálja meg, aki Tamás benne” — írja Arany János A nagyidai cigányokban. De mondjuk ezt is: *tamáskodom*; a kételkedő, az *tamáskodó*. Egyik napilapunkban ezt is olvashattuk: „... iszik egyet, megnéz, de igen *tamásul*, igen gyanakodva”.

Még csak egyet említsünk meg a közszóként használt bibliai tulajdonnevek közül, egy földrajzi nevet. Valóságos *Kánaán*, tejjel-mézzel folyó *Kánaán*, mondjuk a gazdag vidékre, gazdag országra — utalva az ígélet földjére, ahova Mózes vezette népét.

De persze nemcsak tulajdonnevek, hanem közszók, szólások, közmondások is vannak az említett forrásból szép számmal mai nyelvünkben.

A bibliai tereméstörténet alapján beszélhet például ma is egyik-másik ember tréfásan így a feleségéről: az *oldalbordám*. S aki olyan, hogy a szél majd elviszi, arra azt mondjuk, sovány, mint a *hét szűk esztendő*.

Különösen a szólások, közmondások formájában rögződött bibliai szövegrészek váltak maradandó részeivé a magyar nyelvnek. Mindnyájan ismerjük, csak nem tudjuk, hogy Mózes könyvéből való az egykori igazságszolgáltatás sarkalatos elve: *szemet szemért, fogat fogért*. „Aki másnak vermet ás, maga esik bele” — idézzük ma is a pórul járt cselszövőnek. Van olyan közmondás, amely a társadalmi változással időszerűségét veszti, másik meg éppenséggel közkeletűvé lesz. „Addig nyújtózkodjál, ameddig a takaród ér” — riogatták vissza, intették alázatra régebben azokat, akiknek úgysis nagyon rövid volt a takarójuk. Ma inkább ez a — szintén bibliai eredetű — közmondás járja: *Aki nem dolgozik, ne is egyék*.

A helynevek magyarázata iránt — érthető módon — szinte minden ember érdeklődik. Nyilván nem lesz fölösleges, ha most (dec. 25-én) megnézzük a magyar helyneveknek egy érdekes csoportját. Induljunk ki abból a feltett kérdésből, honnan ered, hogy keletkezett a Heves megyei *Karácsond* falu neve. Azt mindenki gondolja, nem is szorul bővebb bizonyításra, hogy ez a név a *karácsony* szóból ered. De hogyan? — A helységnevében a szóvégi *-d* régi magyar kicsinyítő képző, amely nagyon sok helynevünkben megmaradt. Budapest és Miskolc között, ahol *Karácsond* is van, sorjában a következő *d* végű neveket találjuk: *Mogyoród*, *Aszód*, *Dormánd*, *Kerecsend*, *(Mező)Kövesd*, *Tard*; ezekben és *Borsod* megye nevében is ez a *-d* kicsinyítő képző.

A *-d* képző leválasztása után visszamaradó *Karácsony* azonban nem közszó, karácsony napjának neve, hanem személynév. Erre mutatnak a *-falva* utótaggal alakult ilyen helynevek: *Karácsonfalva*, *Tiszakarácsonyfalva*, amelyek ugyanolyan nyelvi alakulatok, mint a *Jánosháza*, *Péterhida*, a név első része tehát nyilvánvalóan a birtokost jelenti. De ha nem volna is *Karácsonyfalva* helységnevé, akkor is bizonyosra vehetnénk a *Karácsond*-nak személynévből való származását, mert a középkor első felében gyakori keresztnév volt nálunk *Karácson(y)*. Azokat nevezték így, akik karácsonykor vagy karácsony táján születtek.

Nemcsak a *karácsony* ünnep szerepel személynévként. Az (1211-i) tihanyi összeírásban az egyik *Karácsony* nevű udvarnok fiának a neve: *Húsvét*. De ismerünk *Pünkösöd*-öt, *Kedd*-et, *Szerdát*, *Péntek*-et, *Szombat*-ot, s valószínű, hogy csak az adatok

gyér száma miatt nem ismerünk például *Csütörtök*-öt. Tehát voltak *Karácsony*, *Húsvét* stb. nevű emberek, s ezeknek a nevéből alakult a *Karácsony*, *Karácsond*, *Karácsonyfalva* és *Karácsonyfa* helységnév, de alakultak helységnevek a hét napjaiból keletkezett személynevekből is. Megemlíthetjük például, hogy Deák Ferenc birtokának, a Zala megyei *Kehidá*-nak a neve régebben *Kedhida* volt, tehát a *Kedd* napnév van benne, illetőleg az abból alakult személynév. Ugyancsak személynév az eredete a szintén Zala megyei *Kerkapéntekfalva*-nak, mert 1379-től kezdve több ízben *Péntekfalva* alakban említik az oklevelek, s csak az újkorban *Péntekfalva*.

A személynévből való *Péntekfalva*, *Péntekhidja*, *Szombatfa* stb. helyneveket azonban el kell választanunk azoktól, amelyeknek nevében nem személy neve, hanem valóban a napé szerepel. Ilyen is sok van: *Tardoskedd*, *Csíkszereda*, *Nyárádszereda*, tíz különféle előtagú *Szerdahely*, amelyek legnagyobb részét a Dunántúlon tűnnek elő, azután a Csallóközben *Csütörtök*, a Szepességben *Csütörtökhely*, *Szászpéntek*, *Péntekhely*. A Balaton déli partjától nem messze van több *Szombat* és *Szombathely* is. Ezek nevében őrzik annak a napnak az emlékét, amikor ott valaha a vásárt vagy ahogyan ma mondanánk: a piacot tartották. Némely helyen ez a középkori örökség máig fennmaradt. *Vasárnap* helynevünk nincs, de tudjuk, hogy eredetileg a vásárokat vasárnap tartották, az volt az ünnepi bevásárlás, pihenés és mulatás napja már jóval a honfoglalás előtt. Valószínűleg ide kell hát vonnunk a tucatnyi *Vásárhely* nevet is, amelyek közül leghíresebbek *Hódmező*-, *Maros*- és *Kézdivásárhely*.

Egy kicsit messze kalandoztunk a feltett kérdéstől, de akit nyelvünk és népünk múltja érdekel, bizonyosan nem rója fel nekünk.

ASZÓ ÉS ROKONAI

Nemrég a Magyarország című hetilapnak egyik példányát küldte el valaki hozzánk, megpirosceruzázva egy riportnak néhány sorát. Egy nótát idéz itt az újságíró, amelyet a Sárközben hallott:

Görögszóba, görögszóba
Nádfödeles a tanyám,
Oda gyere, oda gyere,
Hogyha szeretsz igazán.

Mi lehet ez a *görögszó*, kérdi levélírónk, vajon fatális sajtóhiba-e vagy az újságírónak rossz följegyzése? Hogy kerül a *görögszó* a Sárközbe, s különösen olyan *görögszó*, amelyben nádfödeles tanyák is vannak?

A kérdés csak az első pillanatra látszik ilyen talányosnak. Mint a cikkből kiderül, ez a szó a Tolna megyei Decs község határának egy részét jelenti, tehát dűlőnév, határnév. Nyilvánvaló, hogy valamilyen összetétel, a *görög* és a *szó* összetétele. A *Görög* nyilván nem a görög népre vonatkozik, hanem valamilyen *Görög* nevű emberre, akinek valamikor azon a területen szülője lehetett. A *-szó* pedig a régi magyar nyelvben egy igen gyakori térszínformának, az *aszó*-nak elváltozott alakja. Az *aszó* 'völgy, bevájás, időszakos vízlevezető árok' értelemben régen általános volt, helyenként ma is ismerik. A kérdéses *Görögszó* tehát egy eredetibb *Görögaszó* névből keletkezett, s itt eredetileg nem a szőlőhegyet, hanem valószínűleg a két hegy közti bemélyedést, völgyet jelentette. Maga a szó a ma már szintén elavult *aszik* ige folyamatos melléknévi igeneve, azt jelenti tehát: 'száradó'. Ma e szó rokonságából ezeket ismerjük:

aszal, aszály, aszú, az utóbbi főként jelzős szerkezetben: *tokaji aszú*.

Az *aszó* köznévi igen gyakori a magyar hely- és dűlőneveken. Mindenki ismeri a Balaton melletti *Aszófő* község vagy például a Pest megyei *Aszód* nevét. Az első nyilvánvalóan onnan kapta nevét, hogy lakosai kezdetben egy időszakos vízfolyás, száraz völgy elejéhez, bejáratához, fejéhez telepedtek. Az *Aszód* szóvégi *d*-jének ma már nincs értelme, a régi névadásban igen gyakori volt. Gondoljunk csak a *Kövesd, Farkasd, Adánd, Diósd, Bánd, Sárd* stb. helynévre.

Igen gyakori az *aszó* az egyes faluk határrész-nevei között. Hegyes-dombos vidéken szinte mindenütt előfordul az egész országban. Persze néha egy kissé megváltozott alakban, mint a kérdéses *Görögszó* is. Hogy is alakulhatott az *aszó*-ból *szó*, illetőleg pontosabban a *Görögaszó*-ból *Görögszó*? Az *aszó* a hangjának kiesésére igen sok példánk van olyan esetekben, amikor az összetétel előtagja, tehát az *aszó* előtti szó mássalhangzóval végződik. Így lett az egykori *Berekaszó*-ból *Berekszó*, a *Szikaszó*-ból *Szikszó*, a *Nagyaszó*-ból *Nagyszó*, a *Boraszó*-ból *Borszó* stb. Sokan már bizonyosan sügni szeretnék azt a példát, amelyet kihagytam, hogy tudniillik így lett *Szárszó* a *Szárazsó*-ból. Hát ez igaz is, meg nem is. *Szárszó* neve ugyanis nem a *szár* és az *aszó* összetételéből keletkezett, hanem — mint a régi oklevelekben több mint hét évszázaddal ezelőtt feljegyzett adatok bizonyítják — a *száraz* és az *aszó* van benne. Akkor még így mondták: *Szározoszou*. Ebből már a XIV. században *Szároszou*, majd *Szárazsó* keletkezett. E változás oka az a jelenség volt, amelyet a nyelvészetben *egyszerjésnek*, idegen műszóval *haplológianak* szoktak nevezni. E jelenségnek lényege az, hogy az ugyanazon szóban egymás után kétszer előforduló hasonló vagy azonos hangsor másodszeri ejtése gyakran elmarad. Így lett az eredeti *elegendő*-ből, *elegendő*, az *okvetetlen*-ből *okvetlen*, a *közvetetlen*-ből *közvetlen*, a *szám kivévetni*-ből *számkivévetni*, s így lehetett a most tárgyalt *Szárazaszó*-ból *Szárazsó*, majd az a kiesésével a mai *Szárszó*.

Az eddig elmondottakhoz fűzzünk egy általánosabb tanulmányt is. A régi magyar nyelvnek, a táj és a benne lakó nép egykori életének igen-igen sok emlékét tartják fenn a városok, faluk, hegyek, völgyek, folyók, utak, utcák nevei. Becsüljük meg őket, mert saját múltunkat becsüljük bennük.

A szavak eredetének magyarázata, fejtegetése, nyelvész kifejezéssel: az etimologizálás igen kedves szórakozása mindenkinek, akit a nyelvi dolgok érdekelnek. Alig van ember, aki ne volna rá kíváncsi, hogy például honnan származik, mit jelent szülőfaluja neve, vagy milyen eredetű, hogyan keletkezett a saját neve. A szófejtés persze nem egyszerű dolog, mert a név évszázadok folyamán sok változáson megy át, mai alakja sok esetben tévútra vezeti a hozzá nem értőt. Már egyszer beszélünk róla, hogy például Szárszó helynevéinknek semmi köze sincs sem a szár-hoz, sem a szó-hoz; eredetileg Szárazaszó volt, ami 'száraz völgy'-et jelent. A Szatmár megyei Ökörítő nevét legtöbben így elemeznék: ököri tó. Pedig a második tag nem tó, hanem itó; ma úgy mondanánk: itató. De vannak ezeknél meghökkentőbb példák is; egy erdélyi, nyáradmenti falu nevét régen így mondták és írták: Szentrontás. Ez a baljóslatú név nem egyéb, mint a Szenttrinitás-nak, a Szentháromság-nak az elferdítése.

Ilyenfélék jutottak eszembe, mikor néhány hónappal ezelőtt (1958. máj. 23.) ezt olvastam a Népszabadságban: „Zsebeháza — nevéhez híven — még a kicsiny dunántúli községeknek is az aprajához tartozik...” Ebből a mondatból az látszik, hogy az újságíró véleménye szerint a Sopron megyei Zsebeháza azért kapta nevét, mert kicsiny, szinte a „zseb”-ben elfér. Mai nyelvérzékünk nem is tiltakoznék ez ellen, hiszen nemcsak a valóban zsebben hordható tárgyakat (mint zsebkendő, zsebkés, zsebfésű, zseblámpa, zsebóra) különböztetjük meg így a nagyobbaktól, vannak olyan szavaink is, amelyekben a zseb előtag csupán azt jelenti: kicsiny. Nem hordjuk zsebben például a zsebszótár-t, sem a zsebrádió-t, még kevésbé a zsebcirkáló-t.

Ezeknek a szavaknak csupán az az értelmük: kis szótár, kis rádió, kis cirkáló. De ha jobban megnézzük a dolgot, mégis azt kell megállapítanunk, hogy a *Zsebeháza* névben aligha *zseb* szavunk rejtőzik.

Maga a *zsebkendő*, *zsebkés* összetétel is meglehetősen új. Régebben *zsebbe való kés*-ről beszéltek. „Elvesztettem a zsebbe való késem”, így szól a nóta is. Még újabb a *zseb* szónak 'kicsiny' értelemben való használata.

De okoskodhatunk más módon is. Lehet-e egyáltalán mai *zseb* szavunk településnév előtagja? Más szóval: van-e még egy olyan településnevünk, amelyben *zseb* szavunk előfordul? Ilyet bizony nem találunk, sem újabbat, sem régít. De régebben keletkezett településeink neveiben — amilyen a szóban forgó is — hiába is keresnénk *zseb* szavunkat, mert ez a magyar szókincsnek viszonylag újabb rétegéből való török jövevényszó, a hódoltság korából maradt nálunk.

Mi lehet hát falunk nevének magyarázata?

A *háza* utótag arra vall, hogy alighanem személynévi összetétellel van dolgunk, mint például a *Pálháza*, *Patóháza*, *Adorjánháza*, *Fábiánháza*, *Bókaháza*, *Józsefháza*, *Jakabháza* stb. esetében. A *Zsebe* valószínűleg valamelyik Árpád-kori személynév kicsinyítő képzős változata. Igen sok hasonlóan keletkezett nevet ismerünk. Így lett a régiségben a *Demeter*-ből *Deme*, a *Péter*-ből *Pete*, a *Fülöp*-ből *Füle*, a *Salamon*-ból *Sala* stb. A *Zsebe* a latin *Sebastianus*-ból lett *Sebestyén*-nel függhet össze. Ennek lehetett *s*-sel és *zs*-vel kezdődő kicsinyítő képzős változata a *Sebe* és a *Zsebe*. Mai családneveink között ugyancsak találunk erre a kettősségre bizonyítékot *Sebők* és *Zsebők* családnevünkben. Mind a kettő a *Sebestyén* megrövidült *Seb-* tövéből származik, megtoldva azzal a kicsinyítő képzővel, illetőleg képzőbokkal, amely többek közt *pufók* közszavunkban vagy az *Erzsók*, *Istók*, *Mihók* mai becéző keresztnévben vagy a *Bartók*, *Orbók* családnévben is megvan.

Nemrégiben kongresszusra gyűltek össze Budapesten a magyar nyelvészek, hogy a magyar névkutatás kérdéseiről tanácskozzanak; arról, hogy milyen eredményei vannak a magyar földrajzi- és személynév-kutatásnak, melyek a következő legfontosabb feladatok, milyen állapotban vannak a legrégebb magyar földrajzi- és személynév-anyagot tartalmazó, készülőfélben levő szótáraink.

Miért érdemes nekünk is megemlékeznünk erről az alkalomról?

A magyar szókincsnek mennyiségében is igen jelentős része nevekből, személynvekből, földrajzi és más nevekből áll. S ezeknek a neveknek bizonyos szempontból nagyobb fontosságuk van a tudomány számára, mint szókincsünk egyéb rétegeinek. Ezt nemcsak néhány szaktudós, a nyelvtörténet, településtörténet, művelődéstörténet és más tudományág kutatója érti meg, nyilvánvaló azok előtt is, akik e tudományágakkal sohasem foglalkoztak.

Nézzük csak földrajzi neveinket, a magyar városok, faluk, hegyek, völgyek, erdők, mezők, források, folyók, tavak neveit ebből a szempontból. Legtöbbjük a messze múltban keletkezett, s így voltaképpen a régi táj és az azon lakó egykori ember történetének emléke, életének tanúja. A mai Hódmezővásárhely például nevének első részében őrzi az egykor bizonyosan azon a tájon is élt állatfaj emlékét, akkor is, amidőn a hódoknak már hírük-nyomuk sincs. Ugyanígy a táj régi állatvilágára mutathatnak az ilyen nevek, mint *Belényes*, *Farkasd* vagy éppenséggel *Füred*, amely nem a *fürdő*-ről, hanem a *fürj* madárról kapta egykor a nevét. A mai ember aligha adná a

településeknek ugyanezt a nevet, hiszen nemcsak a bölények meg a farkasok, hanem még a fürjek is ugyancsak megritkultak. Ellenben *Vörösberény*-t a mai ember is nevezhetné *vörös*-nek, hiszen ugyanolyan pirosló színű földek veszik körül, mint akkoriban, mikor — évszázadokkal ezelőtt — ezt a jelzőt kapta. A föld minősége persze állandóbb, mint az állat- meg a növényvilág. Így bizony sok olyan helyet ismerünk, amelynek a neve igen csak ellentétben van mai állapotával. Az *Irtás*-nak közelében sincs erdő vagy fa, a *Tölgyes* nevű helyen — mondjuk — búza-tábla ring, az *Iharos*-ban nincs egyetlen *ihar* — más néven *juhar* — sem. Éppen a nevek mutatják, milyen volt a régi táj.

De nemcsak a tájra, hanem az egykori népre is árulkodnak a földrajzi nevek. Az ilyenféle nevek, mint *Oroszi*, *Olaszi*, *Lengyeli*, *Besenyőtelek* stb. például azt mutatják, hogy a szóban forgó település lakói valamikor más tájról ide települt, idegen nyelvet beszélő emberek voltak. S az egykori lakosság foglalkozásáról is vallanak a földrajzi nevek; a *Fazekasok rétje*, a *Csapók hídjá* például valószínűvé teszi, hogy az illető községben a fazekasok és a gubakészítők űzték egykor iparukat. De megőrökt egy-egy név másféle eseményeket is egy-egy község életéből. A szentgáli *Boronya halála*, *Fülöp halála*, *Tamás Gábor halála* nevű erdőrészek bizonyosan szomorú események emlékét őrzik.

Az említett nevek közül mindegyiket azonnal megértjük. Sok név azonban sokkal régebben keletkezett, mint ahogy a magyarság letelepedett mai helyére, tehát a nevek is — a megelőző népek emlékeiként és nyelvén — távolabbra mutatnak időben. Ezeket a neveket azonban már csak a nyelvtudomány módszereivel lehet megfejteni.

Nem minden haszon nélkül való persze az eredeti magyar nevek vizsgálata a nyelvtudományra nézve sem, hiszen nemcsak a táj és az ember, hanem a nyelv is régibb állapotában mutatkozik meg e nevek legtöbbszörében. Sok olyan szó fordul elő például a földrajzi nevekben, amely mai nyelvünkben már teljesen kiveszett, s egy-egy község földrajzi neveiből igen sokat megtudhatunk a régi lakók nyelvéről is. Az előbb említett faluban például ma már senki sem mondja a *fej*-re hogy *jé*, de a ma is élő *Arokjé*, *Veremjé* nevek azt mutatják, hogy régebben általánosságban ez járta. S a *hangya* szónak régi *hangyál* alakja is kiveszett, csak a *Hangyálos* dűlőnév őrzi.

Talán érthető ezek után, ha az eddigiekhez hozzáfűzzük: vigyázzunk ezekre a nevekre, őrizzük, tartsuk meg őket, mint múltunk értékes emlékeit. Különösen a földrajzi nevek viszonylag újabb keletkezésű rétegét, az utcaneveket fenyegeti sok veszedelem. Utcanevünk átcserélése sok esetben mechanikusan ment végbe; nemcsak az arra érdemtelenek neve került le az utcanév-táblákról, hanem — különösen vidéken — sok évszázados, történelmi érdekességű elnevezés is. Kár ezekért, mert a község múltjának sokszor igen jelentős emléke került sutba az ilyen cserével, s bizonyos, hogy Arany János vagy Ady Endre sem örülne az ilyen módon kapott kétezredik utcának!

VI.

SZAVAK, SZÓLÁSMONDÁSOK

Bizonyára sokan ismerik Juhász Gyulának ezeket a sorait:

Magyar volt, költő:
Átkozott, áldott!

Nyilván érthető is, miért került e versben egymás mellé ez a két, egymástól teljesen távol álló, sőt egymásnak teljesen ellentmondó szó. Azt azonban már kevesebben tudják, hogy az *átkozott—áldott* ellentétpár nyelvünk régi korszakában nem is volt ellentét, sőt ez a két szó valamikor azonos jelentésű lehetett.

Formailag nem nehéz ezt megmagyarázni, sőt talán elhinni sem: az *áld* ige gyakorító képzős származéka ez volt: *áld-koz*. Az *l* hang kiesése ilyen helyzetben természetes és igen gyakori, már a Halotti Beszédben is *l* nélkül olvashatjuk a *kiált ~ keált* igét, de mai nyelvjárásainkban, sőt a kevésbé gondos köznyelvben is gyakori a *volt, föld, zöld* helyett a *vót, föld, zöd*. A *d* hang pedig szabályszerűen *t*-nek hangzik ma is, így hangzott régen is a *k* előtt.

Az sem példa nélküli, hogy egy szónak kétféle, egymással ellentétes jelentése alakuljon ki. A latin *altus* egyformán jelent magasat is, mélyet is, a *sacer* szónak van 'szent' és 'átkozott' jelentése is. Idézhetünk magyar szót is: a *hírhedett* a múlt században még 'híres' és 'rosszhírű' értelemben is használatos volt. A *passzió* kedvtelést jelent, élvezetet, pedig az azonos latin *passio* 'szenvedés' jelentésű. Van a *szenvedés*-nek is egy ellentétes értelmű rokona, a *szenvedély*.

Nem meglepő tehát, hogy az *áld* és az *átkoz* összefüggenek, ellentétes jelentésük ellenére egy töről valók, közös forrásból

erednek. A közös jelentés azonban nem az *áld*, sem az *átkoz* mai jelentése. Az *áld* ige régen olyan értelmű volt, mint ma az *áldoz*. Így az Árpád-kori oklevelekben emlegetett *áldó-kutak* olyan források, amelyeknél pogány őseink áldoztak. De még a kódexekben is előkerül az *áld* ilyen jelentéssel; például az Apor-kódexben, a 65. zsoltár fordításában: „Velős áldozatokat *áldok* teneked”.

Hogy keletkezett most már az 'áldoz' jelentésű *áld* ige-nek, illetőleg gyakorító *áld-koz* > *átkoz* alakjának mai kétféle, ellentétes jelentése? Ennek pontos útját-módját ma már nehéz felfedni, de valószínű a következő:

Tudnunk kell, hogy az áldozat voltaképpen nem egyéb, mint a gonosz szellem haragjának kiengesztelése bizonyos tárgyaknak, sőt személyeknek feláldozásával. Így az a személy, akit *feláldoztak*, *megáldottak* vagy *elátkoztak*, olyan állapotba került, hogy élete emberi szempontból semmit sem ért. A kereszténység Isten-fogalma szerint azonban, ha valakit — a kereszténység elterjedése után — *neki áldottak* (mai nyelven: *neki áldoztak*), az a lehető legjobb kívánság volt.

Kellett lenni a magyar nyelv történetében olyan időnek, amikor mind az *áld*, mind az *átkoz* jelentése azonos volt: mind a két szó jelentette egyrészt azt, hogy 'a rossz szellemnek ajánl' és ezzel 'rosszat kíván', másrészt azt, hogy 'a jó Istennek ajánl' és ezzel 'jót kíván, jót ad'. Minthogy azonban olyankor, amikor két nyelvi formához két jelentés kapcsolódik, a jelentések megszoktak oszlani a két alak között, ebben az esetben is az *áld*-hoz az egyik, a jó értelmű, az *átkoz*-hoz a másik, a rossz értelmű jelentés tapadt.

Mindnyájan tudják, hogy beszédünk és írásunk között olyanféle kapcsolat, viszony van, mint apa és fiú között. Korban első a beszéd, s annak leszármazottja, függvénye az írás. Ha változik a nyelvünk, annak következményeképpen változik írásunk is.

Nos, most nézzük meg ennek a fordítottját. Mert arra is van példa néhány szavunk történetében, hogy az írás határozta meg a szó sorsát, kiejtését.

Bizonyosan ismerik *föveg* szavunkat. Nem a közbeszéd-ből, mert bizony ritkán használjuk, hanem inkább irodalmi emlékeinkből. Krúdy Gyulánál lépten-nyomon találkozhatunk ezzel a választékos, régies hangulatú szóval. A bársonyzékes lovag „*fövegét* a szék alá helyezte” — írja a Szindbád ifjúságában. Ugyanitt strucctollas *föveg*-ről is szól. De persze Krúdy előtt is igen gyakran használták íróink, főként a múlt században. Ez a *föveg* szó íráshibának vagy inkább nyomdahibának köszöni létét. Egy régi szótárunkban a nyomdász *söveg* (a mai *süveg*) helyett *föveg*-et talált szedni, összetévesztvén az akkor használt hosszú *f* betűt a hasonló *f*-fel, s így jött létre a *föveg* szó. Sokan azt hiszik, hogy a *fő*-vel, a fejjel van összefüggésben, mint a *kesztyű* a kézzel. Valószínűleg azért fordul elő itt-ott a *föveg* forma is, például Arany János Shakespeare-fordításában: „Megtépi tüske, galy, s egy-egy darab — Itt köntös-ujj, ott *föveg* — elmarad” (Szentivánéji álom). — Ugyancsak ebből a XVI. századi szótárból származik költői *nemtő* szavunk is: ez meg a 'teremtő' értelemben használt *nemző* téves nyomtatásból keletkezett. Költőinknek kedvenc szava volt a múlt században. Különösen a romantika korában karolták fel. Szoktak beszélni

„hazánk nemtőjéről”, azaz védő szelleméről, a szerelem nemtőjéről stb.

Ha már az irodalomnál vagyunk, említsük meg, hogy Katona Bánk bánjának egyik szereplője, Petur voltaképpen sohasem volt *Petur*, ez csak a *Péter* név régies írása. Katona tudatosan használta ezt a régi formát, abban a hiszemben, hogy egykor így is ejtették, pedig ez volt régi ejtése: *Pétür*. Azt írja a tragédia előszavában: „Ami a neveket illeti, minthogy Bánknak meg kell maradni, és nem lehet Benedek, ezért a többit is a régi mód szerént ejtem: Endre, Soma, Mihkál, Solom, és nem András, Sámuel, Mihály, Salamon”.

Joggal kérdezhetnék most már, hogy vannak-e olyan — írásképből származó — szavaink is, amelyek nem maradtak meg szűk irodalmi használatban, hanem köznyelvivé váltak.

Vannak ilyenek is. Hogy a neveknél maradjunk, itt van mindjárt a régi magyar *Géza* név, Géza fejedelmünk neve. Bizony ezt is csak a múlt század óta mondjuk így, a fejedelem korában még *Gyeücsa* volt, ma meg — ha folyamatosan élt volna a név — bizonyosan *Gyécsa* vagy *Décse* lenne. De az írott források alapján újítták fel a romantika korszakában, s így kapta — visszavonhatatlanul — mai hangalakját.

Vagy említsünk egy ismert közszót is: a *notesz*-t. Ez a szavunk igen fiatal, még száz esztendő sem ért meg nyelvünkben. Francia eredetű. A nálunk is forgalomba került jegyzetfüzeteken a 'jegyzet' jelentésű *note* szó többes számú alakja volt rányomva: *Notes*, amely a franciában ugyancsak *not*-nak olvasandó, ez volt a forrása *notesz* szavunknak.

Befejezésül idézzünk olyan példát is, amelyben nemcsak íráshiba, helytelen olvasás, hanem tudatos helyesírási változtatás adta meg egy szónak az új hangalakját.

Bizonyosan sokan tudják, hogy az *aki*, *ami* vonatkozó névmást régen nem írtuk egybe, hanem külön, s így ejtettük: *akki*, *ammi*. Nos, ez az írásmód bizonyos okból századunk elejétől kezdve hivatalosan megváltozott, s a változás eredménye az, hogy irodalmi és köznyelvünkbe ma már meglehetősen egységesen *aki*-t s *ami*-t mondunk. Pedig az egybeírás ellen olyan tekintély is tiltakozott, mint Arany János: „... az *aki* írás által oly kiejtés kap lábra, mely ellen minden igaz magyar nyelvérzék tiltakozik... lelkiösmeretünk mind halálíg borzadni fog *aki*-nak írni oly szót, melyet így volnánk kénytelenek olvasni: *akki*.”

Egy alkalommal Vörösmarty Petike című versét olvastam fel néhány iskolás gyereknek. A duzzogó Petike esetét, akit nagy szomorúságából anyjának semmiféle ígérete sem tud kimozdítani, sem a sarkantyús csizma, sem a rókaprémes mente, se bor, se galuska, csak a szomszéd kislány neve hallatára tér vissza belé a lélek. Az anya átlát a szitán, s így korholja csemetéjét:

Ármány adta Péterkéjél
Még mi nem volt a bibéjél!

.....
Nem kell neki róka málja,
Sem a szomszéd bibliája;
Nem kell neki bor, galuska,
De bezzeg kell a Juliska,
Bár negédes és hamiska,
De vidor, szép és piroska.

Bizonyosra vettem, hogy a felolvasott szakaszból elsősorban a *negédes* szón akadnak fönn, illetőleg ezt fogják kérdezni. De tévedtem, mert noha egyik sem ismerte ezt a szót, mindenik úgy gondolta, hogy érti; olyasmit jelent, mint az *édes*. Ez szerintük bele is illik a szövegbe, ráillik a szóban forgó leányzóra. Csodálkozva hallották, hogy a *negédes* azt jelenti: 'büszke, rátarti'. A Toldi Szerelmének két sorából is nyilvánvaló, hogy az *édes* és a *negédes* aligha azonos fogalom:

Szeme nyájas, szava édes,
Maga tetszős, bár *negédes* . . .

De mondom, nem ezen a szón ütődtek meg, hanem a *róka málja* kifejezésen. *Rókamáj*-nak gondolták, csak azt nem értették, mi lehet abban olyan jó, olyan kívánatos. Meglepődtek, mikor megtudták, hogy a *róka málja* ugyanaz, mint a *róka prémje, bundája*.

Alapjában véve nincsen benne semmi meglepő, hogy *mál* szavunkat ma már igen kevesen ismerik. Szótáraink szerint igen régóta az elavult szavak közé tartozik. Már a Czuczor—Fogarasi-féle, egy évszázaddal ezelőtt megjelent szótár is ezt írja róla: „A régieknél jelentette a négy lábú, nevezetesen prémes állatok hasát, valamint azon prém bőrt is, mely a hast takarja . . . Ez értelme, habár ritkábban, de még ma is ismeretes.”

Múlt századi íróinknál valóban elég gyakran elő is fordul, elsősorban a *rókamál, farkasmál* összetételben. Jókainál például ezt olvashatjuk: „Egy czifra mentéje lógott még a szegen: *rókamállal* bélelt, nyestprémmel beszegett”. Úgy látszik, *rókamáj*-nak is mondták a rókaprémet, mert másutt meg így ír Jókai: „. . . hátul a bakon két csatlós kapaszkodott, lódingosan, tarsolyosan, fehér tollbokréta a kalapjok mellett, hosszú zöld panyókamente *rókamájjal* a sarkukat verte”. Kiss Józsefnél is találkozunk vele, az *Ágota kisasszony* című versben:

Rókamállal bélelt ódon mente —
Főispánhoz másba dehogy menne!

Ha már szóba hoztuk, ismerkedjünk meg egy kissé jobban *mál* szavunkkal, mert érdemes rá. Voltaképpen nem is olyan ismeretlen számunkra, mint gondolnánk; használjuk is, csak valamelyest elváltoztatva, azért nem ismerünk rá.

Bizonyosan sokan ismerik ezt a kifejezést: *hasmánt* fekszik, *hasmánt* hever. A *hasmánt* a *hanyatt* ellentéte, a szóvégi *t* ugyanaz a határozórag, mint a *hanyatt, mögött, előtt, alant* stb. szavak *t*-je, a *mán* pedig tárgyalt *mál* szavunkkal azonos.

Ki nem ismeri azután a *sármány* (citromsármány) madárnevet? Ez eredetileg *sármál* volt, azaz 'sárga mellű'. A *sár* szó ugyanis régen a sárga színt jelentette, ma is megvan például a *sárarany*, a *sárfehér* és több más szóban. A *sármál* ~ *sármány* ugyanolyan alkotású név, mint teszem a *vörösbegy*. De ugyancsak a *mál* szó van az *aranymálú*, *aranymálinkó*, *aranymálingó*, *aranymáringó* (némely vidéken *sármáringó*) szóban is, amely a sárga-

rigó neve. Hogy a madaraknál maradjunk: régen a réti fülesbaglyot *málonfekvő*-nek is nevezték, azért, mert — mint a híres tudós, Herman Ottó írta —: „... ez a madár szeret a földön lelapulva, tehát *málon fekve* tartózkodni”.

De nemcsak a madárnevekből ismerjük *mál* szavunkat. Igen gyakran találkozunk vele például a hegyek, dombok elnevezéseiben. Ahogy beszélünk a hegy orráról, derekáról, lábáról, oldaláról, ugyanilyen szemlélet alapján beszéltek régen a hegy *mál-járól* is. Ez maradt fenn országszerte az ilyenféle nevekben, mint *Melegmál*, *Mézesmál*, *Királymál*, *Nyírmál*, *Szőlőmál*. Ez van a budai *Rézmál* névben is, legföljebb azt kell megjegyeznünk, hogy ez mindössze százegynéhány éves, egyidős az *Isten-hegy*, *Törökvész*, *Tündérhegy*, *Kurucles* és a többi névvel, amelylyel egy bizottság 1847-ben nemzeti ünnep keretében felváltotta a régi német elnevezéseket. *Mál* közszavunk már akkor sem élt, a nyelvelékekben jártas Döbrentei Gábor valószínűleg régi oklevelek alapján vagy más vidékek helynevei mintájára javasolta a *Rézmál* nevet.

OLTHATATLAN SZENEM

Beköszöntött a tél. A költői lelkületűek a jó meleg szobában téli versekre emlékeznek. „Hol a boldogság mostanában? Barátságos, meleg szobában” — vallják Petőfivel (Téli világ), s Arany Téli versére gondolva a kemence oldalán „fumigálják” a telet, vagy esetleg Kisfaludy Sándor Csobáncából idézik: „Új mellém a kandallóhoz, Fel van szítva melege . . .” Van olyan is — magános lélek —, akinek József Attila versét juttatja eszébe a tél:

Szép a tavasz és szép a nyár is,
de szebb az ősz s legszebb a tél
annak, ki tűzhelyet, családot
már végkép másoknak remél.

Kemence, kandalló, tűzhely — jól ismert, mindnyájunk által használt kifejezések, szimbólumai a kedves, barátságos, családdias melegnek. De idézhetnénk egy olyan költői példát is, amelyben az említett szavaknak egy meglehetősen ismeretlen színőmája fordul elő. Talán többen ismerik Berzsenyinek Barátaimhoz című versét. A költő a világ ferdeségeitől, csalárdságaitól kedvét veszve „mint az őszült kor, komor és magányos Rejteket választ, s *szenelője* mellett Tépi bajúszát”.*

A *szenelő*, amely mellé a kedvét veszített költő visszahúzódik, a mai embernek már alig mond valamit. Legfeljebb annyit, hogy valamiféle szénnel kapcsolatos tárgy lehet. Ha megnézzük a régi Tájszótárt, amely éppen Berzsenyi idejének nyelvállapotát tükrözi, abban már találunk felvilágosítást:

* L. a Merényi-féle kritikai kiadás jegyzeteit, 351. l.

szenelő Balaton melléki tájszó, azt jelenti, 'kandalló'. Ezt nyilván úgy értelmeznék sokan, hogy a szénnel való fűtésről nevezik *szenelő*-nek a kandallót. Csakhogy ellenvélemény is könnyen lehet. *Szén* a mi nyelvünkben általában annyi mint ásványi szén. Ha ezt mondom: *meghozták a szenet, szénnel tüzelünk, szenet találtak a Bükkben* — e mondatokban a *szén* mindig barna vagy kőszén jelent. De vajon már több mint százötven éve falun is ezzel fűtöttek volna? Arról nem is beszélve, hogy nehéz elképzelni, hogyan lehetett mai jelentésű *szén* szavunkból a 'kandalló', a 'fűtő, melegítő' jelentésű *szenelő* szó. Ha nyelvjárásainkat tovább vallatjuk, megkapjuk kétségeinkre a feleletet.

A készülő Magyar Nyelvatlasz adataiból azt látjuk, hogy köznyelvi *parázs* szavunk nyelvjárásainknak egy nem is kicsiny részében a *szén* szóval azonos értelmű. *Szén*-nek hívják a parazsat például Szabolcs—Szatmár megyében, az erdélyi magyar nyelvjárások nagy részén, a bukovinai székelyek között stb. Hogy ez valamikor az egész magyar nyelvterületen így lehetett, tehát hogy a *szén* szó 'parázs' értelemben ismert volt, annak bizonyítéka többek között az is, hogy az az eszköz, amellyel a kenyérsütő kemencéből a parazsat kihúzzák, ma is országszerte *szénvonó*, illetőleg ennek valamilyen alakváltozata: *szénvonyó*, *szénvanyó*, *szemvinyó*, *szivanó* stb. Talán csak Vas megye egy része kivétel, ott — *kuruglá*-nak mondják ezt az eszközt. Ismernek azután nyelvjárásaink még más ilyen szavakat is: a pizskafa, amellyel a tüzet élesztgetik: *szénszító*, a tűzhelynek van *szénhej*, *szénház*, sőt *színház* neve is. Alighanem a 'parázs' jelentéssel van kapcsolatban a babonás vonatkozású *szenes víz* kifejezés is, hiszen — mint sokan tudják — a szenes víz úgy készül, hogy a vízbe parazsat, *eleven szenet* tesznek.

Nyelvjárásaink vallomását bizonyítják régi nyelvemlékeink adatai is. Kódexeinkben ilyeneket olvashatunk: „El nem weez sem *zenben* sem *wyzben* sem hadban”. „Az németek Győr városát *szén*nel megégették”. Tehát régen azt mondták: *szén* és *víz* — ma így mondjuk: *tűz* és *víz*.

Érdeemes megemlíteni, hogy egyik nyelvészünk, Nyíri Antal véleménye szerint ez az egész magyar nyelvterületen ismert 'tűz, parázs' értelmű *szen* ~ *szén* szavunk jelentése eredetileg 'tapló, tűzi tapló' lehetett, akkor, amikor még az ismeretlen eredetű, de bizonyosan jövevény *tapló* szót nem ismerte a magyar nép. (L. Nyelv és irodalom I: 79—80.)

'Parázs' jelentésű *szén* szavunk különben fróink, költőink nyelvében sem ritka. Idézzünk befejezésül egy régebbi és egy újabb példát. Balassi Bálint nyilván a szerelem lángoló tüzére gondol, mikor ezt írja:

Júlia két szemem
Olthatatlan *szenem*.
Végzetlen szerelmem.

Évszázadokkal később József Attila költeményei közt is felbukkan ez a kép, a *szén*, az élet tüze, lángja, például a Flórának című versben:

Most azon muszáj elmerengnem,
hogy ha te nem szeretnél engem,
kiolthatnám drága *szenem*,
lehunyhatnám fáradt szemem.

A
s
ó
-
k
a
p
a
l
a
s
t
e
l
b
e
n
n
k
e
t
—
s
z
o
k
t
á
k
m
o
n
d
a
n
i
a
m
e
s
é
b
e
n
a
s
z
e
r
e
s
p
á
r
o
k
e
s
z
e
t
k
e
m
e
t
l
i
k
e
m
: h
o
l
t
o
m
i
g
l
a
n
-h
o
l
t
o
d
i
g
l
a
n.

Ez a *holtomiglan-holtodiglan* érdekes végződésével ma már teljesen hiányzik mindennapi nyelvünkől. Nem mondunk ilyesmit: ez a cipő már *holtomiglan* elég lesz nekem; ebben a szobában *holtodiglan* ellakhatsz stb. Csakis ünnepies, ritka alkalmakkor mondjuk vagy inkább írjuk le ezt a két szót. De rokonságuk is meglehetősen gyér ezeknek a kifejezéseknek. Ha kutatunk mai szókincsünkben, egy hasonló jelentésű, de szomorúbb körülmények közt emlegetett szóra bukkanunk, az *életfogytiglan*-ra. Még tovább keresgélve emlékezetünkben, eszünkbe jut a ritkábban előforduló *pediglen*, sőt talán az *ideiglenes* is. Ebben az *ideiglenes* szóban képző függeszkedett a *-len*, *-iglen* végződéshez, az *-s*, az *takarja* el szemünk elől az *-iglen*-t, és hirtelenében nem is gondoljuk, hogy az *ideiglenes* szó szintén ebbe a körbe való.

Körülbelül ennyit találunk mai nyelvünk szókészletében ezekből a *-lan*, *-len*, *-iglan*, *-iglen* végű szókból és származékaikból. Nem így volt régen. A középkor végétől egészen a múlt századig úgyiszlólván minden *-ig* ragos szónak megvolt az *-iglan*,

-iglen-es társa is. Ilyen alakpárokkal találkozunk az elmúlt századokban: *addig* : *addiglan* ; *alig* : *aliglan* ; *aratásig* : *aratásiglan* ; *izig* : *iziglen* ; *meddig* : *meddiglen* ; *míg* : *míglén*.

De hát mi ez a *-lan*, *-lén*? Bizonytalán két határozóragnak, az *l* és az *-an*, *-en* ragnak a bokra. Mint láttuk, a határvető *-ig* raghoz szokott csatlakozni. Előfordul azonban az *-ig* nélkül is. Már legrégebb magyar nyelvű kéziratok könyvünkben, a XV. század dereka tájáról való Jókai-kódexben találkozunk ilyen módon alakult ragos szavakkal: „*egészlén tele tölt*”, „*szeredára viradólan*”. De ismerünk *inkáblan*, *tehátlan* szót is. Ez a *-lan*, *-lén* így szerepében rokon a *-lag*, *-leg* és az *-n* határozóraggal, hisz az *egészlén* azt jelenti: 'egészen', a *viradólan* pedig: 'virradólag' vagy 'virradóan'.

A *holtomig* és a *holtomiglan* meg a többi hasonló rövidebb és hosszabb alak között tehát nincsen jelentésbeli különbség, de van stilisztikai; a ritkábban használatos *holtomiglan*, *holnapiglan*-féle szóalakok választékosabb, ünnepibb hangulatúak rövidebb társuknál, és ódonabbak is. Figyeljünk csak Vörösmarty Hűség című költeményének végső soraira. A férfihoz fordulva így szól a költő:

... ha ...

Kész lennél e nagy mondásra:
»Holtomiglan, holtodiglan«; —
Térj eszedre! féld a szégyent,
Mondd helyébe: »holnapiglan!«
És ne kívánj lehetetlent;
Mert, akarja bár szívében,
Meg van írva sors könyvében:
A leány hú nem lehet —
Férficsontból vétetett.

Mi ez a *hadd* s miért szokták ezt így is mondani: *hagy*? : „*Hagy* mulatom ki magam igazán.”

Ha jól meggondoljuk a dolgot, magunk is hamar kitaláljuk, hogy a *hadd* szó azonos lehet a *hagy* igének ezzel a felszólító módú alakjával: *hagyd*. Ahelyett, hogy *hagyd el*, a mindennapi beszédben azt mondjuk: *hadd el*. A címül idézett nótaszövegben és még sok-sok más példában: *hadd* nézzem meg; *hadd* szóljon; *hadd* menjen, ha menni akar; *hadd* aludjék, ha már annyira álmos — mindebben ráhagyást, megengedést fejez ki a *hadd* szócska.

Hogyan vált a *hagy* ige felszólító módú alakjából pusztán ráhagyást, megengedést kifejező, jelentés nélküli szó? Figyeljük csak meg a következő példát — ha ugyan az eddigiekből ki nem találtuk magunktól is —: *Engedd már, én is hadd nézzem meg*; vagy még világosabban beszélő példával: *Engedd, hadd nézzem meg*.

Eredetileg a *hadd* éppen úgy önálló állítmány volt, mint az *engedd*. Azt jelentette tehát, hogy 'hagyd, engedd'. Önállóságát veszve azonban egybeolvadt az utána következő tárgyi mellékmondatral, formaszóvá, jelentését vesztett viszonyító elemmé vált.

Van még sok más szavunk, amely hasonló módon keletkezett. — Hogy a ráhagyást, megengedést kifejező szavak körében maradjunk, lássuk a *jöllehet* megengedő kötőszó történetét.

Régen a ráhagyást, megengedést néha a *lehet* igével fejezték ki. Ez főmondata volt egy utána következő alanyi mellékmondatnak, amelyet vagy a *hogy* kötőszó vezetett be, vagy pedig — gyakrabban — kötőszó nélkül kapcsolódott a főmondat-

hoz. A Döbrentei-kódexben olvashatjuk például ezt: „*lehet lélek kész, de test beteg*”. Más esetekben melléknevet használtak (mint néha ma is) megengedő, ráhagyó kifejezésként: „*Igaz, te érdemlenéd meg, de engedd oda neki*”; „*Jó, te nem tetted, de te tanácsoltad*”.

Az is megtörtént gyakran, hogy két ilyen szó került egymás mellé, két megengedő, ráhagyó kifejezést használtak egyszerre, egymás mellett; *jó, lehet, hogy te nem tetted, de...* Mikor a *jó* és a *lehet* egymás mellett állt, az *l* hang megnyúlt a két magánhangzó között, és megszületett a *jöllehet* kötőszó. Tudatos régiességeként Arany Toldijában is találkozunk vele a régebbi szerkesztési módnak megfelelő használatában; „Nem hozok a házra semmi veszedelmet, *Jöllehet* hogy éjjel járok, mint a lélek”.

Még a *jöllehet*-nél is könnyebben elemezhető a *tudniillik* magyarázó kötőszó. Világosan két részre válik: *tudni* és *illik*. Eredeti szerepe és használata pontosan megfelel a mai *tudni való, hogy* kifejezésnek.

Az *akar* igének valószínűleg eredetileg is személyrag nélküli alakjából lett az *akár* megengedő-választó kötőszó; a népnyelvben *akar* alakja is használatos. Ennek a kialakulását egy kissé nehezebb megérteni, mint az eddigiekét. Az *akár* kötőszó ugyanis valamikor felszólító vagy kérdő alakú föltételes mondat lehetett. Ez a mai mondat: *Akár életemet is odaadom* — eredetileg ilyen formájú lehetett: *Akard!* vagy *Akarod?* *Életemet is odaadom*. Vagy nézzünk egy másfajta példát: *Akár száz, akár ezer forintba is fogadok*. Mindkét esetben azt jelentette eredetileg az *akár*, hogy 'ha akarod'. Ebből a jelentésből megérthetjük mind a megengedő, mind a választó kötőszói szerep kialakulását: *Ha akarod, életemet is odaadom; Ha akarod, száz, ha akarod, ezer forintba is fogadok*.

Mai nyelvünkben a *kend*, a nyelvjárásokban élő számos változatával együtt (*kelmed, kied, kéd, ked*), de még a *kegyelmed, kigyelmed* is egyáltalán nem tiszteletet kifejező megszólítás. Sőt sokszor éppen sértő. Közömbös megszólításként csak a falusi öregek beszédében fordul elő. A *kegyelmed* talán mindenkinek eszébe juttatja a *kegyelmes* szót. A felszabadulás előtt még így kellett kezdeni a miniszterhez szóló beadványt: *Nagyméltóságú Miniszter Úr! Kegyelmes Uram!* — Ugyanaz a megszólítás, ugyanaz a jelző járt neki, amellyel a keresztény hívő az Istent tisztelte meg: *kegyelmes Istenem*.

Bármilyen messze került is egymástól értékben a *kegyelmes uram* és a *hajja ke* megszólítás, ezek bizony egy töről fakadtak, mindegyik a *kegyelem* szóból ered. Nézzük meg legalább vázlatosan az életútjukat.

Kegyelmet csak fölöttünk, sőt magasan fölöttünk levők oszthatnak. Gondoljunk csak ilyen példákra: *Istennél a kegyelem; az államfőhöz folyamodott kegyelemért*. Kezdetben tehát — a dolog természeténél fogva — a *kegyelmed, kegyelmes* megszólítással is a rangban magasabbakat illették. A hatalmas Batthyány Ferencet például 1530-ban egyik embere, Akács Pál „kegyelmes uram”-nak szólítja, levelének bevezető mondata pedig így hangzik: „Szolgálatomat korosként ajánlom *kegyelmednek*, mint uramnak.” A XVI. század második felében azonban már egyre ritkább a *kegyelmed*-nek ez a használata. Ekkor kezdik egyenrangúak is így tisztelni egymást. Sőt ebben a korban rendszerint a nemesi renden levőknek kijáró megszólítás volt. Alispán írja alispánnak, főbíró főbírónak, nótárius nótáriusnak, a *nagyságos* című főúr, például egy Drugeth vagy egy Báthori a megyei alispánnak

vagy valamelyik familiárisának. A XIX. század elején már nem is divatos a *kegyelmed* megszólítás. Gondoljunk csak Petőfi költeményére, „A régi jó Gvadányi”-ra. Ebben a költő többek között a *kegyelmed* szó használatával éppen az elmúlt kort idézi: „*Kegyelmednek* már rég pihen a pennája, *Kegyelmednek* régen megnyílt a sír szája”. A *kegyelmed* megrövidült alakjai, amelyek falun részben ma is élnek, egy ideig teljes jogú változatai lehetnek az eredeti szónak. 1710-ben II. Rákóczi Ferencnek Bercsényi Miklóshoz intézett levelében olvashatjuk a következőket: „Az mint *kiend* mondja: kevés szóval sokat hazud a török.” Minthogy azonban a levél további folyamán *kegyelmednek* szólítja hadvezérét, nyilvánvaló, hogy ez a *kiend* ebben az időben semmivel sem volt alóbbvaló a *kegyelmed*-nél. Nem is lehet pontosan megállapítani, hogy mikor vált a *kend* és *kelmed* azzá, amivé vált. A Pesti Divatlap mindenesetre már 1844-ben így ír: „Semmivel sem bántathod úgy meg [a kisvárosi embert], mint ha *kend*-nek mondd; ha hibázott, nevezd gazembernek, zsvány-nak, csak *kend*-nek ne csúföld, mert ezzel megöled, óh csak ez egy szót törölhetné ki örökre beszéd módjából.”

Minthogy a *kegyelmed* és a belőle rövidült *kelmed*, *kend* ennyire elértéktelenedett idő jártával, a társalgási nyelvnek szüksége volt olyan szóra, amellyel pótolja őket. A német *Sie*, a francia *vous* megfelelőjéről kellett gondoskodni. A XIX. század elején a *kegyed* és az *ön* váltotta fel az értékét veszített *kegyelmed*-et. A *kegyed* Szemere Pál alkotása, s ma már csak finomkodó öregurak beszédében képzelhető el, még ott is komikusan hat. Az *ön*-t Széchenyi teremtette, él ma is, de inkább csak a hivatalos írások stílusában.

Az udvarias társadalmi érintkezés nyelvi eszközei közül nem a *kegyelmed*, *kend* az egyetlen, amely ilyen nagyot veszített értékéből az idők folyamán. Bizonyára sokan tudják, hogy a *nagyságos* cím valamikor az erdélyi fejedelmek szokásos megszólítása volt.

A *kegyelmes* és a *kend* közti óriási különbségre pedig idézhetjük az ugyancsak egy töről fakadó *tekintetes* és *tés* analógiáját. Mindenki tudja, milyen sértés lett volna valamikor, ha a „*tekintetes* asszony”-nak azt mondta volna valaki: *tésasszony*.

Nemrég a következőt kérdezte tőlem valaki: „Tessék megmagyarázni, mi az értelme a *nesze* szóban a *-sze* szótagnak. Előfordul-e ez még más szavunkban is?”

Levélírónk jó érzékkel tagolta a kérdéses szót, noha a legtöbb ember már egységes egésznek érzi, nem gondol a *nesze* összetett voltára. A *-sze* úgynevezett nyomósító szócska; ugyanez van meg mély hangú változatban, tehát *-sza* alakban a *nosza* indulatszóban. Bizony, más olyan köznyelvi, tehát általánosan használt, mindenki által ismert szót, amelyben ugyanez a szócska még megtalálható volna, aligha ismerünk. (A *persze* egészen más eredetű, a latin *per se* átvétele, tehát nem tartozik ide, mint levélírónk gondolja.)

Egészen másként látjuk a kérdést, ha nemcsak mai köznyelvünket nézzük, hanem megvizsgáljuk kissé nyelvünknek a múltját is.

Nem is kell a nagyon távoli múltba menni: XIX. századi íróink nyelvében már elég sűrűn találkozunk a kérdéses szócskával. Csak egy-két példát említettünk: a *monddsza*, *addsza*, *jersze* meglehetősen gyakran előfordul a legtöbb klasszikus költőnél.

Mindnyájan emlékezünk Petőfinek ezekre a soraira:

A kocsmából meg már régen

Kikopott az emberségem.

„*Addsza* — ne!”

Ilyen szépen főznek le.

De idézhetünk Arany Toldijából is:

...Vitéz! *addsza* kezed:

Te sem bántál soha, én sem sértettelek.

A Csongor és Tündében így beszél a kalmár Csongornak:

Itt van zsebemben a tündér világ,
Itt láthatod meg, *jersze*, légy buvár.

Ez a *jersze* ma már bizony szokatlan, különösen a mindennapi nyelvben, de még a *jer* is, hiszen mai beszédünkben nem így szoktuk használni a *jön* ige felszólító módjának második személyét. Azt mondjuk: *jöjj*, vagy még egyszerűbben, köznapi formában: *gyere*. A *jer*, esetleg a *jövel*, *jöszte* alakkal inkább csak irodalmi művekben találkozunk. Az irodalomban nem szokatlan, legfeljebb egy kissé régies ízű, igen alkalmas arra, hogy a múlt idők szellemét, hangulatát felidézze.

Nem is csoda, hiszen minél messzebb megyünk vissza időben, annál többször találkozunk vele versben, prózában egyaránt: „*Jersze*, emlékezzünk mostan mi nagy dolgokról” — így kezdődik egy versünk a XVI. században. A másik meg: „*Jersze*, emlékezzünk az örök Istennek Csudálatos nagy hatalmaságáról.”

Nyelvemlékeink tanúsága szerint nemcsak a *jersze* és néhány társa volt régen igen gyakori, hanem egyáltalán a *-sza*, *-sze* nyomósító szócska hozzájárulhatott, illetőleg hozzájárult a legtöbb ige felszólító módjának, ritkábban kijelentő módjának második személyű alakjához. Pontosabban szólva eredetileg csak a *-sze* nyomósító szócska, s csak később alakult ki a mély hangú szavak után a megfelelő mély hangú forma is, a *-sza*. Más szóval a *jersze* és az *addsza* kettősség a régiségben nem volt meg. Ez nem valami egyedülálló jelenség a régi magyar nyelvben, hiszen mai többalakú ragjaink is egyalakúak voltak valamikor. A *-nak*, *-nek*, a *-szor*, *-szer*, *-ször*, a *-ban*, *-ben* változatokból például csak ezek a magas hangú formák éltek: *-nek*, *-szer*, *-ben*. Így olvashatjuk a legrégebb magyar nyelvemlékben, a Halotti Beszédben: *pukulnek*, *halálnek*, *paradicsumben* stb. Még XVI. századi emlékeinkben is előfordul: *másodszer*, *harmadszer*.

Ezért találjuk a régi frásokban ezeket az igealakokat: *gondoljátoksze*, *mutassátoksze*, *nyújtsadsze*, *láhaddsze* stb.

Ezt a nem hasonult formát a mai napig is megőrizte például az 'add ide' jelentésű nyelvjárási *acce* szó, amely az *add* és a *-sze* összetételéből keletkezett.

Az *acce* szót nemcsak a nyelvjárást beszélők használják, előfordul a kevésbé igényes mindennapi nyelvben is. Csak persze

amikor kimondjuk, egyáltalán nem gondolunk e szó összetett voltára. Amint nem gondoljuk például, hogy az ugyancsak nagy körben ismert és használt *hoci* — *nesze* kifejezés első része, a *hoci* is a *-sza* nyomósító szó emlékét őrzi. Ez tudniillik a *hoccide* formából rövidült meg, az utóbbi pedig a *hozd* + *-sza ide* összevont alakja.

Nyelvjárásaink általában igen sok olyan régiséget őriznek meg, amely majdnem vagy teljesen kiveszett a köznyelvből. Nem csoda tehát, hogy ma is van még nyelvjárás, amelyben elevenen él a *-sza*, *-sze* nyomósító szó is. Zágonban például, Mikes Kelemen szülőfalujában ilyen szavakat, szókapcsolatokat jegyeztem föl egy nyelvjáráskutató út alkalmával: *mutassadsza*, *állít-sadsza meg*, *csináládsza jól*, *hívádsza föl* Anna nénit, *húzádsza* elébebske, azaz: 'húzd kissé előbbre', *addsza ide*, sőt minthogy az *addsza* többé-kevésbé elvesztette már nyomósított jellegét, még egyszer megismétlik a nyomósítást, így: *addszaddsza ide*.

Valljuk meg, az idén (1960-ban) nem dicsekedhattünk a nyarunkkal. A naptári kánikulai napok idején nem a hőséguta, hanem igen gyakran a megfázás fenyegetett bennünket. Ha már igazi kánikulánk nem volt, vigasztaljuk magunkat azzal, hogy legalább beszélünk róla, milyen nyelvi érdekességei vannak ennek a fogalomkörnek.

Itt van mindjárt maga a *kánikula*. A jelentését mindnyájan tudják: a nyár legforróbb, legmelegebb részét hívjuk így. Nyilván olyanok is vannak, akik ráismernek benne a 'kutya' jelentésű latin *canis* szóra. A Nagy kutya csillagkép egyik csillagának a neve a *canicula*, más néven kutyacsillag vagy Sirius. A régiek hite szerint akkor kezdődnek az év legmelegebb napjai, amikor ez a feltűnően ragyogó, kékes fényű csillag először látható a hajnali égen.

Persze sokan azt gondolják, hogy ezenkívül aztán aligha van valami, amit a *kánikula* szókincséből meg kellene magyarázni, mert hiszen azt mindenki tudja, mi az a *meleg*, *melegség*, *hőség*, *forróság* stb. Ez igaz. De azért akad egy-két megjegyezni való.

Hő, *hőség* szavunkat ugyan mindenki ismeri, de mégsem gondol rájuk, ha ilyen mondatokat hall: beszél *hetet-havat*, meglátogatja *hébe-hóba*. Pedig bizony ezekben is megtaláljuk a *hő* szót, csak kissé elrejtve.

Kezdjük ott, hogy a *hő* (Nyelvtörténeti Szótárunk adatai szerint) régen így hangzott: *hé* vagy *hév*. „Sem hideg nem vagy, sem *hév*” — olvassuk egy régi írásban. Egy XVI. századi orvosi könyv pedig ezt írja: „Ha az heusegre heu természetű oruosságot chynálnak, az is artalom”.

A *hő*-nek *hév* formája ma is él, de ma már átvitt értelemben használjuk. *Heves* emberről, *heves* indulatról beszélünk, de *heves* vasról, *heves* vízről nem. A régi formát a *Héviz* földrajzi név őrizte meg, s *Hejőcsaba*, *Hejőpapi* község nevének első tagja. Meg azután a *hébe-hóba*, a *hetet-havat*, amiről beszélni akarunk.

A *hébe-hóba* ma azt jelenti: 'néha-néha'. Régen pedig ez volt a jelentése: 'nyáron-télen, melegben-hidegben', mai sorrend szerint 'télen-nyáron, hidegben-melegben'.

Így szól például egy XVI. századi ének: „Jámbor attyafiai, kic egymással tarttyác barátságokat, télben, nyárban, *hében*, *hoban*, hidegben, készec szolgálni egymásnac mindenben”.

Pázmány Péter egyik prédikációjában már nem valóságos telet és nyarat jelent: „Ne itillyék, hogy hivatalyoknak eleget tesznek, ha *hébe-hóba* lágy beszédekkel inték fiokat.”

De hogy tartozik ide a *hetet-havat*? A mai ember ebben az ikerszóban könnyen a *hét* és a *hónap* szót sejtí, pedig nem így van. Régen ezt így mondták: beszél *hevet-havat*, azaz meleget, hideget, tehát mindent összezagyvál, egybe nem tartozó dolgokat összehord. Lehet, hogy a *hevet-havat*-ból egy régebben jól ismert szólás hatására lett *hetet-havat*. Aki még meg sem melegedett valahol, de már igen otthonosan viselkedett, arra mondták régen: sem *hete*, sem *hava*, s már parancsol.

Talán nem meglepő ezek után az sem, ha megmondjuk, hogy *hős* szavunk is a meleg jelentésű *hő* származéka. A *hős* szó régebben 'fiatalember'-t, 'legény'-t jelentett. „Nőtelen rideg avagy *hős* legény” — olvassuk egy régi írásban. A legénykort *hőskor*-nak is mondták régen. Egyik kódexünkben is ez olvasható: „A palotaba feel neueltetuen, az *hőskorsagnak* alapatiara jutha”.

S e régi *hős*-ök között is akadtak sokan, akik jobban szerették a kalandokat, mint a tanulást. Ezért írja egy szerző a XVII. század elején: „Az nemes hőselkedéshöz léssen jób kedvek, hogy nem az studiumhoz”.

Még folytathatnánk a sort, de itt az ideje, hogy abbahagyjuk, különben ránk olvassák a *hetet-havat*...

MIÉRT RÁNTOTTA A RÁNTOTTA?

Azt kérdezi a Minőségi Nyomda egyik dolgozója, miért hívják a 'sült tojás'-t *rántottá*-nak. Válaszoljunk rá nyilvánosan, hátha mást is érdekel ez a kérdés.

Kezdjük azzal, hogy a zsírban sütött habart tojásnak ugyan valóban *rántotta* a hivatalos neve, s ez országszerte ismeretes is, a valóságban mégis a magyar nyelvterületnek igen kis részén nevezik így.

A Dunántúl nagyobb részén *süttojás* (vagyis sült tojás) a neve. Dél-Somogyban s az Őrség néhány falujában *zsirostojás*, Baranyában *kajdena*, *kajdina*, ritkábban *kajdona*, *kajgona*, *kajgonya*; északnyugaton *rénye*, a Dunától keletre és az északi területen pedig szinte kivétel nélkül *rátotta* a neve, *n* nélkül.

A *rántotta* szó rokonságát keresve nyilván sok embernek az 'ide-oda húzgál, ráncigál' jelentésű *ránt* ige jutna eszébe. Persze a két szó jelentése igen távol áll egymástól, nehéz volna a kettő közti kapcsolatot megtalálni. Valószínű, hogy nincs is a két szónak — a véletlen hangtani azonosságon kívül — semmi köze egymáshoz. Annál jogosabban kereshetjük a *rántotta* rokonságát két másik ételnevünkben: a *rántás*-ban és a *rántott csirkében*.

Persze ez is magyarázatra szorul, mert bizony nem kell ingyencnek lenni, hogy megállapítsuk, elég messze esett a *rántás* a *rántottá*-tól, hát még a *rántott* húsoktól.

A dolog nyitja az, hogy volt a régi magyar nyelvben egy 'süt, pirít' jelentésű *rát* ige, s ebből keletkezett mind a mai tájnyelvi *rátotta*, mind a köznyelvi *rántotta*, mind pedig a *rántás* és a *rántott* szavunk. Ez az ige eredetileg *n* nélkül hangzott, s valószínűleg a 'húzgál' jelentésű *ránt* ige hatására vett fel ez is *ránt*

formát. Már évszázadokkal ezelőtt előfordul *rát*, *rátt* és *ránt* alakban egyformán.

A XVI. századból való Radvánszky-féle szakácskönyvben például ilyeneket olvashatunk: „A borju májat ... nyersen szel-delik és úgy *rántják* az faolajban” (37); „Hányd az serpenyőben az lisztes csukát az hév vajba, mikor *megrátod*” (108). Ugyanab-ban a könyvben megtaláljuk *rántó*, illetve *rátó* alakban a sütő-edény nevét is: „Tölts az *rátóban* az forró halhoz egy kevés száraz morzsolt kenyeret” (152); „Az agyagos *rátóban* vajot melegítvén” (163).

A 'süt' jelentésű *rát* ~ *ránt* igéből való származás már ért-hetővé teszi a *rántás*, a *rántotta* és a *rántott* (*hús*) rokonságát, a szó az ételek készítésének módjára utal, annak pedig leglényege-sbb része és közös vonása a s ü t é s.

A régi 'süt' jelentésű *rát* ~ *ránt* igének emlékét köznyel-vünkben csak a felsorolt ételnevek őrzik. Nyelvjárásaink ismerői azonban még sok egyébvel tudnák gazdagítani ezt az adattárat. A bukovinai székelyek például *rátott*-nak nevezik a fánk nál nagyobb, zsírban sült kelet tésztát. Ugyancsak a székelységben gyakran találkozunk a *rántott hús* névvel, de ez náluk 'pörkölt'-et jelent. Egy sepsiszentgyörgyi ismerősömtől tudom, hogy náluk a hagymás zsírban sült krumpli neve: *rántott krumpli*, a 'párolt káposzta' pedig *rántott káposzta*; ugyanez a jelentése él az utóbbinak a Szamosháton is. A Magyar Tájszótárban ilyen adatot is olvashatunk a Székelyföldről: *elrándul* (a szalonna, hús), azaz 'elpörköldik', tovább sül, mint kellene.

A *rántotta* tehát azért 'sült tojás', mert a *rántott* a régi nyelvben azt jelentette: 'sült'. A szó végén levő *a* nagy valószínű-séggel birtokos személyrag: a *rántotta* szó tehát ebből a birtokos szerkezetből rövidülhetett: a *tojás rántotta*, azaz 'a tojás sültje'.

SZEMES ÉS SZEMTELEN

Bizonyosan emlékeznek Arany Jánosnak erre a tréfás kis sziporkájára:

A kalapom cilinder,
Nem holmi csekélység:
Ha fölteszem: magasság,
Ha leveszem: mélység.

Ezek a sorok jutottak eszembe, amikor egy budapesti rádióhallgató kérdésén gondolkoztam: Miért *szemtelen* a *szemtelen ember*? Hiszen a *szemtelen* azt jelenti, hogy 'szem nélkül való', pedig aki *szemtelen*, az nagyon is *szemes*. (Majd a végén kiderül, hogy kerül a *cilinder* és a *szemtelen* egymás mellé.) A *szemtelen* valóban azt jelenti eredetileg, hogy 'szem nélkül való; vak', és mikor először előfordul írásban, ebben a jelentésben találkozunk vele: *A szemesek szemeket mind itt elvesztik, azoknak itt szemet ad isten, kik csupa szemtelenek* — olvassuk Sylvester szövegében. Azonban a XVI. század végén már mai jelentésében is él a szó, Pázmánynál pedig nemcsak *szemtelen ember*, hanem *szemtelen merészség* is található.

Szemtelen szavunknak ez a nagyon is rövidre fogott története persze még nem ad választ a kérdésre. Mielőtt azonban megkeresnénk a választ, néhány hasonló példát hadd említsek meg. Először is tudjuk mindnyájan, hogy a *szemes* szónak is van ugyanolyan jelentése, mint a *szemtelen*-nek. Elég, ha erre a közmondásra utalok: *szemesnek áll a világ*. Azt is mindenki tudja, hogy a *pojátlan*, *van pojája* és *nincs pojája valamit megtenni* ugyanazt jelenti. Ezek aránylag újabb szülöttei nyelvünknek, és egészen durva kifejezések. De *arcátlan* vagy *orcátlan* szavunk jelentése

azonos ezeknek a durva kifejezéseknek a jelentésével, s már a XVI. század óta él nyelvünkben. Heltai Gáspár írásában olvashatjuk ezt a mondatot: „Az Úr küld tereád *orcáulan* népet”. Ugyancsak a durvább kifejezések közé tartozik és az *orcáulan*-nal azonos jelentésű a *van bőr a képén* és *nincs bőr a képén*.

Továbbra is kérdés marad azonban, mi lehet az oka annak, hogy alakilag, szerkezetileg ellentétes szavak, kifejezések azonos jelentésűek. Mi lehet az oka a végletek ilyenféle találkozásának? Két véglet, alaki szempontból tekintett két véglet találkozik ezekben az esetekben egyazon jelentésben: *szemes* annyi, mint *szemtelen*, *szemtelen* annyi, mint *szemes*, *van bőr a képén* annyi, mint *nincs bőr a képén*. A végletek találkoznak — szokták mondani —, de nem véletlen, hogy a felsorolt példákban ezek az alaki ellentétek egy jelentésben találkoztak.

Kezdjük a kért *szemes* — *szemtelen* párral. Ismerjük azt a szólásunkat: *majd kiszül a szeme*. Azt is tudjuk, hogy a jelentése: 'nagyon szégyelli magát'. A *szemtelen* ember tehát azért *szemtelen*, mert még szeme sincs, ami kiszülhetne szégyenében. Mindent tesz és mond anélkül, hogy szégyenérzet támadna benne. A *szemes* pedig az, akinek nagyon is van *szeme*, mindent felfedez, meglát, amire szüksége van, nagyon is tudatosan tör céljai felé, nincs tekintettel semmire, mindent tesz és mond anélkül, hogy szégyenérzet támadna benne, — éppen úgy, mint a *szemtelen*. Az egyiknek nincs szeme, ami kiszülhetne szégyenében, a másiknak nagyon is van, és ezért nem sül ki.

Ugyanígy magyarázhatjuk a többi felvett példát is. A szégyenkezés külső jele az arc elpirulása. Aki *arcátlan*, arra mintegy kijelentjük, hogy még arca sincs, ami elpirulhatna a szégyentől. Viszont akinek *van pofája* vagy *van bőr a képén*, az azért nem pirul el szégyenében, mert nagyon is vastag a bőre.

Az eltérő szemléletről eredő alaki különbség így oldódik fel az azonos jelentésben, s így állhat elő az a nyelvi különösség, hogy a *van* egyenlő a *nincs*-cel, és a *nincs* egyenlő a *van*-nal. Ahogy a *cilinder* hol magasság, hol mélység. Attól függ, honnan nézzük.

LEHET-E CSINOS, AKI CSINTALAN?

Bizonyosan sok embernek ötlött már fel az a kérdés, mi lehet az összefüggés a *csinos* és a *csintalan* szó között.

Leginkább olyankor juthat ez kinek-kinek eszébe, amikor olyan kislányt lát, akit *csinos*-nak is lehet mondani, meg *csintalan*-nak is. Éppen az a feltűnő, az a furcsa szeszélye a nyelvnek, hogy két egymás mellett megférő, sőt gyakran együtt járó tulajdonságot ellentétes értelmű képzők segítségével fejezünk ki. Az *-s* képző valamivel ellátottságot fejez ki, a *-talan*, *-telen*, illetőleg az *atlan*, *-etlen* pedig valamitől való megfosztottságot. Az, ami *színes*, nem lehet *színtelen*; ami *szagos*, nem lehet *szagtalan*; a *hálás* ember természete ellenkezik a *hálátlan*-éval; a *hasznos* munka sohasem *haszontalan*; az ember vagy *nős*, vagy *nőtlen*, harmadik megoldás nincs; továbbá az is elképzelhetetlen, hogy valamely jármű *zajosan* s egyszersmind *zajtalanul* közlekedjék.

Bizony eltelt nyelvünk életében néhány évszázad, amíg a *csinos* és *csintalan* ellentéte elhomályosult.

Maga az alapszó, a *csín* már meglehetősen régóta kezd kimmenni a használatból; ma már szinte egyáltalán nem használatos. Azonban némely, ma is járatos kifejezésben fennmaradt ez a szó, mégpedig eredeti jelentésében. Ha azt mondjuk valakiről, hogy ismeri valamely dolognak *csínját-binját*, akkor ezen azt értettük, hogy ismeri annak rendjét-módját, minden fortélyát. *Csínján* bánni valakivel, valamivel azt jelenti: szép szerével, módjával bánni vele. E példákából az látszik, hogy a *csín* eredetibb jelentése: valaminek a rendje, módja. A *csín* szó aztán később nemcsak rendet, módot jelentett, hanem éppen fortélyos módot, sőt magát a fortélyt, a furfangot is. Ezt a jelentést máig is

őrzi a *csín* szónak egy — eredetileg nyelvjárási — alakváltozata, amelyet ma már külön szónak érzünk: a *csíny*.

Mit jelenthetett tehát régen a *csinos* melléknév? Pusztán annyit, hogy 'rendes'. A *csintalan* meg azt, hogy 'rendetlen'. Ez utóbbira vall például egy XVII. századi levélnek a következő mondata: „Alázatosan kérem nagyságodat, kegyelmesen megbocsásson, mert az posta nem vár, azért irok ily *csintalan* állapottal”. Tehát régebben a két melléknév jelentése éppen úgy szemben állt egymással, mint ma a *rendes* és a *rendetlen* vagy a *hibás* és a *hibátlan*. Könnyen megérthetjük azt a fejlődést, amely a *csinos* mai jelentéséhez, tehát az eredeti *rendes*-től a mai *szép*-ig vezetett, hiszen ma is sokszor arra mondjuk, hogy *csinos*, aki vagy ami kellemes külsejű, *rendes*, *tiszta*, *takaros*, — akár *csinos leány* az, akár *csinos öltözet* vagy *csinos szoba*. De nem kell különösebben magyaráznunk a *csintalan* melléknév jelentésfejlődését sem. Az eredeti 'rendetlen' jelentésből könnyen válhatott 'szertelen, szeleburdi, nyugtalan' és végül a mai köznyelvi 'pajkos, hamiskodó'.

A szétágazó jelentésfejlődésre több ilyen példát is bemutatunk. Ma már senki sem érzi a *hirtelen* melléknevet, illetve határozószót a *híres* ellentétének, amint arra sem gondolunk, hogy a *hirtelen* a *hír* főnév származéka. Pedig ez valóban így van: a *hirtelen* eredetileg azt jelentette, hogy 'hír nélkül való'; az, amit nem előz meg a híre, amire nem számítunk, ami tehát váratlanul, meglepően jelentkezik vagy megy végbe.

Vagy itt van végül az a szavunk is, hogy *idétlen*. Mindnyájan ismerik, azt jelenti: 'ügyefogyott, félszeg, ostoba, ízléstelen'. Bizonyosan nem is gondoltak rá, hogy ez ugyanúgy az *idő* szóból származik, mint az *időtlen*. Eredetileg koraszülöttet, az ideje előtt született jelentette, s csak később jutott el — de természetes jelentésfejlődéssel — mai értelméhez. Úgyhogy ma már az *i d ő s* ember is lehet néha *idétlen*.

TEPERTŐ ÉS TÖPÖRTYŰ

Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy egy-egy fogalomra a magyar nyelvben nemcsak egy, hanem két-három, sőt több megnevezés is van, de ezek közül legtöbb esetben határozottan meg tudunk jelölni egyet, amely a többi fölé emelkedik, amely — a többi megnevezéssel ellentétben — általános érvényű, úgy mondjuk, köznyelvi vagy irodalmi megnevezés. Aligha van már valaki az országban, aki ne tudná, hogy a *tik* és a *tyúk* közül az első csak tájszó, hogy a *kacsa*, *kácsa*, *réce*, *ruca* szavakból meg mindinkább csak az első, a *kacsa* emelkedik ki, válik köznyelvivé. Az sem kétséges, hogy például jól ismert csípős növényünknek országszerte igen sokféle neve van: *csójján*, *csóvány*, *csihány*, *csinál*, *csana*, *csena* stb., de írásban mégiscsak egyetlenegyét használunk, a *csalán*-t.

Persze nem mindig ilyen könnyű a döntés. Dobos Klára például — másokkal együtt — azt kérdezi, hogy is mondjuk helyesen: *tepertő* vagy *töpörtyű*. Az iskolában is sokat vitáztak erről, s az üzletben, ahol dolgozik, szintén nem tudtak megegyezni a dologban.

Próbáljunk most valamiféle választ adni a kérdésre, de magukra vessenek a vitázó felek, ha egyikük se lesz megelégedve a felelettel. — Azt nyilván mindenki érzi, hogy a vitás két szó közeli rokona egymásnak. Olyan viszonyban vannak egymással, mint — mondjuk — a *csengető* és a *csöngettyű*, a *pergető* és a *pörgettyű* szó vagy — némi eltéréssel — a *serkentő* és *sarkantyú*, *forgató* és *forgattyú*, *pattantó* és *pattantyú*, *billentő* és *billentyű* stb. (Mai helyesírási szabályzatunk szerint ezekben a szavakban mássalhangzó után *ty*-t, magánhangzó után pedig *tty*-t írunk.) Mind a *tepertő*, mind a *töpörtyű* egy ma már kihalt *tépër* ~ *töpör*

ige származéka. Rokonai közé tartozik például *töppedt*, *töpörödik*, sőt *törpe* és *töpreng* szavunk is.

Arról tehát szó sincs, hogy akár a *tepertő*, akár a *töpörtyű* magyartalan volna. Tájnyelvi elterjedésüket nézve — mint az egyik legnagyobb nyelvtudományi vállalkozás, a készülő Magyar Nyelvatlasz térképeiről leolvashatjuk — meglehetősen nagy területen ismerik mindegyiket. A *töpörtyű* egészen általános a magyar nyelvjárásterület északnyugati részén, valamint a Duna—Tisza közének nyugati felében. A *tepertő* viszont az északkeleti részekén általános, ezt használják Nógrádtól Szatmárig. Erdélynek nagy részén pedig egységbe forr a kettő a *töpörtyű* formában.

Igen nagy területen ismeretes a *töpertő* is. Így mondják (némi változtatással) Vas megye legnagyobb részében, a Duna—Tisza köze keleti felén s nagyjából Szolnok vonalától délre igen nagy területen. Ezekén kívül még más megnevezései is ismeretesek e fogalomnak. A Balaton körül például főként *pörce*-öt esznek, de már Zala és Veszprém megye északi részén a *csörge* járja. Előfordul aztán néhány faluban a *pörke*, *koporc*, sőt a *kurcina* is. Mindez azonban nem döntő arra nézve, melyik a köznyelvi, melyik a tájnyelvi.

Nézzük meg, hátha íróink egységes állásfoglalása útba igazít bennünket.

Az Akadémiai Nagyszótár céduláit forgatva, találunk irodalmi példát szép számmal akár a *tepertő*, akár a *töpörtyű* szóra. Gárdonyinál például — az Ida regényében — arról beszélgetnek, hogy „a *tepertős* pogácsába kell-e rum, vagy nem kell?”. Az ínyenc Krúdy Gyula sem veti meg ezen a néven a szóban forgó ételt: „...a legválasztékosabb *tepertős* pogácsák, a sódarral együtt főtt hideg tojások is elfoglalták...helyüket...tartóikban az asztalnál”.

De — úgy látszik — *töpörtyű*vel nem kevésbé finom az étel, mint *tepertő*vel. Kemény Zsigmond például így ír a Rajongók-ban: „Van *töpörtyűs* lángolóm is és egy tésztába sült derék sonkám”. Kisfaludy Károly szerint pedig „édesen vonzó a *töpörtyűs* kása”.

Úgy látszik tehát, hogy íróink sem voltak egységes állásponton a *tepertő* vagy *töpörtyű* kérdésben. De ugyanígy vannak szótáraink is. Balassa József szótára *töpörtyű*-párti, szerinte népies (azaz tájnyelvi) a *tepertő*, *töpertő*. Bárczi Géza Szófejtő

Szótára is a *töppörtyű*-t veszi elsőnek, ezt tartván főbb formának. Más szótárak meg éppen ezt tartják tájnyelvinek.

Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára például a *töppörtő* alakot veszi címszónak, ugyanígy a Ballagi-féle szótár is (A magyar nyelv teljes szótára). A Szamota—Zolnai szerkesztette Oklevélszótárban meg már a *töppörtyű* alatt találjuk a szó változatait. A legújabb véleményt készülő Értelmező Szótárunk képviseli. Ebben (egyelőre még kéziratban) a *töppörtő* a köznyelvinek minősített forma.

A vitatkozóknak mindezek alapján azt mondhatjuk: akár az egyik, akár a másik formát választják, mindegyik helyes, hiszen az egyedüli köz- és irodalmi nyelvi forma még nem vált ki a *tepertő* — *töppörtő* — *töppörtyű* változatok közül. Én magam, hogy leadjam szavazatomat, a *töppörtyű* szót használom szóban és írásban.

A Rádió 1959. március 14-i „Petőfi útja” című ifjúsági előadásában azt a megállapítást hallottuk, hogy Petőfi gyermekkorában volt Félégyházán egy vendégfogadó, melyet „tulajdonosáról” *Duttyán*-nak hívtak. Az egyik rádióhallgató azt kérdezi, milyen eredetű név ez a *Duttyán*, s csakugyan tulajdonosáról kapta-e nevét a szóban forgó vendégfogadó?

A felolvasás szerzője nyilván tévedett, mikor a számára furcsa és érthetetlen *duttyán* elnevezést a tulajdonos nevével vélte megmagyarázhatónak. Bizonyára nem tudja, hogy van nyelvünkben egy *duttyán* köznévi is, mely jelentésénél fogva könnyen válhatott a kis vidéki vendégfogadó nevévé. Ez a *duttyán* ugyanis török eredetű szó, és jelentése: 'sátor'. Szegeden a lacikonyha neve *duttyán*, a piaci sátoros kávémérés pedig *kávé-duttyán* (Csefkó, Szállóigék 130). A szegedi világ nagy ismerője és ismertetője, Tömörkény István le is írja egy régi tárcájában ezt a Szeged vidéki népnél ismeretes, könnyen fölállítható és szét-szedhető vászonsátrat: „A két végén van két nagy karó egyenesen, mert a földbe ásattak. Azokra más karók keresztben következnek s minderre ponyva terül. Vászonból való sátorponyva ez, ami ugyan nyáron éppen nem fogja a nap melegét, de télen legalább beereszti a jó friss levegőt. Alattok pedig asztalok vannak, továbbá földbe vert cövekeken a lócák: az egész készség olyan, hogy fél óra alatt kocsira lehet hányni és szaladni vele máshová. Még az öregek találmánya ez, ama régi sátorkorszakból, mikor ló hátára tették a házat s odább vitték egy napi járófölddel. Ez a *duttyán*.” („A *duttyán*” I. Magyar Nyelvőr 27 : 222.) Ugyancsak Tömörkény a „Jegyenék alatt” című novellás kötetében ezt a *duttyán* nevezetű vászonsátrat vendégfogadói szerepben

mutatja imígyen: „A *duttyán* a lóvásárok hotelje s valamely igen foltozott vászonsátorból áll. Abban bort mérnek, sört is és ott sütik a híres cigánypecsenyét.”

A Tömörkény bemutatatta „lóvásári hotel”-től már csak egy macskaugrás választ el bennünket a félegyházi vendégfogadótól, a *Duttyán*-tól, nemcsak azért, mert Félegyháza nincs messze Szegedtől, hanem azért is, mivel a kis vendégfogadó, a vásárosok igényeinek kielégítésére szolgáló, kezdetleges beszálló vendéglő minden tekintetben igen hasonló a bort, sört mérő, cigánypecsenyét sütő lacikonyhához, a vászonsátoros *duttyán*hoz.

Támogatja megállapításunkat Móricz Zsigmond „Rózsa Sándor” című regényének leírása is a *duttyán*-ról: „(Az) alsóvárosi templom mellett van a *duttyán*. Búcsúkor szokott mindenféle 'duttyánt' rakni a polgár. *Duttyán* a leveles szín, amelyben bort mérnek és hurkát, kolbászt, semmi mást.” (L. Magyar Nyelvőr 75 : 362.) A *duttyán*-t különben ismerteti Bálint Sándornak nemrég megjelent Szegedi Szótára is ugyanilyen magyarázattal. Bizonyára a félegyházi vendégfogadó udvarán is — mint régebben a vidéki beszálló vendéglők legtöbbszörében — ott volt ez a leveles szín, a *duttyán*; a fogadó tehát nyilván erről, nem pedig a tulajdonosról kapta a nevét.

Egy falusi boltban láttam még régebben ezt a fölírást: „*Hozomra* nem adok.” Ha válaszolniok kellene, mit mondanának, milyen szó ez a *hozom*: ige vagy főnév? Hasonlóképpen vagyunk a címben említett *adjonisten*-nel is. A *fogadjisten*-ről még valahogy csak elmondhatjuk a közmondás szavaival hogy, olyan „amilyen az *adjonisten*”, de az utóbbinál már nem üthetjük el tréfával a dolgot. Feleljünk tehát: Elvesztheti-e egy igealak sajátos igei szerepét?

Igen, elvesztheti. Szókészletünk kincsesbányájában jó néhány olyan igére akadhatunk, amely nem igei, hanem egyéb, leginkább főnévi vagy melléknévi szerepet tölt be. Alakját tekintve ige, funkciója szerint névszó. Nézzünk meg most néhányat!

Ha valaki nagytű, akkor a barátai, ismerősei azt mondják róla: „Ez aztán *eszem-iszom* ember!” Aki pedig gyámoltalan, tehetetlen, mamlasz, arra azt mondják: *teddide-teddoda* ember. Az igealak a jelen esetben melléknévi szerepű. A *nefelejcs* is igealak, mégis mindenki a virágra gondol, mert annak a nevéül honosodott meg. De ugyanígy vagyunk a *nebáncsvirág*-gal is, amelyet sok vidéken csak *nebáncská*-nak neveznek. És még tovább sorolhatnám a példákat, szinte vég nélkül.

Hogyan keletkeznek, illetőleg hogyan változtatják meg funkciójukat ezek a szavak? Hogy erre felelhessünk, próbáljunk meg néhányat közelebről is szemügyre venni s nyomon követni a múltba. Íme a vallomások:

Vagyon szavunk ma ingó és ingatlan értéktárgyak bizonyos összegét jelenti, mindazt, ami valakinek birtokában van. *v a g y o n*. Szándékosan használtam ezt a ragos formát, mert a mai *vagyon* főnevünk nem más, mint a *van* ige egykor álta-

lános *vagyon* alakja. Ezt világosan tükrözi a ma is használatos szólás: *Jobb a vagyon a nincsennél.*

A kis zugkocsmákat, kétes hírvű mulatókat ma többnyire *lebuj*-nak nevezzük. Ez a szó körülbelül százötven éve ismeretes nyelvünkben, régen azonban csak pincekocsmát jelentett. Így mindjárt megoldódik a rejtély, mivel a jámbor utasnak valóban le kellett bújnia, le kellett botorkálnia a keskeny lépcsőn, ha be akart jutni a csapszékbe. Eredetileg tehát a *lebuj* szó is igealak: a *lebújjik* igének felszólító alakja. Hasonló alakulású a *Betekincs* csárda is, csakhogy itt a *Betekincs* inkább tulajdonnévé fejlődött.

Ha valakit, főleg gyermeket megfenyegetünk, néha így fakadunk ki: „Na megállj csak, majd lesz neked *nemulass!*” A *ne mulass!* kifejezésnek ez a főnévi használata szintén nem új keletű, hiszen már a múlt század közepéről olvashatunk például ilyet: „Ha tüstént nem lődulnak, hát lesz *ne mulass!*”. S ha valakire ilyen módon ráripakodtak, valóban minden ok megvolt arra, hogy az illető az ígért *nemulass*-tól azaz büntetéstől, fenytéstől tartva csakugyan elveszítse a kedvét afféle mulatozástól. Ezért olvashatunk már egy múlt század eleji regényben egy bizonyos fenyegetésről, amely „kit-kit *ne mulassra* intett”.

Ehhez hasonló, de talán még érdekesebb *haddelhadd* szavunk története. Jelentése nagyjából ugyanaz, mint a *nemulass*-é, eredete azonban másféle. A *majd lesz haddelhadd*: fenyegetés körülbelül azt jelenti: „Úgy megverlek, hogy majd kiabálni fogsz, hogy *hagyd el, hagyd, ne bánts!*” Régibb alakja nem is *haddelhadd* volt, hanem *hadd-el hadd-el*, sőt *hagyd-el hagyd-el*. Egy példa a XVII. századból: „E vala ónéki a *hagyd el hagyd el*, ott vala bezzeg a dolognak bökkenője”.

Abban a hiszemben mondtam el ezeket a találomra, mementóként kiragadott példákat, hogy ezek nyomán az olvasóknak is kedvük és merszük támad hasonlók gyűjtésére. Ha kereshetnének van, néhány ilyen szóra befejező szavaimban is rábukkanhatnak.

Az „Autó—Motor” című szaklap szerkesztője arról értesített bennünket, hogy pályázatot hirdetett lapjukban: ajánljanak az olvasók az *úrvezető* szó helyett megfelelőbb, jobb, időszzerűbb kifejezést.

Úgy gondoljuk, érdemes magát a dicsérendő vállalkozást megemlíteni, de az eredmény is méltó arra, hogy tovább adjuk.

Mindnyájan tudjuk, ki — vagy ki volt — az *úrvezető*. Azt az embert nevezték így, aki saját autóját vezette, megkülönböztetésül a fizetett gépkocsivezetőtől.

Az *úrvezető* szót már régebben sem találták jónak a nyelv-művelők. A Magyarosan (5 : 55) például ezt írja róla: „Józan magyar ésszel azt hihetné az ember, hogy az *úrvezetők* urakat vezetnek.” Általában csakugyan így is van. Gondoljunk csak a *kocsivezető*, *idegenvezető* vagy a régebbi *székérvezető*, *vakvezető* szóösszetételre. A Magyarosannak egy másik cikkírója egyéb jelentéstani kifogást említ. Úgy gondolja, hogy az *úrvezető* szóban az *úr* azt jelenti, hogy úri gondolkodású, előkelő magatartású, ez pedig nem férhet össze például a lapoknak azzal a híradásával, hogy: egy részeg *úrvezető* botrányt okozott (10 : 56).

Nekünk már nagyobb kifogásunk lehet és van is az *úrvezető* szó ellen. Eljárt fölötte az idő! Elmúlt az az idő, amikor kínosan meg kellett különböztetni egymástól urakat és nem urakat, amikor nagyon vigyázni kellett arra, nehogy a kormánykeréknél ülő autótulajdonost valaki gépkocsivezetőnek, sofőrnek nézze. A mai autótulajdonosok már nem ismerik ezt a szégyent, sőt nyilván elismerésnek veszik, ha valaki képzett, gyakorlott gépkocsivezetőnek tekinti őket. Azt írja az egyik pályázó,

Dorogi Lajos Tatabányáról: „Nagyon jól emlékszem rá, hogy 15—20 évvel ezelőtt úgyszólván csak a nagytőkéseknek, bankároknak, földbirtokosoknak, arisztokratáknak és hasonló embereknek volt autójuk, akik a dolgozó nép nyakán élősködtek. Ma viszont orvosoknak, művészeknek, bányászoknak, mérnököknek, munkásoknak is van magánautójuk. Ezekre az emberekre nem illene az »úrvezető« kifejezés”.

Nos, ha nem illik rájuk, mit javasolnak nekik a pályázók? Sok mindent. Az egyik a *népautós*-t vagy a *polgári autóvezető*-t tartaná helyesnek. Más a *sajátkocsis*, az *egyéni vezető* mellett dönt. Szép számmal érkeznek furcsa szóróvidítések is: *mavez* (magánvezető), *makove* (magánkocsi-vezető) stb. A pálmát, illetőleg a pénzjutalmat Varga Tibornak adta a szerkesztőség: ő ezt írta: „Az *úrvezető* helyett a *magánautós* kifejezést javaslom. Azért tartanám jónak, mert kifejezi, hogy a kocsi magántulajdonban van, és azt is, hogy az illető ezzel »autós«-sá válik, ami az új technikai korszakban külön fogalom.”

Egyetértünk a szerkesztőség döntésével, s a díjnyertesnek kívánjuk, hogy minél előbb kerüljön be a m a g á n a u t ó s o k közé.

A pályázók különben maguk is tapasztalhatták, hogy egy-egy új szót nem is olyan könnyű kieszelni, bárha általában meglevő elemekkel dolgoznak. Még az olyan híres szógyártó, mint Bartzafalvi Szabó Dávid is azt írta több mint másfél évszázaddal ezelőtt: „Mondhatom, hogy ugyan fürödtem az izzadságban, míg egy szót ki tsináltam.” Persze ő nem egyetlen szót gondolt ki, szavak légiója származik tőle. De nemcsak Bartzafalvit tekinthetik elődjüknek azok, akik a hiányzó magyar szavak pótlására, rossz vagy idegen szavak helyettesítésére magyar szavakat találnak ki. Csokonai, Kazinczy, Vörösmarty, a Kisfaludyak, Széchenyi István, Kossuth Lajos és még sokan mások is gazdagították nyelvünket ilyen módon.

Bizonyosan emlékeznek még Czuczor Gergely bájos költeményére: A falusi kisleány Pesten. Így kezdődik: „Jaj be szép az a Pest, Istenem, be szép!” Nos, ha ez a kedves kisleány ma Budapestre jönne, bizonyosan jobban csodálkozna, mint néhai való nővérkéje a múlt században.

Már a pályaudvar táján meglepné, hogy a fatelepek kapujára ez van írva: TŰKER. De aztán mégis megnyugszik valamiben: nyilván azért TŰKER, amiért vidéken TŰZÉP. — Elolvassa a kifelé jövő kocsik feliratát, s nem tudja, a gazdának van-e ilyen furcsa neve, vagy a falunak, ahonnan a kocsi jött; ez van ráírva: TŰSPED. Később aztán megszokja, hogy a legtöbb ilyen nagy kocsira van valami furcsaság írva: az egyikre TEFU, a másikra SZEFU, a harmadikra FŐSZEFU. S a FŐSZEFU sem nagyobb a SZEFU-nál, pedig azt várná az ember; ahogy azt is fejszóvalva veszi tudomásul, hogy a szépen gondozott virágoskert is FŐKERT, meg az elhanyagolt is. De akkor fájdul meg a falusi kislány feje igazán, mikor másnap az otthoniak megbízásából rádiólámpát akar venni, s a villamos szakmában járatlan rokonok közül egyik a VILLRÁD-ot, másik a RÁVEL-t, a harmadik a RÁVISZ-t vagy a MEZŐVILL-t javasolja, s van, aki a KERAVILL-t sem találja rossznak. Aztán megkezdődik a rejtvényfejtés, a titkos nevek mögé rejtőzött üzletek kilétének fölfedezése.

Mindnyájan tudjuk, hogy a névrövidítések, a betűszavak nem napjainkban keletkeztek. Régóta ismeretes már a MÁV, a HÉV, az EMKE, a BESZKÁRT, a *légó* meg még sok hasonló. Szükség is van bizonyos körben és bizonyos határok között az ilyen újonnan csinált mesterséges szavakra is. De az a járvány,

amely napjainkban a rövidítések, a betűszók áradatával elárasztott bennünket, már veszedelmes méreteket ölt.

Lássuk, milyen medicínát írhatnánk erre a betegségre, ha már a sebészkes alkalmazására nincsen módunk.

Először is ne csináljunk kimondhatatlan és a magyar nyelv természetével ellenkező neveket. Az ilyenféle betűszavak, mint a MOGÜRT, MÜÁRT, HARIKÖT azért képtelenségek, mert a magyar nyelvben nem lehet egy szóban (természetesen nem összetett szóban) *o* és *ü*, *ü* és *á*, *a* és *ö* hang. Ne csináljunk olyan neveket se, amelyek — azáltal, hogy az elnevezettől egészen távol álló fogalmakat juttatnak eszünkbe — humoros hatásúak, sőt nevetségesek. Ilyen volt a BARNEVÁL, meg a SERNEVÁL, de ezek már — úgy látszik — megszűntek. Nem kár értük. De nem a legszerencsésebb a bávata BÁV, az erőszakos RÁVISZ, a furfangos FÜRFA, sőt a neveletlen KÖPTI sem, amely pedig igen tiszteletre méltó intézmény.

Az olyan rövidítések általában nem valami szerencsések, amelyeknek valamilyen köznévi jelentésük is van. Egy-két jó kivételt említhetünk: ilyen a MÉH vagy a még régebbi és általánosan ismert KÖZÉRT, amelyről ma már legtöbben azt hiszik, hogy azért lett ez a neve, mert a közért van. A mintájára alakult VASÉRT, VIRÁGÉRT már kevésbé szerencsés, hiszen a bolt nem a vasért és a virágért van. A GYÜMÉRT meg már éppenséggel bosszantó és idétlen.

Nem kell azután minden áron mindent belezsúfolni egy-egy névbe. A KERAVILL-ból úgysem tudja meg senki, hogy ott kerékpár, rádió és villamossági cikkek is kaphatók. Ugyanolyan értelmetlen szó ez a jámbor olvasónak, mint a RÖLTEX meg a HARIKÖT. Inkább legyen egy szó, de az legyen értelmes. Elég a vevőnek, ha annyit lát: *Cipőbolt*, *Ruházati bolt*, *Csemege*, *Mézes bolt*, *Hangszer* stb. Az már nem nagyon érdeklí, hova tartozik a bolt, milyen szervezet része, s azt se kell szájába rágni, hogy a boltban mit kap még a címben levőn kívül. Már akkor tudniillik, ha a boltok úgynevezett profilozásában van valami logika.

Nekem többet mond a *Mézeske* vagy a *Margaréta* név egy édességbolt, illetőleg virágüzlet ajtaja felett még akkor is, ha éppen nincs bennük mézes készítmény vagy margaréta, mint a sütemények és virágok nevének garmadáját rövidítő szörnyszülött.

Befejezésül még egy kérdést. Bizonyosan vannak sokan, akik azt mondják, hogy a vállalatok, intézmények nevét kénytelenek rövidíteni, hiszen lehetetlenség annyiszor leírni e hosszú neveket az iratokban, levelekben. Ám rövidítsék ott, ez érthető. De ne vigyék ki az utcára, tartsák távol az élő nyelvtől ezeket a lombikszavakat. Akinek ép a stílusérzéke, tudja, hogy az ilyen rövidítések nem is nagyon illenek mindenfajta szövegbe. Mondjuk például az ELTE rövidítés nem illenek az ünnepi beszédbe, ha az Eötvös Loránd Tudományegyetemről beszélünk. Ahogy a *viszlát*, a *levlap* meg a *köszí szépen* sem. Hogy hova lehet „fejlődni” a rövidítések útján, abból nemrég kaptam ízelítőt: egy épülő ház falán így jelölték az építés vezetőjét: *épvez*. Hát *ép nyelv ez?*

MÉG EGYSZER A BETŰSZÓKRÓL

Beszéltünk már arról, hogy bolyongana a Pestre kerülő falusi kislány az értelmetlen névrövidítések dzsungelében, a KERAVILL, VILLRÁD, RÁVISZ, RÁVEL és társai között. Az igazság persze az, hogy nemcsak a falusi kislány áll értetlenül e betűrejtvények előtt, hanem igen sokszor mi magunk is.

Mondjuk például, ha a Gerlóczy utcába tévedek, mindig elgondolkoztat az egyik kapu alatt ez a kiírás: a *Kogellátó* új címe ez és ez. Nem tudom, mi lehet az a *Kog*, amit ez a vállalat *ellát*, nyilván nem is fogom megtudni soha. Ámbár az ilyesmit nehéz előre megjósolni, mint a következő példa is bizonyítja: Körülbelül egy éve találkoztam valakivel, akit egy üdülőhelyen ismertem meg. — Most hol dolgozol? — érdeklődtem illendően. — Még most is a TANIMPEX-nél — volt a válasz. — Ez az oktatásügyhöz tartozik? — kérdeztem ártatlanul, minthogy sok ilyen *impex* nevű intézményről hallottam már, a *tan* tehát valahogy a *tanügy* felé irányította képzeletemet. Gondoltam, talán tanügyi dolgokat hoznak-visznek. De hamarosan kiderült szörnyű tájékozatlanságom, mert barátomnak nem a *tan*-nal, hanem a *tannin*-nal, a cserzőanyaggal volt kapcsolata; nem tan-szerekkel, hanem lábbelikkal, bőr- és szőrmeipari készítményekkel foglalkozik. Most már tudom, hogy így írják a vállalat nevét: TANNIMPEX, két N-nel.

Jellemző a nevek és a mögöttük rejtőző fogalmak bújócskájára az is, amit a napokban hallottam. Valakinek a MÉMOSZ-székházban lett volna előadása, de véletlenül a mellette levő SZOT-palotába tévedt. Természetesen nem találta a hallgatóit. Egy helybeli — segíteni akarván — megkérdezte: Nem az

építőknél lesz az előadás? — Azt nem tudom, válaszolta, nekem csak azt írták, hogy a MÉMOSZ-székházban.

Ekkora tájékozatlanság azért már túlzás — gondolhatnák sokan. Ez igaz. De az talán még nagyobb igazság, hogy ha például Vasas-székházat olvasnak, senkinek sem okoz gondot, mit is jelenthet ez a név.

Mert a legjobb, ha egyszerűen, világosan megmondja a cégtábla a vevőnek, mire is számíthat az üzletben. Mégpedig azt mondja meg, ami a vevő, az olvasó számára a legfontosabb, leglényegesebb. Mert e nyakatekert rövidítések legnagyobb része onnan származik, hogy — legalább kezdőbetűikben vagy szótagokban — mindent el akarnak mondani az üzletről: kié, milyen vállalat része, hol van éppen, mi mindent lehet benne szerencsés esetben kapni. Így aztán nem sok öröm van abban sem, ha magyar szöveg kerül a rövidítések helyére. Ilyeneket lehet ugyanis olvasni: *XIII. kerületi Ruházati Kisipari Termelőszövetkezet. A Budapesti KISZÖV tagja Mértékosztálya.* Vagy: *A XIII. kerületi Sütőipari Vállalat 1. sz. szaküzlete.* Nem tudom, nem lett volna-e egyszerűbb és célravezetőbb az utóbbira annyit írni: *Péküzlet* vagy *Kenyér*. Nem kell az egyszerű dolgokat ilyen nagyon hivatalosan körülcifrázni. Igaz, hogy ez a stílus divatossá vált más vonatkozásban is. Nemrég olvastam, hogy a minisztérium figyelmeztette a sütőipari alkalmazottakat, hogy ügyeljenek a *technológiára*. Lehet, hogy nem értették meg jól, ezért van még néha baj a kenyér minőségével.

Az agyonrövidítés már kezd beférkőzni a sajtó nyelvébe is; „Jóformán mindenki tudja, hogy [az] idén van az NGÉ. . . Azt viszont nagyon kevesen tudják, hogy 1960-ban NEÉ lesz” — írja az Élet és Tudomány. Tegyük hozzá: azt viszont bizonyosan senki se tudná, mit jelentenek ezek a hieroglifák, ha az Élet és Tudomány — stílusosabban ÉT — a megfejtést nem közölné: 'nemzetközi geofizikai év' és 'nemzetközi elmeegészségügyi év'.

Nyelvművelő vitáinkban gyakran találkozunk az idegen szavak problémájával. Talán nem lesz hiábavaló, ha ezt a kérdést most általánosságban megvizsgáljuk.

Vannak túlzó puristák, akik azért harcolnak az idegen szavak ellen, azért akarnák kisöpörni őket, mert szerintük beszenyvezik, elrútítják nyelvünket. Ez így helytelen és igazságtalan. Minden nép átvesz más nyelvekből olyan szavakat, amelyekre szüksége van, s ezáltal gazdagítja saját nyelvét. A mi szókincsünk nagy része is idegenből való, csakhogy az átvett szavak időközönként már teljesen beleolvadtak nyelvünkbe, úgyhogy a nem szakértők a legtöbbször már nem is sejtik török, szláv, latin, német vagy más eredetét.

De az újabban nyelvünkbe került idegen szavak közül is felesleges azok ellen berzenkednünk, amelyekre nincs magyar szavunk, amelyek hangalakjuknál fogva jól beleilleszkednek nyelvünk rendszerébe, s amelyeket már mindenki megtanult, ismer. Sőt sokszor a kevésbé ismert, ritkábban használt idegen szónak is megvan a sajátos szerepe, jelentősége például irodalmi szövegekben bizonyos stílusárnyalatok érzékeltetésére vagy kisebb olvasóközönségnek szóló szakszövegekben, gazdasági, műszaki írásokban.

Minket tehát — talán megvilágosodott már az eddigiékből is — nem az idegen iránti ellenszenv, nem sovíniszta gőg vezet az idegen szavakkal kapcsolatos állásfoglalásunkban. Ha kifogásoljuk az idegen szavakat, azért tesszük, mert igen gyakran zavarják a megértést, gondolataink pontos közlését, mert jó magyar szavakat szorítanak ki, mert nem illenek bele nyelvünk rendszerébe stb.

Különösen mellőzhető a szokatlanabb idegen szavak használata akkor, ha nagyobb olvasóközönségnek írunk, ha azt akarjuk, hogy sokan megértsenek bennünket. Pedig ez a szándék ma már egyre általánosabb, hiszen a művelődés ma már valóban közkincs. Ilyen értelemben felesleges, sőt káros például napilapjainkat olyan idegen szavakkal teletömni, amelyekre jó magyar szavunk is van. Az *intervallum* semmivel sem több, mint az *időköz*, a *kontinentális klíma* sem, mint a *szárazföldi éghajlat*, a *deklaráció* is *nyilatkozat*, legfeljebb ünnepélyes nyilatkozat, a *mesterkedés* is pontosan azt fejezi ki, mint a „köznyelvi” *manőver*, azzal a különbséggel, hogy az előbbit — s általában a magyar megfelelőket — mindenki megérti. S ez igen lényeges szempont. A leglényegesebb!

Sokszor bizony még az idegen szavakban jártas emberek is gondolkozóba esnek egy-egy ritkább kifejezés olvastán. Néhány hónapja például többen is kérdezősködtek nálunk az újságban olvasott *parafál* szó jelentése felől. *Parafálták* a megállapodást. Mi is csak az Idegen szavak kéziszótárából tudtuk meg, hogy ez azt jelentheti: egy szerződés szövegét aláírással hitelesítették. Bizonyosan ki lehetett volna ezt fejezni magyarul is. Mennyi baj van azután az egymáshoz hasonló idegen szavak felcserélésével vagy rossz formában való használatával! A hallo-másból való példáknál talán meggyőzőbb lesz az, amelyet egyik napilapunkból jegyeztem ki: „egyetemisták és katolikus egyházi *potenták* [nyilván: *potentátok*, azaz hatalmasságok] ezrei fáklásmenetben vonultak végig Bécs utcáin”.

Sok mindent lehetne még mondani, de csak egy szempontot említek meg befejezésül. Igen sok esetben az idegen szavak **k i e j t é s e** is nagy gondot okoz még a gyakorlottabb embereknek is. Ez is amellettszól, hogy — ha lehet — inkább magyarul fejezzük ki magunkat.

Ezt írja például Szemlér Ferenc, a kiváló romániai magyar költő hozzánk küldött lapjában: „Reggelenként meghallgatom a pesti rádió időjárásjelentéseit és szívbéli örömmel tölt el, hogy a bemondók nyelve változatlanul megbicsaklik a *meteorológiai intézet* fatális... *oro*... átmeneténél. Miért nem lehet a nyelvficamító és sokaknak nyilván homályos kifejezés helyett a *időjárásvizsgáló intézet* vagy *időjelző szolgálat* megjelölést használni? Talán mert féltő, hogy így többen megértenék?...”

CAMPING

Néhány hete a balatonföldvári „campingtáborban” üdülő csehszlovák turistákról adott hírt és közölt képet a Népszabadság, mégpedig a következő megjegyzéssel: „Camping magyarul: táborozás. A campingtábor tehát fából vaskarika: táborozástábor. De hát ez a furcsa szóösszetétel polgárjogot nyert a magyar nyelvben s a kedves sátorvárosok is hamar közkedvelté váltak” (1960. aug. 2.).

Teljesen egyetérthetünk a híradás megszövegezőjével abban, hogy a kedves sátoztáborokat már mindenki megszerette. Ellenvéleményünk csak a campingtáborokkal kapcsolatban van. Nem tudjuk olyan könnyen tudomásul venni, hogy ez a „furcsa szóösszetétel” nyelvünkben már polgárjogot nyert. Sőt az igazat megvallva, mi még magának a *camping* szónak a polgárjogát is erősen megkérdőjeleznénk. Valljuk be, igazán nem kellett magát megerőltetnie ennek a tegnap érkezett jövevénynek, hogy megkapja a magyar honosságot, és könyv címében is díszelegjen: Balatoni *camping*. Kiadta az Országos Idegenforgalmi Tanács. Nem kellett bebizonyítania, hogy nagy szükség van rá, hogy nálunk eddig ismeretlen fogalom ismeretlen megnevezését pótolja, hogy gazdagítja nyelvünket. Valamelyik kényelmes fordító útlevelével megérkezett, s íme, máris magyaros vendégszeretettel keblünkre öleljük. Pedig ha egy kicsit jobban megnéznénk a káderlapját, talán már nem is kapnánk rajta olyan nagyon.

Ilyesmik derülnének ki róla:

1. A magyarul beszélők nagyobb része nem is igen érti ezt a furcsa idegen szót, pedig a táborozás, a sátorban való nyaralás nem valami szűkkörű mulatság.

2. Már is zavart okoz sokféle jelentésével. Van, aki — eredetének megfelelően — 'táborozás' értelemben használja, de sokan már magát a tábort is így nevezik, ismét mások a táborhelyet is *camping*-nek hívják.

3. Baj van a kiejtésével is. Hallottuk már így is ejteni: *kamping*. Aki meg csak írásból ismeri, esetleg *camping*-nak fogja mondani, *c*-vel és *a*-val, mint ezt: *campog*.

4. Nehézségét fog okozni hamarosan az írása is: lesznek, akik angolosan írják, mások pedig a kiejtésnek megfelelően *kemping*-nek, tehát *k* és *e* betűvel, nem *c*-vel és *a*-val az elején.

5. Ugyanígy zavar, bizonytalanság mutatkozik a *camping* szóból képzett igében is. Megfigyelésünk szerint a többség így mondja a 'táboroz' jelentésű igét: *campingez* (= *kempingez*). De hallottuk már ezt is: *campingel* (= *kempingel*). Még csak az van hátra, hogy német mintára *kampirozás*-ról beszéljünk.

Ezt nyertük tehát új szerzeményünkkel, a *camping*-gel. Avval, hogy a jól érthető, világos, közismert *tábor*, *táborozás*, *sátortábor*, *táboroz* szavunkat előkelő idegennel akarjuk felcserélni.

Kodolányi János nemrég megjelent kitűnő regényében, a Vízválasztóban így ír a felszínes műveltségű, előkelősködő földesúrról:

„Modernül viselkedett, *snájdigan*, úri *sliffel*, valóságos nagyvonalú, igazában *großzügig* férfi volt...” (i. m. 490).

Mi ne akarjunk ilyen előkelősködő úri *sliffel* *kempingezni* vagy *kempingelni*, menjünk csak egyszerűen *sátortáborba*, *sátorozni*, *táborozni*. Ez ugyan nem olyan előkelő, de ízlésesebb, szebb, és mindenki megérti.

Amikor 1844 őszén megnyíltak az iskolák, a diákok azt sem tudták, hová legyenek örömben, hiszen most már magyarul tanulhatták a különféle tudományokat. Végre valóra vált az, amiről Apáczai Csere János kétszáz évvel azelőtt álmodozott, amiről a reform-országgyűlések évtizedekig vitatkoztak: a magyar nyelv elfoglalta az öt megillető helyet a közép- és felső fokú iskolákban, és kiszorította onnan a latin tanítási nyelvet.

De nemcsak az iskolákban győzte le a magyar nyelv a latint, hanem a politikai életben is. A szabadságharcot megelőző években már magyarul vitatkoznak az ország- és megyegyűléseken, és magyarul alkotják a törvényeket. Így lett Werbőczy nemzete Kossuth nemzetévé.

Anyanyelvünknek ez a győzelme nemcsak eszköze, hanem jelképe is volt hazánk demokratikus átalakulásának. Jól látta ezt Kölcsey, amikor egyik országgyűlési beszédében szemükre vetette a latin nyelv politikai használata mellett síkra szálló főrendeknek: „Nem kívánnak egyebet, mint a latin nyelvből oly szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyanyelv felemel-tetik?”

Azért mondom mindezt, mert az utóbbi években a latin és ritkábban görög iskolai, tudományos és politikai műszavak mind bátrabban kezdenek visszalopódzkodni nyelvünkbe, és kiszorítanak onnan jó magyar szavakat. *Szakiskolák* helyett ma már csak *technikumok*-ról, *mezőgazdasági* egyetem helyett *agrártudományi* egyetemről beszélünk, és az onnan kikerülő *gazdászok*-at *agronómusok*-nak hívjuk. Némelyik tudományág neve is visszalatinosodott vagy visszagörögösödött. Az iskolai

értésítőekben és órarendeken hiába keressük a *mennyiségtan-t*, az *ábrázoló mértan-t*, és a *vegytan-t*, *matematiká-t*, *ábrázoló geometriá-t* és *kémia-t* találunk helyettük.

Ez a visszalatinosítási folyamat nem szorítkozik az iskolára, hanem a sajtóban is észlelhető. Itt már a *védnökség-et* csaknem teljesen kiszorította a *patronálás*, a *szövőipar-t* a *textilipar* és így tovább. Napilapjaink hasábjain *gazdászati* és *állattenyésztési* segítség helyett *agronómiai* és *zootechnikai* segítségről, *szárazföldi éghajlat* helyett *kontinentális klímá-ról*, *jólét* helyett *prosperitásról* olvashatunk.

Mondjuk meg őszintén, ezeknek az iskolai és tudományos műszavaknak visszalatinosítását, visszagörögösítését semmilyen érveléssel sem lehet támogatni. A *mértan* nem rosszabb, hanem jobb műszó, mint a *geometria*, amely eredetileg 'földmérés'-t jelent, és arra utal, hogy ezt a tudományt kezdetben csak erre a gyakorlati célra használták. A *hűbéri* ugyanazt jelenti, mint a *feudális*, a *szakiskola*, mint a *technikum*, a *gazdász*, *mezőgazdász*, mint az *agronómus*.

Nincs tehát semmi nyomós okunk arra, hogy szókinszünknek ezeket a több mint százéves múltra visszatekintő elemeit feláldozzuk. De nemcsak érzelmi okokból fájlaljuk kiszorításukat, hanem gyakorlati szempontból is. Társadalmunkban egyre többen lesznek olyanok, akik legalább általános iskolai fokon megismerkednek az emberi művelődés eredményeivel, de nem tudnak latinul vagy görögül. Ilyen körülmények között a latin vagy görög műszavak külön magyarázatra szorulnak, vagy félreértést okozhatnak. Ne áldozzuk fel tehát meglévő magyar műszavainkat a már egyszer kiszorított latin vagy görög műszavak kedvéért.

Gárdonyi a *Te Berkenye* című regényében beszél egy olyan Bach-korszakbeli magyar földbirtokosról, aki hazafias elkészeredésében könyvet írt, és abban kimutatta, hogy a német nyelv milyen szegény és milyen „oktondi” a magyarhoz képest. Utóbbi állítását többek között azzal igazolta, hogy „a német, mikor mulat, nem mulat, hanem alóltartja magát”. Ezt jelenti ugyanis szó szerint a német *sich unterhalten*.

Első hallásra hajlandó az ember igazat adni ennek a lelkes magyarnak és megmosolyogni az említett német kifejezést sok más idegen nyelvi kifejezéssel együtt, de ha jobban megismerjük a nyelvek természetét, hamarosan engedünk fölényes magatartásunkból. Kiderül ugyanis, hogy nemcsak mi tartjuk furcsának a német kifejezést, hanem a német is komikusnak találja azt, hogy mi *mulatunk*, azaz mulatjuk az időt, más szóval segítünk az időnek hogy múljon. Kinek van hát igaza? Egyik félnek sem vagy mind a kettőnek. Hiszen a nyelvek azért különböznek egymástól, mert a népek esze járása is különbözik, és egyik észjárást sem lehet tudományos szempontból jobbnak, helyesebbnek, különbnek tartani a másiknál.

Ez az észjárásbeli különbség legfeltűnőbb a közmondásokban és szólásokban. Például *eső után köpenyeg-ről* beszél a magyar, amikor valaki a baj megtörténte után megkésve próbál védekezni a baj ellen. A koreai pedig, mint a nálunk tanuló koreai diákoktól hallottam, azt mondja az ilyen emberről: *akkor javítja az istállót, amikor már megszökött a tehén*. De nemcsak a szólások, hanem a szavak és kifejezések is visszatükrözik a népek észjárásának különbségét. A magyar ember például, ha két földrajzi pont között a legrövidebb, vagyis az egyenes

utat választja, akkor *torony iránt* megy, az angol ilyenkor *méhvonalban* (in a bee-line) halad vagy úgy megy, *ahogy a varjú repül* (as the crow flies), a német pedig *Luftlinié*-ben, azaz *légvonalban* mér távolságot.

A *légvonal* szót, mint ismeretes, magyar beszédben is használják, és mivel ez egy idegen nép észjárásának a tükörképe, azért több más szóval együtt tükörszónak hívjuk. Meglehetősen sok ilyen tükörszót találhatunk nyelvünkben. Vannak köztük több száz évesek is, mint például a *húsvét*, amely egy szláv összetett szónak pontos fordítása, és vannak egészen újak, mint például a *szűrőpróba* (Stichprobe) és a *dörzsölt fickó* (geriebener Kerl.)

Hogyan értékeljük a tükörszavakat? Ha ragaszkodunk nemzeti jellegünkhöz, megbecsülni való nyelvi hagyományainkhoz, akkor a lehetőség szerint kerülni fogjuk őket mint egy tőlünk idegen észjárás megnyilvánulásait. Azt mondtam: a *lehetőség szerint*, ugyanis minden tükörszót ma már lehetetlen elvetnünk. Nem vethetjük el azokat a szavakat, amelyek már évszázadok óta szókincsünk szerves részei. De nehéz volna *válogatás nélkül* elvetnünk és pótolnunk a tudományos és műszaki életben talán csak egy pár évtizede használatos tükörszavakat is. Egy ilyen gyökeres változtatás zavart okozhatna a megértésben és a régebbi szakirodalmat többé-kevésbé hasznavehetetlenné tenné. Egyébként azonban, ha választhatunk két szó között, ne a tükörszót válasszuk. Nevezzük a *dörzsölt fickót* jó magyarsággal *agyafúrt* vagy *minden hájjal megkent* fickónak, a *szűrőpróbát* *találompróbá*-nak vagy *kémpróbá*-nak; ha keveselljük fizetésünket, ne mondjuk, hogy nem tudunk *kijönni* ennyiből, hanem inkább azt, hogy nem tudunk *megélni* belőle, *férjünk össze* vagy *férjünk meg* a társberlönkel, és ne panaszkodjunk, hogy nem tudunk *kijönni vele*, ne beszéljünk az ifjúság *beállítottságá*-ról, mikor az *életfelfogásá*-ról vagy *világszemléleté*-ről akarunk beszélni, ne beszéljünk különleges *felépítésű* mozdonyokról, hanem különleges *szerkezetű*-ekről, az *önhitt* és *elbizakodott* embert se nevezzük *beképzelt*-nek; ha pedig valamely új külföldi találmánnyal ismerkedünk meg, ne fordítsuk le szolgai módon a nevét, hanem próbáljuk a magunk észjárása szerint elnevezni.

KÉT TAVASZI NÉPSZOKÁS — KÉT MAGYAR SZÓLÁS

Mindenki ismeri azt a szólásmondásunkat, hogy *úgy bánik vele, mint a hímes tojással* vagy *úgy vigyáz rá, mint a hímes tojásra*. Azt is sokan tudják, hogy a húsvéti locsolók szoktak hímes tojást kapni ajándékba. De azt már kevesen tudják, hogy a locsolás a pogánykori, termékenységet varázsló vízbe vetésből, vízbe merítésből szelídült illatos vízzel való húsvéti locsolássá. Idősebb falusi, tanyai emberek manapság is emlékeznek rá, hogy még századunk elején is — különösen a tanyavilágban — rendszerint kútnál locsolták meg a lányokat, de nem rózsavízzel, hanem vödörből, mégpedig úgy, hogy utána alig győztek törülközni.

Ugyancsak a kereszténység előtti időkbe nyúlik vissza az a szokás is, hogy a locsolóknak festett vagy karcolással díszített, úgynevezett *hímes tojást* adnak ajándékba. A ma már nagyobbára csak ebben a kapcsolatban élő *hímes* szavunk a régi 'díz, díszítmény' jelentésű *hím* szónak, a *hímez* alapszavának a származéka. A *hím*-et vagy *írás*-t karcolják, vagy olyanféle *írókakkal* festik rá az előzőleg rendszerint hagymahéjjal pirosra színezett tojásra, amilyeneket a fazekasok is használnak. Nem érdektelen tudni azt sem, hogy a hímes tojás-készítés olyan régi szokás hazánk területén, hogy Móra Ferenc Szeged vidéki ásatásai során már egy hun-avar sírból is került elő karcolt díszítésű tojáshej.

Érdekes kérdés, miért szoktak a hímes tojással olyan óvatosan bánni, hogy ebből szólásmondás alakult. Ennek vagy egyszerűen csak az a magyarázata, hogy még a rendes tojásra is vigyázni kell, hogy el ne törjön, mennyivel inkább megérdemli az ajándékba kapott, szobadísznek is felhasználható hímes tojás,

hogy óvatosan bánjanak vele. Meglehet azonban, hogy szólásunk még abban az időben keletkezett, amikor jelképnek tekintették a húsvéti tojást: az élet szimbólumát látták benne. Ennek a szemléletnek az emlékét őrzi az a régi népszokás is, amelyet egyes vidékeken *kókányolás*-nak hívnak. A gyermekek összeütik ajándékba kapott piros tojásaikat, hogy meglássák, kié marad épen. Akié aztán összetörik, azt vesztesnek nyilvánítják, és kicsúfolják, kinevetik. Érthető hát, ha a régi fiatalok, akik még ismerték a szokásnak babonás hiedelmekben gyökerező eredetét, különös gonddal vigyáztak a hímes tojásokra.

Egy másik tavaszi népszokás ennek a 'becsap, elbolondít' jelentésű szólásunknak a forrása: *áprilist járat valakivel*. Manapság is divat április elsején elbolondítani, rászedni a bizalmas ismerősöket. Ennek a szokásnak az volt az eredetibb formája — erre utal ma is szólásunk *járat* szava — hogy teljesíthetetlen megbízást adtak annak, akit a tréfa célpontjául szemeltek ki, s mikor a hiszékeny áldozat dolgvégezetlenül tért vissza, jót nevettek rajta. Néhol még ma sem általában becsapás, hanem teljesíthetetlen feladattal való megbízás az áprilisi tréfálkozás lényege. Angliában galambtejért küldik el ilyenkor a rászedhető gyereket. Némely magyar vidéken meg kolbászszűrő szitát hozatnak vele a szomszédból. A becsapott gyereket április bolondjának nevezik, s ezzel a versikével csúfolják:

Április bolondja,
Felmászott a toronyba.

Hogy honnan származik az áprilisjáratás, arra több magyarázat is van, de a szokás biztos forrását nem ismerjük. Általában azt tartják, hogy Franciaországból terjedt el, és keletkezésének az az oka, hogy 1564-ben a naptári év kezdetét április elsejéről január elsejére helyezték át. Ennek az lett a következménye, hogy április elsején elmaradt a szokásos újévi ajándékosztás, s ezt különféle kötődésekkel, tréfálkozásokkal pótolták.

KÖRMÖNFONT ÉS MINDEN HÁJJAL MEGKENT

Mai nyelvünkben mind a *körmönfont*, mind pedig a *minden hájjal megkent* csupán átvitt értelemben használatos. Érdeemes felvetni azt a kérdést: hogyan fejlődött ki ezeknek a kifejezéseknek mai értelme, hogyan váltak többé-kevésbé rokon értelműekké, holott hajdan — eredeti jelentésükben — nagyon is különböző fogalmak kifejezésére használták őket.

Körmön font-nak a szó eredeti értelmében az olyan madzgot vagy ostort mondták, amelyet nem sodrással készítettek, hanem úgy fontak össze, hogy fonás közben az ágakra osztott kendert keményen a bal kéz hüvelykujjának körméhez szorították.

A *körmön font* ostort, madzgot tehát csakugyan a körmön, a körömhöz nyomva fonták, s így sokkal erősebb, tömöttebb lett a fonadék, mint az egyszerű sodrással készült ostoré, madzagé. Amikor eleinte, valószínűleg a XVIII. század végétől fogva, átvitt értelemben is kezdték használni a *körmönfont* melléknevet, főleg stílusra, írás- és beszédmódra vonatkoztatták, de nem abban az értelemben használták, ahogy napjainkban él ez a szó. Akik még jól ismerték a körmön font madzgot, ostort, ha átvitt értelemben alkalmazták szavunkat, elsősorban a fonadék tömötségére, erősen megalkotott voltára gondoltak, és írásmódra érve azt mondták *körmönfont*-nak, amit tömörnek, magvasnak és erőteljesnek tartottak.

A múlt század második felében azonban jelentésváltozáson ment át a szó. Minthogy eredeti vonatkozása lassanként feledésbe merült, valószínűleg a *fon* igével érzett kapcsolata miatt a 'szövevényes, bonyolult' jelentést érezték bele, s ez később a 'ravasz, agyafúrt' értelem irányába tolódott el. Manapság már

rendszerint ebben a jelentésben halljuk és használjuk a *körmönfont* szót.

Érdekes a jelentés és alak tekintetében egyaránt sok változatban élő *minden hájjal megkent* szólásunk eredete, jelentéstörténete is. Amikor még *ravasz* szavunk főnév volt, és 'róká'-t jelentett, ez a változat járta: *ravaszhájjal kenték meg az alfelét*. A XVIII. századból az *ebhájjal kenték meg az alfelét* formára van a legtöbb adatunk. Egyes nyelvjárásokban manapság is *kutyaszírral* vagy *kutyahájjal van megkenve* alakban él, Mikszáth műveiben pedig *rossz zsírokkal megkent* és *minden zsírral megkent* alakban találkozunk vele. A köznyelvben 'furfangos, ravasz' a szólás jelentése, néhol azonban 'fösvény, zsugori', másutt pedig 'huncut, hamis, pajkos' értelemben használják.

A szólás keletkezésének az a népi, babonás hiedelem a magyarázata, amely bizonyos állati zsírokból készült kenőcsöknek természetfölötti erőt, varázsló hatást tulajdonított. Ennek a hiedelemnek különösen a boszorkányság, a babona körében volt nagy szerepe. Egy XVIII. század eleji boszorkányper jegyzőkönyvében például a következőket olvashatjuk: „Kémény alatt legelőször magát Dénesné hóna alatt valami zsírral megkente, azután a fiának is a hónalját, és mindjárt kirepültek a kéményen által.” A kenekedésnek itt az volt a célja, hogy a boszorkánynak tartott nő és fia — a vallomástevők naiv hite szerint — a levegőben repülve juthasson el az ördöggel való dorbézolás színhelyére. Ugyanebben a perben van azonban adat arra is, hogy némely állatok zsírjából készült kenőcsöket rontó céllal is alkalmaztak.

Hogy szólásunknak egymástól meglehetősen eltérő jelentéseit megértsük, fel kell tennünk, hogy a kifejezés eredetileg általában 'rossz ember'-t jelentett. Egy nyelvjárási adatközlés szerint szólásunk *kutyaszírral kenyekszik* változatának Kiskunhalason még manapság is ez az értelme. Ez a jelentés azért tapadt a szóláshoz, mert elsősorban maguk a boszorkányok, ezek az ördög szövetségeseinek tartott némberek kenték meg magukat mindenféle hájjal. Ebből a 'rossz ember' jelentésből egyes nyelvjárásokban 'fösvény, zsugori' értelme keletkezett a kifejezésnek, a köznyelvben pedig a 'furfangos, ravasz' jelentés gyökerezett meg. Ennek vagy az a magyarázata, hogy régen eléggé széles körben el volt terjedve a *ravaszhájat* (azaz rókaháját) emlegető változat, s ennek épp a *ravasz* szó miatt természetszerűleg

'furfangos' jelentése alakult, vagy pedig az az oka, hogy a mindenféle hájjal kenekedő boszorkányokat hajdan nemcsak gonosz, hanem alattomos, ravasz teremtéseknek is tartották.

Íme, ennyire eltérő jelentésfejlődés útján lett a *körmönfont* és a *minden hájjal megkent* kifejezésünknek csaknem azonos jelentése. Az előbbi hajdan dicsérő jelző volt, az utóbbit meg az emberiség átkának tekintett boszorkánynépség megjelölésére használták. Ma pedig jelentésük ellenkező irányú fejlődésének következményeképpen mindkettő az *agyafúrt* és a *fortélyos* szavunkkal rokon értelmű.

Ki ne használta vagy legalább ne hallotta volna ezt a kifejezést: *a gyengébbek kedvéért*. . . Olyankor szoktuk — nem minden gúny nélkül — mondani, ha valamit újra elmondunk, egyszerűen összefoglalunk, megmagyarázunk valakinek vagy valakiknek. Mai nyelvérzékünk szerint tehát a *gyenge* ebben a szólásban azt jelenti: gyenge szellemi képességű, nehezebb gondolkodású, tanulatlan — mondjuk ki kertelés nélkül: b u t a.

Honnan származik, kitől ered ez a nem különösen réginek látszó kifejezés?

Régebbi gyűjteményeink nem tartják számon. Irodalmi használatára sincs valami régi adatunk. A Nyelvtudományi Intézet nagyszótári gyűjtésében találtunk egy mondatot Jókaitól: „*Gyöngébbek kedvéért*, kivált falusi emberek számára meg kell magyaráznom, mi az a ballett.” A múlt század közepe táján tehát már ismert, használt szólás lehetett. Az idézet azt bizonyítja, hogy akkoriban nem volt olyan gúnyos, bántó éle, mint manapság, de mindenesetre azt jelentette: a kérdésben járatlanoknak. . .

Ha azonban feltevésünk igaz, még ennél is ártatlanabb a szólás eredeti jelentése. Valószínű ugyanis, hogy első előfordulását egy valamikor sokat forgatott könyv címében kell keresnünk. Hübner János német tudós művének fordítása ez: „Száz és négy válogatott bibliabeli históriák, a' mellyeket az ó és uj testamentomi szent irásokból a' *gyengéknek kedvéért* öszveszedett Hübner János”. Amint a könyvből kiderül, a „gyengék” a kis gyermekek, rájuk gondolva szövegezte meg roppant egyszerű módon és szedte szét még gyerekesebb ismétlő kérdésekre a bibliabeli históriákat a világ teremtésétől — pálfordulásig.

Ez a szóhasználat, hogy tehát a serdületleneket, a gyermekeket *gyengék*-nek nevezi az egykori fordító, nem valami egyéni sajátosság. Gondoljunk csak arra, hogy mai nyelvünkben is van a *gyenge* melléknévnek ilyenfajta jelentése. Igaz, hogy emberre vonatkoztatva kevésbé használjuk (bár egyes nyelvjárásokban előfordul), de növényre, állatra annál inkább. Beszélünk *gyenge bab*-ról, a tejes kukoricát is nevezzük *gyenge* kukoricának, a friss, fiatal fűnek is *gyenge* fű a neve; József Attila is ezt írja: „Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én, *Gyenge* füvek alusznak a szívem alatt.” Ismerjük a népdalból a *gyenge ág* kifejezést is: „Amerre én járok, még a fák is sírnak, *Gyenge* ágaikról a levelek hullnak.” A fiatal, fejletlen állatról is gyakran beszélünk így: *gyenge csirke*, *gyenge malac*. A régi katonanóta is azt mondta: „Verje meg az Isten a mézáros bárdját, Minek vágta el a *gyöng*e borjú lábát.”

Mondanom sem kell, hogy a *gyöng*e borjú itt nem azt jelenti: 'erőtlen, lábán állni nem tudó', hanem 'fiatal' borjú. Nyelvemlékeinkből, régi szótárainkból még könnyűszerrel tudnánk szaporítani az ilyenféle adatokat, sőt olyanokat is találnánk szép számmal, amelyekben a *gyenge* nem növény- vagy állatnévnek a jelzője, hanem emberi lényre vonatkozik, s nem azt jelenti, hogy 'erőtlen', hanem azt, hogy 'fiatal'.

De hogy lehet az, hogy egy ilyen históriás könyv címében levő szóhasználat országosan ismert szólássá válik? Úgy, hogy a XVIII. század közepétől kezdve száz éven keresztül egyik kiadás a másikat érte ebből a könyvből magyar nyelven is, elmondhatjuk, hogy országosan ismert és kedvelt vagy legalábbis használt olvasmány, illetőleg tankönyv volt. A szólás jelentésének megváltozása könnyen érthető, hiszen akiknek mindent primitív módon a szájukba kell rágni, akiknek mindent újra meg újra egyszerű formában ismételni kell, azok ha korukra nézve nem is, felfogásukat tekintve mindenesetre — *gyengék*.

Manapság az ismeretek terjesztésének talán a legnépszerűbb eszköze a film. Nyilván sokkal több a mozilátogató, mint a könyv olvasó ember. Ezt tudva nagyon igazat kell adnunk azoknak, akik a filmek nyelvének némely pongyolaságát s a filmfeliratok magyartalanságait, nyelvi hibáit teszik szóvá. Egy-egy magyartalanság, helytelen szóhasználat sok százezer ember nyelvérzékét zavarja meg, s a film — hivatalos tekintélye folytán — a nyelvrontás legmérgezőbb forrásává lehet. Elegendő okunk van hát rá, hogy hellyel-közzel a filmekkel is foglalkozzunk a jó magyarság szempontjából.

Előljáróban egy apróságot veszünk elő. A Hajsza című filmben van egy ügyefogyott néma, akiről — a felirat szerint — azt mondja az egyik szereplő: *hiányzik neki az ötödik kereke*. Ízes, magyaros szólásnak látszik ez, de aki tud magyarul, aligha hagyja helyben. Nézzük csak meg, hol a hiba! Mint mondtam, olyan emberre alkalmazták ezt a szólást, akinek az agya nem volt rendben, hiányzott belőle valami. Így aztán jogosan lehet olyan szekérhez vagy kocsihoz hasonlítani, amelyből hiányzik egy kerék, mert hiszen azzal sem lehet semmire sem menni. Szoktuk is azt mondani arra, aki nem viselkedik egészen ép elméjű módjára, hogy *hiányzik egy kereke*, vagy *egy keréssel kevesebbe van*. Hogy ez a hiányzó kerék hányadik, azt már ritkábban tartjuk számon. Az bizonyos, hogy ötödik nem nagyon lehet, mert az ötkerekű szekér éppen nem a leggyakoribb, s nyilván nem volt az régen sem, csak negyedik lehet, azzal teljes a szekér kerékállománya. Erre mutat az is, hogy Sümegen például egy régebbi följegyzés szerint az ostobára azt mondták: *három kerekű*. Ha tehát valakire azt mondanánk, hogy *öt*

kereke van, az nyilván nem volna rá nézve hízelgő, hiszen akár több van valakinek egy keréssel, akár kevesebb a szabályosnál, egyforma baj. Ellenben használjuk az *ötödik kerék* kifejezést arra, ha valakinek vagy valaminek a fölösleges voltát akarjuk érzékeltetni. Dugonics András Magyar példabeszédek és jeles mondások című művében azt mondja a fölösleges emberre: *Ötödik kerék a kocsiban*. Lehet, hogy ez zavarta meg a szóban forgó film magyar feliratának készítőjét.

Persze az a szemlélet, hogy a szellemi fogyatékoságot olyan tárgyhoz hasonlítjuk, amelyből hiányzik valami, amelynek az épsége, egysége nem tökéletes, más kifejezéseinkben is megmutatkozik. Egyik-másik vidékünkön a „hóbortos” emberre például azt mondják: *félcsizmás, félistrángú, félnadrágos, félmentés, félnótás, féltáncú* stb. Az is nyilvánvaló, hogy minden egész négy negyedből, régibb szóhasználattal négy fertályból áll. Érthető, hogy a féleszű, félbolond emberre — a Magyar Tájszótár tanúsága szerint — Debrecenben, Szeged vidékén, Szatmárban, Háromszékben azt mondják, *háromfertályos*, illetőleg hogy *nincs ki mind a négy fertály*.

A jóra való háznak négy sarka van, a *háromsarkos*-t aligha fogadnák el a kőművestől, abban már hiba van. Ugyanígy az az ember is, akire azt mondják a Kiskunságban, hogy *háromsarkos*, vagy Debrecen vidékén, hogy *nincs ki négy sarokra*.

Térjünk vissza végül még a *kerekekre*. Néhány szólásunk, amelyben a *kerék* szó előfordul, nem a szekérről kapcsolatban keletkezett, hanem az órával, az óraszerkezettel. Eerre utalnak az ilyenféle szólások: *megbomlott az esze kereke*, *esze kerekei elkoptak*, *hibázik* (azaz hiányzik) *a fejéből egy kerék*, *nem forog jól az esze kereke* stb.

A ki ismeri a szekér és a kocsi alkatrészeinek elnevezéseit, és tudja, hogy azt a karikát, amely a kocsi forgószámolyára van csavarva, s amely a kocsinak jobbra vagy balra fordulását lehetővé teszi, a szaknyelvben *ötödik kerék*-nek hívják, az joggal meglepődik azon, hogy a köznyelvben az *ötödik kerék* mint átvitt értelmű kifejezés 'valamilyen vonatkozásban fölösleges ember' jelentésben használatos. Minthogy a kocsi ötödik kereke éppen nem hiábavaló alkatrész, joggal vetődik fel némelyekben ez a kérdés: valóban él-e ez említett kifejezésnek ilyen átvitt értelmű használata nyelvünkben, és hogyan magyarázható e használat kialakulása?

Irodalmi nyelvünk kétségtelenül mutatja, hogy ha valakire ezt mondjuk, *ötödik kerék*, ezen csakis azt érthetjük, hogy az illető teljesen nélkülözhető személy valahol. Ebben az értelemben használta ezt a kifejezést Mikszáth Kálmán A szelisteyi asszonyok című regényében, ahol egy kocsis a következőket mondja az álruhába öltözött Mátyás királynak: „Egy szíves-ségre kérném, mert látom, hogy bennfentes itt a királyi cselédség között; nem ötödik kerék” — azaz nem valami felesleges ember. Hasonló értelemben fordul elő a szóban forgó kifejezés Kosztolányi egyik novellájában: „Azon mosolyog, hogy milyen jelentéktelen és fölösleges ember ő. Mindenütt az ötödik kerék.” Végül hadd idézzük egyik ma élő írónkat, Tersánszky Jenőt is: „...ötödik kerék lett mellettem Soma a korteskedésben”, azaz teljesen hasznavehetatlenné, feleslegessé vált — mondja egy helyen az író népszerű hőse, Kakuk Marci.

Ami mármost a szólás eredetét illeti, arra vonatkozólag mindenekelőtt azt kell tudnunk, hogy kifejezésünk megfelelőit

számos más nyelvben is teljesen azonos értelemben használják. Legrégibb ismert feljegyzésre egy XI. századi latin közmondás-gyűjteményben található. „Aki terhünkre van, az az ötödik kerék a szekérben” — mondja egy régi latin közmondás magyar fordítása. A németből (*das fünfte Rad am Wagen*) a XIV. századtól kezdve kimutatható, és számos adatunk van rá a franciából (*c'est la cinquième roue d'un char*), a szlovákból, a bolgárból és még több más nyelvből is. Ezek szerint kétségtelenül nem magyar földön keletkezett az *ötödik kerék* kifejezés 'felesleges ember' értelme, hanem fordításként honosodott meg nyelvünkben.

Ahhoz azonban, hogy ez a szólás a magyarban is gyökeret verjen, hozzájárult az is, hogy a szólásban tükröződő szemlélet nekünk sem volt idegen. Mert igaz ugyan, hogy némely kocsinak van olyan alkatrésze, amelyet sok helyütt *ötödik kerék*-nek neveznek, és amely éppen nem felesleges, az emberek nagy többsége azonban semmit sem tud erről, és csak azt a négy kereket látja, amin a szekér vagy a kocsik gördül. A kocsinak ehhez a tulajdonképpen négy kerekéhez pedig valóban nem szükséges még egy kereket hozzátenni.

Bámulatos népünknek a gúnynevek alkotásában megnyilatkozó szellemessége, éleslátása. Tudvalevő, hogy falun régebben alig akadt ember, akinek ne lett volna hosszabb-rövidebb ideig élő gúnyos-tréfás megnevezése. Néha a gúnynevek öröklődnek is, és olykor családnév lesz belőlük. Hogy milyen régi szokás népünk körében a gúnynévadás, arra csak egyetlen példát hadd idézzünk: egy II. Endre idejében (1211 táján) élt ember nevét, akit — nyilván feltűnően alacsony termetére célozva — *Babszem*-nek hívtak. A közelmúlt gúnynevei közül pedig elég a népi gúnynévadás ötletes voltának szemléltetésére olyan neveket említenünk, amilyen például azé a különösen sovány falusi orvosé volt, akit *Hájnincs doktor*-nak hívtak, vagy amilyen azé az örökké panaszkodó emberé, akire a *Jajkeserű* név ragadt rá.

Néha nemcsak a személyek, hanem egyes falvak is kapnak gúnynevet. Egyik Zala megyei községünket például tréfásan *széjjelszaladt Pórszombat*-nak hívják, mert házai szétszórtan épültek. Egy másik, ugyancsak Zala megyei falunak pedig *gyantakeverő Márokföld* a tréfás neve, állítólag azért, mert sok a fenyőfája. Még gyakoribb azonban, hogy tréfás szólások alakulnak egyes helységek nevével. Az ilyen szólások valami helyiadomához kapcsolódnak, vagy az illető helység nevével kezelt szójátékok.

Meglehetősen széles körben használatos például ez a szólás: *kutya baja, mint a szentesi halottnak*. De azt már kevesebben tudják, milyen állítólagos furcsa esemény lehetett a szülője ennek a szólásnak. A mendemonda szerint hirtelen kerekedett óriási zápor zavarta meg egyszer Szentesen a temetést. A gyász-

nép beszaladt a közeli házba, s mikor már valamennyien együtt voltak, valakinek eszébe jutott, hogy megkérdezze: — Hát a halottal mi történt? — Kutya baja — felelték a halottvivők —, betoltuk a félszer alá, ott nem ázik meg. — Állítólag erre az esetre hivatkozva mondják az Alföld egyes vidékein arra az emberre, akinek semmi baja sincs, vagy éppen nagyon nagy bajban van, hogy *kutya baja, mint a szentesi halottnak*.

A helységnévvel alakult szólások másik csoportjába azok a tréfás kifejezések tartoznak, amelyek egy helységnév és egy közszó alaki hasonlóságán alapszanak. A legismertebb ezek közül ez: *elment Földvára deszkát árulni*, azaz 'a földbe tették, meghalt'. Szólásunk két külön-külön is azonos értelmű kifejezés egybeolvadásából keletkezett. Az egyik, *a deszkát árul*, ennek a 'koporsóba teszik, eltemetik' jelentésű szólásnak a változata: *deszka* vagy *négy deszka közé teszik*. Hogy a *deszka* a népi szóhasználatban olykor a 'koporsó' szépítő megjelölése, arra Arany Toldijából is idézhetünk példát: „S Györgyöt e csapással hús verembe tennék... Hol, mint egy repedt csont, *deszka* közé kötve, Ítéletnapig sem forradozna össze.”

A szólásnak másik fele, a *Földvár*-t említő rész önállóan ritkán használatos. Mindössze Zala megyéből van rá adat, hogy aki több évvel ezelőtt meghalt, arra ezt mondják: *régen Földváron van*. Nyilvánvaló, hogy a *Földvár* helynév — a *Tisza*földvár, *Dunaföldvár*, *Balatonföldvár* rövidebb alakja — ebben a tréfás hangulatú szólásban a *föld* szót helyettesíti, s aki *elment Földvára deszkát árulni*, vagy aki *Földváron van*, az valójában a sírban, a földben van.

A köznyelvben ez az egyetlen olyan szólásunk, amelyben a tréfa valamely helység nevének egy közszóval való alaki hasonlóságán alapszik. Nyelvjárásainkban azonban számos hasonló szólás él. Néhol azt, hogy 'kifut a tej', tréfásan úgy mondják, hogy *Futakra mén a tej*; a Nyírbátor nevét magában foglaló *Bátorban lakik* pedig a bátor embert jellemzi. Aki Debrecen környékén azt hallja, hogy *eljöttek Derecskéről az iccaka*, az tudja, hogy nem valami kedves vendég érkezett meg a közeli faluból, hanem csak egy kis *dér* („derecske”) volt az éjjel. A békés természetű emberre azt mondják az ország némely vidékén, hogy *Békés vármegyében lakik*.

Egyik hallgatónk, dr. N. Z. kérdezi, milyen régen ismeretes nyelvünkben a *torma* szó, s igaz-e, hogy ez nem fordul elő semmiféle magyar közmondásban, mint a Népszabadság egyik vasárnapi humoros karcolatában olvasható.

Mi is olvastuk a szóban forgó cikket: Tabi László panaszodik, hogy nem kapott a virslihez tormát, pedig hát ennél igénytelenebb növény nem sok van: „... még közmondásokban, népdalban sem szerepel legjobb tudomásom szerint” — írja.

Hát ez az igénytelen jószág, a *torma* is bizonyíthatja, milyen kimeríthetetlen tenger a nyelv, mennyire nem ismerheti még a nyelv művésze sem annak minden mélységét, minden titkát.

Torma szavunk nem újabb kori fejlemény vagy jövevény nyelvünkben. Már akkor ismertük, mielőtt mai hazánkba költöztünk: valamelyik török nyelvből vettük át. Nem csoda hát, hogy régi nyelvemlékeinkben lépten-nyomon felbukkan, főként helynevekben és személynevekben. Már Anonymus is említ *Tormáspatak*-ot, s ma is ismerünk *Tormafölde*, *Tormapataka*, *Tormás* nevű helységeket. Mindez azt mutatja, hogy már a régi magyarok szemében sem volt egészen jelentéktelen növény, ha már vizeket, falukat neveztek el róla. De fűszerként sem a mai ember fedezte föl a tormát! Apor Péter szerint is régi magyar éték a *disznóláb tormával* meg a *csuka tormával*; egy XVI. századbeli szakácskönyvben pedig se szeri, se száma a tormával készült, fogyasztott ételeknek.

Ha így van, furcsa volna, ha ez a szó valóban hiányoznék a magyar szólások, közmondások, állandósult szókapcsolatok köréből. Nem is hiányzik, csak talán egy kissé feledésbe ment

manapság. Ahogy a konyhaművészetben is visszaszorulóban van a régi időkhöz képest.

Néhány évtizeddel ezelőtt még ilyen találós kérdést szoktunk fölteni egymásnak a Veszprém megyei Szentgálon: „Szereted-e a túrót tormával?” S aki ismerte a tréfát, azt felelte: „Szeretem”. Mert nem tehéntúrót értett a kérdező, hanem a disznó túró szerszámát, az orrát, ami valóban jó tormával. Erdélyi János is felvette a szójátékot közmondásgyűjteményébe több mint száz évvel ezelőtt. Hogy a fejhúsnak tormával való tálalása mennyire általános lehetett, mutatják azok a tréfás kifejezések, amelyekben az emberi fej és részei kerülnek kapcsolatba a szóban forgó csípős növényvel. — *Eszem a szádat tormával* — olvassuk az előbb idézett közmondásgyűjteményben. Egy viszonylag modern szólásgyűjteménybe ez a tréfa fogadkozás is belekerült: *Megestem a fejem tormával*. Egy régi színdarabban, Mátrai Bélának „Koncsay Lajkó” című művében meg így beszél az egyik szereplő: *Ja, hogy egye meg az apád a füledet tormával*.

Ahogy a paprika és a bors szimbóluma lett a csipkelődésnek, csípős tréfának, ugyanúgy — bár nem olyan gazdag változatban — előfordul a torma is ilyen szerepben. *Tormát reszel az orra alá* — mondjuk arról, aki valakinek bosszúságot okoz, kellemetlenkedik. Gyakori ez a kifejezés a múlt században legjobb íróinknál. „Kossuth . . . viselete sok *tormát reszelt* az ország kolomposainak *orra alá*” — írja Mészáros Lázár Emlékirataiban. Vagy idézzünk egy kissé más jellegű példát Arany János Toldijából:

Tartani akarta magát, de hiába!
Míntha tűt szúrnának orra cimpájába,
Vagy míntha *alatta reszelnének tormát*,
Tekerő nyilallást érze olyanformát.

Így is előfordul a szólás: *tormát tör* valakinek az orra alá. Pázmány Péter Kalauzában olvashatjuk: „Ezeket sem gyomroskodásból, sem a végre nem írom, hogy valakinek *tormát törjek orra alá*.” A mai ember azt gondolná, hogy ez a forma a *tormát reszel* és az ismertebb *borsot tör* keveredéséből származik. Pedig nem így van. A *tormát* nemcsak *reszelték*, hanem *törték* is régente, s nyilván akkor is csípte a szemet. A már említett XVI. századi

szakácskönyvben éppenséggel ezt olvashatjuk; „Az tormát meg-
töresd, de meg ne reszeltesd.”

Valószínűleg többen hallottak a *tormába esett féreg*-ről is. Régi közmondás-gyűjteményeinkben ilyeneket találunk: *Fészkelődik, mint a tormába esett féreg; Tormába esett féreg azt gondolja, hogy nincs annál édesebb gyökér.* A tormaféregnek a keserű torma a világ, azt hiszi, annál jobb nincs is.

De idézhetnénk a tormát említő szólások közül még sokat annak bizonyítására, hogy nem is volt ennek a növénynek olyan jelentéktelen szerepe a magyar nép képzeletében. *Gúzzsal és tormát* — aki nehéz, lehetetlen dolog végrehajtásába fog: *Tudom, torma, milyen jó édes gyökér vagy* — mondták s mondják némely vidéken ma is — a ravasz képmutatónak, akinek ismerték és ismerik igazi szándékát. Nem szorulnak magyarázatra a következő szólások: *Mostohasíratásra torma kell; Kit a' meleg tej meg-égetett, azután a' hideg tormát is fujja.* De ezt már nem mindenki értené meg manapság: *Jó a torma, de ha tűzhelyen terem, káros.* Szerencsére meg is magyarázza a közmondások összegyűjtője, Kresznerics: 'ha rossz az asszony, sok tormát tör az ura orra alá'.

Folytathatni lehetne, de ennyi is elég. Mondanunk sem kell, nem azért hangsúlyoztuk a torma fontosságát, hogy ezután még kevésbé kapják meg, akik szeretik.

Mindenkiben felvetődhet az a kérdés, hogy keletkeznek-e napjainkban is szólások, gazdagodik-e nyelvünk napjainkban is olyanféle átvitt értelmű kifejezésekkel, amilyenek nyelvünknek sok száz éves története folyamán jöttek létre.

A kérdésre maga az élő, a beszélt nyelv adja meg a választ. Ha valaki nem ért meg azonnal egy tréfát, de néhány perc múlva jót nevet rajta, az automaták működésére célozva azt mondják: *most esett le a húszfilléres* vagy *leesett a tantusz*. — Aki minden erejét beleveti valamibe, az — akárcsak a legnagyobb sebességgel működő gőzgép — *teljes gőzzel* végez valamit. — A hiábavaló törekvést, igyekezetet a motorkezelők kifejezésével intjük le: *kár a benzinéért* — szoktuk mondani. Aki titokban hírekkel szolgál valakinek, az *leadja neki a drótot*; és ez a kifejezés arra utal, hogy a titkos híreket is táviró- vagy telefondróton szokták továbbítani. — A *fut* vagy *lohol* helyett újabban azt is mondják tréfásan, hogy *húzza a csíkot*, és ezzel tudva-tudatlanul a második világháború szürke csíkot húzó repülőgépeire céloznak. — Azt, hogy valaki meglép valahonnan, azzal a szólással is ki lehet fejezni, hogy *olajra lép*. Ez azért szemléletesebb, mint a *puszta meglép*, mert az olaj simává, csúszóssá teszi a talajt, s az az érzésünk, hogy ilyen talajon gyorsan és zajtalanul lehet elsurranni. — Meglehetősen gyakran halljuk azt a kifejezést is, hogy *elkapta a gépszíj*, és ezen azt értik, hogy valakit elkápráztattak a lehetőségek és szinte saját akarata ellenére keveredett bele valamely nem tiszta ügybe, vagy olyan fennhéjázóan viselkedik, ahogy nem vártuk volna tőle.

Íme, egy csokor azokból a szólásokból, amelyek szinte a szemünk előtt születtek meg, és amelyek ötven-hatvan vagy

némely esetben tíz-húsz évvel ezelőtt még nem is keletkezhettek volna, hiszen akkoriban azok a gépek, amelyekhez ezeknek a szólásoknak a létrejötte kapcsolódik, még meg sem voltak, vagy legalábbis nem tartoztak hozzá annyira az életünkhöz, amennyire manapság hozzátartoznak.

Mintthogy azonban ilyen újak, az idősebb emberek szülei vagy nagyszülei előtt jórészt még teljesen ismeretlenek voltak ezek a kifejezések, tehát sok embernek nem is fűződhet hozzájuk olyan gyermekkori emléke, amilyen más nyelvi jelenségekhez, például régebben keletkezett szólásainkhoz. Ezért aztán nincs is még patinájuk ezeknek a szólásoknak, a műhelyek, az üzemek, a gépek vagy általában a mai élet szaga érzik rajtuk, ahogy régi szólásaink a régi világ életéhez, az elmúlt korok viszonyaihoz, leggyakrabban éppen a régi mesterségekhez kapcsolódnak. Hogy csak néhány példát említsünk: a *cserbenhagy valakit* és a *benne van a csávdában* a tímármesterség köréből származik, a *vargabetűt ír le* a lábbelikészítők szaknyelvéből ered, a *dugába dől* a régi pintérek, kádárok mesterségére utal, a *megissza a levét* meg a *borsot tör valakinek az orra alá* pedig a hajdani szakácsok kifejezőkészletéből vált közhasználatúvá. Éppúgy a dolgozó ember hétköznapi munkája van tehát régi szólásaink nagy részének a hátterében is, ahogy az említett, új keletű szólásainkat is a mai mindennapi élet, pontosabban pedig a gépeknek, a technikának a térhódítása teremtette meg.

Bármennyire azonos körülmények között keletkeztek is e szólások, a hozzájuk fűződő hangulati különbség — amelyet főként a keletkezésük időpontja közötti nagy távolság magyaráz — igen nagy, ezért a beszédben, írásban való felhasználhatóságuk sem egyforma. Az *olajra lép*-féle, újabban keletkezett szólásoknak — mintthogy az irodalmi nyelvben még nem gyökereztek meg — csak a bizalmas, közvetlen hangú stílusban van helyük, komoly beszédbe, fejtegetésbe vagy éppen ünnepélyes hangú nyilatkozatokba azonban semmiképpen nem illenek bele.

PONCIUSTÓL PILÁTUSIG

Ha a hivatali ügyekben járatlan ember el akarja valamilyen dolgát végezni a hatóságnál, igen gyakran nem a legalkalmasabb helyen kopogtat. Ilyenkor aztán elküldik a szomszéd szobába, a másik ügyosztályra, esetleg egy másik minisztériumba. De ott is kiderül, hogy még hiányzik egy irata, azt is be kell előbb szerezni. Amikor dolgavégezetlen hazamegy, így számol be röviden az otthoniaknak: *Küldözgetnek Ponciustól Pilátusig*. Ha később ügyének elintézése után elgondolkozna jogos kifakadásán, alighanem szöveget ütne fejébe ez a furcsa szólás. Egyik embertől a másikhoz, sőt esetleg egyik városból a másikba küldenek, s ezt így fejezem ki: *Ponciustól Pilátusig*. Pedig Poncius és Pilátus nem két ember, hanem egy: a bibliai Poncius Pilátus, akihez Jézust elítélésre viszik, s aki aztán tovább küldi Heródeshez, Heródes pedig ismét vissza Pilátushoz.

Szólásunk eléggé elterjedt mind a köz-, mind az irodalmi nyelvben ilyen formában: *Ponciustól Pilátusig küldik, küldözgetik* vagy *szaladgál*. Íróink is sűrűn használták, Jókai például ezt írja egyik regényében: „... ez a ... teremtés még maga *töri magát Ponciustól Pilátusig*, hogy egy ilyen eszeveszett bolondnak a fejét megmentse” (A löcsei fehér asszony). De igen gyakori a *Ponciustól Pilátus hoz* forma is, különösen a régi nyelvben. Petőfi is ezt írja 1848. március 17-én naplójába: „... az akkor virágzott táblabírói szellem *Ponciustól Pilátushoz* akarta vinni a dolgot, úgyhogy valamikor a huszadik században lett volna vége”.

Ami a magyarázatot illeti, többféle is lehetséges. Erdélyi János például így vélekedik a Magyar közmondások könyvében:

Poncius, Pilátus egy ember neve, de a közmondás kettőre viszi át, jelentvén azt az egymáshoz közeli szobákba való járkálást, mikor hivatalviselők a kérdezőt egyiktől a másikhoz (Ponciustól Pilátushoz) utasítják. Szerinte tehát a *Ponciustól Pilátusig*, illetőleg *Pilátushoz* azt akarja jelenteni, hogy voltaképpen egyik panaszhely sem különbözik a másiktól, olyan, mintha ugyanoda menne, ahonnan küldték. Egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz.

Nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy a szólás eredeti formája *Poncius Pilátustól Heródesig*, *Heródestől Poncius Pilátusig küldeni*, s ez rövidült mai formájára, mivel a nyelvérzék a *Poncius Pilátus*-t két névnek vette. Hatással lehetett ennek a szólásnak kialakulására a szóban forgó bibliai történetnek egy másik — ezt megelőző — része, amely azt mondja el, hogy Jézust *Annástól Kajafáshoz* viszik. A magyar kifejezés- és szóláskönyvben azok közé sorolhatnánk a tárgyalt szólást, amelyekben éppen két véglet, két egymástól távol álló hely, ember, fogalom van egymással szembeállítva, tehát az úgynevezett poláris kifejezések közé. Ilyenek: *szalad* (vagy *kaphod*) *fű h ő z-fához*; *boldog-boldogtalan ott volt*; *nincs neki se eleje, se vége*; *reggeltől estig tart* stb.

Van olyan vélemény is, hogy a *Ponciustól Pilátusig* szólást készen kaptuk a német nyelvből, s onnan fordítottuk. A lehetősége persze ennek is megvan, mert a németben ugyancsak ismeretes ez a szólás ilyen formában: *von Pontius zu Pilatus schicken*. De nem szükséges okvetlenül erre gondolnunk, kialakulhatott a magyarban német közvetítés nélkül, önállóan is a mai forma.

Különben sem áll önmagában ez a passiótörténetből keletkezett szólás a magyar szókincsben. Ha valaki minden érdem, esetleg különösebb ok nélkül jut valamilyen megbízáshoz, vagy olyasmihöz kell hozzászólnia, amihez nem is ért, azt mondja magáról: *Belekerültem, mint Pilátus a krédóba*. A halál bizalmasabb megjelölésére régebben igen gyakran használták a *Pilátusnál vacsorál* kifejezést. *Majdnem Pilátusnál vacsoráltam*, azaz: majdnem meghaltam. *Pilátushoz küldlek vacsorára*, azaz: agyonütlek. Amikor azt mondjuk, ha valamiért megalkuvó módon nem akarjuk a felelősséget vállalni, de a helytelen cselekedet megakadályozására sincs erőnk: *mosom kezemet*, — ilyenkor ugyan csak Pilátust idézzük, az ő jelképpé vált kézmosását.

De még tovább mehetünk. A nagy szenvedést még ma is szoktuk *kálváriá*-nak nevezni, a szenvedések sorozatát meg *kálváriajárás*-nak. *Kálváriát jár*, mondjuk arra a szerencsétlenre, akit egymás után érnek a csapások. De még ironikus, sőt cinikus szólás is keletkezett a passiótörténettel kapcsolatban. Ha valamilyen munkát vagy egyebet jutalom vagy viszonzás nélkül várnak el valakitől, azt szokta mondani: *A Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen.*

VII.

MIT IS JELENT PONTOSAN?

A szavak sorsának felderítése, leírása egyik legizgalmasabb fejezete a nyelvvel foglalkozó tudománynak. Mikor, miért halt ki ez vagy az a szó, mikor, milyen módon, milyen szükség-szerűség következtében került nyelvünkbe a másik, milyen formában, jelentésben használták elődeink, milyen változáson ment keresztül az újabb korban? — mindezeknek a kutatása a nyelv életének sok érdekes eseményére ad feleletet.

Most csak egyetlen kisebb kérdést vizsgáljunk meg, a szavak jelentésváltozásának egyetlen típusát.

Mindnyájan ismerik *szerencse* szavunkat. Ez a szó régen azt jelentette, amit ma a *sors*, tehát jót, rosszat egyformán. Ilyen értelemben használták a régi írók is. Például a XVI. században így ír Bornemisza Péter: „Minden dolgát csak szerencsének tartja” — azaz a véletlennek, a jó vagy balsorsnak tulajdonítja. De jóval később, még Faludi Ferencnél is olvashatunk ilyet: „Szerencse nyomorékja”. Ez is azt jelenti: a sors, a vakeset nyomoréka. Ez az eredetileg semleges jelentésű szó ma csakis jót jelent, a *szerencse* tehát annyi mint 'jó szerencse'.

Vagy itt van egy még világosabb példa. A *hír* főnévből való *híres* és *hírhedt* melléknévnek a régi időben azonos volt a jelentése, azaz egyformán beszéltek *híres* vagy *hírhedt* író-ról, *híres* vagy *hírhedt* rablóvezér-ről. Vörösmarty még a múlt században is ezt írhatta Liszt Ferencről: „*Hírhedt* zenésze a világnak.” Jókainál különösen sokáig él a *hírhedt* szó ebben az értelemben. Néha ilyesmiket olvashatunk: „Petőfi *hírhedt* költője volt Magyarországnak” (Tarka élet); „Kehida szomszédságában is van egy *hírhedt* búcsújáró hely” (Életemből); „A *leghírhedtebb* csillagászok bizonyítják, hogy vannak napok, mik a földek körül

forognak” (Fekete gyémántok). De ugyancsak nála olvashatunk *hírhedett lázadók-ról, hírhedett csárdák-ról, hírhedett rablóvezér-ről* és *hírhedett táncosnők-ről* is. Manapság, mint tudjuk, ez a jelző már nem megy dicséretszámba, a *hírhedt* melléknévnek csak rossz jelentése van. Igaz, néha-néha a *híres* melléknév is ellenkező értelműre változik beszédünkben: akkor, ha gúnyos hanghordozással mondjuk: „No, te híres!” Ilyen módon persze alkalmilag minden melléknévünket használhatjuk állandó jelentésével ellenkező értelemben is: Ez aztán *szép* dolog! — mondjuk arra, amit egyáltalán nem tartunk szépnek.

A *szerencse* és a *hírhedt* szó jelentésváltozása ma már nyelvtörténeti tény. Megfigyelhetünk azonban mai nyelvhasználatunkban is több jelenséget, amely az említett jelentésváltozásokkal van rokonságban.

Bizonyára sokan hallották már ezt: *időt* érez a lábam. Itt az *idő* azt jelenti: 'rossz idő(járás)'. Erdélyben is feljegyeztem nemrég: *nagy idő volt*, azaz nagy zivatar volt. De idézhetünk még ismertebb példákat a betegségek mindennapi megnevezéseinek köréből. Vakbelünk — ha van — vagy jó, vagy rossz. Mégis ha valakiről azt mondjuk, *vakbele* van, csak azt értjük rajta, hogy beteg, kidobni való a vakbele. Ízülete is van mindenkinek, ilyen vagy olyan. De az *ízületes* ember mégiscsak olyan, akinek rosszak az ízületei. Néhány napja a villamoson így panaszkodott egy asszony: Sajnos, *épém* is van. Nyilván epebajos volt.

Hát igen. Addig nem veszi tudomásul az ember az ízületeit, veséjét, vakbelét, míg nem fáj. Addig nincs is számára!

Lassan-lassan ez a fajta jelentésváltozás is közhasználatú lesz, nem is tehetünk kifogást az említett példák ellen. Persze azért hibázásra is van alkalom bőven. Nemrég például a következő mondatot olvastam: „A szakértők megállapították, hogy tehetséges, és *jövőt* jósoltak neki.” *Jövő* szavunknak mai nyelvhasználatunkban csak kivételesen van 'szerencsés sors' jelentése. Mondhatjuk például azt, hogy erre az emberre *nagy jövő vár*, *nagy jövőt* jósólnak neki, esetleg: *van jövője*; de azt, hogy *jövő vár rá, jövőt remélhet* nem mondjuk.

Ugyanígy megőrizte semleges jelentését a *jövő* ellentéte, a *múlt* is, beszélhetünk *boldog múlt-ról, keserves múlt-ról* egyaránt. Ha ellenben már azt mondjuk valakiről, hogy *múltja van*, nem kétséges, hogy jót vagy rosszat akartunk-e mondani az illetőről.

Bizonyára sokan ismerik ezt a találós kérdést: „Miért *nyúl* a *nyúl*?” A meghökkentő felelet így szól: „Káposztáért.” A tréfa alapja az, hogy két különböző jelentésű *nyúl* szavunk van. A kérdezett csak az egyikre, a félénk kis állatot jelentő szóra gondol, s azon töri a fejét, miért hívják a nyulat *nyúl*-nak. A kérdező viszont a másik szót is felhasználja: azt a cselekvést jelöli vele, ahogy a nyúl a kívánatos eledelt megkaparintani igyekszik. A két *nyúl* szó jelentésének egyébként nincs egymáshoz semmi köze, hangalakjuk is csak véletlenségből egyezik.

Vannak azonban olyan szavaink is, melyek szintén több-félét jelentenek, de jelentésük közt többé-kevésbé világos összefüggés van. Ilyen például a *toll*. Ha valaki azt kérdezné: „Miért *toll* a *toll*?”, azaz miért nevezik az író tollat ugyanúgy, mint a madártollat, valószínűleg igen sokan helyesen tudnának válaszolni rá. Régen ugyanis hegyes végű lúdtollal írtak. Ezt később kiszorította a használatból a jóval tökéletesebb acélszerszám, az új íróeszköz elnevezése azonban a régi maradt. Így alakult ki a *toll* szó újabb jelentése.

A magyarázat persze nem mindig ilyen egyszerű. Miért *lábás* a *lábás*? Hiszen ennek az edénynek van fenéke, oldala, füle, csak éppen lába nincsen. De régen, amikor még nyílt tűzhelyen sütöttek-főztek, az ilyenféle edényeknek bizony volt lábuk: így alattuk jobban lehetett tüzelni. Mikor vaslappal fedett tűzhely váltotta fel a régi, kezdetleges berendezést, a lábak lekerültek a főzőedényekről. Elnevezésük azonban megmaradt *lábás edény*-nek, röviden *lábás*-nak vagy *lábos*-nak.

A *toll* és a *lábás* példáján kívül egész sor más szavunk tanulságos jelentésfejlődése is mutatja, hogyan őrzi a nyelv a

technika újabb meg újabb vívmányainak elnevezésében a régi idők, régi eszközök emlékét. A sok érdekes múltú szó közül hadd kísérjük végig még egynek a történetét!

A kocsi néven ismert közlekedési eszközt régebben *kocsi szekér*-nek mondták. Egyik népdalunk is kocsi szekeret emleget. Ilyenfajta szekeret ugyanis a Komárom megyei Kocs községben készítettek először. S ahogy a *tokaji bor*-t röviden *tokaji*-nak mondjuk, a híres *kocsi szekereket* egyszerűen *kocsi*-nak nevezték. A *tokaji* és a *kocsi* jelentésfejlődése azonban némileg eltérően alakult. A *tokaji*-tól bizony elvárjuk, hogy valóban Tokaj szőlővesszeiről származzék. A jó kocsikat azonban ma már nem Kocsról vásárolják, hiszen sokan nem is hallottak erről a községről, s még kevesebben tudják, hogy innen indult a magyar kocsi világhódító útjára. Sok nép még a nevét is átvette tőlünk; németül *Kutsche*, angolul *coach*, franciául *coche*, olaszul *cocchio* a kocsi.

De ne kövessük a kocsit külföldi bolyongásain, hiszen idehaza is érdekes utat tett meg. Ahogy az újabb, tökéletesebb közlekedési eszköz, az autó lassanként kiszorítja — legalábbis a nagyvárosi forgalomból — a lovaskocsit, úgy válik a *kocsi* szó az autónak egyre inkább használt, jó magyar nevévé. „De szép *kocsi*!” — kiáltunk fel, ha egy tetszetős autó suhan el mellettünk. S amikor egyik költőnk az állam autóját meg nem engedett módon, magáncélra használó tisztviselőnek azt ajánlja, hogy „vegyen *kocsit* magának”, akkor bizonyára nem a technikai haladásnak kíván gátat vetni...

Befejezésül még egy érdekességet. Ha azt akarjuk, hogy a kocsi haladjon, a lovakat hajtani kell. Az autó elé nincsenek lovak fogva, mégis a veszélyes útszakaszok előtt a figyelmeztető tábla így inti óvatosságra a vezetőt: „Lassan *hajts*!” S ha valaki ezt az utasítást nem veszi figyelembe, a közlekedési bíróság *gyorshajtásért* bünteti meg.

Volt már szó arról, hogyan vesznek fel eredetileg közömbös jelentésű szavaink vagy csak jó, vagy csak rossz jelentést. Most ismét egy hasonló kérdést veszünk elő. Egy újabb regényünkben ezt olvastam: „Kisszerű lopások az uradalomban is folytak. A béres rá volt szorulva, hogy bármi módon megszerezze azt a keveset, amire minden igénytelensége mellett szüksége volt. De ha itt rajtavesztett, ritkán nyert bocsánatot, és ha *jeles ember* volt, nem használt semmiféle könyörgés.”

Valószínűleg többen felfigyeltek a *jeles ember* kifejezésre. Talán arra is gondoltak, vajon nem tévedett-e az író a szóhasználatban, hiszen a *jeles ember* kiváló embert jelent, miért kellene hát különösképpen büntetni?

Jeles szavunknak a mai köznyelvi jelentése valóban ellene mond az idézett mondatban való értelmének. *Jeles* például a legjobban minősített, a *jeles* diák, a *jeles* tanuló. A kiváló, kitűnő emberre is szokták mondani (különösen az idősebb korosztály), hogy *jeles* ember, *jeles* tudós. Rosszalló értelemben csak igen ritkán, gúnyos hangsúllyal használjuk: *jeles* társaság, mondhatom! Az utóbbi értelemben írja Petőfi is Kedves vendégek című versében:

Jeles család is. Annyit mondhatok.
Körében borzasztóan mulatok.

Persze előfordul még beszédünkben a *jel* főnévnek egy másik -s képzős származéka is, mégpedig eredetének megfelelően ilyen jelentésben: 'valamilyen jellel ellátott, megjelölt'. Például *jeles* fa: azaz 'megjelölt fa', *vízjeles* papír, *mellékjeles* betű stb. E szavak kiejtése a zárt *ë* hangot megkülönböztetők nyelvében

eltér az előbbi, elvont jelentésű példaktól. A Dunántúlon így mondanánk: *jelés* ember, de: *jeles* fa. *Jelés* írás, de: *vízjeles* papír. Más esetekben is teszünk ilyen különbséget ugyanazon szó elvont és konkrét jelentésű alakja között. Például a jegyet áruló ember: *jegyés*, de a menyasszony *jegyős*; akinek fél helye van az *félhelyes*, a csinos leány viszont *helyős*.

Nyilvánvaló, hogy *jeles* szavunknak a konkrét jelentése az eredetibb, tehát az, hogy 'valamilyen jellel ellátott', s ebből alakult ki a mai 'kitűnő, kiváló, elsőrendű' jelentése is. De az is valószínű, hogy eredetileg ez a jelző dicsérő is, elítélő is lehetett. Ez természetes is, hiszen valaki nemcsak jó, hanem rossz tulajdonságai következtében is kiemelkedhet a többi közül, lehet megjelölt, azaz *jeles* ember. Valóban találunk is a régi nyelvben ilyenféle példákat: „Neminemő jelős binős embör . . . nyilván való *jeles* lator” stb. Ilyenformán most már érthető az említett regényrészlet is: *jeles* ember: megjelölt, megfigyelt ember, akit szemmel tartanak.

A nyelvjárásokból különben igen sok példát idézhetünk *jeles* szavunknak a köznyelvitől eltérő jelentésére. A szavak sorsa igen kiszámíthatatlan.

Valószínűleg többen ismerik *mustra* szavunkat. Van olyan vidék, ahol ennek a jelentése: 'kiváló, kitűnő, mintaszerű'. A *mustra bor*, *mustra búza* a legjobb, olyan, hogy mintának, mustrának adhatják. Másutt meg a *mustra birka* éppen a semmire való, a kiselejtezett, kimustrált.

A *jeles* mint mondtuk, köznyelvünkben ma csak dicsérő jelző. *Cégéres* szavunk viszont csak ilyen kapcsolatban fordulhat elő: *cégéres gazember*, *cégéres tolvaj*, *cégéres gonosz*, *cégéres korhely* stb. Pedig a *cégér* eredetileg általában csak a boltok ajtaja fölött levő tábla vagy jelvény volt, de mivel a pellengérré állított bűnös nyakába akasztott bűnjel is *cégér* lett, a *cégéres* melléknév jelentésfejlődésének ez szabta meg végleges irányát. Nem jár tőle messze *címeres* szavunk sem, ha személyre vonatkozik. Az irodalomban — különösen a régi irodalomban — olvashatunk ugyan *címeres nagyurak*-ról (akiknek főúri vagy nemesi címerük volt), de ma már főként rosszalló jelentésben használjuk: *címeres gazember*, *címeres gonosztevő*. És hát beszélünk *címeres ökör*-ről is. Igaz nem az eredeti értelemben, úgyhogy itt már a kifejezés második tagjának a jelentése is alaposan megváltozott.

SZŐLŐSZÜRET, DISZNÓSZÜRET, RUHASZÜRET

Egyik levelezőnk kifogásolja, hogy a Kelet-Magyarország *burgonyaszüret-ről*, *tengeriszüret-ről*, *diószüret-ről* számolt be az olvasóknak. Szerinte helyesen csak *burgonyaszedés-t*, *tengeritörés-t*, *dióverés-t* lehetett volna írni. Vizsgáljuk meg, mennyiben van és mennyiben nincs igaza a levélírónak.

Igaza van abban, hogy a kukorica vagy a burgonya betakarításának nem a *szüret* a megszokott, közhasználatú: köznyelvi kifejezése. *Szüret* elsősorban azt az őszi mezőgazdasági munkát jelenti, amelynek során az érett szőlőt leszedik, levét kisajtolják és hordókba, edényekbe szűrik. De mégsem helyteleníthetjük, ha ezt a szót más termények betakarítására is alkalmazzák; ennek már igen nagy múltja van nyelvünkben, s a *szüret* szó ilyenféle jelentésváltoztatásában nincs semmi érthetetlen vagy rendkívüli.

Azon kezdhethetjük, hogy már a mai köznyelvi *szüret* szó is jelentésváltozás eredménye, hiszen a *szűr* igéből képzett *szüret* eredetileg nyilván jelenthette mindenfajta szűrőmunkálat eredményét és magát a munkálatot. Például a majdnem négyszáz esztendőös Calepinus-féle szótárból megtudhatjuk, hogy az olajbogyó szedését, vagy kisajtolását *olajszüret*-nek is mondták, s volt *mézszüret* szavunk is. Csak a szőlősgazdák nyelvhasználatában korlátozódott a jelentése a szőlőszüretre, úgy, ahogy például a *hordás* szó egyes vidékek földműves lakossága nyelvében nem bármiféle hordást, hanem csakis a levágott gabona hazaszállítását jelenti. Csakhogy ez a szó a *szüret*-tel ellentétben — nem vált köznyelvivé.

Szüret szavunk eredeti jelentése azonban hamarosan elhomályosodott, s ennek eredménye az lett, hogy elsősorban

nem a szőlő levének kisajtolására, szűrésére, hanem főként a fürtök összeszedésére vonatkozott. „Tegnap volt a *szüret*” — mondjuk akkor is, ha a megszedett szőlő még a kádakban van, és várja a másnapi préselést, majd a szűrést. Érthető tehát, ha ezt a megváltozott jelentésű szót más gyümölcsök, majd más termények betakarításának, összeszedésének a kifejezésére is alkalmazták már régtől fogva, olyanokéra, amelyeket nem kisajtolva, szűrve fogyasztunk. Czuczor—Fogarasi szótára is számon tartja már a szónak ezt a jelentését, és felveszi a *kukoricaszüret*, *krumpliszüret*, *babszüret* kifejezést. De idézhetünk irodalmi példákat is. Többek közt Jókainál ezt olvashatjuk: „A gyümölcsfa januárban virágzik, s áprilisban szüretet ad.” Egy másik példa Baksay Sándortól: „[A komló] a nyár végső heteiben várja illatos tobzaira a két-három hétig tartó szüretet.” De olvashatunk *alma-*, *dinnye-*, sőt *szarvasgomba-szüret*-ről is.

Valamivel szokatlanabb, ritkább *szüret* szavunknak az az alkalmazása, amelyet a XVI. századi Radvánszky-féle Szakácskönyvben olvashatunk; ott ugyanis a disznóölést nevezik *disznószüret*-nek. De majdnem hasonló idézhetünk napjainkból is: egy budapesti áruház nemrég „nagy őszi ruhaszüret”-et hirdetett.

Meg kell azután említenünk azt a sok átvitt értelmű jelentést, amelyet idők folyamán *szüret* szavunk felvett. A megérett, hullani készülő termény betakarításához természetesen kapcsolódik például az elmúlás, a halál képzete. A Nyelvtörténeti Szótár idézi egy XVII. századbéli munkából: „Minéc előtte az szüretre megh érnénc, nagy csobbal [azaz zuhanással] az koporsóban húllanac”.

Minthogy a termény betakarítása, a „szüret” idején nem szoktunk takarékoskodni, zsugoriskodni azzal, amit szedünk, mert — legalábbis látszatra — van belőle bőven, a *szüret* szó átvitt értelemben igen gyakran jelenti valaminek, jó vagy rossz dolognak a bőséget is. „Most van ám *szüretje* a kiontott vérnek” — írja Arany János. Jókainál pedig ezt olvashatjuk: „A megyei székvárosban sohasem volt olyan jó *szürete* a mende-mondáknak, mint ezekben a napokban.”

S ne feledkezzünk meg végül arról se, hogy általában az öröm kifejezéseként alighanem mindannyiunk ajkát elhagyta már ilyenféle felkiáltás: Hát akkor *szüret!* — ez pedig azt jelenti: 'minden rendben van.'

Nemrég egy érdekes munkát olvastam: Szentgál község néprajzi leírását. Egyik lapján, ahol azt írja le a szerző, Vajkai Aurél, hogyan mosták, szapulták a szentgáliak a maguk szótte-fonta vásznát, ezen a mondaton akadt meg a szemem: „*Rézvasfazékban* lúgot forraltak, ezzel öntözgették a ruhát . . .” (263). Mindenesetre furcsa szó ez a *rézvasfazék*, igazi „fából vaskarika”. Pedig aligha a könyv írójának találmánya vagy nyelvbötlése lehet, valószínű, hogy a helybeliektől hallotta, akiktől adatait szerezte. Pedig hát Szentgálon jól tudnak magyarul!

Ha egy kicsit jobban megvizsgáljuk ezt a furcsa összetett szót, hamarosan ki fog derülni, hogy nem is áll olyan magánosan ez a típus a magyar nyelvben!

Nem kell magyarázni a *vasfazék* összetétel keletkezését, mindenki előtt nyilvánvaló, hogy ebben a jelzős összetételben a *vas* jelző azt az anyagot jelenti, amiből a jelzett szó, a *fazék* készül. Tehát 'vasból való fazék'. A jelző jelentése azonban idők folyamán valamelyes változáson ment keresztül. E változás eredménye az lett, hogy a *vasfazék* szót nem csupán a vasból való fazékre alkalmazták, hanem — amikor másfajta ércből is kezdtek csinálni fazekat — több más, nem cserépből készült edényre is. A *vasfazék* szó megváltozott jelentése akkor már: 'kondér, üst'. A Magyar Nyelvőr nyelvjárási közléseiből tudjuk, hogy a *vasfazék* szót Keszthely vidékén (6 : 523) és Somogy megyében (10 : 477) 'rézüst' jelentésben használták. Az anyag-név eredeti jelentésének elhomályosulása következtében történik meg tehát az, hogy a rézből való kondért, üstöt *rézvasfazék* névvel nevezik.

Sok példát mondhatunk az ilyen és ehhez hasonló jelenségre.

A *karfa* például eredetileg nyilvánvalóan csak fából készült. Miután a *fa* jelentése elhomályosult, s az összetett szó mindenféle *korlát*-ot jelentett, keletkezhetett és igen sok vidéken keletkezett is *vaskarfa* elnevezés, tudniillik a vasból készült korlátra. De hallottunk már *vaskaptaját* is, továbbá *vaskormánydeszká*-t. Az utóbbi az ekének az a része, amely a földet a barázdából kifordítja. A régi ekéken ez deszkából volt. Ma már csak vasból készül, de a régi név itt-ott megmaradt. A *fejfa* is csak *fa* volt eredetileg. Az eddigi példák után nem csodálkozunk, ha azt halljuk, hogy több nyelvjárásunkban azt a követ, amelyre a halott nevét írják, *küfejfa*-nak nevezik, sőt én a *vastalpfát* sem tartom rossznak, bármily „árgus” szemmel nézem is. Az ilyesmi persze általában többé-kevésbé népies hangulatú.

Kissé másfajta példa a következő. Somogy megye egyes részein, mint a Nyelvőrnek egy régi kötetében olvashatjuk, a tyúktojást *tikmony*-nak nevezik. De nemcsak a tyúktojást, hanem általában mindenféle tojást. Ezért azután, ha külön ki akarják emelni a tojás minőségét, azt mondják: *lúdtikmony*, *varjútikmony* (Magyar Nyelvőr 14 : 479).

Igen sok hasonló példánk van a színnevek területéről. A *pirostojás* ma már azt jelenti: 'húsvétra festett tojás'. Ezért hallunk aztán *kék pirostojás*-ról, *zöld pirostojás*-ról stb. A *feketerigó* tojója voltaképpen nem fekete, hanem barna. Hallottam is már így: *barna feketerigó*. Ez persze nem általánosan ismert kifejezés, de például a *zöldbab* ma már egyáltalán nem a zöld színű babot jelenti, hanem általában az éretlen, hüvelyével együtt fogyasztható babot. Ezért aztán bátran mondhatja valaki az eladónak, hogy: Abból a szép *fehér zöldbabból* kérek! A *kékszilva* és a *sárgaszilva* egyik-másik nyelvjárásban nemcsak a színét jelenti a szilvának, hanem a fajtáját is. Ezzel kapcsolatban a következő szójátékot hallottam: Milyen szilva terem ezen? — Kérdi valaki, a szilvafára mutatva. — *Kékszilva* — válaszolja a gazda. — Hát akkor miért *piros*? — Azért, mert még *zöld*! Valóban, *zöld* azaz 'éretlen' korában még *piros* a *kékszilva*.

Folytathatnánk még a példákat, de talán már eleget merítettünk a szentgáli rézvasfazékból.

Nem tudom, helyes-e ez a kifejezés: *fehér* bor, *fehér* szőlő, én furcsának találok — írja egy veszprémi hallgatónk, hiszen sem a bor, sem a szőlő nem fehér, hanem zöldek vagy sárgás.

Igaza van hallgatónknak abban, hogy sem a *fehér szőlő*, sem a *fehér bor* színe nem olyan, mint a szép tiszta meszelt fal vagy a frissen hullott hó. De a helytelenítésben mégsem érthetünk vele egyet. A *fehér* melléknévnek nyelvünkben ugyan ez a fő jelentése: a friss hó színéhez hasonló, de kialakult, mégpedig régtől fogva több más jelentése is. Értelmező Szótárunk nemrég megjelent kötetében is olvashatjuk majd, hogy második jelentése ez: „A hozzá hasonló, illetőleg vele egy nembe tartozó dolgok színéhez viszonyítva világos színű.” Valójában tehát a *fehér bor* annyit jelent: 'nem vörös bor', a *fehér szőlő* pedig 'nem rózsaszínű, nem fekete szőlő'. Van több ilyen kifejezésünk is: a *fehér bors* sem fehér, hanem az ismertebb, a megszokottabb *fekete bors*-hoz viszonyítva fehér, ezzel ellentétben például a *fekete kenyér* sem igazán fekete, csak sötétebb, mint a szokásos *barna* vagy *fehér* kenyér. Beszélünk *fehér emberek*-ről is, bár nem vagyunk igazában fehérek, csak az úgynevezett színes bőrűekéhez viszonyítva fehér a bőrünk színe, azaz a *fehér ember* kifejezésben a *fehér* melléknév voltaképpen azt jelenti: 'nem színes'.

Persze nemcsak *fehér* szavunknak fejlődött ki ilyen „negatív” jelentése. Itt van például az *édes* szó. Alapjelentését mindnyájan ismerjük: ami *édes*, az általában 'cukorhoz, mézhez hasonló ízű'. Igen sok kifejezésben azonban nem ez a jelentése, nem valamely pozitív érzetetre, hanem egy *hiányára*

utal. Néhány példa azonnal meg fogja világítani, mire gondolunk

Valószínűleg mindnyájan egyetértenek abban, hogy az *édes paprika*, az *édes torma* voltaképpen nem *édes*, csak a paprika és a torma jellemző tulajdonságától eltérően nem erős, nem csípős. Elég nagy területen ismert azután az *édes leves* elnevezés is. Pedig az sem *édes* igazán. Nyilván azt jelenti ez az elnevezés, hogy a régebben szokásos savanyított levesek ízétől eltérő, nem savanyú leves. Ugyanígy nem *édes* az *édes káposzta* sem, csak eltér a szokásosabb (legalábbis a régebben szokásosabb) *savanyú káposztá*-tól.

Más kifejezésekben meg a sós ellentétéként találkozunk az *édes* melléknévvel. Szoktuk például némelyik kút vizére is azt mondani, hogy *édes*. Ez azt jelenti, hogy az ivóvízben szokásos sók közül hiányzik belőle valami. Bálint Sándor Szegedi Szótárában olvashatjuk az *édős legelő* szót, ennek ellentéte a *székes legelő*, azaz sziksós talajú. A 'sótlan zsír'-t az Alföldön *édes zsír*-nak mondják, de igen sok helyen hívják *sajtalan* (azaz sótan) *zsír*-nak is.

Befejezésül még néhány, az eddigieknél is szokatlanabb jelentését említjük meg az *édes* melléknévnek. Igaz, nem a köznyelvi használatból, hanem főként a nyelvjárásokból.

Az Ormánysági Szótárból tudjuk, hogy az Ormányságban (tehát Baranya megye egy részén) ismeretes az *édős lúg* kifejezés. Ez fahamuból készült, nem maró, enyhe lúgot jelent. Palóc vidékről meg az *édős csóvány* szóról van tudomásunk. Ennek a második felét is magyarálni kell, a *csóvány* annyi mint *csalán*, ez van a Csóványos hegy nevében is. Az *édős csóvány* olyan csalánt jelent, amely nem csípős, nem szúrós.

Folytathatnánk a sort, idézhetnénk az *édes* melléknévnek az eddigieknél is meglepőbb jelentéseit. De talán ennyi is elég volt annak a bemutatására, milyen törvényszerűségek vannak egy-egy — első pillantásra logikátlannak látszó — nyelvi jelenség mögött.

Sokan nem tudják, mit jelent a *harmadfél* kifejezés, mennyi idős az a gyermek, akiről azt mondják, hogy *harmadfél éves*. Vannak, akik azt hiszik, hogy a *harmadfél*-en három és felet kell érteni. Mások meg azt a tréfás-logikus választ adják kérdéseinkre, hogy a *harmadfél* a félnek egyharmad részével, vagyis egyhatoddal egyenlő. Persze nem így van a dolog. Kifejezésünkben a *harmad* szó nem harmadrészt jelöl, azaz nem törtszámnév, hanem sorszámnev, annyi mint harmadik. Igaz, sorszámneveink ma *-ik*-re végződnek: *második*, *harmadik*, *negyedik* stb. Az *-ik* toldalék azonban eredetileg nem volt ott ezeknek a sorszámneveknek a végén, tehát valamikor így hangzottak: *másod*, *harmad*, *negyed* stb.

Néhány kifejezésben máig megőrződött ez a régebbi alak. A *második* évfolyamot végző egyetemi hallgató *másodéves*, a *harmadik napja* helyett rövidebben ezt mondhatjuk: *harmadnapja*, a *negyedik ízben* szebb és tömörebb mása: *negyedízben*. Az ország egyes vidékein a kétéves csikót, amely a születése óta másodszer kisarjadt, tehát a *második* füvet legeli, *másodjü* csikónak mondják. A *harmadjü* ló, *harmadjü* csikó pedig hároméves: már a *harmadik* füvet élvezi. Petőfi is él ezzel a kifejezéssel Arany Jánoshoz intézett verses levelében: „És szívem tombol, mint a *harmadjü csikó*, ha A pányvás kötelet legelőször dobja nyakába A pásztor...”.

Az *-ik* toldalék, amely később a sorszámnevek végére került, tulajdonképpen az *-uk*, *-ük* birtokos személyragnak egy változata. Az a szerepe, hogy több közül egyet kiemel; például; *egyik* = közülük egy, a *legszebbik* = közülük a legszebb, ahogy a népdal is mondja: „De szeretném az *egyiket*, három

közül a *legszebbiket!*” Tehát a *második, harmadik, negyedik* eleinte azt jelentette, hogy közülük a *második, harmadik, negyedik*, amit ma így mondanánk: *másodikuk, harmadikuk, negyedikük*.

A *harmadfél* és — tegyük hozzá — a hasonló *negyedfél, ötödfél* kifejezések éppoly összetett szók, mint az imént említett *harmadfiú, negyedizben* és társaik: *előtagjuk, a harmad, negyed ötöd* annyi mint *harmadik, negyedik, ötödik*.

Mennyi hát ezeknek az összetett számneveknek az értéke? Könnyebb lesz a válasz, ha előbb a *másfél* szót fogjuk vallatni. Erről mindenki tudja, hogy egy és felet jelöl. De vajon miért? Azért, mert így kell értenünk: egy egész és a *másiknak* a *fele*. Eszerint a *harmadfél* két egész és a *harmadiknak* a *fele*, tehát a *harmadfél* éves gyermek nem három és fél, hanem csak két és fél esztendő. Ezek után magától értetődik, hogy a *negyedfél* három és felet, az *ötödfél* meg négy és felet jelent.

A sorszámneveknek régebbi, *-d* végű alakjai egyébként a felsoroltakon kívül még egypár olyan kifejezésben is megőrződtek, amelyet némelykor szintén félreértének. Hány látogatót várhatunk, ha barátunk azt írja: *harmadmagával* fog felkeresni bennünket? Ketten vagy hárman jönnek-e vele, azaz három vagy négy lesz-e a vendégek száma? Nos, ha valaki *harmadmagával* jön, ezt úgy kell értenünk, hogy két társa lesz, a *harmadik* pedig *ő maga*, tehát összesen hárman látogatnak meg bennünket.

Érdekes, hogy a *harmadmagával* — s a hasonló *másodmagával, negyedmagával* stb. — kifejezés mintájára ilyeneket is mondunk: *sokadmagával, többedmagával, néhányadmagával*, jól lehet a bennük előforduló számneveknek nincs *-d* képzős alapjuk, vagyis nincs *sokad, többed, néhányad* számnevünk. Ezek a kifejezések persze ném jelölnek pontosan meghatározható számot, s így nem is készítenek újabb fejtörő munkára bennünket.

Március 10-én (1957.) reggel azzal csengetett föl egy ismeretlen hallgató, hogy nézzem meg a Népszabadság egyik cikkét, s rójam meg egy mondatát, mert vét a jó magyarság ellen. Megköszöntem a szíves figyelmeztetést, és megnéztem a kifogásolt mondatot. Íme: „Öten vitatkoztak, öt férfi, köztük a férj: egy szikár, nagycsontú, *kordován barna fiú*.”

„Hogy lehet azt írni, *kordován barna* — mondta a telefonáló —, hiszen a *kordován* egy bőrfajtát jelent, függetlenül attól, milyen színű!” Hát valahogy én is úgy éreztem, hogy igaza lehet a telefonálónak. De óvatosságra intett az, hogy a *kordován* bizony már nem valami ismert szó, mert kiment a divatból a kecske- meg a juhbőrből készített lábbeli is. A *kordován* ugyanis a lábbeli készítésére alkalmas finom kecske- vagy juhbőrt jelenti, azaz jelentette valamikor. Az ilyen kihalóban levő szavak pontos jelentésének megállapításában pedig könnyen tévedhet a nyelvérzék. Szerencsére van a Nyelvtudományi Intézetnek Értelmező Szótára (igaz, hogy a *kordován*-t magába foglaló része még csak kéziratban), van Nagyszótára (igaz, hogy csak cédulákban), s ezekből biztosan meg lehet állapítani az igazságot. Az igazság pedig — amint kiderült — az, hogy a *kordovány* szót a múlt században csakugyan használták íróink, költőink ilyen jelentésben: 'sötét színű'. Arany például így szólaltatja meg a cigányokat: „Eltöröljék a föld színéről fajunkat, *Kordovány* bőrünket, fekete hajunkat?” Degré egyik novellájában ezt olvashatjuk; „*kordoványszin* arczán látszék, hogy nem nap-barnította”. Nagy Ignác is így ír: „olyan fekete az ábrázatja, mintha *kordovánból* szabták volna”. Elmarasztalásunk tehát nem lett volna igazságos, mert

a cikkíró a *kordován* szónak ezt a ritkább jelentését bizvást vehette irodalmi emlékeiből, sőt esetleg a gyerekkorában tanult nyelvjárásból is.

De azért ne veszítse kedvét a névtelen telefonáló, más alkalommal bizonyosan több szerencséje lesz. Abban a tóban, amelyben ő halászik, nemcsak keszeg, néha még cápa is akad.

Azt írja például a Népszabadság március 21-én, hogy „mindent »kalap alatt« kell elintézni”. Amint kiderül a szövegből, azt akarják mondani: 'titokban, suttyomban'. Azaz *suba alatt*. A subát pedig még a gubával sem szabad összekeverni, nemhogy a kalappal! Azt persze lehet mondani, hogy *egy kalap alatt* megcsináljuk, de ez azt jelenti; 'egyszerre, egy füst alatt'.

Úgy látszik, nehéz nyelv a magyar. Erre gondoltam, amikor a Népakaratban a következőket olvastam! „Vettem a többi között (az utánunk ballagó kínai srácok nem kis mulatságára) egy élő teknősbékát, amit a feleségem — magyar tudományával inkább *v i s s z a é l v e*, mintsem *é l v e* — »gyalogbékának« nevezett el.” Nos, a magyar újságírónak nem kell szégyenkeznie kínai feleségének magyar nyelvérzéke miatt. Nem hallotta még ezt, hogy: *Kiváglok, mint a gyalogbékát?! Hát ezeket a szavakat ismeri-e: gyalogbodza, gyalogbab, gyalogborsó, gyalogajtó, gyalogföld, gyalogfa, gyalogháló, gyalogmoha, gyalognyír, gyalogorsó, gyalogpajzs, gyalogösvény, gyalogszán, gyalogszeder, gyalogtőr stb. stb.?*

Bizony egész jó szó a nem ugráló, lassú teknősbékára a *gyalogbéka*, ahogy a magasra nem növő fa *gyalogfa*, a fel nem futó bab és borsó *gyalogbab*, *gyalogborsó*.

Hát csakugyan nehéz a magyar nyelv. Még szerencse, hogy egy-egy ilyen jó nyelvérzékű kínai menyecske hozzánk kerül...

Gyakran vitáznak rajta, mi különbség van a *vörös* meg a *piros* között. Valóban nem könnyű, sőt olykor lehetetlen e két színnevet jelentésére nézve pontosan elkülöníteni. Nemegyszer azonos az értelmük. Már a mohácsi vész tájáról való Érdy-kódexben azt olvashatjuk egy „kised madárká“-ról, hogy „orra *veres*, mint *piros* rózsa”. Ma sokan így éneklék a dalt: „*Piros* bort ittam az este . . .”, mások pedig így: „*Vörös* bort . . .”. Az orvos azonban, mint egy levélírónk is megjegyzi, mindig *vörös* bort ír orvosságu. Az Ormánságban szintén *vörös* bort ismernek. Kosztolányinak egyik novellájában valaki „Menüt rendelt, hozzá három deci *vöröset*”. Egy múlt század eleji példabeszéd-gyűjteményben ezt találjuk; „*Vörös*, mint a pipacs”, másoknak meg *piros* ez a virág, már a szókezdet összecseengése kedvéért is. Például Vörösmarty így szól Mák Bandijában Böskéről: „*Piros*, mint a pipacs, sírástól orcája”. Arany János szerint „Toldi György *veresebb* lón a főzött ráknál”, mikor azzal ijesztett rá Lajos király, hogy meg kell vívnia a cseh bajnokkal. Gárdonyi Géza pedig úgy mondta Az én falumban, hogy „A legény *piros* lett, mint a főtt rák”. Az a fonál, amely annyi mindenben húzódik és vonul végig, rendszerint *vörös* színű, Arany mindamellet ezt írja Tompa Mihály költeményeit bírálva; „Mint *piros* fonál húzódik át az érzelem . . . az egész VI-ik kötetben”. A kártyajátékban kinek *vörös*, kinek *piros* az adu, s egyazon vidéken is, példának okáért a Szamosháton, ugyanazt a kártyalapot hol *piross* ásznak, hol *veress* ásznak nevezik.

Még sok hasonlót említhetnénk a *vörös* és a *piros* szó cserélődéséről, de ennyi is meggyőzhet bennünket róla, hogy nincs köztük egyértelmű rend. Másfelől azonban vannak olyan szó-

kapcsolataink, összetételeink, amelyekben nem lehet fölcserélni őket. Csak *vörös* lehet az egyik fajta hajsztin; a kutya meg a ló szőre; *vörös* az a kakas, amely házakat eget; csupán *vörösbegy* és *vöröskereszt* van, *vörös* a róka, az ördög, a téglá, a cserép (de a ház *piros* tetejű), *vörös* a cinóberfesték meg a minium, csak *vöröshagyma* van, *vörösréz* meg *vörösfenyő*, nem *piros*; *vörös* az Arábia és Afrika közti tenger. — Ámde csak *piros* lehet a rózsa, a húsvéti tojás, a pünkösöd, amikor ugyanis a kertben *piros* rózsa nyílik; *piros* a kárminfesték, a cseresznye, az alma, a meggy, és *piros* a hajnal. Arany Toldijában is „Fölvevé a hajnal *piros* köpönyegét“. Érdekes, hogy a *vörös*, pontosabban a *veres* a *véres* szónak azonos eredetű és jelentésű párja. Mégis csaknem mindig *piros*-nak, nem pedig *veres*-nek vagy *vörös*-nek mondjuk a vért. Az ember, főképp ha lány és fiatal, szemérmességében *elpirul*, hogyha azonban haragra lobbanva vér tolul arcába, akkor már *elvörösödik*. A *piros* többnyire szelíd, a *vörös* pedig erősebb, szenvedélyesebb hangulatú, azért lett harcos, jelképes értelme is. Az első világháború alatt még azok is „*vörös ördög*”-nek mondták a huszárt, akik különben *piros*-nak látták a nadrágját, nem *vörös*-nek. Azért keletkezett a *vörösgárdista*, *vöröskatona*, *vörös* hadsereg elnevezés, a *vörös* csillag, amelyről már Ady énekelt, a *Vörös Segély*, amelyet József Attila említ *Lebukott* című versében.

Az eddigiekből tehát körülbelül azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy nyelvhasználatunkban — ez előbb felsorolt állandósult szókapcsolatokon kívül — nem alakult ki egészen pontos jelentéskülönbség a *vörös* és a *piros* szó között. Idősebb Csapodi István, a kiváló szemorvos, nyelvünknek jeles ismerője és művelője már hatvan évvel ezelőtt alaposan megvizsgálta ezt a kérdést s azt javasolta, hogy „a *vörös* szín általános megnevezésére, különösen pedig a sárgába hajló *vörös* színcsoport megjelölésére alkalmazzuk a *vörös* jelzőt; ellenben a *vörös* szín kékes színzeteire, a bíbor-rózsaszín csoport megjelölésére foglaljuk le a tudományban a magyar nyelv *piros* szavát” (M. Nyelvőr 1899., 203. lap). A tudomány nyelvében csakugyan célszerű volna ez az egyértelmű megkülönböztetés, de sietve tegyük hozzá, a köz- és irodalmi nyelvben sose lehet ilyen szabványos rendet teremteni.

BECSUKJUK VAGY BEZÁRJUK AZ AJTÓT?

Nemrégiben két mérges ember hívott föl telefonon. Azon vitáztak, melyik mondat a helyes: *becsukom az ajtót* vagy *bezárom az ajtót*, ha ti. a kulcsot is megfordítom a zárban. Egymás kezéből kapkodták ki a telefonkagylót, s akartak igazukról meggyőzni. Nyilván nagy összegű fogadásról volt szó.

Egy kissé hasonló ez a vita ahhoz, mint mikor arról van szó, ki beszél jól magyarul, aki azt mondja: madárfészket *leltem* az eperfán, vagy pedig aki így beszél: madárfészket *találtam* a szederfán. Tehát: *lel* vagy *talál*? *eperfa* vagy *szederfa*? Ki-kisz szerint érzi jónak, rossznak, milyen vidékről való. A nyugati vidékeken, a Dunán túl *talál* és *szederfa* járja, a Dunától keletre meg igen nagy területen *lel* és *eperfa*. Ezek közül egyikre sem lehet azt mondani, hogy a másikhoz viszonyítva nagyon nyelvjárási ízü, hogy választékos irodalmi szövegben nem lehetne használni. Persze árnyalatnyi stiláris különbségek már fejlődtek ki köztük, de erről most ne beszéljünk. A *bezár* és a *becsuk* táji elkülönülése még ugyancsak nem rendeződött olyan formában, hogy az egyik köznyelvívé emelkedett, a másik pedig megmaradt volna tájszónak, vagy pedig hogy jelentésük a köznyelvi használatban egyértelműen szétvált volna.

Lássuk csak, mit mutat a Magyar Nyelvatlasz nyelvjárásainkban a *bezár*—*becsuk* használatáról.

Az ország nyugati részén, a Dunán túl nem nagyon használják ezt a kifejezést: *az ajtó be van zárva*. Vagy azt mondják: *be van téve*, vagy pedig: *be van csukva*. Az első a kulcs nélküli, a második a kulccsal való „bezárás”-ra vonatkozik. Ha tehát csak behúzzuk az ajtót, odahúzzuk az ajtófélfához, vagy a kilinccsel is rögzítjük, akkor *betesszük* az ajtót; ha a kulcsot is ráfordítjuk,

akkor *becsukjuk*. A *be van zárva* ezen a vidéken azt jelenti: börtönben van. A Duna—Tisza közén a *be van csukva* a kilinccsel való rögzítést, a *be van zárva* pedig a kulccsal való rögzítést jelenti. A Sajó, Hernád és a Felső-Tisza vidékén meg éppen fordítva beszélnek; ha csak kilincs rögzíti az ajtót, azt mondják: *be van zárva*, ha kulcsot is használnak, akkor meg: *be van csukva*. Ezek ismeretében már érthető, miért van bizonytalanság és vita e kifejezések körül.

Persze ettől még kifejlődhetett volna köznyelvünkben a *bezár*, illetőleg a *becsuk* igének egymástól világosan, határozottan különböző jelentése, ez azonban eddigelé egész egyértelműen még nem történt meg. A *bezár* és a *becsuk* ma még a köznyelvet beszélők legtöbbszörének nyelvhasználatában egyformán jelentheti a kilinccsel és a kulccsal való rögzítést. Bizonyosra vehetjük azonban, hogy előbb-utóbb kialakul majd a jelentéskülönbség a két szó között. Ez a fejlődés már meg is indult, mégpedig olyanformán, hogy a *becsuk* az egyszerűbb, a kilinccsel való rögzítést, a *bezár* pedig a kulccsal való rögzítést jelenti. Ezt mutatja kitűnő szótárunk, A magyar nyelv értelmező szótára is, ezt a használatot tanácsolhatjuk végső soron azoknak, akik ebben a kérdésben hozzánk fordulnak.

Vannak persze esetek, amikor már teljesen megállapodott mai nyelvhasználatunkban is a *bezár*, *becsuk* használati köre. Elsősorban olyan esetekben, amidőn nem ajtóról, ablakról, kapuról, tehát — szakmai nyelven — nyílászáró szerkezetéről beszélve használjuk e szavakat. *Csukd be szemed, nyisd ki szád* — mondják a kisgyerekek, ha a másiknak valami édességet akarnak tenni a szájába. A bicskát is *becsukjuk*, nem *bezárjuk*. *Becsukta a boltot* — szoktuk mondani, ha valaki egyszerűs mindenkorra végzett üzletével. Levelünket pedig így fejeztük be régen: *Ezzel zárom soraimat*. Az ülést, a vitát is *bezárjuk*, *berekesztjük*. Nem mondhatjuk, hogy *becsukjuk*. Az — egy kissé pongyolán, sőt németesen szólva — *ki van zárva* . . .

Arany János már csaknem száz éve így panaszkodott Divattudósítás című közleményében: „A pesti divat . . . nem tudja: mikor *jő*, mikor *megy*.” Példák elősorolása után ekképp folytatja: „Már nem is mernék fohászzkodni: »tiszta magyarság, jöjjön el a országod!« — mert nem vagyok benne bizonyos, *ide* jönne-e vagy elmenne Patagoniába.” További fejtegetésében szabályt is ad Arany: „Ami az író vagy beszélő felé *k ö z e l e d i k*, az *jő*, ami *t á v o z i k* tőle, az *megy*. Úgy nem lehet összeveteni, mint az *itt* és *ott* hely-jelentő szavakat.”

Arany óta sokan, sokszor fölrótták a *jön*—*megy*, hasonlóképp a *hoz*—*visz* igepár helytelen használatát, de máig se sikerült kiirtani ezt a németességet. Fővárosunk nyelvében ma is szinte általános, hogy ha valakit egyik szobából a másikba hívnak, a szólított így felel; „Mindjárt *jövök*”, e helyett: *Mindjárt megyek*. Hírdetésben gyakran olvashatjuk: „Hívásra házhoz *jövök*.” És ha egy családanya telefonon hazaszól gyermekeinek, így nyugtatja meg őket: „Már *jövök*. Ha tudnátok, mit *hozok* nektek!”

Jó magyarsággal így van ez: *Már megyek* vagy *Már indulok haza*. *Ha tudnátok, mit viszek nektek!* Színe-szeink, előadóink szájából is számtalanszor hallhatjuk az idézett magyartalanságot. De nyomtatásban is találkozunk vele. Nemrég például ezt olvashattuk irodalmi hetilapunkban: „. . . megígérte, hogy igyekszik hamarosan meghozatni a könyveket, s azt mondta, pontosan két hét múlva *jöjjenek el*, addigra *ott* lesznek.” Ezt a cikket nyilvánvalóan nem azon a helyen írta az emlékező, ahol ez a kijelentés elhangzott; ez nemcsak a cikkből, hanem az idézetnek *ott* határozószavából is kiderül.

Helyesen tehát emígy volna: ... két hét múlva menjek el vagy menjek oda, menjek értük.

Akik ma is rászorgálnak Arany János feddésére, azok néha mentségül, de olykor őszinte tárgyilagosságra törekedve úgy magyarázzák, hogy ők máris odaképzelik magukat arra a helyre ahová igyekeznek, azért mondják: *jövök, hozok*. Ők ebben egyszerűsrim a hallgató szempontjának érvényesülését is látják. Ez valóban előfordulhat, különösen ha a beszélő már egészen közel van haladása közben a célponthoz. Íróknál, költőknél, de bárkinél megfigyelhetjük az úgynevezett átképzeléses előadásban a *jön* és a *hoz* igének ilyenféle használatát. Olvassuk csak el Petőfinek jól ismert versét, az Arany Lacinak címűt. A költő így kezd mesélni benne Arany János hároméves fiacskájának: „Volt egy ember, nagy bajúszos. | Mit csinált? Elment a kúthoz.” A mese elején még távolinak tűnik föl a színhely a költő képzeletében, azért úgy mondja, hogy a „nagy bajúszos” *elment* a kúthoz. De hamarosan odaképzeli magát a mesélő a tett helyére, s a mese közepe táján így szól a férfiról: „Már csak megmondom, mi végett | Nézi át a mezőséget, | A vizet mért hozta ki. | Ürgét akar önteni.” Itt tehát már a színhelyhez viszonyítva látja a történést, azért használja ezt a kifejezést: *hozta ki*, nem pedig ezt: *vitte ki*. Ugyanazt a szempontot megtartva, a mese végén is még az esemény helyéhez képest mondja a kiöntött ürgéről: „A lyuk száján nyakon csipték, | Nyakon csipték, hazavitték”; tehát nem: *hozták*. De hirtelen helyszínváltozás történik; költőnk így folytatja és fejezi be: „S mostan . . . | Itt van . . . | Karjaimban, | Mert e ürge | Pajkos ürge | Te vagy, Laci, te bizony!”

Ebben az átképzeléses előadásban egészen természetes és helyes a szempontváltásnak megfelelő *elment, kihozta, hazavitték, itt van* szóhasználat. Ez azonban semmiképp sem menti a hazatelefonáló anyának *Már jövök . . . Mit hozok!* magyarul beszédét.

A két igepár helyes alkalmazásának egyszerű, gyakorlati szabályát ekként fogalmazhatjuk meg: Ha mondatunkba az *ide* határozószó illik bele, akkor a *jön, hoz* ígét kell választanunk; ha pedig az *oda* határozószóval vág egybe a mondat, akkor a *megy, visz* ige a jó.

Nem tudom, más fennakadt-e már rajta, egy szentgáli levélírónk mindenesetre furcsának tartja, hogy így beszélünk: *jön a szekér, jön a tavasz, jön az eső, jön a meleg*. Úgy gondolja, ezek egyike se jön, csak az ember meg az állat, az egyik két, a másik négy lábon. A meleg ugyan jöhet — írja —, ha történetesen egy Meleg nevű emberről van szó.

Abban igaza van, hogy ha a *jön* igét halljuk, elsősorban arra a jelentésére gondolunk, amelyet ő is említ, tehát az élőlényeknek valamilyen helyzetváltoztatására. De a valóságban ez a jelentés már régóta kiterjedt az élettelen lények tömegére is, általában olyan jelentésben, hogy 'valami felénk közeledik, előtűnik'. A Nyelvtudományi Intézetben készült Értelmező Szótárban meg is nézheti, milyen sokféle jelentésben használjuk a *jön* igét. Nemcsak az ember *jön* hanem az autó, a repülőgép, a füst, a mesében a sárkány, a kártyában a makk hetes; a kisgyerekeknek *jön* a foga, az öregnek nem *jön* álom a szemére. Azt is mondjuk, hogy levél *jön*, valami kapóra *jön*, ha megkérünk valakit, az (szerencsés esetben) hozzánk *jön*, a szó a nyelvünkre *jön*, valami szokásba *jön* stb. Persze ugyanilyen sokféleséget találunk, ha a *megy*, *áll*, *fekszik* vagy akár melyik régi igének jelentéseit néznénk meg. Riedl Frigyes például az *áll* igének igen sokféle jelentését szedte össze Arany műveiből.

Nem tartja logikusnak szentgáli hallgatónk azt sem, ha azt mondjuk, valakiért *eljött* a halál. Hát igen, ezt valóban még senki se látta, s nyilván ébren nem is fogja látni, hogy a képekről ismert kaszás valakiért személyesen *jöjjön*. Az *elvitte a halál*, *eljött érte a halál* ugyan még ezt a középkori elképzelést őrzi, ma azonban csupán annyit jelent: *meghalt*. Csak színesebb, árnyal-

tabb, költőibb ennél a nagyon elkopott és nagyon szomorú kifejezésnél. Íróink, költőink sok szép képpel enyhítik a halál szomorú valóságát, amikor azt mondják: *jobblétre szenderült, elköltözött, kilehelte lelkét, lehunyta szemét, örök álmát alussza* stb. Sőt vannak olyan kifejezéseink is, amelyekből a halál hangulata teljesen hiányzik, inkább humoros tartalmúak, szomorú mondani-valójukkal is mosolyra készítenek. Ilyenek: *ott hagyta a fogát, fűbe harapott, elment Földvára deszkát árulni, nem eszik több kenyeret, elejtette a kanalat, beadta a kulcsot.*

Találkozunk persze a *jön* igének olyan használatával is, amelyet valóban helytelennek kell tartanunk. Tudjuk, hogy a *jön* alapjelentése az, hogy hozzám közeledik. Helytelen tehát azt mondani a barátunknak a telefonba, hogy *Azonnal jövök.* Vendéglőben is gyakran halljuk, ha valaki a felszolgálót kéri, így nyugtatják meg: *Jövök!* A helyes mindkét esetben; *megyek.*

Gyakori germanizmusok a következők: *Ez 2 forintba jön.* Helyesen: két forintba kerül. *Jössz 10 forinttal* — mondják sokan, pedig így kellene mondaniuk: *Tartozol 10 forinttal.* *Hogy jön maga ehhez?* — halljuk néha a felháborodott kérdést. A felháborodás csak így jogos: *Mi köze magának ehhez? Hogy merte ezt csinálni?*

Az sem jó, ha valaki haragba *jön*; jobb, ha *haragra gerjed, haragos lesz, haragra lobbán.* De azért uralkodjék az indulataim, mert esetleg sokba *jön* neki; helyesen: *sokba kerül.*

Naponta hallhatjuk, hogy a fővárossal kapcsolatban (amelyet országszerte *Pest*-nek rövidítenek) az igéket gyakran használják a *fel* ~ *föl* igekötővel, tehát *fölmegy*, *följön*, *följut*, *fölruccan*, *fölköltözik*, *följár*, *fölnéz* stb. Pestre. Ugyanígy használják fordított értelemben a *le* igekötőt. Vidékre az ember *leutazik*, *lemegy*, *lejár*, *leköltözik* Veszprémbe vagy Pécsre.

Pedig hát Pest síkságon épült, oda nem kell fölmenni! Vajon azért van ez, mert Budapest északra fekszik az említett helyektől? Aligha, mert a debreceniek és a miskolciak is így beszélnek. Vagy az van ebben, hogy a főváros *lenézi* a vidéket, a vidék *fölnéz* a fővárosra? Itt sem kereshetjük joggal az igekötők ilyenféle szabályos használatának titkát, ez a nyelvszokás sokkal régebbi időből és szemléletből származik.

Tekintsünk vissza néhány évszázaddal ezelőttre! A környék birtokosa, a nemesúr valóban a magas hegyen épült várban lakott, a földműves jobbágyok pedig a völgyekben és a hegy lábánál elterülő falvakban. A földesúr tehát a szó szoros értelmében *loment* a faluba, a jobbágyok pedig valóban *fölmentek* audienciára a várba. Az állami hivatalok és méltóságok is fönn, a hegyen székelték. A király Esztergom, Visegrád vagy Buda várában lakott, tehát fönn, a hegyen. Aki valamilyen ügyben a királyhoz, vagy valamiféle királyi hivatalhoz (a minisztériumok elődjéhez) ment, az valóban *fölment* az esztergomi vagy budai várhegyre. De a királyi hatalom vidéki központjai, a vármegyék székhelyei is rendszerint hegyen, várban voltak.

A *mege* szó azonos eredetű a *mezsgye* szavunkkal és 'határ-ösvény'-t jelentett, számos nyelvjárásunkban azt jelenti ma is. A *vármegye* eredetileg egy-egy királyi várhoz tartozó határ, terü-

let elnevezése volt, tehát *Vasvár-megye* a Vasvárhoz tartozó területet jelentette, *Abaujvár-megye* Abaujvár ispánjának főnhatóságát, *Fehérvár-megye* pedig azt a területet, amelynek ügyesbajos dolgait Fehérváron intézték. A vármegye székhelye tehát ott, ahol a földrajzi adottság lehetővé tette, emelkedésen, hegyen volt, s így valóban *föl* kellett menni oda, onnan pedig lementek a völgyben levő falvakba.

Így fejlődött ki az az igekötő-használat, hogy a kisebb helyről nagyobb helyre *fölmegyünk*, a nagyobb helyről kisebb községbe pedig *le*. Az Alföldön az említett eredeti szemlélet éppen a hegyek hiánya miatt nem igen érvényesülhetett. Innen is *följárnak* Budapestre, de az országos nyelvhasználat mellett sokkal gyakrabban halljuk, hogy a hajdúnánási ember *bemegy* Debrecenbe, Bolond Istók is *bekukkantott* Debrecenbe, Csokonai *kilődult* egyszer Debrecenből egy falusi pap barátjához. Az alföldi városi ember tehát inkább *kimegy*, *kiköltözik* vidékre, falura, tanyára, a falusi vagy tanyasi ember *bemegy* a városba. Egyenlő, tehát mellérendelt viszonyban levő települések közt nem használatos az ilyenfajta igekötő. A debreceni tehát *Szegedre* vagy *Szolnokra* megy, *költözik*, *utazik* stb., tehát sem *le*, sem *föl*, se *be*, se *ki*, legfeljebb *el*.

Még néhány évtizeddel ezelőtt is a főbb hivatalok és minisztériumok a budai várhegyen voltak. A 30-as években is ott volt a miniszterelnökség, hadügyminisztérium és pénzügyminisztérium. Ezért néha még a fővárosi ember is *fölmegy* a minisztériumba, ha olyan ügyes-bajos dolga akad, amit másképpen nem tud elintézni.

Megkérdezhetné most már valaki, nem feudális maradvány-e ez a szóhasználat. Úgy is *föl* lehet fogni. De az ilyenféle szóhasználat nyelvhelyességi szempontból egyáltalán nem kifogásolható, és hasonlít azokhoz a szólásokhoz és jelentésváltozásokhoz, amelyek minden nyelvnek, így a magyarnak is ezt a fejlődési irányát mutatják: hogy válik a konkrét, térbeli szemléletből alakult kifejezés átvitt, elvont, általánosabb jelentésűvé.

SZÁLLJUNK CSAK LE BÁTTRAN!

Leszállnék — mondja valaki a villamos peronján, s kézzel-lábbal igyekszik kifelé. — Hát ha szárnya van ... — szellemeskedik egy fiatalember a lépcsőn.

— Várjon még, leszállunk, — figyelmeztetik a sípoláshoz készülődő kalauzt.

— Hogy lehet ilyet mondani?! — elégedetlenkedik egy pápaszemes ember, nem *szállunk*, mint a fecske, csak *lépünk*. Az Édes anyanyelvünk erről is beszélhetne már egyszer.

Nos, legyen.

Való, hogy az embernek nincs *szárnya*, s így a sokszor hallott megokolás logikusnak látszik. Érdekes mégis, hogy ha *átszálló*-ra van szüksége, a „leglogikusabb” utas sem kér egy *átlépő*-t. De milyen alapon is állíthatjuk azt, hogy csak az *szállhat*, akinek vagy aminek szárnya van? Nem is kell sokat gondolkoznunk, csak egyszerűen felsorolnunk az ellenkező eseteket.

Száll a madár ágrul ágra — írja Arany, de már a következő sort így folytatja: *Száll az ének* szájrul szájra. A hadba *szállt* huszárok *lóra szállnak*, és *harcba szállnak* az ellenséggel, a tengerészek *hajóra, tengerre, vízre szállnak*, s ott *szembeszállnak* a viharokkal, bár van, akinek *inába száll* a bátorsága, s alig várja, hogy *partra szállhasson*. Azt, hogy valaki meghal, szónokiasan így fejezzük ki: *sírba szállt* vagy *örök dóm szállt a szemére*. Vagyona utódaira *száll*. Némely mesterség apáról fiúra *száll*. Ilyen esetleg a bűváré is, aki napról napra a vízbe *száll*. Egyik embernek a dicsőség, a másiknak a bor *száll a fejébe*. Van, aki a maga igazáért *síkraszáll* mindig és *perbe száll* mindenkivel.

Sorolhatnánk még a példákat, de ennyiből is kiviláglik az — amit a nyelvtörténet is igazol —, hogy a *száll* ige eredetileg csak

azt jelentette, hogy valaki vagy valami általában mozog, halad valamerre, eljut valahová, és ott esetleg megállapodik, megtelepedik. A szállóvendégek nem repülve érkeznek a szállóba, hogy ott megszálljanak. A munkásszállókban, a legény- és leányszállás-okon sem csak úgynevezett „vándormadarak” laknak. Az éjszakai, nyári, téli szállás kifejezés a megtelepedésre, a szállít származék pedig a továbbításra utal. Csak később fejlődhetett ki a száll igének 'lejjebb ereszkedik' és 'magasabbra emelkedik', 'repül' jelentése.

Ha az alapige jelentéseiben csak mellékes, kései szerepük van a sz á r n y a k n a k, természetes, hogy a *fel-* és a *leszáll* igekötős összetételek sem csak repülést jelentenek. Nem lepődik meg senki például azon, hogy a madarakon kívül *felszáll* a pilóta, a vitorlázó repülő is, *felszáll* a mélyből a bányász és a bűvár, sőt *felszáll* a rakéta, a léggömb, a füst, a köd, a por, a meleg levegő és a szódavízben levő szénsav is. De *leszállunk* mi is az ágyról vagy a magas székről, sőt a lóról is, a létráról, a háztetőről és a fáról. *Leszállhatunk* a völgybe, a bányába és a kútba. *Leszáll* a nap, az alkony, az este és a sötétség is. Örülünk, ha *leszáll* egyes cikkek ára. Zenészek azt is mondják, hogy *leszállt* a húr vagy a zongora, vagyis a hangja. Vagy talán magyartalan, helytelen volna ez a szép régi magyar nóta is:

Gerencséri utca végig piros rózsa,
Szállj le, kocsis, az ülésről, szakajts egyet róla!

Azt hiszem, összefoglalhatjuk a tanulságot: *szálljunk* csak *le* bátran a villamosról, nem vallja kárát édes anyanyelvünk. Persze *lelépni* is lehet, főként akkor, ha nincs a közelben rendőr.

Egy hallgatónknak föltűnt, hogy az „Édes anyanyelvünk”-nek valamelyik régebbi adásában a szavak *magyarításáról* beszéltünk. Azt kérdezi, nem volna-e helyesebb *magyarosítás-t* mondani.

Nem első ízben történik, hogy hibásnak tartja valaki *magyarít* szavunkat. Már több mint százhatvan évvel ezelőtt akadt kifogásolója; pontosabban a *magyarítás* szót hibáztatta egy régi nyelvtanunk, a Debreceni Grammatika, 1795-ben, és még ugyanabban az évben másvalaki a *magyarít* szót csúfolta a nyelvújítókat támadó gúnyiratában.

Hát olyan régi volna ez a kárhoztatott szó? Bizony, már 1777-ben előfordul egy könyv címében: „A’ deák nyelvűben gyakorlott nevezeteknek *magyarítását* előadó lajstrom”. Mégvan egy 1785-ből való másik könyvnek a címében is: „A’ Baromveszélyről tanító hasznos könyv melyet . . . Wolstáin Amádeus János . . . nemet nyelven irt, most pedig *Meg magyarittatván*, ki adott”. Mint látjuk, csaknem kétszáz évre visszanyomozhatjuk *magyarít*, *magyarítás* szavunkat, s azt is láthatjuk, hogy mindjárt fölbukkanása után kipellengéreztek. Azóta is többen megroították, mégis tovább él a *magyarít*, képzővel, igekötővel gyarapodva. Igaz, nem állíthatjuk, hogy köznyelvi szó, de az irodalom, a tudomány nyelvében nem is nagyon ritka.

Azt mondhatnák ellenségei, hogy ha szívósan élt is mindedig, ne tőrjünk tovább. Vajon helyes-e halálát kívánnunk? Nem helyes. Azt szokták fölhozni ellene, hogy nem beszélünk így: *németít*, *angolít*, mert az *-ít* képzővel általában csak melléknévből alkotunk ígét, s azt mondjuk: *németesít*, *angolosít*, eszerint csupán a *magyarosít* volna a helyes.

Ne siessük el a dolgot a hasonlóság példáinak idézésével. Először is tudjuk, hogy főnév és melléknév közt gyakran elmosódik a különbség, másodszor ne feledkezzünk meg az olyan, főnévből származó *-ít* képzős igékről se, amilyen a régi *lapít*, *szégyenít*, *társít* vagy az újabb eredetű *világít*. Ahogy a *világosít* mellett jó hasznát vesszük a *világít*-nak, ugyanúgy gazdagítja nyelvünket a *magyarosít* társa, a *magyarít*. Nem véletlen, hogy pártját fogta eddig több hivatott nyelvészünk, Simonyi Zsigmond, Zolnai Gyula és más is. Mint régen, ma is nem egyszer fölcserélhetjük egymással a *magyarít* és a *magyarosít* szót, de kialakult már külön jelentésük is. A *magyarít* annyi, mint 'magyarrá fordít, magyarul kifejez', főként valamely idegen szót, szókapcsolatot, ritkábban szöveget. A *magyarosít* jelentése: 'magyarrá vagy magyarossá alakít, magyarrá hasonít'.

Azt mondtam: *magyarrá* vagy *magyarossá*. A *magyar* és a *magyaros* szó körül is támadtak már balhiedelmek. Némelyek úgy vélik, hogy ami *magyaros*, az 'nem igazi magyar', hanem csak 'magyarféle', esetleg 'magyarkodó', amint a *barnás* is azt jelenti, hogy 'nem egészen barna, csak egy k i s s é barna', hogy ami *zöldes*, az csupán 'egy k i s s é zöld'. Ezekkel a példákkal is téves útra kerültünk. Más szerepe is van az *-s* képzőnek, nemcsak ilyen kicsinyítő. A *pénzes*, *tehetséges* szóban például azt fejezi ki, hogy valakinek pénze, tehetsége van. A *katonás* vagy a *magyaros* szóban megint más szerepe van az *-s* képzőnek; azt fejezi ki, hogy valakiben vagy valamiben jellemzően megtestesül az alapszó jelentéstartalma. Akinek *katonás* a magatartása, az nem csupán 'katonaféle', nem is 'anyámasszony katonája', hanem 'mintaképe a katonának'. Ha valakinek a stílusáról azt mondjuk: 'magyaros', azzal nem 'magyarkodó'-nak bélyegezzük írásmódját, hanem megdicsérrjük, 'helyes'-nek, 'jó'-nak, 'a magyar nyelvtan szabályai szerint való'-nak minősítjük. A *magyartalanság*-nak a *magyarosság* az ellentéte, nem pedig a *magyarság*. A *magyarság* szót is használhatjuk körülbelül a *magyarosság* értelmében, de csak ha a szükséges tulajdonságjelzőt is eléje tesszük: *helyes magyarság*, *jó magyarság*, *igazi magyarság*. Egy kis szabadsággal elmondhatjuk tehát: a *helyes*, *jó*, *igazi magyarság* röviden *magyarosság*.

Így tudta Arany János is, mikor Kozmopolita költészet című versében ezt írta: „Nem szégyellem, nem is bánom, Hogy, ha írnom kelle már, *Magyaros* lett irományom...”

A MARHA SZÓ JELENTÉSÉNEK LEG- ÚJABB VÁLTOZÁSA

Nemrégiben a következő jelenetnek voltam tanúja az ötvenhármás villamoson. Három kis diáklány állt a peronon. El voltak merülve abban a társasjátékban, amelyet talán mindnyájan ismerünk és játszottunk valamikor: Egy előre meghatározott betűvel kezdődő nevet, hol városnevet, hol folyónevet, hol színészek nevét kellett sorban mondaniuk, s aki nem tudott, zálogot adott. Amikor figyelni kezdtem, éppen új kör kezdődött: „Állatnév *m*-mel!” Villámgyorsan röpködtek a nevek, igazán jól forgott a kislányok esze és nyelve: *mókus*, *medve*, *macska*, *majom*, *moly*...; egy kicsit csendesedett az iram: *mosómedve*... *malac*... *mackó*... *mangalica*... Ennél a szónál a másik két kislány összeráncolta a homlokát, de végül is elfogadták, hogy van ilyen. A következő már zálogot adott, mert úgy látta, hogy nincs több állat *m* betűvel. Mikor azonban egy kör után (a *menyét* és a *madár* után) ismét őrá került a sor, diadalmasan kivágta: *marha*! A hangadó kislány ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette: „Ezt állatra nem mondják, csak emberre. Zálogot!” A folytatást nem tudom, mert le kellett szállnom, de a tanulságokat már ennyiből is levonhatjuk.

A pesti diákok egy részének szókincséből — úgy látszik — *marha* szavunk eredetibb értelmében már kiveszett, csak diák-társaik megtisztelő jelzőjeként használják. Érdekes jelenség ez. Ha a kutató tárgyilagosságával boncolom a kérdést, azt kell megállapítanom, hogy ugyanolyan jelentésváltozáson ment át, mint *ravasz* szavunk. Hányan tudják ma már, hogy ez a mellék-név eredetileg a 'róká'-t jelentette?!

De azért is érdekes ez a jelentésváltozás, mert *marha* szavunk már eddig is igen alapos változáson ment keresztül.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a régiségben sem ember, sem állat, hanem 'vaygon, kincs' volt a fő jelentése. Az aranyból, ezüstből való ékszer például *arany marhá-nak*, *ezüst marhá-nak* hívták. A kereskedő drága áruja *kalmár marha* volt, az értékes ruha meg *ruha marha*. Heltai Gáspár bibliafordításában még így kéri a fiú a neki járó vagyont: „Atyám, add meg énnékem a *marhai* részt.” Mondanom sem kell, igen gyakran állatra is vonatkozhatott a *marha*, hiszen a földművelő, az állattenyésztő népnek legnagyobb értéke az állata.

Az élettelen kincs, a marha mellett az állatokat régen *lábás marhá-nak* is mondták. A szekérbe foghatókat meg *vonó marhá-nak*. De pontosabban is megkülönböztették őket egymástól: volt *gyapjas marha*, *sertés marha* és *szarvas marha*. E jelzős kifejezések közül az első már nem él. A másik kettő fennmaradt, de úgy, hogy az egyikből a jelző (a *sertés*), a másikkól meg a jelzett szó (a *marha*) szívta magába az addigi jelzős kifejezés jelentését. Így alakult ki eddig ismert mai jelentése.

Marha szavunk legújabb jelentésváltozásáról, amely — úgy látszik — szemünk láttára megy végbe, már előbb szóltunk.

Az elmondottakkal kapcsolatban még tartozunk egy tanulság levonásával. Ez pedig a következő: Ifjúságunk hangja — ezt mutatja a bemutatott nyelvi példa — meglehetősen eldurvult. Éppen ezért nagyon helyeselhetjük a Fehérvári úti általános iskola nyelvűvelő szakkörének határozatát, amely szerint, mint írják: nem engedik meg a „vagány nyelv” térhódítását, kerülnek a durva szavak használatát. Bizony ez is nyelvűvelés! Kövessék minél többen a példájukat, s a *marha* szó maradjon csak meg elsősorban állatnévnek!

Nyelvünk szerelmeseinek nem kell magyaráznunk, milyen élvezet régi korok nyelvemlékeit lapozgatni. Lépten-nyomon érdekesebbnél érdekesebb, furcsábbnál furcsább adatokra bukkan az ember. Nyissuk ki például a Nyelvtörténeti Szótárt a *marha* címszónál; ilyenféle példamondatokat találunk: „Nints a világon drágáb' marha a mi lelkünknel.” — Azután: „Az Saturnus mely órában uralkodic, abban kellemetes nehéz marhát venni és el adni, úgy mint vasat, onat és egyéb metallumot.” Az van ebben a mondatban, hogy vasat, ónt és egyéb „nehéz marhát” akkor jó venni, mikor a Saturnus mutatkozik. Vagy még egy példa: „Ládákba és szekrényekbe marhát rejtünk” stb. Igen, a lelket és a vasat egyaránt *marhá*-nak nevezik ezek a régi szövegek, és a marhát végül a szekrénybe rejtik!

Természetesen nem igazi szarvasmarháról van szó, hanem általában kincsről, vagyonról. Ez a szóhasználat a gazdasági élet, nevezetesen az árucseré egy igen régi fokának a maradványa. Engels a következőképpen magyarázza ezt „A család, a magántulajdon és az állam eredete” című munkájában: „... a legfontosabb árucikk, melyet a pásztortörzsek szomszédaikkal elcseréltek, a háziállat volt; az állat lett az áru, amellyel minden áru értékét felbecsülték, és amelyet mindenütt szívesen vettek cserébe más áruért. Egyszóval az állat a pénz funkcióit látta el, és pénzként szolgált már ezen a fokon is.”

A szarvasmarhának később, az aranypénz mellett is még sokáig megvolt az értékmérő szerepe. Ennek az állapotnak emléket őrzik az imént említett mondatok.

De látogassunk csak el keletebbre, a felső Volga vidékének sűrű erdei közé, sőt még távolabb, Nyugat-Szibéria fenyveseibe.

Időben most nem kell visszamennünk a középkorig, mint a fenti magyar példák esetében, — elég lesz, mondjuk, a múlt század is. A cári időkben ezeken a területeken alacsony kultúrájú, gazdaságilag és politikailag egyaránt súlyos elnyomatás alatt sínylődő népek éltek, köztük több rokon nép is: a Volga mentén a marik (régii nevükön cseremiszek), Nyugat-Szibériában a many-sik és a chantik (vagyis a vogulok és az osztjákok). Ezek a népek — orosz kereskedők révén — megismerkedtek ugyan a pénzzel, általában mégsem ezt, hanem egy állatot, pontosabban annak bundáját használták értékmérőül, csereeszközül. Ez az állat pedig nem a szarvasmarha volt, hanem a — mókus. Rengeteg mókus szaladgált, ugrándozott az erdők fáin, — a szemfüles és rendkívül biztos kezű vadászok százsámra fogták el őket, mégsem fogytak ki. A mókusprém nem tartozik a drága, ritka nemesprémek közé, mint a hermelin vagy a sarki róka, de mindig volt iránta érdeklődés a piacon. Így a kereskedők bátran elfogadhatták sóért, vászonért, puskaporért, pálinkáért pénz helyett, sőt: pénzként. De nemcsak a kereskedők, maga az orosz állam is bízott a mókusprém értékálló voltában, elfogadta adó fejében rubel helyett. Persze pontosan meg volt állapítva a rubel-és a mókusvaluta egymáshoz való viszonya. Ez a viszony — a rubel értékének ingadozása szerint — meglehetősen változékony volt. Inflációs időkben — például a napóleoni háborúk idején — a mókusvaluta értékállóbbnak bizonyult a rubelnál.

Az elmondottakból természetesen következik, hogy amint a régi magyar nyelv *marhá*-nak nevezte a kincset és a vagyont, úgy ezek a népek is használták az értékmérő állat nevét a pénz neve helyett. Így a chantik *mókus*-nak nevezték még nemrég is a rubelt.

Ha nem is olyan általánosan, mint a Volga és Szibéria tájain, volt mókuspénz a Balti-tenger partján is. A vagyonos embert némely vidéken „sok mókusú”-nak nevezték az észtek még a múlt század végén is.

Íme, így őrzik a nyelv régi korok gazdasági életének emlékét.

Valószínűleg sokan emlékeznek még Arany János örök-szép Toldijából ezekre a sorokra:

Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt temérdek, s arra büszke mája . . .

De azt már talán kevesebben gondolják, hogy itt a költő nem azt akarja mondani, hogy Toldi Györgynek csordaszám legeltek ökrei-barmai, hanem csak ezt: sok vagyona, értéke volt. Persze a sok érték között éppenséggel szarvasmarha-állomány is lehetett. Arany János a Toldiban régmúlt idők emlékét eleveníti föl, s nyelve is ehhez képest régies. *Marha* szavunk is ezért került bele a versbe: a régi idők hangulatának felélesztésére. Néhány évszázaddal ezelőtt ugyanis valóban azt jelentette a szó: 'vaygon, érték'. Egy debreceni, XVI. századi jegyzőkönyvben például ezt olvashatjuk: „Paisgyártó Péterné vallást tíszen, hogy aminemű *ezüst marhája* maradott volna az ű anyjátúl . . . az ű neki mind kezéhez adatott.”

Hogy történt e változás az általánosabb 'vaygon, érték' jelentéstől a szűkebb körű 'állat' jelentésig? Egy állattenyésztő nép számára természetesen gyakoribb, fontosabb vaygon, érték volt a *szarvas marha, gyapjas marha, lábas marha*, mint az *ezüst marha, ruha marha, kalmár marha*. A gyakori *szarvas marha, gyapjas marha, lábas marha* jelzős szerkezetben vagy jelzős összetételben azután az utótag magába olvasztotta az egész szerkezet, illetőleg összetétel jelentését, és ezzel az új, r á t a p a d t jelentéssel önálló életet kezdett. Nagyon gyakori jelenség ez. A *költő* szó a *versköltő*-ből, a *kelet* a *napkelet* összetételből vált ki új

jelentésével. Ha sporttudósításban halljuk, hogy „a labda *ját ért* és elhagyta a *játékteret*”, egy pillanatig sem gondolunk a pálya szélén álló jegenyefákra, hanem csak a *kapufá-ra*. Ez az új jelentés alkalmi használatban keletkezik, de a legújabb keletkezők is állandósulhatnak.

Éppen ilyen gyakori az az eset is, hogy a jelzős szerkezetnek vagy jelzős összetételnek az előtagja, a jelző veszi fel a vele gyakran kapcsolt jelzett szó képzettartalmát, s a jelzett szó mint fölösleges elmarad. A jelző az egész kifejezéssel egyértékűvé lesz. Így vált ki a *sertés* szó a régi nyelvben gyakori *sertés-marha* kapcsolatból. Még Faludi Ferencnél ezt olvashatjuk: „A katonák a szarvas, *sertés* és gyapjas *marha* között vagdalkoznak”. Ez persze nem annyit jelent, hogy 'disznó' jelentésben a *sertés* csak Faludi után fordul elő. Korábban is vannak már erre adatok, de igazolja azt, hogy Faludi korában még a *sertés marha* is megvolt. Ugyanígy tapadással keletkezett a *hitves feleség*-ből a *hitves*, az *ürmös bor*-ból az *ürmös*, a *hintó szekér* vagy *kocsi*-ből a *hintó*, a *gyulyás hús*-ból a *gulyás* stb.

Természetesen ma is keletkeznek ilyenek. *Átszállójegy*-ből lesz *átszálló*, *vonaljegy*-ből *vonat*. Teljesen szabályos és helyes alakok is ezek. De azért mégis különös, furcsa, sőt komikus, ha valaki a villamoson a kalauztól *egy vonalat és egy gyereket* kér. Pedig az *átszállójegy* – *átszálló*, *vonaljegy* – *vonat* mintájára nyelviileg teljesen szabályos az is, hogy *gyerekjegy* helyett *gyerek*-et mondunk. Formailag szabályos, de mégsem jó, mert szokatlan, és ha félre nem érthető is, annyira meglepő, hogy helyesebb és jobb a *gyermekjegy*.

VIII.

MELYIKET SZERESSEM?
MELYIKET VÁLASSZAM?

Egyik előadásunk után két hallgatónk is figyelmeztetett bennünket, hogy idegen *szók*-ról beszélünk, pedig az magyarul, az idegen *szavak* a helyes kifejezés. Egyikük úgy gondolja, hogy a *szó* többes számának csak akkor volna jó a *szók*, ha a *ló*, *kő*, *tő*, *hó*, *tó*, *fű* — ugyancsak *v*-töví főnevek — többes számát is így mondanánk, illetőleg mondhatnánk: *lók*, *kők*, *tők*, *hók* és így tovább. Igaz, nem így mondjuk ezeket. De az igazság mégis az, hogy a *szó* többes száma a régi magyar nyelvben inkább *szók*, mint *szavak*, s bár újabban a *szavak* alak jobban elterjedt a *szók* rovására, szótáraink, nyelvtanaink még ma is úgy tartják számon, hogy *szók* és *szavak* egyformán használatos és jó. De ugyanígy a rövidebb tőből képezték régen például az első és második személyű birtokos személyragos alakokat is, tehát a régebbi forma a *szóm*, *szód* meg a *szónk* is, a *szavam*, *szavad*, *szavunk* később alakult ki a *szava*, *szavok*, *szavaim* hatására. A birtokos személyragos alakokat már igen ritka kivétellel egységesen a *v*-töví alakból képezzük, de a múlt században még legjobb íróinknál is találunk példákat a *szóm*, *szód* alakra, meg természetesen arra is, amiből kiindultunk, hogy a *szó* többes számát *szók* formában használják. Lássunk példákat az utóbbira.

Csokonainál ilyen sorokat olvashatunk: „az útszéli bokrok madárszókkal zendülnek”; „Nevetek halálos szókkal hangzik számon”; „Nem találok szókat érzékeny megindulásomnak kifejezésére”. Ismertebb példát idézhetünk Petőfi János vitézéből: „Hát egész készséggel ilyen szókkal felelt: »Megvallom, nem szoktam még meg ez eledelt . . .«” Arany János, akinek nyelvhasználatát leginkább követendőnek szoktuk tartani, szintén így ír: „Meghal inkább, hogysen a szabadság ellen Szentségtörő szókat,

kezeket emeljen”; „Immár a tanács is eloszlani készül, Menet ily *szók* esvén a mai végzésrül.”

Ezekből az idézetekből kiderül, hogy ha valaki ma *idegen szók*-ról beszél, nem valami elkorcsosult magyar kifejezést használ, hanem egy régebben általános formával él. Az bizonyos azonban, hogy ma — ha megfigyelésünk nem csal — beszédünkben gyakoribb a *szavak* többes szám. S ha nyelvi dolgokban jósolni lehet, azt is valószínűnek tartjuk, hogy ez a mai kettőséggel idővel alighanem meg fog szűnni, s a küzdelem a *szók* és a *szavak* között az utóbbi javára fog eldőlni. Ahogy manapság már szinte teljesen kihullt beszédünkől a *szóm*, *szód*, *szónk* alak. Szabó Lőrinc is így ír például A huszonhatodik évben: „Most folyton hallom hívó *szavadat*”.

Persze ez a győzelem sem lesz teljes, mert például az ilyen nyelvtani szakkifejezések, mint *névszók*, *határozósók*, *indulatszók*, *költőszók*, *viszonyszók* meg fognak maradni, s el fognak különbülni ebben a formájukban.

Ezzel kapcsolatban említsünk meg még egy kérdést, amely már többször is előkerült nyelvüvelő irodalmunkban. Sokan vannak, akik *szavak* és *szók* között olyanféle különbséget tesznek, mint a német *Wort* kétféle többes száma, a *Worte* és a *Wörter* között. Az első a mondattá összekapcsolt szavakat jelenti, a másik a mondattá össze nem fűzött, önmagukban álló szavakat. E szerint a szabály szerint csak így lehetne beszélni: kiírtam az olvasmányból ezeket meg ezeket a *szókat*; *idegen szók* szótára stb. Mondanunk sem kell, hogy ez a megállapítás a magyar nyelvre vonatkozólag — noha nyomtatásban is többször napvilágot látott már — csak kitalált nyelvi törvény, semmi köze a valósághoz. Nyelvüvelőink gyakran felszólaltak ellene, de — úgy látszik — nem elégszer.

Valószínűleg többen vitatkoztak már arról a kérdésről, hogy az olyan szavaknak, mint *kiváló*, *hasonló*, *meggyőző* hogyan mondjuk a többes számát. Kötőhangzó nélkül, tehát *kiváló*k, *hasonló*k, *meggyőző*k, vagy pedig kötőhangzóval: *kiváló a k*, *hasonló a k*, *meggyőző e k*. Nyelvművelő vitáinkban az újabb időben igen gyakran felmerül ez a probléma. Igen sokan közlik azt a megfigyelésüket, hogy az utóbbi formákat — tehát a kötőhangzókat — egyre gyakrabban hallják és olvassák, pedig tudomásuk szerint a kötőhangzó nélküli a helyes.

Való igaz, hogy nyelvművelő irodalmunk a múltban, sőt a közelmúltban is eléggé egyöntetűen elítélte a kötőhangzókat, de az is igaz, hogy ezek használata a közbeszédben, de még valóban igényes stilsztáink írásaiban is egyre terjed. Még azt sem mondhatjuk, hogy ez valami egészen új jelenség nyelvünkben, hiszen már Aranynál is találunk ilyen sort A nagydai cigányokban: „Érdemeid *kézzelfoghatóak* s nagyok.” Tehát nem *kézzelfogatók*, hanem *kézzelfoghatóak*. S Kosztolányi is így ír egyik cikkében: „... azt tanácsolom valamennyiünknek, hogy legyünk *elnézők* és *szerények*” (Erős várunk 135).

Próbáljuk most röviden összefoglalni a mi véleményünket ebben a kérdésben.

Azt, hogy a hosszabb forma magyartalan volna, vagy hogy ellenkezne nyelvünk természetével, egyáltalán nem állíthatjuk. De a jó hangzásra sem hivatkozhatunk a kötőhangzó nélküli forma védelmében, hiszen éppen a tárgyalt igeneveknek a határozói alakját nem is mondhatjuk kötőhangzó nélkül. Így beszélünk és írunk: *kiválóan*, *érthetően*, *feltűnően*, *kitűnően* stb., nem pedig: *kiválón*, *érthetön*, *feltűnön*. S azután az *-ú*, *-ü* végű mellék-

nevek többese, illetőleg határozói alakja is kötőhangzós: *jószívűek, rosszkedvűek; iszonyúan, savanyúan*. Ugyanígy az *-i* végű melléknemek többes száma is. Nem mondjuk, hogy *régik, pestik*, hanem: *régiek, pestiek*.

Félreértés ne essék, az eddigi fejtegetésekkel nem azt akaruk mondani, hogy most már minden *-ó, -ő* végű igenév többes számát ajánlatos vagy lehet kötőhangzóval is mondani. Az adatok azt mutatják, hogy a többes szám kötőhangzója szempontjából nem viselkednek egyformán a kérdéses szavak. Azok például, amelyek már főnévvé váltak, sohasem vesznek fel a többes számban kötőhangzót. Az *író, költő, olvasó, hívő, mentő* többes száma mindig *írók, költők, olvasók, hívők, mentők*. De ugyanígy viselkedik a szintén csak főnévi értelemben használatos *alapító, bálozó, borozó, elnöklő, építkező, falatozó, figyelő, foltozó, futó* stb. szó is. Még az alkalmilag főnévként használt igenevek sem használatosak hosszabb formában. Gondoljunk csak Ady versére: „Szeretem az *elutazókat, Sírókat és fölébredőket*” (A Halál rokona).

Ha ellenben az igenév már melléknévvé vált, vagy elsősorban melléknévként használatos, akkor nem ritka a hosszabb forma sem: *bántóak, kitűnőek, kiválóak, ragyogóak, hasonlóak, különbözőek, meggyőzőek, biztatóak, meglepőek, eltérőek, érthetőek* stb. A főnévi és a melléknévi használat ilyen kettéválását jól mutatja ez a példa: a *csábítók* megjelentek — igen *csábítóak* ezek a gyümölcsök.

Érdemes megjegyezni, hogy ugyanazon szó kötőhangzós és a kötőhangzó nélküli formája más esetekben is mutat ilyen különbséget. A *reggeli* főnév többes száma: *reggelik*. De a *reggeli* lapokra már ezt mondanánk: ezek a *reggeliek*. *Aranyt* olvasom, azaz Arany Jánost, — de: két *aranyat* kapott jutalmul; bejártam *Szepest és Sároset* — a tiszta cipőt veszem föl, nem a *sároset*. Ugyanígy mást jelent ez a mondat: szeretem az *édeset*, mint ez: szeretem az *édest*.

Összefoglalva mondanivalónkat: Az *-ó, -ő* végű igenevek többes számában, ha főnévként használjuk őket, soha sincs kötőhangzó. Melléknévi formájukban nem kifogásolhatjuk a kötőhangzót sem. Ha persze valaki a hosszabb és a rövidebb forma között nem tud választani, mi inkább a rövidebb formát ajánljuk, minthogy ez a hagyományosabb.

Egyik-másik villamoson, autóbuszon hangzik ez a harsány biztatás, s a jámbor utas kézzel-lábbal igyekszik befelé. Hazatérve hamarosan elfelejti az utazás viszontagságait, legfeljebb azon tűnődik, helyes-e az *előrébb*, nem volna-e jobb helyette az *előbbre*?

Mínthogy a tűnődést néhány esetben levélírás követte, vizsgáljuk meg a felvetett kérdést.

Tudjuk, hogy nyelvünkben a középfok jele a szótőhöz járul: *nagy* : *nagyobb*, *erős* : *erősebb*, *piros* : *pirosabb*, *fekete* : *feketébb*. Ha a szóhoz további toldalékokat, tehát képzőt vagy egy másik ragot illesztünk, ezek a középfok jele után következnek: *nagyobb* : *nagyobbacska*, *erősebb* : *erősebbek*, *pirosabb* : *pirosabbat*, *feketébb* : *feketébbre*. Ennek az általános szabálynak alapján — s ez nem valami „csinált” szabály, hanem a nyelvi alakok tényleges viselkedéséből leszűrt, tapasztalati törvényszerűség — ennek a szabályszerűségnek alapján az *előbbre* alakot kellene helyesebbnek tartanunk. Az *elő* alapszóhoz hozzájárul a középfok jele, a *-bb*, s azt követi a határozórag, éppen úgy, mint a *feketébbre* alakban.

A nyelv törvényszerűségei azonban nem olyanok, mint a természeti törvények. Bármennyire beleillik is az *előbbre* alak a szabályos rendbe, nem lehet csak ezt helyesnek, az *előrébb* alakot meg helytelennek tartani. Nem helytelen az sem, csupán egy másik törvényszerűség hozta létre.

Mínthogy nemcsak a mellékneveket, hanem a határozószókat is fokozhatjuk, például: *idébb*, *odább*, *lentebb*, *fentebb*, *hátrább*, *visszább* stb., nincsen semmi meglepő abban, hogy az *előre* határozószónak — a *hátra* : *hátrább* mintájára — *előrébb* alakja is keletkezett.

Nyelvhelyességi szempontból mind a két alak kifogástalan, stílusértékük azonban különböző. Az *előbbre* az irodalmibb, választékosabb, az igényesebb beszédbe, írásba illő, az *előrébb* mindennapibb, kevésbé választékos.

Ha már a fokozás problémája egy konkrét kérdés kapcsán felmerült, szóljunk még néhány szót összetett mellékneveinkről, amelyeket kétféleképpen lehet és szoktunk fokozni. Melyik a helyes: *nagyszájúbb* vagy *nagyobb szájú*, *nagyfejűbb* vagy *nagyobb fejű*? A kérdést talán nem is helyes így fölvetnünk. Írásban ugyanis megkülönböztetünk *nagyszájú* és *nagy szájú*, *nagyfejű* és *nagy fejű* melléknevet. Mi a különbség köztük? Az egybeírt alak átvitt értelmű: aki *nagyszájú*, annak még lehet kicsi a szája, aki *nagyfejű*, az is viselhet átlagos méretű vagy éppen kis méretű kalapot. A különírt alak viszont azt jelenti, hogy valóságosan nagy a szája vagy a feje valakinek, de különben lehet nagyon szerény, csendes ember. Ez az eltérés azonban csak az írásban fejeződik ki szemmel láthatóan. A beszélt nyelvben nincs különbség a *nagyszájú* és *nagy szájú* kiejtése között, csupán a nyelvi mező, az, hogy milyen összefüggésben mondjuk, határozza meg a jelentést. Éppen ezért a *nagy lábú* : *nagyobb lábú*, *széles tenyerű* : *szélesebb tenyerű*-féle alakok mintájára mondunk *nagyobb szájú*-t és *nagyobb fejű*-t. De minthogy átvitt értelemben a *nagyszájú* és a *nagyfejű* is egységes jelentésű szó, a nyelvszokás létrehozta a *nagyszájúbb* és *nagyfejűbb* középfokot is. A *nagyszájúbb* vagy *nagyfejűbb* embernek a szája, illetőleg a feje nem feltétlenül nagyobb a rendesnél, sőt lehet kicsi is. Ebből az következne, hogy a *nagyobb szájú* középfok konkrét értelemben használatos, a *nagyszájúbb* meg átvitt jelentésben. Kíváncsú is volna, hogy ez így rögződjék meg a nyelvhasználatban, mint ahogy például a *sokoldalú* szó hagyományos középfokának formáját, a *több oldalú*-t is kiszorítja már az átvitt értelmű *sokoldalúbb*.

Igen gyakran szóba kerül az a kérdés, helyes-e néhány helységnévnek a hol? kérdésre felelő helyhatározóját *-t*, illetőleg *-tt* raggal kifejeznünk. Vagyis mondhatjuk-e például ezt: Györött voltam, Pécssett lakom, Székesfehérvárt jártam, e helyett: Györben, Pécsen, Székesfehérváron? A felvetett kérdéssel kapcsolatos vélemények általában megoszlanak. Van aki a *Györött*, *Pécssett*, *Székesfehérvárt* forma kizárólagos helyességére esküszik, de olyanok is akadnak szép számmal, akik ezeket az alakokat megéppenséggel érthetetlennek, „fülsértőnek” tartják. Egyik levélírónk is azzal érvel, hogy ha lehet mondani *Györött*, *Pécssett*, *Székesfehérvárt*, *Szombathelyt*, akkor miért nem mondhatunk ilyeneket: *Budapestett*, *Szolnokott*, *Sopront* a *Budapesten*, *Szolnokon*, *Sopronban* helyett.

Talán említenem sem kellene, hogy ez éppen olyan helytelen általánosítás, mint az előbbi.

Az igazság az, hogy mind a kettő jó, mind a két forma egyaránt helyes, akár azt mondom: *Györött*, *Pécssett*, *Vácott*, akár pedig azt: *Györben*, *Pécsen*, *Vácon*. Csak az első egy kissé választékosabb, nem olyan köznapi, mint a második forma. A helységnévek hol? kérdésre *-t*, *-tt* raggal való ragozása régente sokkal gyakoribb volt, mint manapság. Nyelvemlékeinkben ilyen ragozott alakokat is találtunk: kelt Sopront, Madocsányt, azaz Sopronban, Madocsányban. Palotát építettett Esztergomot; Zágrábot marada. Ma már ezeket így mondjuk: Sopronban, Madocsányban, Esztergomban, Zágrábban.

Érdeemes megjegyezni, hogy a *-t*, *-tt* helyhatározó rag régen nemcsak helynevekhez járult hozzá, hanem egyéb szavakkal is alkotott határozót. Ezt találjuk például az *oldalt*, *helyett*,

másutt, egyebiütt, mindenütt, bent, fönt, kint, lent, alatt, fölött, mellett szóban is.

Mi lehet az oka, hogy a *-t* helyhatározórag lassan-lassan kikopik nyelvünkől? Úgy gondoljuk, ezt részben az is okozhatta, hogy a kiejtésben többnyire azonos volt a tárgyessel. Például ezt mondom: *Kolozsvárt él*, akkor itt a *-t* hol? kérdésre felelő helyhatározó rag, de: *útba ejtette Kolozsvárt*, a *-t* itt már tárgyrag. A *helyt áll* kifejezés jelentése mai nyelvérzékünk szerint: 'megállja a helyét' (a *-t* tehát tárgyrag), holott eredetileg a *helyt áll* annyi mint 'helyben, helyen, helyén áll, marad', vagyis eredetileg helyhatározásról volt szó a kifejezésben.

Említsük meg még azt is, hogy volt egy másik helyhatározó ragunk is régebben, amely ma már egyáltalán nem használatos, a hova? kérdésre felelő *-á*, illetőleg *-é*. Azt mondták régebben, hogy *Fejérvárrá megy*, *Györré megy*. De ezt már — azt hiszem — senkinek sem jutna eszébe használni. (Ez a rag van meg különben még ma is — a nem szakember számára természetesen felismerhetetlenül — az *alá*, *fölé* stb. szónak *á*, *é* végzetében.)

Összefoglalva a tanulságot, ne tartsuk rossz magyarnak azt se, aki *Pécs e n* lakik, de azt se, aki *Pécs e t t* lakik. Mind a kettő, a *Pécs e n* és a *Pécs e t t* is nagyon jó magyar kifejezés. Csak — mint mondtam — az utóbbit egy kissé már régiesnek (éppen ezért választékosabbnak) érezzük, minthogy csak egynéhány helynév határozóragos alakját képezhetjük ilyen módon.

EMBERKÉNT ~ EMBERKINT —
EMBERENKÉNT ~ EMBERENKINT

A jó magyar beszédükre kényes emberek igen gyakran keverednek vitába a következő kérdésről: Hogyan mondjuk helyesen: *emberként, önként, fejenként, egyenként* vagy: *emberkint, önkint, fejenkint, egyenkint*. Van, aki csak az *é*-vel, van, aki csak az *i*-vel hangzó formát tartja jónak, mások pedig úgy vélik, ez is jó, az is jó.

Az igazság, bármily meglepő, az, hogy e véleményeknek egyikét sem fogadhatjuk el.

Nézzük csak meg a kérdést egy kissé közelebbről.

Az említett példákat nem lehet egy kalap alá venni. Lényeges különbség van az *emberként* és a *fejenként* szó között. Az elsőben a *-ként* mód-, illetőleg állapothatározó rag van: *emberként* azt jelenti: ember módjára. A *fejenként* jelentése pedig nem fej módjára, mert ez így volna: *fejként*. A *fejenként* szóban tehát nem *-ként* rag van, hanem *-nként*, ez az úgynevezett osztórag.

Nézzünk csak más példákat is erre a kétféle ragra. Ez a mondat: *napként* melegít, azt jelenti, nap módjára, úgy, mint a nap. A *naponként* melegít pedig azt jelentheti, hogy valaki vagy valami mindennap melegít. Ugyanígy különbség van az *emberként* és az *emberenként*, a *fejként* és a *fejenként*, a *számként* és a *számonként* között.

Miért van szükség arra, hogy ezeket a ragokat így elválasszuk egymástól? Azért, mert a *-ként* és az *-nként* megítélése más és más a tárgyalt kérdés szempontjából. Röviden így szól a szabály: A mód- és állapothatározó rag, a *-ként* a közbeszédben nem hangzik soha *i*-vel; nem mondjuk tehát sohasem, hogy *főkint, máskint, emberkint*, csak *főként, másként, emberként*. De a hosszabb, osztó jelentésű rag mind a két formában járja, tehát: *naponként*,

számonként, hetenként és naponkint, számonkint, hetenkint. Ez a rag tehát így is, úgy is helyes. Legfeljebb azt jegyezhetjük meg, hogy — a nyelv egységesítő törekvésének eredményeként — az *i* hangú alakok itt is kiveszőben vannak. Írásban inkább a *naponként, hetenként* formát használjuk, a *naponkint, hetenkint* egyre ritkább. (Nyilván ezért közli a helyesírási szabályzat is csak az *é*-vel hangzó alakokat.)

Az eddigiekből következik, hogy még azoknak sincs igazuk, akik az említett kétféle rag használatára olyan szabályt állítanak fel, hogy a rövidebb, a módhatározó rag mindig *-ként*, a hosszabb, az osztórag mindig *-kint*. Sajnos, ez a hamis szabály nagyon el van terjedve. Úgy látszik, iskolában is tanították. Még egy nyelvvédő könyvbe is belekerült ez a babona; igaz, hogy nem szakember írta!

Hogy teljes legyen a kép, talán azt sem lesz érdektelen megtudni, hogy a régi magyar nyelvben mindkét ragot egyformán használták íróink, költőink *é*-vel is, *i*-vel is.

Az *önként* szó például Arany János egyik költeményében *önkint* alakban fordul elő: „Néha egy új dalt terem *önkint* húrja” — írja a Tamburás öreg úr-ban. De idézhetjük ugyancsak tőle az Ágnes asszony következő sorait; „Holdvilágos éjjelenkint... Fehér sulyka messze villog.” Petőfi meg így ír Arany Jánoshoz című versében: „Más csak levelenként kapja a bostyánt”.

De több századdal is visszamehetünk a régiségbe. A Nyelvtörténeti Szótárt lapozgatva azt látjuk például, hogy *miként* szavunk leggyakrabban a mai formájú, de előfordul úgy is a régi írásokban, hogy *mikint*. Vagy egy másik példa. Pázmány Kalauzában (1613-ból) ezt olvassuk (mai helyesírással közöljük): „Ilyenek az új tanítók mind fejenként”. Molnár Albert pedig így írja egy néhány évvel később megjelent művében (szintén mai módra áttéve); „Kívánok kegyelmeteknek mind fejenkint üdvösséges új esztendőt”. Ez a régi kettősség, mint már mondtam, ma úgy egyszerűsödött, hogy az *é* hangú változatot minden esetben helyesnek tartjuk, de az *i* hangú változat sem hiba az *-nként* ragban.

SZÁLLT VAGY SZÁLLOTT?

Valószínűleg mindenkiel megtörtént már, hogy amikor a *száll*, a *hull* vagy a *szól* ige valamelyik múlt idejű alakját kellett volna leírniuk, egy pillanatra megállt a kezükben a toll: hogyan is írjam? *Szállt* vagy *szállott*? *Hulltak* vagy *hullottak*? *Szóltam* vagy *szólottam*? Aki ilyenkor föltárcsázza az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálatát, a következő választ kapja: mindkét változat helyes, a két párhuzamos igealak egymás mellett él nyelvünkben. De rögtön hozzá kell tennünk azt is, hogy nem mindig olyan egyszerű a dolog, mint a *száll*, a *hull* vagy a *szól* ige esetében. Bizonyára furcsállnák, ha például valamelyik ismerősük így számolna be napi elfoglaltságáról: ebédre tésztát *süttem*, aztán egész délután *játsztam* a kisfiammal. A *sütöttem*, *játsztam* igealak ugyanis már nem egyenrangú párja a *sütöttem*, *játszottam* köznyelvi alaknak, hanem csak nyelvjárási változata. Vannak azután olyan alakpárok is, amelyek közül az egyik a mai köz- és irodalmi nyelvi, a másik, a hosszabb, már csak bizonyos stílusárnyalatot kifejező nyelvi eszközként fordul elő, a régiesség vagy az ünnepélyesség érzékeltetésére. Ilyennek érezzük például Tompa Mihálynak A gólyához című versében az *áradott* szót: „Ne járj a mezőn, temető van ott; Ne menj a tóra, vértől *áradott*”. Vagy Arany Jánosnál: „Zengettük a jövő reményit, Elsírtuk a múlt panaszát” (Letésem a lantot). Az *árad*, *zeng* igeik múlt idejét ma már így képezzük: *áradt*, *zengtük*. — Amint látjuk, a két párhuzamos alak között az a különbség, hogy a múlt idő jele az egyikben közvetlenül az igeőhöz kapcsolódik (*árad-t*), a másikban pedig az igeő és a *-t* között még egy magánhangzót is találunk. Ez a magánhangzó valamikor az igeőhöz tartozott. Tudnunk kell ugyanis, hogy nyelvünk életének egy

régi korszakában a magyar szavak általában magánhangzóra végződtek. Ezek azonban idők folyamán lekoptak a töről. Csak néhány esetben maradtak meg az igék múlt idejében is. Főként azokban az igékben, amelyeknek a töve is *-t-*re végződik: *kötöttem, rejtettél, tanítottunk, szántottak* stb. Ilyenkor a magánhangzó mintegy összeköti a tövet a raggal vagy jellel. Ezért is nevezzük ezt a hangot leíró szempontból kötőhangzónak. — De ezenkívül más szabályszerűségekben is megállapodott már az irodalmi nyelv. Azok az igék, amelyek *j, l, ly, n, ny, r-*re végződnek, s e hangok előtt magánhangzó van, általában kötőhangzó nélkül képezik múlt idejüket: *vájt, emelt, font, kevert* stb. A többi ige csak abban különbözik ettől a csoporttól, hogy az egyes szám 3. személyű alakot kötőhangzóval képezi: tehát: *adtam, adtál,* ellenben: *adott ; adtunk, adtatok, adtak.*

De térjünk vissza most azokhoz az alakpárokhoz, amelyek még ma is teljes jogú tagjai irodalmi nyelvünk szókincsének. Vajon jó dolog-e, ha egy bizonyos szerep betöltésére több nyelvi eszköz áll rendelkezésünkre, például hasznos-e, ha ezt is mondhatjuk: *állt, s ezt is: állott?* A gyakorlat azt mutatja, hogy ez bizony hasznos dolog. A nyelv az ilyen eszközöket fel tudja használni finom hangulati, stílári, jelentéstani vagy egyéb árnyalatok megkülönböztetésére. A múlt idejű melléknévi igenevet például sokszor éppen a kötőhangzó segítségével különböztetjük meg az ige egyes szám 3. személyű múlt idejű alakjától. Azt mondjuk: *eltört az edény, de: törött edény; ruhát varrt, de: kézzel varrott ruha ; szilárdan állt a lábán, de: állott víz* stb. Némelykor ugyanazon ige egyik jelentésárnyalatához a kötőhangzós, a másikhoz a kötőhangzó nélküli alak tapadt hozzá: *eltévedt az erdőben, de: tévedett valamiben ; vagy: kitörött a szék lába, de: kitört a háború ; valakinek megtört a szíve, megtört az ereje, de: megtörött a szépen kivasalt ruhája.*

Megállapíthatjuk tehát, hogy ez az első pillanatra fölöslegesnek látszó kettősség nyelvünk kifejezőeszközeinek sok esetben igen értékes gazdagítójává lett.

TANÍTNI VAGY TANÍTANI?

Többen kérdezték már tőlünk szóban és írásban is, hogy helytelen-e, ha valaki azt mondja: *tanítani, teríteni, meríteni* a *tanítani, teríteni, meríteni* helyett.

Erre a kérdésre nem lehet egyszerű igennel vagy nemmel felelni, ha nem akarjuk meghamisítani a valóságot. Azt sem mondhatjuk, hogy az egyik jó, a másik helytelen, sőt még azt sem, hogy mindegyik pontosan egyforma értékű. Hasonló problémával már igen gyakran találkoztunk, leginkább olyan esetekkel, amikor az összehasonlított kifejezésekre azt mondtuk, hogy az egyik a szokásosabb, a másik kissé szokatlan, de azért használatos; az egyik köznyelvi, a másik nyelvjárási vagy nyelvjárási ízü vagy esetleg régies színezetű, esetleg előkelő hangulatú stb. Így ítélve jobban közelébe férközzünk a nyelvi valóságnak, mint ha a nyelvi jelenségeket a jó és a rossz kategóriába akarjuk sorolni.

A most feltett konkrét kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy egyik sem magyartalan, sőt nem is helytelen, de a szokásosabb, a köznyelvibb a *tanítani* forma. Mai leíró nyelvtanaink is ezt javasolják, köz- és irodalmi nyelvünk is főként ezzel él. De a rövidebb forma, a *tanítani* sem mondható helytelennek, csak szokatlanabb, éppen ezért választékosabbnak érezzük.

De nézzük meg most röviden, mi is az általános szabálya ennek a jelenségnek, tehát annak, hogy az igető és a *-ni* képző között van-e kötőhang vagy nincsen.

A példák legtöbbszörében nincs kötőhang: *aludni, bámulni, lépni, csengetni, várni* stb. — mind kötőhangzó nélküli. De ha az ige két mássalhangzóra végződik a *-ni* képző előtt, akkor már kötőhangzóval ejtjük a főnévi igenevet: *mondani, virrasztani,*

bántani, fejteni stb. Ez érthető is, minthogy az egymás mellé kerülő három mássalhangzónak a kimondása nem könnyű. Ezért mondjuk azt is, hogy *forog-ni*, de: *forrong-a-ni*, *gyötör-ni*, de: *gyötr-e-ni*, *hullat-ni* de: *hullajt-a-ni* stb.

De miért lettek kötőhangzósak az *-ít* képzős igék, mikor egyáltalán nem végződnek két mássalhangzóval? — kérdezhetné valaki. Ennek nyelvtörténeti oka van, az, hogy a mai *-ít* végű igék régen két mássalhangzóra végződtek. Például a *tanít tanojt* volt, az elavult *alít* (amely azt jelentette: 'vél, gondol') *alojt-nak*, *aléjt-nak* hangzott. Idők folyamán a mássalhangzó-torlódás feloldódott, sőt némelykor a hosszú *i* is megrövidült, s ez lehetővé tette, hogy különféle nyelvi hatások eredményeként ezek az igék is hasonuljanak néha a kötőhangzó nélküliek nagy csoportjához. Ez a jelenség igen sok nyelvjárásban megvan, de — mint Sebestyén Árpád a Magyar Nyelvjárások 4. kötetében kimutatja, a szépirodalom nyelvében sem ritka. Arany Jánostól, a Buda Halálából ilyen példákat idéz; „Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját, Hagyja előbb fékkel *igazítani* száját...” „Buda paripái új eleveséggel Most *összenyerítnek* gyakori vendéggel” stb. Ez a változás azonban a köznyelvbe nem hatolt be tartósan, az *igazítani* és a *nyerítnek* — mint mondtuk — mai nyelvérzékünknek szokatlan, mi így mondjuk: *igazítani* és *nyerítnek*.

Van a magyar igeragozásnak egyebek közt egy igen furcsa és régi problémája, mely manapság — úgy látszik — ismét többeknek okozott fejtörést; legalábbis az elmúlt években többször kaptunk erre vonatkozó levelet.

Miről is van szó? Röviden erről: a *tudnánk* vagy a *tudnók* alak-e a helyes, s miért az? Magas hangrendű példával: *Azt kérnénk mi is* vagy pedig *Azt ké r n ő k mi is*: melyik jó, melyik rossz a kettő közül?

Kezdjük az elején! Itt az ige feltételes mód jelen idejének többes szám I. személyű tárgyias alakja vitás. A magyar nyelvszokás ennek használatában bizony már nagyon régóta megszlik. Az eredetibb, sajátosan tárgyias forma nyilván a *tudnók*, *kérnök*, de ehelyett már a XVI. század óta előfordult az alanyi ragozásból kölcsönvett *tudnánk*, *kérnénk* is. Az utóbbi aztán mindjobban visszaszorította amazt. Nyelvjárásainkban ugyan csak jócskán előnyomult az egykor csupán alanyi igealak; a *tudnók*, *kérnök* korunkra csak a keleti nyelvjárásokban maradt használatos, egyebütt a *tudnánk*, *kérnénk* vette át ennek a szerepét is.

A XVIII. és XIX. század fordulóján azonban — hogy a sporttudósítók nyelvén folytassuk — a mérkőzés állása váratlanul megfordult. Új, modern irodalmi nyelvünk kialakítói (a nyelvész Révai Miklós, a tekintélyes költők és írók) ugyanis történeti alapon inkább az immár ritkává, régiessé vált *tudnók*, *kérnök* alakot tartották szabályosnak és szép hangulatúnak, a csiszolt irodalmi nyelvbe illőnek. Idézzük talán a dunántúli Vörösmarty Mihály legutolsó nagy versét, „A vén cigány”-t: „Mintha újra *hallanók* a pusztán, A lázadt ember vad keser-

veit . . ." Bizony ha valaki ilyen ünnepélyes stílusban a *hallanánk* alakot merete volna használni, menthetetlenül magára haragította volna az akkori bírálókat, annyira szembekerült volna a kor nyelvszokásával.

Hanem a *tudnók*, *kérnök* a múlt század második felében, a rohamos polgárosodás évtizedeiben éppen ünnepélyes, nagyon is irodalmias volta, az élő nyelvben való ritkasága miatt lassanként ismét ritkulni kezdett, sőt ez a folyamat még folyvást tart. Mindamellett ez az alak nem halt ki annyira, mint a reformkorban szintén divatos *elhulltanak*, *vőn*, *lőn*, *tőn*, *valék* stb. A tiszántúli Ady a mi századunkban is szívesen használja: „Úgy kell állnunk, mintha *hinnők*, hogy győzünk.” József Attilánál is gyakran találkozunk vele, így például az Áradat című versben: „É patakban megfürödnénk, | *megöblitenők* az inget.”

Nyelvművelőink nem egészen egységesen szólnak a tárgyalt igealakokról. Néhány évtizede egyik-másik iskolai nyelvtanunk még csak is a *tudnók*, *kérnök* típusú tárgyas igealakot említi, a másikat tehát szinte meg is tagadja. Egy 1955-ben megjelent népszerű nyelvtan ellenben már a tárgyas formát is csak a *tudnánk*, *kérnénk* típusban jelöli meg, vagyis ez meg amarról hallgat. Helyes magyarság című kiváló kézikönyvében Simonyi Zsigmond már századunk elején is a *tudnánk*, *kérnénk* helyességét védte, de a *tudnók*, *kérnök* alakot sem rosszallotta. Ma nagyjában mi is ugyanezt valljuk még, csak épp azt tesszük hozzá, hogy a *tudnók*, *kérnök* típus immár rendkívül ünnepélyes, irodalmias hangulatú lett. Íróink a tudákos, finomkodó embert néha éppen azzal jellemzik, hogy nyelvtani és stilisztikai szempontból hibásan is ezt a formát erőlteti. Mesterházi Lajos is így mutatja be Hazafiak iskolája című regényében a házmegbízottak szónokát: „Valami merev, nagyon szabályozott pátoz volt a beszédében; úgy mondta: *wakarnóka* és *wzeretnőka*, néha még olyankor is, amikor alanyi ragozás kívánkozott.”

Mi tehát a *tudnánk*, *kérnénk* alakot természetesebbnek tartjuk már; a maga helyén azonban a másikat sem tekintjük még elavultnak. Ez a „maga helyén” — a hangsúlyozottan irodalmias vagy a tiszántúlias stílushangulatú fogalmazás — mindamellett egyre kisebb kört jelent.

Az a kérdés, amelyről most lesz szó — az ikes igeragozás —, igen gyakori és igen szenvedélyes viták elindítója szokott lenni.

Arról van szó, hogy az beszél-e jól magyarul, aki azt mondja: *hullik a hó, győződjék meg, én is innám, ő is innék*, vagy aki így beszél: *hull a hó, győződjön meg, én is innék, ő is inna*. Mondanom sem kell, mindegyik formának megvan és megvolt a maga tábora, az egyik romlott magyarságnak tartva az iktelen ragozást, a másik „ikes igá”-nak az ikes igeragozást. S mindegyik (enyhe kifejezéssel élve) csodálkozik, miért nem terem már rendet a nyelvtudomány ebben a rendtelenségben.

Ha valóban volna ilyen hatalma bármilyen intézménynek, ebben a r e n d b e n aligha volna köszönet. Mert ha például azok javára szólna a döntés, akik nem szeretik, nem használják beszédükben az ikes ragozást, azt kellene tanítanunk, hogy az beszél jól magyarul, aki azt mondja: *én is Pesten lakok*, s lusta gyermekeinknek is így mondanánk a régi verset: *Ma még játszok, iszok, eszek*. Persze van, aki valóban így beszél, de választékosabb beszédben, írásban ez bizony nagyon furcsa, nem veszi be az ízlésünk, túlságosan pongyolának vagy tájnyelvinek érezzük. Igen, mert íróink nyelvében, akik a finomabb nyelvi kifejezési normát kialakították és műveikkel őrzik, ilyen nyelvi formák még elvétve is ritkán akadnak.

Nézzük meg hát a dolog fordítottját, mondja a másik tábor, legyünk valóban igényesek, s ragozzuk az ikes igét következetesen ikes módra.

Sajnos, ennek a következetességnek is jelentős akadályai vannak.

Csak megemlítem például, hogy nyelvjárásainkban ezen a téren is igen nagy tarkaság mutatkozik: vannak helyek, ahol alig-alig ismerik az ikes ragozást, másutt meg így beszélnek: *futik*, *nyitik* 'fut', 'nyílik' jelentésben.

Nehézségekbe ütköznék azután annak a megállapítása is, melyik ige ikes, melyik nem az. Különösen akkor, ha a szavak múltját is szem előtt tartjuk. Mert például ma a *küzd*, *térdepel*, *bujdokol* nem ikes, régen meg az volt: *küzdik*, *térdeplik*, *bujdokik*, *bujdoklik*, sőt ilyen a *lép* ige is: *lépik*. Éppen ellenkezőleg ma azt mondjuk: *folyik*, *hazudik*, *álmodik*, *vágyik*, régen meg a *foly*, *hazud*, *álmod*, *vágy* volt az általánosabb. S ez a „régen” nem is beláthatatlan évszázadokat jelent, hanem Csokonai, Petőfi, Arany korát és költeményeit.

Mindezeknél nagyobb akadály a teljes ikesedésnek az, hogy ma már alig van valaki, íróinkat is beleszámítva, aki az ikes igéket különösen a felszólító és a feltételes módban „szabályosan” ragozná. Tehát például egyaránt írják már Petőfitől, Aranytól elkezdve íróink azt is, hogy *bújjon*, azt is, hogy *bújjék*, az *aludj* és *aludjál* is előfordul ugyanabban a nótában is. Valószínűnek tartom, kevesebben mondják azt, hogy *ő innék*, pedig ez a „szabályos”, a többség azt mondja, *ő inna*, az *innék* inkább első személyre vonatkozik. De az már egészen bizonyos, hogy az *s*, *sz*, *z* végű iktelen igéknek szinte mindnyájan ikes ragot adunk a jóhangzás kedvéért: *ásol*, *vésél*, *leszel*, *hozol*; az *l* végű ikes igéknek meg iktelen ragot, ugyanazon okból: *válsz*, *illesz*, nem pedig *válol*, *illem*.

Mindebből annyi tanulságot máris levonhatunk, hogy az ikes ragozás használata nem lehet döntő abban a tekintetben, hogy ki beszél igazán jól magyarul. De mi hát végül az a szabály vagy tanács, amit a vitázóknak mondhatunk? Nagyon röviden ennyi:

A jelentő módban — a legutóbbi példák kivételével — általában szabályosan megkülönböztetjük az ikes és az iktelen igéket. A felszólító és a feltételes módban már nem kifogásolhatjuk az ikes igék iktelen ragozását, de persze az ikes ragozásúakat sem.

Ez nem valami új találmány, iskolai nyelvtankönyveink már igen régóta így tanítják.

Már több alkalommal is beszéltünk az ikes igeragozás kérdéséről. Azt mondtuk, hogy az ikes ragozás bomladozása nyelvünkben már századokkal ezelőtt megkezdődött, s mai állapotában képtelenség volna azt követelni bárkitől is, hogy az ikes igéket — különösen feltételes és felszólító módban — a régi szabály szerint ragozza. Biztosan mondhatjuk, hogy ma már a nyelvileg igényesebbek ízlése, nyelvérzéke, stíluseszménye szerint sem szükséges különbséget tennük a feltételes és a felszólító módban ikes és iktelen ragozás között, kivéve jó néhány ige felszólító módbeli egyes első személyét. Sőt, igen sok esetben éppen az a feltűnő, furcsa, ha valaki a közszokástól eltérően mereven ragaszkodik a régi formához. Jellemző példa erre a következő:

A budapesti villamosok ablakaira nemrég ez a figyelmeztetés került: „Ne *ugorjék* mozgó villamosra!” Néhány nap múlva tucatjával kaptuk — telefonon és levélben — a figyelmeztetést, kérdést: Mit szólunk ehhez a furcsasághoz? Pedig az *ugrik* ikes ige, s régen „szabályosan” is ragozták, a felszólító módban tehát így: *ugorjam, ugorjál, ugorjék*. De bizonyos, hogy már elég régóta kétféle a ragozása, sőt, a felszólító módban inkább az iktelen forma járja sok évtized óta: *ugorjak, ugorj, ugorjon*.

Balassa szótára, amely húsz évvel ezelőtt jelent meg, már csak az *ugorjon* formát tartja számon, az akkor általánosnak vehető használatnak megfelelően. A most megjelenőben levő Értelmező Szótár is ezt tarja általánosan elfogadott, ajánlott formának, az ikes *ugorjék* alakot választékosnak, ritkábban használatnak minősíti.

Igen tanulságos volt az a levél is, amelyet az Esti Hírlapban olvashattunk erről a kérdésről. A levelet egy III. osztályos tanuló írta, de alighanem egy kis felnőttsegítséggel. Megrója az illetékeseket, hogy nem tudják az ikes igeragozást. Pedig hát éppen nagyon is tudták, azért írták így: *ugorjék*. A tanulságos ebben az, hogyan ütközik össze a régen tanult és már túlhaladott szabály a mai nyelvérzékkel és nyelvállapottal. A levélíró nyelvérzéke furcsának, sőt rossznak találja az *ugorjék* formát, viszont tanult vagy hallott valami szigorú szabályt az ikes ragozásról, bizonyosra vette tehát, hogy a „szabályos” ikes ragozástól való eltérésben van a hiba.

Más szempontból tanulságos az *ugorjék* ügyében írt levelek közül az, amelyben így háborog a villamosutas: „Ha már azt írták, *ugorjék*, miért nem tették utána, *kend* avagy *komám-asszony?*!” Nyilván úgy gondolja, hogy az *ugorjék* valami falusi kifejezés, nyelvjárási sajátság. Ahogy régi népszínművekben szokták a falusi embert beszéltetni: *aggyék kend*, *gyűjjék kend* stb. Ez a beszélgetési forma persze nem kitalálás, mert valóban vannak ma is vidékek, ahol a nem ikes igéket is ikesen ragozzák. A régi alföldi betyárnöta is azt mondja:

Kocsmárosné, nékem halat *süssék kend*,
Melléje jó citronyos bort *aggyék kend*,
Szolgálóját istrázsára küldje *kend*,
Ha zsandár jön, híradással *legyék kend*.

Pedig a *süt*, *ad*, *lesz* nem ikes ige, felszólító módja köznyelvünkben *süssön*, *adjon*, *legyen*. A levélíró úgy érezte, hogy az *ugorjon* helyett az *ugorjék* ugyanolyan furcsaság, mint például az *adjon* helyett az *adjék*.

Ennek az érzésnek — mint már mondtuk — az a magyarázata, hogy az *ugrik* ige felszólító módját már igen régóta inkább iktelenül ragozzuk, ezt szoktuk meg, azaz ezt találjuk helyesnek, s ami ettől eltér, az a szokatlan, s egy idő múlva helytelen.

ELVESZÍTED VAGY EL FOGOD VESZÍTENI A FOGADÁST?

Egy nyelvművelő vitán azt mondta az egyik felszólaló, arról kellene már egyszer beszélni, hogy a nyelvrontás eredményeként „a magyarnak nincs jövője”, azaz sokan már egyáltalán nem ismerik a *fog* segédigével szerkesztett jövő időt.

Figyelemre méltó, hogy igen sokan mások meg éppen az ellenkezőjére hívják föl figyelmünket: harcoljunk a szerintük németes *fog* segédige ellen. Ne mondjuk azt, hogy *El fogod veszíteni a fogadást; Holnap vissza fogom hozni a könyvet*, mert ez szerintük csak így helyes és magyaros: *Majd elveszíted a fogadást* vagy *Elveszíted a fogadást; Holnap visszahozom a könyvet*. Mondjuk meg azonnal és határozottan: a *fog* segédige használata nem magyartalanság, és kialakulásához semmi köze sincs a német nyelvnek. A tájnyelvben ugyan meglehetősen ritka, ámde az irodalmi és köznyelvben már századok óta él; a *fog* igének 'hozzáfog', 'kezd' jelentéséből fejlődött ki ez a segédigei szerepe, az úgynevezett körülírási jövő. Legjobb íróink, költőink is használják. Figyeljük csak meg Petőfi Ausztria című költeményének ezt a három helyét: „Miként elpusztult Jéruzsálem, El *fogsz* pusztulni, Ausztria”. Az osztrák császároknak jövődöli: „Félmeztelen *Fognak* kiverni titeket A föl-emelkedett alattvalók”, „Koldulni *fogtok* és Nem nyertek alamizsnát”. Sőt a népies stílusú János vitézben is így beszélgeti a zsványok kapitányát: „Vannak-e szüleid? van-e feleséged? Akármid van, nem *fog* többé látni téged.” — Arany János Az ünneprontók című balladában ezt írja: „De vége szakadni mikor *fog*, ugyan?” (tudniillik a dudaszónak meg a táncnak). Ady a fiatalkori Epilógokban ekképp szól: „A Te ezüst hangod

repül felém S én úgy foglak áldani újból, Mint szerelmünknek édes reggelén.”

Láthatjuk, hogy az irodalom nyelvében gyakori a *fog*-os jövő. Nem lehetünk meg nélküle a köznyelvben sem. Az *el fogod érni a vonatot* kifogástalan. Az is igaz persze, hogy a magyarban a jelen idejű igealakokkal is kifejezhetjük a jövő időt, esetleg a *majd* szócska kitételével. Néhány pedagógus arról panaszkodik, hogy az iskolában sok baj van a *fog* segédige helyesírásával. Hát bizony meg kell magyaráznunk a gyerekeknek, hogy például ebben a mondatban: *El fogod érni a vonatot* — az *el* igekötő az *ér* igéhez tartozik, nem pedig a *fog*-hoz, azért nem írjuk össze vele. *Elfogták a betörőt*: itt már a *fog* igeének tartozéka az *el*, következésképp egybeírjuk őket. Persze csak akkor, ha az igekötő közvetlenül igéje előtt van; *nem fogták el*, itt már külön szó az *el*.

Még egyszer összefoglalva: lehet, hogy sokan fölösleges módon alkalmazzák a *fog* segédigét, és háttérbe szorítják vele a *majd*-ot s a jövő értelmű jelen idejű igealakot. Magyartalannak azonban nem szabad minősítenünk a *fog*-ot; választékosabb stílusban bizony rászorulunk.

Egy érdekességet még jó lesz megemlítenünk. Fővárosunk nyelvében a *fog* segédigét sajátos udvariassági szónak is használják; villamoson, autóbuszon nemegyszer hallani: *Egy átszállót fogok kérni*, s már nyújtja is jegykérőnk a pénzt a kalauznak. Az udvarias családapa ilyen szóval fordult ebédelés közben feleségéhez: *Még egy kis főzeléket fogok kérni*, s ekkor már oda is tartotta tányérját az újabb adagért. Aligha vesztünk vele, ha a *fog* segédigének ilyen értelmű használatáról lemondunk, és rövidebben, magyarul, teketória nélkül így beszélünk: *Egy átszállót kérek. Még egy kis főzeléket kérek.*

MEDDIG JÁR A KORSÓ A KÚTRA?

Többen kérdezték már tőlem, hogyan helyes a közmondás: *Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik*, vagy pedig: *... míg eltörik*. Vannak, akik az utóbbi formát tartják logikusnak, mert — szerintük — az előző éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit mondani akarunk. Nos, vizsgáljuk meg ezt a kérdést.

Tudjuk, hogy a szóban levő példa időhatározó mellékmondat. Olyanféle, mint a következők: *Addig üsd a vasat, míg meleg. Addig hajlítsd a vesszőt, míg gyenge. Addig tanulj, míg időd van*. Stb. Ezekben a mondatokban nincs tagadószó, nem is hiányolja senki, úgy gondolom. De már ebből a mondatból senki se hagyná el: *Addig éltek, míg meg nem haltak*.

Az első három mondatban a mellékmondatok állítmánya huzamos, tartós történést fejez ki, éppen úgy, mint a hozzájuk tartozó főmondatok állítmánya. A vas ütése és melegsége, a vessző hajlítása és gyengesége egy időben történik, illetőleg van; amíg az egyik tart, addig tart a másik is; amikor az egyik befejeződik, megszűnik, — akkor fejeződik be, szűnik meg a másik is.

Mondhatnánk-e az utolsó példát az előzők mintájára így: *Addig éltek, míg meghaltak*? Aligha. Miben különböznék ez a mondat a megelőzőktől? Abban, hogy itt a főmondat állítmánya (= éltek) tartós, folyamatos történést fejez ki, a *meghaltak* pedig befejezett történést. A fő- és mellékmondatban kifejezett történés, állapot így nem egyidejű, az egyik akkor ér véget, mikor a másik megtörténik. Hogy tehát a fő- és mellékmondatban kifejezett cselekvés egyidejű legyen, mint a megelőzőkben is, tagadással tartós, folyamatos értelművé változik

a mellékmondat állítmánya: míg *meg nem* haltak. Azaz: addig élnek, míg a *meg nem halás* tart.

Ugyanígy vagyunk a kérdéses közmondással: *Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik*. A *jár* tartós, folyamatos cselekvést jelent, az *eltörik* pillanatnyi, mozzanatos történést. A régi nyelvszokás itt is a mellékmondat állítmányának tagadásával teszi egyidejűvé a két mondatot. A *kútra járás* az eltörés megtörténteig tart, de egyidejű az *el nem törés*-sel.

Érdekes példákat idéz Simonyi Zsigmond erre a jelenségre: olyan mellékmondatokat, amelyek közül az egyiknek az állítmánya tartós cselekvést jelöl, a másiké pillanatnyit. Emez tagadószóval jár együtt: „Mindaddig megyek, míg a szememmel látok, míg sárkányországot föl *nem* találok”; „addig éljen, míg a cigány *hegedül*, vagy míg tengelyéből ezen föld ki *nem* dül” (Magyar kötőszók 3: 83).

Ez a nyelvi érdekesség, hogy tudniillik az időhatározói mellékmondatban folyamatos cselekvés áll szemben a mozzanatossal, s az utóbbit tagadással folyamatossá változtatjuk, ősi sajtóság nyelvünkben, s a rokon nyelvekben is megtalálható.

Persze azt is meg kell mondanunk, hogy igen sok példa van már a legrégebb időkben a tagadószó elhagyására is. Ennek különféle okai vannak. Lehet például idegen hatás is, minthogy a körülöttünk élő népek nyelvében a tagadás nélküli szerkezet az általános. De lehet belső nyelvi fejlemény is a nem tagadásos forma. Hiszen a magyar gondolkozástól sem idegen: az egyik esetben a történést *t a r t a m a, f o l y a m a t a*, a másikban a történést *k e z d e t e* áll a szemlélet középpontjában: *Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik* = tehát míg az *el nem törés* állapota fennáll; *Addig jár a korsó a kútra, míg eltörik* = azaz addig az időpontig, mikor az eltörés megtörtént, míg egyszer csak eltörik. Mi mindenesetre a tagadásos formát ajánljuk, az a régibb, a magyarosabb.

Napról napra tapasztalhatjuk, hogy sok a bizonytalanság, a baj, sőt a babona is az *aki, amely, ami* meg a többi vonatkozó névmás és vonatkozó határozószó használatában. A babonán kezdve: némelyek úgy vélik, hogy az *a* nélküli alak: *ki, mely, mi, milyen, mikor* s a többi csak kérdésben fordulhat elő. Ez tévedés, hiszen a régi magyar nyelvben eleinte az *a* nélkül használták ezeket a szócskákat, nemcsak kérdésben, hanem vonatkozó mondatban is. Ma sem hibáztathatjuk ilyen használatukat; ennek számos közmondásunk is bizonyosága lehet: *Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát*. Bizonyára senki sem akarja így mondani: *Aki amint veti ágyát . . . — Ki mit keres megleli. Ki korán kel, aranyat lel*; ezt se javítjuk erre: *Aki amit keres . . . Aki korán kel . . .* A népdal is így szól: „Nincs, *ki* enyhítse sorsomat, Van, *ki* nevelje bajomat.” Annyi igaz, hogy vonatkozó értelemben már gyakoribb, megszokottabb az összetett alak, az *aki, amely, ami, amilyen, ahová*, mint az egyszerű *ki, mely, mi, milyen, hová* meg a többi.

Az irodalmi és köznyelvben az *aki* csak személyre vonatkozik. A régi nyelvben, nyelvjárásainkban és a népi stílusú szépirodalomban tágabb a használati köre. Népdalokban nem ritkaság az ilyesmi: „Nincs az a szerelem, *Aki* el nem múlik”; „Elhervad az a fű, *kit* a kasza levág.”

Többet kell mondanunk az *amely, ami* alkalmazásáról. Mai irodalmi nyelvünkben az *amely, mely* személy kivételével mindenre vonatkozhat, amit megnevezünk: *az a levél, a mely* vagy *mely a zsebedben maradt; az az elhatározás, a melyre* vagy *melyre jutottál; ez olyan kérdés, a melyre* vagy *melyre nehéz válaszolni*. Idézzünk egy ilyen mondatot

Németh László Iszony című regényének elejéről: „... csak a kormos gerendákra emlékszem, *amelyek* alatt száz vagy kétszáz ember táncolt, füstölt, ivott.” Vers is legyen, József Attiláé: „Nincs tartozásom: Mind adó volt, | *mellyel* a világ szűken hódolt.” Egy másik költeményéből: „S *mely* szárnyát fáradtan vonszolja, földön, | mint ázott és beteg madár vergődöm.”

Ezekben a példákban az *amely, mely* a főmondatban megnevezett dologra utal, s ez így helyes. Az *ami, mi* névmás pedig meg nem nevezett dologra vonatkozik: *Tedd, a mi t kell. Megkaptam, a mi t küldtél. Mind megeheted, a mi előtted van, az egészet, a mi maradt.* Idézzünk megint József Attilából. „Biztató” című költeményének egyik versszaka így szól: „*Amit* szemeddel sejtessz, | *szíveddel* várd ki azt, | *amit* szívedbe rejtessz, | *szemednek* tárd ki azt.” Ilyen esetekben helytelen volna az *amely*.

Hát fordítva, helytelen-e az *ami* megnevezett dologra vonatkoztatva? — kérdezhetik sokan. Hisz így beszélünk a mindennapi társalgásban: *Már elolvastam a könyvet, a mi t adtál. Itt hagyta d a tizórait, a mi t édesanyád készített.* Sőt már Jókainál és régebben is olvashatunk hasonlót; a „Mire megvénülünk” első fejezetéből valók ezek a mondatok: „... ő játszott velem gyermekjátékokat, *mi k* őt nem mulattatták, csak engemet”; „...mintha kitalálták volna egymás gondolatát; valami régi-régi eltemetett gondolatot, *amit* ő k együtt őriznek.” Meg is rótták ezért Jókait az akkori Magyar Nyelvőrben. Ne legyünk ennyire szigorúak; tudomásul kell vennünk, hogy a beszélt nyelvben már meglehetősen gyakori az *ami*-nek ilyen használata. Legföljebb azt mondhatjuk: a választékos, ünnepies irodalmi stílusban helyesebb ilyenkor az *amely* használata.

Az *amelyik* névmás személyre is, nem személyre is vonatkozhat; azt fejezzük ki vele, hogy kettő vagy több közül az egyik. Például Arany János ezt írja a Családi körben: „Rettenve sikolt fel, *amelyik* belényul.” S ez is hibátlan: Vedd a nyakendők közül, *amelyik* tetszik.

Sokszor az a baj, hogy olyankor is ott lábatlankodik a vonatkozó névmás, amidőn nincs rá szükség. Effélet hallunk, olvasunk: *Abbahagyták a munkát, a mely et a jövő héten folytatnak.* Ez bizony furcsa így; magyarul: *Abbahagyták a munkát, s a jövő héten folytatják.*

Elég gyakran érkezik hozzánk olyan levél, amelynek írója az *összes* szó helyes használata iránt érdeklődik; pontosabban szólva azt tudakolja, hogy ha jelző az *összes*, a jelzett szó egyes vagy többes számba teendő-e. Tehát az efféle mondatok közül melyik a helyes, ez: *A gyűlésen jelen volt az üzem összes dolgozója*, vagy pedig ez: *A gyűlésen jelen voltak az üzem összes dolgozói*? A kérdés feltevése nagyon is megokolt, hisz a beszélt nyelvben is, az írott nyelvben is gyakran találkozunk mindkét formával. A válasz azonban nem egészen egyszerű. Nézzük meg tehát a kérdést egy kicsit részletesebben! Ismeretes, hogy nyelvünkben — sok más nyelvvel ellentétben — a jelzőként használt, számot, mennyiséget kifejező szavak után a jelzett szó ma általában egyes számban van. Például: *öt forint, sok ember, minden gyermek* stb. Régebbi nyelvünkben azonban eléggé gyakori volt — minden bizonnyal főképpen a latin nyelv hatására — a többes szám használata is. Ennek nyomát őrzik az efféle kifejezések: *minden körülmények között, minden idők legnagyobb muzsikusa*, a nyelvjárási *minden jókat köszönési* forma, továbbá a *három királyok, mindenszentek* szó.

De térjünk vissza az *összes* szóra! Ez a szavunk is mennyiséget jelöl, és két fő jelentését különböztethetjük meg. Első jelentése: 'egész, együttes, teljes', második jelentése: 'mind, minden, valamennyi'. Az első jelentést, tehát: 'egész, együttes, teljes' — találjuk az ilyen kifejezésekben: *összes jövedelem, összes bevétel, összes kiadás; elköltötte az összes pénzt* stb. Ezzel megmondtuk a szabályt is: ilyen esetben az *összes* után a jelzett szó mindig egyes számban van. Itt tehát különösebb nehézség nincs.

Ingadozást a jelzett szó számában akkor találunk, ha az *összes* szó az említett második — 'mind, minden, valamennyi' — jelentésben áll jelzőként. Ez az ingadozás nem is mai keletű. Megvan már Arany Jánosnál is. Ő a Buda Halálában ezt írja: „Legfelyül intézi húnok *összes dolgát*”; a Toldi Szerelmében pedig ezt olvashatjuk: „Vár körül az *összes hadakat* megnézi.” Megtaláljuk a többes számot Mikszáthnál: „Rózsika pedig tudja az apjának az *összes talányait*”; és Ady prózájában is: „... ott lesznek az *összes vármegyék* küldött urai.” Illyés Gyulától ilyen mondatot olvashatunk: „Veszi elő tarisznájából Petőfi *összes verseinek* két kötetét,” de tőle származik ez a könyvcím is „Fazekas Mihály *összes verse.*” Móricz Zsigmond az egyes számot kedveli. Például: „Az a legnagyobb betyár az egész városban az *összes mészáros* közt.” Napilapjainkból szintén tarka kép tárul elénk ebben a tekintetben, bár a többes számú alak gyakoriabbnak látszik. Sőt a nyelvész szakemberek véleménye is megoszlik ebben a kérdésben.

Mit tanácsolhatunk ezek után a jelzett szó számának használatára vonatkozóan akkor, ha az *összes* szó mint jelző 'mind, minden, valamennyi' jelentésű? Azt kell mondanunk, hogy nem kifogásolhatjuk sem az egyes, sem a többes számot. Ennek meg is van az oka. A régi nyelvszokás, a hagyomány miatt nem hibáztathatjuk a többes számot; a többi mennyiségjelzős kifejezés példája alapján viszont meg kell védenünk a sokszor hibáztatott, helytelenített egyes számú alak használatát is, annál is inkább, mert a nyelvi fejlődés is nagy valószínűséggel ebbe az irányba mutat.

És végül még egy megjegyzést! *Összes* szavunk használata ma nagyon is terjed a *minden, valamennyi* rovására. Ne hanyagoljuk el ezeket a szavakat se, hisz használatukkal stílusunkat szebbé, változatosabbá tehetjük, és ha elfelejtjük őket az *összes* kedvéért, szegényítjük nyelvünket.

Talán egyik legismertebb nyelvtani szabályunk az, hogy a mondat alanya és állítmánya számban megegyezik, azaz egyes számú alany mellett egyes számú állítmány van — például: *a gyermek játszik; ez a kislány nagyon szép* —, többes számú alanyhoz meg többes számú állítmány kapcsolódik: *a gyermekek játszanak; ezek a kislányok nagyon szépek*. Bármennyire természetes, magától értetődő is ez a szabály, van az alany és az állítmány egyeztetésének néhány problematikus esete is.

Mi történik például akkor, ha a mondatnak nem egy, hanem két vagy több alanya van? Ha ezek egyes számúak, akkor alakjukat tekintve az állítmány egyes számba kívánkoznék, de minthogy nem egy, hanem több alanyról van szó, értelem szerint többes számban kellene lennie. A magyar nyelv azonban szívesebben használ ilyenkor egyes számú állítmányt. „Kard, eke, lánc készül a vasnak gazdag eréből” — írja Vörösmarty. „Üres most a halászkunyhó és a csőszház” — olvassuk Petőfinél. „Erdő, mező ázik” — mondja a népdal. Mindamellett az indoeurópai nyelvekben szokásos értelmi egyeztetést sem helytelelíthetjük.

Különösen akkor kerülhet többes számba az állítmány, ha az alanyok személyeket jelölnek. Március három jeles napjáról az ország egy részében ugyan egyes számú állítmánnyal mondják: „Sándor, József, Benedek zsákkal hozza a meleget”, de más vidéken a többes számú állítmány járatos: „Sándor József, Benedek zsákban hoznak meleget.” Arany János is használ ilyenkor többes számú állítmányt: „Péter és Pál (tudjuk) nyárban Összeférnek a naptárban.”

Vannak olyan esetek is, amelyekben több egyes számú alany mellett nem is lehet egyes számú állítmány. Ha például az állítmány olyan főnév, mely az alanyok kölcsönös viszonyát fejezi ki, akkor okvetlenül többes számba kerül: *Éva és Jóska testvérek, iskolatársak*. Petőfi is így ír: „Egy kálo-mista pap s Csokonai Egymásnak voltak jó barátai.”

Érdekesen alakul az egyeztetés akkor, ha az alanyokra egy olyan szó vagy kifejezés következik, amely magyarázza, értelmezi őket. Ennek az értelmezőnek rendszerint többes számban kell állnia, mert különben csak az egyik alanyra vonatkoznék, s így a mondat félreérthető volna. A többes számú értelmező mellett viszont sután hatna az egyes számú állítmány. A közelmúltban olvastuk az egyik újságban: „Tiszay Magda és Jámbor László, az Operaház szólistái búcsúhangversenyt adtak a Ivovi Állami Operaházban.” E helyes mondat szerkesztéssel állítsuk szembe ugyanennek az újságnak egy későbbi mondatát: „Több mint két hete vendégszerepel a Szovjetunióban Tiszay Magda és Jámbor László, a Magyar Állami Operaház művészei.” Bizony, a többes számú értelmező miatt itt is jobban hangzanék a többes számú állítmány: *Több mint két hete vendégszerepelnek*... De egyes számban maradhat az állítmány, ha a *művészei* helyett ezt írjuk: *két művésze*.

Ha azonban az alanyoknak olyan közös értelmezőjük van, amely egyes számú, akkor helyesebb az állítmányt is egyes számba tenni. Például: *Petőfi Sándor és Jókai Mór, irodalmunk két nagy alakja, Pápán tanult*. Ilyenkor ugyan nem lehetne szigorúan megróni a többes számú *tanultak* állítmányt sem. De ha megfordítjuk az értelmezős szerkezetet, akkor mindenképpen egyes számú állítmányt kell használnunk: *Irodalmunk két nagy alakja, Petőfi Sándor és Jókai Mór Pápán tanult* (nem pedig: *tanultak*).

Még bonyolultabb a dolog, ha az alanyok között egyes számú és többes számú is akad. A nyelvtan azt tanítja, hogy ilyenkor az állítmány alaki egyezéssel a hozzá legközelebb álló alanyhoz igazodik, értelmi egyezéssel pedig többes számba kerül. Mondatszerkesztésünk akkor lesz legördülékenyebb, ha mindkét szabálynak eleget teszünk, s lehetőség szerint úgy szedjük rendbe mondanivalónkat, hogy többes számú alany kerüljön a többes számba tett állítmány mellé.

MEGBOCSÁSSON MÉLTÓSÁGTOK

Egy kedves fiatal házaspár a következő dologban kért fel döntőbírónak: levelet írtak közösen valakinek, s a befejezést a férj így javasolta: *mindnyájatokat* szeretettel *üdvözljük*, a feleség pedig a következő szöveg mellett kardoskodott: *mindnyájatokat* szeretettel *üdvözlünk*. A kérdés tehát ez: *mindnyájatokat üdvözljük* vagy *mindnyájatokat üdvözlünk*? Más szóval: a *mindnyájatokat* tárgy mellett az igét tárgyasan ragozzuk-e, ahogy a férj gondolta, vagy tárgyatlanul, mint a feleség vélte?

Hát lássuk az első véleményt. A *mindnyájatok* birtokos személyragos szó (akár ez: *házatok*); birtokos szerkezetű kiegészítve így is mondhatnánk: a *ti mindnyájatok*, más szóval: a *ti* *összességtek*, a *ti* *együttetek*, a *ti* *családotok* stb. Tehát csak a birtokos van második személyben, a birtok harmadik személyű. Ilyenformán természetesen helyes a tárgyas ragozás: *üdvözljük családotokat*, *üdvözljük együtteteket*, *üdvözljük mindnyájatokat*. A régi világban is így mondták: *csodáljuk kegyelmeiteket*, *köszöntjük méltóságotokat*, *várjuk nagyságotokat*. (De már a XVI. században előfordul így is — mai helyesírással közöljük —: *Isten tartson meg kegyelmedet*.)

Csakhogy — meg kell nézni az érem másik oldalát is! Mert nem véletlen, hogy vitatkozás támadt ebben a kérdésben a szelíd házastársak között, s az sem véletlen, hogy a vitának más tanúi — nyelvileg is képzett emberek — ugyancsak két pártra szakadtak. Mi lehet az oka annak, hogy a hozzászólók egy részének — talán a többségének — nyelvérzéke szerint igenis jó: *mindnyájatokat üdvözlünk*. Valószínű, hogy azért

nem találunk benne kivetnivalót, mert a *mindnyájatokat* szót a nyelvérzék ezzel azonosítja: *titeket, benneteket*, tehát második személyű tárgynak veszi, így aztán természetesen jónak találja az igének alanyi ragozású formáját is: *üdvözliünk titeket, benneteket, mindnyájatokat*. Az egyik oldalon van tehát a *f o r m a i* birtokviszony, a harmadik személyű tárgy, a másik oldalon pedig a nyelvérzék által beleértett új *t a r t a l o m*, a személynévmás többes második személye. S egyik ember tudatában ez, a másikéban amaz kerül előtérbe. Van, aki azt mondja: te szereted mindnyájunkat, mindannyiunkat; de nyilván még többen mondják így velem együtt: szeretsz mindannyiunkat, úgy érzve, hogy a *mindannyiunkat, mindnyájunkat* semmi egyéb, mint *benniünket, minket*. Persze nemcsak a *mindnyájunk, mindnyájatok, mindnyájuk* van ilyen átmeneti állapotban, hanem több hasonlóan alakult szó is, a *mindegyikünk, mindkettőnk, mind a kettőnk, mindhármunk, mind a hármunk* stb. is.

Az előbb említettük a *kegyelmetek* szót és társait. Ezekkel kapcsolatban is rámutathatunk egy némiképpen az előzőhöz hasonló kategóriaváltásra. Azt hiszem, igen kevesen találának kivetnivalót abban, ha egy regényben ilyesmit olvasnának: *Jöjjenek kegyelmetek. Kendteknek ehhez semmi közük sincs. Mit óhajtanak méltóságtok? Pedig bizony ezek f o r m a i l a g* hibás mondatok, hiszen egyes számú alany mellett többes számú állítmány van. A *kegyelmetek* vagy rövidebben *kelmetek, kendtek* birtokos személyragos szó (mint: *szerelmetek*); több a birtokosa: *ti*, de egy a birtok: *kegyelem*. Tehát az állítmánynak is egyes számban kellene lennie: *jöjjön kegyelmetek; kendteknek ehhez semmi köze; mit óhajt méltóságtok?*

Ha az irodalomban lapozgatunk, találunk is erre szép számmal példát. Arany Jánosnál azt mondja a bíró a fülemile énekén hajba kapott atyafiaknak: *Hallja kendtek — nem pedig hallják kendtek*. A bűn súlya alatt eszelőssé vált Ágnes asszony is így kérleli a bírakat: „Méltóságos nagy uraim! Nézzen Istent *kegyelmetek*.” A Habsburg-kormánytól eredő kitüntetéstől így vonakodik Arany: „Járnak hozzám méltóságok, Kötik rám a méltóságot: »Megbocsásson méltóságtok, Nem érzek rá méltóságot.«” Arany tudva tudta, hogy a *kendtek, kegyelmetek, méltóságtok* valójában egy birtokosra utal, azért használta mellettük az egy birtoknak megfelelő egyes számú igét: *hallja, nézzen, megbocsásson*. Hogy ma már igen gyakran többes számban

használjuk az igét e szavak mellett, annak az a magyarázata, hogy például a *kegyelmetek*-et megszólításra használt többes számú névmásnak fogjuk fel; *nézzén kegyelmetek* annyit jelent, mint 'nézzenek önök, nézzenek az urak'.

Ezek után talán nem tartják megokolatlannak az *üdvözöljük* — *üdvözlünk* vitában mondott véleményünket: így is jó, úgy is jó; s igazat adnak, hogy az említett házaspár nézeteltéréseben nem a döntőbíró, hanem a békebíró szerepére vállalkoztunk.

Egy győri hallgatónk azt kérdezi tőlünk, melyik kifejezés helyes: *Alsó keret nem felemelhető* vagy *Alsó keret nem emelhető fel*. Először is tegyük oda tüstént a mai napság számtalanszor elsikkadó határozott névelőt: *Az alsó keret . . .*, csak azután lássuk a többbit. Nem is egyszerű ez a kérdés. Arról van tehát szó, hogy ha tagadószóval kerül kapcsolatba az igekötős melléknévi igenév, elválik-e az igekötő az igenévtől vagy sem.

A régi magyar nyelvben változatlanul ott maradt az igekötő a maga eredeti helyén, a tagadószó nem bolygathatta meg az igekötős melléknévi igenévet. A XVII. századból effélet idézhetünk: *nem egybe-velhetők*. De még Arany Jánosnak is több ilyen kifejezését szokták emlegetni: Vojtina második leveléből való ez a példa: „Ha mégis olykor asszonánkra jő | Kedved, vagy a rím *nem kinyöghető . . .*”. Azt mondhatná valaki, hogy a rím kedvéért van ez a szórend. Vegyünk hát prózai szövegéből is egy példát. A Nép Barátja nevű lapról szólva, egy levelében ezt írja Petőfinek: „. . . a lap módosítása költség tekintetében *nem kivihető*.” Petőfi műveiből is említsünk valamit, Bányában című költeményéből. A föld mélyében jár költőnk, s incselkedve fölkinálja szívét a kincs királyának, a bányaszellemnek. De az nem jön elő. Majd ezt olvassuk a versben: „S mért nem állt ki? miért nem jelent meg? | Csak azért, mert tudta, hogy enyelgek, | Hogy szívem *nem eladó*. | Nem, szívem *nem eladó*; e szívnek | Nincsen ára, | nem megy az be a hatalmasoknak | Kincstárába.” Ma is így mondjuk: *nem eladó*; furcsa volna ez: *nem adó el* vagy *el nem adó*. De ha úgynevezett ható alakját nézzük ennek a melléknévi igenévnek, tudniillik ezt: *eladható*,

akkor már egészen másként viselkedik a *nem* tagadószóval. Még előfordulhat: *nem eladható*, de ma már szokottabb így: *nem adható el*, vagy nyomatékosítva: *el nem adható*.

Akadnak más igekötős igenevek is, amelyekben az igekötő nem szívesen mozdul el a helyéről, akárcsak az *eladó* szóban. Ilyen többek közt a *megbízható*, a *kipróbált*; a *megbízható ember* kifejezésnek nem ez az ellentéte: *meg nem bízható ember*, hanem ez: *nem megbízható ember*. A *kipróbált munkaerőnek* ellentéte sem *ki nem próbált munkaerő*, hanem ez: *nem kipróbált munkaerő*. A *kipróbált* itt azt jelenti, hogy 'helyét megálló'. A *ki nem próbált munkaerő* ezt jelentené: 'olyan munkaerő, amelyekkel még nem tettek próbát, kísérletet'. A *megbízható*, *kipróbált*-féle igenevek nyilván azért merevednek meg ebben az alakjukban, mert voltaképpen már melléknévi jellegűek, nem valódi igenevek.

A *nem emelhető fel* és a nyomatékosabb *föl nem emelhető* a *nem emelem föl*, *föl nem emelem*-féle igekötős igék szórendjének mintájára keletkezett. Úgy tapasztaljuk, mintha az erősebb hangsúlyú és ősi szórendű *föl nem emelem* kifejezést a *nem emelem föl* egyre jobban kiszorítaná, legalábbis igen sok ember nyelvéből. Pedig íróink, költőink bátran élnek az előbbivel is. Hadd mutassunk be néhány szép helyet. Petőfi írja édesanyjáról: „Mi ő nekünk? azt *el nem mondhatom*.” Sok népmesénk így végződik: „Még most is élnek, ha *meg nem haltak*.” József Attila is így éneklí: „Szeretlek, mint élni szeretnek | halandók, amíg *meg nem halnak*.” Erdélyi Józsefnek Lovaspóló a Vérmezőn című költeményéből idézünk öt sort:

játsszatok, míg *be nem borúl* az ég, . . .
Míg *meg nem ered* az őszi eső,
a Vérmezőre *le nem hull* a hó,
míg *el nem fogy* a zab, a türelem,
s *ki nem döglök* alólatok a ló! . . .

— fenyegeti meg a lovaspólózó urakat.

Mint hogy sok magyarul beszélő ember nyelvéből kezd kikopni a *be nem borul*, *meg nem ered*, *le nem hull*, *el nem fogy*-féle szórend, azért persze az ő beszédjükben ritkábbak az ilyenfajta igenevek is. Nem véletlen hát, hogy győri levélírónk sem gondol a *nem felemelhető* és a *nem emelhető fel* kifejezés mellett a *fel nem emelhető*-re. Pedig ilyen is van. Ellentétes szakkifejezés-

pároknak is jók az ilyenek: *áttetsző: át nem tetsző, áteresztő: át nem eresztő*, ahogy régen a nyelvtanban a tárgyas és a tárgyatlan igét is így nevezték: *átható és át nem ható*.

Hallgatónk kérdésére végül azt felelhetjük, hogy mai nyelvszokásunk szerint így jó a kifejezés: *Az alsó keret nem emelhető fel*, vagy erősebb nyomatékkal: *föl nem emelhető*. De Simonyi Zsigmonddal meg kell jegyeznünk, hogy magyarosabb volna e helyett a következő fajta szerkezet: *Az alsó keretet nem lehet vagy nem szabad fölemelni* vagy *ne tessék fölemelni*, aszerint, hogy mit akarunk mondani.

IX.

HOGY IS VAN HELYESEN?

Sz. L.-né ezt írja Székesfehérvárról: „Erdélyi születésű vagyok, s bár már 30 éve itt élek, mindig fájdalmasan szűr fülembbe, hogyha hallom: *a Pista, az Irén, a Nagykék, az Orbánék*. Szóval a személynév előtti névelő. Ez, azt hiszem, germanizmus. Nem lehetne ez ellen valamit tenni, hogy a ragály ne terjedjen tovább?”

Minthogy mások is fölvetették már ezt a kérdést, írásban is, szóban is, érdemes lesz vele foglalkoznunk.

Ami a németességet illeti, ezt már többen is mondták, laikusok és szakemberek egyaránt. Való igaz, hogy a német nyelvben (főként a mindennapi beszédben) igen gyakori a személynéveknek névelővel való használata. De mégis azoknak a nyelvészeknek kell igazat adnunk, például Simonyi Zsigmondnak vagy Nagy J. Bélának, akik szerint nem szükséges itt német hatást keresnünk, kifejlődhetett a magyar nyelvben a némettől függetlenül is ez a nyelvi forma. Nem vált azonban általánossá az egész magyar nyelvterületen, csak egyes tájakon, így első sorban a Dunántúlon. Ott bizony így beszélnek: ott megy *a* Kis Juli meg *a* Kovács Jani. Itt laknak *a* Hegyiék, ott *a* Horváthék. Megértjük, hogy szokatlan az erdélyi fülnek, minthogy az erdélyi nyelvjárások ilyen esetben nem használnak névelőt. Irodalmi nyelvünkben is ez a névelőtlen forma honosodott meg, ha nem is kivétel nélkül. Érdekes például, hogy Arany János, aki maga is helytelenítette, sőt germanizmusnak tartotta a névelő használatát személynévek előtt, elég gyakran él vele. Lehr Albert ilyen példákat idéz tőle (Magyar Nyelv 1: 366): „Keresi *a* Klára Mégsem akad rája”; „Hej! mit akar *a* Bálint ma reggel Török-magyar egyesült sereggel?”; „Míg

elvette a Sinkóék Cifra lányát, a Terát” — stb. Nagy J. Béla a Magyar Nyelv egyik számában (55: 263—70) Mikszáthtól idéz sok hasonló példát. Mindezek ellenére mi is csak azt mondhatjuk, amit már Simonyi Zsigmond is megállapított, hogy a névelő nélküli használat irodalmibb, mint a névelővel való.

Ugyancsak nem lehet a magyartalanság vádjával illetni az olyan névelős birtokos szerkezeteket sem, amelyekben személynév a birtokos. Tehát az ilyenféléket: *a Jákob létrája, a Márton lúdja* stb. Annál kevésbé, mert a névelőt ebben a szerkezetben a birtokhoz tartozónak is vehetjük, tehát olyanformán, mintha ez volna: *Jákobnak a létrája, Mártonnak a lúdja*. Legjobb íróinknál is gyakori ez a nyelvi forma. Nagy J. Béla előbb említett cikkében nagyon sok példát mutat be erre Arany Jánostól egészen Tamási Áronig. Az bizonyos azonban, hogy a névelőhasználat ezekben az esetekben is visszaszorulóban van. Előfordul ugyan mind a szépirodalomban, mind a tudományos, értekező prózában, de az elsőben — érzésünk szerint — már tájnyelvi ízű, a másodikban pedig egy kissé régies hangulatú.

Persze még sok csínja-binja van ennek a kérdésnek, mi szükségképpen valamelyest egyszerűsítve adtuk elő. Akit részleteiben is érdekel, olvassa el a Magyar Nyelvnek már említett cikkét.

MEGCSONKÍTOTT FILMCÍMEK

Azt hiszem, bátran kijelenthetjük, hogy csütörtökönként az újságoknak egyik legolvasottabb része a moziműsor. Mindenki megtalálja vagy legalábbis keresi benne a magáét, de sajnos, a keresés eredményeképpen igen gyakran olyasmire is bukkanunk, ami a legjobb filmtől is könnyen elveheti a kedvünket.

Nézzük csak egyetlen hét műsorát: alig akad benne cím, amely a névelő szempontjából kifogástalan volna. Ilyeneket találunk: *Vasárnap gyilkosai*, *Tettes ismeretlen*, *Test ördöge*, *Élet küszöbén* stb.

Igaz, kevés a papír, de azért annak a néhány névelőnek csak lehetne még valahogy helyet szorítani.

Milyen tanácsot adhatnánk annak a szerkesztőnek, aki helyesen akarná írni vagy íratni a kifogásolt címeket?

Első tanácsunk a következő: Általában ki kell tennünk a határozott névelőt a birtokos szerkezetet alkotó, birtokviszonyt kifejező filmcímek elé. Ha tehát a műsorban olyan címet találunk, mint *Kikötő gyermekei*, *Császár parancsára*, *Pillanat embere*, *Test ördöge*, ezeket csak így mondhatjuk és írhatjuk helyesen: *A kikötő gyermekei*, *A császár parancsára*, *A pillanat embere*, *A test ördöge*. Ha a birtokos szerkezetet kikerülnénk, akkor a névelő sem volna szükséges, írhatnánk ezt is: *Császári parancsra*, *Kikötőbeli gyermekek*, — de birtokos szerkezetet alkotó címek névelő nélkül általában nem állnak meg.

Két esetet mint kivételt mégis jegyezzünk meg ezzel kapcsolatban. Az egyik az, hogy ha a birtokos szerkezet első tagja, vagyis a birtokos tulajdonnév, akkor helyes a név-

elő nélküli írásmód, tehát így: *Hoffmann meséi, Pipó hét éjszaka, Beszterce ostroma*. Persze, ha valamelyik tulajdonnév önmagában is névelővel használatos (pl. a *Hortobágy, a Margitsziget, a Duna, a Sipka-szoros*), akkor nincs kegyelem! Az ilyen elől birtokos szerkezetben sem hagyhatjuk el a határozott névelőt, tehát nem *Sipka-szoros hősei*, hanem *A Sipka-szoros hősei!*

A másik kivétel az az eset, amikor a birtokos többes számú, például ilyen címekben: *Akaszottak lázadása, Szegény szerelmesek krónikája*. Ilyenkor, több birtokos esetén a névelős és névelőtlen alak egyaránt helyes lehet. Ugyanez érvényes általában a nem birtokos szerkezetben levő többes számú, jelzős és jelzőtlen főnevekre, illetőleg főnévként használt szókra is. Általános szabályt adni itt meglehetősen nehéz, azt azonban megjegyezhetjük, hogy ha ez a többes számú névszó közelebről meghatározott, konkrét személyekre vonatkozik, inkább a névelős alak ajánlatos, ha ellenben általános jelentésű, valamilyen típust képvisel, tanácsosabb a névelőtlen formát alkalmazni. Az ilyen filmcímekben, mint *Rendőrök és tolvajok, Emberek vagy őrmesterek, Nyomorultak, Kellemetlenkedők* stb., csak a névelő nélküli alak utal jól-rosszul a film mondanivalójára, azonban például Homoki Nagy István új filmjének címe, a *Cimborák*, bár így sem kifogásolható, névelővel is helyes volna.

A második tanács, amelyre a filmcímek megalkotásakor és alkalmazása közben jó ügyelnünk, a következő: A címben levő egyes számú, jelzős vagy jelző nélküli főnév, illetőleg főnévként használt szó elé általában tegyünk névelőt, ha az ilyen szó, kifejezés konkrét vagy annak képzelte dolgot jelent. Tehát pontatlanok a következő címek: *Kisfiú és a varázsló, Tettes ismeretlen, Fekete dosszié, Bagdadi tolvaj, Bátor nyúl, Zalameai bíró, Szerelmes trombitás, Ezerarcú hős, 101-es sas* stb. Mindezeket helyesen csak így mondhatjuk: *A kisfiú és a varázsló, A tettes ismeretlen, A fekete dosszié, A bagdadi tolvaj, A bátor nyúl, A zalameai bíró, A szerelmes trombitás, Az ezerarcú hős, A 101-es sas* stb. S ebből — azt hiszem — már ki is világlik a tanács folytatása; így fogalmazhatjuk meg: Ne tegyünk azonban névelőt a címbeli jelzős és jelzőtlen főnév vagy főnévként használt szó elé akkor, ha elvont vagy pedig közelebről meghatározatlan dolgot jelöl.

Az ilyen filmcímekben tehát, mint *Csalódds, Vágyakozás, Hintónjáró szerelem, Találkozás az Elbán, Örök visszatérés, Különös házasság* stb. nemcsak fölösleges, hanem éppenséggel hibás volna a névelő használata.

Egy fecske nem csinál nyarat; egy két jó tanács még nem oldja meg a filmcímek valamennyi problémáját. De ha az érdeklődők — s főleg az érdekeltek! — megfogadják e tanácsokat, máris sokkal kevesebb hiba lesz a moziműsorok szövegében.

HOVA MEGYÜNK: A BÁNK BÁNBA VAGY A BÁNK BÁNRA?

A színházi évad kezdetén gyakrabban fordulnak hozzánk a következő kérdéssel: Hogyan fejezi ki magát helyesen az, aki például a Bánk bánt akarja megnézni: ma este a Bánk bánba megyek, a Bánk bánra megyek vagy a Bánk bánhoz megyek? Mindegyik formának akad védője, s a vitázó felek mindegyike jó magyar nyelvérzékére hivatkozik, nem tudják egymást meggyőzni.

Nézzük csak meg a kérdést kissé közelebbről. A „Megyek a Bánk bánba” — „Ott voltam a Bánk bánban” — „A Bánk bánból jövök”-féle mondatok természetesen alakultak ki a „Megyek s színházba” — „Ott voltam a színházban” — „A színházból jövök”-féle mondatok hatására. A régebbi színházlátogató közönség csak ezeket használta, valamint régi nyelv művelő könyveink is csak így tartották helyesnek. Ellenük ma sem emelhetünk kifogást. Bátran használhatja bárki őket. Sokan azonban mégis furcsának érzik az ilyen mondatokban a *-ba*, *-be*, *-ban*, *-ben*, *-ból*, *-ből* ragos alakokat, és szívesebben használják a *-ra*, *-re*, *-on*, *-en*, *-ön* ragosakat. Így beszélnek tehát: „Megyek (vagy jegyet váltok) a Bánk bánra” — „Ott voltam a Bánk bánon” — „Jövök a Bánk bánról”. Helytelenek-e ezek a mondatok? Ezeket sem helyteleníthetjük. A Bánk bán a színházban előadás. Mi pedig előadásra megyünk vagy váltunk jegyet, mint ahogy felvonásra, hangversenyre, zeneestre, ünnepélyre, kiállításra, mérkőzésre, órára szoktunk menni vagy jegyet váltani. A „megyek a Bánk bán előadására” mondatból könnyen rövidült az, hogy „Megyek a Bánk bánra”. Az ilyenféle rövidülések a nyelvben nem egy példa akad. Ilyen az is, amikor ezt mondjuk: „Olvasom Petőfit”, e helyett: „Olvasom Petőfi műveit”, de

még inkább ilyenek: „Meghívtam feketére”, „Vártam rántottára”, „Beiratkozott jogra”, mert ezek a következő mondatok rövidült formáinak tekinthetők: „Meghívtam feketeivásra”, „Vártam rántottaevésre”, „Beiratkozott joghallgatásra”. A sportélet területéről ismeretesek az ilyen mondatok is: „Váltottál jegyet az MTK—Ferencvárosra?” — „Remélem, eljössz a Vasas—Dózsára”.

A „Megyek a Bánk bánra” mondatnak még az az előnye is megvan a *-ba*, *-be* ragos alakúval szemben, hogy segítségével különbséget lehet tenni a darabot megnéző közönség és a darabban játszó színész magatartása között: Mi közönség, a Bánk bánra megyünk, de a színészt igazgatója ezúttal nem ajánlotta a Bánk bánba, azaz nem ajánlotta, hogy fellépjen *benne*. Mi ott vagyunk a Bánk bánon, de a színész a Bánk bánban játszik.

Végeredményben tehát mind a „Megyek a Bánk bánba”, mind a „Megyek a Bánk bánra” helyes. A „Megyek (vagy jegyet váltok) a Bánk bánhoz”-féle mondatot azonban eddigi nyelv-művelő irodalmunk mindig helytelenítette. Ez a mi álláspontunk is. Valószínű, hogy a *-hoz*, *-hez*, *-höz* rag ilyen használata a régi budapesti német polgárság helyi nyelvhasználatából vált divattossá. Reméljük tehát, hogy egyre kevesebben lesznek, akik a Bánk bánhoz óhajtanak menni, hacsak nem akarnak több mint hétszáz évvel megfiatalodni és ellátogatni II. Endre király udvarába. Ennél azonban mégis könnyebb lesz, ha jegyet váltanak a Bánk bánba vagy a Bánk bánra. Kinek hogy tetszik.

Mindenki jól ismeri ezt a dalt: „*Debrecenbe* kéne menni...” a másikat is: „Megy a gőzös, megy a gőzös *Kanizsára*...”.

De vajon miért beszélünk így: *Budapestre, Miskolcra, Kanizsára, de: Komáromba, Sopronba, Debrecenbe*? Van-e valami rend a helységnevek helyhatározóragos alakjaiban? Nem könnyű felelni erre a kérdésre. Századok alatt ugyanis sokat változott a helynevek ragozása, mert a határozóragok szerepe lassan bár, de állandóan módosul, azért tapasztalunk akkora ingadozást használatukban. Mégis van a településnevek ragozásában több-kevesebb szabályosság. Kétes esetben mindig a helybeli tősgyökeres lakosság nyelv szokásához kellene igazodnunk. (Ezt a mai nyelv szokást jó volna pontosan megállapítani és jegyzékbe foglalni.) A következőkben az egyszerűség okáért csak hol? kérdésre felelő példákat sorolunk elő, mert hisz könnyű észrevenni, hogy amikor a hol? kérdésre *-ban, -ben* ragot használunk, akkor ugyanannak a helynévnek hova? kérdésre felelő alakja *-ba, -be*, a honnan? kérdésre felelő pedig *-ból, -ből* ragos; például: *Sopronban, Sopronba, Sopronból*. Ha valamely helység névhez hol? kérdésre *-n* rag járul, ugyanakkor hova? kérdésre *-ra, -re*, honnan? kérdésre *-ról, -ről*; példának emlíjtük: *Pápán, Pápára, Pápáról*.

Ha az idegen földrajzi neveket vizsgáljuk, könnyűszerrel megtudhatjuk, hogy szinte mind egyformán ragozzuk, így: *Bécsben, Brüsszelben, Bukarestben, Lipcsében, Moszkvában, Szófiában, Varsóban*. Idegen országok nevét ugyanígy: *Angliában, Csehszlovákiában, Lengyelországban, a Szovjetunióban*; a földrészek nevét nemkülönben: *Európában, a Ázsiában, de: az Antarktiszon*; a szigetek neve is *-n* ragos

a hol? kérdésre: *Celebesz e n Máltá n. Szumátrá n.* Hogyha az idegen helynévnek magyarra fordított alakja van, akkor esetleg *-n* rag járul hozzá, például: *Bécsújhely e n*, a régi *Szentpétervár o n*, akár az ilyen utótagú eredeti magyar helységnevekhez. De olykor épp a rag különbözősége mutatja a helynek idegen vagy magyar voltát; más, ha *Velencé b e n*, más, ha *Velencé n nyaralunk*. A magunkét jelölő földrajzi nevek ragozásában is előfordul hasonló fajta jelentés-megkülönböztetés: *Csongrád o n*: a városban, *Csongrád b a n*: a megyében; a szólásmondás szerint *Marci Heves e n* él, ez a Heves pedig *Heves b e n* van.

A hol? kérdésre *-ban*, *-ben* rag járul azokhoz a magyar helynevekhez, amelyek *i*, *m*, *n*, *ny* hanggal végződnek, vagyis: *Balatonszabadi b a n*, *Ercsi b e n*, *Keszi b e n*, *Marcali b a n*, *Komárom b a n*, *Sopron b a n*, *Tihany b a n*. Általában így van, de akadnak kivételek is: *Tetétlen e n*, *Csány o n*. A *-falu*, *-szombat* utótagú helységnevekhez és a tájegységek nevének egyik fajtájához legtöbbször szintén *-ban*, *-ben* rag tapad a hol? kérdésre. A Toldiból emlékezhetünk erre a helyre: „Így vesződéek Miklós, nyers, haragos búban, De van drága dolog otthon Nagyfaluban”. S ekképp van helyesen: *Móricz Zsigmond Leányfalu b a n* szokott nyaralni, nem pedig *Leányfalu n*, mint sok odaruccanó üdülő vendég mondja. Kodály Zoltán *Nagyszombat b a n* gimnazistáskodott, nem *Nagyszombat o n*; más ez: *nagyszombaton* újra megszólalnak a nagycsütörtökön elnémult harangok. S ezt mondjuk: *Göcsejben*, a *Jászságban*, az *Ormánságban*, a *Szigetközben*, valamint: a *Bakonyban*, a *Börzsönyben*, a *Kárpátokban*.

Az *i* hangot meg a *-falu* utótagúak *u* hangját nem számítva, magánhangzós végű helységneveinkhez általában *-n* ragot teszünk: *Acsán*, *Gyulán*, *Balatonkenesén*, *Komlón*, *Ökörilón*, *Besnyőn*, *Gyalun*, *Martfűn*, *Gönyűn*; ugyanígy a *-falva*, *-fa*, *-háza*, *-halom*, *-patak*, *-puszta*, *-sziget*, *-vár* utótagúakhoz: *Bánfalván*, *Gógánfalván*, *Nyíregyházán*, *Hegyeshalm o n*, *Csillaghegy e n*, *Sárospatak o n*, *Mátéházapusztán*, *Szécsisziget e n*, *Pécsvár* *o n*. Az *m*, *n*, *ny* mássalhangzót kivéve egyéb mássalhangzón végződő helyneveinket általában szintén így ragozzuk: *Szob o n*, *Miskolc o n*, *Ózd o n*, *Balf o n*, *Sümege n*, *Kiskunhalas o n*, *Kecskemét e n* stb. ugyancsak *-n* rag járul a tájegységneveknek egy másik csoportjához: a *Dunántúl o n*, a *Hegyaljá n*, a *Hortobágy o n*, a *Tiszahát o n*, de: a *Szahará b a n*.

A *-hely* és a *-vár* utótagú nevek is *-n* ragosak, ámde egyszerű *-t* vagy hosszú *-tt* ragjuk is lehet a *-vár* utótagúaknak és egyszerű *-t* ragja egyik-másik *-hely* végződésűnek: *Fehérvár o n* vagy *Fehérvár o tt* vagy *Fehérvárt*, *Kolozsvár o n*, *Kolozsvár o tt*, vagy *Kolozsvárt*, *Vásárhely e n* vagy *Vásárhelyt*. A *Győr*, *Pécs*, *Vác* név is kaphat hosszú *-tt* ragot: *Győrött*, *Pécsett*, *Vácott*.

A *r*, *ly*, *j* végű helynevek ragozása meglehetősen ingadozik; így beszélünk: *Eger b e n*, *Győr b e n*, *Modor b a n*, de: *Monor o n*, *Csömör ö n*; *Neszmély b e n*, *Tiszasüly b e n*, ellenben: *Pély e n*; *Tokaj b a n*, de: *Gelej e n*.

Fejtegetéseinkből kitűnhet, hogy szinte valamennyi fajtában akadnak kivételek, de vigasztaljon bennünket az a tény (a tiszta szabályt keresőknek bizony sovány vigasz), hogy például finn nyelvrokonaink is ilyenformán ragozzák helységneveiket.

A helyhatározóragok használatának roppant egyszerű szabálya van, mindenki tudja: hol? kérdésre *-ban, -ben* rag, hová? kérdésre meg *-ba, -be* rag járul a szóhoz. Ülünk a *szobában*, játszunk a *kertben*, bemegyünk a *szobába*, kiszaladunk a *kertbe*. Ezt a szabályt aligha téveszteni el valaki. Amikor azonban élnünk kell vele, már könnyen esünk tévedésbe. Bizony gyakorta mondunk ilyeneket: *Megtalálhatod a könyvb e. Disznótor b a, lakodalom b a voltam. Mi van a zsebedb e?* Stb. Pedig ezekben a mondatokban a helyhatározó hol? kérdésre felel, tehát így kellene mondanunk: *könyvben, disznótorban, lakodalomban, zsebedben*.

Ez a jelenség nem valami újabban terjedő nyelvi hiba. A nyelvtörténet tanúsága szerint a *-ba, -be* ragot már évszázadokkal ezelőtt is használták *-ban, -ben* helyett. Aki pedig nyelvjárásainkat ismeri, tudja, hogy a *-ba, -be* rag szinte az egész magyar nyelvjáróterületen átvette a *-ban, -ben* szerepét is, tehát azt mondják: a *szobába* vagyok, a *szobába* megyek; a *kertbe* vagyok, a *kertbe* megyek. Népdalainkban, falun ismert műdalainkban sem használatos a *-ban, -ben* rag. A csodálatos madár *zöld erdőbe, zöld mezőbe* sétál, s a két szál majoránna is Ferenc Jóska *táborába* van, nem a *táborában*.

Nem csoda, hogy a két rag ilyenféle használata írónknál is megtalálható. Természetesen elsősorban falusi tárgyú írásokban, a tájnyelvhez még közel álló írónknál olvashatunk ilyen mondatokat: „Persze a disznók és a cselédgyerekek nem fürödhetnek többé a *tóba...*”; „Az is akadály volt, hogy ritkán dolgoztunk a lányok *közelébe*” (Veres Péter, Pályamunkások). De régebről is idézhetünk példát. Mikszáth például így ír a

Noszty fiúban: „Reggelre kelve első dolga volt a bárót felkeresni a nagy sárga épületbe a piacon.”

Verseket olvasgatva ugyancsak találunk — szinte minden költőnél — egy-két adatot erre a jelenségre; ez persze általában a ritmus vagy a rím kedvéért van, a költői szabadság jogán: „... az égbe bál van, minden este bál van” — írja Kosztolányi Hajnali részegség című versében. De idézhetünk a Szeptemberi áhítatból is: „Húgom virágokat kötöz a kertbe...”; „Vagy nézd az estét, a kormos zavarba | kis műhelyébe dolgozik a varga”. Idézzünk Reviczkytól is: „Lent a hajóba Pattog a nóta...”. Petőfinél, Arany Jánosnál már ritkább ez a jelenség; pontosabban mondva: ha a rím kedvéért *-ba*, *-be* ragot használnak *-ban*, *-ben* helyett, a legtöbb esetben akkor is az *a* mellé magasan odatett vesszővel, hiányjellel utalnak az *n* elmaradására.

Meg kell még említenünk, hogy mai irodalmi és köznyelvünkben is van nem egy példa az említett ragok egykori keveredésére, illetőleg arra, hogy a *-ba*, *-be* átvette a *-ban*, *-ben* szerepét. Azt mondjuk például, hogy *ebben a korban*, de csak így beszélhetünk: *hébe-korba* vagy *hébe-hóba*; a *tejben főtt dara*, *kása*, *rizs*: *tejbedara*, *tejbekása*, *tejberizs*; stb.

Mindezek ellenére a mi felfogásunk csak az lehet erről a kérdésről, hogy bár a mindennapi, igénytelen beszédben nem ítélnénk meg túlságos szigorúan a *-ban*, *-ben* rag helyett a *-ba*, *-be* használatát, írásban mindenesetre meg lehet és meg is kell követelnünk az irodalmi formát. Irodalmi nyelvünkben — ha vannak is még ingadozások — kialakultnak mondható a hol? kérdésre *-ban*, *-ben*, a hova? kérdésre *-ba*, *-be* használata, s ezt egyre inkább követi az igényesebb beszélt nyelv is.

Hogy a *-ban*, *-ben* helyetti *-ba*, *-be* használatát ma már sokan helytelennek, tájnyelvinek érzik, bizonyítja egy napjainkban mutatkozó jelenség: némelyek még akkor is *-ban*, *-ben* ragot használnak, amikor a *-ba*, *-be* volna helyes. Ilyeneket hallunk: „Menjünk beljebb a peronról a kocsiban”; „Be kell vennem a tervben”; „A gyerekek kiszaladnak a kertben” stb.

Ennek a jelenségnek — amely még meglehetősen szórva-nyos — az lehet egyik oka, hogy akik ilyesmit mondanak, szorosán véve éppen a pontos és irodalmi kiejtésre való törekvésükben követik el a hibát.

KINEK A MÁJA ROSSZ, KINEK A MÁJÁJA

Azt kérdezi egy dunántúli rádióhallgató, melyik a helyes szóhasználat, *máj*, *májam*, *májad*, *mája* vagy *mája*, *májám*, *májád*, *májája*. Felelhetnénk igen röviden is, mondván, hogy a köznyelvi használat szerint *máj* van, *máj* helyett a *mája* tájnyelvi forma, de ez a kérdés valamivel bővebb választ is megérdemel. Tanulságos ugyanis, hogyan került ez az *a* hang a *máj* szó végére.

A testrészneveket gyakrabban használjuk birtokos személyraggal, mint a nélkül: *kezem*, *kezed*, *keze*; *lábam*, *lábad*, *lába*. Nagyon érdekesen bizonyítja ezt egy régebbi cirillbetűs jegyzék, amely a magyar testrészneveket sorolja el: *fej*, *haj*, *homlok* stb. és ilyen alakokban is bővelkedik: *orrod*, *szája*, *ajaka*, *álta*, *szakállta*, *vállad*, *karja*, *hátad*, *melle* stb. A birtokos személyragos szavak úgy kerültek e jegyzékbe, hogy a magyarul nem tudó lejegyző mindig ilyen alakban hallotta őket, s azt hitte, hogy ezek ragtalan formák. Különösen a harmadik személyű alakot használjuk sokszor: *keze*, *lába*. Így történt meg aztán, hogy az ismétlődő használat következtében a magyar nyelvérzék is megtévedt, és a 3. személyű birtokos személyragos alakokat úgy fogta fel, mintha egészükben volnának a szó jelentésének a megtestesítői. A *keze* meg a *lába* szóval nem történt ez meg, de sok testrésznevünkkel igen. Így jöttek létre a *vese*, *zúza*, *gége*, *toka*, *poja*, *orja*, *epe* s a Dunántúl használatos *mája* stb. szó. Eredetileg ezek így hangzottak: *ves*, *zúz*, *gég*, *tok*, *poj*, *or*, *ep*. Mivel gyakran használták őket 3. személyű birtokos személyraggal, például ilyen szókapcsolatokban: *fej a vese* (azaz *veséje*), *a baromfi zúza* (vagyis *zúzája*), nagyon megszokottá vált a *vese*, *zúza*-féle személyragos alak. A megszokottságnak aztán az lett a következménye, hogy a *vese*, *zúza* személy-

ragostul is csak annyit kezdett jelenteni, mint a puszta tőalak: *ves*, *zúz*. Ezek a *ves*-, *zúz*-féle tőalakok aztán ki is pusztultak a nyelvhasználatból, csupán régi nyelvemlékeinkben lehet egyiket-másikat megtalálni. Az új *vese*, *zúza* szóalakot birtokviszony kifejezésére újra el kellett látni birtokos személyraggal, s így keletkeztek a *veséje*, *zúzája*-féle személyragos alakok.

Hasonló változáson ment át még például rokonságneveink egy része is. Valószínű, hogy az *apa*, *anya* szavunk is egy eredetibb birtokos személyragos formát őriz. A *bátya*, *néne*, *nénye* szavunk birtokos személyragos eredetét valamivel jobban érezzük, bár tudjuk, hogy amikor például *Tamás bátya kunyhóját* olvassuk, vagy egyik rokonunk látogatását így jelentjük be: *Jön Erzsi nénye*, akkor nem Tamásnak a bátyjáról és Erzsinek a nénjéről van szó.

Hasonló története van a mai köznyelvünkben már kevésbé ismert *ipa* és *napa* szónak. Az *ipa* meg a *napa* még él a nyelvjáráásokban, de köznyelvünkéből kiszorította őket az *após* meg az *anyós*. Ezeknek is *ip* meg *náp* volt a régebbi alakjuk.

A testrész- meg a rokonságneveken kívül más szavakkal is megtörtént, hogy birtokos személyragos alakjuk a ragtalan szó szerepét vette fel. Ilyen például a *moha* szó. Ez régen csak *moh* alakú volt, és a *fa moha* birtokos szerkezetben vált megszokottá *moha* alakja. Hasonlóképpen fejlődött ki *torzsa* szavunk is. Eredete szempontjából ugyanaz a szó ez, amelyet Arany János Toldijából *tors* alakban ismerünk: „Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben”. A lekaszált fűnek a földben maradt száráról ma is mondják faluhelyen, hogy a *fű torsa* vagy *torzsa*, de a káposztának *torzsáját* emlegetjük mindnyájan.

MIRE TANÍT EZ A SZÓALAK: URAKOK?

Babits Mihály Kártyavár című regényének második fejezetében így hirdeti magát rekedt és unott hangján az ószeres: „Mindenféle ócska *vasakok*, övegek!...” Ezen a helyen a *vasakok* többes számú alak nyilván a magyarul rosszul tudó ócskás beszédének tréfás jellemzésére való. Valószínűleg olvasóink közül is sokan mondták vagy hallották már tréfásan azt, hogy *urakok*.

A *vasakok* is, az *urakok* is tréfa vagy hiba. Vannak azonban nyelvünkben olyan alakok, amelyekben ugyanilyen toldalékhalmozás van, mint ezekben. Az *ez* és az mutató névmás tárgyesete *ezt* és *azt*. Figyeljük meg azonban, hányszor halljuk így: *eztet*, *aztat*. Ezeknek hibás voltát legtöbbször érzik, éppen ezért tréfás gúnnyal *aztat* alakot szoktak mondani, hogy rámutassanak az *aztat* helytelenségére. Ugyancsak raghalmozással keletkezett az *ötet* is, hiszen az *ő* személyes névmás tárgyesete *őt*. Ezt azonban az élőbeszéd már teljesen befogadta. Nem is csoda. Hosszú idő óta vannak adataink az írott nyelvből is ilyen alakokra. Attól kezdve, hogy nagy tömegű magyar nyelvű szöveg alapján tanulmányozhatjuk nyelvünk fejlődését, változásait, ilyen alakokkal lépten-nyomon találkozunk. Az *ötet* közönséges XVI. századi emlékeinkben, sőt még múlt századi költőinknél, íróinknál is.

Megesik aztán az is, hogy a kétszeresen ragozott alakból egy új „ragtalan” alakot von el a nyelvérzék. *Válasz* főnevünkkel is megtörtént ez; néhány helyen ma is van *választ* tőalak. Egy XVI. századi levélből, 1556-ból idézzük ezt a mondatot: „Nekem mind ez ideig sem lött *válasz*tom.” Az *arasz*-nak pedig több helyen is van a nyelvjárásokban *arasz*t alakja, az

araszos is *arasztos* lett ezeken a területeken, a *bakarasz* meg persze *bakaraszt*. Főleg az *sz* és *s* végű szavainkkal történt meg, hogy a *-t* tárgyrag a raghalmozás következtében a szótóhoz vonódott: van *ereszet* 'eresz' jelentésben, *meszet* 'mész' jelentésben, van *calt* és *colt* 'coll' jelentésben. Gyakori a *tulipánt* is, a Tiszántúlon pedig *csalánt* lett a *csalán*, ott *csalántot* szednek a kis rucáknak.

Az ilyen alakok születésének több oka is van. Így például egy másik, hasonló szó mintája lehet az új alak keletkezésének: az *arasztot*, *araszt* formát talán a *parasztot*, *paraszt* hasonlósága hozta létre. Más esetekben számolnunk kell azzal a magyarázati lehetőséggel, hogy a ragos alak a nyelvi tudatban elvesztette viszonyító funkcióját, vagy éppen csak elhalványult ez a szerepe, ezért megismételték a ragot. Különösen a *nekem*, *tőlem*, *nálam*-féle alakokkal történhetett ez meg. Az átlagos beszélő nem tudja — legfeljebb érzi —, hogy ezekben ugyanaz az elem van ugyanolyan funkcióban, mint a *-nak*, *-nek*, *-tól*, *-től* és *-nál* *-nél* határozóragokban. Ezért ha különösen hangsúlyozni akarja ezeket a szavakat, a határozóragot a végére illeszti ezeknek is, éppen úgy, mint más szavaknak. Így jön létre a *nekemnek*, amely azonban ma még csak tréfás használatú. A *tőlemtől* vagy *tülemtől* viszont már az élőbeszédben nem ritka. A *nálamnál* pedig szinte teljesen általános. Minthogy azonban a *-nál*, *-nél* ragnak elég élesen elválnak egymástól két jelentése: *A pénz Jóská nál van* és *Pista nagyobb Jóská nál*, a *nálam* és a *nálamnál* alakok között is kezd kifejeződni ez a különbség. A *nálam* egyre inkább csak azt jelenti, hogy a 'zsebemben vagy a lakásomban', a *nálamnál* pedig csak a hasonlítást kifejező szerkezetekben használatos: „Adjon Isten szebbet, jobbat *nálamnál*”.

A szép és helyes magyarság szempontjából a felsorolt példákat nem bírálhatjuk el azonos módon, ha keletkezésük módja azonos is. Az *asztat* alakot például szerintünk az élőbeszédben is kerülni kell. Egyik-másik felsorolt szót a beszélt nyelv még elbírná; de az írott nyelvben — hacsak az írónak különös célja nincs velük — nem szívesen olvasnánk ilyeneket.

A SZÍNHÁZ KARNAGYA, RENDEZŐJE TANÁCSA SEGÍTETT

Már többen szóvá tették, nyelvészek és nem nyelvészek egyaránt, hogy sokan olyankor is elhanyagolják a birtokos jelző *-nak, -nek* ragját, amikor nem volna szabad. Olykor csak a jó hangzás követelménye ellen vétenek vele, máskor azonban nyelvünk szabályai ellen is. — Az előbbi mondatban két birtokos szerkezet van; az egyik: *a jó hangzás követelménye*, a másik: *nyelvünk szabályai*. Az elsőben a *(jó) hangzás* birtokos jelző, a *követelménye* birtokszó; a másodikban a *nyelvünk* birtokos jelző, a *szabályai* birtokszó. Ha akarjuk, ki is tehetjük ezekben a szerkezetekben a *-nak, nek* ragot, így: *a jó hangzásnak a követelménye, nyelvünknek a szabályai*.

Attól nem kell tartanunk, hogy általában fölösleges módon használják a *-nak, -nek* ragot, akár utána kitett névelővel, akár a nélkül. Mint mondtam, inkább az a baj, hogy nagyon is takarékoskodnak vele. Számtalanszor olvashatunk újságjainkban, folyóiratainkban effélet: *a Tudományos Munkások Világszövetsége elnöke*, e helyett: *a Tudományos Munkások Világszövetségének elnöke*; *az Indiai Államok Tanácsa tagja* is jobban hangzik így: *az Indiai Államok Tanácsának tagja*; *a Magyar Írók Szövetsége hetilapja* szintén jobb volna emígy: *a Magyar Írók Szövetségének hetilapja*. Egy költőnk szerzése ez: „... a Nemzeti Színház karnagya, illetve rendezője tanácsa és ösztökélése segített”, e helyett: *karnagyának, illetve rendezőjének*. De szinte még ezen a példán is túlszép egy Balaton-parti üdülő könyvtárának bélyegzője. A helységnevet elhallgatjuk szövegének végéről, csak a többit idézzük, szó szerint: *Szakszervezetek Országos Tanácsa üdülője könyvtára*. Helytelen szokás szerint a határozott névelő is elmaradt ennek a szerkezetnek az

éléről. Így helyesbíthatjuk: *A Szakszervezetek Országos Tanácsa üdülőjének könyvtára*. Ilyenkor rendszerint az utolsó birtokos jelzőhöz függesztjük a ragot.

Ne írjunk tehát ilyen többszörös birtokos szerkezeteket: *A Szovjetunió Tudományos Akadémiája moszkvai palotája*; vagy: *a Magyar Írók Szövetsége elnöksége*. Könnyen segíthetünk rajtuk az elsikkadt *-nak, -nek* rag odatételével: *a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának moszkvai palotája, a Magyar Írók Szövetségének elnöksége*.

Lássunk még egynéhány gyakoribb fajta hibát. Egy munkásszonyról mondja valaki: *... a bútorgyártás még négy művelését elsajátította*; helyesen: *a bútorgyártásnak. Munkássága a zene szinte minden területét felöleli* — olvassuk egy zeneszerzőnkről; vagyis: *a zenének szinte minden területét*. Egy utazónk írja: *A Vörös-tenger egy talán névtelen szigetén ülök*; tudniillik: *A Vörös-tenger n e k*. — Ezekben az idézetekben a birtokszónak erősen nyomatékos bővítménye van, azért ilyenkor, s akkor is, ha maga a birtokszó nagyon hangsúlyos, a birtokos jelzőhöz odakívánkozik a rag.

A következő fajta mondat pedig félreértést vagy legalábbis jelentésbeli bizonytalanságot okoz: „Tyihonov nem egy versét fordította már le.” Először nem tudjuk, hogy Tyihonov volt-e a fordító, vagy valaki más fordította le az ő verseit, mert az említett másik személy is költő. Csak később tűnik ki, hogy így kell érteni a mondatot: „Tyihonovnak nem egy versét fordította már le.”

A vonatkozó névmási birtokos jelzőt is sokszor ragtalanul felejtik, például: „Olyan cikk, amely mondanivalója érdekes”; helyesen: *... amelynek mondanivalója*.

Igen számosan így beszélnek, írnak: „Előadásom végére értem.” Én inkább így mondom: *Előadásomnak végére értem*.

FELBERREGETT BÁRÓ KORÁNYI FRIGYES...

Újságcikkek címében, rádióhírekben gyakran találunk ilyenféle mondatokkal: *Kovács András, a termelészövetkezet elnökének beszéde*; *Kiss János, a vállalat vezetőjének nyilatkozata*. Ezek a mondatok egy kis időre szinte mindig megzavarják a hallgatót, az olvasót. Mégpedig azért, mert egészen a befejezésig bizonytalanságban vagyunk, sőt tévedésben vagyunk afelől, mi is a tudnivaló Kovács Andrásról meg Kiss Jánosról. Valami ilyenféle vagyunk elkészülve: Kovács András, a termelészövetkezet elnöke... A mikor már halljuk, hogy *elnökének*, akkor is így kapcsol az agyunk: *elnökének valakije*, vagy *elnökének átadta* stb. Igen, mert csak az utolsó szónál derül ki, hogy Kovács András nem alanya a mondatnak, mint véltük, hanem birtokos jelzője. Azért nem vesszük ezt észre, mert ragtalan a birtokos jelző.

Persze a birtokos jelző általában lehet ragtalan is. Sokkal gyakrabban mondjuk például azt, hogy *Kovács András beszéde*, mint *Kovács Andrásnak a beszéde*, *a termelészövetkezet elnöke*, mint *a termelészövetkezetnek az elnöke*. A kifogásolt szókapcsolatok azonban különböznek az utóbbiaktól, azok nem egyszerű birtokos szerkezetek, bennük a birtokosnak még értelmezője is van, amely szintén birtokos szerkezet.

Mielőtt arról beszélnénk, hogyan is küszöbölhetjük ki írásunkból, beszédünkben ezt a stiláris zökkenőt, nézzünk meg néhány példát arra, milyen furcsaságokat szülhet ez a nehézkes fogalmazás. „Elveszett Kovács Tibor, az iskola legjobb tanuló-jának a töltőtolla.” „Megérkezett Kiss Antal, a vállalat vezetőjének felesége.” Ezekből a furcsa mondatokból egy kis meghökkenés után azért persze kiderül, hogy nem Kovács Tibor

veszett el, nem Kiss Antal érkezett meg — az első szavak hallatán egészen komolyan erre gondolunk —, sőt nem is Kovács Tibor az iskola legjobb tanulójának a töltőtolla, s nem Kiss Antal a vállalat vezetőjének felesége — amit a mondatok befejezése után a csúfolkodás ördögei suttognak nekünk —; mindenestre keletkeznek és keletkezhetnek így olyan mondatok, amelyekből a legjobb akarattal és a legnagyobb fejtöréssel sem tudja kihámozni a jámbor olvasó a valódi értelmet. Például ha ezt olvassuk: „Kitüntetést kapott Szekeres Imre, a kerületi tanács elnökének édesapja”, voltaképpen nem tudjuk, hogyan is hívják a kitüntetettet. Lehet, hogy Szekeres Imrének, de az is lehet, hogy az elnök neve Szekeres Imre, és nem ő kapott kitüntetést, hanem édesapja.

Hogy lehetett volna ezt a bizonytalanságot elkerülni, s mondanivalónkat egyértelműen, félreértés veszélye nélkül kifejezni? Mondhattuk volna így: „Kitüntetést kapott Szekeres Imrének, a kerületi tanács elnökének édesapja”, vagy még gördülékenyebben: „Kitüntetést kapott a kerületi tanács elnökének, Szekeres Imrének édesapja”; persze így is jó: „Kitüntették a k. t. elnökének, Sz. I.-nek édesapját.”

Befejezésül idézzünk egy példát egyik napilapunktól: „Huszonhatodikán *felberregett báró Korányi Frigyes*, a Pénzügyintézeti Központ akkori elnökének telefonja”. Mint tudjuk, nem báró Korányi Frigyes berregett fel, hanem a Pénzügyintézeti Központ akkori elnökének, báró Korányi Frigyesnek a telefonja. Természetesen az eredeti szórenddel is jó volna: K. F.-nek, a P. K. akkori elnökének telefonja.

A VONATKOZÓ NÉVMÁSOKRÓL

Az *aki, ami, amely* szócskáról, azaz a vonatkozó névmásokról jó néhány éve az a nézet terjedt el, hogy használatuk idegenszerű, s ellenkezik a magyar nyelv törvényeivel. Ma már azonban csaknem mindenki tudja, hogy ez a felfogás nem volt helytálló. Ellenkezőleg: a vonatkozó névmás egyik fontos nyelvi eszközünk: az összetett mondatoknak gyakran előforduló kötőszava. Csak jól kell tudni használni!

De mikor szükséges a vonatkozó névmás használata és mikor kell kerülnünk? Hosszabb magyarázat helyett világítsuk meg a kérdést néhány példával! Ady ezt írja egyik versében: „Álmodom egy nőről, *akit* nem ismerek”. Másképpen így is fogalmazhatta volna: álmodom egy ismeretlen nőről. A vonatkozó névmásos mondatot tehát egy mondatrész helyett, mégpedig jelző helyett használta. — Vagy nézzünk egy másik példát: Arany a Toldiban egy helyen ezt mondhatja Miklóssal: „De *ami* az enyém, azt elviszem innét”. Ezt a mondatot elemezve meg azt látjuk, hogy itt tárgyat helyettesít a vonatkozó névmásos mondat. Akkor szabad tehát ilyen mondatokat használnunk, ha a főmondatnak valamely részét: alanyát, tárgyát, határozóját vagy jelzőjét akarjuk bővebben, egész mondatban kifejezni. Lássuk hát, mikor helytelen a vonatkozó névmásos mondat!

„Szebb dohánypalántát neveltek, mint az idős tagok, *melyet* már ki is ültettek” — olvassuk egy vidéki újságunkban. Nem kell hozzá nyelvésznek lennünk, hogy megállapítsuk: itt baj van a vonatkozó névmással. Elemezzük csak! Milyen mondatrészt akarhatott kifejezni az újságíró ezzel a

mondattal? Semmilyen! Ehelyett a főmondat egész tartalmára vonatkoztatta, az ott megkezdett cselekvést folytatta vele tovább. Ezáltal pedig egy önálló mondatot mellékmondattá süllyesztett. A vonatkozó névmásos mondatnak ilyen használata ellenkezik a magyaros nyelvszokással. Helyesen így kellett volna tehát írni: *Szebb dohánypalántát neveltek, mint az idős tagok. Már ki is ültették.* — Hasonlóan hibát fedezhetünk föl ebben a mondatban: „A Gázgár dolgozói teljesítették április havi tervüket, *mellyel biztosították a termeléshez a szükséges energiamennyiséget.*” A vonatkozó névmás tulajdonképpen itt is önálló mondatot vezet be; tartalmában ugyan ez is utal az előtte álló mondatra, de semmiképpen sem függ tőle. Ilyen esetekben, ha nem akarunk véteni a helyes magyarság ellen, a két mondat összetartozását nem vonatkozó, hanem mutató névmással kell jeleznünk. Így: *Teljesítették április havi tervüket. Ezzel biztosították a termeléshez szükséges energiamennyiséget.* — Következő példánk ismét egy vidéki újságból való: „Községünk a szomszédos Géberjén községgel is versenyzett, *melyből szintén ők kerültek ki győztesen.*” Ebben a mondatban a vonatkozó névmás a *versenyzett* szóval van kapcsolatban. Ez azonban cselekvést jelölő szó, ige. Az újságcikk írója tehát a cselekvést magát egyben cselekvésnek is tekintette, meg a cselekvés eredményének, azaz dolognak, ténynek is, nyelvtani műszóval: az ige főnevesítette, s ezért vonatkoztatta rá a mellékmondatot. Vannak idegen nyelvek, amelyekben az ilyen logikai ugrást tartalmazó szerkezetek elfogadhatók, sőt gyakoriak, a magyartól azonban ezek idegenek, sőt, a megértésük sem mindig könnyű. Jóval egyszerűbb, magyarosabb és érthetőbb lesz mondatunk, ha kihagyjuk belőle az oda nem illő vonatkozó névmást. Így: *Községünk a szomszédos Géberjén községgel is versenyzett. E versenyből szintén községünk került ki győztesen.* (Itt és előbbi javított példánkban a két mondat közé pont helyett pontosvesszőt is tehetünk.)

Nézzük meg végül ezt a példát: „Második negyedéves tervüket túlteljesítik, *amit teljes egészében megtakarított anyagból állítanak elő.*” Miért érezzük ezt rossznak? Azért, mert hiába keresünk a főmondatban utalószót vagy olyan mondatrészt, amelyhez a vonatkozó névmásos mondatot odaérthetjük. De még a főmondat tartalmával is csak nehezen hozhatjuk kapcsolatba.

A cikkíró ugyanis abbeli igyekezetében, hogy tömör legyen, két, logikailag össze nem függő gondolatot erőltetett egy mondatba, összekötő kapocsként használva a vonatkozó névmást. Ez a névmás azonban önmagában nem fejez ki egy egész gondolatot, nem alkalmas mondatpótlóul.

A megkezdett példákat sokáig folytathatnánk; a tanulságot azonban már így is leszűrhetjük: a vonatkozó névmás nem helytelen és nem idegenszerű; sőt, sokszor csak az a helyes; idegenszerűvé csak akkor válik, ha használatában eltérünk a magyar nyelvszokástól.

A MUNKÁSOKNAK MA TÖBB A KERES- SETÜK VAGY KERESETE?

Egy ismeretterjesztő cikkben olvastuk a következő mondatot: „Még nagyobb a regeneráló *képessége* az alsóbbrendű állatoknak.” Tudjuk, számosan vannak, akik eltöprengnek ezen a kérdésen, melyik forma volna jobb: *képessége* vagy *képesség ü k*. Vizsgáljuk meg hát a dolgot!

Általában ekként beszélünk: *az emberek munkája, a fák gyümölcse* vagy *az embereknek a munkája, a fáknek a gyümölcse*. Régi szövegekben effélet is olvashatunk: *az emberek munkájok, az fák gyümölcsök* vagy *az embereknek munkájok, fáknek gyümölcsök*. Több nyelvjárásban ma is így beszélnek: *A szomszédék házuk nagyobb a mienknél. Az asszonyok kendőjük piros*. A tájnyelvek ebben is, mint sok másban, múlt századok tanúi.

Az említett példákból — már tudniillik a köznyelvi példákból — azt látjuk, hogy ha több is a birtokos — *emberek, fák* —, de csak egy-egy birtokuk van, a birtokszó, vagyis a *munkája, gyümölcse* egyes számban marad, s irodalmi és köznyelvünk a birtokos többségét nem jelöli meg a birtokszón. Ezt általában senki sem téveszti el: mindenki így mondja, aki nem nyelvjárásban beszél; *az emberek munkája* vagy *az embereknek a munkája, a házak teteje* vagy *a házaknak a teteje, a kötőtűk hegye* vagy *a kötőtűknek a hegye*. Csak olyankor botladozunk, amikor nem ilyen egyszerű birtokviszonnyal van dolgunk, amikor bizonytalanságban vagyunk, hogy a *-nak, -nek* ragos főnév birtokos jelző-e vagy pedig részeshatározó, azaz a *kinek?*, *minek?*, *kiknek?*, *miknek?* kérdésre felelő mondatrész. Ha a *-nak, -nek* ragos főnév részeshatározó, akkor a hozzá tartozó birtokszón is megjelöljük a birtokos többségét.

Egy-két példa azonnal megvilágítja, miről is van szó. Ebben a mondatban: *Az embereknek a munkája nélkülözhetetlen — az embereknek birtokos jelző, azért a hozzá kapcsolódó birtokszó, a munkája így helyes, nem pedig emígy: munkájuk.* Ámde a következő mondatban: *Az embereknek elfogyott a munkájuk — az embereknek részeshatározó, azért a hozzá tartozó birtokszón meg kell jelölnünk a birtokos többségét, s így kell mondanunk: a munkájuk.* Hibás volna ez: *a munkája.* Más példák: *A munkásoknak a keresete egyre növekszik. A munkásoknak ma több a keresetük, mint a régi világban. — Az embereknek a véleménye megváltozott. Az embereknek más a véleményük.*

Jegyezzük meg a következő hasznos gyakorlati szabályt: ha a *-nak, -nek* ragos főnevet a *nekik* szóval helyettesíthetjük, akkor a birtokszón meg kell jelölnünk a birtokos többségét, különben nem. Próbáljuk ki szabályunkat a bevezetőben említett cikkből vett idézetben! A *nekik* bizony nem illik bele a mondatba: *Még nagyobb a regeneráló képessége nekik.* Ez úgy hangzik, mint ha ezt mondanók: *háza van nekik.* Erre kell hát javítanunk a cikk mondatát: *Még nagyobb a regeneráló képességük az alsóbbrendű állatoknak.*

Mindamellettt meg kell említenünk, hogy mégis akad egy-némely kivételféle: a *száma, haszna, vége,* olykor a *van, nincs* szóval előforduló kifejezések és főként állandósult szókapcsolatok használatában. Ezt például nem mondhatjuk másképp: *Tévedéseinek se szeri, se száma.* Petőfi is ekképpen írja: „Az este is felhős, fekete, Nincs a csillagoknak *híre se...*”; nem így: *hírük se.* Ugyancsak az ő egyik verséből idézzük ezt: „Álmaimnak nem volt *vége-hossza*”; ezt nem írhatta volna: *végük-hosszuk.* Mi is csak azt mondhatjuk: *Fejtegetéseinknek ezzel vége szakad.*

Az alábbiakban mondattanunknak egy olyan részletét szeretném megvilágítani, amelyben nemrég több levelezőnknek nagy kétségei voltak. A kérdés azért is érdekes, mert a maga kisebb területén jól mutatja a nyelvtani szabályok és a logikus gondolkodás kapcsolatainak természetét.

De kezdjük az elején! Bizonyosan minden olvasónk hallott már arról, hogy a tipikus mondatnak két legfőbb része az alany és az állítmány. Az alany általában megnevezi azt a dolgot, amelyről az állítmányban kimondunk, állítunk valamit: tehát azt, aki vagy ami cselekszik valamit, átalakul, létezik, valamilyen állapotú, tulajdonságú stb. Nézzünk egy példát! *Messziről jött ember sokat mond* — tartja a közmondás. E mondatban az állítmány: *mond*; a szorosan vett alany pedig azt nevezi meg, aki szerintünk ezt végzi: az *ember* szó. A mondat többi szava részint az állítmányt „bővíti” (azaz: teszi pontosabbá), mint előbb a *mond* állítmány előtti *sokat* szó; részint az alanyt: így az *ember* szó elé tett *messziről jött* szerkezet.

Természetes mármost, hogy az alanynak és az állítmánynak ezt a szoros egymásra vonatkozását nyelvtani alakjuk is világosan megmutatja; elsősorban azzal, hogy egyes számú alanyhoz rendszeren egyes számú állítmányt, többes számú alanyhoz ellenben többes számú állítmányt kapcsolunk. Tehát például egyes számú mindkét fő rész itt: „Kezeégett *gyermek fél a tűztől*”; ellenben többes számú az ismert játékos versben: „A *gyerekek* kinn a mezőn Kis egeret *fogtak*.”

Ez az úgynevezett egyeztetés azonban nem mindig ilyen egyszerű, s épp azért akadtak fenn rajta a mi levelezőink is. Gyakran olvashatunk például ilyenféle mondatot: „Az Egyesült

Államok is részt vett a tanácskozáson.” Na most már, ha helytelen az, hogy „*A gyerekek egeret fogott*”, hogy lehet helyes az, hogy „*Az Egyesült Államok részt vett*”?! Ezt nem értette, nem tartotta jónak többek között egy sebész szakorvos levélírónk sem. Sőt a mi ismételt válaszunkra sem hitte el, hogy bizony itt mégiscsak így, azaz felemás egyeztetéssel kell a mondatot jó magyarsággal megszerkeszteni; annyira, hogy végül német szaktudósok véleményére is kíváncsi lett, és csak miután a göttingi egyetem finnugor intézetétől is hasonló értelmű felvilágosítást kapott, akkor fogadta el helyesnek az iménti példa egyeztetését.

Vizsgáljuk meg tehát röviden, miért is jó ez a furcsa szerkezet; „*Az Egyesült Államok részt vett az értekezleten!*”

Az Egyesült Államok földrajzi név többes a l a k ú ugyan, de ma csak egyetlen, bár bonyolultabb szervezetű nagyhatalmat jelöl. A valóságban, értelm e szerint tehát egyetlen egyedi alanyról szoltunk, s így nem logikátlan a hozzátartozó állítmány egyes száma sem.

Ha ritkán is, más többes alakú szavak szintén jelölhetnek egyetlen egyedi létezőt. Így azt is mondhatjuk például, hogy „*A Lenin-Művek élüzem lett*”, vagy hogy már „*teljesítette ez évi tervét*”. Eötvös József egyik regényének címe szintén többes alakú: „*A nővérek*”; ezt ugyancsak így kell mondatba szőnünk: „*Eötvös regényei közül A nővérek jelent meg utoljára.*” Egy tudományos folyóiratunk címe ez: *Nyelvtudományi Közlemények*; az efféle szókkal nemkülönben alakulhat ilyen mondat: „*A Nyelvtudományi Közlemények ezt vagy azt írja*”.

Az érdekes csak az, hogy a különféle nyelvekben az emberi gondolkodás logikai törvényszerűségei nem egészen egyformán mutatkoznak meg. A német nyelvben például az Egyesült Államok nevéhez (mint alanyhoz) úgynevezett a l a k i e g y e z t e t é s s e l többes számú állítmányt kell kapcsolni. Nekünk — mondanom sem kell — a magyar nyelvtani szabályszerűség, itt az értelmi e g y e z t e t é s szab törvényt. Mi tehát ezen túl is csak akkor használjunk többes számú állítmányt, ha valóban több államról van szó az alanyban, például: „*A népi demokratikus államok tevékenyen részt vesznek az ENSZ munkájában.*” Ellenben egyes számú a magyaros állítmány akkor, ha alanya csak a l a k j a szerint többes, értelm e szerint azonban egyes számú.

Az alábbiakban egy olyan nyelvi hibával foglalkozunk, mely ellen a nyelvművelés munkásai már évtizedek óta küzdenek, sajnos, nem túlságosan sok eredménnyel. Mi ez a makacs és szívós hiba? Az, hogy igen sokan egyik-másik szó előtt *sorszám* helyett következetesen *tőszámnévet* használnak. Ki nem hallott már olyat, hogy ma némelyek az *öt kerületben* laknak, valamelyik utcában a *tizenöt szám* alatt, *kettő emelet*, ügyes-bajos dolgaikat természetesen az *öt kerületi* tanács intézi. Ha aztán az ilyen emberek valamilyen törvénysértés miatt bíróság elé kerülnek, a *négy törvénycikk*, *egy paragrafus*, *tizenkét szakasz*, *három bekezdés* alapján ítélik meg ügyükben, persze csak aztán, hogy a tárgyalást *február tizenöt-re* kitéjték. Gyermekük a most folyó *hatvan-hatvanegy tanév*-ben az iskola *három B* osztályába járnak. Ilyen gyerekek már a lexikont is forgatják, s ha valamit nem találnak benne, apjuk szigorúan rájuk szól: *kettő kötet huszonhét lap*. . . Arról már szólni se érdemes, hogy egy csapatban játszik *Kovács egy*, *Kovács kettő*, *Kovács három* stb., hacsak egy napon valaki „Béla három” és „Béla négy” királyról nem kezd beszélni.

Ha valaki aztán figyelmezteti ezeket az embereket, hogy ilyen esetekben helyesen sorszámnevet kellene mondaniuk, tehát: *ötödik kerület*, *negyedik törvénycikk*, *harmadik B osztály*, *február tizenötödiké-re*, *második kötet* stb., — akkor a nyelvi dolgokban járatosabbak azt mondják: mit akadákoskodunk, hiszen a sorszámnév más esetekben is visszaszorult a tőszámnév előtt. Ma már mindenki azt mondja: *1960*, nem *1960-ik év*, ahogy *Rákóczi út 16-ot* mondunk, nem pedig *16-ik szám-ot*. Akiknek meg nem szívügyük a helyes magyar beszéd, azzal hessegetik el

a gáncsoskodókat: „Ugyan kérem, az mindegy, sőt így — már mint helytelenül — rövidebb, egyszerűbb.”

Az első ellenvetésben, hogy tudniillik a tőszámnév sok esetben a sorszámnév helyébe lépett, van némi igazság. De nézzük csak meg közelebbről: a tőszámnév olyankor szerepel sorszámnév helyett, amikor nem következik utána olyan más szó, amelynek a számnév jelzője. Tehát valóban így beszélünk: *1959 nyarán, a Rákóczi út 16-ban*, de azt mondjuk: *az 1959-ik év, Rákóczi út 16-ik szám* (no persze, ha egészen „korszerűen” nem *1959-es* évet és *16-os* számot mondunk). Természetesen mindig tőszámnév áll, ha a számnév mennyiséget fejez ki: *öt óra, hat kiló, nyolc év* (csak a legfrissebb nyelvhasználat, beleértve a rádió nyelvhasználatát is, vezette be az „ötös óra hetes perc”, „hatos kiló”, „nyolcas év”-féle csodabogarakat). Mindjárt sorszámnévre térünk azonban, mihelyt a számnév a megjelölt dolognak a hasonlók közti helyét, sorrendi következését fejezi ki: *az ötödik óra, a hatodik kiló, életének nyolcadik évében* stb.

Azok, akik a rövidséggel, egyszerűséggel érvelnek, a számnéveknek e kettős szerepét nem veszik figyelembe. A nyelv valóban rövidségre és egyszerűségre törekszik, de nem ez a fő rendeltetése. Fő rendeltetése az, hogy fogalmainkat, gondolatunkat a lehető legpontosabban, legvilágosabban tolmácsolja. Ha a rövidség félreérthetőséget vagy éppenséggel téves értelmet okoz, akkor le kell mondanunk róla. Azt pedig, hogy az általunk hibáztatott tőszámnévi használat félreérthetőséget eredményez, senki se tagadhatja. Mindenki természetesen tartja például, hogy valaki az *ötödik* kerületben lakik, az azonban mindenképpen szemet szúr, ha *öt* kerületben van lakása. A törvénysértő is más megítélés alá esik, ha *három* törvénycikk *négy* szakasz és *tizenkét* bekezdés ellen vét, mint ha csupán a *harmadik* törvénycikk *negyedik* szakaszának *tizenkettedik* bekezdése ellen. Hogy aztán ugyanaz a gyerek hogyan járhat egyszerre *három* B-be, az megéppenséggel felfoghatatlan előttünk. Hacsak nem azt akarják ezzel mondani, hogy — a *harmadik* B osztályba jár.

Bizonyára mindenki előtt ismeretesek az ilyen kérdésformák: „*El-e jöttök moziba?*” „*Meg-e csináltad a leckét?*” „*Nem-e előre megmondtam?*” Különösen gyakori az ilyenféle szerkesztés az úgynevezett függő kérdésben, amikor a kérdő mondat egy főmondat után, mint alárendelt mellékmondat következik: „Nézd meg már, *el-e mentek*” „Kíváncsi vagyok, *meg-e találja.*” „Félek, *nem-e* vesztettem el.” Mint látjuk, kérdőszócskánkat főleg az ígekötőkkel és a *nem* tagadószóval szeretik összekapcsolni, mostanában azonban hallani lehet azt is, hogy az *-e* tárgyat vagy (és főleg) határozót követ: „Nem tudom, *itt-e* van.” „Tudni kellene, *öt-e* láttad csakugyan” — és hasonlók.

Mielőtt még más is rászoknék ezekre a formákra, mondjuk meg gyorsan, hogy a fenti kérdések helyesen így hangzanak: *Eljöttök-e* moziba? *Megcsináltad-e* a leckét? *Nem megmondtam-e* előre? Nézd meg már, *elmentek-e*. Kíváncsi vagyok, *megtalálja-e*. Félek, *nem vesztettem-e* el. Nem tudom, *itt van-e*. Tudni kellene, csakugyan *öt láttad-e*.

De miért így van jól, és mért nem úgy, ahogy sokan és sokfelé mondják? Fogjuk vallatóra az *-e* szócskát: mi a szerepe, feladata nyelvünkben, hogyan végzi ezt a feladatát, s a mondatban melyik hely illeti meg. Szerepe, röviden szólva, az, hogy jelezze a kérdést akkor, ha nincs kérdőszó, vagy ha a hanglejtéssel nem jelezzük a kérdést. Ebből következik, hogy — akár egyenes (tehát főmondati), akár függő (azaz mellékmondati) a kérdésünk — az *-e* szócskára csak akkor van szükségünk, ha az állítmányra kérdezzünk, hiszen minden más mondatrészre kérdő névmással vagy kérdő határozószóval kérdezhetünk (*ki? mi? hány? milyen? hogyan? mikor?* és így tovább). De még

az állítmány kérdésére esetén is mellőzhető az *-e*, ha kérdésünket hanglejtéssel jelezzük: *Beteg vagy? Eljössz? Voltál moziban?* Ezeket persze így is kérdezhetjük; *Beteg vagy-e? Eljössz-e? Voltál-e moziban?* Ha azonban az ilyen kérdés függő kérdéssé válik, azaz mellékmondattá lesz, az *-e* használata kötelező, hiszen ilyenkor a hanglejtéssel nem lehet jelezni a kérdést (a hanglejtés jellegét ugyanis a főmondat szabja meg), tehát így kell mondanunk: Szeretném tudni, (hogy) *beteg vagy-e*. Kíváncsi vagyok, (hogy) *eljössz-e*. Azt kérdezem, *voltál-e moziban*.

Ha mármost az *-e* szócska az állítmány kérdésését jelzi, magától értetődik, hogy az állítmány után van a helye, nem valami olyan szó után, ami nem állítmány. Az *El-e jöttök moziba? Nem-e vesztettem el? Mondd meg, jól-e van? Őt-e láttad?* mondatokban az állítmány: *eljöttök, elvesztettem*, illetőleg *van, láttad*, az *-e* szócskát tehát ezek után kell kitenni, nem pedig az *el* igekötő, a *nem* tagadószó vagy a *jól* határozó, illetőleg az *őt* tárgy után.

De hát hogyan alakult ki egyáltalán az *-e* szócskának az imént vázolt helytelen használata? Hogy ezt megértsük, az eddig mondottakat ki kell még valamivel egészítenünk; azzal, hogy az *-e* kérdőszó nemcsak az igei állítmány után állhat, hanem — különösen meglepetést, felkiáltást, felháborodást kifejező kérdésben — minden olyan szó, sőt szóelem után is, mely a teljes állítmány helyébe lép, azt helyettesíti. „A pénz eltűnt” — mondja valaki. „*El-e?*” — kérdezzük megdöbbenve. „Nem csinálom meg a leckét” — nyakaskodik a futball zajára fülelő nebuló. „*Nem-e?*” — kérdi vészjóslóan a szülő. „Beteg vagyok” — panaszkodik valaki, mire az orvos kifogástalan magyarsággal kérdezheti; „*Beteg-e?*” És persze ebben a helyzetben a *jól-e*, *őt-e* formák is szabályosak („Jól oldottam meg a feladatot.” „*Jól-e?*”; „Egész bizonyosan őt láttam.” „*Őt-e?*”). Ezek a kérdő, felkiáltó formák teljes mértékben helyesek. Beszédünkben sok ilyen, szinte már egy szóvá forrott kérdő-felkiáltó alak van; *ugye? igaz-e? nem-e?* A világért sem akarunk ezek ellen hadakozni, de igenis hadakozunk az olyan formák ellen, melyekben megvan a teljes, a kifejtett állítmány, s az *-e* szócskát mégsem az után, hanem egy más szó, egy nem-állítmány után teszik ki.

A Népszava 1960. május 28-i számából a következő sort pecézte ki számunkra Sz. Gy.: „... szalongarnitúra, melyet a kiállító saját tervezése szerint *vitelezett ki*”. Az a kérdése, nem volna-e helyesebb így: *kivitelezett*. Bizony helyesebb volna! Miért? Azért, mert a *kivitelez* igéről nem választhatjuk le az igekötőt, minthogy *vitelez* igénk nincs is. A *kivitelez* ugyanis a *kivitel* főnévnek -z képzős származéka. Több ilyen igénk is van. A *fog*, illetőleg a *kifog* ige főnévi származékából, a *kifogás*-ból -l képzővel a *kifogásol* ige keletkezett. Minthogy *fogásol* ige nincs, nem mondhatjuk azt sem: ő *fogásolja ki*, én nem *fogásolom ki*. Ilyen a *kivétel* főnév származéka, a *kivételez* is. Így mondjuk: senkivel sem *kivételez*, nem pedig: senkivel sem *vételez ki*. Nincs *folyásol* ige sem, tehát rossz ez: őt semmi se *folyásolja be*. Helyesebben: semmi se *befolyásolja*. Vagy itt van a *kivonatol* ige, a *kivon*-ból keletkezett *kivonat* főnév származéka. Ez is csak így helyes: ma estig két cikket *kivonatol*. A nem *vonatol ki* csak akkor felelne meg, ha volna *vonatol* igénk is.

Ez volna hát feleletünk a feltett kérdésre. De ne elégedjünk meg ennyivel, hanem vizsgáljuk meg kissé jobban, mi az oka annak, hogy ezek a furcsa, helytelen formák egyre gyakrabban jelentkeznek nyelvünkben. Mert az az igazság, hogy ha igényesebb írásokban nem is, a mindennapi nyelvben elég gyakori a *folyásolja be*, *vitelezze ki*, *fogásolja ki* stb. forma. Ennek az az oka, hogy igekötős igéink igekötői az idézett mondat-, illetőleg szerkezet típusokban kivétel nélkül elválnak az igétől, az ige mögé kerülnek. Így mondanánk: a kiállító saját tervezésében (helyesebben saját tervei szerint) *készítette el*, *alkotta meg*, *állította elő*, *szerkesztette meg*, *formálta ki* stb. S minthogy a

bizonytalanabb nyelvérzékűek a felsorolt igéket rendes igekötős összetételeknek érzik, ugyanúgy használják őket, mint amazokat. A nyelvérzék bizonytalansága és az analógia ereje még olyan szörnyszülöttet is létrehoz, mint a *fellebez* igéknek nem *lebbezek fel* alakja, — ha igazat adhatunk a feljegyzéseknek, s ha nemcsak tréfából született ez a mondat.

Az elmondottakhoz még csak azt tehetjük hozzá, hogy az említett igék mind nyelvújítási alkotások, s bizony egyikük-másikuk meglehetősen papirosízű, nem árt tehát, ha alkalmanként más kifejezéssel cseréljük fel őket. Mint ahogy az imént is tettük, amikor a *kivítelez* igének néhány megfelelőjét felsoroltuk.

Az igekötőkről szólva még egy problémára felhívjuk a figyelmet. Ha az igekötős ige főnévi igeneve segédigével alkot szerkezetet, az igekötő egyenes szórendben a segédige elé kerül. Más szóval az igekötőt a segédige elválasztja a főnévi igenévtől. Tehát: *meg tudom enni, el akarok menni* stb. Ilyen esetben az igekötőt természetesen nem írjuk egybe az utána következő segédigével. Csak az szokott a baj lenni, hogy sokan az ilyen szerkezetekben is különírják az igekötőt az igétől: *megvan* a könyvem, *kifogja* a lovakat, *meztalálta* a levelet stb. Pedig ezekben az igekötő az utána következő igével van szoros kapcsolatban, egybe kell őket írunk. Egészen más az, ha ezt írjuk: *meg* vannak számlálva, *ki* fogja hozni, *meg* talállak *csípni* stb. Itt a *megszámlál, kihoz, megcsíp* igét választja el a létige, illetőleg egy segédige az igekötőjétől. Ilyenkor jogos, sőt szükséges a különírás.

Bizonyára nem a legkellemesebb dolog, ha valakire rájön a csuklás. De sokszor nemcsak a csukló ember, hanem az is kellemetlen helyzetbe kerülhet, aki — mondjuk tréfásan — fel akarja szólítani, hogy ne folytassa már tovább ezt a kényelmetlen művelkedést. Mit mondjon ilyenkor? A *csuklik* igének a felszólító módú alakjára ugyanis nehezen forog rá a nyelvünk: a *ne csuklj* vagy *ne csukljál* alig ejthető ki a szóban összetorlódó három mással hangzó miatt; a *ne csukolj* vagy *ne csukoljál* formát pedig szokatlannak érezzük. Mi ennek az oka, és mit javasoljunk annak, aki a helyes használat iránt érdeklődik?

Mindenekelőtt két olyan dolgot kell megállapítanunk, amely talán az első pillanatban furcsán hangzik. Az egyik az, hogy sok — legalább hetven — olyan kétséges igénk van, mint a *csuklik*, azaz olyan igénk, amelynek felszólító módú alakjával baj lehet; sőt, a *csuklik* nem is olyan nehéz eset, vannak nála jóval nehezebbek is. A másik megjegyezni valónk, hogy nemcsak a felszólító mód kérdése ez, hanem éppen úgy a *-va*, *-ve* és a *-hat*, *-het* képzős alakoké is.

Miről is van tehát szó? Sok olyan ikes igénk van, amelyet egy magánhangzós és egy magánhangzótlan tőalak jellemez. Ilyen ige például a *romlik* és *botlik*. Ezeknek mindig magánhangzós tövük van az említett *-j* módjellel és a *-va*, *-ve*, valamint a *-hat*, *-het* képző előtt: *romoljon*, *romolva*, *romolhat*; *botoljunk*, *botolva*, *botolhat*. A többi jel, rag és képző előtt általában a magánhangzó nélküli tőalakjukat találjuk: *romlott*, *romlás*; *botlana*, *botló* stb.

A *romlik*, *botlik* és még néhány más, többnyire régebben keletkezett igénk *romoljon*, *romolva*, *romolhat*-féle magánhangzós

alakjának használata semmi nehézségbe nem ütközik. A legtöbb ikes igénk magánhangzós tőalakjának használata azonban többé-kevésbé szokatlan. Ilyen szokatlanabb alakok: a *fénylik*-nek *fényeljen*, a *hanyatlik*-nak *hanyatolva* formája. Ilyen a *csuklik* ige *csukoljon*, *csukolva*, *csukolhat* alakja is. Az egyes szám 3. személyű alakban magánhangzó nélküli tövet találunk: *fényl + ik*, *hanyatl + ik*. Ennek pedig, mint a leggyakrabban használt alaknak igen erős hatása van. Ezért bizonytalanodik a nyelvünk, amikor ettől eltérő tőalakot kellene alkotni. De ezek még csak hagyján! Ellenben azt már nehezebb megmondani, hogy hogyan alkossuk meg a -j módjeles, -va, -ve és -hat, -het képzős alakját a *hírlík*, *rejlik*, *rémlik*, *sejlik*, *vedlik*, *porlik* és még más ilyen ikes igének. *Híreljen*, *rejelhet*, *rémelve*, *sejeljenek*-féle alakok ugyanis valóban nincsenek, a *vedelhet*, *porolva* pedig egészen mást jelent, olyan cselekvést, amelynek tárgya van. Sajnos nincs más megoldás, mint hogy ezeknek az igéknek a kérdéses alakjait vagy más képzős szóval helyettesítjük, pl. *rejtezzék*, *porlódhat*, vagy más rokon értelmű szót, esetleg körülírást használunk helyettük, például a *rémlik* helyett *öltűnik*-et: *nem akarom, hogy úgy tűnjön fel neki* stb. Ugyanígy akik a *csukoljon*, *csukolva*, *csukolhat* alakokat nehézkesnek találják s ezért el akarják kerülni, azok a *csuklik* helyett esetleg a *csukladozik* ige alakjait használhatják: *csukladozzon*, *csukladozva*, *csukladozhat*.

De persze a *csukoljon*, *csukolva*, *csukolhat* alakot sem lehet hibáztatni, amint senkinek sem jutna eszébe, hogy hibáztassa a *gyakoroljad*, a *tékozolva* és a *csatolhat* szóalakot, pedig ezek régen így hangzottak: *gyakoroljad*, *tékozlva*, *csatlhat*.

SZOKTAM VAGY SZOKOK?

Ki nem hallott már ilyenféle mondatokat: *én is oda szokok járni, esténként olvasni szokok* stb.? A fejlettebb ízlésűek, a nyelvileg igényesebbek azonban ezt — hangosan vagy magukban — kijavítják, mert nem *szokunk* így beszélni, ha jobban, szebben akarjuk kifejezni magunkat, s főleg nem *szokunk* így írni. Ha igealakkal közöljük, hogy valamit tenni vagy valamilyennek lenni szokása valakinek, a *szokik* ige múlt idejű alakját *szoktuk* használni: *szokott járni moziba; jó szokott lenni ez a gyerek.*

Ennek az igealaknak azonban más jelentésében élnek jelen idejű alakjai is: *könnyen járomba vagy igába szokik a fiatal állat*; igealkötős összetételei is mind használatosak jelen időben is: *vagy megszokik, vagy megszökik; rászokik az ivásra; hozzászokik a korai felkeléshez*; stb.

Mi az oka, hogy az előző jelentésben, tehát hogy valamit tenni, valamilyennek lenni szokása valakinek, csak a múlt idejű alak használatos az igényesebb nyelvben, más szóval: hogyan jelentheti a *szoktam* múlt idejű igealak azt, hogy *most szokásom*?

Ennek a kialakulását körülbelül úgy képzeljük el, hogy például a *szoktam olvasni* eredetileg azt jelentette: 'hozzászoktam az olvasáshoz, rászoktam az olvasásra, megszoktam' és most, ennek eredményeképpen 'szokásom az olvasás'.

Általánosítva az történik itt, hogy tudatunkban a befejezett történés által előidézett állapot lép előtérbe. A régi nyelvben az *elhittem* igealak is előfordult 'hiszem', tehát jelen idejű értelemben. Faludi Ferentől a következő mondatot idézhetjük: „Ha rajtad állana: csak *elhittem*, tisztán kiséprenéd a

városból azokat az úrfiakat.” Ez az *elhittem* alak azonban kivette a nyelvből. A *szoktam* története viszont nem zárult le azzal, hogy kialakult, hanem — minthogy a befejezett történést már nem érezzük ki belőle — a nyelvérzék hajlandó jelen idejű alakot használni ebben a jelentésben is. A nyelvjárásokban, a népnyelvben egészen közönséges: *el szokok én menni minden héten a piacra ; úgy szok tenni ;* Dugonics példabeszédei között találjuk ezt: „A' pásztor nyírni *szokja*, nem nyúzni a' juhot.” A XIX. század első felében az irodalomban is gyakori. Arany János műveiből is idézhetünk rá több példát. A Buda Halála 10. énekében például ezt írja:

De mikor estenden csillapodott vére,
Nagy félelem állt bé, a harag helyére,
Félelem és bánat kezdte szívét vájni,
Mint seb, ütéskor nem, azután *szok* fájni.

Vagy egy másik példa ugyanebből az énekből:

Budaszállás ahhoz, gondolom én, semmi,
Ahogy itt a népség jőni *szok* és menni.

A népnyelvi és a szórványosan előforduló irodalmi használat mégsem szentesítette ezt az alakot. Arany is nyilván határozott stilisztikai eszközként él vele: a régies hangulatot tájnyelvi kifejezésformával akarja még inkább előidézni. Más stílusú műveiben, prózai írásaiban aligha találánánk ilyen példákat. De ha előfordulna is ilyen, az már bizonyos, hogy mai irodalmi nyelvünk és az igényesebb köznyelv csak a forma szerint múlt idejű, befejezett történésű alakot használja, tehát *meg szoktam tenni, el szoktam menni*, nem pedig *meg szokom tenni, el szokok menni*. Nyelvművelő irodalmunk sem menti, bárnyelvjárási és irodalmi példákkal — mint láttuk — menthetné. Ugyanígy kifogásoljuk ezt, mint a nyelvjárásokban szintén gyakori „*süksük*”-nyelvet (a *tudhassuk, láthassuk*-félét a *gyakori tudhatjuk, láthatjuk* helyett), és ahogy az írott nyelvben nem engedünk a *-ban, -ben* és a *-ba, -be* határozott megkülönböztetéséből.

AZ EGRI KÁVÉSNAK KÉT LÁNYÁT ISMÉREK

Azok az idegen anyanyelvűek, akik magyarul tanulnak, bizony nemegyszer panaszkodják: „Nehéz a magyar nyelv!” S a maguk szempontjából igazuk is van. A magyarban igen sok az olyan nyelvtani alakzat, amely más nyelvekben ismeretlen. Ezek közé tartozik például a tárgyas igeragozás is, amelynek segítségével nyelvünk olykor egészen finom fogalmi árnyalatokat tud kifejezni.

Az igéhez járuló toldalékkal, a személyraggal ugyanis nemcsak az alanyra, hanem bizonyos esetekben a tárgyra — a kit? mit? kérdésre felelő mondatrészre — is utalhatunk. A *Levéltre várok* mondatban a *vár* ige személyragja, a *-k* csak az alany személyét fejezi ki: én várok; ez az igealak tehát alanyi ragozású. Alanyi ragozású a *vár* ige ebben a mondatban is: *Várok egy levelet*. A mondatban van ugyan tárgy — *egy levelet* —, de ez a tárgy határozatlan: nem tudjuk, miféle levélről van szó. Ha azonban határozottá tesszük a tárgyat — például a határozott névelő segítségével —, akkor az alanyi személyrag helyébe tárgyas személyrag (*-m*) lép, vagyis az ige tárgyas ragozásba kerül: *Várom a levelet*. Ez a különbség természetesen a többi igealakra is kiterjed: *vársz egy levelet*, de: *várod a levelet*; *vár egy levelet*, de: *várom a levelet*; stb.

Tárgyas ragozású igealakokkal nem csupán határozott névelős tárgyra utalhatunk. Határozott lesz a tárgy, s így tárgyas ragozásba kerül az ige akkor is, ha a tárgyhoz birtokos személyrag kapcsolódik: *Várom leveledet*.

Néha azonban a birtokos személyragos tárgy melletti ige alanyi ragozásban van, mint például a *Vásárját várok*, *Combját kérek*-féle mondatok állítmánya. Figyelemre méltó az alanyi

ragozás használata olyankor, amikor a birtokos személyragos szó úgynevezett részelő — idegen szóval: partitivusi — értelmű: azt fejezi ki, hogy több hasonló személy vagy dolog közül néhányról vagy csak egyről van szó, s ezért határozatlan jelentésű. Ízes magyarsággal mondja a népdal: „Az egri kávésnak két lányát ismérek.” *Ismérek*: ez alanyi ragozású ige, jóllehet a tárgy (két lányát) birtokos személyragos szó. A mondat azt fejezi ki, hogy az egri kávésnak több lánya van, s ezek közül a népdal „szerzője” csak kettőt ismer. Ha csupán két lánya lett volna e tisztos iparosnak, akkor így szólna róla a nóta: *Az egri kávésnak két lányát is mérem*; vagy prózában: *Ismerem az egri kávésnak két — azaz mindkét — lányát*. De nemcsak a népköltészetben, hanem nagy költőink — s éppen legmagyarosabb stílusú költőink — műveiben is előfordul a részelő jelentésű birtokos személyragos tárgy mellett az alanyi igeragozás. Arany János például így ír: „A hidegnek én jó orvosságát tudok.” Ez azt jelenti: 'A hideglelésnek többféle orvossága lehet, s ezek közül én egy jót ismerek.' Nem ritka az ilyenféle alanyi ragozás a köznyelvben, a mindennapi beszédben sem, például: *kimossott egy ingemet, elvitt három könyvünket, hagyj már békémet!, mindennek szagát érzek* stb. Természetesen az efféle mondatokban nem helyteleníthető a tárgyias ragozású igealak sem — például: *kimosta egy ingemet, elvitte három könyvünket* —, mégis kár lenne, ha az alanyi ragozásnak ez a magyaros és igen finom jelentésárnyalatot kifejező használata kiveszne nyelvünkől.

A tárgyias ragozás használatában mutatkozó sok érdekes ingadozás közül említsünk meg még egyet! A személyre vagy dologra mutató *ezt, azt* névmás tárgyias ragozást vonz, a tulajdonságra vagy mennyiségre mutató *ilye(n)t, olya(n)t, ennyit, annyit* névmás pedig alanyi ragozással jár. Tehát: *ezt kérem, azt akarom*; de: *ilyet kérek, ennyit akarok*. Ha azonban az *azt* névmási tárgy határozatlan fogalomra utal, s az 'olyat, affélt, abból' jelentésben használjuk, mellette is alanyi ragozásba kerül az ige. Ha például az üzletben egy vevő így szól a kiszolgálóhoz: *Kérek egy vajat*, a mellette álló hozzátéheti: *Én is a z t kérek*. Arany János is így ír: „Vadat és halat, s mi az ég alatt Szem-szájnak kellemes, *Azt látok én.*”

MÉG NÉHÁNY SZÓ A TÁRGYAS RAGOZÁSRÓL — MÁ S Z E M P O N T B Ó L

Tudjuk, hogy nyelvünkben a határozott tárgy tárgy as ragozású igealakot kíván, a határozatlan tárgy mellett pedig alanyi ragozásba kerül az ige, tehát így beszélünk: *L á t j a a képet*, de: *L á t egy képet*. Előfordulhat azonban, hogy határozott meg határozatlan tárgy a is van az igének. Hogyan alakul ilyenkor az ige ragozása?

Nemrégiben olvastuk a Hétfői Hírekben: „A brüsszeli világkiállításon a magyar pavilon a legmagasabb díjat — aranycsillagot nyert.” Itt a határozott névelős, tehát határozott tárgyhoz — *a legmagasabb díjat* — értelmezőként egy névelőtlen, azaz határozatlan tárgy csatlakozott: *aranycsillagot*. A *nyer* ige az elsőre tárgy as, a másodikra alanyi ragozással utalna, tehát: *a legmagasabb díjat n y e r t e*, de: *aranycsillagot n y e r t*. Az említett mondat leírója csak az utóbbi formát vette figyelembe, s ezért fogalmazott így: *a legmagasabb díjat, aranycsillagot nyert*. Hogyan segíthetünk ezen a csikorgó mondat szerkesztésen? Ha a második tárgy elé is határozott névelőt teszünk, akkor az ige mindenképpen tárgy as ragozású kerül: *a legmagasabb díjat, az aranycsillagot nyerte*. De ha valaki esetleg félreérthetőnek tartaná ezt a fogalmazást — tudniillik nem egy aranycsillag volt, több pavilon is kapott aranycsillagot —, akkor ketté is bonthatja a mondatot a következőképpen: *a legmagasabb díjat nyerte, aranycsillagot kapott*, vagy: *a legmagasabb díjban részesült, aranycsillagot nyert*.

Az előbbihez hasonló, hibás szerkezetű mondatot a Népsportból is idézhetünk: „A büntetőket igen pontosan — 16-ból 15-öt — dobott be.” Az ige ragozása megint csak az egyik tárgyra utal: *a büntetőket igen pontosan d o b t a b e*, de: *tizenhatból*

tizenötöt dobott be. Helyesen szerkesztve így alakulhat a mondat: *A büntetöket igen pontosan dobta be, tizenhatból tizenötöt értékesített.*

A tárgy határozottsága és határozatlansága másképpen is keresztelheti egymást. A vonatkozó névmás — az *aki, amely, ami* — határozatlan tárgy, s így alanyi ragozást vonz. Alanyi ragozása az ige például a következő mellékmondatokban: *Ő az, akit vár; Ez az, amit kér.* Ha azonban a főmondatban határozott tárgy van, ez némelyeket megteveszthet, és hibás mondat-szerkesztést eredményezhet. Tévesen került tárgyas ragozásba az egyik ige ebben a mondatban: „A daliát, akit a csaták tüzeiben nem fogott a kard, nem érték a golyók, Zimony várában karjaiba zárta a fekete halál.” A daliát valóban nem érték a golyók, de a mellékmondatban mégis csak az alanyi ragozás a helyénvaló: *akit a csaták tüzeiben nem fogott a kard, nem érték a golyók.*

Még hibásabb az efféle mondat-szerkesztés: „Elsajátította Kant bölcseleti elveit, amelyeket azután a hazai földre átültette.” A hibát csak részben javítjuk ki, ha a mellékmondat igéjét alanyi ragozásba tesszük így: *amelyeket átültetett.* A teljes gyógyulást itt csak a gyökeres beavatkozás hozhatja meg: az alárendelést mellérendeléssé kell átalakítani, s akkor nem lesz baj a tárgyas ragozással sem: *Elsajátította Kant bölcseleti elveit, s azután átültette őket a hazai földre.* Ezt a receptet ajánlhatjuk annak a riporternek is, aki nemrégiben így írt: „A lopott hamis bankókat 330 millió koronáért értékesítette, amely összeget szépen elköltötte, elmulatta, elverte.” Tehát kevésbé rossz így: *amely összeget szépen elköltött, elmulatott, elvert,* de igazán jó csak ilyenformán lesz: *s ezt az összeget szépen elköltötte, elmulatta, elverte.*

MIT MONDANÁK AZ OLYAN FÉRFINEK, AKI ÍGY BESZÉL?

Valószínűleg többen hallottak már ilyen beszédet: *Majd a d n á k én neked? Én jobbat tud n á k csinálni. Ilyet én meg se hallan á k, ha a te helyedben voln á k.* Stb. Tudjuk, miről van szó: az állítmány ezekben a mondatokban helyesen: *adnék, tudnék, hallanék, volnék*, nem pedig *adnák, tudnák, hallanák, volnák*.

Mi az oka annak, hogy ez a helytelen forma meglehetősen gyakori, sőt egyre jobban terjed? A felelet nagyon egyszerű. Ha igeragozásunkat szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy abban teljes egészében érvényesül a magánhangzó-illeszkedés törvénye, tehát a magas hangú ígék ragjai magas hangúak, a mély hangúaké mély hangúak: *látok, látunk, láttam — nézek, néziünk, néztem* stb. Kivétel legfeljebb az elbeszélő múlt első személyű alakja lehetne: *láték, hallék*, de ez az igealak már nem használatos.

Az ígékhez járuló módjelek esetében ugyancsak érvényes a magánhangzó-illeszkedés: *látna, látnának; nézne, néznénk*. Ez alól az általános érvényű szabály alól lényegében egyetlen kivételt tart számon mai köznyelvünk: az ígéknek feltételes mód egyes szám első személyű alakját. Ezekben mély hangú szavak után is magas hangú a módjel: *látnék, tudnék*.

Természetes, hogy a nyelvi gazdaságosság az egyszerűbb megoldásra törekszik, az egységesítésre, a kivételek eltörlésére, a nyelvi rendszerből kirívó jelenségeknek a többihez való hasonlítására. Ezért bukkannak fel újra meg újra a szóbanforgó helytelen igealakok. Mert bármennyire meg tudjuk is magyarázni, mégiscsak helytelennek kell tartanunk őket, hiszen megbontják az egységes és már kialakult köznyelvi és irodalmi

nyelvi szokást és normát. Ennek pedig ellene kell állnunk, s ellene is tudunk állni. Nemcsak a nagyon igényesek, hanem az átlagnyelvérzékűek is furcsának találják ma még az én *látndk*, *tudndk*-féle igealakokat. S különben is jó, ha nem sikkad el a különbség az *én látndk*, *ők látndk*, *én akarnék*, *ők akarnák* között.

Egy kissé nehezebb kérdés a következő:

Azt írja a Szerszám- és Kisgépertékesítő Vállalat egyik dolgozója, hogy rettenetesen bántotta a fülét, amikor valamelyik adásunkban azt hallotta: *férji ról*. Szerinte csak így volna helyes: *férji ról*, hiszen a *férji* magashangú szó.

Hát igen. A *férji* szóban ugyanazok a magánhangzók vannak, mint — mondjuk — a *néni* szóban. Ez utóbbit pedig így ragozzuk: *nénitől*, *néniről*. Csakhogy a magyar nyelv *i* hangjai bizonyos szempontból különböznek egymástól. Némelyik után mély hangú rag és képző kívánkozik. Azt mondjuk: *hívom*, *sírnak*, *hídon*, *vígán* stb. Ez az *i* hang ugyanis a régi magyar nyelvben mély hangú volt. Ilyen mély hangú *i* van a *férji* szó második tagjában is, valamint annak minden származékában. Azt mondjuk, *fiam*, *fiúcska*, *fiatal*, *fiók*, *fickó* stb. Arany János is így írta a Buda Halálában: „De Hunort a szép dal fölverte kobozzán, Eljő, ivadékát *fíról-fíra* hozván.”

A *férji* szó többes számát sem mondja senki így: *férjiek*, sem az -s képzős alakját így: *férjies*, még az sem, akinek a nyelvérzéke a *férfiről*, *férfihez* stb. magas hangú formákat tartja jónak. Pedig — úgy látszik — már igen sokan vannak ilyenek. Levélfrónk éppen kitűnő érzékszerveire hivatkozva száll vitába velünk, írván: „Én a nyelvtani szabályokkal nem vagyok teljesen tisztában, de a fülem nagyon jó, s külön tudom választani a jót a rossztól, a helyest a helytelentől”. Nos, úgy látszik, a nyelvérzék s a jó fül még nem elég biztos alap arra, hogy a jót a rossztól, a helyest a helytelentől megkülönböztessük.

A „SUKSÜK”-ÖZŐ IGERAGOZÁSRÓL

Egy régi levelezőnk a következőket írja: „Június 27-én meghallgattam a Margitszigeten a János vitézt. A harmadik felvonásban megütötte a fülemet egy mondat. Azt mondja Bagó, mikor tüzet akar rakni: »Most várhassuk, míg meggyullad.« Helyes ez a *várhassuk*? Nem inkább *várhatjuk*? Vagy talán Bagó népies voltát akarták érzékeltetni ezzel a kifejezéssel?”

Való igaz, mostanában nagyon terjed beszédünkben az ilyesmi: ez a dolog az embert nagyon *bántsa*; az élet majd sok mindenre *megtanítja*; az ilyesmit mi se nagyon *szeressük*; holnap *osszák* ki a jutalomkönyveket; hány óraker *nyissák* ki az üzleteket?; miért nem *váltsák* meg a jegyeket?; és így tovább. Legyünk óvatosak, és ismételjük el ezeket a mondatokat helyes magyarsággal is: ez a dolog az embert nagyon *bántja*; az élet majd sok mindenre *megtanítja*; az ilyesmit mi se nagyon *szeretjük*; holnap *osztják* ki a jutalomkönyveket; hány óraker *nyitják* ki az üzleteket?; miért nem *váltják* meg a jegyeket? stb.

Mi az oka ennek a furcsa és szinte ragályként terjedő nyelvi változásnak?

Az első és legfontosabb a következő: a mély hangrendű igék nagy része nem tesz különbséget a tárgyas ragozású kijelentő és a felszólító mód több alakja között. Azt mondjuk például, hogy *adja* ide a könyvet — ő *ideadja* a könyvet; *mondja* meg az igazat — ő mindig csak az igazat *mondja*; *tudja* meg, barátom — a barátom jól *tudja*; *használja* egészséggel — ő nem *használja* ki az időt stb. Tehát *adja*, *mondja*, *tudja*, *használja* egyaránt lehet kijelentő és felszólító mód is. Nyilvánvalóan tehát a nyelv egységesítő törekvése a legfőbb oka a „*suksük*”-öző igeragozás terjedésének. Az analógia persze

már igen sok változást okozott a nyelvben. De azért — azt hisszük — ezt a változási folyamatot, amelyről most beszélünk, nem kell, nem szabad tudomásul vennünk. Nem szabad tudomásul vennünk, mert megbontaná irodalmi nyelvünknek ezen a téren teljesen kialakult egységét, elszakadnánk Petőfi és Arany János, de mai íróink nyelvétől is.

Sokan arra hivatkoznak, hogy nyelvjárásainkban már nagyon elterjedt ez a helytelen igeragozás. Ez igaz. De inkább a nyelvjárást beszélőket kell megtanítani a magyar irodalmi nyelvre, mintsem a nyelvi hibákat általánosítsuk.

Írott nyelvünkbe, tehát könyveink, folyóirataink nyelvébe még nem nagyon hatolt be ez a járvány, ha szórványosan itt-ott jelentkezik is. De azért ezek is, — főként napilapjaink — segítik a terjesztést, néha teljesen jóhiszeműen is. Nemrégiben például azt olvastam a Szabad Népből: „Csökkentsük a minisztériumok és a főhatóságok számát.” A mondat után nem volt felkiáltójel, így bizony mindenki kijelentő módnak vehette, annak pedig hibás!

Bizonyára sokan olvasták a tragikus sorsú portugál apáca, Mariana Alcoforadóleveleit magyar fordításban. Ez a mű, azaz magyar fordítása egyik vidéki lapunkban a szokásosnál élesebb hangú bírálatot kapott. Elmarasztaló kritikáját azonban jóval kevesebb anyaggal támogatta meg a lap, mint szükséges lett volna. A „Portugál levelek” magyar fordítása — Szabó Magda műve — azóta már megszerettette magát az olvasókkal, nem szorol tehát védelemre. Érdeemes azonban megvizsgálni azt a mondatot, amelynek alapján a fordításról és a fordítóról leszédtek a keresztvizet. Így szól a kipellengérezett részlet: „Úgy éreztem, szeretnelek kell.” Valóban egy kissé szokatlan mondat. Ha mindennapi nyelven akarnánk ezt a gondolatot kifejezni, nyilván legtöbben nem így mondanánk. Talán így: Úgy éreztem, hogy szeretnem kell téged. Vagy így: Úgy éreztem, kell, hogy szeresselek. De vajon a *szeretnelek kell* valóban olyan képtelenség, amelyet az olvasó meg sem igen ért, vagy amelyet csak magyarul nem jól tudó írhat le? Aligha!

Tudjuk, hogy a tárgyas igeragozás a magyar nyelv egyik legjellegzetesebb sajáttsága. Amit mi egyetlen szóval fejezünk ki, pl. *szeretlek*, azt a német, a francia, az angol három szóval mondja. Ebből a *-lak*, *-lek* ragból az *-l* a második személyű tárgyat, a *-k* az első személyű alanyt jelenti. Az igenek bármelyik idejű, módú alakjához hozzájárulhat a *-lak*, *-lek*: *várlak*, *vártalak*, *várnalak*, *várjalak* stb. Főnévi igenévhez azonban általában nem járul hozzá ez a rag. Így mondjuk tehát: *szeretnelek látni*, *nem akarlak várni* stb. Néha azonban — analógiás hatásra — a főnévi igenévhez is kapcsolódik. A nyelvérzék ugyanis az egészen szabályos *kérem*, *kérned* formákat tárgyás

ragozású igealakoknak fogja fel, s ahogy a *kérem*, *kéred* sorba szabályosan bele illik a *kérlek*, vagy a *kérjem*, *kérjed* sorba a *kérjelek*, ugyanúgy ezek mintájára megalkotja a nyelvérzék a *kérnem*, *kérned* mellé a *kérnelek* igealakot is.

Zolnai Gyula, aki igazán nem volt liberális nyelvűvelő, így vélekedik: „Amint lépten-nyomon mondjuk: »Szabad *kérnem*, uram? Szabad *kérned*» sat., épúgy mondhatjuk, mint akárhányszor velem is megesett: »Szabad *kérnelek*, barátom?«” (Magyar Nyelvőr 20: 421). Hogy irodalmi idézettel se maradjunk adósak: utaljunk Karinthy általánosan ismert Tanár úr kérem című kötetéből Bauer monológjára (Magyarázom a bizonyítványom): „...*kérnelek kell*, kedves Bauer, közöld a szülővel, miszerint ez csak olyan ideiglenes okirat, aminek az adatai nem jelentenek semmit”.

A *szeretnelek* tehát egy kissé szokatlan ugyan, köznyelvi-nek egyáltalán nem mondható, de nyelvileg teljesen érthető, másrésztől pedig ez a sűrített, tömörített kifejezési forma éppen-séggel emeli ennek az egyszerűségében is költői szárnyalású prózáának az erejét, szépségét, hangulatát.

Nem a Portugál levelek fordítója élt először ezzel a sűrítéssel; Greguss Ágost egyik fordításában ezt olvashatjuk „Üldöznelek, büntetnelek” (Corneille: Cid 55). Szarvas Gábor is leírta (idősb Szamosi Gáspár álnéven): „Főképen azért kell *megdícsérnelek*” (Magyar Nyelvőr 20: 525—6).

Geleji Katona István szerint: „Ez-is egy kivált-képpen való szép szollás a’ mi nyelvünkben: Meg kell nékem tégedet *vernelek*, *tanitanolak*, *ruháznolak* etc.” (Corpus Gramm. 321).

Ne ítéljük tehát elhamarkodva, különösen ne az írói-költői nyelv dolgában.

Szabad-e mondani: az ajtó *be van zárva*, az ajtó *be van csukva*? Ez a kérdés már több rádióhallgatót serkentett levélíráásra. Voltak, akik megírták határozottan a véleményüket: egyik sem helyes, mert mind a kettő sült németesség; mások meg csak kételyeikkel álltak elő: úgy emlékeznek, hogy az ilyenfajta kifejezéseket helyteleníteni szokták a szakértők, szeretnék hát tudni a mi véleményünket.

Mi a probléma? Az, hogy helyes-e a magyar nyelvben a *van*, *volt*, *lesz* igével kapcsolatban a határozói igenév használata, tehát: *be van csukva*, *meg volt írva*, *el van látva* és így tovább. Tapasztalatunk szerint ettől a szerkezettől igen sokan félnek; ha lehet, kerülik, nehogy a germanizmus vétségébe essenek. Hogyan, hogyan se, de ennek a babonának — mert az — tömegével vannak hívei az egész országban. Nemcsak a nyelvileg képzetlenek, hanem sokszor az írás hivatásos, sőt talán még hivatott művelői is gyakran úgy kikerülik, mint a harapós kutyát. Olvashattunk például már ilyen mondatokat is: „a fák *teliek* bimbóval”; „most *adottak* ennek a feltételei”; stb. Ezeket a fura, magyartalan mondatokat azért izzadták ki a szerzők, hogy elkerüljék a szerintük németes szerkezeteket: *telve* vagy *tele vannak*, *adva vannak*. Pedig hát éppen így lett volna helyes. Az valóban igaz, hogy egyik-másik ilyen szerkezet a német nyelv hatására keletkezett, nem teljesen jogtalan tehát a germanizmustól való félelem. Az általános alanynak németes kifejezése van például ebben a gyakori mondatban: *ételekről és italokról gondoskodva van*. A német (*bin ich*) *verstanden*? a szülőanyja ennek az ízléstelenségnek is: *meg vagyok értve?*

De térjünk vissza a kiinduló ponthoz. Azt írja például egy kaposvári hallgató: „Azon, hogy *be van csukva, be van zárva*, valószínűleg Ön is érzi a germanizmust. Így kell mondani: *becsuktuk, bezártuk*.” Abban igaza van hallgatónknak s a többi hasonló módon gondolkozó levélírónak is, hogy a *becsuktuk, bezártuk* teljesen kifogástalan. Csak az a baj, hogy nem azonos azzal, amit helyettesíteni akarnak vele. Más a *bezártuk*, és más a *be van zárva*. Az elsőt a cselekvést végrehajtó személyt emeltük ki: mi elvégeztük a munkát. A másoddikkal — attól függetlenül, hogy ki végezte el a cselekvést, ki zárta be az ajtót, mi vagy más — az ajtó bezárt állapotát hangsúlyozzuk. Ha egy zárt ajtó előtt állunk, azt is mondhatjuk: „*Bezárták*, pedig mondtuk, hogy hagyják nyitva, mert jövünk.” De így is szólhatunk: „Ne rángasd azt az ajtót! Nem látod, hogy *be van zárva?*”

Szükség van tehát erre a szerkezetre, semmi okunk sincs rá, hogy féljünk tőle. Éltek már vele a régi magyarok is, megtaláljuk legjobb íróinknál, költőinknél. Népdalainkban is sűrűn előfordul. Ki helytelenítené például ezeket: „*Temető kapuja sarkig ki van nyitva*”; „*A Vargáék ablaka rózsával van kirakva*”; „*A horgosi csárda ki van festve*”; „*Be van az én szűröm ujja kötve*” stb.?

Vannak, akik a kérdéses szerkezet használatára vonatkozólag azt a szabályt ismerik, hogy a tárgyias igék határozói igenévét használhatjuk a létigével kapcsolatban, a tárgyatlanokét nem. Ez sem egészen így van. Nem minden tárgyias ige alkalmas jelentésénél fogva arra, hogy ilyen szerkezetet képezzünk vele. Tárgyas ige például a *dicsér, kíván, tanul*, mégis furcsa lenne, ha így beszelnénk: a gyerek *meg van dicsérve*; *meg van kívánva* ez az édesség; a mai lecke teljesen *meg van tanulva*. E mondatokban ugyanis nem a gyerek megdicsért állapotát, az édesség megkívánt állapotát, a lecke megtanult állapotát akarjuk kifejezni, nem a tárgyra irányuló cselekvés eredményét, hanem magát a cselekvést. Helyesen tehát csak azt mondhatjuk: *a gyereket megdicsérték, megkívántam az édességet, megtanultam a leckét*. A tárgyias igéből képzett igenév általában akkor helyénvalóbb, ha a tárgyra irányuló cselekvés érzékelhető nyomot hagy a tárgyon. Vizsgáljuk meg például az *ír* és az *olvas* igét: „*Itt a levél, meg van írva*.” Ez kifogástalan, hiszen látom a levelet, megírt állapotban. „*Visszaadom a könyvedet, el van*

olvasva'' — ez bizony már szokatlan. Nyilván azért, mert az elolvasott könyv — általában — nem különbözik az elolvasatlan-tól. De ezt már mondhatjuk, amikor hetek múltán egy kissé viharvert állapotban visszakapjuk a kölcsönadott könyvet: *teljesen agyon van olvasva*.

Ugyanígy jelentéséből következően rossz lenne a tárgyatlan igével alkotott *el van menve, át van szaladva, le van ülve, meg van haragudva*, de kifogástalan a *be van borulva, meg van hülve, meg van fázva, el van ázva* stb.

Persze még sok csínja-bínja van ennek a kérdésnek, s itt egy kissé egyszerűsítve mondtuk el róla a legfontosabbakat.

X.

MINDENT A MAGA HELYÉN

Aligha vagyok ezzel egyedül, én nagy élvezettel forgatom a legkisebbeknek szóló irodalom termékeit is. Ha kezembe kerül, igazi örömmel olvasom el immár ki tudja hányadszor az iciri-piciri ökröcske történetét, s bizvást jó napra számíthatok, ha reggel a gyerekek harsány szavalásából arról a szívderítő eseményről értesülök, hogy: „Harap utca három alatt Megnyíltott a kutya-tár; Síppal-dobbal megnyitotta Kutyafülü Aladár”. Ez igen, gondolom, ez kell a gyerekek fülének, de a felnőttekének is jót tesz.

No persze mindnyájan jól tudjuk, hogy nemcsak olyasmit kapnak gyermekeink, ami javára van nyelvi fejlődésüknek. Bizony igen sok a szürke, semmitmondó, sőt éppenséggel a rossz magyarsággal megírt mű is.

Valaki nemrég a Dörmögő Dömötör című gyermekújság egyik számát küldte el hozzánk, megkérdezve, mi a véleményünk az egyik megjelölt versről. Nos, ezt a költeményt aligha fogják olyan könnyen megtanulni a gyerekek, mint Weöres Sándor versét. Hallgassák csak:

Ring, leng üde havacska,
 — Brr, brr — remeg a macska.
 Kip-kop — befele menne,
 — nyáu — nyáu — meleget enne.

Nyisd ki, pici leányka,
 nem véd puha ruhája!
 Talpa topog a fagyban,
 bajsza lefele laffan!

— Jer csak! — kacag a leányka,
ajtót picire tárja... Stb.

Ne folytassuk, így megy tovább, mindaddig, míg a hálás kis cica — jótét helyébe jót várj — a kislány ölébe nem helyez egy jobb sorsra érdemes egeret.

Bizonyosan többen meg-megcsóválták a fejüket, mikor — egyebek között — a havacska ringásáról olvastak, s nyilván kételyük támadt afelől is, vajon lehet-e az ajtót *picire* tárni stb. Ezek azonban apróságok. Nekem ez a furcsa cica nem tetszik sehogy se. Már az meglepő, ahogy *áll, megy, fut*. Egészen másként csinálja, mint közismert rokonai. Úgy tudtuk, hogy a macska puhán, nesztelenül jár. Ez nem. Ez kopog; „*kip-kop* — befele menne”. Mintha valami rossz gyerek dióhéjból patkót rakott volna a kis mancsára. S talpa is *topog* a fagyban. Igaz, hogy inkább a macska topog, ha topog, mint a talpa. Amikor aztán a leány megsajnálja és kacagva (!) beengedi, ismét meglep bennünket, mert a vers szerint *csisz-csosz*, befut a szobába. Sok mindennel ki lehet fejezni a macska járását, de talán legkevésbé azzal, hogy *csiszeg-csoszog*. De ha *csiszeg-csoszog*, akkor ne fusson, mint a vers állítja róla. Meg is embereli magát cicánk az utolsó előtti sorban, s ott már „*sirr-surr, suhan a macska*”. A *sirr-surr* rendben volna, ezzel érzékeltethetjük a fürgé mozgást, siklást, lopva szaladást, ahogy az egér, a macska, a gyík *surran*, de a *suhanással* már megint baj van. Az hasonlít ugyan a *surranáshoz*, de mégsem ugyanaz.

Van persze más furcsaság is ezen a macskán. Például az, hogy a hidegben „*bajsza lefele laffan!*” Ha valami sűrű, lompos, ormótlan nagy varjúszárny-bajuszról volna szó, mégcsak el lehetne valahogy képzelni, hogy az egyszerre csak *lelaffan*, s azután *laffog, leffeg*, mint a vizslakutya füle vagy mint a rongyos dolmány, de a macska bajuszáról szólva túlságosan merész a kép. Egy szó mint száz, ezen az állaton még talán az volt a legtermészetesebb, hogy az egeret kis gazdasszonyának ajándékozta. S ezek után talán nem is veszi rossz néven a vers írója, ha megállapítjuk, hogy nem ismeri eléggé a — macskát.

A BESZÉLŐTŐL IS FÜGG, HOGY A HALLGATÓJA ELALSZIK-E

Móricz Zsigmond egy diákkori élményéről szólva ezt írta egyszer: „Éppen *kiütött* a vakáció”. Mindannyian jól tudjuk (s az író nyilván még jobban tudta), hogy a *kiüt* igét „szabályosan” csak a *háború*, a *tűzvész*, a *gyalázat* főnévre szoktuk vonatkoztatni. És mégis valahogy igen jól illik a fönti mondatban a *vakáció* szóhoz, tudniillik egy pillanatra ugyan meglep bennünket, de aztán megértjük: ez a szünet is valahogy olyan hirtelen bolygatta meg az ifjú és családja életét, mint a *kiütő* háború.

A következőkben mármost az ilyen kis nyelvi „meglepetések” stilisztikai jelentőségével szeretnék foglalkozni. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bármennyire a mondanivalóra, illetőleg a nyelvi kifejezés logikai szabatoságára és nyelvtani helyességére kell is elsősorban ügyelnie a beszélőnek, azért módjával az érdeklődés ébrentartására, sőt némi nyelvi szórakoztatásra is gondolnia kell. Hiszen mi is megértük már néhányszor, hogy ismerőseink érdektelenül, szinte unottan hallgatták gondosan megfogalmazott s magvasnak tartott mondanivalónkat, ha fahangon elmondott, szüntelenül, fárasztó egyformasággal megszerkesztett mondatokban táltuk. Ellenben másvalakinek könnyedebb fejtegetését szinte lesték, pusztán a változatos, tréfás előadás miatt. Ezért szokták például a szónokok, színészek a változatos hangképzés, beszédszünet-tartás, dallamvezetés által is tudatosan fokozni beszédük érdekességét — olykor túlzottan is; s ezért tanítja a stílustan is századok óta az élénk fogalmazás mesterségbeli eszközeit. De most nem ezekről lesz szó; nem is arról, hogy klasszikusaink — egy Jókai, egy Mikszáth — miféle különleges nyelvi meglepetésekkel elevenítik stílusukat. A mindennapi

beszélgetésnek azonban szintén nem válik kárára például egy-egy apró nyelvi merészség, amely nem sérti az egészséges nyelvérzékét, s mégis ötletesen frissíti a mondatot. Így 1958. január 12-én reggel a Falurádióban megszólaltatott parasztember, aki csak nemrég lépett be a vadásztársaságba, ötletesen mondta magáról: *megvadászodtam*. — A napokban egy értekezleten a nagyképű bevezetés után így szólt közbe egy hallgatótársam: „Kezdje már el bátran a lényeket, *fel van ajozva* a figyelmünk!” Vagyis az elcsépelet, klisészerű *fölajzott figyelemmel* kifejezést kiforgatva jelezte, hogy sok volt már a mesterkélt figyelemkeltés.

A közvetlen hangú politikai beszédekben is lehet helye ilyen — hogy úgy mondjam — nyelvtani játéknak. Ifjúsági szervezetünk kérdéseinek 1958. nyári vitájában az egyik felszólaló arról beszélt, hogy eleinte csak a *legszigorúbb* politikai feltételeknek *leginkább* megfelelő, *legkiválóbb* jelentkezőket vették föl. Aztán így folytatta; „Ma már... a »leg«-eket elhagyhatjuk”. Vagyis a csak felsőfokkal kifejezhető igényeket a *leg* szó megalkotásával fejezte ki.

Egy kedélyes újságcikkben 1957 februárjában ezt olvastam: „A tea *íz-, szín- és szagtalan* folyadék. Legalábbis ahogy az anyósom csinálja.” Azaz a régies tudákos vegytani meghatározás hangulatát úgy idézte föl, hogy a múlt század túlzó rövidítőszócsonkító divatát alkalmazta: *íztelen, színtelen és szagtalan* helyett *íz-, szín- és szagtalan-t* mondott.

Persze túlzásba nem vihetjük az effajta meglepő nyelvtani alakok szerkesztését, és nem vetemedhetünk akármiféle szándékos nyelvtorzításra sem. De hasonló nyelvi játékok minden előző kor társalgási nyelvében divatoztak; sőt némelyikük társadalmi elterjedtségre téve szert, végül köznyelvünknek is része lett. Az *izmusok* szó, tudjuk, ilyen játékos eredetű. A múltkor egy nagy macska-szakértőt a *macskológia* tudósának nevezett előttem a felesége. A régebbi magyar nyelvben a pipázó helyiséget, majd a pipagyűjteményt tréfásan *pipatórium*nak hívták. A *közigazgatás* szóból játékos-gúnyos módon elvont például Móra Ferenc keserűen tréfás korjellemezésében: „Az ember... *közigazgatott* lény, akinek minden szuszogására szabály van” (Ének a búzamezőkről).

Minden különösebb udvariaskodás nélkül megállapíthatjuk, hogy a sajtó nyelve észrevehetően javul: napilapjaink, folyóirataink — többségükben — gondosabbak a nyelvi dolgokban is; a szerkesztők, a cikkírók törődnek vele, hogy ne csak tartalma, hanem formája is jó és tetszetős legyen annak, ami az olvasó elé kerül. Persze kisebb-nagyobb hibák azért itt-ott akadnak még, s ezekre jó is néha rámutatni, hogy a további javulást ezzel is elősegítsük. Nemrég arról a témáról írt valaki a Népszavában (1960. febr. 12.), amelyet a nóta így fejez ki: páros élet a legszebb a világon. Kissé furcsán hangzott a riport címe: *Csak az él igazán, aki együtt él.* Mi a hiba ebben a mondatban? Az, hogy a *magánosan él* kifejezésnek nem lehet ellentéte az *együtt él* — ebből a kifejezésből még hiányzik valami: *együtt él valakivel.* Vagy azt is mondhatom: *együtt él nek.* Ahogy nem mondom egy emberről, hogy *együtt táncol, együtt van, együtt jár, csak együtt táncol valakivel, együtt van valakivel, együtt jár valakivel;* esetleg: *együtt táncolnak, együtt vannak, együtt járnak.* Persze más módon is ki lehet még fejezni: *párosan járnak, kettesben járnak* stb. Az egyes számú ige használata Karinthy Frigyes tréfájára emlékeztet: „Két kis cica voltam és játszottam egymással.”

Aki szemléletesen, színesen akar írni, igen gyakran él szóképekkel, szólásokkal. Ezeknek persze megvan a maguk veszélye is: gyakran beléjük gabalyodik az író. A Magyar Nemzetben például ezt olvastam: „Erhard annak idején átlátott a távollétében ellene szőtt merényleten” (1959. ápr. 8.).

Több minden keveredett össze ebben a mondatban. Nem szoktunk átlátni a merényleten, hanem a szítán, ha valakinek

a gonosz szándékát megsejtjük. De *szőni* sem merényletet szokás, hanem például *összeesküvést*. A merényletet *tervezik*, majd *elkövetik*.

Igen gyakran megtörténik, hogy az író nem tudja jól annak a szónak a jelentését, amelyet használ. A Népszava egyik népszerű rovatában olvasom, hogy a semmirekellő mackó unalmában „letörögette a málna- és *szamócabokrok* rügyező ágait” (1960. márc. 10.). Pedig bizony a *szamóca*, amelyet néhol *földipeper*-nek, máshol *lányeper*-nek hívnak de *szimóca*-nak, *szemőcé*-nek, sőt *csimóca*-nak is neveznek, nem hajt ágakat, sem rügyeket, így nem is lehet letördelni őket. Különösen medvemancscsal. Lehetett volna *dfonyá*-t írni, az valóban cserje, esetleg az ugyanazt jelentő *kokojszá*-t vagy *vackor*-t, az meg tudniillik a vadkörtefán terem, s mindegyik hangulatos, kedves szó.

Egyszóval vigyázni kell a szavak helyes használatára. A *szamóca* viszonylag jól ismert szó. Azt már inkább meg lehetne érteni, ha valaki — a nyelvjárásokkal kevésbé lévén kapcsolatban — azt nem tudja, mi az a *derce* vagy a *zsendice*, *petrence*, *barkóca*, *galóca*, *katrinca*, *raconca* — hogy néhány, a szamócahoz hasonló hangzású szót mondjunk. Az újsághír, a riport gyorsan szokott készülni, azért, sajnos, nem mindig ér rá az írójuk csiszolgatni a kéziratot. Akad azonban az említettekhez hasonló hiba a rangosabb műfajban is. A Nagyvilág egyik számában (1960. 3: 384.) olvasom Max Jacob egyik versének fordításában a következő sorokat:

Vehettek almafát, egy picike vályút
És három gyönyörű tehenet
Meg egy ökröt is: hogy legyen tenyész bikájuk.

Ehhez talán nem is kell kommentár.

KÉTES DICSÉRET AVAGY: TALLÓZÁS A NAPILAPOK HASÁBJAIN

Egyik napilapunk nagy elismeréssel írta nemrég egy elhunyt külföldi államférfiről, hogy „úgy beszélt magyarul, mint akármelyikünk”.

Újságjainkat olvasgatva néha bizony nem tartom dicséretnek vagy igaznak ezt a megállapítást. Csak úgy tudott volna magyarul, mint aki például ezt írta ugyanabban az újságban: „Nagy András *szelid ifjú férj* lesz, mint amilyen legénykorában is volt mindig”? Valószínű, hogy így akarta írni: férjnek is jámbor, szelíd lesz, amilyen legénykorában is volt. (Amúgy pongyola a kifejezés, mert legénykorában senki se volt férj!) Vagy egy másik: „...a házkutatás során 20 *pótolhatatlan* értékű festményt találtak”. Amit megtalálunk, az lehet például felbecsülhetetlen értékű, de csak akkor *pótolhatatlan*, ha már elveszett. „Zokogott a vádlott — írja egy riporter —, amikor a *sértett* édesapja lépett a bíróság elé.” Mi ebben a hiba? Látszólag semmi, csak az, hogy a cikkíró igen hivatalosan *sértett*-nek nevezi azt a szerencsétlent, akit a vádlott agyonütött. Vagy csak úgy tudott volna magyarul, mint akik sohasem írják már azt, hogy: *néhány, sok, több, számtalan, töméntelen* stb., hanem csak ezt: *egy sor*. Pedig az *egy sor* igen gyakran félreértést is okozhat. A szöveggönyvön „a próbák alatt *egy sor* igazítás történt” — írja valaki, pedig több sort, sőt több lapot kijavítottak, a szereplők szinte társszerzőkké váltak. Egy újságunk egyik képe alatt ezt olvashattuk: az aratóbrigád „a *nyelvfövesztő* hőségben *korántól későig* a mezőn van”. A *nyelvfövesztő* talán valami egyéni furcsaság, esetleg sajtóhiba, nem is tudjuk pontosan, mi akar lenni. A *korántól későig* azonban így bizonyosan nem jó. Érteni ugyan értjük, de nem így szoktuk mondani

magyarul. Hanem azt mondjuk például, hogy *reggeltől estig*. Vagy valamivel pontosabban: *kora reggeltől késő estig*; kissé színesebben: *hajnaltól napestig, kora hajnaltól késő estig, napkeltétől napnyugtáig*; de mondhatjuk még választékosabban; *virradattól alkonyatig, hajnalhasadástól napnyugtáig*; esetleg egy kissé táji ízűen: *pirkadattól vagy pitymallattól alkonyatig*; kissé régies hangulatot idézve: *támadattól napáldozatáig*; vagy egy kissé indulatosan: *látástól vakulásig*. Elég gazdag a magyar nyelv.

Azt sem tarthatjuk éppen a legkifogástalanabb magyarságnak, ha valaki így ír; „...az ilyen tükörfényes országúton nem *egykönnyű* megállni”. Helyesen: nem lehet *egykönnyen* megállni; vagy nem könnyű megállni. S aztán se szeri, se száma azoknak, akik a bizonyos formában már kialakult szókapcsolatokat, fordulatokat a maguk kényére-kedvére változtatgatják. Például arról írnak (komoly szövegben!), hogy valaki megindult *a lejtőn felfelé*; vagy hogy miképpen *zajlott le* a washingtoni *kenyértörés* Jordániában. Talán mondanom sem kell, hogy *a lejtőn* csak *lefelé* szoktunk menni; amin felfelé megyünk, az már nem lejtő, hanem hegy, domb, emelkedő, kaptató, kapaszkodó, s a *kenyértörés* is csak így jó: valahol *kenyértörésre került a dolog*.

Persze mindez, amit most újságjainkból idéztem, csupán egy csepp, ha nem is a tengerből, a dézsából mindenesetre.

Legföljebb még egy csodabogarat mutatok be, hátha sikerül a figyelemnek rá irányításával elszaporodását meggátolnunk. Egyre többször olvasok ilyet: megmondta *feketén-fehéren*, megírta *feketén-fehéren*. Aki tud németül, tudja, hogy ez alighanem a *schwarz auf weiß* „magyarítása”. Javaslom, írják ezentúl így: megmondta *őszintén* vagy *kereken*, esetleg *nyíltan, bátran, magyarul, pontosan, alaposan, világosan, kertelés nélkül* vagy akár *kerek perec*.

Térjünk vissza arra, amiből kiindultunk; ha egy kiváló külföldi „úgy tud magyarul, mint akármelyikünk”, azzal még nem sokat mondtunk. Javítsuk így: *tud úgy magyarul, mint bármelyikünk*. Vagy még pontosabban: *jobb a tud magyarul, mint némelyikünk*.

Visszaemlékezem néha arra a sok jó tanácsra, mellyel a tanári pályára indulókat ellátta egykori gyakorlati iskolánk igazgatója. Megtudtuk, hogy a kezdő tanár a legutolsó ember az iskolában, célszerű tehát, ha ennek megfelelően viselkedik. Nem kell mindjárt megreformálni az egész iskolát. De persze azért nem kell az igazságot elhallgatni. S fanyar humorral, de sok emberismerettel mondott is egy példát, milyen „szóki-mondással” lehet legjobban boldogulni. Az igazgatónak például meg lehet mondani, hogy: „Méltóságos uram, ne haragudjék, de én a szemébe is megmondom méltóságos uramnak, hogy méltóságos uram a legderekből ember, akit valaha ismertem!”

Miért mosolyogtat meg bennünket ez a mondat? Azért, mert ilyen bevezetés után: *Ne haragudjék, de a szemébe is megmondom...*, általában kellemetlen dolgok szoktak következni. A meglepő fordulatban rejlik a humoros hatás forrása, ugyanúgy, mint a szokásos pesti mondásban: *Nem dicsérem, de pocsék.*

Humoros használatra tehát nagyon jól megfelelnek ezek a meglepő, váratlan fordulatú mondatok. Az a baj azonban, hogy manapság a humortól legtávolabb álló írásokban is találunk hasonló mondatokat. Éppen a Magyar Nyelvőr nemrég megjelent számában (80. évf. 4. sz.) foglalkozik ezzel a kérdéssel Martinkó András. Felhívja a figyelmet az ilyen — unos-untalan hallható és olvasható — furcsaságokra: „Meg kell mondanunk, hogy eredményeinkkel meg lehetünk elégedve.” — „Bátran kijelenthetjük, hogy ez a legjobb javaslat.” — „Őszintén megmondom, hogy látogatásom során a legjobb benyomásokat szereztem” stb. Helytelen mondatok ezek, mert a *meg kell mondanom, bátran kijelenthetem, őszintén megmondom* mindig

valami olyasmit vezet be, aminek a megmondásához valóban némi bátorság kell. De itt ilyesmire egyáltalában nincs szükség, hiszen csupa dicséret követi a nagy bátorságú bevezetést.

Ha már a Nyelvőr legújabb számáról beszélünk, forgassuk egy kicsit, mit talál még benne az érdeklődő.

A folyóirat élén Kosztolányi Dezsőről, a nyelvművelőről és nyelvművésztől emlékezik meg Ferenczy Géza. Pais Dezső professzor az *éjszaka* szó írásával kapcsolatosan vitázik a folyóiratnak egy régebbi cikkével. Zsoldos Jenő, a magyar munkásmozgalom nyelvének kiváló kutatója a reformkor nyelvében jelentkező munkásmozgalmi hatásokról értekezik. Bemutatja például, hogy milyen magyar szavakat, szókapcsolatokat használtak a múlt század első felében a 'sztrájk' fogalmának kifejezésére.

A Nyelv és iskola rovatban két szerző is foglalkozik tankönyveink helyesírásával, illetőleg azzal a kérdéssel, milyen helyesírással közöljük tankönyveinkben a régi klasszikusokból vett idézeteket, hogy a szövegűség ellen ne vétsünk, de a tanulók helyesírási készségét se rontsuk. Ugyanebben a rovatban találjuk Tompa Józsefnek néhány nyelvtani elemzési kérdésre adott válaszát.

Állandó rovatuk van a folyóiratban nyelvjárásainknak is. Ebben a számban Benkő Loránd számol be a múlt nyáron Erdélyben végzett nyelvjáráskutató útról, továbbá Beke Ödön ír egy érdekes dunántúli *ö-ző* nyelvjárászigetnek, Kocs községnek a nyelvéről.

Valószínűleg sokan olvassák érdeklődéssel Kubinyi László cikkét is, amely egy kissé messzebb tekint a magyar tájakról: arról ad érdekes példákkal felvilágosítást, milyen módon alkotnak új szavakat az úgynevezett primitív népek.

Csak sommásan említjük meg végül, hogy van a folyóiratnak ebben a számában is több szómagyarázat, irodalmi nyelvi vizsgálat és több levél a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő csoportjának levelesládájából, amelyben az olvasók pontos választ kapnak nyelvi kérdéseikre.

A rádióban az egyik előadó nemrégiben (1958. nov. 1-én) biztató jövőnkéről beszélve ezt a kijelentést tette: *vidám hónapnak* nézünk elébe. A hallgatók — velem együtt — nyilván keveselték ezt a *hónap*-ot: a vidámságból évek, évtizedek sem ártanak. Gondolom, nem is *hónap*-ot akart mondani az előadó, hanem *holnap*-ot, ami ilyen kapcsolatban azt jelenti: 'a jövő' tehát *vidám jövőt* várhatunk. Csak megbotlott a nyelve, mert a *hónap* és a *holnap* bizony nagyon hasonlóan hangzik, különösen egyik-másik nyelvjárásban.

Ilyen szótévesztés, szavak szókapcsolatok helytelen köznyelvi, irodalmi használata nem ritkaság sem a rádióban, sem a napisajtóban.

Már mindnyájan hallottuk a *csinja-binja* ikerszót; ilyenféle összefüggésben szoktuk használni: jól ismeri a dolognak minden *csinját-binját*, azaz fogását, fortélyát. Ezt így hallottuk a minap a rádióban: „A birtokos szerkezetnek majdnem minden *csinját* ismerjük.” Az ikerszavaknak ugyan elég gyakran lehet használni egyik elemét az egész helyett az értelem lényeges megváltozása nélkül; tehát mondjuk: megnézett minden *zeg-zugot* vagy minden *zugot*, folyton *izeg-mozog* vagy folyton *mozog*; de a *csinja-binja* ikerszóból a *csinját*-t nem vonhatjuk el, mert ma már nincs köznyelvünknek 'fortély' jelentésű *csin* szava. Írók, költők néha megtesznek ilyesmit, de a köznyelvben nem követhetjük példájukat. Kosztolányi azt írja az Ábécében: „Hát aprózd el magad . . . s íj *csip* remekműveket a filléres képeslapok szalmapapírosára”. Mi nyilván csak ezt mondhatnánk: *csip-csup* remekműveket.

Vannak olyan szavak, amelyeknek más szavakhoz való kapcsolása meglehetősen szűk körre van korlátozva. Például ha a *talpalatnyi* szót halljuk, utána elsősorban ezt várjuk: *föld* vagy a föld fogalmával nagyjából azonos jelentésű szót: egy *talpalatnyi hely, rét, kert* stb. Ezért lepett meg, amikor ezt hallottam a rádióban: „... minden *talpalatnyi napsugárban* egy-egy kis emberke sütkérezik”. Nyilván arra gondolt a riporter, hogy *minden tenyérynyi napsugárban*. A *talpalatnyi* különben sem jelent talpnagyságút, hiszen nem az az értelme, 'ami a talp alatt elfér', nem a *talp alatt* névutós főnév, hanem a *talpal* 'jár, megy' igéből *-at* képzővel alkotott *talpalat* szó van benne, amely lépést jelent, tehát: *egy lépésnyi*.

F. P. egy régebbi Esti Krónikából jegyezte föl s küldte el ezt a mondatot: „A takarítás *oroszlánján* már túljutottak.” Gondolom, már javítják is: nem *oroszlánján*, hanem *oroszlánrészén*. De persze így sem lesz valami jó, mert azt ugyan mondjuk, hogy valakinek az *oroszlánrész jár, az oroszlánrészt vitte el, vállalta*, de a takarítás *oroszlánrészén* túljutni — ezt nem mondhatjuk.

A legmulatságosabbak persze azok az esetek, amikor tartalmukban vagy formailag egymáshoz közel álló szólások keverednek össze. Erre is akad példa bőven. Csak egyet idézzünk: „Arra volt elkészülve, hogy a miniszter *lehúzza* majd róla a keresztvizet” (Népszabadság, 1958. okt. 2.). Valószínű, hogy a *ráhúzza, ráteríti a vizes lepedőt* és a *leszedi róla a keresztvizet* szólás keveredett ilyen fonák módon. Bizony jó, ha szavaink értelme, pontos használata egészen megvilágosodik előttünk, mielőtt kimondjuk, leírjuk őket. Hacsak nem akarunk úgy bánni a nyelvvel, ahogy Arany János tanácsolja tréfásan Vojtina első levelében:

Te mindig olyan szót válassz, csinálj,
Amit ne értsen János vagy Mihály;
Legjobb, ha tenmagad sem érted azt:
Így legalább soha fel nem akadsz,
Mert, aminek értelmét nem tudod,
A szó mindenhová illeni fog.

Azt mondta nemrég egy kedves ismerősöm, furcsa lehet mindig úgy hallgatni a rádiót, hogy a kiejtésre ügyeljünk, úgy olvasni újságot, hogy állandóan a nyelvi botlásokat húzgáljuk alá, s általában úgy járni-kelni a világban, hogy szemünk és fülünk a nyelv dolgaira legyen nyitva.

Ez persze nem egészen így van. Az azonban bizonyos, hogy a nyelv finomságai iránt érzékeny embernek több bosszúsága van, mint másnak. Lássuk csak!

Reggel a Kalauz Jutkáról szóló „népdalra” ébred, amelyben az van, hogy *dudálhat a trombitás*. Most már csak arra gondol néhány percig, hogyan fér meg egy nótában a *trombitás* a *dudálás*-sal. Veszi az újságot, mit mond hírmagyarazónk a külpolitikai eseményekről. A tájékoztató címe sok mindent elárul: *csöbörből vederbe*. Persze jobb lett volna így: *csöbörből vödörbe* vagy *cseberből vederbe*. Mert ennek a szókapcsolatnak nem lényegtelen része a két szó egyforma hangzása, s különben is ahol Magyarországon *cseber* járja, ott csak a *veder* ismeretes, s viszont a *csöbör* szó mindig a *vödör*-rel együtt fordul elő, nem a *veder*-rel.

Lapozgatja tovább az újságot: van-e új rakéta a világűrben. S nem tudja elnyomni ezt a gondolatát: kár, hogy újságjaink nem karolták fel a jó *műhold* szót, s most már csakis *szputnyik*-ot, sőt *szuperszputnyik*-ot írnak. Pedig bizony ezt a benne levő mássalhangzó-torlódások miatt kiejteni is nehezebb, mint azt az értelmes jó magyar szót. Nem véletlen, hogy az *sp*, *st*, *sk* kezdetű idegen eredetű szavak legtöbbje úgy került át a múltban nyelvünkbe, hogy a szóeleji mássalhangzó-torlódás feloldódott. Azt mondhatná erre valaki, hogy a németek meg

az angolok is *szputnyik*-nak mondják a 'műhold'-at. Ez nem érv, mert az ő nyelvük alkatával ez nincs ellentétben.

Még akkor is ezek a gondolatok foglalkoztatják, mikor reggelihez ül, de egyszer csak megakad a szeme a vaját burkoló papíroson: „Szavatossági idő lejár 9-én”. S nem az jut eszébe, hogy ez a *kilencedike* vajon a múlt hónapra vagy a jövő hónapra értendő-e, hanem az, hogy a névelő elmaradt a mondatból. Valahová *kiszzerelték*.

Távoztában egy idézésen akad meg a tekintete, azaz hogy a feladó utasításán: „Más *helyiségbe* utána küldeni tilos”. Úgy látszik, nehéz megjegyezni, hogy más a *helység*, és megint más a *helyiség*.

Azt már meg sem hallja, hogy a kalauz — mint tegnap is — harsány *vigyáztam!* kiáltással indítja el a villamost, hanem máris elmerül a hirdetések szemléletében. Itt is megtalálja a magát! Most éppen a dohányosok legújabb örömeinek, a „Turist” cigarettának a reklámját nézi. Nem lehetett volna ennek valami magyarabb nevet adni? Mert így bizony a magyar emberek legtöbbször nem érti, s nem is fogja jól kiejteni. De lehet, hogy nem is belföldi forgalomra szánták ezt a cigarettát, hanem magyar dohányt kívánó külföldieknek. Akkor meg kétszeresen magyar nevet kellene adnunk neki, mert így — az idegen névvel — félrevezetjük a gyanútlan külföldit; még véletlenül sem gondolja ugyanis a nevére, hogy e mögött magyar áru rejtőzik. S azt is egész bizonyosra vehetjük, hogy a magyar név — még ha nem érti is — vonzóbb, érdekesebb a külföldinek a magyar cigarettadobozon, mind a nemzetközi.

Ilyen előzmények után már nem is olyan rossz a fogorvosra gondolni, akihez éppen készül. Várni kell az előszobában, kézbe vesz hát egy régebbi Érdekes Újságot. Szerencséje van, azonnal ez az „érdekes” mondat ötlük szemébe: „Láttam már embereket, akiknek gyorsasága és kedvessége felszínességet, *felülfutást* takart”. Mi lehet ez a *felülfutás*? Maga a mondat mindenesetre felszínes fogalmazást, az új szóval mondva — *felülfutást* takar.

Talán ne is kísérik tovább a vándort útján. Úgy látszik, valóban igaza van ismerősünknek. Persze az is igaz, hogy nyitott szemmel és halló füllel járva nemcsak a torz, a hibás nyelvi jelenség tűnik föl nekünk, hanem a nyelvnek sok rejtett érdekessége, szépsége is, amely bőségesen kárpótol bennünket a bosszúságokért.

Mostonában elég gyakran lep meg — villamoson, autóbuszon vagy a közértben — ez a barátságos felszólítás: *Tessék kérni!* Minthogy egyre több helyen s több embertől hallok, arra gyanakszom, hogy talán udvariassági tanfolyamon okosították így ki kalauzainkat és elárúsítóinkat. Talán így okoskodtak az udvariasság előadói: Szocializmust építő korunkban nem szolgálja senki a másíknak, különösen nem a kalauz az utasnak vagy az elárúsító a vevőnek. Nem is parancsol neki, következésképpen helytelen volna azt mondani: *Tessék parancsolni!*

Hát ha csakugyan így gondolták, akkor a gondolat első részében igazuk is van: valóban egyenlők vagyunk, mind a villamoson, mind a fűszerüzletben, a régi alárendeltségi viszony valóban megszűnt. Csak ott a tévedés hogy ennek a változásnak az volna a helyes nyelvi kifejezése, hogy a régi *Tessék parancsolni* helyett azt mondjuk: *Tessék kérni!*

Először is egy-egy fogalom igen jelentős változásokon mehet keresztül, anélkül, hogy az azt kifejező nyelvi formában bárminő változás történék. A *toll*-at például, amellyel írunk, már régóta nem a lúd szárnyából tépjük, még sincs a névvel semmi baj. Azt is tudjuk már régóta, hogy nem a Nap forog a Föld körül, mégsem gondolunk arra, hogy mást mondjunk *napnyugat* meg *napkelet* helyett.

Ma valóban kérni illik, nem parancsolni. De ezt a v e v ő k (mind a jegy-, mind a kiflivevők) meg is teszik. Ők nem mondják, hogy *parancsolok*, hanem: *kérek*. De ha én (a kalauz, az elárúsító stb.) mondom nekik, hogy kérjenek, az már nem udvariasság tőlem, hanem valami egyéb. Mert ha két egyenlő ember áll is

egymással szemben, az évszázadok alatt kialakult társadalmi, emberi érintkezés iratlan törvényei szerint mindegyik úgy beszél a másikkal, hogy saját maga háttérbe vonul, szerényen kicsinyíti magát, a másikat pedig kiemeli, maga elé helyezi. Nézzük csak a példákat, azonnal érthetőbb lesz.

Ha valaki meglátogat, kifejezem örömeimet, hogy *idejárt* hozzám. Ha túlságosan udvarias vagyok, régimódi öregúr, még azt is mondom: Örülök, hogy *meglátogolta szerény házamat* vagy *hajlékomat*. Mert a magunk háza *szerény*, s az ételünk is, amelyhez így invitáljuk a vendéget: Tartson velünk, egészen egyszerű ebédünk van. Ha valamit adunk, s megköszönik, ezt mondjuk: igazán *szóra sem érdemes*. A magunk személyét is kicsinyítjük, mondván: Megcsináltam, ahogy *csekély erőmből* telt. Véleménynyilvánításunkat így kezdjük: *Szerény véleményem* szerint. A régiek, mint Kertész Manónak Szállók az úrnak című könyvében olvashatjuk, még jobban szerénykedtek. Így mondták: „*Kisded értelmem szerént*”; „Az miben az én *kicsid tehetségem* engedi”; „*Vékony gondolkodásom, vékony elmém* szerint” stb. Ez nekünk ma már túlzás. De a lényeg, a magunk háttérbe szorítása ma is él, nemcsak nálunk, hanem — különböző formákban — az egész világban.

A másik emberről éppen ellenkezőleg mindig úgy nyilatkozik az udvarias ember, hogy azzal embertársunk megbecsülése fejeződik ki.

Az én *szerény véleményem*-mel ellentétben az ő *bölcs tanácsaira, értékes megjegyzéseire* utalok. Különösen írásban mindig *kedves*-nek titulálom, s azt kérdezem tőle, hogy van a *kedves* felesége. S hogy ki ne felejtsem, ide tartozik a *kedves* hallgató és a *nyájas* olvasó is.

Aki kételkedik benne, hogy valóban a magunk háttérbe szorítása és a másik ember megtisztelő kiemelése a helyes, próbálja meg az ellenkezőjét.

Mit szólna hozzá, ha valaki úgy írná alá levelét: szeretettel köszönt *kedves* barátod? Vagy így mutatkozna be: Kovács *úr* vagyok. Esetleg így jelentené be látogatását: majd holnap *sziveskedünk* elmenni hozzátok. S vacsora után pedig megköszönné a *szerény* vendégséget. Ugye hogy furcsa volna ez a megjegyzés egy nagy vacsora után, a valóban szerény vendéglátás után pedig bántó, sértő?

Foglaljuk össze röviden mindanivalónk lényegét.

A régi úr és szolga viszony nyelvi kifejezéseinek elmúlását senki sem sajnálja. De ne féljünk azoktól az udvariassági kifejezésektől, amelyekben ma már pusztán az embertársaink iránt való tisztelet, egymásnak kölcsönös megbecsülése nyilvánul meg. Arra visszatérve, amiből kiindultunk: *én kérek, de embertársaimnak úgy mondom, tessék választani, tessék parancsolni.* Ő persze ugyanígy beszél velem. Ezzel egyikünk sem alázza meg magát, csak a magyar nyelvszokás és az emberi érintkezés tisztes hagyományai szerint jár el.

NÉ TÖRJÜNK PÁLCÁT MELLETTE!

Nem tudom, megfejtették-e annak idején a Népszabadság nyelvhelyességi keresztrejtvényét. De bizonyosan jóleső érzéssel vették tudomásul, hogy tanainkat a napisajtó is terjeszti. Emlékezhetnek rá, akkor azokról a szavakról, szólásokról volt benne szó, amelyeket könnyen össze lehet téveszteni egy másik hasonlóval. A figyelmeztetés nem árt, mert bizony még igen sok hiba van ezen a téren, a szavak, szólások pontos használatában. Hogy ne menjünk messze, néhány napja (1957. jan. 29.) ezt olvastam a Népszabadság egyik cikkében: „Pálcát törtek amellett, hogy ezentúl csak szűkebb körű gyermekszervezetet létesítsünk.”

Nos, pálcát törni nem szokás senki és semmi *mellett*, csak *felette*; ez pedig azt jelenti, hogy súlyosan elítélünk valakit vagy valamit. Így használja például Jósika: „Ne törjünk pálcát fölötte, hanem sajnáljuk őt.” Hasonlóképpen Kossuth: „...nem kell mindjárt a stratégiai tervek *felett* pálcát törni.” Igen régi szólás ez. A pálcátörés a halálos ítélet kihirdetésének a követője illetőleg a halálos ítélet jelképe volt a régi időkben, amikor a bíró valóban eltörte a neki átadott pálcát, és a bűnös lába elé dobta. Van azonban egy újabban meghonosodott szólásunk, amely beleillik a cikkíró gondolatmenetébe, a *lándzsát tör valami mellett*, azaz a régi lovagok módján védelmére kel, kardoskodik mellette. Bizonyosan ezt akarta használni, de — összetévesztette. A pálcá egyébként is régi jelképe az igazságszolgáltatásnak, a bírói hivatalnak. Ezt sok régi szólásunk is bizonyítja. A rossz bíróra azt mondták régen: *Nem pálcára, hanem eke szarvára*. S ma is szoktuk mondani: *Nem mind bíró, kinek pálcá van a kezében*.

Persze vannak a szólások használatának olyan buktatói is, amelyek igen kiváló stilisztákat is próbára tesznek. A Népszabadságnak ugyanebben a számában olvassom, hogy a „nyersnyakas” Berke János, akit „még a legszelídebb pillanataiban se lehetne megtenni tánc- és illemtanárnak”, kemény hanggal, kötéllel, baltával megvédte szövetkezetét. S most következik az idézet: „Berke Jánosra pedig *az vesse rá az első követ*, akinek ugyan simább a szava, jobb a modora, de a viharban pelyvaként, egyetlen fúvásra szétszóródott a szövetkezete.”

Nézzük csak, jót kívánt-e az író Berke Jánosnak?

Mikor szoktuk mondani, hogy *az vesse rá az első követ* . . . ? Akkor, amikor valakit védeni akarunk, amikor tehát biztosan tudjuk, hogy úgyszem esik rá egyetlen kő sem. „Az vessen követ reá, ki sohasem tévedett” — írja Gyulai Pál a *Nők a tükör előtt* című novellájában. Ez a kikötés nyilván meg is véd mindenkit a megkövezéstől, mert aligha van olyan ember, aki még sohasem tévedett.

A szóban forgó — különben elég ritkán használt — szólás — mint talán sokan tudják — bibliai eredetű. Jézus mondja a sokaságnak, mikor a bűnös asszonyt kővel agyon akarják dobálni: „Aki tiközületek bűn nélkül való, az vessen először követ őreá”, s a sokaság csendben elpárolog. Így a bűnös asszony megmenekült, mert akkoriban — úgy látszik — mindenkinek volt valami a füle mögött.

Ezek után bizonyosan igazat adnak nekem abban, hogy Berke János aligha köszöni meg az író jókívánatait. Azt tudniillik, hogy az vessen rá követ, akinek a viharban szétszóródott a szövetkezete. Mert ilyen elnök nyilván van egynéhány.

Befejezésül elnézést kérek a cikkíróktól, hogy fenti nyelvbottlásaikat nyilvánosság elé vittem. Az vesse rám az első követ, aki nem kapott volna ezen az alkalmon.

ÖSSZE NE TÉVESSZE!

Nem kell bizonyítanom senkinek sem, milyen könnyen követ el hibát az ember azon a nyelven, amelyet még nem tanult meg egészen jól. Azt azonban már talán kételkedve fogadják többen, hogy anyanyelvünk szavait sem ismerjük egészen jól, sőt sokszor össze is tévesztjük egyiket a másikkal. Mégpedig nemcsak az olyan fontoskodó, műveltnek látszani akaró műveletlenekkel történik ez meg, akik fitogtatni akarván tudásukat állandóan idegen szavakat használnak, s összetévesztik a hasonló hangzású idegen szavakat, mondjuk a *dotál*-t a *datál*-lal.

Bizony sokszor olyan embernek is bizonytalankodik a nyelvérzéke egy-egy magyar szó helyes használatában, aki különben igen jól beszéli anyanyelvét. Van, aki *telefoné r m e t* vesz, ha telefonálni akar, pedig *telefoné r m é t* kellene vennie, ugyanis más az *érem*, más az *érme*. Némely ember meg nem tudja a *helység* és a *helyiség* szó közti különbséget. Ha faluról falura megy, azt mondja, egyik *helyiségből* a másik *helyiségbe* utazik. Pedig a település, a falu, az *helység*, a *helyiség* pedig a ház egyik része, például a konyha vagy a szoba. *Semmisség*, mondaná erre valaki, aki nem sokat törődik a pontos nyelvhasználattal. De az ilyen ember a *semmisség*-et is összekeverné a *semmisség*-gel, noha az utóbbi mást jelent: a bíróságon az ügyvéd *semmisségi* indítványt tesz, *semmis*-nek, azaz megsemmisítettnek, érvénytelennek, elavultnak akarja nyilvánítani az ügyet. Megvan tehát a különbségtételnek a *jelentősége*, azaz fontossága. Vigyázzunk: nem a *jelentése*, mert az is más, annyi mint értelme. Aki sokáig él idegen nyelvű környezetben, ha nem frissíti fel állandóan nyelvérzékét és anyanyelvi tudását, hamar elfelejti a finomabb megkülönböztetéseket. Könnyen megtörténik vele,

hogy mind az ételt, mind a ruhát *izletes*-nek mondja, pedig a ruha csak *izléses* lehet, *izletes* nem. S ha a *szemellen* és a *szemtelen* közt tudja is a különbséget, a *gondtalan* és a *gondatlan* már több fejtörést, gondot okoz neki. Pedig aki jól tud magyarul, annak nem kétséges, hogy *gondtalan* a gond nélküli, bajok nélkül élő ember, de a *gondatlan*-nak már könnyen akadhat gondja, baja, mert hanyag, rendetlen.

Folytathatnánk még igen sokáig azoknak a szavaknak, illetőleg szópároknak a felsorolását, amelyeket a bizonytalanabb nyelvérzékű ember könnyen összetéveszt egymással. Sokat beszélhetnénk például a szótövek kétféleségéből eredő jelentéskülönbségekről. Más a *tetéz*, mint a *tetöz*, a *daruk*, mint a *darvak*, a *hamus*, mint a *hamvas* stb.

Az egyes szavak helyett azonban inkább még nyelvünk nagyobb egységeiről, az állandóbb szókapcsolatokról, szólásokról, közmondásokról szólok néhány szót, mert ezeket is összekeveri néha a figyelmetlen ember. Az első pillanatban talán olvasóink közül sem érzi mindenki ezeknek a valóban elhangzott mondatoknak a furcsaságát, képtelenségét: *nagyon összerúgtuk a port*; *vaj van a füle mögött*; *tüllő a lovon*; *szorul a csizma* stb. Pedig aki így beszél, nem tud igazán magyarul. Mindegyik esetben két valóban élő szólást kevert össze: *Összerúgják a patkót — rúgja a port*; *vaj van a fején — van valami a füle mögött*; *tüllő a célon — átesik a ló másik oldalára*; *szorul a hurok — szorít a csizma*. Ezekből lett aztán az említett furcsaság: *összerúgta a port, vaj van a füle mögött, tüllő a lovon, szorul a csizma*. Sajnos, az ilyen pongyolaság még írásban sem ritka.

Meg kell jegyeznünk, hogy humoros célzattal tudatosan is élünk néha s élnek jó íróink is az állandó szókapcsolatok, szólások összekeverésével. Heltai Jenő például ezt írja egyik elbeszélésében: „Órát kaptunk a hivatalba, nagy gömbölyű faliorát, amely pontosan megmutatta, hányat ütött az idő vasfoga.”

Befejezésül csak annyit: *szíveljék* meg (azaz véssék szívükbe, jegyezzék meg jól) az elmondottakat, és *szíveljék* el, azaz tűrjék el, az ilyen tanácsokat.

MINDENT A MAGA HELYÉN!

Mindnyájan tudjuk, hogy a legtöbb fogalomra nemcsak egyetlen szavunk van, ugyanazt a mondanivalót hol így, hol úgy fejezzük ki. Ha valami nem jó, arra leggyakrabban azt mondjuk: *rossz*. De igen gyakran és helyesen használjuk ugyanebben az értelemben ezeket a szavakat is: *gyatra*, *gyenge*, *silány*, *hitvány*, *selejtes*; ha aztán még erőteljesebb kifejezésre van szükség, azt is mondjuk: *vacak*, *semmitérő*, *semmirevaló*, sőt *szemétre való*.

Ezeknek a szavaknak a használata azonban olyan ember számára, aki nem ismeri jól a magyar nyelvet, nem is olyan könnyű. Mert például a *rossz* órára mondhatom, hogy *gyenge*, *selejtes*, de a *rossz* idő már nem lehet *selejtes*, de *gyenge* se, mert az meg esetleg éppen jó időt jelent, különösen erős fagy után. A *hír* főnévnek pedig csupán a *rossz* lehet a jelzője a felsoroltak közül.

Vannak azután olyan állandó szókapcsolatok, szólások, közmondások, amelyekben éppenséggel nem lehet mással helyettesíteni egy-egy szót. A *rossz lelkiismeret* kifejezést nem szokás másként mondani, már tudniillik az említett szinonimákat véve tekintetbe. Azt sem mondhatjuk: *hitvány* pénz nem vész el. A harag csak *rossz* tanácsadó lehet, semmi más. A *rossz* pénz lehet ugyan *értéktelen* pénz, *semmitérő* pénz, de a mondás csak így érvényes: ismerik, mint a *rossz* pénzt.

Sőt tovább mehetünk, az ilyen állandó szókapcsolatokban, szólásokban, közmondásokban a legkisebb változtatás is súlyos nyelvi hiba lehet.

Mi szükség van arra, hogy ezt elmondjuk? Van olyan ember, aki ezekben a dolgokban hibázik?

Van bizony, nem is kevés.

Nemrégem például azt olvastam egy kéziratban: anyagi gondokkal *harcol*. Pedig azokkal csak *küzdeni* lehet.

Egy felszólalásban többször is mondta valaki a minap, hogy: *megkötötték* az ebet a karóhoz. A hallgatóság dicséretére legyen mondva, többen felkapták a fejüket az átköltött szólás hallatára.

De idézhetünk nyomtatásban megjelent példákat is. Íme, egyik napilapunkból néhány: „Kormányának napjai *meg lesznek számlálva*”. „A Rapid ahelyett, hogy *ráült volna babérjaira*, és nagyobb gondot fordított volna a védekezésre, . . . továbbra is görcsösen ragaszkodott a nyílt játékhoz”. „A hollandok *körömszakadtukig* ragaszkodtak régi gyarmati kiváltságaik maradványaihoz”. Stb.

Talán fölösleges is a helyes formákat ismételnem: napjai *meg vannak* számlálva, *ült* volna a babérjain, *körömszakadtáig* ragaszkodnak. Vagy idézzünk még irodalmibb példát? Íme, az Irodalmi Újságból; „. . . egy jó tucatnyi, egymásra *tücsköt-békát hányó* asszonypárt kellett a békesség felé irányítani”. Nyilvánvaló, hogy itt a *tücsköt-bogarat összebeszél, kígyót békát kiabál* keveredett egymással. Még legkiválóbb stilisztáink is beleesnek a most tárgyalt hibába. Mindnyájan mondták már vagy hallották ezeket: *Na, ilyet még nem pipáltam!* — *Annak már bottal ütheted a nyomát!* — *Majd ráterítik a vizes lepedőt*. Nyilván furcsának találják tehát még Tömörkény Istvánnál is ezt a mondatot: „Gergelyfalván ilyet még nem *pipáztak*.” Vagy ezeket az idézeteket: „Minthogy a tolvajnak bottal *ütötték* a nyomát, az öreg hölgy Putois-t gyanúsította”. „Minthogy elégedetlenek voltak a napjukkal, és félték, hogy rosszul fogadják őket a királyi palotában, *egymásra hányták* a vizes lepedőt.” Az utóbbi mondatok Anatole France-nak nemrég megjelent novelláskötetéből valók (A király iszik. Olcsó Könyvtár), kiváló műfordítók tolmácsolásában. Úgy látszik tehát, igaza van a klasszikus mondásnak (ahogy Horatiust — csonkán — idézni szokták) *Quandoque bonus dormitat Homerus*, magyarul: a jó Homerosz is elbóbiskol néha, azaz a jeles író is hibázik olykor.

Sokan figyelmeztettek bennünket, mennyire elterjedt mostanában az *egyelőre* szónak *egyenlőre* alakban való használata. Különösen a rádióban hallják ezt gyakran, s azt kérik, tegyük ezt szóvá. Eleget teszünk kívánságuknak, abban a reményben, hogy a rádió riporterei is hallgatnak néha rádiót. A helyes tehát: *egyelőre*. Egyszerű *gy*-vel írjuk, de hosszú *gyy*-vel ejtjük. Ugyanúgy, mint az *egy* számnevet, amellyel összefügg ez a nyelvújítási szó, mármint a XVIII. század végéről való *egyelőre*. Az *egyenlőre* ellenben az *egyenes* szóval van rokonságban, s azt jelenti például: egyforma hosszúságúra, egyenlő nagyságúra.

Igaz, nagyon hasonlít egymáshoz a két szó, de azért aki egy kicsit ad a beszédére, nem téveszti össze őket.

Persze nemcsak ez a két szó van, amelyet sokan összekevernek. Az *Élet és Irodalom* című lapban olvashattuk (1957. márc. 29.), hogy egy festőnek „az 1900-as évek elejéről *datálódnak* legszebb, legtartalmasabb tájképei”. Nyilván: *datálódnak*. A *dotálás* 'javadalmazás', a *datalás* 'keltezés', a *datálódik* 'kelteződik, származik'. A rádióban hallhattuk, hogy az egyik labdarúgó *kárpótolta* beteg társát, aki nem játszhatott. Mintha valami kárt okozott volna neki, valamit elvett volna tőle, s azért adott *kárpótlást*. Pedig csak arról volt szó, hogy *pótolta*, helyettesítette a csapatban.

Egészen gyakori azután — erről már egyszer beszéltünk is — az egymáshoz hasonló, állandó szókapcsolatok, szólások összekeverése. Példákat erre a jelenségre tömegesen idézhetünk, akár a köznapi nyelvből, akár az újságokból, sőt a szépirodalomból is.

„*El ne kopogjam*” — hallottam egyszer egy társaságban. Nyilván az *el ne kiabáljam* és a *hogy lekopogjam* keveredésének

az eredménye volt az idézett kifejezés. Az összekeveredésnek annál nagyobb a lehetőség, mert mind a kettőt azonos alkalmakkor és céllal szokták mondani. Hallottunk olyat, hogy valaki „túlló a lovon”, pedig a *célon* akart túllőni, de megzavarta ez a másik hasonló szólás: *átelik a ló másik oldalára*. „Szorul a csizma” — mondta egy másik felszólaló, pedig a *kapca* szorul, a csizma szorít. „Nagyon összerúgtuk a port” — mondják némelyek, pedig csak a *patkót* rúgják össze a valóságban a lovak, jelképesen az összezördülő emberek, a *port* csak jókedvünkben rúgjuk, ha táncra perdülünk. Aki valamit nagyon el akar érni embertársainál, erősen *üti* (vagy *veri*) a vasat, de azt is mondhatjuk (kissé más jelentésárnyalattal): *szítja a tüzet*. De a kettőnek összekeverése már nem állja meg a helyét: „Nem értünk el eredményt, pedig nagyon *ütöttük a tüzet*”. Ha a tüzet ütik, inkább elalszik, nemhogy nagyobb lánggal égne. Hasonlatos egymáshoz az a két ember, akinek *van valami a füle mögött*, s az, akinek *vaj van a fején*. Egyikért sem tennénk tűzbe a kezünket. De milyen az, akinek, mint nemrég feljegyeztem, „*vaj van a füle mögött*”? A *nem enged a negyvennyolcból* és *huszonötöt vernek rá* csak annyiban érintkezik egymással, hogy mindegyikben van számnév. De ez is elég arra, hogy összekeveredjenek: „Nem enged a huszonötből”. Valószínűleg az *üresen járó malom*, a *szélmalomharc* és a *szalmacséplés* együtt eredményezte az „üres szélmalomcséplés”-t.

Az idézést még folytathatnánk, s bárki összeállíthatna — néhány heti megfigyelés után — hasonló vagy sokkal gazdagabb gyűjteményt.

Meg kell jegyeznünk, hogy stilisztikai eszközként — humoros célzattal — gyakran tudatosan is élünk állandó szókapcsolatok, frázisok, szólások felcserélésével, s élnek vele szépíróink is. Csak egy példát idézek Heltai Jenőnek Vidám könyv című antológiájából: „Órát kaptunk a hivatalba, nagy gömbölyű faliorát, amely pontosan megmutatta, hányat *ütött az idő vasfoga*”.

ILYET MÉG NEM PIPÁZTAM!

Mostani beszélgetésünk tárgyát a Ludas Matyi egyik régebbi számából veszem. Egy lakodalomról írja a tudósító, hogy szép, díszes meghívók invitálták a násznépet az ünnepre, de — idézem — „a lagzi lepipázta az aranykeretes nyomdaterméket”. Talán nem is kell külön kiemelnem, itt baj van a *lepipáz* igével. Mert azt, hogy valaki a pipát szívja, mondhatjuk úgy, hogy *pipáz* vagy *pipál*, esetleg *pipázik*, de ha azt akarjuk mondani, hogy valaki vagy valami túlszárnyalt valakit vagy valamit, csak így mondhatjuk: *lepipálta*. 'Ilyet még nem hallottam, nem láttam' értelmében is az *-l* képzőt kell használni: Ilyet még nem *pipáltam*.

Érdekes kérdés ez, érdemes lesz egy kicsit jobban is megnézni.

Az *-l* és a *-z* igeképzőnek nagyjából azonos a jelentése, s végeredményben minden megfogható szabály nélkül az egyik főnévből csak az egyikkel, a másik főnévből csak a másikkal képezünk igét.

Mai köznyelvünkben ilyen igepárokot állíthatunk egymással szembe: *dalol, énekel*, de *nótáz(ik)*, *lármáz(ik)*; *vasal, talpal*, de *békóz, zsinóroz*; *mocskol*, de *szennyez*; *hegedül, muzsikál*, de *cimbalmoz(ik)*, *hárjáz(ik)*; *kapál, fűrészkel*, de *botoz, taglóz*.

Hansúlyoztam, hogy mai köznyelvünkben van ez így, mert például a nyelvjárásokban van *daloz* is a *dalol* mellett. A régi nyelv szintén különbözött a maitól az *-l* és a *-z* képző használata tekintetében is. Néhány évszázaddal ezelőtt az újságszerkesztők az *ollózás-t* *ollólás-nak* mondhatták volna, ha lettek volna újságok, mert ezt olvassuk Pázmánynál: „A szénát kaszával kaszáltáké, vagy ollóval *ollóttáké?*” (Nyelvtörténeti Szótár.)

Minthogy az *-l* és a *-z* képző szerepe nagyjából egyforma, nem csodálkozhatunk azon sem, hogy ilyen, végeredményben szinte teljesen azonos értékű szópárok is vannak nyelvünkben, mint *furulyál—furulyáz(ik)*, *vacsorál—vacsoráz(ik)*, *porol—poroz* és a már említett *pípál—pípáz(ik)*. Persze ahogy a *lepípál* helyett nem mondhatjuk azt, hogy *lepípáz*, ugyanúgy a nadrágot sem szokás ma már *kíporozni*, csak *kíporolni*, bár nagyanyáink, még így tanulták az iskolában: „Ruhád gyakran *kíporozzad*, Hogyha szakad, befoltozzad . . .”

A mai nyelvszokás szerint tehát egészen mindegy, hogy valaki *furulyál* vagy pedig *furulyáz(ik)*, igen sok példa van azonban arra, hogy nem lehet a *-z* és az *-l* képzőt felcserélni ugyanabban a szóban, mert megváltozik a szó jelentése. Lássunk csak néhány példát: A kisgyerekek *lovaznak*, s néha nagyon *belelovalják* magukat a játékba. A legényeket *sorozzák* és *elsorolják* a nevüket. A hajat a borbély *beszeszezi*, azaz szesszel bedörzsöli, de aki *beszeszel*, az nem a hajára pazarolta a szeszt. A bort a lelkiismeretlen eladó *megkereszteli*, azaz vízzel felhígítja, a *keresztelés* már mást jelent, például *keresztezi* (akadályozza), valakinek a tervét. De más az *ural* és az *uraz*, a *neszel* és a *neszez* is, ezeket sem szabad összetéveszteni. Végül pedig, hogy stílusosan fejezzem be a *lepípáz* szóhoz kapcsolódó gondolatokat, egészen más a *befejez*, mint a *befejel*.

Több úttörő pajtás aláírásával kaptunk nemrég egy levelet, amelyben többek között egy mondat, illetőleg egy kifejezés helyessége vagy helytelensége felől kérnek tőlünk útbaigazítást. A kérdéses mondat, amely a Tábortűz egyik számában (1960. 4 : 12.) jelent meg, így szól: „Akkor még május volt, az ismétlés kellős közepe, amikor Barna Jóska és Zakar Miska *örök haragot fogadtak egymásnak.*” Az a kérdés, lehet-e azt mondani: örök haragot fogadtak egymásnak.

Jogosan kételkedtek a levélíró pajtások az idézett kifejezés helyességében. Örök haragot valóban nem fogadunk egymásnak, csak örök barátságot, örök hűséget, mint Értelmező Szótárunkban is olvashatjuk a *fogad* címszó alatt. Tudjuk, hogy a szavaknak egymáshoz kapcsolódásában igen sok esetben bizonyos kötöttség alakult ki. Például *ordas* melléknevünk elsősorban a *farkas* főnévhez kapcsolódik, a *szemenszedett* manapság főként a *hazugság* jelzője. A *felró* lényegében azt jelenti: *feljegyez*. Még sem mondhatom azt már, napjainkban, hogy *érdeméül róttá fel*, csak ezt: *bűnéül róttá fel*. A jó stilizta arra is ügyel, hogy *okozni* csak *kárt, bajt, gondot* lehet, az *örömet* *szerezzük*. S a *mit csináltál?* egyáltalán nem azonos a *mit követtél el?* kérdéssel. Az utóbbival már azt is feltesszük, tudni véljük, hogy a megkérdezett valami rosszast, helytelenséget művelt. Az is furcsa volna, ha így beszélénk: *Hdla lustaságodnak*, alighanem elbuksz az év végén. Ugyancsak nyilvánvaló, hogy akinek jó híre van, az — kissé ünnepélyesen kifejezve — *jó hírnévnek örvend*. A rossz hírű emberről igen természetesen már nem mondjuk, hogy rossz hírnek *örvend*. Azaz néha szoktuk mondani, de csak gúnyosan, tréfásan, szójátékszerűen. Ahogyan a rosszindulatú, kellemetlen emberre

is szokták mondani régebben is gúnyosan: *áldott rossz ember*. Talán ilyen tréfás célzatú lehet az a mondat is, amelyből kiindultunk: *örök haragot fogadtak egymásnak*. Ez a tréfás fordulat azonnal emlékeztet az eredetire, az *örök barátság fogadására*, amely helyett, íme, haragra szánják el magukat az egykori jó barátok.

Az az igazság persze, hogy bizony komoly szövegben is igen gyakran találkozunk ilyenféle stílustalansággal, egymáshoz nem illő szavak összepárosításával. Egy nemrég megjelent könyv (Forgács: Ünnep után) borítólapján például ezt olvasom: „1848 koranyarán, az első szabad választásokon a baloldal *elsőprő vereséget szenvedett*”. Úgy gondolom, az *elsőprő* jelző inkább a *győzelem* szóhoz illik: *elsőprő győzelmet* arat. Ahogy a *döntő, megsemmisítő vereség* is szokatlan, a *döntő, megsemmisítő győzelem* a szokottabb. A vesztes fél szemszögéből nézve a vereség inkább *lesújtó, szörnyű, döbbenetes, végzetes*, idegen szóval: *katasztrofális*. Ugyanezek a szavak viszont nem lehetnek a *győzelem* jelzői. Nem mondhatjuk tehát: *szörnyű győzelmet* aratott, *végzetes győzelmet* aratott, legfeljebb abban az esetben, ha a győzelem magára a győzőre nézve szörnyű, végzetes.

Különösen a szólások, közmondások használata körül vannak bajok. A használatukban elkövetett vétségeknek se száma. Csak egyetlen példát idézek befejezésül, mégpedig a rádióból. Az *Eesti Krónika* műsorában (1960. júl. 11.) arról nyilatkozott az egyik termelőszövetkezeti elnök, milyen módon tudták elérni, hogy a rendelkezésükre álló pénzből az épületek felhúzása után még jócskán maradt is. Így mondta: *Bizony, fogunkhoz kellett verni a deszkát, a cementet, a téglát* . . . Nyilván nem akart garasról vagy krajcárról beszélni, minthogy ezek a pénznemek már kimentek a divatból.

Néhány hónapja Gorkijnak, a nagy orosz íróművészeknek egy levelét közölte egyik hetilapunk. Meglepő volt a levél kezdete. „Bocsásson meg — írja olasz barátjának —, hogy oroszul írok Önnek. De ez az egyetlen nyelv, amelyet többé-kevésbé jól beszélek.”

Bármily meglepő, de igaza van Gorkijnak. Anyanyelvünket sem ismerjük eléggé, anyanyelvünkön sem tudjuk magunkat mindig kellő pontossággal kifejezni, úgy, hogy gondolataink, érzéseink legfinomabb árnyalatai is áttörjék a nyelvnek sokszor bizony kemény burkát.

Persze nem arra gondolok, hogy nyelvünk töméntelen szavából egyikünk sem ismeri mindahányat. És például igen sokan értetlenül hallanák, hogy a Pápa vidéki lassan ballagó ember *lentet*, a fulladozó meg *cikákol*, s aki lassan, ténferegve végzi a munkáját, arra azt mondják: *enyeleg*. Hogy mire gondolok, s a maga nyelvén milyen finomságokra gondolhatott Gorkij, az kiderül a következő példából:

Egyik napilapunkban arról olvastam, hogyan győzte le a magyar futó angol versenytársát. Idézem: „Háromszáz méterrel a cél előtt erősödött az iram, még együtt haladtak. A célegyenesbe érve Rózsavölgyi *faképnél hagyta* az angol futót, s később Tábori is meg tudta előzni.”

Mit jelent ez a kifejezés: *faképnél hagy*? Azt, hogy 'elhagy valakit, elmegy valakitől'. Igen ám, de ilyenféle jelentésű igénk számtalan van, és mégsem cserélgethetjük őket tetszésünk szerint, mert mindegyikben van valami olyan jelentésárnyalat, amely a másiktól hiányzik. Mondjuk az *elillan* és az *elszökik* eléggé közel áll egymáshoz. Párizsba éppen olyan nesztelen

szökött be az ősz Adynál, mint ahogy az öröm illan Tóth Árpádnál. Mégis érezzük, tudjuk, hogy a *szökik* nehezkesebb, földönjáróbb, mint a testetlenebb, légnemű *illan*. De térjünk vissza a faképhez. A *faképnél hagy* sokkal több, mint az *elhagy*. Azt jelenti, hogy egy pillanat alatt eltűnik előle. Úgy, hogy a másik nem is látja többé. Aki faképnél hagy valakit, az se szó, se beszéd, sarkon fordul, s nem látod többé. Akit pedig faképnél hagytak, ott marad a helyén mozdulatlanul, csodálkozva, szomorúan vagy bosszankodva. Mert e kifejezés használata voltaképpen enyhébb erkölcsi megrovással is egyenlő: ezt nem vártuk tőle. Bízunk benne, s most íme, — faképnél hagyott, becsapott bennünket. De aki így távozik el, az maga sincs jobb véleményvel az otthagytótról. A faképnél hagyást legtöbb esetben megvető vállrándítás előzi meg. Jókainál olvassuk: „Doktor Sarkantyús... végignézte a fiatalembert . . . s azzal otthagya a faképnél.”

Azt hiszem, most már hihető, hogy Rózsavölgyi sem hagyta *faképnél* az angol futót. Legfeljebb az kérdéses még, mi lehetett az a „fakép”, amelynél valaha otthagytak valakit. Az eddigi megállapítások szerint valamilyen vallásos eredetű szobor, bálvány, valószínűleg a mai kapufélfa, kapubálvány egykori őse. Ezt bizonyítja szólásunknak ez a változata is: *faképtől vesz búcsút* — azaz 'szó nélkül távozik'. A félig érthetetlen, homályos szólások magyarázatára utólag igen gyakran találnak ki valamilyen történetet. Ilyesmire mutatnak Vörösmartynak ezek a sorai:

Mint az ájtatos közönség
A faképnél a papot,
Itt felejtett, itt hagyott.

CUKORKÁVAL ÉS SZERETETTEL VÁRTÁK...

Már jó régen ezt a mondatot írtam ki egyik napilapunktól: „Az . . . asszonyok *cukorkával* és *szeretettel* várták az ünnepélyes pillanatot” — azt tudniillik, amikor a gyermekvendégek megérkeznek.

Azt hiszem, legtöbben érzik, hogy valami furcsa, megmosolyogni való van ebben az idézetben, pontosabban ebben a részben: *cukorkával* és *szeretettel* várták. Nézzük csak, mi ennek az oka. Lehet-e valakit *cukorkával* várni? Hogyne lehetne! Hát *szeretettel*? Úgy is. És mégis baj van a mondattal: az, hogy ez a két szó így egymás mellett, együtt fordul elő. Aki olvassa vagy hallja, okvetlenül valami olyanféle humoros kép jelenik meg lelki szemei előtt, hogy az a papírzacskó, amely a kis vendégeket várja, tele van *cukorkával* és — *szeretettel*. Igen, mert a *vár* ige két itt különböző szerepű határozószóval van kapcsolatban. Az egyik — a *cukorkával* — konkrét jelentésű, a másik — a *szeretettel* — elvont jelentésű határozó, de az alaki hasonlóság (a *-val*, *-vel* rag) s az azonos igehez való egyidejű tartozás azt eredményezi, hogy egy pillanatra szerepükben is hasonulnak egymáshoz.

Mondom, mindez humoros célzattal igen jó. Olyanféle mondatfűzés ez, mint az országszerte ismert „görbe botjára és csekély nyugdíjára támaszkodik”. Itt is két vonzata van a *támaszkodik* igeének, egy konkrét és egy elvont, s a kettővel való egyidejű kapcsolatból ered a zavar és a humoros hatás. Mert itt meg a *nyugdíj* kapja képzeletünkben a görbe botéhoz hasonló konkrét szerepet, mint az előbbi példában a *szeretet* a *cukorkáéhoz* társulót. De ezen alapszik a humora az állítólagos mosolygó sírfeliratnak is: „Született Kecskeméten, meghalt tüdőgyulladásban.”

Persze ez a kissé hányaveti, de nem hatástalan szellemesség nem idegen a nagyváros utcáján, s egészen jól talál a szórakoztató irodalomban, a humoros írásokban. Élt vele már az egykor népszerű humorista, Sipulusz is. Ezt írja például: „Egy éjjel *gondolatokba és adósságokba merülve* ballagok hazafelé”. Még gyakrabban találkozunk vele természetyszerűleg a ponyvaregényekben vagy paródiáikban. A népszerű Rejtő Jenő — írói nevén P. Howard — egyik művében, A láthatatlan légióban ilyeneket olvashatunk: „Az ötéves szolgálat alatt *állampolgárságot és idiült maláriát szerzett.*” Elkerülték azokat a helyeket, ... „ahová a szórakozni és verekedni vágyó szerény málhahordók, munkanélküli erőművészek és kedélyes közlegények járnak, hogy *üres óráikat és kötekedő cimboráikat agyonverjék.*” „Csak egyszerű, *faragatlan asztalok és ugyanilyen vendégek* találhatók az ilyen helyiségekben.” De ha elolvassák Bárány Tamásnak Kormányválság Paranában című kisregényét, abban is találnának ilyen — a könyv hangnemébe illő, nem stílustalan — nyelvi humort. Azt írja többek közt: „Parána jövendő elnöke *estélyt és kölcsönt ad*”.

Sokan azt gondolhatnák, hogy ez a nyelvi fogás jellegzetesen pesti vagy nagyvárosi stílusvirág, s néhány fővárosi író kevésbé igényes művén kívül aligha található meg másutt. Nos, az bizonyos, hogy nehezen képzelhető el ilyen szellemesség Tamási Áronnak vagy Veres Péternek bármilyen humoros írásában, s az is meglepő volna, ha Arany Jánosnál bukkannánk hasonlóra, de azért semmi sem lehetetlen. Törmörkény István egyik humoros elbeszéléskötetét olvasva például ilyen mondatokat találhatunk: Kelleknek „csinos kiterjedésű földjei s csinos kiterjedésű felesége mellett volt még egy lánya is”. „Vastag vörös orrt és hasonszínű nyakkendőt viselt”. „Egész határozottan volt ez mondva, egy élete delén s egyúttal a lóvasúti kocsi feljárdóján álló férfiú rokonszenves hangján” (A ravasz Kabók).

Persze ezt sem kifogásolhatjuk, beleillik az elbeszélés könnyed hangjába, kissé hányaveti stílusába. Csak akkor berzenkedik stílusérzékünk, ha — mint már mondtuk — komoly szövegbe kerülnek bele ezek a nyelvi furcsaságok. Néha bizony ilyesmi is előfordul, mint a kiindulásként felolvasott mondat is bizonyítja.

Ezt kérdezi valaki: Ha egy rendelést megteszek, *feladom-e* a rendelést vagy *leadom*? Azt felelhetnénk, hogy ha a rendelésnek *megtételéről* van szó, akkor egyik se helyes, hanem vagy úgy mondom, ahogy a kérdés első felében hallottuk: *megteszem* a rendelést, *megírom*, *elintézem* a rendelést. Ha *postára adását* akarom mondani, akkor nem lehet kifogásolni a *feladását*, jóllehet németül is így fejezik ki. Ilyenkor persze *elküldezéséről* is lehet beszélni. A rendelés *leadása* abban az értelemben, hogy 'a rendelés elintézése, megtétele', a német kifejezés mód, az *abgeben* utánzása.

A *lead* igét sokan több más jelentésben is németesen használják. Vannak például, akik *leadják* a névjegyüket, mikor valakit nem találhatnak otthon, *leadják* kabátjukat, kalapjukat a ruhatárba, pedig magyarul *otthagyjuk*, *átadjuk*, *beadjuk* névjegyünket, a ruhatárba is *beadunk* vagy *beteszünk* valamit.

Ugyanez a levélírónk kérdezi még, hogyan helyes: küldjék el *megbízottukat* vagy *megbízottjukat*; mikor van az egyes és a többes szám harmadik személyének birtokos rangjában *j*, mikor nincs? Nem könnyű erre a válasz. Régen a *j* nélküli alak volt gyakoribb, s így beszéltek: *út*, *uta*; ezért nincs az *után* névutóban *j*. Ha mostanában keletkezett volna, így mondanánk: *útján*. Amint mondjuk is: *tárgyalások útján*, de itt az *útján* már mást jelent, mint az *után*. Régen így beszéltek: *híd*; *hida*; *föld*; *földe*; a *Bánhida*, *Királyhida*, *Gutorfölde*-féle helységeknek is ennek a bizonyosságai. Ma ezt mondjuk: *hídja*, *földje*. De mai nap is ugyanahhoz a főnévhez hol *j* nélküli, hol *j*-s személyragot teszünk: *akarata*; *akarátja*, *gondolata*; *gondolatja*, *testvére*; *testvérje*. Azt lehetne mondani, hogy ezek közül az

alakok közül az *akarátja*, *gondolatja*, *testvérje* népies hangulatú. Ha egy főnévnek *j*-s meg *j* nélküli alakja is van, akkor a *j*-s alakot gyakran többé-kevésbé népiesnek érezzük. De korántse mindig. Nemegyszer például mást-mást jelent a kétféle alak. Az embernek *lába* van, a teleknek *lábja*. Toldi Miklós is „a telek *lábjában*” ül, mikor György bátyjának vitézei csúfot úznek belőle, s a rab gólya is „áll magában Egy teleknek a *lábjában*”. Az egyetemnek bölcsészeti, jogi és más *kara* van, a Rádióknak ének- és zenekarát halljuk, de az ember a *karját* emeli; valamely termelvénynek *áráról* beszélünk, de a Dunának is, a cipésznek is *árja* van. Olykor ugyanannak a szónak ugyanazzal a *j*-s raggal is más lehet a jelentése, ha megváltozik a töve, például a Somlón több embernek *szőleje* vagy *szőlője* van, de magának a venyigének csak *szőlője* lehet.

Hát nincs annak semmi szabálya, hogy melyik főnév milyen birtokos személyragot kíván az egyes és a többes szám harmadik személyében, *j*-vel vagy *j* nélkül? De van, csak akad bizony kivétel is alóla. A szónak a végső hangján fordul meg, hogy *j*-vel vagy *j* nélkül használjuk-e a birtokos személyragot. A magánhangzón végződőkhöz úgyszólván mindig *-ja*, *-je* és *-juk*, *-jük* rag járul: *hajója*, *hajójuk*; *cipője*, *cipőjük*. Kivétel a *fia*, *fiuk*, de ez is csak írásban, mert a két magánhangzó között általában itt is ejtünk *j*-t. Ugyancsak *j*-s ragjuk van azoknak a főneveknek, amelyek a következő mássalhangzók közül valamelyikkel végződnek: *p*, *t*, *k*; *b*, *d*, *g*; *f*, *m*, *n*, *r*: *kalapja*, *kertje*, *rákja*; *habja*, *padja*, *tagja*; *csúfja*, *karámja*, *kínja*, *párja*. De jócskán van ezek közt is kivétel: *képe*, *nézete*, *hagyatéka*; *zsebe*, *hada*, *ága* stb. A kivételek közé tartoznak az ilyen változó tövű főnevek is: *titka*, *dolga*, *körme*, *vászna*, *bokra*, *bogara*, *szava*, *lova*, *töve*.

Ezek után megfelelhetünk a kérdésre: *megbízottuk* vagy *megbízottjuk* a helyes? A *t* után rendszerint *j*-s rag kell: valóban *megbízottjuk* a szokásos alak.

Mindehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ha a több birtok jelét, az *-i*-t függesztjük a személyraghoz, akkor néha elmaradhat a személyrag *j* hangja. Például csak így mondhatjuk: *barátja*, nem *baráta*, mégis *barátai* a szokottabb alak, nem *barátjai*. Bár *megbízottja* helyett nemigen mondják; *megbízotta*, többes számban inkább a *megbízottai* alak járja.

Egy hetilapunkban ezt olvastuk: A Brit Rádiótársaság „lényegesen nagyobb szervezet a *mienkénél*”. Megfelel-e ez a kényesebb ízlésnek? A nyelvjárásokban gyakran hallhatjuk: *Ez az enyimé, az a tiedé, az öveje, a mienké, a tieteké, az övejük*. Ez ellen nem is lehet kifogásunk a maga helyén, de a választékosabb beszédben meg az írásban így helyes: *enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék*. A névelőt is eléje tehetjük: *az enyém, a tied* stb. Eszerint az idézett kifejezés is így volna jól: *sokkal nagyobb szervezet a mienknél*. Ha több birtokról van szó, ekképp ragozzuk a birtokos névmásokat: *enyéim* (vagy kevésbé választékosan: *enyémeik, enyimek*), *tied, övéi, mieink, tietek, övéik*.

Azt még célszerű megjegyeznünk, hogy az *enyémé, tiedé* stb. nem mindig rossz ám. Gondoljunk a következő esetre: Egy gyerek ott felejtette a játszótéren a labdáját. Két anya vitatkozik rajta, hogy melyikük gyerekéé az a labda. Mindenik anya azt hajtogatja: *Ez az én gyermekemé. Az enyémé*. Itt helytelen volna: *az enyém, hisz egyik sem állítja, hogy saját magáé az a játék, hanem a gyerekéé*. Ugyanígy mondhatjuk: *Ez a mi rádióink hangja, vagyis: a mienké*.

Ugyanabból a cikkből vesszük ezt az idézetet: „A Brit Rádiótársaság zenei vezetői most újabb felvételeket kérnek a Magyar Rádiótól [tudniillik magyar tánczenei felvételeket], hogy *azokat* minél előbb műsorukra tűzhessék.” Tehát: *azokat*. Már legalább százéves nyelvhelyességi hiedelem, hogy az *ő* személyes névmás csak személyre (mert hát ugye „személyes” névmásnak mondjuk), az *az* mutató névmás pedig csak dologra, állatra illik rá, emberre soha. Már Arany János is szükségesnek

látta, még 1861-ben, hogy egy tanulmányában behatóan foglalkozzék ezzel a babonával. Azt elismeri költőnk, hogy nem mondatom a lovamról: „ő kehes, nem a kardomról: ő rozsdás”, de A tudós macskája című költeményében a személyesebb viszonyt éreztetve már ezt mondhatja a bűnös: „A cicus nem vétett: Én evém meg ő helyette Reggel az ebédet.” Másfelől az az névmás személyre is vonatkozhat. Finom megfigyelésről tanúskodik Arany, mikor ezt fejtegeti; „Péter volt nálad?» felelhetem: ő, felelhetem: az. De az ő kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az az, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát ismétli: Péter, közönyös árnyalatnak látszik.”

Lássunk még egyet-kettőt Arany példái közül. Ezt írja: „Minden falusi gazdasszonytól hallhatjuk: »A libák kimentek az utcára, eredj, hajtsd be őket«. . . sohasem mondja így; »A libák kimentek, hajtsd be azokat«. Ellenben mondaná: »azokat ne bántsd, csak a többit hajtsd be». Persze helyesek egyéb ragos névmásalakok is. „Ez a kutya meg akar harapni. . . Ne félj tőle«. Így mondjuk legtermészetesebben. »Ne félj ettől« már nyomtatékos volna. »Ne félj attól« — ebben meg már az attól nem a kutyára, hanem az egész gondolatra vitetnék, t. i. »attól, hogy megharapjon« — mondja Arany. Élettelen dologról is így beszélünk helyesen. Költőnk népdalokra hivatkozik: „Be van az én szűröm ujja kötve, De nem tudod, rózsám, mi van benne”; „Túrós tészta, derelye, Egyél, rózsám, belőle”.

Szándékosan idéztük nagy költőnket, Arany Jánost, nyelvünknek talán legkiválóbb ismerőjét és mesterét, mert szeretnénk meggyőzni a régi nyelvi babona mai terjesztőit: Nem áll, hogy az ő csak személyre, az az pedig csak dologra vonatkozik. Vessék emlékezetükbe Arany János szavait, példáit, jegyezék meg őket (nem pedig azokat). Most már kijavíthatjuk a kipécézett mondatot, szórendjét is megjobbítva: „. . . újabb felvételeket kérnek a Magyar Rádiótól, hogy minél előbb műsorukra tűzhessék őket”.

D ecember 13-án, Luca napján arról beszélünk, miért nem adják ezt a nevet a szülők manapság a gyermekeknek. Úgy gondoltuk, hogy ez a Luca napjával kapcsolatos babonás szokásokkal függ össze: a *Lucá*-t a köztudat boszorkánynévként ismeri.

Nyilvánosan hangzott el ez a megállapítás, illő tehát, hogy a helyreigazítást se titkoljuk el. Az történt ugyanis, hogy az előadást követő napokon az ország minden tájáról érkeztek hozzánk a levelek, hozván a hírt, hogy vannak még *Lucá*-k, s nem is olyan ritkaság ez a név, mint goldoltuk. Szinte mindegyik levélíró azt is szükségesnek tartja kiemelni, hogy az általa ismert Luca éppenséggel nem öreg, hanem csinos fiatal lány, vagy aszszony. Boszorkányságról tehát szó sem lehet!

Köszönjük a híradást, s örülünk, hogy ez a szép hangzású név kiemelkedik a régi babonák sötétségéből, s kezdi visszanyerni egykori fényét.

Válaszoljunk még két egészen másfajta kérdésre.

Az egyiket az Élelmiszeripari Központ Gépjavító Vállalatának dolgozói tették fel még régebben. Hogyan nevezzék a túró készítésére, tárolására használt kádat: *túrókád* vagy *túróskád*? A második formát javasoljuk. A melléknévi jelző helyett a főnévi jelző alkalmazása német mintára terjed már elég régóta a magyar nyelvben. Ilyen az itt -ott hallható *szőlőskosár*, *almarétes*, *túróbombóc*, *szénlapát* vagy a még elterjedtebb *mesekönyv*. Magyarosabban ezeket így mondjuk: *szőlőskosár*, *almásrétes*, *túrósgombóc*, *szeneslapát*, *meséskönyv*. Úgy ahogy a levelet aláírók egyik része is gondolja: nem beszélünk *borhordóról*, *szénkanná-ról*, *tintaüveg-ről*, *levestál-ról*, *tejkanná-ról*, hanem azt mondjuk: *boros-*

hordó, szeneskanna, tintásiüveg, levesestál, tejeskanna stb. A felsorolt szavak melléknévi jelzős összetételek, a melléknév az alapszóban kifejezett fogalom tulajdonságát jelöli. Ha ellenben az összetett szó előtagja az alapszóban kifejezett fogalom nemét, fajtát jelöli, főnévi jelzőt használunk. Tehát *vasfazék* (azaz 'vasból való fazék'), *gyapjúszövet* (azaz 'gyapjúból való szövet'), *borleves, faház* ('fából épült ház') stb.

A másik kérdés a Kósa házaspáré Budapestről. Az a kérdésük, vajon mindig érezhető-e a különbség a *volna* és a *lenne* között. Ezt olvasták A királyné nyaklánc című könyv (Szerb Antal műve) kiadói előszavában: „... mily nagy szükségünk *lett volna* s *volna* most és *lenne* ezután is egy Szerb Antal méretű és formájú szellemes és szenvedélyes irodalomtanítóra!” Érzésük szerint így volna helyes: „... mily nagy szükségünk *lett volna* s *lenne* most is és *lenne* ezután is...”.

Nos, a *volna* és a *lenne* között az a különbség, hogy az első a *van* igének, a másik a *lesz* igének a feltételes módú alakja, a *volna* tehát a jelenre, a *lenne* a jövőre utal. Vagyis az idézett mondat ilyen szempontból kifogástalan. Ezt a különbséget azonban ma már sokan nem érzik. Klasszikusaink általában megkülönböztetik a két igealakot, újabb íróink már kevésbé.

Szóban és írásban többen kérdezték már tőlünk, helyes-e az *élettárs* szónak az a használata, amellyel főként kérdőíveken szoktunk találkozni. E szó értelmének, jelentésének hivatalos, jogi megformulázása ma a következő: „Egy más nembelivel tartós életközösségben együtt élő, de vele házasságot nem kötött férfi vagy nő”.

A kérdésre választottunk annak idején, de most a Magyar Nyelvőr legújabb számában (81. évf. 3. sz.) bővebben is olvashatnak róla az érdeklődők „A Nyelvőr postája”-ban. Kiderül a válaszból, hogy *élettárs* szavunk már igen régi, de mindig a mai köznyelvi jelentésben, tehát ’feleség’ értelemben fordult elő. Sőt választékosabb, hangulatosabb szó is volt, mint a *feleség*. Ezért igen gyakori is a múlt század irodalmi műveiben. Ezt a hangulatát, választékos, ünnepélyes jelentéstartalmát még ma is őrzi. Ezért azután zavart is okoz az említett hivatalos használat. Nem szokott sikerrel járni, ha egy olyan szónak, amelyiknek már kialakult a pontos jelentése, más jelentést akarunk adni. Helyesebb, ha ilyen esetben az újonnan megnevezendő fogalomra olyan szót alkalmazunk, amelynek még nincs meg az általánosan elfogadott jelentése. A Nyelvőr postája például azt javasolja, hogy lehetne a házasságkötés nélküli együttélésre az *életfél* szót használni, ennek még nincs olyan hagyománya, kötött jelentése, mint az *élettárs*-nak.

Tovább lapozgatva folyóiratunkban, említjük meg a Szó-és szólásmagyarázatok rovatát. Ennek első cikke (Benkő Loránd írása) a *szorgos*, *szorgalmas* szócsalád eredetét tárgyalja. Bebizonyítja, hogy ezek a szavak, amelyeknek alapja egy ’siet, sürgölködik’ jelentésű *szorog* ige, etimológiailag szorosan összefüggenek a

sürög, sürget, sürgős, serken, serdiül stb. szóval, s hogy e szócsoporthoz végső fokon hangutánzó-hangfestő eredetű.

Megtalálja az olvasó a napjainkban sokat emlegetett *huligán* szó eredetének magyarázatát is: idegen eredetű, mint a legtöbb bűnözőnév a magyar nyelvben: az angol *hooligan* 'csibész, vagány' átvétele. Alapos ismertetést talál (Szépe György tollából), az *ujjbegy* szóról, amelyet igen sokan összetévesztenek az *ujjhegy*-gyel. Ady Endre egyik versét is gyakran így idézik: „Ujjunk hegyéből vér serken ki . . .” — pedig az eredeti és helyes: „Ujjunk begyéből . . .”

A magyar nyelv múltja iránt érdeklődők bizonyosan örömmel olvassák a kolozsvári egyetem nyelvész professzorának, Szabó T. Attilának híradását arról, hogy új magyar nyelvemléket fedeztek föl Marosvásárhelyen, amely, bár nem nagy terjedelmű, igen értékes nyelvtörténeti dokumentum, mert a Halotti Beszéd, az Ó-magyar Mária-siralom, a Königsbergi Töredék és a Jókai-kódex után ötödik magyar szövegemlékünk.

A kolozsvári tudós költő, Szabédi László Válogatott verseinek szép gyűjteményét Grétsy László ismerteti. Az ismertetésben közölt idézetek, a nyelvi elemzés sok finom részlete bizonyosan azokban is kedvet támaszt Szabédi László olvasására, akik eddig nem nagyon ismerték.

Befejezésül még csak a folyóirat Szemle rovatára hívjuk fel a figyelmet, amelyben két ismertetés is foglalkozik a nemrég megjelent Magyar nyelvhelyesség című nyelvújító könyvvel. Sajnos, hiába ajánljuk ezt a kiadványt olvasóinknak, mert már egyetlen példány sem kapható belőle.*

* Mire ez a kötetünk elhagyja a sajtót, bizonyosan napvilágot lát a műnek második kiadása.

XI.

A SZÉP MAGYAR STÍLUS

Előadássorozatunkban többnyire nyelvünk használatának helytelenségeivel foglalkoztunk. Íróink is főként botlásaikkal szerepeltek a mi műsorunkban.

Most vegyük elő másik szemüvegünket. Hibák fölrovgatása helyett időnként fordítsuk rá figyelmünket a tökéletesre, a szépre; nem elég tudnunk, mi a helyes, a hibátlan nyelvi kifejezés, látnunk kell olykor azt a többletet is, amelyet nagy íróink, költőink ragyogtatnak föl. Ez a néhány perc kevés arra, hogy belemélyedjünk egy remekműnek vagy akár egy kis részletnek elemzésébe. Csak azon igyekezhetünk, hogy egy-egy igazi drágakövet válasszunk ki, s rövid magyarázatot fűzzünk hozzá; talán egy-két megvilágosító szó fényében még tisztábban élénk táruul szépsége.

Petőfit vesszük elsőnek. Szerelmének sorsát eldöntő találkozóra indult a költő Júliájához, Pestről Erdődre, 1847 májusában. 14-ét Debrecenben töltötte, ott írta harmadik úti levelét, abban a hortobágyi pusztának szárnyaló magasztalását. A többfélérről szóló levélben ez önállóvá kerekedő rész, külön kis remek; azzá teszi hibátlan szerkezete is. Bevezetőül azt a hangulatát festi a költő, amelyet a rónaság első körültekintésre zendít meg benne. Mily szabadon lélegezhet! A látóhatár megmérhetetlen nagyságát annak említésével érzékelteti, hogy itt hosszabb utat kell megtennie a napnak, mint máshol. Majd részleteket rajzol, eredeti, megelevenítő, hangulatos képekkel. Végül a táj ősnnyugalmát, egyszerűségét szemlélteti. A Hortobágy dicséretét hallva eszünkbe jutnak azok a költeményei, amelyekben hasonló elragadtatással szól az Alföld szépségéről, bálványának, a szabadságnak jelképéről. De hallgassuk a költő szavát:

„Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az isten homloka.

Megállok középeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a schweizi az Alpeseken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!

Mennyivel hosszabb utat tesz itt a nap, mint máshol! Megmérhetlen a láthatár, s olyan, mint egy kerek asztal, beborítva az ég világoskék üvegharangjával, melyet egy felhőcske sem homályosít. Gyönyörű tavaszi nap van.

Az útfélen itt-ott egy-egy pacsirta emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók.

Néhány lépésnyire az úttól csillog egy kis tó, szélén sötétzöld káka és világoszöld sás . . .

Mik azok a T alakúak ott a távolban? azok elszórt gémes kutak, de oly messze vannak már, hogy karcsú ostorfaik nem látszanak.

Amott a látkör peremén a hortobágyi csárda, de nem a földön, hanem az égen . . . oda emelte föl a délibáb. A csárda mellett a ménes, szinte a levegőben, mintha egy elfáradt darucsoport szállana. Kedves délibáb! úgy tartja ölében a tárgyakat, mint gyermekeit az anya.

Némán, merengve ül az őсныugalom e térségen, mint tűzhelye mellett karszékében a százéves aggastyán, ki az élet zajos napjait zajtalan szívvel gondolja át.

Mily egyszerű a puszta és mégis mily fönséges! de lehet-e fönséges, ami nem egyszerű?”

Eddig Petőfi. Ha ezután beleízlünk korabeli írók prózai műveibe, nyomban föltűnik, hogy Petőfi írása mennyire friss, üde ma is, kortásainak prózájában pedig minduntalan zavar bennünket a sok-sok avultság. Mi ennek az oka? Petőfi a népköltészet egyszerű, természetes nyelvén szól hozzánk, az élőbeszéd közvetlenségével. Amit azonfölül élvezünk leírásában, az a nagy költő megjelenítő ereje, egyéni látásmódja, szemléletes előadása. A pacsirta úgy „emelkedik fölfelé dalán, mint fonalán a pók”. Így lesz az egyszerű természetrajzi megfigyelésből, a fölshálltában éneklő pacsirta látásából költői látomás. A képalkotásnak ezt a módját nem lehet megtanulni, de abban már serkentő példánk lehet és legyen is a bemutatott szemelvény, miképpen kell egy kis írásművet is megszerkeszteni, hogyan kell pontosan, szabatosan, szép magyarsággal kifejezni gondolatainkat,

érzelmeinket. S mindezt a legegyszerűbb nyelvi eszközökkel. Egy későbbi úti levelében újra hangoztatja: „Föl nem érem észszel, hogy vannak a nem-mindennapi emberek közt is olyanok, kik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.”

ARANY JÁNOS STÍLUSÁNAK MEGJELENÍTŐ EREJE

Nem egy költőnk van, akinek műveiben az érzékelhető világ sok érdekes színnel, hanggal, valószerű képzelettel jelentkezik, de egy sincs, akinek alkotásai a tapasztalati valóságból az érzékelésnek oly tömegét tárnák elénk, mint Arany Jánoséi, mégpedig egy eredeti szemléletmódú, érzékeny lelkű költő gazdag nyelvének kifogyhatatlan árnyalatosságában. Nem pusztán a látható, hallható világ jelenségeinek ábrázolásakor, hanem a lelki élet homályos mélységeinek megmutatásakor is a közvetlen érzéki élményszerűség káprázata játszik velünk, mikor elmerülünk műveinek élvezetében.

Ha csak kötetlen figyelemcsapongással keresgélünk emlékezetünkben, akkor is ilyenféle Arany János-i sorokban elevenedik meg előttünk a színes, formált, hangos világ, a magasabb rendű költői valóság, a látomás:

Ébredj deli hajnal, te rózsza-özönlő!
Már lengeti leblét hűs reggeli szellő;
Ébredj puha fészkeid melegén, pacsirta!
Már tetszik az égen hajnal elő-pirja.

A költő megszólítja a hajnalt, a pacsirtát, s ezzel a közvetlenséggel máris megejtő hangulatot teremt. Ezt csak fokozzák a soha nem hallott jelzők: a hajnal *deli* és *rózsza-özönlő*. Az utóbbi a homéroszi *rózsaujjú hajnal*-ra emlékeztet, de ez nem csorbítja szépségét, és mindenképp jól beleillik a Buda Halálának ódon stílusába. A megszólítás és e ritka jelzők varázsa, a choriambus (egy hosszú, két rövid és egy hosszú szótagból álló versláb) repeső ritmusa úgy elméláztat bennünket, hogy szinte föl se tűnik egy

egészen szokatlan szó: a *lebel*; a megszemélyesített hűs reggeli szellő a *leblét* lengeti, vagyis 'páráját', 'ködfátylát'. (Mellékesen megjegyezzük, hogy az újabb Arany-kiadásokban a *leblét* szóalak helyett ezt a furcsaságot olvashatjuk: *keblét*. Arany keze vonása szerint azonban, mint tulajdon szemünkkel láthattuk, így helyes: *leblét*. Majd erről egyszer másutt bővebben szólunk.) Lám, Arany egyetlenegy kurta versszakkal is mily csodálatosan föl tudja idézni az üde hajnali hangulatot.

Mennyire más annak a hajnalnak leírása, amely Toldinak a cseh vitézzel való megvívása napjára virrad!

Fölvevé a hajnal piros köpenyegét,
S eltakarta vele az égboltnak felét . . .

Először Toldi Miklós szállása táján pillantott körül a hajnal.

Aztán szétttekinte Pesten és Budában,
Nézegette magát a széles Dunában:
Duna folyóvíznek piros lett a habja.
Közepén egy barna csolnak úszott rajta.
A csolnakban Toldi, nem egyéb, evezett,
Messze felborzolta a lapát a vizet;
Fényes apró csöppek hulltak a magasból,
Mintha zápor esnék piros kalárisból.

Nyugodt vonalakkal, egyszerű színekkel készült ez a szemléletes kép. Elevenségét ennek is főként a megszemélyesítés, valamint a záporról szóló hasonlat adja. A hajnal *piros köpenyegé* a *Duna piros habja*, a *piros kalárisból álló zápor* kifejezés hallatán nemcsak a piros fénnel közeledő pitymallat, a napsugarakban pirosan csillogó vízcseppek jelennek meg előttünk, hanem talán még a párviadalban majdan ömlő vérre is gondolunk.

De lássuk, mily megdöbbenő elevenséggel rajzolja meg Arany a lelki jelenségeket is, például egy tébolyult lelket a Katalin című költői elbeszélésben.

Felsír az apa s felkacag:
Szeméből könnyek omlanak,
Arcán nevető fájdalom
Iszonyú torzképe vagyon;

Üvöltő ajkán a kacaj
Jajjá húzódik — és a jaj
Fonák, csapongó vad szeszéllyel
Hahotává tördelőzik széllyel.
Majd néz, merően, hosszasan:
Szemén lelkének árnya van;
Sötét, sötét árny, — oly borult,
Mint a lélek, — a háborult.

Csak azt írja le a költő, amit látva látó lelki szemével az örült arcán észrevesz, és amit közben hall. Külső rajz, de a zavarodott léleknek irtózatossá kavargásába villanó látomás. (A dőlt betűs szókat maga a költő emelte ki.)

Már csupán említhetjük Dante című költeményét. Arany majdnem a lehetetlent kísérli meg benne: Dante szellemének, teremtő egyéniségének lírai eszközökkel harminckét sorban való ábrázolását. Ez a kis remek — egy szerényen fejet hajtó költőtárs vallomása — többet megéreztet Dante nagyságából, mint netán egy vaskos kötetnyi tudós fejtegetés. Ennek titka a nagy művész Arany költői stílusának megjelenítő ereje. Íme, csak négy sor a műből:

E mélység fölött az értelem mér-ónja,
Mint könnyü pehelyszál, fönnakad, fölleben:
De a lélek érzi, hogy az örvény vonja,
S a gondolat elvész csodás sejtelemben.

Százhuszonöt éve (1835. jún. 27-én) született Herman Ottó. Ebből az alkalomból az esztendő folyamán többször is megemlékeztek róla, különösen mint sokoldalú és haladó szellemű természetbúvárról, tudománynépszerűsítőről. Mi is adósai vagyunk, illő hát, hogy legalább ebben a néhány percnyi előadásban áldozzunk emlékének.

Hétéves koráig nem tudott magyarul, nyelvünknek mégis kiváló művelője és művésze lett. Már első írásaiban föltűnik mesteri, jellegzetes stílusa. Első nagy művében, Magyarország pókjairól írott háromkötetes munkájában mindjárt nyelvújítóként is bemutatkozott, számos új műszóval gazdagította a szakirodalmat. Az új szavak alkotásában főképp a tájnyelvre támaszkodott; azt a meggyőződést vallotta, hogy a nép nyelvében is jobbra megtalálhatjuk az új fogalmak megnevezésére szükséges szókat. Azonkívül a régi, a nyelvújítás előtti magyar nyelv volt ihletője. Eszerint Szarvas Gáboréknak, az akkori Magyar Nyelvőrnek volt harcostársa. Dolgozott is ebbe a folyóiratba és a később indult Magyar Nyelvbe is. Nyelvi vonatkozású cikkeiben a többi közt szavakat, szólásokat, madárneveket magyaráz; sok ilyen dolgozata a néprajz kérdéseibe is bekapcsolódik. Közvetlenül halála előtt, 1914-ben jelent meg A magyar pásztorok nyelvkincese című hatalmas kötete.

Jól látta Herman Ottó, hogy a tudományt csak világos, szemléletes előadásban lehet szélesebb körben hozzáférhetővé tenni és megkedveltetni. Ennek a stílusnak kiváló művésze volt; írásait mai ismeretterjesztőink, de szaktudósaink is példaképüknek tekinthetik. Tudjuk persze, hogy immár sok-sok évtized választ el bennünket tőle, ízlésünk egyben-másban módosult; furcsálljuk némely szavajárását, olykor egyénieskedő modorát.

Hellyel-közzel idegenszerűségek is fölbukkannak mondataiban, szóhasználatában; de ezek csupán aprócska fogyatkozások írásművészetében.

Legnépszerűbb könyve A madarak hasznáról és káráról; néhány hónapja, az emlékévre bocsátották közre ötödik kiadását. A következőkben ebből idéünk egy-két jellemző részletet. A madár erős mellizmának rendeltetéséről, tehát egy unalmasnak vélhető tárgyról ekképp szól: „A mellizom az a hajtószerkezet és erőforrás, mely a keselyút röptében keringve a nap felé viszi, és a fecskét arra teszi alkalmassá, hogy úgyszólván reggeltől estig szárnyaszabadján maradva, nyilalló röpülést végezzen táplálékának összeszerzése érdekében.”

Még az igazán szikkadtan száraz adatközlést is élvezetessé tudja tenni egy ügyes bevezető mondatral: „Ha azt kérdezitek, hogy mik legyenek annak a cinege-fészekodúnak a méretei, hát íme itt vannak: Magassága: 28—29 centiméter. Vastagsága: 15 centiméter.” Stb. — Egy hosszabb mondatnak csak a második felét közöljük, de abból is kihallhatjuk a kellemesen lüktető ritmust: „. . . az eke vasa hasítja a földet, a borona törí a rögöt, s e munka nyomán kél az élet: a szellő érintésétől hullámszik az acélos búza, a lenge rozs, rezgő zab és sok más termés.” Figyeljük meg „a borona törí a rögöt” kifejezésben az *r* hangnak a rögörést festő rofogását, az *ö* zenei hatású halmozását, a „törí a rögöt” meg a „kél az élet” nyomaték- és hangzásbeli párhuzamát, egyensúlyát; észre kell vennünk, hogy mindebben tudatos írásművészet munkál.

Végezetül hallgassuk meg következő néhány mondatát: „A madárélet tetőfoka a fészkelés szakára esik. Erre az időszakra a tollazat díszit ölt . . . fölébred a madárszerelem, de a féltékenység, a szenvedélyesség is; az éneklőknél feltámad az éneklés, mely egészben véve a madárboldogságnak, de a boldogtalanságnak is egész hangsorozatait és fokozatait árulja el annak, akinek szíve fogékonyságánál fogva meg van adva a madárének megértése. — És mindez arra oktatja a gondolkozó embert, hogy az élők életnyilvánulásában csupán külső alak és fok szerint van különbség, a lényeg egy és ugyanaz.”

Most nem nyelvi hibákat bogozgatunk, hanem a nyelv szépségeinek birodalmában fogunk időzni néhány percig. Akit meglátogatunk, Kosztolányi Dezső, egyik legnagyobb nyelv-művészünk. Ez alkalommal egy olyan költeményét vesszük elő, melyben a formák mestere lemond nemcsak a hivalkodóan tökéletes verskellékekről, hanem mondhatni minden külsőleges versszerűségről. Egy úgynevezett szabad versét, a *Zászló* címűt vizsgáljuk meg.

Századunk eleje óta több hullámban átcsapott hozzánk a nyugati szabad vers divatja. A harmadik évtized második felében Kosztolányit is elragadja egy időre a korízlés; ő különben is szívesen kísérletezgetett az írásművészetnek bármely területén.

Így keletkezett — prózai rajzok, karcolatok tőszomszédságában — egy különös könyve, az 1928-ban megjelent „Meztelenül”; szabad versek gyűjteménye. Később, java alkotó korában, amidőn már ismét bátran virtuózkodott a külső formában is, így szól némi öngúnnal egy jambusi-anapestusi párversében: „Az én koromban: | mily dal remegett, a velőig üvöltő. | Az én koromban: | prózára szerelte a verset a költő.”

Hogy miért adja ezt a címet kötetének: Meztelenül, azt ő maga elmondja nyitó versében. Másnak hagyja eddigi kincseit, régi arany szavait, „kevélyen csengő” rímeit, „hogy — most már szó szerint idézzük — hősi-igazul járjak egyedül, | egyszerű ember az egyszerű földön | s meztelenül legyek, amint megszülettem, | meztelenül legyek, amint meghalok”.

Versköntös nélkül mutatkozik költőnk a Zászlóban is. Ekképp hangzik a huszonhat sornyi mű:

Csak bot és vászon,
 de nem bot és vászon,
 hanem zászló.
 Mindig beszél.
 Mindig lobog.
 Mindig lázas.
 Mindig önkívületben van
 az utca fölött,
 föllengő magasan,
 egész az égben
 s hirdet valamit,
 rajongva.
 Ha már megszokták és rá se figyelnek,
 ha alszanak is,
 éjjel és nappal,
 úgyhogy egészen lesoványodott,
 s áll, mint egy vézna, apostoli szónok
 a háztető ormán,
 egyedül,
 birkózva a csönddel és a viharral,
 haszontalanul és egyre fönségesebben
 lobog,
 beszél.
 Lelkem te is, te is —
 ne bot és vászon —
 légy zászló.

Miért szép ez a költemény ruhátlanságában, „meztelenül” is? Már tartalma is megkapó; az emberiség legszebb jelvényének, jelképének lényegére döbbsent rá bennünket. Jelképrendszerünkben a lobogó a legfőbb értékekkel nőtt össze; átvittén így beszélünk: a zászlóért harcolunk, a zászlóért hullatjuk vérünket. Pedig voltaképpen mi az? „Bot és vászon.” De mégse csak annyi, sokkal több annál: „zászló”. Mindjárt az első három sor megmondja a lényegét, előre összegez: nagyszerű nyitány. A *zászló* szó oly erős hatással döndül itt is, a költemény legvégén is, mint egy beethoveni szimfóniában az üstdob.

De ez a zászló nemcsak van, hanem szenvedélyesen él is. Léte csupa mozgás, sőt mozgalom, magát emésztő apostolság. Az újra meg újra visszatérő *mindig* határozó egyre fokozódó

hevű állítmányokat lökdös elénk: *beszél, lobog, lázas, önkívületben van*, s négyszeri ismétlődése gondolati és zenei ritmusban lüktet. — A zászló beszéde, a föllengő magasban lobogása, láza, rajongva hirdető szava az „utca”-nak szól, a tömegeknek. Ezt a dereka részt a költő rövidebb, hosszabb sorokra tördeli. Ez nemcsak a szemnek szól; a mondatok szerkezete is ilyenformán tagolódik. A soroknak ez a váltakozó rövidegsége, hosszúsága úgy hat ránk, mint a lelkes, izgatott zászlónak kisebb-nagyobb szárnycsapódása.

A befejező rész szintúgy három sor, mint a bevezetés. Ez a három sor a költemény csúcspontja. Ezt készítette elő az eddigi rész. A bot és a zászló ellentétének saját magára, de általában az emberi lélekre való vonatkoztatása éppen a tudatosan egyszerű forma révén válik megragadóvá: a költő lelke, az emberi lélek se „bot és vászon” legyen, hanem „zászló”, nagy eszmék bátor hirdetője, hordozója.

Lelkem te is, te is —
ne bot és vászon —
légy zászló.

MILYEN A SZÍNES STÍLUS?

Gyakran mondjuk egy-egy írásműről, hogy színtelen, száraz, vagy éppen ellenkezőleg egy másikról, hogy színes, szemléletes a stílusa. De milyen is az a színes, szemléletes stílus? Elméleti fejtegetések helyett mutassuk be most egy példán, József Attila-díjas írónk, Timár Máté művén, a Majoros Ádám krónikáján.

Timár Máté könyvében egy idős parasztember, a címadó Majoros Ádám tekint vissza hányt-vetett életére. Szavai nyomán megelevenedik előttünk a régi falu, sok nyomorúságával, kevés örömeivel. Valóban megelevenedik, élővé válik, mert az író mestere annak, hogy képekkel, megszemélyesítéssel, hasonlatokkal, szólásokkal, közmondásokkal kiszínezza a szürke mindennapit, felébressze képzeletünket, s életet leheljen az élettelen dolgokba is.

A rossz termésű esztendőt így érzékelteti: „Nagyasztagos parasztoknak olyan kis [gabona]csomócskái szégyenkeztek a szérún, hogy a cséplőgép is halkán mordult, nehogy lefújja róluk a hajazatot.” S az ellenforradalom börtönében megismert ember séges ember rabtársról ezt mondja: „... olyan józúéket beszélgettünk, ahogy két földpántlika suttog egymásnak a mezsgye fölött csillagos nyári éjszakákon.”

A szegény ember sorsát így példázza: „... ez a kutya törvényű világ csak a gazdag fa mellé ver karót, a szegény hajtást hagyja a szélre.” „A szegény embernek ólomfót a nadrágja ülepén a nyomorúság, s ha át akarja ugrani a nincstelenség árkát, lehúzza fenekire.”

A szegénység kérlelhetetlen életiskolája tette emberré Majoros Ádámot, amelyben — mint mondja — „saját értelmem,

korgó gyomrom, gyerekem könnye, rongyos ruhája volt a tanító . . .”. De az idő sok mindent elboronál, s a visszaemlékezés helyenként már bearanyozza az egykori szomorúságot. „Az évek kirostálták fejemből a mindennapi tyúkszemrehágások felsziszszeneseit, fájdalmát, mint rosta a búzamazgóból a konkolyt . . . Istenem, de hányszor könnyítettek véle azon a láthatatlan hátizsákon, aminek élete a neve.”

Visszaemlékezéseiben mindig szép az a táj, amelyben élt. Természeti képei, tájleírásai plasztikusak, költőiek.

Az olasz front katonájaként így látja a tavaszt: „. . . a természet változatlanul tavaszba oldotta a telet, s a maguk idejében virágba borultak a cserjék, asszonyszín lengéjüket szelöltették a vad mandula-bokrok, mély lett az olajfák lélegzete, mint a szerelemben pihegő asszonyoké.”

Nézzünk a sok szép leírás közül egyet az őszről is.

„. . . a magyaváló szilva hamvával megjött az ősz. Száz színű lett az erdei fák ruhája, mint a cigányasszonyoké.” „A ruhaszűrő szél pirongatta az ágyáról lelépő napot. Csapzottak voltak a fák, mint a másnapos ivók, s fásultan hullatták leveleiket. A szántatlan kukoricaföldeken őszültek a csutkakúpok, yörösen, sárgán, barnán haldoklottak a földön kúszó tök-indák. Ökörnyálak táviródrótjai alatt ballangó-gombócok görögtek, téliresarjadó bundás süldőnyulak iramodtak ég felé bökődő farokkal.”

Végül a télutó: „A nap nevetve nyálatza a havat, szívta a föld fagyát, a föld meg nagy kortyokban nyelte a hólevet, s nedves maradt a szája, mint legény — lányé csók múltával.”

Egyszerű eszközökkel, de éppen ezáltal mesterien villantja fel az író Majoros Ádámnak, ennek az érzelmi élet külső megnyilvánulásaitól szemérmesen tartózkodó, élettől edzett parasztembernek színes, gazdag érzelmvilágát.

A lánykérés után nem jön szó a szájára, csak ül a menyasszonyjelölt mellett. „Csak Esztit néztem, ő meg engem, és olyan magafelejtő gazdagságban úszkáltunk egymás szemevilágjában, mint akikre árnyékot sem vethet semmi, senki a teremtet világon. Be is húzodott a család a pitvarba, s magunkra hagyott bennünket a zümmögő rovarokkal, muzsikáló tücskökkel, brekegő békákkal meg a csillagos tavaszvégi éjszakával, ami maga volt a szerelem.”

Az „Egész úton — hazafelé” Petőfijére emlékeztet a gyerekágyas feleségét, elsőszülött fiát először ölelő apa:

„— Hogy vagy édesanyja? — vettem elő legvasárnaplóbb hangom, s elégedetlen voltam, hogy milyen szürke lett kívül az, ami sokkal cifrább, színesebb volt bévül.”

S milyen mély, igazi lehet annak a gyermeki szeretete, aki bár szóban még sohasem mutatott iránta érzékenyülést, ilyen szemmel nézi megöregedett, sírba hajló apját:

„Édesapám U-alak két szárában megfogyatkozott hajában több volt a fehér, mint a vörösbefakult barna, bajusza sebesült madár lelógó szárnyaiként takarta a száját, arca, homloka hullámos volt, mint a lágyan végzett szántás, s egész testével előredűlve fáradtan lépkedett.”

Ilyen belső, szemérmes szeretettel idézte fel Tamási Ábelje is a havasi kunyhó magányában öreg szüleit:

„Aztán eszembe jutott anyám is, aki az ablakon keresztül a kicsi szobából nézheti az őszt, melynek párái közül feltámadni lát engemet, egymásután sokszor. És eszembe jutott apám is, akinek gyér bajuszát bizonyosan gyöngyszemekkel rakta teli az ég, s akinek zsíros botján gyermekesen kergetik egymást a cseppek.”

Talán sikerült ezzel a néhány, igazán csak találomra kiragadott idézettel némi ízelítőt adni a szemléletes, színes stílusból. Jegyezzük azonban meg, hogy a képek, hasonlatok használata nem cél, csak eszköz a valóság minél igazabb ábrázolására. Főlösképpen, öncélúan vagy nem a maguk helyén alkalmazva nem színessé, hanem cifrává, nem szemléletessé, hanem dagályossá teszik a stílust.

Bizonyosan sokan emlékeznek Móra Ferencnek arra a megható elbeszélésére, amelyben gyermekkorának egyik emlékezetes eseményét mondja el: karácsonyi verset szavalt a templomban, a hallgatóság nagy gyönyörűségére. De nem a siker tette emlékezetessé ezt az eseményt, hanem az, hogy a szegény kisgyerekek szavalás közben odafagyott a lába a hideg kőhöz, amelyen állt, minthogy nem volt a csizmájának talpa.

Nem azért emlegetjük ezt a történetet, hogy a sanyarú régi időket idézzük, hanem azért, mert az író érdekes nyelvi megjegyzéseket fűz karácsonyi verse néhány szavához.

Szép karácsony szép zöld fája
Mondd'sza csak, honnan jövel!

„Sok ilyen sose hallott furcsa szó volt benne — emlékezik vissza Móra —, mint a *mond'sza* meg a *jövel*, s ezekkel ríkatam meg legjobban a Daru utcai nemzetet a próbaszaválásokon.”

Való igaz, vannak ünnephez illő **ü n n e p i s z a v a k**, amelyeket csak nagyon ritkán használunk, s vannak kopottas, hétköznapi szavaink, amelyeken már nem találunk semmi csillogást, semmi érdekeset, szokatlant. *Jön a tavasz* — mondjuk egyszerű, mindennapi nyelven. *Jó a kikelet* — írná a kezdő költő, ha ünnepélyesen akarná ünnepi hangulatát kifejezni. *Gyere, gyerek!* — mondjuk egy kissé érdesen. Ugyanez finomabban így volna: *Jöjj, fiam!* Ünnepi, ritka szóval pedig *jövel* vagy *jöszte*, gyermekem!

Ha magunk vagyunk a magunk asztalánál, megelégszünk *krumplileves*-sel és *disznóhús*-sal, de ha valami előkelőséggel hoz

össze a sors, esetleg *burgonyaleves*-sé és *sertéssült*-té finomul ételünk. Más az, ha *megesszük* a kenyeret, ismét más, ha *elköltyük* vagy (már meglehetősen elterjedt németiséggel) *magunkhoz vesszük*. Emlékezzünk csak Tamási regényében a csavaros eszű székely fiúra, Ábelra, hogy évődik apjával, mikor megtalálja az apja hozta vadnyulat:

„... én ezt nyulat csodás jelek között fogtam: nagy vétek volna hát csakugyan, ha megennők.

Erre apám szorult a falnak, mert ijedten kérdezte meg:

— Hát akkor?

— Úgy csináljuk, hogy nem *megesszük*, hanem *magunkhoz vesszük*.”

Az ünnepélyesség legtöbbünk életében persze elég ritka pillanat, de vannak vagy legalábbis voltak olyanok, akiknek egész élete szakadatlan ünnep volt. Ezekhez azután az ünnepi, a nem mindennapi szóhasználat is illett. Bernáth Aurél „Így éltünk Pannóniában” című kitűnő könyvében egy helyen arról ír, hogy néha Festetich herceg is leszállt a nép közé, szóba állt ezzel-azzal. Ő azonban nem *szólíthatott meg* senkit, ő csak a *megszólításával tüntette ki* formát gyakorolta. Továbbá „nem lehetett *barátságos*, csak *szívélyes*”. Az előkelőség kötelez!

Füst Milán egyik kisregényében az öreg koldusasszony így szól Goldnágel Efraímhoz:

„Én koldusnő vagyok, tudd meg, és csak azért ülök itt, mert meg van engedve nekem. Mivelhogy ilyen öreg vagyok. S ha hágy valaki valamit jótékonyan a tányérjám, az az én *tápom*.

— Hogyhogy a *tápj*a? Talán *tápláléka*? — vélte Efraím.

— Hát tudod, édes fiam, az én családomban azt úgy mondják — felelte a néni. — Mert az én nagyapám *esperes* volt.”

Megtörténik — talán nem is ritkán —, hogy ezeket a ritkábban használt, ünnepélyes szavakat, kifejezéseket sem a kimondójuk vagy leírójuk, sem a hallgatójuk vagy olvasójuk nem érti igazán. De éppen a homályosság adja meg e szavaknak jellegzetes hangulatukat. Az újságírók például igen szívesen mutatják be a tudós kutatókat *göreb*-jeik között és *gór*cső mellett, mert e szavak jobban érzékeltetik a titkokat kutató tudós környezetének hangulatát, mint a reális és világos *lombik* és *mikroszkóp*. Magam is emlékszem, milyen hátborzongatóan ünnepélyesnek éreztem elemista koromban az egyik karácsonyi éneknek ezt a sorát: *nékiek ekképen szóla*. Egy pillanatig sem gondoltam volna

rá, hogy ezt így is lehetne mondani: *azt mondta nekik*. S a véletlenül kezembe került lakodalmi meghívón ugyancsak az ünnepélyes nagy esemény hirdetője volt számomra, hogy a szerencsés meghívottakat nem *lakodalomba* invitálják a szülők, hanem *gyermekeik esküvői ünnepélyére*, s nem is vacsora lesz, hanem *estebéd*.

Persze valljuk meg, hogy e szavak, kifejezések legtöbbje nekünk ma már nem annyira ünnepélyes, mint inkább ünnepélyeskedő. Leginkább humoros célzattal használjuk őket, nem a magunk szavaiként, hanem idézőjelbe téve.

Nemrégén valaki azt javasolta levelében, hogy változtassuk meg a rádióban a János vitéz néhány dalának a szövegét, minthogy szerinte sok bennük a hiba. Például ez a sor is helytelen: „Én vagyok a bojtárgyerek, *napszám után* éldegélek . . .” — hiszen bojtárt nem szoktak napszámba fogadni. Meg azután, hogy micsoda paraszti udvar lehetett az, amelyikben három nyáj juh elért, továbbá, hogy kerül az erdélyi fuszulyka az Alföldre és így tovább. Valószínűleg igaza is van a levélírónak, de a változtatási javaslat már későn jött, ezelőtt néhány évtizeddel kellett volna az akkori lektornak közbeszólnia — ha ugyan volt akkor lektor.

De más szempontból is elég sokan kifogásolják leveleikben a rádió dalszövegeit. Legtöbben azon akadnak fenn, ha valamelyik nótának egy-egy sorát nem az általuk ismert formában hallják. Igen határozottan kötelességünkké is teszük, hogy csináljunk rendet, s azután csak a „helyes” — tehát az általuk ismert — formát lehessen hallani. Szerintük nem mondják azt, hogy „*Magos* jegenyefán sárgarigó-fészek”, hanem: „*magas* jegenyefán.” S a kék nefelejcs nem a tó *szélén* virágozik, hanem a tó *partján*. Türelmetlen levélíróinknak azt feleltük, hogy egy-egy dal szövegének általában igen sok változata terjedt el országszerte. Egyik tájon így, a másik tájon úgy éneklék. Sokszor éppen az „eredeti” szöveg kerül feledésbe. A „csak egy *kislány* van a világon” kezdetű dal, Szentirmay Elemér verse például eredetileg így szólt: „Csak egy *szép lány* van a világon”. De legnagyobb költőink népdallá vált versei sem kivételek az ilyenfajta alakítás alól. A „Rózsabokor a domboldalon” című Petőfi-dal egyik sorát leginkább így énekeljük: „Pedig *én most*

is imádkozom”, — holott a költő így írta: „Pedig *mostan* is imádkozom”. Az „Éj van, csend és nyugalomnak éje” kezdetű versben Petőfi ezt írta: „Minden álmam egy fényes királyság”, — mi *tündérkirályságot* éneklünk. S a „Fürdik a holdvilág . . .” második sora Petőfinél: „Méláz a haramja erdő közepében”, a nótában pedig: „Bujdosik a betyár erdő sűrűjében.” Ezellen nem is lehet semmi kifogásunk, hiszen ezekben a dalokban a köztudat már nem a Petőfi-verset, hanem a személytelen szerző népdalát látja, amelyet a közízlés alakított ki a legmegfelelőbb formára. Nagyobb baj azonban az — ezt már csak most mondjuk el —, hogy egyik-másik előadó a saját kényére-kedvére alakíttatja klasszikusainkat is, akik már nem tiltakozhatnak ellene. Csak taláalomra veszek elő néhányat feljegyzéseimből.

Egy vasárnap délelőtt azzal toldották meg a rádióban egy ugrifüles fiatalember dicséretét, hogy „pedig még legénytoll sem *pehlyhedzik* állán”. A mondás tagadhatatlanul Arany Jánosé. De ő úgy írta, hogy *pehelyzik* . . .

Egy régebbi alkalommal már fájdalmasabb operációnak voltam a tanúja. Aranynak „A tölgyek alatt” című szép versét így kezdte a szavaló: „A tölgyek alatt *Szeretnék* pihenni . . .”. Hogy miért mondta így, feltételes módban, a jövőre utalva, nem tudom. Hisz a költő a valóságban is ott pihent, a tölgyek alatt . . . A majdani megpihenésről csak a befejező strófában szól: „A tölgyek alatt Vágyom lenyugodni, Ha csontjaimat Meg kelletik adni”. De ezt a részt már nem hallgattam, mert a harmadik-negyedik sornál elzártam a rádiót. Az ugyanis így hangzott: „Hova nem *hat el* Város zaja semmi.” Arany így írta: „A tölgyek alatt Szeretek pihenni, Hova *el nem hat* Város zaja semmi.” Más alkalommal a Tiszáról hallottunk egy hangulatos, kedves irodalmi összeállítást. A műsor központja természetesen Petőfi szép verse volt, amelyet az elemi iskolában már mindnyájan kifogástalanul megtanultunk. Éppen ezért ért meglepetésszerűen sokunkat, hogy a Tiszát kissé megfiatalítva láttuk viszont.

Petőfi így írta: „Ahol álltam, sárga *föveny-szőnyeg* Volt terítve, s tartott a mezőnek”. A szavaló ellenben *fövenyszőnyeg*-et mondott, nem törődve a szöveghűséggel.

Ugyanilyen jogtalanul, s még a ritmus ellen is vétve változtatta meg az előadó a *korsaját* szót *korsóját*-ra. A vers vége felé pedig egy szép rím esett a modernizálásnak áldozatává. Petőfi ezt írta: „Többek között szóltam én hozzájok : »Szegény

Tisza, miért is bántjátok? . . . » Bizony bántotta fülünket, hogy a rádió *hozzájok* helyett ezt mondta: *hozzájuk*. Petőfi óta — mit tagadjuk — egyben-másban már változott a nyelvünk, ha nem is lényegesen. De ez még nem jogosít föl bennünket arra, hogy Petőfit átírjuk.

A változtatások után azon már nem is csodálkoztam, mikor a bemondó így jelentette be a műsor címét: „Megállék a *kanyargós* Tiszánál”. Úgy gondolta, hogy ennyit neki is joga van változtatni.

Legyünk igazságosak: nemcsak a rádió jeleskedik klasszikusaink szövegeinek megmásításában. Csak egy példát említek. A filmhíradó egyik száma például a következő sorokkal népszerűsítette Petőfit: „Alant *repül* a nap, mint *egy* fáradt madár”. Petőfi így írta: „Alant *röpül* a nap, mint *a* fáradt madár.”

Foglaljuk össze a tanulságot:

Klasszikusaink költeményei, Petőfi és Arany versei már megkapták végső formájukat, ezt védi és őrzi az író emléke, a különféle kiadások tömege, évtizedes, sőt évszázados nyelvi és irodalmi hagyomány, a ma élők ezreinek irodalmi ízlése és tudata. Bármiféle megváltoztatásuk a k ö z t u l a j d o n , a n e m - z e t i k i n c s megsértése. Vigyázzunk tehát rájuk!

XII.

STÍLUSUNK SZEPLŐI

Tudjuk, hogy a magyar szókincs szinte beláthatatlan nagyságú, s nincs ember, aki csak megközelítőleg is tudhatná minden szavát. Még köznyelvi szavainkat sem ismeri mindenki, pedig ebbe a csoportba az általánosan ismert, a közhasználatú szavak tartoznak. Hogy ismerné hát az egyes szakmák szavait az, aki magában a szakmában járatlan? A napokban például azt olvasom egy apróhirdetésben, hogy valamelyik vállalat *kollerjázat*-ot keres megvételre. Valószínű, hogy a vasiparban járatlanoknak velem együtt fogalmuk sincs arról, mi ez, de nem is török rajta a fejüket, gondolván, hogy akinek van eladó kollerjázata, bizonyosan tudja, mit jelent ez a szó.

Van azután olyan szakmai szó is, amely — legalábbis az első pillanatra — félrevezeti a járatlant. Amikor például azt látjuk, hogy valahova gyakorlott *fröccsöntőket* keresnek, nagyon könnyen a vendéglátó iparból ismert *fröccs* képzete lép tudatunkba, és csak később derül ki, hogy ez a fröccsöntés igen komoly, felelősséggel járó munka, s nem borral és szódával, hanem izzó acéllal történik. S ha nem ismerjük is igazán e művellet lényegét, arra gondolunk, milyen sikerült, jó szót alkalmaztak rá.

Mit akartunk ezzel a két példával mondani? Azt, hogy az egyes szakmákon belül szokásos sajátos, a köznyelvben ismeretlen megnevezés ellen, minthogy csak szűk körben ismeretes tárgyra vonatkozik, lényegében nem lehet kifogásunk.

Van azonban szakmai nyelvünkben néha-néha bizonyos, már nem menthető elzárkózás, arisztokratizmus is. Sok olyan szót, kifejezést használnak, amely helyett van jó magyar megfelelő is, csakhogy azt — úgy látszik — nagyon érthetőnek tart-

ják. Az egyszerű ember úgy gondolná például, hogy az óráját az órás megjavítja vagy átalakítja. Ehelyett azonban szakmai körök *átépítik*. Így szebben hangzik. Azt is megértjük, hogy a tökmagból vagy napraforgómagból olajat ütnek, esetleg sajtolnak. Miért kell hát azt írni — mint olvasom valahol —, hogy olajat *nyernek ki*.

Igen épületes példákat találhatunk újságjaink apróhirdetéseiben is erre a nagyképű, fontoskodó, sokszor már neveltséges stílusra. Az egyik vállalat például segédmunkásokat keres „szénpor pincéből való *feltermeléséhez*”. Jól el lehet képzelni, amint a munkások a szenet a kosarakba *betermelik*, s a lépcsőn vidáman *feltermelik*. Mert hiszen könnyebben megy így a munka, mint ha csak egyszerűen felhordanák. Az Épületanyagfuvarozó Vállalat meg „nagyarányú új gépkocsival történő *felfejlesztése* miatt” üzen volt gépkocsivezetőinek. Ha kevesen jelentkeztek, magára vessen a vállalat, jobban mondva erre a szörnyű hirdetésre. Úgy gondolom, a cipészek közül is megcsóválta a fejét egyik-másik erre a hirdetésre: „Cipész *aljamunkásokat* felvesszünk”.

Utolsó idézetünk — ha nem közvetlenül is — egy kutatóintézetet dicsér. Áramütés ellen védő gumicsizmákat ajánl a hirdetés. Mint írja: „Minden darabot a SZOT Munkavédelmi Tudományos Kutató Intézet *bevizsgál*.” Hogy mivel több a *bevizsgál*, mint a *megvizsgál*, nem tudjuk. Talán csak a hirdetmény feladója *vizsgázott le* — magyar nyelvből?

Mindenki tudja, milyen humoros hatása van annak, ha az ember valamely egészen mindennapi mondanivalót körülményesen, nagyon ünnepélyesen, hivatalosan, választékosan fejez ki. Teszem azt, nem *levelet ír*, hanem *levéllírást eszközöl*, s nem azt mondja valakinek, hogy *menjen ki a lakásomból*, hanem így szól: *hagyja el bérleményemet!* Ez humoros célzattal nagyon is helyénvaló, csak az a baj, hogy hovatovább az élet minden területére behatol ez a hivataloskodás, ez a nyakatekert stílus, és lassanként alig-alig meri magát valaki egyszerűen kifejezni. Számtalanszor hallottam már magam is azt az egyáltalán nem tréfásnak szánt figyelmeztetést, hogy *óvatosan vegyen részt a közlekedésben*. Mintha a közlekedés ugyanolyan társadalmi esemény volna, mint — mondjuk — egy labdarúgó-mérkőzés, s ugyanúgy venne részt benne az ember, előre megfontolt szándékkal, mint a totózásban. Ilyen figyelmeztetés után már nem is csodálkozik a jámbor utasjelölt, mikor a villamoson arra figyelmezteti a hirdetés, hogy *aprópénzzel fizessen*, mert „*közégeink* pénzváltásra nem kötelezhetők”. Legfeljebb e rideg elnevezésnek járó aggodalommal nyújtja át tízforintosát a csinos kalauznőnek, akinek talán sejtelve sincs róla, hogy ő *közeg*. Lehet, hogy egyszerűen így értelmezné és mondaná a *közégeink*-et: *dolgozóink, vállalatunk dolgozói, kalauzaink, jegykezelőink* stb. Igaza is volna!

Az embernek ilyen gépies emlegetésére, mondhatnám elaktásítására különben is elég sok példát találunk. Akarva vagy akaratlan, de mindenképpen kissé lebecsüli az embert az, aki egy üzem vagy vállalat *emberanyagá*-ról beszél. S azok sem veszik túlzott kitüntetésnek, akikről így emlékeznek meg felettesei: kitüntetését kapott három *fő*, jutalmat öt *fő*. Okvetlenül ez jut

eszükbe: kaszárnyaudvart söpör tíz *fő*, a lovakat csutakolja három *fő*.

Ha már a közlekedés nyelvét emlegettük, az egyensúly kedvéért idézzünk a nyakatekert, bürokratikus stílusra egy autóbushól vett példát is. A múlt év végén megszűnt a 121-es gyorsjárat, mert kevés volt az utasa, kevés utas használta. Ezt az egyszerű tényrt ilyen formában közölték az illetékesek: „A 121-es gyorsjárat *üzemeltetését* a gyér *utasigénybevétel* miatt november 13-án *üzemzárlattal* megszüntetjük.” Megérteni persze így is sokan megértik. A bürokratikus stílus, a hivataloskodó fogalmazás pálmáját azonban mégsem ez a felirat kapná ez idő szerint.

Sokan olvastuk az ünnepi édességáradat során egyik-másik bonbonos dobozban azt a kis cédulát, amely a csokoládéárak esetleges megszürkülésének okát tudatta a jámbor fogyasztóval a következőképpen: „Az áru *kiszürkülése* nem jelenti annak *meghibásodását*, ugyanis ezt az áruban lévő *magas kakaóvajtartalom* okozza.”

Megtehetnénk, hogy e mondatszörnynek minden szavát egyenként vegyük vizsgálat alá; bizony alig-alig maradna belőle valami. De most csak néhány fontoskodó és nyakatekert kifejezését húzzuk alá, mint a *kiszürkülés*, *meghibásodás*, meg hogy a sok kakaóvaj itt *magas kakaóvajtartalom*, s a bonbon, illetőleg csokoládés készítmény előkelően *áru*-vá személytelenedik. Persze az sem lényegtelen, hogy első olvasásra könnyen a fonákjára fordul ennek a figyelmeztetésnek az értelme, hogy tehát a kakaóvaj okozza a csokoládé romlását. Figyeljük csak meg: „Az áru *kiszürkülése* nem jelenti annak *meghibásodását*, ugyanis *ezt* (tehát a *meghibásodást*) az áruban lévő *magas kakaóvajtartalom* okozza.”

Bizony, ezt kár volt sokszorosítani, elrontja az édesség ízét. Ezt üzenjük — hogy stílusosak legyünk — az illetékesek *felé*.

A CÉLKITÜZÉS MEG EGYÉB DIVATOS SZÓSZAPORÍTÁS

Bizonyosan megfigyelték már, hogy sokan szívesen választják az egyszerű kifejezés helyett a körmönfontat, a körülmenyeskedőt, hogy ezáltal mondanivalójuk a nagyobb fontosság látszatával tűnjön ki. Azt mondják vagy írják: *a színmű előadásra kerül, az összeg levonásra kerül, valamit előjegyzésbe vesznek, kifejezésre juttatnak, valami befejezést nyer*, pedig többnyire így is elég volna: *a színművet előadják, az összeget levonják, valamit előjegyeznek, kifejeznek, befejeznek*. Ilyenféle fontoskodás eredménye a manapság igen elterjedt *célkitűzés* használata az egyszerűbb *cél* helyett. Divatos szó lett belőle. Különösen gyakran hallunk, olvasunk a *célkitűzés megvalósításáról*, mégpedig ebben az értelemben: 'a cél elérése'. Holott a *célkitűzés megvalósításával* csak annyit tettünk, hogy valóban 'kitűztük a célt', de lehet, hogy magától a céltől még messze vagyunk. Ne elégedjünk meg a pusztán *célkitűzés*-sel, ne is azt valósítsuk meg, hanem a tervet, a feladatot, így érzjük el célunkat. Nagyon helyes, ha valamely vállalkozásunk előtt világosan *kitűzzük a célt*, s a munka befejezéséig a *kitűzött cél*-ra figyelünk; ha azonban célt értünk, akkor magával a kész munkával már nem valami *célkitűzésünk* van, hanem *célünk*. Ezért furcsa a következő idézet: „Történelemtanításunknak egyik igen fontos *célkitűzése* érzelmek keltése növendékeinkben”. Az érzelmek keltése nem *célkitűzés*, hanem *cél*. Ugyanígy jobban tesszük, ha bármely tevékenységnek vagy műnek *céljáról*, nem pedig *célkitűzéséről* beszélünk. Helyesen mindig valamely *cél*, nem *célkitűzés* felé törekszünk. A következő mondatban természetesen nem hibáztathatjuk a *célkitűzés* szót: *Pontos célkitűzés nélkül nem valósíthatjuk meg a tervet*. De így is jó: *A cél pontos kitűzése nélkül nem valósíthatjuk*

meg a tervet. Mindehhez hozzátehetjük, hogy nem burjánozna ennyire a *célkitűzés*, ha a német *Zielsetzung* szó nem serkentette volna kezdettől fogva.

Más furcsaság a régibb eredetű *sejteni enged*, *sejteni hagy* a *sejtet* helyett. Ezt olvastuk egy napilapunkban: „A sportolók eredményei azt is *sejteni engedik*, hogy nagy lesz a küzdelem”. Ez a *sejteni enged* vagy *sejteni hagy* ugyanolyan helytelen, mint ha ezt mondaná valaki: *ruhát hagy* vagy *enged csináltatni* magának, e helyett: *ruhát csináltat magának*. Nyelvünkben a *-tat*, *-tet* vagy *-at*, *-et* igeképzővel jelezzük, hogy nem maga az alany végzi a cselekvést, hanem mással végezteti, vagyis az említett kifejezésben az *enged*, a *hagy* teljesen fölösleges, ráadásul idegenszerű. Sok nyelvben ugyanis általában külön igét használnak ilyenkor, minékünk úgynevezett műveltető igeképzőnk van helyette.

Jó, ha tekintettel vagyunk embertársaink érzékenységére, legyünk hát tekintettel nyelvi érzékenységükre, stílusérzékükre is, azért ne beszéljünk így: *Tekintettel arra*, hogy esik az eső, *itthon maradunk*. Elég ennyi is: *Esik az eső, itthon maradunk*. Persze még sokféleképp mondhatjuk: *Minthogy* vagy *mivel* esik az eső, *itthon maradunk*. *Esik az eső, azért itthon maradunk*. Ne beszéljünk így se: *Tekintettel a rossz időre, elhalasztották a mérkőzést*. Így is mondják, ugyanolyan rosszul: *Tekintve hogy rossz az idő, elhalasztották a mérkőzést*. Röviden, szabatosan, magyarul: *A rossz idő miatt elhalasztották a mérkőzést*.

Említsük meg végül a fölösleges fontoskodás nyelvi példái között az *attól függően*, hogy egyre gyakrabban használt kifejezést. Nem rossz a maga helyén, csak kezd már olyan *tekintettel arra*, *hogy-fajta* esetlen, előre gyártott nyelvi elemmé dermedni. Figyeljünk föl rá idejében! Bizonyára az *attól függetlenül*, *hogy*... ellenlábás kifejezésétül keletkezett, s ilyenként néha szükség is lehet rá. Igen ám, csak hogy némelyek már unos-untalan ilyesmivel bántják fülünket, szemünket: *Úgy lesz, attól függően, hogy megoldhatjuk-e ezt a kérdést. Meg is lehet valósítani, attól függően, hogy ki mit végez*. Mind a kétszer helyesebb volna így: *aszerint, hogy*... Még ilyent is lehet hallani: *Elmegeyek hozzád, attól függően, hogy ráérek-e*. Ide nem kell sem az *attól függően*, sem az *aszerint*, mert egyszerűbben is mondhatjuk, így: *Elmegeyek hozzád, ha ráérek*.

AMI AZ ÉRTEKEZLETEN „LESZ KITÁRGYALVA”

A Pest megyei Néplapnak egy régebbi számában (1959. febr. 5.) ezt olvasom: „Sokan, főleg nyelvtudósaink, erősködnék, hogy az újságok írói nem valami jól beszélnek a magyar nyelvet. Elfeledkeznek azonban arról, hogy az újságírók végig hallgatnak számtalan értekezletet, elolvasnak sok hivatalos jelentést. És valami mindig ragad az emberre, ha azzal nem is lehet dicsekedni.”

Valószínűleg igaza van a Pest megyei Néplapnak. Már abban tudniillik, hogy a hivatalos jelentések, értekezletek hangja nem mindig neveli különösen az újságírót ízesebb, szebb, kifejezőbb magyar nyelvre, sőt rontja nyelvérzékét, stílusát. Bizonyosan tétovázik tolla a jegyzetfüzetben, amikor például ilyen elnöki zárószót kell szép magyarsággal összefoglalnia: „Éz majd a legközelebbi értekezleten lesz kitárgyalva. Hangsúlyozottan kérem, domborítsák ki az elvtársak a tagság felé, hogy a munkához való viszonyban még nagy hiányosságok vannak. De az is jöjjön ki, hogy a vezetők részéről is történtek mulasztások.”

Azok a mondatok, amelyeket a lap idéz, ugyancsak elretentő példái a fontoskodó, nyakatekert, homályos bürokrata nyelvnek. Ízelítőül csak a *süldőintervenció* (!) meg az *eladási lehetetlenülés* kifejezést említem meg belőlük.

De mindez mégsem menti az újságírót. Az írók és az újságírók a nyelv dolgában nem tanítványai, hanem mesterei azoknak, akiket most idéztünk. Mert az ma még részben megérthető, hogy például egy szövetkezet felvásárló csoportjának vezetője még nem beszél és ír olyan kifogástalan stílusban, mint szeretnénk. De az újságírónak ez a mestersége, a nyelv, az írás; évekig tanulta s naponként gyakorolja most is szakmája fogá-

sait, művészetét. Természetes hát, ha újságjainkban — mint a Pest megyei Néplap is hangsúlyozza — nincsenek olyan érthetlenségek, mint némely jelentésben, beszámolóban.

Persze azért nem kell annyira „erősödniük” a nyelvészeknek, hogy az újságokban hibát találjanak. Bizony igen sok baj van a gondossággal, a stílusérzéssel. Itt van most előttem egy rövid, néhány soros hír (Népszava 1958. nov. 29.): „Kilenc fiatal pár fogad egymásnak örök hűséget az illetékes túrkevei *szervek* előtt Mikuláskor. *Mind a kilencen, illetve tizenhétven* — szövetkezetiek, a híres Vörös Csillag tagjai. A lakodalom ennek megfelelően »szűkkörűnek« ígérkezik. A szakácsnőknek lesz elég dolguk, hiszen a meghívottak száma *összesen több lesz kétezernél*. Ebbe a szép *kerek számba* péntek dél óta beletartozik a miniszterelnök is. Az »örömanya« tsz ugyanis küldöttséggel kereste fel a forradalmi munkás-paraszt kormány elnökét (*benne az egyik házasulandó pár*)”. — Hát így. A többit akár el is hagyhatom, sőt talán magyarázatot sem kell hozzá fűznöm. Sem a túrkevei *szervek*-hez, sem a szép *kerek szám*-hoz, amely több mint kétezer, s azt sem kell kutatnunk, miben volt benne az egyik házasulandó pár, az elnökben-e vagy a küldöttségben.

Ázt mondhatná valaki: ez humoros cikknek készült, azért vannak benne ezek a furcsaságok. Valóban ilyesmire mutat néhány jel, főként az idézőjel, de éppen a kritikus részekről nem lehet megtudni, komolyan gondolja-e a szerző vagy tréfából. Pedig — mint Kosztolányi is írja — „az olvasót tilos — csak egy másodpercig is — bizonytalanságban hagynunk. Az írás egyetlen ékessége a világhosság.”

Vannak édes anyanyelvünknek olyan szeplői, pörse-
nései, sőt fekélyei, amelyeknek az irtogatását nem hagyhatjuk
abba egy pillanatra sem, mert különben újra meg újra megsoka-
sodnak.

Azt gondolhattuk például, hogy elég volt szóvá tennünk
néhányszor a *felé* szó helytelen használatát az ilyenféle monda-
tokban: „Megmondtuk az elvtárs *felé*”, „Jelentse a minisztérium
felé” stb. De bizony nem nagyon pihenhetünk babérainkon, mert
a *felé* még lépten-nyomon felbukkan, ha nem annyira általános
is a használata, mint néhány évvel ezelőtt. Úgy látszik, az volna
célravezető, amit N. J. levelében a *nem láthassuk, mondhassuk*
ellen javasol: figyelmeztesse a rádió a hallgatókat mindennap
erre az elterjedt hibára.

A rádióhallgatók közül is sokan szóvá tették már a *felé*
helytelen használatát. Egy „kesergő hallgató” (így írta alá leve-
lét) ezt idézi valahonnan: „Még nem határozott a hivatalos
szerv, hogy az ügyészség *felé* fog-e lépéseket tenni”. G. L.-né
egy nyomtatott levelezőlappal örvendeztetett meg bennünket,
amelyen ez a csodálatos mondat olvasható: „Kérjük a postai
küldeményünket átvenni és a tankönyveket még a folyó iskolai
tanévben a *tanulók felé* forgalomba hozni szíveskedjék.” Mi most
csak a *felé* miatt idéztük az Állami Könyvterjesztő Vállalatnak
ezt a ritka szép leleményét, de — mint bizonyára észrevették —
akad még benne hiba bőven. S hogy újságjainkban sem volt
még a közelmúltban sem ritkaság ez a csodabogár, arról a Magyar
Sajtó című folyóiratban győzött meg bennünket még a múlt
ősszel Reményi—Gyenes István cikke. A szerző különféle lapok-
ból szép számmal idézett ilyen példákat: „Kérelmét nem továb-

bíttottuk az *illetékesek felé*”; „a magánfuvarosok *felé* történő készpénzfizetések”; „Lengyelország szénzállítása Magyarország *felé*” stb. Jobb, ha a kérést, a pénzt, a szentet pontosan és határozottan *valakinek* küldjük, nem pedig csak úgy vaktában és bizonytalanul *valaki felé* . . . Egyik sportolónk pedig — ezt már a Népszabadságnak egy januári számából idézem — így nyilatkozott: „Ezt természetesen nem vállalhattuk már, hiszen kötött minket adott szavunk a szövetség *felé*.” Nem lett volna egyszerűbb így: kötött bennünket a szövetségnek adott szavunk?

Napjainkban viszonylag kevesebbet halljuk ezt a nyelvi szörnyszülöttet. De ez csak érzéki csalódás: kevesebb az értekezet, az összefogó.

Persze a *felé* nincs egyedül mai nyelvhasználatunkban. Szinte úgy látszik, mintha sokan nem is mernék magukat egyszerűen, mindenkinek érthetően, magyarul kifejezni. Ha például *valakinek* a *magatartásáról* akarnak beszélni, azt úgy mondják: *hozzáállás* vagy *viszonyulás*. A vélemény *meglátás*, a *munka*, az *eredmény* pedig *teljesítés*. Olvastam — igaz, hogy egy évvel ezelőtt — ilyen mondatot is: „Már behozták elmaradásukat, már szépen *teljesítenek*.” (Az itteni németes *behoz*-ról most ne szövegünk külön.)

Ezek a papírízű kifejezések sokszor annyira elterpeszkednek nyelvünkben, hogy sok jó magyar szót szorítanak hosszabb-rövidebb ideig háttérbe. Egy időben mindent elárasztott az *alapvető*, a *döntő*, a *széles*, a *messzemenő*. Azt hallottuk, hogy valami *messzemenően* befolyásolja a munkát, olvastunk *messzemenő* kedvezményekről, a *széles* embertömegek jogos követeléseiről stb.

Így terjeszkedik más szavak, kifejezések rovására manapság például *komoly* szavunk is. Nemcsak az élőbeszédben, hanem igényes irodalmi művekben is. Egy Juhász Gyuláról szóló irodalomtörténeti munkában példának okáért *komoly* a *hagyomány*, a *jelentőség*, az *elismerés*, a *tekintély* a *tehetség*, az *akadály*, a *dilemma*, az *üzleti ügy*, a *tevékenység*, a *megrázkództatás*, a *fejlődés*, a *hadjárat* stb. Sőt még a humor iránti érzék is *komoly*, mert — mint a szerző írja — Juhász Gyulának már gyermekkorában is *komoly* *érzéke van a humor iránt*.

Kodály Zoltán a nyelvünkben újabban ragályszerűen terjedő *-szerűség, -féséség*-re hívja fel figyelmünket levelében. Ez a *-szerűség, -féséség* a dolgok egyenes megnevezése helyett mindent bizonytalanná, határozatlanná tesz. Némelyek már nem merik mondani, írja, hogy „ez kutya”, hanem azt mondják helyette: „valami kutyaszerűség”.

Kodály Zoltán megfigyelésében magunk is osztozunk: valóban úton-útfélen halljuk ezeket a szavakat: *bútorféséség, áruszerűség, cipőféséség, kalapszerűség, papírszerűség, madárféséség* stb. Azonnal tegyük hozzá, hogy — bár meglehetősen új ez a képzés — mindenesetre szükséges és helyes is lehet. Ha például akkor használjuk, amikor valami sokban hasonlított egy másik dologhoz, de némely tekintetben meg eltér tőle, nem teljesen azonos vele. Mondjuk olyasmi, mint a bútor, de mégsem nevezhetjük bútornak. Persze itt is elég volna a *bútorféle* megnevezés, a *bútorféséség* már bürokratikus nagyképzés.

Az igazság azonban az, hogy az esetek nagy részében semmi ok sincs erre a megkülönböztetésre, valóban úgy van, hogy az emberek a pusztán *kutya* helyett mondanak *kutyaszerűség*-et, mert így sokkal hatásosabbnak, különlegesebbnek látszik mondani-valójuk. Amikor a cipőbolt elárúsítója női *cipőféséségek*-ről beszél, nyilván különféle női cipőkre gondol; vagy a madárkereskedő, ha *madárféséség*-et kínál, aligha tartogat a pult alatt holmi csodálényeket, amelyek átmeneti típusok halak és madarak között. A *madárféséség* egyszerűen különféle madarat jelent neki. De akkor miért nem azt mondja?

Nemcsak szóban, írásban is terjed már ez a szokás: „Kombinált bútort, hálószobát, fekvő- és ülőgarnitúrát, valamint egyéb

bútorféleségeket készpénzért megvásárolunk”; „*Élelmiszerféleségeink* egyike-másika jelentős többletmunkát ró ránk”; „Ezen *áruféleségeket* . . . töröljük raktárnaplónkból”. Az *áruféleség* semmi más nem volt, mint *rizs, dió, mogyoró és barack*. Akár közletről, akár messziről nézzük őket, *árúk* ezek, nem *áruféleségek*, vagy *élelmiszerek*, nem *élelmiszerféleségek*.

A nyelvünkben jelentkező újnak, ha szükség van rá, ha gazdagítja nyelvünket, helyet kell adnunk, de nem minden szükséges, nem minden helyes, ami egyik napról a másikra felbukkan akár a mindennapi nyelvben, akár a napilapok hasábjain.

Hogy más példákat is mondjunk: Zolnai Béla a Magyar Nyelvőrben többek között arról ad hírt, hogy *érdekes* szavunk új jelentésben kezd elterjedni. Az eddigi 'érettelkeltő, izgalmas' jelentés mellett „a *nem érdekes* kifejezést a fiatal nemzedék olyan mondatokban használja, amikor valami ellenvetést akar nak kisebbíteni, leszerelni vele”. Azt jelenti az ő használatukban a *nem érdekes*, hogy 'nem fontos, nem lényeges, mellékes, az érv nem állja meg a helyét'.

Úgy látjuk, hogy nemcsak a szóbeszédben terjed ez a furcsaság, hanem az írott nyelvbe is kezd betolakodni. Azt olvasom egyik napilapunkban: „. . . meg lehet találni az utat a középparasztok megnyeréséhez. És itt úgy érzem, *érdekesek* az én bulgáriai tapasztalataim”. Egy nappal később ugyanez a lap: „Nem lenne különösebben *érdekes* a dolog, ha csak Málta szigetét néznénk összefüggéseiből kiragadva.” Nyilvánvaló, hogy mindkét esetben azt akarta mondani a cikkíró az *érdekes* helyett, hogy *fontos, jelentős*. Még feltűnőbb és stílustalanabb ez a kissé nyegle szóhasználat ünnepélyesebb környezetben. Idézhetünk illet is egy ünnepi megemlékezésből: „*Nem érdekes* [a mű] balsikere.”

Úgy gondoljuk, maradjon meg ez a szóhasználat egyelőre a kevésbé igényesek kifejező eszközeének, amíg tisztavirág életét leélve onnan is ki nem rostálódik.

Évtizedek óta óvják a nyelvművelők nyelvünket a német hatásra erősen terjedő *-nál, -nél* ragtól. A hibáztatás ma sem időszerűtlen, mert ma is hallunk, olvasunk ilyeneket: *ennél* a mondatnál az a hiba — helyesen: *ebben* a mondatban; nem vett részt a javaslat tárgyalásánál — helyesen: tárgyalásában; különféle gondolatok merültek fel nála — helyesen: benne; fejfájásnál vegyünk be két tablettát — helyesen: fejfájás esetén, fejfájáskor; súlyos betegség jelei mutatkoztak nála — helyesen: rajta; vagy illet is hallunk: eszénél vagy eszméleténél van, nevénél szólítják — helyesen: eszén van, nevén szólítják; sőt ezt is hallani: Légy esznel! — magyarul: Légy eszeden!

A felsorolt példákban a *-nál, -nél* a német nyelvből való szó szerinti fordítás hatására keletkezett, s egyiket-másikat már úgy megszoktuk, hogy kevés ember nyelvére tiltakozik ellenük. Nem rínak úgy ki a magyar szövegből, mint például ez a germanizmus, amelyet még tavaly írtam ki egy képeslapból: A zenészek munkája „nem örbundát vagy kezeslábast igényel, hanem frakkot. Abban kell szerepelniük *év ki, év be*”. Bizony sok jámbor olvasó el sem tudja képzelni, mi a csoda lehet az az *év ki, év be*, csak a németül is tudók fejthetik meg a titkot; ez az értelmetlenség a német *jahraus, jahrein* szó szerinti fordítása, magyarul úgy mondjuk: *évről évre* vagy *mindig*.

A *-nál, -nél* rag németes használatára visszatérve, azért hoztuk elő most ezt a kérdést, mert a Magyar Nyelvőr egyik számában is olvashatunk róla egy terjedelmes cikket Imre Samu tollából (81 : 164). A Magyar Nyelvőr cikke azt az érdekes kérdést vizsgálja, mikor engedhető meg a *-nál, -nél* használata a *-ban, -ben*, illetőleg a *-kor* rag mellett is, melyek azok az esetek,

amikor a *-nál* használata ugyanabban a példában más jelentéssel jár, mint a *-ban*. Ilyen példákat sorol fel többek között: más az, ha valaki az *Akadémián* dolgozik, mint ha az *Akadémiánál* van állásban. Az előbbi azt jelenti, hogy az Akadémia épületében, a második helymeghatározás már lazább ennél, azt jelenti, az Akadémia kebelében (vagy kötelékében), például az Akadémia valamelyik intézetében. Ugyanígy valakinek az ügyét elintézhetik az Akadémiai Kiadóban (tehát a kiadó épületében, helyiségében), de könyve jelenik meg a kiadónál. Természetesen Imre Samu cikke is helytelennek, kerülendőnek tartja a *-nál*, *-nél* használatának azokat az eseteit, amelyek nyelvünk kifejező képességét nem növelik.

A folyóiratot lapozgatva szép nyelvi anyagot talál az olvasó Balassa László cikkében, amelynek címe: „A *hajnalodik* ige rokon szavai és a hajnal irodalmi ábrázolása”. Dolgozata első részében sorra veszi a szerző a *szürkül, dereng, virrad, hasad a hajnal, pirkad, pitymallik, megvirrad, hajnalodik, hajnallik* pontos jelentését, egymástól való eltérésüket, sok példával szemléltetve irodalmi felhasználásukat. A második részben azt mutatja be gazdag irodalmi anyagon, hogyan ábrázolják íróink, költőink egyéb nyelvi eszközökkel — tehát nem a felsorolt példák segítségével — a napfölkeltének különféle mozzanatait. A szép felsorolás Balassival kezdődik és Juhász Ferencsel, illetőleg Radnóti Miklóssal végződik, közben pedig százféle alakot ölt lényegében ugyanaz a mondanivaló a megfigyelés helye és ideje, az író kora, egyénisége, hangulata, stílusa és az uralkodó irodalmi ízlés szerint.

A nyelvjárásokat kedvelő olvasó örömmel mazsolázhathat abban az ízes, gazdag dunántúli tájszógyűjteményben, amelyet Szalai János gimnáziumi tanár jegyzett össze a Fejér megyei Polgárdi községben. Arra is jó példa ez a gyűjtemény, hogy a vidéken élő tanítók, tanárok és más értelmiségiek hogyan tudják és tudnák segíteni nyelvtudományunkat, szolgálni nyelvünket.

AZ ISKOLAI ARGÓRÓL, A FIATALABB NEMZEDÉKNEK

Altalános a panasz, hogy mérhetetlenül eldurvult a fiatalság hangja, szavaik sokszor már teljesen érthetetlenek, hovatovább egy keverék magyar-jassz nyelven beszélnek. Ezt olvassuk a szülők leveleiben, ezt halljuk a nevelőktől, de — sajnos — a saját gyermekeink is meggyőznek bennünket ennek az állításnak valóságáról.

Nehéz erről a kérdésről tárgyilagosan beszélni, mert bizony nekem is borzong a hátam, mikor hallok, hogy a *skamok* meg a *csajok* a *sulajban* megint valami *kasa* dolgot műveltek, no de próbáljunk meg mégis elfogulatlanok maradni.

Mindjárt azzal kezdem, megértem, kedves gyerekek, hogy szívesen használtok olyan szavakat, amelyeket a felnőttek nem használnak. Talán legszívesebben úgy beszélnétek, hogy a nagyok egyáltalán ne is értsék meg. Szeretitek építeni a magatok külön világát, ezért játszatok szívesen indiánt meg kovbojt is. Mert az unalmas mindennapi életbe ez bizony változatosságot, érdekességet visz. De aki már egy kicsit nagyobbacska, nem szívesen tűzi körül a sapkáját indián tollakkal, mert az már mégsem illik. Egy bizonyos korban — úgy tíz-tizenkét év eltelte után — már komolyabb magatartás járja. Nem így volna jól beszédünkben, szóhasználatunkban is?! Azután: érdekes ugyan ez a jassz nyelv vagy tolvajnyelv, mert elüt a mindennapi nyelvhasználattól, de alapjában véve mégis csak szürke. A szép magyar nyelv ezernyi gazdagságát siralmasan leszegényíti. Ha nektek valami tetszik, mostanában azt mondjátok rá: *klassz!* Legföljebb még ezt variálgatjátok: *kasa, faja, kaja*. Igaz, ez nem olyan szürke, mint ha azt mondanátok: *jó! szép!* No de mást

is lehet mondani: *elsőrendű, páratlan, csodálatos, kiváló, remek, pompás, nagyszerű, kitűnő, fölséges, gyönyörű* stb., stb. Már csak szebb, kifejezőbb, magyarabb szavak ezek, mint amazok! S nem szürkítik el, hanem finomítják gondolkodásunkat is, hiszen sok apró finomságot, árnyalati megkülönböztetést lehet velük kifejezni.

Milyen szépen, komolyan, ízes-magyarosan hangzik ez a szó: *édesapám*. Kissé hivatalosabb, nem olyan meleg, ha így mondjuk: *apám*. Az *atyám* meg már régies, ünnepélyes. Ellenben a családi kör bizalmasságát érezteti az *apuka, papa, papi* becézés. Talán modanom sem kell, hogy ezek helyét egy kifejezés foglalta el sok gyerek beszédében, a — *fater*. Bizonyosan megfigyeltetek magatok is, a sokféle kifejezési lehetőség, hangulati árnyalat közül a tolvajnyelvi szó egyet képvisel legfőképpen: a bizalmaskodó, nyegle, goromba, lekezelő formát. Ha nem vagytok erről meggyőződve, gondoljatok csak arra, mit éreztek akkor, ha édesapátokról, akit mégiscsak tiszteltek és szerettek, s kedves kis húgotokról így beszélnek pajtásaitok: Ott jön egy *pacák*, vagy: Ki ez a *csaj*? Ugye nem szívesen halljátok ti sem?

Ne csodáljátok, ha a jassz nyelv, a tolvajnyelv szavai ilyen hangulatúak. Olyanok találták ki, akik előtt senki és semmi sem volt jó, szép, tiszteletre méltó. Talán nem is olyan nagy tisztesség egy ilyen örökséget ápolni és tovább hagyományozni. Különösen nem tisztesség önérzetes magyar gyerekeknek, akik tudják, hogy szép magyar nyelvük a legfőbb kincsük, azt bepiszkítani bűn, de ápolni, védeni legfőbb kötelességük.

Befejezésül a felnőtteknek is szóljunk egy szót. Gyerekbetegségről beszéltünk. Sajnos, néha a felnőttek között is van bacilusgazdája ennek a betegségnek. Pedig az már nagyobb baj, ha valaki harminc-negyven éves korában esik vörhenybe vagy — hogy stílusosabban mondjuk — szamárköhögésbe.

Egy munkásember hallgatónk Hajdúszoboszlóról — félig-meddig szemrehányóan — azt írja, hogy szívesen hallgatja ugyan a szótagolásról meg a helyesírásról szóló ötperceket is, de sokkal fontosabb volna, ha a fiatalság között nagyon elterjedt szóhasználat, a *kaja*, a *pia*, a *faterom*, a *meló* és a többi ellen is szólnánk már egyszer.

Kívánságával nincsen egyedül. Alig van hét, hogy levelezőink közül valaki — enyhébb vagy erősebb formában — szóvá ne tenné ezt a kérdést, nem is beszélve azokról, akik élőszóban mondják el véleményüket.

E levelek és megjegyzések 90 százalékával egyet is értünk. De túloznak abban, hogy szinte mindent elítélnék, ami a fiatalság nyelvében új vagy a mindennapi nyelvhasználattól eltérő. Az olyan játékos becézésnek, mint a *suli*, *diri*, *dolcsi*, *cerka*, megvan a maga kedves bizalmas hangulata, s egyáltalán nem veszélyezteti sem a jóízlést, sem a magyar nyelvet. Igaz, hogy az argó, a jassz nyelv kedvelői ugyancsak túlzásba esnek, amikor minden argó jelenséget egyformán a magyar nyelv, a magyar szókincs gazdagítójának tartanak, s tudományos elméletet gyártanak ezeknek minden korlát, minden megkötés nélkül való használatára.

Mi az igazság? Az, hogy az argó szó nem önmagában rossz vagy jó. Az argó szavak használata stílus kérdése. A maga helyén használva igen kifejező, igen találó lehet egy-egy argó szó is.

Igaza van Zolnai Bélának, amikor ezt írja: „Móricz Zsigmond az *Uri muri*-nak már a címében jelzi, hogy az ezeréves, talán héberre visszavezethető, de nálunk népies, sőt pes-

ties, friss eleven, éppen pongyolaságánál fogva kifejező *muri* nem azonos a hivatalos, rendszerint műsorral egybekötött *multság*-gal, a leányegyleti vagy jótékony célú szelíd szórakozással, még kevésbé Vörösmarty halálosan komoly, országépítő »jó multság, férfi munka« fogalmával, hanem alkalmas politikailag megbélyegző, társadalmi osztályt jellemző gondolatok illusztrálására” (Könyvbarát 9 : 499).

Csak az a baj, hogy igen sokan nem a maguk helyén, nem sajtóságos hangulatoknak, stílusárnyalatoknak megfelelően használják ezeket a szavakat.

Az argó eredetileg az alvilági elemeknek a köznyelvtől a szókincs egy részében eltérő csoportnyelve. Természetes tehát, hogy ezt a hangulatát a mai napig megőrizte, használata ezért meglehetősen szűk körre szorítkozik. Ha minősíteni akarunk az argó szavak hangulatát, általában ilyen jelzőket mondhatnánk: közvetlen, humoros, kedélyes, bizalmas, fölényes, nyegle, szemtelen, hányaveti, cinikus, közönséges, műveletlen, durva, ízléstelen stb. Másként szólva: a kedélyesség, a bizalmaskodás, a cinizmus, a durvaság kifejezésére igen alkalmasak e szavak. De az életben, a társadalmi érintkezésben ezek mellett, helyesebben előtt még igen sokféle hangulat, lelkiállapot kifejezésére van szükség. Szavaink többsége semleges hangulatú, közömbös. De lehet a mondanivaló, a lelkiállapot komoly, komor, tapintatos, kedveskedő, udvarias, érzelmes, érzelgős, meleg, finom, sőt fennkölt is. Mindezeknek a kifejezésére nem alkalmasak az argó szavak.

Leginkább akkor helyes az argó felhasználása, ha az ilyen nyelv eredetének megfelelő embert ábrázolunk vele. Mint például a Népszava cikkírója tette egyik riportjában. Idézem:

— Kevés meló — sok dohány, más nem érdekel . . .

— Mivel tölti a szabad idejét?

— Hát szórakozom, lányoknak udvarolok, meccsre járok, táncolok, kártyázom, és a bort sem vetem meg. (1960. február 12.)

Az elmondottakból következik, hogy a jassz nyelv, az argó használata nemcsak stílárius, hanem ízlésbeli, sőt pedagógiai kérdés is. Akinek a beszédében nincs *édesapám*, *apa*, *papa*, csak *fater*, aki nem ismer *kislányt*, *leánykát*, *fruskát*, csak *csaj*-t, annak nemcsak a nyelve szegényedik, hanem a magatartása is eldurvul, lelkialkata is idomul beszédmódjához.

A most felnövő ifjúság már nem is sejti, hogy az élet súlyosabb bajai között milyen gond volt a régi világban az, hogyan szólítsunk meg egy nagyobb vagy kisebb urat, minek címezzük, kegyelmesnek, méltóságosnak, nagyságosnak-e. (Tekintetesről már ritkábban lehetett szó, mert tekintetes a mi időnkben vajmi kevés volt, egy-két vidéki úr, dachból.) Azután milyen köszönés dukált neki, hogy szólítsuk a feleségét, a leányát, pártában maradt nővérét stb. Persze ne bízzuk el magunkat, napjainkban is van még baj a köszönéssel és a megszólítással bőven, mert ha ma már veszéllyel nem jár is, de még gondot okoz sok embernek, hogy Kovács elvtársnak, Kovács kartársnak vagy Kovács úrnak tisztelje-e szomszédját, akivel még nem került bizalmasabb viszonyba.

Ezekről a kérdésekről szól nyelveművelő folyóiratunknak, a Magyar Nyelvőrnek idei (1959-i) első számában Ladó János terjedelmes cikke: „Köszönés és megszólítás napjainkban.” A szerző alapos, lelkiismeretes gyűjtőmunkával összeszedte és bemutatja a köszönésnek és a megszólításnak napjainkban és a közelmúltban járatos sokféle formáját, sorra véve a falun, városban szokásos köszönési módokat, megvizsgálva, hogy köszönünk a nap más-más szakaszában, milyen különbségek vannak a férfiak, a nők és a gyermekek köszönési formái között stb. Nem feledkezik meg természetesen a köszönés némileg már kórosnak mondható formáiról sem. A jassz nyelv kedvelőinek bizonyosan érdekes csemege, hogy az ifjúságnak egy részétől hallható *csao* köszönésre Krúdy Gyula regényéből, a Hét bagolyból idéz egy példát.

De azért ne gondolja senki, hogy Krúdy valami szépnek,

irodalminak, követendőnek tartotta ezt a köszönésmódot. Ha az idézett helyet megnézzük, kiderül, hogy ezzel a szóval éppen egy szélhámost jellemez, sikerült módon: „Fonnyadi régi pesti *svindler* volt... és szokása volt előkelő úriembereknek bizalmasan köszönni az utcán, holott nem ismerte őket... »Tsau, alter Spitzbub«”.

Ha már erről beszélünk, tegyük szóvá: beszélt köznyelvünk helyessége vagy helytelensége szempontjából nem lehet minden esetben irányadó, hogy egy vitatott nyelvi alakulat valamelyik jó írónál előfordul-e vagy sem. Egyrészt azért nem, mert az író jellemzésül szinte minden nyelvi formát felhasználhat, például idegen anyanyelvű szereplőit éppen a helytelen nyelvhasználattal tudja bemutatni; másrészt az író, de különösen a költő olyan szavakat is alkothat és alkot az ihlet forráságában, amilyeneket mindennapi beszédében ő maga sem használna. Hiába csonkította például Kosztolányi a *tékozló* szót *tékoz* alakra — mint az Élet és Tudomány egyik múlt évi számában olvashatjuk —; ha így mondaná valaki a beszédében, szinte nem is értenénk meg, s a tanulók dolgozataiban is alá kellene húznunk ezt a formát. Bizony ezt a *tékoz* szót — köznyelvünkre nézve — nem fogadtatja el velünk sem Kosztolányinak írói, sem az Élet és Tudomány különben tiszteletre méltó szerzőjének tudományos tekintélye. Cikkének befejező szavaival sem érthetünk egyet. A szócsonkulás történeti és irodalmi példáit felsorolva így végzi mondanivalóját: „A csonkulás szemellenzős elvi ellenzőinek tehát nyugodtan mondhatjuk: *nyugi-nyugi*.” Mi — bevalljuk — nem olvastuk ezt a mondatot nagyon nyugodtan. Arra gondoltunk: az Élet és Tudományt sok ezer diák olvassa. Közülük a cikk olvastára igen sok méltán gondolhatja: „A cikk szerint a *nyugi-nyugi* éppen olyan helyes, jó nyelvi forma, mint a felsorolt többi szó, a *légcső*, a *kanyar*, az *alkony* stb. Miért piszkálnak tehát engem folyton, ha az iskolát *suli*-nak, a tanárt *tancsi*-nak meg *tangász*-nak mondom, esetleg írom? Miért nem örül az apám, ha azt mondom neki, *fater*, hivat a *divi*? Pedig legközelebb már így is fogom írni a dolgozatban, ha ennyire javallják a tudósok.” De talán lesz egy másik tanuló, akinek van stílus- és humorérzéke, aztán — gondolatban — tollat ragad és ezt írja egy *levlapra*: „Kedves *prof* úr, *kösz* szépen az ilyen oktatást. *Viszlát*.”

Nemrégiben idézést kaptam a kerületi bíróságtól, hogy házunk valamilyen ügyes-bajos dolgában én is tanúskodjam február 6-án reggel. Mielőtt a meghívásnak eleget tehettem volna, újabb levelet kaptam, amely szó szerint így hangzott: „A bíróság az 1959. február 6. napjának de. 9 órájára kitűzött tárgyalási határidőt *bedllitja*, erről *érdekelteket* értesíti, azzal, hogy ezen a határnapon megjelenniök nem kell...”

Ez a mondat egy kissé meghökkentett. Mert az rendjén van, hogy a meghívó nem érvényes, csak az érthetetlen, miért nem kell elmenni, mikor éppen ezt a napot „állították be” tárgyalásra. Legalábbis így értelmeztem a mondat első részét. De a levélnek a további része meggyőzött arról, hogy így kell értenem: *bedllították* ezt a határnapot, azt jelenti, törölték, mellőzték. Ez bizony elég furcsa! Mert mit is jelent a *bedllít* a köznapi magyarsággal beszélők nyelvén? Mondhatom például azt, hogy *bedllítom a szekrényt a helyére, a botot a sarokba, a tehenet az istállóba*. Ha a kapus megsérül, *bedllítják helyére a tartalékot*. *Bedllítjuk*, azaz *beigazítjuk a fényképező gépet* is, mikor felvételt akarunk készíteni, de *az ébresztőórát* is, ha korábban akarunk fölkelni. Az meg éppenséggel országosan ismeretes, hogy „valaki *váratlanul bedllított hozzám*”; ez azt jelenti — kissé rosszállóan —, hogy betoppant. Különösen jogos ez a rosszálló kifejezés akkor, ha a váratlan vendég egy kicsit már előbb is *bedllított*, — a kocsmában. De arról nem tud a Nyelvtudományi Intézet Értelmező Szótára sem, hogy a magyar nyelvben olyan értelme volna a *bedllít* igének, mint az előbb idézett bírósági levélben. Más szótárak sem nagyon adnak felvilágosítást, sem a rejtély nyitját nem is a magyar, hanem a

német szótár adja meg: a német *einstellen* szó nemcsak azt jelenti, hogy 'beállít', hanem azt is, 'megszüntet, abbahagy valamit'. *Die Arbeit einstellen* = abbahagyni a munkát. *Das Verfahren einstellen* = megszüntetni az eljárást. Innen került tehát ez az érthetetlen kifejezés — ha egyelőre nem is a magyar nyelvbe, a bírósági, a jogi szaknyelvbe minden bizonnyal. Egy bíró ismerősöm azt a felvilágosítást adta, hogy egy régebbi szabálygyűjtemény alapján valóban úgy szokás kifejezni a *tárgyalás elhalasztását*, hogy a szóban forgó napot *bedállítják*.

Így persze törheti a fejét a jámbor tanú, ha éppen nincs német szótára. Még jó, ha úgy nem jár ezzel a kacifántos hivatali nyelvvel, mint Móra Ferenc szegény embere, aki négy hétig nem tudott aludni, attól való féltében, hogy meg akarják mártani a Tiszában. Hogyisne, mikor ilyen végzést kapott: „... fölszólíttatik, hogy magyar állampolgárságát hat hét alatt igazolja, különben *folyamatba tételik* az eljárás a föltételesen megadott italmérési engedély megvonása iránt.” Az ilyen „folyamatba tétel”-ektől ma már talán nem kell tartanunk. Annál inkább reménykedhetünk ebben, mert néhány éve egy könyvecske jelent meg, Bírósági határozatok szerkesztése címmel (1955.), s ebben már érthető magyar nyelven vannak a végzések, megokolások. A szóban forgó végzést például így javasolja ez a könyv: „A bíróság X-nek Y ellen indított perében az 1954. október 2-ra *kitűzött tárgyalást* elhalasztja.” Azt hiszem, pontosan ezt akarták írni abban a másik fogalmazványban is; „... de hát akkor mért nem így írják?” — kérdezzük Móra Ferenc Mihály bácsijával együtt.

AZ ANYANYELVI ÖNMŰVELÉS ÚTJA- MÓDJA

Már többen kérdezték tőlünk, hogyan fejleszthetnék fogalmazó készségüket, miképpen gyarapíthatnák anyanyelvi műveltségüket, röviden: mi a nyelvi önművelés útja-módja. — Aki ilyen kérdést tesz föl, az már el is indult a jó úton. Aki érdeklődik, az tanulni, tudni akar, s el is éri célját, ha győzi akarattal, türelemmel. Egyre többen vannak ezek a kérdezők, érdeklődők; ha tovább szaporodik a számuk, magukkal sodorhatják a közönyöseket, és országossá válhat az anyanyelvünket féltők, gondozók lelkes mozgalma.

Mitévők legyünk hát, ha jobbítani, szebbíteni akarjuk a magunk egyéni nyelvhasználatát? Először is olvassuk szorgalmasan legnagyobb íróinkat, költőinket, és műveiknek ne pusztán meséjére, verssorainknak ne pusztán csengésére, kötöttebb vagy szabadabb lüktetésére figyeljünk, ha nem igyekezzünk minél jobban megismerni nyelvi eszközeiket, kifejezésmódjukat, szó- és mondatfűzésüket; így bővíthetjük szó- meg szóláskészletünket, alakíthatjuk ügyesebbé, hajlékonyabbá kifejező képességünket. Ezt még fokozhatjuk népköltészeti alkotásaink tanulmányozásával, s illetéknéppen még más oldalról is megismerkedhetünk népünknek esze járásával, sajátos képzeletével.

Közben talán még arra is kedvünk támad, hogy belepillantunk értelmező szótárainkba; ha módunk van rá, az új Értelmező Szótárba és a tájszótárakba is. Sajnos, nálunk még kevesen vannak az anyanyelvi szótárak forgatói, pedig gyakran csak ilyeneknek a segítségével tájékozódhatunk pontosan egy szó, kifejezés, szólás jelentéséről, értelmi árnyalatairól. Idézzük az unalmasnak elhíresztelt könyvről, mármint a szótárról egy kiváló nyelv-művésznünknek, Kosztolányi Dezsőnek ihletett

szavait: „Szótárat lapozgatok. Van-e a szótárnál gazdagabb, élőbb, lelkesebb valami? Benne van nyelvünk összes szava. Benne van a virágok, ásványok, rovarok, háziállatok és fenevadak, a szerszámok, a közlekedési eszközök és felszerelések, a fegyverek és hangszerek, a mesterségek, a testrészek és a nyelvek neve. Benne van a gyöngédség és a durvaság minden árnyalata, az udvariasság és a gorombaság, a szemérem és a trágárság, a szépség és a rútság, az illat és bűz, a tisztaság és a szutyok, a boldogság és a boldogtalanság, az önfelálfózás és a gyilkosság. Benne van a múltam, a jelenem és a jövőm. Benne van az életem. Benne van a halálom is. Benne van a sorsom.” (Erős várunk, a nyelv 305. l.) Ez mindjárt jó példa arra, mivé teheti egy nagy művész a pusztá felsorolást fölényes mesterségbeli tudásával, megszerkesztéssel.

Ha már eljutottunk a nyelvi eszközök megismerésének első magaslatára, bizonyosan még tovább törekszünk, s e tanulmány közben elővesszük a nyelvtant is, hogy összebarátkozzunk vele. Nyelvtani tájékozódás nélkül nem lehet áttekintésünk a magyar nyelv rendszeréről, még csak a helyesírást sem tanulhatjuk meg. A nyelvtannal való foglalkozásnak az a haszna is megvan, hogy serényebb és pontosabb járásra nevelődik általa eszünk, megkönnyebbül gondolataink rendezése, magyarán: rászokunk a helyes, szabatos fogalmazásra.

Anyanyelvi tanulmányunkat mások, a mintaképek szemügyre vételével kezdjük. De azon kell lennünk, hogy mindinkább befelé is tudjunk fordulni, saját magunkba. Akár élőszóval, akár írásban közöljük mondanivalónkat, idejekorán rendet kell teremtenünk gondolataink között. Csak jól tagolt, világos gondolatnak lehet jól tagolt, világos a kifejezése is. Az anyanyelvi művelődéssel tehát a magunk fegyelmezését is erősítjük; így válik a nyelvünkkel való szórakoztató bíbelődés többek közt egyéniségünk formálásának segítőjévé.

MUTATÓ

A, A

ä : *á* hang ejtése *á* előtti szótagban 50.
á : az -*á*, -*é* határozórag 304.
ábránd 69.
ábrázoló geometria, *ábrázoló mértan* 233.
acce 205.
ad — *ád* 36.
Ádám 154—5.
ádám-: *ádámcsomó*, *ádámcsupka*, *ádámcsutka*, *ádámgomb*, *ádámkosztüm*, *ádámtorzsa* 155.
adjonisten 219.
-á, -*é* határozórag 304.
áfonya 392.
agrártudományi 232.
agronómia 233.
agronómus 232, 233.
agyafüért 235, 240.
akar, *akár* 200.
aki 190; *aki*, *amely*, *ami* 321—2, 355—7.
aki nem dolgozik, ne is egyék 175.
akkoron 117.
alakpárok: *alakpárok a főnévi igenév képzésében* 309—10; *alakpárok az igeragozásban* 307—8.
alak szerinti többes szám 360—1.
alany-állítmány egyeztetése 325, 360—1.
alanyi ragozás 327—8, 372—3.
alapvető 462.

„*albátorság*” 395—6.
áld 187—8.
áldott 187, *áldott rossz ember* 415.
Alice 157.
Alisz 163.
Aliz 163.
alkalmi jelentésváltozások 260.
alkalom 66.
alkony 472.
áll 281.
állam 66.
állapothatározó 305—6.
állattenyésztési 233.
almarétes, *almásrétes* 424.
amelyik 322.
ami 190.
ampa 62.
ampolna 61.
Ancs 158.
Ancsa 158.
Ancsó 158.
Andi-Bandi 162.
András 168, 169.
angol nyelvi sajtóságok 30, 31.
angolosít 287.
Anikó 157, 158.
Anka 158.
Ankó 158.
Anna 157, 158—9, 161; az *Anna* név eredete 159; az *Anna* név jelentése 159.
Anni-Panni 162.
Annus 158.
Antal 156.
Antan 156.

Anton 156.
anya 348.
anyai nyelv 13.
anyanyelv 13, 62, 80; *édes anyanyelvünk* 14.
 „Anyanyelvi műveltségünk” 56—8.
 anyanyelvi műveltségünk 475—6; anyanyelvi oktatás 15; anyanyelvi önművelés 475—6; anyanyelvi szótárak 475; anyanyelvi tudás 416—7; anyanyelvi vétségek 461—2.
anyós 348.
apa 348; *apám* 468.
apáról-fiúra száll 285.
apja fia 82.
apol 'csókol' 35.
Ápollónia 156—7.
após 348.
április: *április bolondja* 236; *áprilist járat valakivel* 237.
apuka 468.
arany málingó 192.
arany málinkó 192.
arany máliú 192.
arany marha 290.
arany máringó 192.
arcába fúj a szél 33.
arcátlan 210.
argó 469—70; *iskolai argó* 467—8.
árny 66.
áru 456.
árva 80.
ásó-kapa választ el 197.
aszal 179.
aszály 179.
aszik 179.
aszó 178—9.
Aszód 176, 179.
Aszófő 179.
aszpirin 36.
asszonyneveink 171—2.
aszú 179.
átépit 454.
-at, -et, -tat, -tet 458.
átképzeléses előadás 280.
átkoz 187—8.
átkozott 187.

-atlan, -ellen 210—3.
átlépő 285.
 átmeneti kategória a szókészletben 35.
atmoszféra 144.
átzálló 285, 294.
attól függően 458.
atyám 468.
avval — azzal 36.
azalatt — az alatt 136.
a-zás: hangsúlytalan *o* helyett *a* ejtése 49.
á-zás á előtti szótagban 50.
azonmód 24.
 azonos hangok kerülése beszédünkben 104.
 azonos jelentésű szavak 23.
az úr 71.
az vesse rá az első követ 405.
azzal — avval 36.

B

baba 69.
-ba, -be határozórag 33, 345—6, 371.
Babett 163.
-ban, -ben határozórag 25, 33, 345—6, 565—6.
babonaság 164—5.
babonás hiedelem 239.
Babszem 247.
babszüret 266.
bakacsin 61—2.
Bálint 169.
baráber 61.
barna feketerígó 268.
barna kenyér 269.
barnás 288.
Bartók 181.
Bátorban lakik 248.
bátya 348.
báva 61.
beadta a kulcsot 282.
beállít 473.
beállítottság 235.
becenévek 156—7; *becenévből családnev* 157; *becenévből önálló név* 158—9.

- becő* 62.
becsukom az ajtót 277.
befejezést nyer 457.
behoz 462.
beképzelt 235.
Békés vármegyében lakik 248.
Béla 169.
belbecs 35.
belekerül, mint Pilátus a krédóba 255.
Belényes 182.
Bella 156.
belső helyviszony 33—4.
benjámín 173—4.
benne van a csávéban 253.
benső Ádám 155.
Berekaszó > Berekszó 179.
berekszt 278.
Berekszó < Berekaszó 179.
Besenyőtelek 183.
beszéd és írás összefüggése 189.
beszédhangok 40—1.
Betekincs 220.
betermel 454.
betesz 277.
Betti 156, 163.
betűjejtés 101.
betűszavak 223—5, 226—7.
bevizsgál 454.
bezár 277—8.
bibliai eredetű szólások, közmondások, közsavak 173—5, 254—6, 405.
billentő — billentyű 214.
bíróági határozatok szerkesztése 474.
birtok és birtokos 358—9.
birtokjel birtokos névmásokon 422.
birtokos és birtok többsége 29—30.
birtokos névmás 25, 422.
birtokos személyrag -j-je 420—1.
birtokos személyragos alakok igei vonzata 327—8.
birtokos személyragos alak többes száma 421.
birtokos személyragos rokonságnevek 348.
birtokos személyragos tárgy 372—3.
birtokos személyragos testrésznevek 347.
birtokos személyragozás 25, 271—2, 420—1.
birtokos szerkezet 25, 29—30, 351—2, 353—4, 358—9.
birtokos többségének jelölése a birtokszón 358—9.
birtokviszony 26, 132, 351—2, 353—4.
bizottság 71.
Bódog 168.
Bókaháza 181.
bokán rúg 34.
bokor : bukor 43.
boldog-boldogtalan 255.
Boraszó > Borszó 179.
Borbála 159.
borhordó 424.
Boris 159.
borleves 425.
boroshordó 424.
Borsod 176.
borsot tör 250; *borsot tör valakinek az orra alá* 253.
Borszó < Boraszó 179.
ború 69.
boszorkánynév 164.
boszorkányperek 239.
Böbe 162.
bőr : van bőr a képén, nincs bőr a képén 211.
Böske 162, 163.
Bözse 162.
Bözsi 162.
Bözsike 163.
Budapest 46, 71.
bunzár 'cserebogár' 45.
burgonyaleves 445.
burgonyaszedés 265.
burgonyaszüret 265.
búzaszem 32.
bürokratikus stílus 455—6, 459—60.
büszke 114.

C

- camping* 230—1.
cégér 264.
cégéres 264.

cégtáblák helyesírása 145—6.
célkitűzés 457.
célszerűség a nyelvben 96.
cerka 469.
cézár 73.
cigar 73.
cigaretta idegen neve 400.
cikákol 416.
címeres 264.

Cs

csacsacsca 103.
csaj 467, 470.
„családi” határozóragok 54—5.
családnevek: családnevek határozóragos alakjai: 54—5; a családnevek kialakulása 151—3; becenévből családnev 157; hosszú mássalhangzóra végződő családnevek ragos alakjainak írása 122; kétjegyű mássalhangzóra végződő családnevek ragos alakjainak írása 119—20; régi családnevek helyesírása, helyes ejtése 99; régies írású családnevek ragozása 121—2.
csalán és alakváltozatai 214.
csao 471.
Csapók hídjá 183.
császár 173.
csáva : benne van a csávéban 253.
cseberből vederbe 399.
csend 39.
csengető — csöngettyű 214.
cserbenhagy valakit 253.
cserebogár ’katicabogár’ 45.
cserepár 61.
csillag 39.
csillár 69.
csimpolya 61.
csin 212—3.
csinja-binja 212, 397.
csinján banni 212.
csinos 212—3.
csintalan 212—3.
csip-csup 397.
csoportnyelv 470.

csótár 61.
csóvány 214.
csöngettyű — csengető 214.
Csöre 162.
csörge 48, 215.
Csöri 162.
csöröge — csöröge — csörege 48.
csörögefánk 48.
csúfnév 153.
csukd be szemed, nyisd ki szád 278.
csütörtök 177.
Csütörtökhely 177.

D

-d : -d képző helynevekben 176, 179; -d végű helynevek 176—7; -d végű igék felszólító módja 125—6; -d végű sorszámnevek 271—2.
dada 69.
Dániel 161, 169.
daruk — darvak 407
datál 406.
datálódik 410.
Décse 190.
deklaráció 229.
dél ’ebéd’ 45.
delizsánsz 61.
Deme < Demeter 181.
démulka 61.
Derecske : eljöttek Derecskéről az iccaka 248.
dereng 466.
derű 69.
Desiderius 157.
deszka : deszka vagy négy deszka közé teszük 248; elment Földvárra deszkát árulni 282.
deszkát árul 248.
desszert 147.
dezentor 61.
Dezsiderius 157.
Dezső 157.
diffamál 61.
Diósd 179.
diri 469, 472.
disznó 43.
distributívus 305—6.

divatos szavak 463—4.
 -d képző helynevekben 176, 179.
dolcsi 469.
dolgozik : aki nem dolgozik ne is
egyék 175
Dóra 156, 159.
dotl 406.
dotlódik 410.
döntő 462.
dörzsölt fickó 235.
drót : leadja neki a drótot 252.
dudálhat a trombitás 399.
dugába dől 253.
duittyán 217—8.
 -d végű helynevek 176—7.
 -d végű igék felszólító módja 125—6.
 -d végű sorszámnevek 271—2.

Dz

dz 129—30, 141.
 -dz végű igék felszólító módja 130.

Dzs

dzs 129—30, 141.

E

e : hangsúlytalan *ö* helyett *e* ejtése 50.
ē : *ē* hang 41; *ē* hang ejtése *ö* helyett 52; *ē* mint fonéma 89; *ē* > *ö* változás 41.
é : -á, -é határozórag 304; *é* hang ejtése *ö* helyett 52; *é* ~ *i* váltakozás 305—6.
é : -é birtokjel 422.
ebéd 'reggeli' 45.
ebháj 239.
édes 269—70.
édes anyanyelvünk 14.
édesapám 468.
édes hazai nyelvünk 14.
Edit, Editke 166.
égbekiáltó 45.
égitest: mesterséges égitestek 38—9.

egybeírás-különírás 36—7, 131—2, 133—4, 139—40, 302.
 egyelemű nevek 151—3.
egyelőre 410.
egyenlőre 410.
 egyes szám 26, 27, 28, 323—4.
egyetem 66.
egyétért — *egyét ért* 132, 137.
 egyeztetés 325—6, 360—1.
 egyhangúság 103—4.
 egy határozatlan névelő 60.
 egy *kerékkel* kevesebbje van 243.
 egy sor 393.
 egyszerűsítés 179.
 egyszerűség a nyelvben 433.
ē hang 41; *ē* hang ejtése *ö* helyett 52.
é hang ejtése *ö* helyett 52.
é ~ *i* váltakozás 305—6.
 -e kérdőszócška szórendje 364—5.
 elavult igealakok 312.
 elbeszélő múlt 376.
elejtette a kanalat 282.
elem 66.
Elemér 169.
 elemisméltlése alakok 347—50.
 élénk fogalmazás 389—90.
éleny 35.
Eleonóra 156—7, 159.
életfél 426.
életfelfogás 235.
életiárs 426.
eleven szén 195.
Elezsébet 162.
elhagy 417.
 elhomályosult összetételek 94, 96, 114.
Éliás 161.
elillan 416.
Elinor 157.
Elisabet, Elisábet, Elisabeth 156, 161, 162.
Eliz 157, 163.
eljöttek Derecskéről az iccaka 248.
elkapta a gépszij 252.
elkölt 445.
elköltözött 282.
elkövet 414.
ellenőr 69.

ellentétes értelmű képzők 210—3.
 ellentétes jelentés 187, 210—1.
 elment Földvárra deszkát árulni 282.
 előadásra kerül 457.
 előbbre — előrébb 301—2.
 előjegyzésbe vesz 457.
 előnév 153.
 előrébb — előbbre 301—2.
 elpirul 276.
 elrándul 209.
 elsöprő 415.
 első szonettjeink 69.
 elszível 407.
 elszökik 416
 elváltatás 141—4.
 elvonás 166.
 elvörösödik 276.
 Elza 157, 163.
 Elzsébet 162.
 emberanyag 455.
 emberábrázolás és argó 470.
 ē mint fonéma 89.
 Emmánuel 159.
 Endre 169.
 engedelkeny 66.
 engedély 69.
 ennek utána 37.
 enyeleg 416.
 ē > ö változás 41.
 epe 260, 347.
 eper 77.
 eperfa — szederfa 277.
 épp — éppen 24, 118.
 érdek 69.
 érdekes 71, 464.
 érdeklődés ébren tartása 389—90.
 érem 406.
 érme 406.
 értelem megváltozása és egybeírás,
 különírás 139—40, 302.
 értelem szerinti egyeztetés 360—1.
 értelmezős szerkezetek egyeztetése
 326.
 Ervin 169.
 Erza 162.
 Erzsébet és alakváltozatai 156,
 157, 161—3.
 Erzsók 156, 162, 181.
 esküvői ünnepély 447.
 eső után köpenyeg 234.

eszem-iszom ember 219.
 esze kerekéi elkoptak 244.
 észjárás 234.
 eszpresszó 148.
 Etel 166; *Etelka* 166.
 ételnevek 208—9.
 Éva 154—5.
 e-zés: hangsúlytalan ő helyett e je-
 tése 50.
 ezüst marha 290.

F

fa 'kapufa 294.
 Fábiánháza 181.
 faház 425.
 faja 467.
 jaképnél hagy 416—7.
 falucsúfoló szólások 247—8.
 fánk és nyelvjárási elnevezései
 46—8.
 fantasztikus : a fantasztikus szó ma-
 gyar megfelelői 81.
 Farkasd 179, 182.
 farkasmál 192.
 fater 468, 469, 472.
 Fazekasok rétje 183.
 fehér 268—9.
 fejében a kalap 33—4.
 fejébe száll 285.
 fejfa 268.
 feketé 268—9.
 fekszik 281.
 fel : a fel — föl igekötő használata
 283—4.
 fél : fél ellátagú összetételek 139—
 40, 244; fél mint jelző 139—40.
 felad 420.
 félcsizmás 244.
 felé 456, 461—2.
 félegészség—fél egészség 139.
 felépítésű 235.
 feleség 426.
 -féleség, -szerűség 463—4.
 felesleges idegen szavak 228—9.
 fel fejlődés 454.
 feliratok helyesírása 147—8.
 felsőfokú melléknevek elváltas-
 tása 142

felró 414.
felszáll 286.
 felszólító módú igealakok helyesírása 123—4, 125—6, 127—8, 130.
féltékeny 66.
feltermel, feltermelés 454.
féltáncú 244.
 feltételes módú igealakok 311—2, 376—7.
felüljutás 400.
fény 39.
férfi szavunk hangrendje 377.
 férfinevek: férfinevek becéző változatai 157; régi férfinevek 152.
fergettyű 36.
feudális 233.
 film: a film szerepe a nyelvi hibák terjesztésében 243.
 filmcímek 337—9.
fog: a *fog* segédigével szerkesztett jövő idő 317—8.
foga vonzata 414.
fogadjisten 219.
*foga*hoz *ver* 415.
fogat fogért 175.
 foglalkozásnevek helynevekben 183.
 fokozás 301—2.
folyamatbatétel 474.
 folyamatos cselekvés 319—20.
 fonetikus írás 113.
 fontoskodó kifejezések 457—8.
 fordítás: fordítás mint a magyartalanságok szülőoka 31; szó szerinti fordítás 31, 234—5.
forgácsfánk és nyelvjárási elnevezései 48.
 fosztóképző 212.
*fo*tel — *fo*tój 106—7.
fő 455—6; *Árok*fő 183; *Verem*fő 183.
földieper 392.
 földrajzi nevek: a földrajzi nevek mint múltunk emlékei 182—4; a földrajzi nevek határozóragos alakjai 342—3.
 főnévi igenév 309—10; a főnévi igenév személyragozott alakjai 380—1.
főveg, főveg 189.
 francia nyelvi sajtóság 30.

frazeológia: szemléleti különbségből adódó eltérések a frazeológiában 32.
 frazeológiai egységek 62.
fröccs, fröccsöntő 453.
fruska 470.
 funkciómegoszlás 350.
Futakra mén a tej 248.
fűbe harapott 282.
 függő eset elvonása alanyeset helyett 349—50.
fűhöz-fához 255.
Füle < *Fülöp* 181.
Füved 182.
fűtő 'tűzhely' 50.
fűz 43.

G

Gábor, Gábriel 161
 gazdaságosság a nyelvben 96.
gazdász 232—3.
 gazdászati 233.
gége 347.
 geometria 233.
gépész 71.
gépészij: *elkapta a gépészij* 252.
Gergely 157, 159.
 germanizmus 77, 282, 335—6, 465—6, 473—4.
Gerő 157, 159.
Géza 169, 190.
gondatlan, gondtalan 407.
górcső 446.
göreb 446.
Görögaszó 179.
Görög családnév helynévben 178.
 görög—latin tudományos és politikai műszavak 232—3.
Görögszó < *Görögaszó* 178—9.
gűnynev 69; *gűnynev* 247.

Gy

gyalog—: *gyalog*- előtagú összetételek 274.
gyalogbeka: *kiváglak, mint a gyalogbékát* 274.

gyapjas marha 290.
 Gyécse 190.
 gyenge 241—2.
 gyengébbek kedvéért 241—2.
 gyerek 'gyermekjegy' 294.
 gyermektelen 80.
 gyermekét 69.
 Gyeücsa 190.
 gyorsajtás 262.
 gyöngy 39.
 gyöngyszem 32.

H

hadba száll 285.
 hadd 199.
 haddelhadd 220.
 hadügyér 35.
 hadügyminiszter 35.
 hagy 199.
 hagyomány: hagyomány a névadásban 162; a hagyomány elve a helyesírásban 113.
 háj : minden hájjal megkent 238—40.
 hajnallik, hajnalodik 466.
 Hájnincs doktor 247.
 hajóra száll 285.
 hajt 262.
 hamus — hamvas 407.
 hangász 35.
 hangyál 183.
 Hangyálos 183.
 hangképzés 96; a rossz hangképzés 109.
 hangkivetés 94.
 hanglejtés: hanglejtés idegen szavakban és nevekben 106; magyartalan hanglejtés 109.
 hangrend 25, 95, 377.
 hangsúly az idegen szavak és nevek ejtésében 106.
 hangsúlyozás: helytelen hangsúlyozás 109.
 hangsúlytalan o helyett a ejtése 49; hangsúlytalan ö helyett e ejtése 50.
 hangtani jelenségek nyelvjárásainkban 44, 49—50.

hangulat: argó szavak hangulata 470.
 hangulati tartalom 39.
 hangutánozó-hangfestő szavak 387—8.
 hangváltások 40—1.
 hanyatt 192.
 haplológia 179.
 haragra gerjed, lobbán 282.
 harcba száll 285.
 harmadjél 271—2.
 harmadjú 271.
 harmadmagával 272.
 háromfőtájos 244.
 háromkerekű 243.
 háromsarkos 244.
 hasad a hajnal 466.
 hasmánt 192.
 hasonulás: magánhangzó-hasonulás 95, 96, részleges mássalhangzó-hasonulás 102.
 hatály 69.
 hátán háza, kebelén kenyere 34.
 határozó: határozók keveredése a nyelvjárásokban 54—5; határozók iránybeli megváltozása 55; hol? hova? kérdésre felelő határozók 33—4; az ige és az igenév előtti határozó írása 134; irányt jelölő határozók a nyelvjárásokban 54—5; ragtalan határozók 24.
 határozóragok: -ban, -ben 25; határozóragok földrajzi nevekben 342—4; határozóragok funkciója 33—4; határozóragok helytelen használata 465—6; -n (-on, -en, -ön) 23—4; -nól, -ni 54—5; határozóragok összecserélése 345—6; -stul, -stül 30; határozóragok szerepcseréje 54—5; határozóragok szindarabcímekben 340—1; „családi” határozóragok 54—5.
 határozósók középfoka 301.
 határozatlan névelő 60.
 határozatlan tárgy 26, 372—3, 374—5.
 határozott tárgy 26, 372—3; 374—5.
 hátba vág 34.

-háza utótagú helynevek 180—1.
hazanyelv 13.
hébe-hóba 206, 207.
hegy 43.
Hejőcsaba, Hejőpapi 207.
Heléna 157.
 helyesírás: helyesírásunk és Vörösmarty 74; helyesírásunk hatóerői 113; helyesírásunk szabályozása 74; cégtáblák, feliratok helyesírása 145—6.
 helyhatározók 303—4.
helyiség 406.
 helynevek: a helynevek alaki változásai 180—1; -*d* végű helynevek 176—7; foglalkozásnevek helynevekben 183; a -háza utótagú helynevek 180—1; *mál* szavunk helynevekben 193; helynevek mint a múlt emlékei 179, 182—4; helynevek mint nyelvjárástörténeti emlékek 183; a napok neveiből alakult helynevek 177; népnevek helynevekben 183; személynévekből alakult helynevek 176, 180—1.
helyrekat 154.
helység 406.
 helységnevek határozóragos alakjai 303—4, 342—4.
 helytelen kiejtés 97—8.
herőce 48.
herőke 48.
hetet-havat 206—7.
hét szűk esztendő 174.
hetyke 114.
heves 207.
hevet-havat 207.
Hévíz 207.
 hiányos ragozású igék 368—9.
hiányzik egy kereke 243.
 hiányzó szavak 80.
 hibás köznyelviesítés 52.
hibázik (hiányzik) a fejéből egy kerék 244.
hímes tojás: úgy bánik vele, mint a hímes tojással, úgy vigyáz rá, mint a hímes tojásra 236.
 hiperurbanizmus 52.

híres 295.
hírhedett 187, 259; *hírhedt* 259.
hirtelen 213.
 hiteles szöveg 448—50.
hitves 294.
 hivatalos nyelvünk: hivatalos nyelvünk magyartalanságai 19, 20, 455—6, 473—4.
hoci — nesze 205.
hol jársz te itt, ahol a madár se jár? 32.
 hol? kérdésre felelő határozók 33—4.
holnap — hónap 397.
holtomiglan — holtodiglan 197.
homály 66.
hónap — holnap 397.
honi nyelv 13.
hordás 265.
hosszú dz — dzs írása 130.
 hosszú mássalhangzók írása 119.
 hosszúság, rövidség jelölése feliratokon 145—6.
hotel 107.
 hova? kérdésre felelő határozók 33—4.
 -*hoz, -hez, -höz* nyelvjárási megfelelői 54—5.
hozomra 219.
hoz — visz 279—81.
hozáállás 462.
hő 206.
hőbőlygős 68.
hős 207.
hőség 206.
huligán 427.
hull és lehull különbsége 59—60.
Húsvét 176—7.
húsvét 235.
 húsvéti locsolás 236.
húszfilléres: most esett le a húszfilléres 252.
húzza a csíkot 252.
hűbéri 233.

I, í

i, í, i: *i* hang 41; *i* — *i* hang ejtése
 ü — *ü* helyett 52; -*i* végű helyneveink -*i* képzős melléknévi

- alakjai 93—4; *-i* végű igék helyesírása felszólító módban 128; *-i* végű melléknevek toldalékolása 300; *i*-zés 49, 77.
- Ibolya* 168.
- idegen eredetű szavaink elválasztása és a nyelvérték 143—4.
- idegen eredetű szavaink helyesírása utcai feliratokon 147—8.
- idegen eredetű utcanevék kiejtése 100.
- idegen földrajzi nevek határozóragos alakjai 342—4.
- idegen népek beceneveiből alakult önálló név 157.
- idegen nevek ragos alakjainak írása 122.
- idegen szavak 71, 228—9; idegen szavak elválasztása 143—4; idegen szavak és nevek hanglejtése 106; idegen szavak és nevek hangsúlya 106; idegen szavak írása 231; idegen szavak az iskolai nyelvben 232—3; idegen szavak és nevek kiejtése 105—6, 229, 231; idegen szavak a sajtóban 233; meghonosodott idegen szavak kiejtése és írása 107—8.
- idegenszerűségek 394.
- ideiglenes* 197.
- ideítlen* 213.
- idő* 260.
- időhatározó rag (*-n*) 117.
- időhatározó mellékmondatok 319—20.
- időköz* 229.
- időtlen* 213.
- ige és határozója 134.
- igéalakok elavulása 311—2.
- igéalakok hiánya, szokatlansága 368—9.
- igéalakok mint névszók 219—20.
- igéképzés 412—3.
- igekötők 366—7; *be* — *ki* ; *fel* — *le* használata 283—4; az igekötők elválasztása 142; az igekötők jelentése, funkciója 59—60.
- igekötős igéből képzett névszók igei származéka 366—7.
- igekötős igenevek tagadó alakja 330—1.
- igekötős igék helyesírása 318.
- igepárok helyes használata 279—81.
- igeragozás 368—9, 372—5; kötőhangzó az ige ragozott alakjaiban 307—8.
- igeragozási alappárok 307—8.
- igetövek 368—9.
- í* hang 41.
- i* hang ejtése *ü* helyett 52.
- í* hang ejtése *ü* helyett 52.
- ihol* 35.
- ik* : az *-ik* toldalék sorszámnevek végén 271.
- ikerítés 162.
- ikes ragozás 313, 315—6.
- ikerszók 397.
- illat* 39.
- illeszkedés: magánhangzó-illeszkedés 25, 41, 85, 95.
- Illés* 161.
- illik tudni* 93.
- Ilona* 161.
- imette* 35.
- Imre* 169.
- inába száll a bátorsága* 285.
- indóház* 35.
- inkább* 24.
- innap* — *ünnap*, *innep* — *ünnep* 96.
- intervallum* 229.
- ipa* 348.
- írás* 236; írás és beszéd összefüggése 189.
- írárendszerünk 131.
- irodalmi szó, tájnyelvi szó 214.
- irodalom* 66, 69.
- iskolai: iskolai argó 467—8; iskolai és tudományos műszavak viszsza latinositása és visszagörögösítése 233; iskolai nyelvoktatás 58.
- iskolareform 16.
- Ista-Pista* 162.
- Istenhegy* 193.
- Istók* 181.

István 159.
-ít képző 287—8.
itt — itten 117.
i végű helyneveink -i képzős melléknévi alakjai 93—4.
i végű igék helyesírása felszólító módban 128.
i- végű melléknevek toldalékolása 300.
Izabella 156.
i-zés 305—6.
i-zés 49, 77.
Izidóra 156, 159.
izléses 407.
izletes 407.
izmusok 77.
izületes 260.
Izsák 157, 159.
Izsó 157, 159.

J

Jajkheserü 247.
Jámbor 99.
János 159, 169.
jassz nyelv 467—70.
játszóulca 21.
javaslat 71.
Jelena 157.
jelen idő kifejezése múlt idővel 370—1.
jelenkor 69.
jelentés 406.
jelentés: ellentétes jelentés kifejlődése 210—1; konkrét jelentésből elvont 284; negatív jelentés 269—70.
jelentéskülönbség a vörös — piros között 279.
jelentésmegoszlás 188.
jelentésváltozások 259—60, 261—2, 263—4, 265—6, 267—8, 269—70, 289—90, 293—4.
jelentőség 406.
jeles 263—4.
jellem 66.
jelzős szóösszetétel 267; melléknévi jelzős kapcsolat 133.
jobb a vagyon a nincsennél 220.

jobblétre szenderült 282.
jöccakdt 94.
jogi szaknyelv 474.
jó hangzás 103.
Johanna 159.
Johannes 159.
Jolán 161.
jólét 233.
jöllehet 199—200.
Jónás 168.
József 159.
jő 445.
jön 281—2.
jön-megy 279—81.
jössze 445.
jövel 445.
jövő 260.
jövő idő 317—8.
Júdds 174.
Judit, Juditka 166.
július 173.

K

kacsa, kácsa 36, 214.
 „kacsa” nyelvjárási elnevezései 44.
kadarka — kadar 166.
Kain > kaján 173.
kaja 467, 469.
kajdena és alakváltozatai 44, 208.
kalandor 69.
kalap alatt 274.
 „kalauzimperatívus” 400.
kálmár marha 290.
kálvária 256.
Kan 75.
Kánaán 174.
kandl: elejtette a kanalat 282.
kánikula 206.
kanyar 472.
kár a benzinéért 252.
karfa 268.
kárpótol 410.
kas 44.
kasa 467.
Katalin 154, 161, 168.
katóka 154.
Katona Bánk bánjának személynevei 190.

- katonás 288.
 Kati : könnyű Katit táncba vinni 154.
 katicabogár 154.
 Katuska 154.
 Kazinczy-díj 109—10.
 kecskeolló 94.
 -kedd utótagú helynevek 177.
 Kedd 176—7.
 Kedhida 177.
 kedvenc 66.
 kedves 402; kedves nyelvünk 14.
 kegyed 201.
 kegyelmed 71, 201.
 kegyelmes 201.
 Kehida 177.
 kék pirostojás 268.
 kékszilva 268.
 Kelenföld ejtés 99.
 kelet 293.
 kelmed 201.
 kemence 194.
 kémia 233.
 kémpróba 235.
 kend 71, 201.
 -ként ~-kint határozórag 305—6.
 kenyér 36; nem eszik több kenyeret 282.
 kép : van bőr a képén, nincs bőr a képén 211.
 -képp ~-képpen 23—4, 117—8.
 képzők: ellentétes értelmű képzők 210—3; kicsinyítőképzők tulajdonnevekben 181.
 képzőrendszer 26.
 Kerecsend 176.
 kerék szavunk szólásokban 243.
 keresztény nevek, pogány nevek 152—3.
 keresztnevek 36, 161.
 keszkenő 114.
 kesztyű 113—4, 189.
 kételemű nevek kialakulása 151—3.
 kétjegyű mássalhangzók írása 119—20.
 kétnévűség 151—3.
 kettőshangzók 53.
 kettős szám 27.
 kicsinyítő képző személynevekben 181.
 kiejtés 93, 96, 97, 98, 100, 101, 109, 110.
 kifejezésre juttat 457.
 kijelentő és felszólító mód egybeesése 378—9.
 kijön 235.
 kikelet 445.
 kiki 69.
 kilehelte lelkét 282.
 kinyer 454.
 Kisanna 159.
 Kisó 159.
 kiszerelem 400.
 kiszürkülés 456.
 kiváglak, mint a gyalogbékát 274.
 kiváló munkás 37.
 klassz 467.
 klasszikus szövegek sérthetlensége 448—50.
 kocsi szekér 262.
 kocsivezető 221.
 kókányolás 237.
 Kókis Panna 159.
 kokojsza 392.
 kollektívát 456.
 komoly 462.
 kontinentális 229; kontinentális klíma 233.
 koporsó : a Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen 256.
 kordován 273—4.
 korlát 268.
 -kor rag helyett hibásan -nál, -nél 465—6.
 költő 293.
 költői szabadság 77.
 könnyű 39.
 könnyű Katit táncba vinni 154.
 kör : a kör szónak és származékainak helyes kiejtése, helyesírása 97—8.
 körmönfont 238—40.
 körte 43.
 körszi szépen 225.
 köszönés 471—2.
 köszönő kifejezések írása 133.
 kösz szépen 472.
 kötőhangzó: kötőhangzó az ige-
 ragozásban 307—8; kötőhangzó a főnévi igenév képzője

előtt 309—10; kötőhangzó
igéalakokban 368—9.

közeg 455.

középfok 301.

közlekedési nyelv 455—6.

közmondások 175, 234.

köznyelvi szavak nyelvjárási jelen-
tése 44—5; köznyelvi szó-
kincs 36.

közös vonzat 418—9.

közszavak: tulajdonnevekből ke-
letkezett közszavak 173—4.

kulcs: *beadta a kulcsot* 282.

kutya baja, mint a szentesi halottnak
247.

kutyahág, kutyaszív 239.

küfeffa 268.

küldönc 73.

külső helyviszony 33—4.

különírás 37, 131—2, 133—4, 139—
40, 302.

küszködik 102.

L

l hang kiesése 187; *-l* és *-ll* kép-
zős igék 115—6, 412—3; *-l* és
-ll-végű igék helyesírása 115—
6.

lábaiban, lábán 33.

lábás 261; *lábás edény* 261; *lábás*
marha 290.

lábtyűművész 35.

lagzi 114.

laikus nyelv művelők hibái 21.

-lan, -len, -iglan, iglen végződésű
alakok 197—8.

lándzsát tör valaki mellett 404.

lapít 288.

lassan készül, akár a lucaszéke 164.

látásmód: különféle népek más-
képpen látják ugyanazt 31.

latin—görög tudományos és poli-
tikai műszavak 232.

latin nyelvi sajtóság 31.

látnok 69.

látszólag igekötős igék 366.

Lázár 174.

lé: *megissza a levét* 253.

lead 420; *leadja neki a drótot*
252.

leánykori név használata aszzyony-
korba 171.

lebel 435.

lebuj 220.

leesett a tantusz, a húszfilléres 252.

legcső 472.

legszebb: melyik a tíz legszebb ma-
gyar szó? 39.

légvonal 235.

lehull és hull különbsége 59—60.

lehunyta szemét 282.

lel — *talál* 277.

lelép 285.

lemegy 283—4.

Lena, Léna, Lénácska 157.

Lencsi 157.

Lenka, Lenke 157.

lenne 424—5.

Lenorka 157.

lentet 416.

Lenus 157.

Leonóra 157.

lép (ige) 36, 285.

lépés, lépked, lépő 36.

leszáll 285.

levesestál, levestál 424, 425.

levizsgázik 454.

levlap 225.

levonásra kerül 457.

l hang kiesése 187.

Lídia 157.

-l igeképző 115—6.

-l képzős igék 412—3.

Lili 69, 157.

Lilla 157.

Lise 156.

Liselotte 163.

Lisi 156.

Liza 157, 163.

Lizi 163.

Livia 157.

-ll igeképző 115—6.

logika a nyelvi kifejezésekben 33—
4, 285.

lomb 39.

Lóra 157.

lóra száll 285.

Lotti 163.

lottó 148.
Luca 164—5, 424.
luca-kalendárium 165.
lucaszéke 164—5.
Luce 164.
Lucia 164.
Lucie 164.
lúdtikmony 268.
-l végű igék helyesírása 115—6.

M

magához vesz 446.
magánautós 222.
magánhangzó: magánhangzók és mássalhangzók aránya a magyarban 85; a magánhangzók szerepe a névhangulatban 169; a magánhangzók zártabb foka 43; őmagyar kori szóvégi magánhangzók 43; rövid magánhangzók megnyújtása 98.
magánhangzó-harmónia 95.
magánhangzó-hasonulás 95—6.
magánhangzó-illeszkedés 25, 41, 85, 95.
magánhangzó-kiesés 93—4.
magánhangzós tő az igeragozásban 368—9.
magas hangú szavak 95.
Magdaléna 157.
magyar és magyaros 288.
magyar: magyar kiejtés 58; a magyar köz- és irodalmi nyelv ö-zése 90—2.
magyarít, magyarítás 287—8.
magyaros és magyar 288.
magyarosít, magyarosítás 287—8.
magyarosság 288.
magyarság 288.
magyarság: nyelvünk magyarsága 25.
magyartalanság 288.
magyartalanság: magyartalanság hivatalos iratokban 19, 20, 455—6, 473—4; magyartalanságok keletkezése 31; műszókincsünk és szakmai nyelvünk magyartalanságai 453—4; új-

ságjaink magyartalanságai 459—60, 461—2.
magyar tanítási nyelv 232.
majd kisül a szeme 211.
makadámút 173.
mál szavunk helynevekben 192—3.
málonfekvő 193.
Malvina 170.
mán 75.
mán 'mál' 192.
maneken—manöken 108.
Manó 159.
manöver 229.
Margit 161.
marha 289—90, 291, 293.
Mária 157, 161.
Marietta 157.
Marion 157.
Márton 168.
mássalhangzó: mássalhangzó megnyúlása két magánhangzó között 117—8; hosszú, kétjegyű mássalhangzók írása 119; zöngés, zöngétlen mássalhangzók 102.
mássalhangzó-hasonulás 101—2, 121.
mássalhangzó-torlódás 26, 50, 85, 87, 399.
mássalhangzós: mássalhangzós tő az igeragozásban 368—9; szóbelsei több mássalhangzós szavak elválasztása 141.
másfél 272.
másképp—másképpen 24.
másodfű 271.
másodmagával 272.
matematika 233.
Matuzsálem 173.
Matuzsálemína 173.
mazurka > mazur 166.
megakadályoz 23.
még akkor Éva is menyasszony volt 154.
megbecsülés kifejezése 401—3.
megbomlott az esze kereke 244.
megél 235.
megengedő kötőszók 199—200.
megfér 235.
meggátol 23.

meghibásodás 456.
 megissza a levét 253.
 megkülönböztető név 153.
 meglátás 462.
 meglép 252.
 megszáll 286.
 megszívlel 407.
 megszólítás 70, 201—2, 471—2.
 megszólításával tüntet ki 446.
 megszólítási formák elértéktelene-
 dése 202.
 megvirrad 466.
 megy 281.
 megye 43, 283—4
 mellbe üt 33.
 mellékmondatok: időhatározó mel-
 lékmondatok 319—20.
 melléknév: felső fokú melléknevek
 elválasztása 142; -ú, -ű képzős
 melléknevek írása 134.
 melléknévi igenév: a melléknévi
 igenév és határozójának írása
 134; az -ó, -ő képzős mellék-
 névi igenév jelentései 21—2.
 melléknévi jelzős kapcsolat 133.
 meló 469.
 melodráma 143.
 mély hangú *i* 41; mély hangú igék
 feltételes módú alakja 376—7;
 mély hangú szavak 95.
 melyik a tiz legszebb magyar szó?
 39.
 mennyiségtag 233.
 mértan 233.
 mesekönyv, meséskönyv 424.
 mesterkedés 229.
 mesterséges bolygó 38.
 mesterséges égitestek elnevezése
 38—9.
 mesterséges hold 38.
 messzemenő 462.
 meteorológiai intézet 229.
 mezítláb 24.
 mezőgazdasági egyetem 232.
 mezőgazdász 233.
 mezsgye 283—4.
 Mihók 181.
 miképp — miképpen 23—4.
 mikoron 117.
 minden 324.

minden hájjal megkent ember 238—
 40.
 minthogy 458.
 mivel 458.
 módhatározó 24, 305—6.
 modor 69.
 moha 348.
 mokus mint értékmérő 291—2.
 mondcsa 445.
 mosom kezemet 255.
 most — mostan 117.
 most esett le a húszfilléres 252.
 motel 107.
 mulat 234.
 múlt 260.
 múlt idejű alak jelen idejű szerep-
 ben 370—1.
 múltja van 260.
 muri 469—70.
 mustra 264; mustra előtagú jelzős
 szerkezetek és összetételek 264.
 mutató névmás 135—6, 422—3.
 mű- előtaggal alkotott összetéte-
 lek 38—9.
 műhold 39, 399.
 műszaki nyelv 57—8.
 műszókincsünk 57, 232, 233, 453—
 4.
 műveltető képző 458.

N

n: -*n* (-*on*, -*en*, -*ön*) határozórag
 23, 24, 33, 117.
 Nagyszó > Nagyszó 179.
 nagyfejű — nagy fejű 302.
 nagy jövő 260.
 nagyméltóságú 210.
 Nagyszó < Nagyszó 179.
 nagyságot 71.
 nagyságos 201—2.
 nagyszájú — nagy szájú 302.
 nagyszerű 73.
 -*nak*, -*nek* rag 25.
 -*nál*, -*nél* rag 465—6.
 napa 348.
 napilapok nyelve 393—4.
 napkelet 401.
 napnyugat 401.

- napok nevezi mint helynevek 177.
nebáncska 219.
nebáncsvirág 219.
nefelejcs 219.
negédes 191.
negyedfél 272.
negyedmagával 272.
néhányadmagával 272.
nélkülöz 69.
nem: nyelvtani nem 26.
némber 94.
nemes magyar nyelv 14.
nem eszik több kenyeret 282.
németesít 287.
német nyelvi sajtóság 30—1.
nem forog jól az esze kereke 244.
nemű 189.
nemulass 220.
nemzeti nyelv 13.
néne 348.
népaútós 222.
népnevek helynevekben 183.
népi nyelv és nyelvújítás 73.
népszokás és szólás 236.
nesze 203.
név: előnév, megkülönböztető név, ragadványnév, csúfnév 153; a nevek és viselőjük közti kapcsolat 169; nevekhez fűződő asszociációk 169; a nevek szépsége és csúnya volta 168.
névadás: névadás a kereszténység felvétele előtt 151—3; babonáság a névadásban 164—5; hagyomány a névadásban 162; a keresztnévadás hatóereje 168—70.
névdívat 154, 161; a névdívat okai 168—9; a névdívat változása 169; névdívat városon és falun 169.
névelő: határozatlan névelő 60.
névelőhasználat filmcímekben 337—9; névelőhasználat személynévek előtt 335—6.
névelőtlenség 147.
névhangulat 168—9.
névmások: vonatkozó névmások 190, 321—2.
névszová lett igealakok 219—20.
Névtudományi Konferencia 182—4.
névutó 60; névutóból keletkezett rag 43.
nincs = van 211.
nincs bór a képén 211.
nincs ki mind a négy fertály 244.
nincs ki négy sarokra 244.
nincs poszája 210.
-nként, -nkint határozórag 305—6.
-nök, -nök végű igealakok 311—2.
Nóra 156—7, 159.
nosza 203.
-noti, -nól, -ni határozóragok 54—5.
notesz 190.
női nevek 152, 156—7.

Ny

- nyájás* 402.
nyakorján 35.
nyelv: a nyelv bővítése, szépitése 66; nyelvünk jellemző sajátosságai 25, 27; nyelvünk hangzása 85; hivatalos nyelvünk magyartalanságai 19, 20; közlekedési nyelv 455—6; régi téves elmélet a nyelv keletkezéséről 75.
„nyelvében él a nemzet” 71.
nyelvérzék 23, 143—4, 377.
nyelvestétika 39.
nyelvhelyesség és Arany János 77.
nyelvhelyességi kézikönyv 58.
nyelvi hibák terjesztése 243.
nyelvi kultúra és iskola 57.
nyelvi szórakoztatás 389—90
nyelvi változások 40—1, 42—3.
nyelvjárások: 43—5, 48—53; nyelvjárás és irodalom 77.
nyelvjárás hangtani jelenségek 49—50, 52; nyelvjárás különbségek a magyarban 44—5; nyelvjárás sajátosságok kiegyenlítődése 51; nyelvjárás szóhasználat 44—5, 46—8, 50.
nyelvjáráskeveredés 53.
nyelvjárástörténet 183.

nyelvművelés és élet 56; nyelv-
 velés és iskola 57; a nyelv-
 velés módszere 18.
 nyelv művelő folyóirat 58.
 nyelv művelők: laikus nyelv-
 mű-
 lők hibái 21.
 nyelv művelő osztály 58.
 nyelvrokonság 78—9.
 nyelvtan: a magyar nyelvtan és
 Vörösmarty 74.
 nyelvtani nem 26.
 nyelvújítás 66, 68, 69, 71, 73.
 nyelvújítási szavak 35.
 nyilatkozat 229.
 nyugi-nyugi 472.
 nyelv 261.

O, Ó

o : *o* hang helyett *a* ejtése 49.
ó : -*ó*, -*ő* képzős melléknévi igenév
 jelentései 21—2; -*ó*, -*ő* végű
 melléknévek toldalékolása 299
 —300; -*ó* végű igék helyes-
 írása felszólító módban 127.
 -*ók* képző 181.
óhoz 414.
 oktatásügyi reform 15.
oldalában, oldalán 33.
oldalba bök 33.
oldalbordám 174.
olajra lép 252—3.
Orbók 181.
orcátlan 210.
ordas 414.
orja 347.
 orosz nyelvi mély hangú *í* 41.
oroszlánrész 398.
 ortológus 68.
 osztórag 305—6.
ott — ottan 117.
ott hagyta a fogát 282.
oxigén 35.

Ö, Ő

ö : *ő* ~ *e* váltakozás a köznyelvben
 és az irodalmi nyelvben 90—1;
 az *ő* hang hiánya a régi magyar
 nyelvben 41; *ő* helyett *e* ejtése

50; *ö* és *ő* hang hiánya nyelv-
 járáásokban 52; *ö*-zés 53, 90—1.
ő : *ő* és *ő* hang hiánya nyelvjárá-
 sokban 52; -*ő* végű igék írása
 felszólító módban 127—8.

Ökörítő 180.
ölyves 43.
ön 71, 202.
önhitt 235.
ördög 40.
örök álmat alussza 282; *örök drom*
száll a szemére 285.
örömtől 40.
örvend valaminek 414.
Örzse 162; *Örzse-Börzse* 162.
Örzsébet 162.
Örzi 162; *Örzi-Pörzi* 162.
összejér 235.
összes 323—4.
 összetett szavak 36—7, 95, 131—2;
 összetett szavak és hangrend
 95—6; összetett idegen sza-
 vak elválasztása 143—4; össze-
 tett szavak elválasztása 141—
 2; összetett szavak írása 134;
 hosszú összetett szavak írása
 134; számjelzős előtagú össze-
 tett szavak 272.
 összetétel: a *fél* szó és összetételei
 139—40; *zseb-* előtagú össze-
 tételek 180—1.
 összetéveszthető szópárok 406—
 —7
ötödik kerék 243—4, 245—6.
öt kereke van 244.
ötödfél 272.
özvegy 80.

P

pacák 468.
Pál 158.
pálcát tör valaki felett 404.
pampuska 46—7; „pampuskaföld-
 rajz” 46—8.
pánkó 47.
parafál 229.
parázs 195.
 páros testrésznevek 27.
 partitivus 373.

- partra száll* 285.
parvenü — *parvönü* 108.
passzió 187.
patkány 'vakondok' 45; a 'patkány'
 nyelvjárási elnevezései 45.
patronálás 233.
pattantó — *pattantyú* 214.
 pécsi nyelvművelő konferencia
 56—8.
pediglen 197.
 -*péniek* utótagú helynevek 177.
perbe száll 285.
persze 203.
Perzsi 162.
Pete 157, 181.
Péter 157, 181, 190.
Petes 157.
Pető 157.
Petur 190.
pia 469.
Pilátus a magyar szólásokban 254—
 5.
Pilátusnál vacsorál 255.
pipál, pipáz 412.
pirkad 466.
piros 275; *pirostojás* 268.
pitymallik 466.
poja 347; *van pojája, nincs pojája*
 210.
pojátlán 210.
pojók 69.
 pogány nevek, keresztény nevek
 151—3.
 poláris kifejezések 255.
Póli 156.
Ponciustól Pilátusig 254.
 pontos szóhasználat 398.
porszem 32.
pótolhatóan 393.
pörc 215.
Pöre 162; *Pöre-Csöre* 162.
pörgettyű — *pergető* 214.
Pöri 162.
Pörzse 162; *Pörzsi* 162.
 prepozíció 25.
prof 472.
prosperitás 233.
pufók 181.
purista 71.
Pünkösd 176.

R

- rádió 397—8, 399.
 ragadványnév 153.
 raghalmozás 347—8, 349—50.
 ragtalan határozó 24.
 ráhagyást megengedést kifejező
 szavak 199—200.
rajong 69.
ránt 208; *rántás* 208.
rántotta 208—9; a *rántotta* nyelv-
 járási elnevezései 44.
rántott csirke 208; *rántott hús* 209;
rántott káposzta 209; *rántott*
krumpli 209.
rát 208.
rátott, rátotta 208—9.
ravasz 239, 289.
réce 36, 44, 214.
redőny 69.
rég — *régen* 117.
reggeltől estig 255; „reggeltől estig”
 393—4.
regény 66, 69.
 régi nyelv és a nyelvújítás 73.
rejtély 69.
rekamié — *rökamié* 108.
renomé — *rönomé* 108.
 részelő értelmű tárgy 373.
résztevő — *részvevő* 137—8.
revü — *röví* 108.
rézvasfazék 267.
ritka Éva Ádám nélkül 154.
rökamál, róka májja 191—3.
 rokonértelmű szavak 23, 62, 81,
 275—6, 277—8, 408—9,
 468.
rokonok vagyunk Ádámról-Éváról
 155.
 rokonságnevek 348.
rosszmájú — *rossz májú* 134.
 „rossz” szinonimái 408.
 rövidített szóalakok stílusértéke
 225.
 rövid magánhangzók megnyújtása
 98.
 rövidség: hosszúság, rövidség jelö-
 lése feliratokon 145—6.
ruca 36, 44, 214.

s : -s képző 210—11, 212—13, 288;
s kötőszó 103.

Sajó 46—7.

sajtó: sajtónk nyelve 391—2, 393—
4; idegen szavak a sajtóban
233.

Sala > Salamon 181.

sár 'sárga' 192.

sárarany 192.

Sárd 179.

sarkantyú — serkentő 214.

sármál 192.

sármány 192.

sármáringó 192.

Sebastianus > Sebestyén 181.

Sebe — Zsebe 181.

Sebestyén 157, 181.

Sebők 157; Sebők — Zsebők 181.

se eleje, se vége 255.

sejtetni enged, sejtetni hagy 458.

semmisség 406.

semmisség 406.

serdül 427.

serken 427.

serkentő — sarkantyú 214.

sertés, sertés marha 290.

sertéssült 445.

sikraszáll 285.

sírba száll 285.

siska 47.

skam 467.

-s képző 210—4, 288.

s kötőszó 103.

sliff 231.

snájdig 231.

sóhaj 69.

sokadmagával 272.

sokba kerül 282.

sors 259.

sorszámnevek 271—2; sorszámnév
helyett tőszámnév 362—3;
sorszámnevek régebbi alakja
271.

süveg 189.

stílus: a stílus megjelenítő ereje
Aranynál 434—6; a színes,
szemléletes stílus eszközei
442—4; argó és stílus 469—70.

-stul, -stül határozórag 30.

„süksük” nyelv 371; „süksük”-ös
igeragozás 378—9.

suba alatt 274.

sulaj 467.

suli 469, 472.

sürgét 427.

sürgős 427.

süvög 427.

süveg 189.

svindler 472.

Sz

sz : -sz, -s, -z végű igék helyesírása
felszólító módban 126; -sz
végű igék helyesírása felszólító
módban 124.

-sza, -sze nyomósító szócska 203—
—5.

szabály 73.

szabályosság és helyesség 294.

szakiskola 232—3.

szakmai nyelv 36, 453—4.

száll 285; szállás, szállít, szálló 286;

szállóvendég 286.

számnevek 26.

szamóca 392.

Szárvaszó > Szárszó 179.

Szárszó 179—80.

szarvas marha 290.

szavak ~ szók 297.

szavak egymáshoz kapcsolása 25;
szavak elválasztása 141—2;
szavaink eredete és a mással-
hangzótörődés 85; szavak
jelentésének nem ismerése
392; szavak kötött használata
414—5.

száz szónak is egy a vége 32.

-sze : sza, -sze 203—5.

Széchenyi szerepe a nyelvújításban
71.

szederfa — eperfa 277.

szégyent 288.

széles 462.

szelid 39.

szellem 66.

szellő 39.

szem 32; majd kisül a szeme 211.

szembeszáll 285.
személyes névmás — mutató név-
más 422—3.
személynév: személynévből hely-
név 176—7; személynévből köz-
név 159; személynevek han-
gulata 169; személynevek hely-
nevekben 180—1; személyne-
vek jelentése 168; ikerítés a
személynevekben 162; Katona
Bánk bánjának személynevei
190.
személynévadás története 151—3.
személyragos határozószó 350,
423.
szemenszedett 414.
Szemere Pál és a nyelvújítás 68—9.
szemes 210—1; szemesnek áll a vi-
lág 210.
szemellen 407.
szemet szemért 175.
szemöldök — szemöld 69.
szemtelen 210—1, 407.
szén 195.
szendvics 148.
szelő 194—5.
szeneskanna 425.; szeneslapát 424.
szénkanna 424; szénlapát 424.
széntisztító 195.
szenvedély 187.
szenvedés 187.
szép nemes nyelvünk 14.
szepró 'rőzse' 50.
-szerda utótagú helynevek 177.
szerepcse 259.
szerevény 402.
szerevnelek kell 380—1.
-szerűség, -féleség 463—4.
szikács 50.
Szikaszó < Szikaszó 179.
szilárd 69.
színes stílus 442—4.
színész 69.
színház 'tűzhely' 195.
színnevek 268.
szípa 73.
szivar 73.
szivárog 73.
szívélyes 446.
szivola 73.

szó: a tíz legszebb magyar szó 39.
szóalkotás 69.
szócsonkítás 69.
szóelemzés a szóelemzés elve he-
lyesírásunkban 113.
szóföldrajz 46—8.
szóhangulat 39, 445—7.
szóhasználati vétségek 391—2.
szóhasználat szokatlansággal 389—
90.
szóismétlés 104.
szók — szavak 297.
szókapcsolatok és a szóösszetétel
132; szókapcsolatok helytelen
használatára 397—8.
szókatlan szóhasználat 389—90.
szókészlet: a szókészlet bővítésé-
nek módja 475—6; a szókész-
let nagysága 35—7.
szókeveredés 410—1.
szókik 370—1.
szókincs: a szókincs bővítésének
módja 475—6; köznyelvi szó-
kincs 36; a magyar szókincs
nagysága 35—7, 453; szakmai
szókincs 36; szemléleti külön-
bségből adódó eltérések a szó-
kincsben 31—2; tulajdonne-
vek szerepe a szókincsben
182; valamely nyelv szókincsé-
nek felmérése 35—7.
szókincsbeli különbségek a magyar
nyelvjárásokban 44—5.
szoktam 370—1.
szóláskészletünk bővítésének mód-
ja 475.
szóláskeveredés 391—2, 404—5,
407, 409, 410—1, 414—5.
szólások 32, 175, 234, 236, 252—
3, 391, 404—5, 407, 409,
415.
szólástévesztés 391—2, 404—5,
407, 409, 410—1, 416.
Szombat 176—7.
Szombatfa, Szombathely 177.
szópárok 406—7.
szóösszetétel 36—7, 131—2, 267—
8, 272.
szórend 26, 364—5.
szorgalmas 426—7.

szorgos 426—7.
 szószaporítás 457—8.
 szó szerinti fordítás 31 234—5.
 szótárgolás 141—2.
 szótévesztés 397—8, 406—7. 410—
 1.
 szóvégi magánhangzó 43
 szóvonzatok 414—5.
 szőlőkosár ~ szőlőskosár 424.
 szövőipar 233.
 szputnyik 399; a „szputnyik” ma-
 gyar elnevezése 38.
 -sz, -s, -z végű igék helyesírása fel-
 szólító módban 126.
 sztrájk — sztrejk 108.
 szűrőpróba 235.
 szükséges idegen szavak 228.
 született nyelv 13.
 szülőnyelv 13.
 szüret 265; szüret utótagú összeté-
 telek 265.
 szürkül 466.
 -sz végű igék helyesírása felszólító
 módban 124.

T

t : -t, -tt helyhatározó rag 192, 303;
 -t végű igék helyesírása felszó-
 lító módban 123.
 tábor, táborozás 230—1.
 tagadás időhatározó mellékmon-
 datokban 319—20.
 tájiszavak 36, 44—5, 50, 392.
 tájsozógyűjtemény 466.
 talál — lel 277.
 -talan, -telen 210—4.
 találdompróba 235.
 talpalatnyi 397.
 Tamás 174.
 tamáskodom 174.
 Tamás vagyok 174.
 tancsi 472.
 tangász 472.
 Tani 156.
 tanítási nyelv 232.
 tantusz : leestt a tantusz 252.
 tanulókocsi 21.
 táp 446.

Tard 176.
 tárgy: határozott, határozatlan
 tárgy 26; jelöletlen tárgy 132.
 tárgyias igeragozás 26, 311—2,
 327—8, 372—3, 374—5, 380.
 tárgyias összetétel 137—8.
 tárgyragos alak mint új főalak 349
 —350.
 tarkón út 34.
 tartós cselekvés 319—20
 társít 288.
 technikum 232—3.
 teddide-teddoda ember 219
 tehetséges 288.
 tejeskanna 425.
 tejkanna 424.
 tekintetes 202
 tekintettel arra 458.
 tekintve, hogy 458.
 téhoz 472, tékozló 472.
 településtörténet és a nyelvjárások
 53.
 teljes gőzzel 252.
 „teljes szótár” 35.
 teljesít 462, teljesítés 462.
 tengerre száll 285.
 ténsasszony 71.
 Teodóra 159.
 teper — töpör ige 214—5.
 tepertő 214—6, tēpertyű 215.
 tésasszony 202.
 tessék kérni, parancsolni 401.
 testrésznevek 347—8; testrésznevek
 határozóragos alakjai 33—4;
 belső helyviszonyt kifejező
 határozóragok testrésznevek
 mellett 33—4.
 tetéz 407. tetőz 407.
 textilipar 233.
 -t helyhatározó rag 192.
 Tibor 169.
 tik 214; tikmony 268.
 tintaüveg 424.
 tintásüveg 425.
 tinóru gomba 94.
 tilkár 69.
 Tivadar 168.
 Tóbiás 168.
 tojásfestés 236.
 toka 347.

tokaji 262; tokaji aszú 179; tokaji bor 262.
 toll 261, 401.
 tolvajnyelv 467—8.
 Tóni 156.
 torma 249—51.
 torony íránt 235.
 torzsa 348.
 totó 148.
 több alany—egy állítmány 325—6.
 több birtokos 29—30, 358—9.
 többbedmagával 272.
 többes szám 27—8, 323—4, 360—1.
 többszörös birtokos szerkezet 351—2, 353—4.
 többszörös birtokviszony 351—2, 353—4.
 tömb 69.
 tömeg 73.
 töpörödik 215.
 töpörtő 215.
 töpörtyű 214—6.
 töppedi 215.
 töpreng 215.
 törpe 215.
 törtszámnevek 271.
 tőszámnév sorszámnév helyett 362—3.
 tövéghangzó 307—8.
 -tt, -t helyhatározórag 303.
 tudniillik 93, 200.
 tudományos és iskolai műszavak 233.
 tudós 31.
 tulajdonnevekből keletkezett közszavak 173—5; tulajdonnevek fontossága 182; tulajdonnevek közszói használata 159—60; tulajdonnevek a szókincsben 182.
 túrógombóc, túrókád 424.
 turógombóc, turóskád 424.
 tükörfifejezések, tükörszavak 234—5.
 tündér 39.
 Tündérhegy 193.
 tüti 69.
 tűzhely 194.
 -t végű igék helyesírása felszólító módban 123.

Ty

tyúk — tik 214.

U, Ú

ú : -ú, -ű képzős melléknevek 134; -ú, -ű végű melléknevek toldalékolása 299—300; -ú, -ű végű összetett melléknevek fokozása 302.
 udvariassági formulák 401—3.
 új fogalmak elnevezése 38—9.
 ujjában 33, ujján 33.
 ujjbegy 427.
 újonnan 117—8.
 újságjaink, újságíróink 459—62.
 új szó alkotása 221—2.
 újszülött szólások 252—3.
 -uk, -ük birtokos személyrag 271—2.
 úrvezető 221.
 utasigénybevétel 456.
 úttörő — úttörő 95.
 utcanévek 99—100, 184.
 utódaira száll 285.
 -ú, -ű képzős melléknevek 134.
 -ú, -ű végű melléknevek toldalékolása 299—300.
 -ú, -ű végű összetett melléknevek fokozása 302.

Ü, Ű

ü : ü és ű hang hiánya nyelvjárokban 52; ü > ő változás 40—1.
 ül 'lakik' 45.
 ünnep 96.
 ünnepély 69.
 ünnepi szavak 445—7.
 ü > ő változás 40—1.
 ürmös 294.
 úttörő 95.
 üzemeltetés 456.
 üzemzárlat 456.

V

vackor 392.
*vagy*on 219; *jobb a vagy*on a *nincsen-*
nél 220.
vakbél 260.
vakondok — *vakond* 69; 45.
valamennyi 324.
vállalatok neve 223—5, 226—7.
van = *nincs* 211.
vándormadr 286.
van bőr a képén 211, 225.
van jövője 260.
van főjája 210.
vargabetűt ír le 253.
varjútikmony 268.
vármegye 283—4.
Vásárhely 177.
vasfazék 267, 425.
vaskaptaja 268.
vaskarfa 268.
vaskormánydeszka 268.
vastalpja 268.
-val, -vel ragos nevek helyesírása 119—22.
-va, -ve képzős igenév 382—4.
védnökség 233.
vegyes hangrendű szavak 95—6.
vegytan 233.
veláris í 41.
Vera 159.
verekedik — *verekszik* 36.
Veronika 159.
vers — *vess* '-szor, -szer, -ször' jelentésben 50.
vese 347.
vezetéknev kialakulása 151—3.
világít 288, *világosít* 288.
világszemlélet 235.
Virág 168.
virrad 466.
viszlát 225, 472.
viszontlátás 69.

viszonyulás 462.
vizbe száll 285.
vizitke 50.
vizre száll 285.
volna 425.
vonal 'vonaljegy' 294.
vonat 71.
vonatkozó névmások 190, 321—2, 355—7.
vonó marha 290.
vonatok 418—9.
vörös 275—6; *vörös-* előtagú jelzős szerkezetek és összetételek 275—6.
vörösbegy 192.

Z

z : -z képzős igék 412—3.
zárt e 41, 88.
zootechnikai 233.
zöldbab 268.
zöldes 288.
zöld pirostojás 268.
zöngés mássalhangzók 102.
zöngétlen mássalhangzók 102.
Zrínyi Ilona 171.
zúza 347.

Zs

zseb 181; *zseb* előtagú összetételek 180—1.
Zsebeháza 180—1.
Zsebe — *Sebe* 181.
Zsebők — *Sebők* 181.
Zsigmond 169.
zsiráf 35.
zsírostojás 208.
Zsóci 162.
Zsófia 157, 162.
Zsóka 157, 162, 163.

TARTALOM

(Bevezetés) (Lőrincze Lajos)	5
------------------------------------	---

I. EGY ÉS MÁS NYELVÜNKRŐL, NYELV- MŰVELÉSÜNKRŐL

Miért kell jól ismerni anyanyelvünket? (Lőrincze Lajos)	9
Anyanyelvünk — édes anyanyelvünk (Lőrincze Lajos)	13
Oktatásügyi reformunk és a nyelvművelés (Bencédy József)	15
A nyelvművelés módszeréről (Lőrincze Lajos)	18
Tanulókocsival a játszótérén át (Rácz Endre)	21
Nyelvérzékem szerint ... (Lőrincze Lajos)	23
Miben rejlik nyelvünk magyarsága? (Szende Aladár)	25
Szép szeme van? Szép szemei vannak? (Farkas Vilmos)	27
Van-e többnejűség Magyarországon? (Martinkó András)	29
Aki másképp lát, az másképp is beszél (Szabadi Béla)	31
Fejében a kalap (Ruzsiczky Éva)	33
A magyar szókinés nagysága (Lőrincze Lajos)	35
A műhold és a tíz legszebb magyar szó (Lőrincze Lajos)	38
A nyelv is változik (Károly Sándor)	40
Kilencszáz éves a Tihanyi Alapítólevél (Lőrincze Lajos)	42
Egy és más a magyar nyelvjárásokról (Lőrincze Lajos)	44
Pampuskaföldrajz (Lőrincze Lajos)	46
Egy érdekes nyelvjárásziget (Lőrincze Lajos)	49
Nyelvjáráskutató úton a Vajdaságban (Lőrincze Lajos)	51
Megyek Nagyék (Papp László)	54
Beszámoló a pécsi nyelvművelő konferenciáról (Lőrincze Lajos) ..	56
Kis magyar nyelvtan (Lőrincze Lajos)	59
Megjelent az Értelmező Szótár első kötete (Lőrincze Lajos)	61

II. NYELVMŰVELÉSÜNK NAGYJAI

Kazinczy Ferenc (Lőrincze Lajos)	65
Szemere Pál (Ruzsiczky Éva)	68
Széchenyi István (Lőrincze Lajos)	70

Vörösmarty Mihály (<i>Tompa József</i>)	73
Arany János (<i>Lőrincze Lajos</i>)	76
Reguly Antal (<i>Szende Aladár</i>)	78
Kosztolányi Dezső (<i>Lőrincze Lajos</i>)	80

III. A JÓ MAGYAR KIEJTÉS

Nyelvünk szép hangzásáról (<i>Lőrincze Lajos</i>)	85
A zárt <i>ë</i> hangról (<i>Lőrincze Lajos</i>)	88
Fel — föl (<i>Lőrincze Lajos</i>)	90
Amit a tudniillik kiejtéséről tudni illik (<i>Lőrincze Lajos</i>)	93
Úttörő és társai (<i>Lőrincze Lajos</i>)	95
Megvesszőzött magyar szavak (<i>Lőrincze Lajos</i>)	97
Néhány jó tanács kalauzoknak (<i>Bencédy József</i>)	99
A betűjejtésről (<i>Lőrincze Lajos</i>)	101
Csacsacsca ... (<i>Lőrincze Lajos</i>)	103
Fotelba vagy fotőjbe ülünk? (<i>Ferenczy Géza</i>)	105
Maneken vagy manöken? (<i>Szilágyi Ferenc</i>)	107
Kazinczy-díj (<i>Lőrincze Lajos</i>)	109

IV. ÚJABBAN ÍGY ÍRUNK

A kesztyű és társai (<i>Fábián Pál</i>)	113
Ti kékellő halmok ... (<i>Lőrincze Lajos</i>)	115
Újonnan (<i>Fábián Pál</i>)	117
Balázsszal vagy Balázsszal? (<i>Lőrincze Lajos</i>)	119
Régies írású családnevek ragozása (<i>Lőrincze Lajos</i>)	121
Így kell írni: szánts, vess, javíts, hagyja, higgye (<i>Ferenczy Géza</i>) ...	123
Így kell írni: edd, ird, mondd el, játsz, játssza (<i>Ferenczy Géza</i>) ...	125
Így kell írni: megrója, ródd, szőj, szödd (<i>Ferenczy Géza</i>)	127
Eddzük magunkat a helyesírásban! (<i>Lőrincze Lajos</i>)	129
A magyar helyesírás legfogósabb kérdései (<i>Tompa József</i>)	131
Az egybeírás „tengerikigyódivatja” (<i>Ferenczy Géza</i>)	133
A nélkül vagy anélkül? (<i>Lőrincze Lajos</i>)	135
Részvétnyilváníítás (<i>Lőrincze Lajos</i>)	137
Tisztaság — félegészség? (<i>Lőrincze Lajos</i>)	139
A szótágozlásról (<i>Lőrincze Lajos</i>)	141
Melod-ráma vagy melo-dráma? (<i>Lőrincze Lajos</i>)	143
Budapesti séta (I.) (<i>Lőrincze Lajos</i>)	145
Budapesti séta (II.) (<i>Lőrincze Lajos</i>)	147

V. TULAJDONNEVEK

Volt-e vezetékneve István királynak? (<i>Lőrincze Lajos</i>)	151
Ádámról és Éváról (<i>Lőrincze Lajos</i>)	154
Nóra és Eleonóra (<i>Lőrincze Lajos</i>)	156
Anna és társai (<i>Lőrincze Lajos</i>)	158
Erzsébet-napra (<i>Kovalovszky Miklós</i>)	161

Luca-napra (Lőrincze Lajos)	164
Etel és Etelka (Lőrincze Lajos)	166
Melyik név szebb? (Lőrincze Lajos)	168
Asszonyneveinkről (Ferenczy Géza)	171
A kaján Kain és egyébek (Lőrincze Lajos)	173
Jeles napok mint helynevek (Mikesy Sándor)	176
Aszó és rokonai (Lőrincze Lajos)	178
Zsebeháza (Lőrincze Lajos)	180
Névkutató kongresszus (Lőrincze Lajos)	182

VI. SZAVAK, SZÓLÁSMONDÁSOK

Áld és átkoz (Papp László)	187
Föveg és nevtő (Lőrincze Lajos)	189
Nem kell neki róka málja. . . (Lőrincze Lajos)	191
Olthatatlan szemem (Lőrincze Lajos)	194
Holtomiglan-holtodiglan (Ferenczy Géza)	197
Hadd mulatom ki magam igazán (Papp László)	199
Hallja kend, sógor? (Papp László)	201
Addsza — nesze (Lőrincze Lajos)	203
Hőségben való gondolatok (Lőrincze Lajos)	206
Miért rántotta a rántotta? (Lőrincze Lajos)	208
Szemes és szemtelen (Papp László)	210
Lehet-e csinos, aki csintalan? (Kubinyi László)	212
Tepertő és töpörtyű (Lőrincze Lajos)	214
Mi az a duttyán? (Prohászka János)	217
Milyen is az az adjonisten? (Grétsy László)	219
Új szót mutatunk be (Lőrincze Lajos)	221
A betűszavak őserdejében (Lőrincze Lajos)	223
Még egyszer a betűszókról (Lőrincze Lajos)	226
Az idegen szavakról általában (Lőrincze Lajos)	228
Camping (Lőrincze Lajos)	230
Matematika vagy mennyiségtan? (Szabadi Béla)	232
Mik azok a tükörszavak? (Szabadi Béla)	234
Két tavaszi népszokás — két magyar szólás (O. Nagy Gábor)	236
Körmönfont és minden hájjal megkent (O. Nagy Gábor)	238
A gyengébbek kedvéért (Lőrincze Lajos)	241
Az ötödik kerék (Lőrincze Lajos)	243
Honnan ered az ötödik kerék? (O. Nagy Gábor)	245
Falucsúfoló szólások (O. Nagy Gábor)	247
A torma és a magyar nyelv (Lőrincze Lajos)	249
Újszülött szólások (O. Nagy Gábor)	252
Ponciustól Pilátusig (Lőrincze Lajos)	254

VII. MIT IS JELENT PONTOSAN?

Jelentésváltozások (Lőrincze Lajos)	259
A koci a nyelv országútján (Rácz Endre)	261
Milyen ember a jeles ember? (Lőrincze Lajos)	263

Szőlőszüret, disznószüret, ruhaszüret (Lőrincze Lajos)	265
Rézvasfazék és barna feketerígó (Lőrincze Lajos)	267
Színek és ízek (Lőrincze Lajos)	269
Mennyi is a harmadfél? (Rácz Endre)	271
Kordován és gyalogbéka (Lőrincze Lajos)	273
Vörös — piros (Ferenczy Géza)	275
Becsukjuk vagy bezárjuk az ajtót? (Lőrincze Lajos)	277
Jön — megy, hoz — visz (Ferenczy Géza)	279
Jöhet-e, aminek nincs lába? (Lőrincze Lajos)	281
Fölmegyek Budapestre... (Kálmán Béla)	283
Szálljunk csak le bátran! (Kovalovszky Miklós)	285
Magyarít — magyarosít (Ferenczy Géza)	287
A marha szó jelentésének legújabb változása (Lőrincze Lajos)	289
A mokusvaluta (Cs. Faludi Ágota)	291
Egy vonal és egy gyerek (Papp László)	293

VIII. MELYIKET SZERESSEM? MELYIKET VÁLASSZAM?

Szók vagy szavak? (Lőrincze Lajos)	297
Kiválók vagy kiválóak? (Lőrincze Lajos)	299
Húzódjunk előrébb! (Papp László)	301
Győrött vagy Győrben? (Lőrincze Lajos)	303
Emberként ~ emberkint — emberenként ~ emberenkint (Lőrincze Lajos)	305
Szállt vagy szállott? (H. Molnár Ilona)	307
Tanítani vagy tanítani? (Lőrincze Lajos)	309
Mi ne tudnánk vagy mi ne tudnók? (Tompa József)	311
Ikes ige és ikes iga (Lőrincze Lajos)	313
Ugorják kend, komámasszony! (Lőrincze Lajos)	315
Élvezsited vagy el fogod veszíteni a fogadást? (Ferenczy Géza)	317
Meddig jár a korsó a kútra? (Lőrincze Lajos)	319
Ez a cikk, amely (vagy ami?)... (Ferenczy Géza)	321
Összes verse — összes versei (Imre Samu)	323
Erdő, mező ázik (Rácz Endre)	325
Megbocsásson méltóságtok (Lőrincze Lajos)	327
Nem emelhető föl, föl nem emelhető (Ferenczy Géza)	330

IX. HOGY IS VAN HELYESEN?

A személynevek előtti névelőről (Lőrincze Lajos)	335
Megcsonkított filmcímek (Grétsy László)	337
Hova megyünk: a Bánk bánba vagy a Bánk bánra? (Károly Sándor)	340
Debrecenbe, de: Kanizsára (Ferenczy Géza)	342
Zöld erdőbe, zöld mezőbe (Lőrincze Lajos)	345
Kinek a mája rossz, kinek a májája (Károly Sándor)	347
Mire tanít ez a szóalak: urakok? (Papp László)	349
A színház karnagya, rendezője tanácsa segített (Ferenczy Géza)	351

Felberregett báró Korányi Frigyes... (Lőrincze Lajos)	353
A vonatkozó névmásokról (S. Hámori Antónia)	355
A munkásoknak ma több a keresetük vagy keresete? (Ferenczy Géza)	358
Mikor egy a több? (Tompa József)	360
Hány kerületben lakunk? (Martinkó András)	362
Nagy zavar egy kis szócska körül (Martinkó András)	364
Kivételez, kifogásol és társaik (Lőrincze Lajos)	366
Mi a baj a csuklik igével? (Károly Sándor)	368
Szoktam vagy szokok? (Papp László)	370
Az egri kávésnak két lányát ismérek (Rácz Endre)	372
Még néhány szó a tárgyias ragozásról — más szempontból (Rácz Endre)	374
Mit mondanák az olyan férfiak, aki így beszél? (Lőrincze Lajos)	376
A „sukszik”-öző igeragozásról (Lőrincze Lajos)	378
Szeretnelek kell (Lőrincze Lajos)	380
El van ázva... be van zárva... (Károly Sándor)	382

X. MINDENT A MAGA HELYÉN

Egy kis állattan (Lőrincze Lajos)	387
A beszélőtől is függ, hogy hallgatója elalszik-e (Tompa József)	389
„Sajtó” hibák (Lőrincze Lajos)	391
Kétes dicséret avagy: tallózás a napilapok hasábjain (Lőrincze Lajos)	393
Álbátorság (Lőrincze Lajos)	395
Seperjünk a magunk portája előtt! (Lőrincze Lajos)	397
Reggeli jegyzetek (Lőrincze Lajos)	399
Udvariasság a nyelvben (Lőrincze Lajos)	401
Ne törjünk pálcát mellette! (Lőrincze Lajos)	404
Össze ne tévessze! (Lőrincze Lajos)	406
Mindent a maga helyén! (Lőrincze Lajos)	408
Ezt se tévesszük össze! (Lőrincze Lajos)	410
Ilyet még nem pipáztam! (Lőrincze Lajos)	412
Lehet-e örök haragot fogadni? (Lőrincze Lajos)	414
Faképnél hagy (Lőrincze Lajos)	416
Cukorkával és szeretettel várták... (Lőrincze Lajos)	418
Föld — lead, lába — lábja (Ferenczy Géza)	420
Mienk vagy mienké, ő vagy az? (Ferenczy Géza)	422
Volna — lenne és egyebek (Lőrincze Lajos)	424
Élettárs és egyebek (Lőrincze Lajos)	426

XI. A SZÉP MAGYAR STÍLUS

Petőfi a Hortobágyról (Ferenczy Géza)	431
Arany János stílusának megjelenítő ereje (Ferenczy Géza)	434
Herman Ottó stílusáról (Ferenczy Géza)	437
Kosztolányi Dezső: Zászló (Ferenczy Géza)	439
Milyen a színes stílus? (Lőrincze Lajos)	442
Ünnepi szavak (Lőrincze Lajos)	445
Klasszikusaink védelmében (Lőrincze Lajos)	448

XII. STÍLUSUNK SZEPLŐI

Nyelvünk néhány új hajtása (<i>Lőrincze Lajos</i>)	453
Az illetékesek felé. . . (<i>Lőrincze Lajos</i>)	455
A célkitűzés meg egyéb divatos szószaporítás (<i>Ferenczy Géza</i>)	457
Ami az értekezleten „lesz kitárgyalva” (<i>Lőrincze Lajos</i>)	459
A felé és társai (<i>Lőrincze Lajos</i>)	461
Divatos szavak (<i>Lőrincze Lajos</i>)	463
Germanizmusok és egyebek (<i>Lőrincze Lajos</i>)	465
Az iskolai argóról, a fiatalabb nemzedéknek (<i>Lőrincze Lajos</i>)	467
A jassz nyelvről (<i>Lőrincze Lajos</i>)	469
Csao, nyugi és egyebek (<i>Lőrincze Lajos</i>)	471
Mint akit folyamatba tesznek (<i>Lőrincze Lajos</i>)	473

*

Az anyanyelvi önművelés útja-módja (<i>Ferenczy Géza</i>)	475
Mutató (<i>P. Hidvégi Andrea</i>)	479

A kiadásért felelős
BERNÁT GYÖRGY
az Akadémiai Kiadó igazgatója

✱

A szerkesztésért felelős
GÁBOR ERNŐ
Műszaki szerkesztő
VIDOSA I. ÁSZLÓ

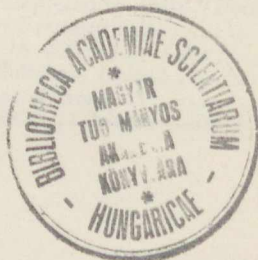
A kötés és burkolóterv
Varga Győző munkája

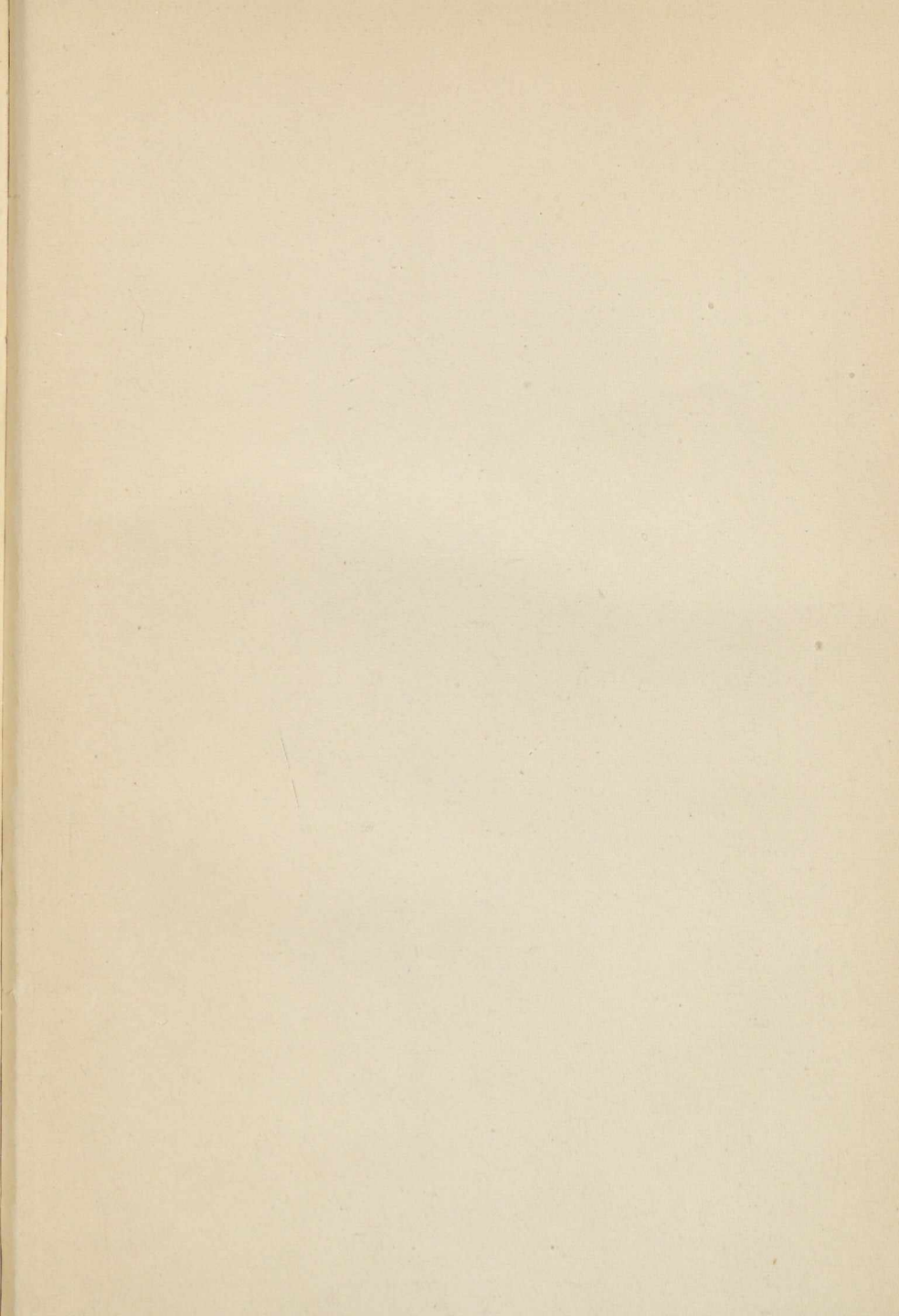
✱

A kézirat beérkezett 1961. III. 7.
Példányszám: 7000
Terjedelem: 32.75 (A/5) ív

✱

Akadémiai Nyomda, Budapest
Felelős vezető
Bernát György

500.891.

LÖRINCZE

LAJOS

ÉDES

ANYA

NYELMUNK

NEMZETI KÖNYVTÁR

BUDAPEST